

33
L 530

Finansu zinātnes kurss

sastādīts pēc Latv. Univ. doc.
K. Puriņa lekcijām 1926./1927.
mācības gadā u. citiem avotiem

Rīgā, 1927. g.

Izdevusi L. U. studentu grupa.

322163

L 33
530

L
33

Finansu zinātnes kurss

sastādīts pēc Latv. Univ. doc.
K. Puriņa lekcijām 1926./1927.
mācības gadā u. citiem avotiem

L 33
530

Rīgā, 1927. g.

Izdevusi L. U. studentu grupa.

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

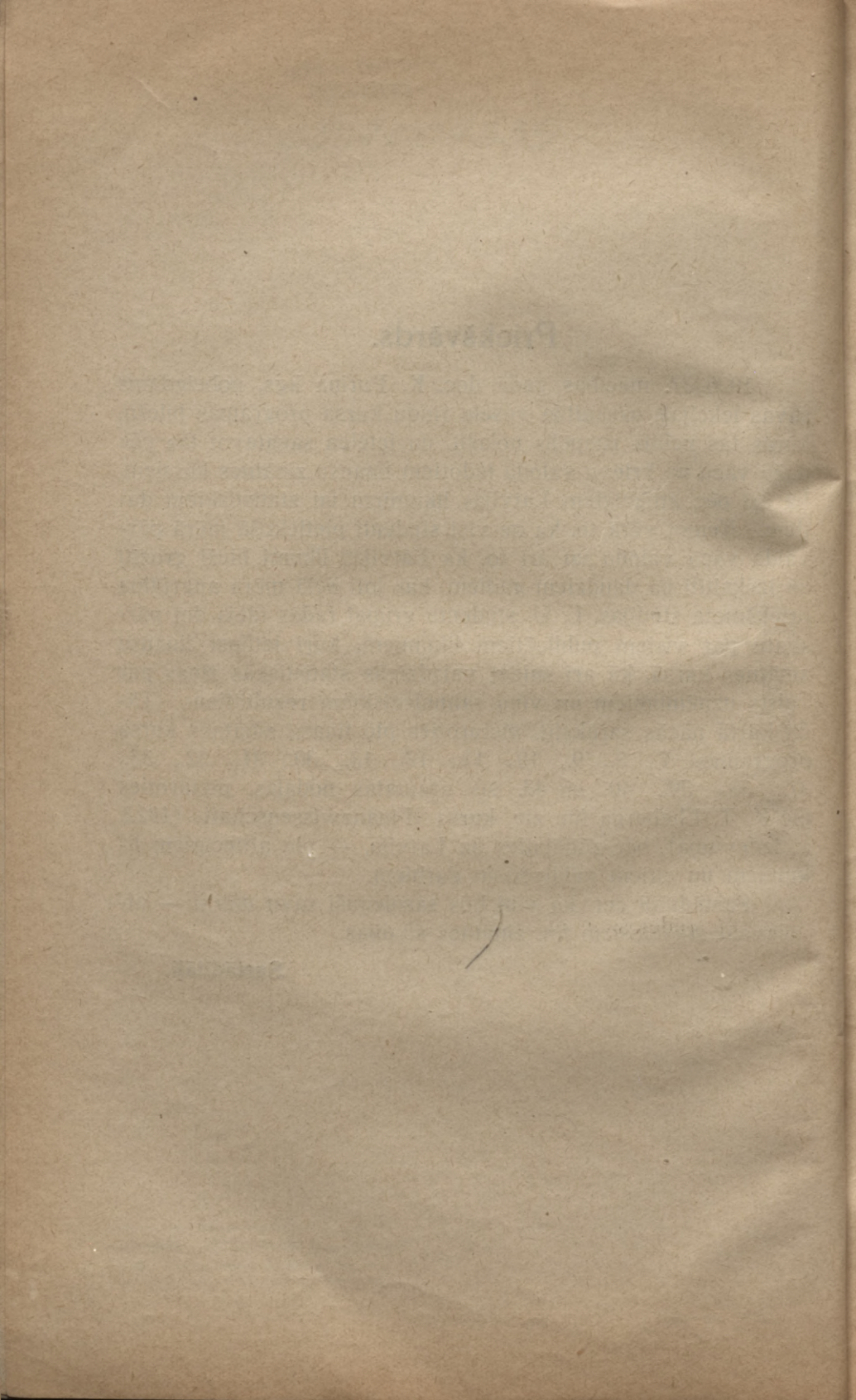
0307007339

Priekšvārds.

1926./27. mācības gadā doc. K. Puriņa kgs, nobeigdams savas lekcijas, uzskaitīja veselu rindu kursa programmas biļešu, kurās tas nebija spējīgs nolasīt, un ieteica sagatavot tās pēc dažu vācu un krievu valodā izdotiem finansu zinātnes kursiem, kā arī pēc attiecīgiem Latvijas likumiem un statistiskiem datiem. Nemot vērā to, ka ne visi studenti pietiekošā mērā pārvalda vācu valodu un arī to, ka Latvijas likumi bieži grozīti un izskaitīti pa daudziem gadiem, kas ļoti lielā mērā apgrūtina priekšmeta studijas, L. U. studentu grupai radās ideja dot pārskatu par visiem publicētiem likumiem, kuri ietilpst finansu zinātnes kursā, kā arī sniegt vajadzīgās statistiskās ziņas par valsts uzņēmumiem un viņu saimnieciskiem rezultātiem. Tādā kārtā nācās sarakstīt, pieturoties pie finansu zinātnes kursa programmas, 7., 8., 9., 10., 11., 12., 13., 30., 31., 32., 33., 37., 38., 39., 40. un 43. šīs grāmatas nodaļas, pieturoties pie K. T. Eheberga fin. zin. kursa «Finanzwissenschaft» (1922. g. izdevuma), bet zīmējoties uz Latviju, — pie attiecīgiem likumiem un citiem publicētiem darbiem.

Sastādītāji cer, ka viņi būs sasnieguši savu mērķi — atvieglināt stūdējošiem fin. zinātnes studijas.

Sastādītāji.

I. Finanšu saimniecība.

1. Sabiedrisko interešu zolidaritāte. Kolektīvas vajadzības.

Sakarā ar pēckara gados pārdzīvotām smagām saimnieciskām grūtībām vecās Eiropas valstis, kā Francijā, Vācijā, Austrijā, u. c., nerunājot nemaz par jaunajām, pēc pasaules kara nodibinātām valstīm, interese par saimnieciskiem un tanī starpā arī finansieliem problēmiem pieaugusi pie visām tautām un dažām iedzīvotāju šķirām. Un tas arī citādi nemaz nevar būt, jo saimniecisko krīžu sekas, resp. valūtas krišana aizkārusi visas grupas, gan samazinot uzkrāto bagātību vērtību, gan atkal pazeminot noteiktos ienākumus. Saprotams, vislielākā mērā cietušas tās iedzīvotāju grupas, kuŗu dzīves eksistence bazejas uz noteiktiem ienākumiem, t. i. darba algām un pensijām, kāpēc arī nesaskaņas starp tām un mantīgām šķirām pēdējā laikā ievērojamā mērā padziļinājušās. Nevar sacīt, kā pēdējā parādība ir tikai pēckara laikmeta produkts, jo patiesībā mēs to jau varam konstatēt, lai gan ne tik spilgtā veidā, arī pirms pasaules kara, jeb, vispār, jaunākos laikos. Tā tad, gribot negribot mums jākonstatē, ka tagad iedzīvotāju dažādu grupu starpā pastāv zināma interešu pretešķība, kuŗu vēl jo lielākā mērā padziļina pārdzīvojamās saimnieciskās grūtības. Ja meklējam pēc pēdējo cēloņiem, tad nākas konstatēt, ka zināma atbildība krīt arī uz tagadējiem parlamentiem, kuŗi šimbrīžam Eiropas valstīs ir stāvokļa noteicēji. Bieži vien parlamentu dažādas partijas aiz šauri egoistiskiem aprēķiniem izturas indiferenti pret vispārējiem dzīves jautājumiem un tāpēc, ievērojot vēl to, ka laikā netiek sperti attiecīgi soļi, valsts saimniecība nonāk kļūmīgā stāvoklī. Bet, pats par sevi saprotams, vajadzīgo soļu speršanai nepietiek ar labu gribu vien, priekš tam vajadzīgas arī attiecīgas zināšanas. Šīs zināšanas sniedz pirmā kārtā finanšu zinātne. Tomēr nav jādodomā, ka finanšu zinātne nepieciešami vajadzīga tikai likumdevējiem vien un, vispār, cilvēkiem ar augstskolas izglītību, — nē! — ievērojot finansiēlo jautājumu asumu tagadējos laikos, tā nepieciešama arī katram inteligentam cilvēkam, jo tā dod arī iespēju noskaidrot dažādu politisku partiju stāvokli jauna parlamenta vēlēšanās, resp. ņemot dalību savas valsts izbūvē.

Kā jau minēts, iedzīvotāju dažādu grupu starpā konstatējamas interešu pretešības, bet tas nebūt neizslēdz to parādību, ka arī šīs dažādās intereses dažreiz apvienojas kādā punktā, t. i. tagadējo valšķu dzīvē mēs varam saskatīt arī zolidāras intereses. Pēdējās izpaužas vispārējās jeb kolektīvās sabiedrības vajadzībās, kādas tagadējo kultūrēlo valšķu dzīvē mēs varam konstatēt sākot ar XV. g. s. Šīs kolektīvās vajadzības aptver, pirmā kārtā, vajadzību pēc sabiedriskā miera, iekšējas un ārējas drošības u. t. t., jo tikai pastāvot tiem, iespējama valsts materiālās labklājības un kultūrēlā attīstība. Šo valšķu attīstības priekšnoteikumu pastāvēšanā ir ieinteresēti visi iedzīvotāji, neatkarīgi no viņu piederības pie vienas jeb citas grupas, kāpēc arī viņu uzturēšanā, izpaužas interešu zolidaritātē jeb zolidāras intereses.

2. Publiskas apvienības.

Iekšēja miera un kārtības uzturēšana, kā arī valsts ārējās drošības nostiprināšana prasa no valsts ievērojamus līdzekļus, kurus tai gribot negribot jāatrod. Jaunākos laikos tādus pat plašus līdzekļus prasa arī tautas izglītības līmeņa pacelšana, jo katra valsts varā apzinas, ka vienīgi izglītota tauta var virzīties pa materiālā un kultūrēlā progresa ceļu uz priekšu. Arī satiksmes līdzekļu uzturēšana un uzlabošana ir visas tautas interesēs, kas arī spiež tos ierindot kolektīvo vajadzību skaitā. Jaunākos laikos visiem šiem institūtiem piebiedrojās sociālā apgāde, kuŗa, kā zinams, agrākos laikos pilnīgi tika ignorēta, bet vēlākos — atradās privātu organizāciju un biedrību rokās. Paša pēdējā laikā bieži vien tiek kustināts jautājums par nacionālo minimumu, t. i. nodrošināt no valsts puses katram pilsonim tādu ienākumu minimumu, kuŗš varētu apmierināt materiālās un arī nepieciešamās garīgas vajadzības. Pagaidam gan šis jautājums vēl pieder nākotnei, bet tagad dažādie sociālās apgādes veidi, kā: apdrošināšana pret nelaimes un slimības gadījumiem, medicīniskā palīdzība, apdrošināšana pret bezdarbu un vecuma nespēku u. t. t. tiek attiecināti arvienu uz plašākām iedzīvotāju grupām. Visas šīs vajadzības prasa no tagadējām kultūrēlām valstīm plašus jeb plašus līdzekļus, kāpēc rodas jautājums — kādā ceļā šos līdzekļus valsts iegūst? — Līdzekļus visu šo vajadzību apmierināšanai mūsu laikos iegūst caur publiski-tiesiskām apvienībām, pie kādām pie mums Latvijā jāpieskaita pagasti, apriņķi, miesti, pilsētas un, beidzot, kā vislielākā šāda apvienība — pate valsts. Aplūkojot tuvāki šos institūtus, mēs redzam, ka katram no tiem ir sava likumdošanas kārtā noteiktā iekārta un arī savi mērķi. Vēl jo vairāk, aplūkojot viņus no vēsturiskā redzes viedokļa, mēs redzam, ka viņu iekārta dažādos laikos ir bijusi dažāda, pie kam kā galvenie noteicošie faktori katra laika periodā ir figurējuši saimnieciskie, vispār politiskie, kultūrvēsturiskie un citi apstākļi.

3. Finanšu saimniecības jēdziens.

Mūsu laikos starp dažādām publiski-tiesiskām apvienībām dominējošo vietu ieņem valsts, kuŗa rūpējas par līdzekļu iegūšanu publisko jeb kolektīvo vajadzību apmierināšanai. Viss tas kopā ņemot sastāda to, ko tagad mēs nosaucam par saimniecību jeb valsts finansēm. Tā tad, valsts finanses jeb saimniecība ir publiski-tiesiskas apvienības darbība, kuŗas mērķis — rūpēties par līdzekļu iegūšanu publisko vajadzību apmierināšanai. Vārds «finanses» cēlies no latīņu vārda «financia», «financia pecuniaria» un nozīmē — publiskas nodevas. No šī paša vārda atvasināts arī franču vārds «finances», bet no pēdējā — nosaukumi citās valodās. Pašas finansu zinātnes sākums meklējams XV. g. s. sākumā, kad, kā jau minēts, tautu dzīvē sāka figurēt kolektīvās vajadzības.

4. Finanšu saimniecība un privat-saimniecība.

Tagadējās kultūrēlās valstīs blakus dažādām publiski-tiesiskām apvienībām nastājas privātas saimniecības, kuŗu mērķos arī ietilpst līdzekļu iegūšana dažādu vajadzību apmierināšanai. Tomēr starp pirmējām un otrajām pastāv zināmas atšķirības, kuŗas, īsi minot, ir šādas:

1) Privātas apvienības jeb saimniecības mērķis ir — no savas darbības iegūt zināmus materiālus labumus jeb peļņu, kurpretim publisko apvienību mērķis koncentrējās ap publisko vajadzību apmierināšanu, resp. labumu sagādāšanu visiem pilsoņiem, kuŗām, t. i. vajadzībām, piemīt nepieciešamības raksturs.

2) Privātās saimniecības bez izņēmuma cenšas apmierināt materiālas vajadzības, t. i. vajadzības, kuŗas atrod tirgū zināmu novērtējumu, kurpretim publiskas apvienības apmierina imateriālas vajadzības, t. i. vajadzības, kuŗas nav iespējams novērtēt noteiktās naudas sumās.

3) Privātas saimniecības neko par velti nemēdz darīt, t. i. par katru pakalpojumu tās prasa zināmu pretpakalpojumu jeb attiecīgu ekvivalentu, kurpretim publisko apvienību pakalpojumi ir imateriāli un tiem nav noteiktas tirgus vērtības. Viņu vērtība bieži vien parādās tikai pēc zināma laika perioda.

4) Privātas saimniecības darījumi bazējas uz brīvas vienošanās jeb līguma pamata, kurpretim valsts saimniecība bazējas uz piespiedu pincipu. Gadījumos, kad valsts saimniecība figurē kā privāta saimniecība, piemēram, ja valsts pate izmanto mežus, raktuves, muižas u. t. t., tad tā attiecībās, kādas saistītas ar minēto eksploatāciju, pret privātām saimniecībām tiek pielīdzinātas privātām saimniecībām. Atzīmējams, kā agrākos laikos valsts ienākumu budžetos lielāko daļu iztaisija sumas, kādas valsts ieguva no privātsaimnieciska rakstura uzņēmumu

eksploatācijas, kamēr tagad ienākumu budžeta sumas sastādās no nodokļiem un nodevām. Šāds raksturs pa daļai piemīt tagad tām saimnieciskās dzīves nozarēm, kur valstij pieder monopoltiesības. Bez tam vēl atzīmejams, ka agrākos laikos kā prakse, tā arī teorija mācīja, ka katrai valstij no kārtējiem ienākumiem zināma daļa jāuzkrāj neparedzamiem izdevumiem, piem., kara gadījumam, neražām etc., ar vienu vārdu sakot, jācenšas pēc zināma rezerves kapitāla uzkrāšanas. Tagad valsts saimniecība to atmetusi, jo pastāv uzskats, ka pareizāki ir, ja šāds rezerves kapitāls atrodas pilsoņu rīcībā, kurī to var izlietot citiem produktīviem mērķiem. Šāda uzskata pareizību apstiprināja arī lielais pasaules karš, jo tos milzīgos kapitālus, kurus prasīja no katras valsts kara vešana, nekad nebūtu bijis iespējams uzkrāt iepriekšējos gados, bet tos deva pilsoņi no savām rezervēm dažādu nodokļu veidā. Tāpēc arī tagad valda uzskats, ka valstīm iespējams šagādāt līdzekļus neparedzētu izdevumu segšanai, ja tās centušās padarīt nodokļu sistēmu elastīgu.

5) Saimniecības subjekts finansu saimniecībā ir daudz ilgāki pastāvošs, nekā privātās saimniecībās. Pēdējais apstāklis jo spilgti parādās iekš tam, ka finansu saimniecības bieži vien rūpējās par tādu vajadzību apmierināšanu, kuŗas domātas nevien tagadējai paaudzei, bet arī nākošām. Tāpēc arī līdzekļus šādu vajadzību apmierināšanai dod nevien tagadējā paaudze, bet tos iegūst ilgtermiņu aizņēmumu ceļā, t. i. zināmas finansēšanas nastas uzliek arī nākošām paaudzēm, jeb, citiem vārdiem sakot, cenšas tās apmierināt arī pa daļai uz nākošo paaudžu rēķina.

6) Kā jau minēts, finanšu saimniecību pakalpojumi nav novērtējami naudā, resp. viņiem nav tirgus vērtības, jo tie ir materiāli, kurpretim privātu saimniecību pakalpojumi tiek novērtēti naudā un prasa no viņu izlietotajiem zināma ekvivalenta saņemšanu.

II. Finanšu zinātne.

1. Finanšu zinātnes uzdevumi.

Publiskās apvienības, iegūdamas materiālos līdzekļus savu mērķu realizēšanai, resp. vispārējo vajadzību apmierināšanai, ar savu darbību aizkar visus valsts pilsoņus, neatkarīgi no viņu piederības pie vienas jeb citas grupas vai šķiras. Bez tam, pēdējo gadu pārdzīvotās saimnieciskās dzīves grūtības modinājušas visplašākos tautas slāņos interesi par saimnieciskās dzīves problēmiem un zinātnēm, kas šos problēmus cenšas atrisināt. Viena no šādām zinātnēm ir arī finanšu zinātne, kuŗas uzdevumā ietilpst — publisko apvienību saimnieciskās darbības pētīšana. Šo institūtu gala mērķis, kā jau minēts ir — atrast un iegūt materi-

ālus līdzekļus vispārēju vajadzību apmierināšanai, kāpēc finansu zinātnes uzdevums sadalās vairākos pētīšanas objektos, un proti:

1) Materiālu līdzekļu iegūšanas veidu pētīšana. Kāda nozīme ir līdzekļu iegūšanas veidiem praktiskā dzīvē, pierāda tas apstāklis, ka tagadējās kultūrvalsts pilsonis nevar paspert ne soli, kad tam nenāktos maksāt zināmu nodokli vispārējām interesēm par labu. Tā piem., dzerot rītos kafiju vai tēju un ēdot maizi, ikviens apslēptā veidā samaksā zināmu nodokli, ar citiem vārdiem sakot, gandrīz nav neviena objekta, kurš nebūtu aplikts ar lielāku jeb mazāku nodokli valstij vai pašvaldības iestādēm par labu. Saprotams, šos nodokļus mēs nomaksājam, tā sakot, nemanot un šādi apslēpti nodokļi tagad pazīstami zem netiešo nodokļu nosaukuma, pie kuriem pirmā kārtā pieder dažādas akcizes, muitas etc. Bez netiešiem nodokļiem ir arī tiešie nodokļi, kā par piem., ienākumu nodoklis, nekustāmu īpašumu u. c. nodokļi, kurus pilsoņi maksā no kādas nebūt materiālās dzīves bāzes. kā: ienākumiem no darba algas, honorāriem, dzīvokļa īres maksas, nekustāma īpašuma vērtības u. t. Bez šaubām, visu šo dažādu nodokļu iegūšanas veidi tagadējās kultūrvalstis spēlē ievērojamu lomu, kāpēc arī viņu pētīšana ietilpst finansu zinātnes uzdevumā.

2) Ne mazāka loma pieder arī tā iespaida pētīšanai, kādu materiālo līdzekļu iegūšanas veidi atstāj uz citām dzīves nozarēm. Visiem zināma patiesība, ka valsts ar savu nodokļu politiku var sekmet kādas saimnieciskās dzīves nozares attīstību vai atkal to aizkavēt. Bet no pēdējā apstākļa bieži vien atkarīgas arī citas kulturēlās dzīves nozares, tā kā šim jautājumam finansu zinātne nevar vienaldzīgi paiet garām.

3) Beidzot, finansu zinātnes uzdevumā ietilpst arī jautājuma pētīšana — kāpēc zināmā laikmetā piemēro tādus un ne citādus materiālu līdzekļu iegūšanas veidus. Bez šaubām, šis jautājums cieši saistīts ar attiecīgā laikmeta saimnieciskās dzīves uzbūvi un vispārējiem kultūrvēsturiskiem apstākļiem, kuri katrā laikmetā savādāki. Tomēr, kā tas zināms no vēstures, starp dažādiem laika periodiem nevar novilkt stingri noteiktas robežas, jo katrā atsevišķā laikmetā ir konstatējamās kā pagājušā, tā arī nākošā laikmeta pazīmes, kāpēc arī materiālo līdzekļu iegūšanas veidi savā vēsturiskā attīstībā gājuši pa evolūcijas ceļu bez straujiem lūzumiem.

Kā redzams no visa augšā sacītā, tad runa visu laiku iet par materiālo līdzekļu iegūšanu jeb, ar citiem vārdiem sakot, par finansu saimniecību budžetu ienākumiem. Tomēr sameklēt ienākumus nav viņu galvenais mērķis, bet gan — vispārējo vajadzību apmierināšana, resp. saņemto ienākumu izlietošana vispārējām vajadzībām. Tāpēc arī daži finansu zināt-

nieki bez jau minētiem finansu zinātnes uzdevumiem par tādu uzlūko arī publisko apvienību izdevumu pētīšanu, kādam uzskatam ir, bez šaubām, savs praktisks pamatojums, ja ievēro, ka tagadējo valšķu budžetu izdevumi, salīdzinot ar pirmskaŗa apmēriem, pieauguŗi ļoti lielā mēŗā un ka mēŗķi, kādiem ŗie izdevumi tiek izlietoti, arī pavairojuŗies un padziļinājuŗies.

2. Finansu zinātnē un finansu tiesības.

Publiskās apvienības vajadzīgos materiālos līdzekļus iegūst stingri likumdošanas ceļā nosacītā kārtībā un katram pilsonim ir tiesības, iekamŗ tas izpilda kādu valsts vai pašvaldības iesādes rikoŗuma par zināma nodokļa nomaksu, pārliecināties, vai ŗāds rikoŗums saskan ar likumu un vai arī nosacītā nodokļa likme ir likumīgā kārtā motivēta. Piemēŗam, nomaksājot ienākumu nodokli, pilsonis var pārbaudīt, vai no viņa pieprasītā suma nav aprēķināta arī no tādiem viņa ienākumiem, kuŗi saskaņā ar likumu ir no ienākuma nodokļa atsvabināti. Pēdējais apstāklis seviŗķi krit svarā pēķara laikmetā, kad ienākuma nodokļa likmes visās valstīs paaugstinātas līdz pirmskaŗa nepiedzīvotiem apmēriem. Tā, Anglijā pirms kaŗa ienākumu nodokļa augstākā likme nepārsniedza 4% no visiem ar nodokli aplikamiem ienākumiem, kurpretim tagad — pāri par 50%, itāpat Vācijā tagad — 33% Latvijā — 25% u. t. t. Saprotaŗams, ja pilsonim nākas 25—50% no visiem saviem ienākumiem nodot valstij, tad tas arī centisies noskaidrot, vai nodokļa aprēķinātāji ir ievērojuŗi visas attiecīgās likuma normas. Un ŗādas likumu normas nosaka nevien katra nodokļa būtību un apmēŗus, bet arī regulē visu publisko apvienību darbību. Pateicoties pēdējam apstāklim, finansu zinātnē pieslejās nevien ekonomisko zinātņu, bet arī juridisko zinātņu ciklam un tāpēc ir no svara kā ekonomistiem tā arī juristiem. Pirms kaŗa pēdējam jautājumam, pateicoties aprādītiem apstākļiem, nepieŗieŗa seviŗķu vēŗību, bet jaunākos laikos tas palicis par aktuālu jautājumu un tāpēc arī daŗi zinātnieki jau sāk runāt par jaunu zinātnes disciplīnu — **nodokļu tiesībām**.

Zīmējoties uz materiālo līdzekļu iegūšanas veidiem, konstatējam stingru likumos noteiktu kārtību, t. i. valsts vara likumdošanas ceļā nosaka kādi objekti aplikami ar nodokļiem un kādi nē, kā arī kādā ceļā ŗie nodokļi iekasējami: kā tieŗie vai netieŗie nodokļi. Skatoties no vēsturiskā viedokļa, mēs varam konstatēt, ka pie tagadējam kultūrtautām valŗķu budžetu ienākumiņ pirmajā periodā bazējās uz ienākumiem, kuŗi pēc savas būtības atgādina tagadējo privāto saimniecību ienākumus, t. i. uz daŗādu valstij piederoŗu objektu izmantoŗanu. Vēlākos laikos novērojama pāŗeja uz nodevām, piem. dzimtbūšanas laikmetā, bet jaunākos laikos visur dominējoŗo vietu ieņem nodokļi. ŗāda pāŗmaiņa vedama sakarā ar pilsoņu ienākumu avotu diferenciaciju. Tā, dzimtbūšanas laikos par galveno ob-

jektu, kuŗu aplika ar dažādām nodevām, bija zeme, bet sakarā ar tirdzniecības un rūpniecības attīstību par šādiem objektiem palika arī šīs saimnieciskās darbības nozares.

Materiālo līdzekļu iegūšanas veids jeb forma (tieša jeb netieša) atstāj zināmu iespaidu uz pārējām dzīves nozarēm un arī otrādi. Arī šo formu attīstības gaitā novērojama zināma likumīga kārtība, kuŗu nosaka publisko apvienību institūti. Tā, agrākos laikos gandrīz visus nodokļus iekasēja netieši, un tikai pēdējos gados pa daļai uz nemantīgo iedzīvotāju grupu spiedienu valsts budžetu ienākumos sāk figurēt lielākas sumas no tiešiem nodokļiem, kuŗus maksā bez izņēmuma mantīgās grupas, kā; nekustamu īpašumu īpašnieki, tirgotāji, rūpnieki etc. Bez tam publisko apvienību līdzekļu iegūšanas veidus nosaka arī saimniecības raksturs, kā piem., naturālā saimniecībā nodokļus maksā naturā, naudas saimniecībā — naudā, pie kam pirmā laikā pastāvošie nodokļi ar laiku pārdzīvo diferenciēšanās procesu. Tā, agrākos laikos pastāvošais *man-tas-nodoklis* sakarā ar saimnieciskās dzīves diferenciāciju jeb darba sadalīšanu sadalās atsevišķos daudzos nodokļos, kā: tirdzniecības-rūpniecības, nekustamu īpašumu u. c. nodokļos. Pārmainoties nodokļu raksturam un viņu iegūšanas veidiem, pārmainās līdz ar to arī nodokļu ievākšanas tehnika. Novērojama arī pretēja parādība, t. i. uz pašu publisko apvienību formām zināmu iespaidu atstāj nodokļu ievākšanas tehnika. Kā pēdējā, tā arī nodokļu veidi vēsturiskā attīstībā pārdzīvojuši dažādas attīstības stadijas, kuŗas nosaka kā kultūrvēsturiskie, tā arī ekonomiskie faktori. Konstatējams, ka pastāvēt zema nodokļu ievākšanas teknikai, paši nodokļi ir primitīva rakstura. Tā, piem., vēsture pazīst no sākuma *personu nodokli*, kas ir ļoti vecs nodoklis. Zīmējoties uz nodokļu ievākšanas kārtību varam konstatēt, ka agrāk dominēja tā sauc. *repartīcija*, t. i. valdība vai cits kāds publiski-tiesisks institūts nosacīja nodokļa absolūto sumu jeb kvoti, kuŗu sadalīt starp nodokļu maksātājiem un iekasēt uzdeva sabiedriskām iestādēm, piem., pagastam, miestam etc. Ar šādu ievākšanas veidu cieši saistīta nodokļu maksātāju *solidaritāte*, t. i. uzliktā nodokļa summa pašvaldības iestādei jānomaksā, nelūkojoties uz varbūtējām pārmaiņām nodokļu maksātāju sastāvā un skaitā. Pat jaunākos laikos šādu iekasēšanas veidu praktizēja attiecībā uz tirdzniecības-rūpniecības nodokli, t. i. šā nodokļa nozīmēto sumu maksātāji paši sadalīja savā starpā. Bez šaubām, fiska intereses pie šādas nomaksas kārtības necieš ne mazākā mērā, bet gan atsevišķu nodokļu maksātāju intereses, jo bieži vien tiem uzliktā nodokļa lielums neatbilst viņu maksāšanas spējam. Turpretim, ievēdot individuālu nodokļa sadalīšanu, iespējams panākt pilnīgāku maksātāju spēju izmantošanu, un, tā tad, novērst vienu otru netaisnību. Ar kultūrēlā un saimnieciskā līmeņa pacelšanos, kā pašu nodokļu formas, tā arī viņu iekasēšanas tehnika paliek pilnīgāki. Pārmaiņas nodokļu sistēmā vēsturiskā gaitā novedušas arī pie jaunu ienākumu avotu

rašanos, tā, piem., līdz ar nodokļu ievākšanas tehnikas attīstību radies tagad visās valstīs ievestais ienākumu nodoklis. Šī nodokļa pirmsākumā tika piemērots participālais princips un tikai vēlākos attīstības posmos — individuālais. Saprotais, ka ienākumu nodokļa ieviešanu tagadējā formā lielā mērā sekmēja kā nodokļu ievākšanas tehnikas attīstība, tā arī citi daudzi saimnieciski faktori. Ar to ciešā sakarā atrodas arī tas, ka ienākumu avotu izveidošanās nosaka arī nodokļu veidus.

Zināmu interesi rada arī jautājums, kādu iespaidu uz publisku apvienību ienākumiem atstāj dažas parādības jaunāko laiku saimnieciskā dzīvē, piem., sindikāti, trestī etc. — Šo jautājumu visspilgtāki apgaismo dzelzsceļu saimniecība. Ja šo satiksmes līdzekli pārvalda un eksploatē privātas saimnieciskās organizācijas, piem., akciju sabiedrības, trestī u. t. t., tad konstatējams, ka ar dzelzsceļu tarifu politikas palīdzību šīm privātām saimnieciskām organizācijām iespējams darīt zināmu iespaidu uz fisku, kā arī citām tautsaimniecības nozarēm. Sakarā ar to novērojams, ka valstīs pašas pārņem dzelzsceļus savā pārziņā un tādā kārtā regulē šo tik svarīgo tautsaimniecības nozari. Tas pats novērojams pašvaldību jeb komūnālo iestāžu saimniecībā. Tagad visās kultūrvalstīs lielākās pilsētās ūdens piegādāšana, gāzes un elektrības ražošana, ielu dzelzsceļi etc. atrodas pašu komūnālo iestāžu pārziņā, jo izrādījies, ka tikai tādā gadījumā vispārējās intereses tiek ievērotas pienācīgā mērā.

Jaunākos laikos bieži apdzīvotu centru izcelšanās devusi fiskam iespēju atrast jaunus ienākumu avotus, it īpaši tas sākams par Z. A. S. Valstīm. Šādos centros bieži novērojams, ka sākumā par smiekla naudu iegūtie zemes gabali, pāriedami no rokas rokā, pārvēršas par vērtīgiem objektiem, kāpēc arī fiskus, izmantodams šo apstākli, ievēd vērtības pieaugšanas nodokli. Tā tad, publisko apvienību līdzekļu iegūšanas veidj seko saimnieciskai attīstībai.

Par vienu no svarīgākiem finansu zinātnes uzdevumiem uzlūko arī analītisko pētīšanu resp. pētīt, kā sadalās nodokļu nasta starp dažādām iedzīvotāju grupām un kādu iespaidu tas atstāj uz sabiedrības dzīvi. Pēdējo jautājumu savukārt var sadalīt 2 atsevišķos jautājumos: 1) kādu iespaidu atstāj tie šo nodokļu un 2) kādu iespaidu atstāj patēriņa jeb netiešo nodokļu iekasēšanas veidi. Zīmējoties uz šiem jautājumiem varam novērot, ka viens un tas pats aplikšanas objekts var figurēt nodokļu sistēmā dažādi, piem., cukuru var aplikēt kā gatavu preci, kā pusfabrikātu, pēc ražošanā patērēto izejvielu daudzuma, pēc ražošanas aparātiem u. t. t. Pats par sevi saprotams, ka ikviens šī produkta aplikšanas veids var dažādi atsaukties uz viņa ražošanu un patēriņu. Tā, piem., aplikot cukuru pēc ražošanas aparātiem, sekmē šīs nozares tehnisku attīstību, aplikot pēc ražošanas spējām, piem., pārstrādātā cukurbiešu daudzuma, radam šinī nozarē sacensību etc. Tāpēc

arī finansu zinātnes uzdevumos ietilpst — pētīt kādas sekas rada šāds jeb citāds aplikšanas veids. Atgriežoties pie jau minētiem dzelzsceļu tarifiem, varam konstatēt, ka var pastāvēt tarifi, kuŗi nevien sedz eksploatācijas izdevumus, bet arī slēpj sevī zināmu nodokli, kāpēc arī viņu izpētīšana ietilpst finansu zinātnes uzdevumos.

Finansu zinātnes pēta arī nodokļu konstrukciju, resp., vai nodoklis nav uzlikts tā, kā tām grupām, kuŗas domātas aplikti, ir iespējams pārcelt to uz citām iedzīvotāju grupām. Kā spilgtu piemēru šinī gadījumā var minēt nodokli no zemes. Zemi var aplikti trijādi, un proti: 1) pēc platības, 2) pēc zemes labuma jeb kvalitātes un 3) arī pēc zemes rentes. Tā tad, šim nodoklim var būt 3 konstrukcijas. Ja zemi aplikti pēc viņas platības un ja pastāv ievēdmuitas uz labību un citiem zemkopības ražojumiem, tad zemes īpašnieks bez šaubām pelna uz zemes nodokļa rēķina, jo tam ir iespējams pārnest to uz patērētājiem, resp. citām iedzīvotāju grupām. Ja zemi aplikti ar nodokli pēc viņas labuma, tad tās īpašniekam nav ne silti, ne auksti, t. i. viņš necieš, jo arī tādā gadījumā tam ir dota iespēja pie zināmiem apstākļiem pārnest šo nodokli uz citām grupām. Turpretim, ja ar nodokli aplikti zemes renti, tad tas jāmaksā tam, kas tiešām ir aplikts. Tā tad, visos augšminētos 3 gadījumos aplikšanas objekts ir viens un tas pats, bet dažādas ir aplikšanas veida konstrukcijas.

Finansu zinātnes uzdevumā ietilpst arī to cēloņu pētīšana, kuŗi sekmē nodokļu pārcelšanas procesu no vienas iedzīvotāju grupas uz otru. Diemžēl šis jautājums vēl līdz šim nav pietiekošā mērā izpētīts un zinātnē nevar jau iepriekš pasacīt, uz kādām maksātāju grupām galu galā gulsies nodoklis. Tā, piem., vispārējais ienākumu nodoklis mūsu laikos tiek uzskatīts par finansu zinātnes pēdējo vārdu, bet tomēr neapšaubams ir tas, ka patiesībā ne visi maksātāji viņu faktiski maksā, bet gluži nemanāmā kārtā pārnes to uz citiem maksātājiem. Ir daži zinātnieki, kas ienākumu nodokli, tāpat kā mantošanas nodokli uzlūko par nepārcelamu nodokli, bet jaunākos laikos daži turpretim sāk šaubīties par šī apgalvojuma pareizību. Pie pēdējiem pieskaitams arī amerikāņu finansists prof. Zeligmans, kuŗš iztirzā šo jautājumu kādā savā jauniznākušā darbā. No kā atkarājas šis nodokļa pārcelšana? — Viņu noteic sabiedrisko grupu attiecības, publisko apvienību sociālā un politiskā struktūra, kā arī vispārējie saimnieciskie faktori. Kas zīmējas uz sabiedrisko grupu attiecībām, tad tām ir ļoti liels iespaids uz nodokļu likumu radīšanu tagadējos parlamentos, kur, kā zināms, dominējošā loma piekrit politisko partiju, cik tālu tās izpauz sabiedrības domas, spēku samēram. Tāpēc var rasties arī tādas aplikšanas formas, jeb konstrukcijas, kuŗas domātas visām šķirām jeb grupām, bet faktiski gulstās tikai uz dažām. Izskaidrojams tas ar to, ka parlamentu darbība un arī viņu konstruēšanās, resp. ievēlēšana un darbība ne katreiz atbilst lietderībai, bet bazējas uz dažādu politisku partiju ego-

istiskām tieksmēm un stāv pretrunā ar vēlēšanas laikā deklarētiem lozungiem.

Rezumējot sacīto, nākam pie slēdziena, ka finansu zinātnes svarīgākais uzdevums ir — pētīt kas ir un kāpēc ir, resp. uzrādīt zināmas parādības un viņu empīriskus likumus, kas nosaka dažādo formu maiņu. Ja šādi likumi ir uzstādīti, tad var spriest par spraustā mērķa lietderību vai nelietderību.

3. Pētīšanas metode.

Runājot par pētīšanas metodēm, pirmais jautājums, kādu mēs stādam, ir — kāds ir izejas punkts? — Uz šo jautājumu varam atbildēt īsos vārdos — dažādu iedzīvotāju grupu intereses saimnieciskā sfērā. Visās kultūrvalstīs tagad saimnieciskā dzīvē pārsvarā ir pilsoņi, piem., rūpnieki, tirgotāji, zemes īpašnieki u. c., kuŗi katrs par sevi, kā arī en bloc aizstāv savas grupas intereses. Bez šaubām, arī šo saimniecisko grupu intereses ir dažādas, kapec rodas arī interešu pretešķības pašu pilsoņu starpā. No šo interešu pretešķībām likumdošanas ceļā dzimst jauni un dažādi finansu institūti. Tā tad, ja gribam pētīt pašus finansu institūtus un viņu izcelšanās procesu, tad jāpēta pirmā kārtā intereses, kas uzlūkojams par pirmo metodoloģisko paņēmieni. Otrs metodoloģisks paņēmienis pastāv iekš tam, ka mums jācenšas apvienot dažādās intereses grupās pēc viņu saimnieciskās radniecības. Šāda apvienība saprotama, jo nodokļu avoti kā aplikšanas objekti bieži vien priekš atsevišķām grupām ir vienādi, kāpec arī rodas apvienotas intereses.

No interešu pretešķību ciņas rodas organizācijas ar kopīgām, apvienotām interesēm, bet no organizācijām savukārt dzimst finansu tiesības. Tā tad, finansu tiesības ir saimniecisku organizāciju izkristalizējušos interešu rezultāts. Sakarā ar to, dažu tiesību struktūrā atspoguļojas sava laikmeta saimnieciskā iekārta, piem., Anglijā XVII. g. s. pastāvēja vispārējs mantas nodoklis, kuŗš ar laiku pārvērtās zemes nodokli. Tanī pašā laikmetā novērojams, ka tiešie nodokļi netika paaugstināti, bet gan netiešie jeb patēriņa. Tas tāpēc, ka politiskā vara toreiz Anglijas parlamentā piederēja zemes īpašniekiem. To pašu redzam Z. A. S. Valstīs, kur pirms kara pastāvēja augsts ievadmitu tarifs. Nodokļu nasta gulās uz nekustamiem īpašumiem, bet kustamo kapitālu bija iespējams noslēpt no aplikšanas, pateicoties mantas nodokļa nepilnīgai konstrukcijai. Šis parādības iemesls — politiskā vara parlamentā atradās kustamā kapitāla īpašnieku rokās. Pilnīgi pretstats minētām valstīm — Austrālija, kur jau pirms pasaules kara pastāvēja progresīvs zemes nodoklis, vispilnīgākie darba aizsardzības likumi, vecumu penzijas etc. Kāpec? — tāpēc, ka noteicošā loma likumdošanā, piederēja strādnieku partijai, resp. pateicoties likumdošanas iestāžu sociālaj struktūrai. Šie piemēri

pietiekoši spilgti ilustrē grupu interešu sacensību, lai gan jāatzīst, ka dažos gadījumos šīs intereses arī saskan. Tomēr dzīve uzrāda arī gadījumus, kad arī no vienas grupas izdalās divējādi virzieni, piemēram, kā tas norisinājās pilsonībā pie mums, Latvijā. Bez krasi nodalījušām iedzīvotāju grupām pastāv arī neitrālas grupas, kuŗas, ja vien tām ir zināms iespaids uz valsts dzīvi, padara citu grupu intereses mērenākas, resp. lielākā mērā respektē vispārējās intereses. Kā vienas grupas hegemonija var novest valsts dzīvi pie nevēlamiem rezultātiem, spilgtu piemēru dod Francija, kur politisko varu sagrāba viena pilsonības daļa, tā sauc. lielburžuazija, kuŗa valsti noveda pie finansiēla sastrēguma. Ar to arī izskaidrojams, ka pirms kuŗa Francijas nodokļu sistēma bija stipri pakalpusi un nebija iespējams izvest kardinālākas nodokļu reformas, ko varam konstatēt Vācijā, Šveicē, Skandināvijas valstīs u. c. Lai pieminam ienākuma nodokļa ieviešanas vēsturi Francijā. Pirms kuŗa bija izstrādāti kādi 46 ienākumu nodokļa likumprojekti, bet pateicoties stiprai antipātījai pret šo nodokli, neviens no šiem projektiem netika izvests dzīvē. Tas notika tikai 1914. gadā. Vispār, tikai kuŗa gados tika pārreformēta Francijas nodokļu sistēma. Turpretīm Vācija jau pirms pasaules kuŗa varēja būt lepna ar savu nodokļu sistēmu, jo bija izkopts ienākumu nodoklis, pastāvēja reālo nodokļu sistēma u. t. t., kas izskaidrojams ar to, ka Vācijas politiskā struktūra ir citādāka, politiskās partijas disciplinētākas u. t. t., nekā Francijā. Kā jūtams ļaunums Francijas politiskā dzīvē atzīmējams fakts, ka neitrālās grupas tur nespēlē nekādu lomu, bet visa politiskā vara, kā jau minēts, pieder lielburžuazijai. Ja ir divas lielākas pretējas grupas, tad neitrālām grupām ir liela nozīme, saprotams, ja tās nav pārāk maziņas. Dažos gadījumos tās var pārvērsties pat par valdošām grupām, un tā kā viņas nav ieinteresētas atsevišķu grupu mērķu sasniegšanā, tad viņu uzdevumos ietilpst — radīt tādus nodokļu likumus, lai nodokļu nasta sadalītos starp iedzīvotājiem, saskaņā ar viņu maksātspējām, ar citiem vārdiem, tās cenšas ievērot vispārējas intereses un vajadzības. Tā tad, pētot nodokļus, jāpēta arī politisko grupu struktūra un viņu nozīme valsts dzīvē. Tomēr atzīmējams, ka ne ikkatru reizi valdošā spēcīgā grupa cenšas sasniegt savus mērķus, bet no tiem zināmā mērā atsakas. Tādus gadījumos mums ir darišana ar zināmu ideālismu jeb tālredzību, kuŗa parādās iekš tam, ka šī grupa pagaidam atteicas no savām interesēm, sagaidāma zināmus labumus no šādas rīcības nākotnē.

Zināmu iespaidu uz valsts finansiēlo dzīvi atstāj arī modernās lielrūpniecības pārstāvji un valsts rūpnieciskā politika. Lielrūpnieku interesēs ir — izskaust vidējo un sīkrūpniecību. Plašākās pilsoņu grupas nav ieinteresētas šādu lielrūpniecības tieksmju reālizēšanā, jo vidējās un sīkrūpniecības izzušana vairo proletāriešu rindas. Tāpēc pēdējos gados tiek pieņemta tā sauc. Mittelstandspolitik, par kuŗas mērķi skaitās sīkrūpnie-

cības pabalstīšana. Vadoties no šīs politikas principiem, dažās valstīs lielos rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumus aplik ar speciāliem nodokļiem, kuŗus izlieto sīkrūpniecībai par labu. To pašu panāk arī ar attiecīgu likumu izdošanu.

Kas zīmējas uz pētīšanas materiāliem, kādus izlieto finansu zinātne, tad jo bagātus datus sniedz tagadējo parlamentu pārskati. Tādus pat materiālus dod politisko partiju programmas un vēlēšanu lozungi, lai gan ne katru reizi tie sakrīt ar attiecīgas partijas politisko darbību vēlāk. Atzīmējams arī tas, ka ne katru reizi politiskās partijas reprezentē noteiktas saimnieciskas grupas ja viņu uzbūvē un darbībā galveno lomu spēlē nacionālās, reliģiozās u. c. intereses, kā p. piem., pie mums Latvijā. Politiskās partijas ar laiku pārdzīvo arī zināmu evolūciju, kā piem. Anglijas konservatīvā partija. Atzīmējams, ka pēdējā kādreiz ieveda un aizstāvēja 5% ievedmuitu Indijā uz Anglijas kokvilnas rūpniecības ražojumiem, dodama iespēju attīstīties tiem uzņēmumiem, kuŗus finansēja no metropoles aizplūstošais kapitāls.

Kā jau minēts, ne katru reizi politisko grupu samērs parlamentā sakrīt ar faktisko spēku samēru tautā. Tas atkarājas no valsts iekārtas, resp. pastāvošā vēlēšanu likuma. Sakarā ar to, finansiēlie akti jeb institūti absolūtās monarķijās, konstitucionelās monarķijās un demokrātiskās republikās stipri atšķirās. Ja vēlēšanu likums paredz mantas cenzu, tad arī tads stāvoklis atspoguļojas uz finanšu iekārtu.

4. Finanšu zinātne un finanšu politika.

Pētot finanšu zinātni, nekādā gadījumā to nedrīkst sajaukt ar finanšu politiku, resp. pētīšanas objekti jāapskata no šo divu zinātņu redzes viedokļiem atsevišķi. Starpība starp šīm zinātnēm atspoguļojas, no vienas puses, vecos, agrāko laiku pētījumos un, no otras puses, jaunāko laika pētījumos. Vecie pētījumi nedod ieskatu par attiecīgu parādību cēloņiem un citiem iedarbības faktoriem, bet aplūko tos no finansiēlās politikas viedokļa. Piemēram, zīmējoties uz dzelzsceļu saimniecību viņi cenšas noskaidrot kas būtu, ja tie atrastos valsts jeb privātu sabiedrību rokās. Šāda starpība pētījumos izskaidrojama ar to, ka finanšu zinātne pieder pie jaunākām zinātnes disciplinām un agrāk tās pētīšanas objektus neapskatīja no tīri zinātniska, bet gan praktiska viedokļa, tā deva praktiskus padomus jeb tā sauc. «finanšu receptes.» Jaunāko laiku zinātnieki šķir šīs divas disciplīnas, lai gan dažreiz arī sajauc, aplūkodami zināmu parādību vispirms no zinātniskā un pēc tam no praktiskā viedokļa. Ārzemēs dalīšanas princips izvests pilnīgi, jo tur universitātēs šīm divām zinātnēm pastāv speciāli katedri, tūrpretim pie mums šis princips nav ievērots.

Kā jau augstāk aprādīts, finanšu zinātnes tiešos uzdevumos ietilpst — izskaidrot parādību likumus, kurpertim finanšu

politika uzstāda zināmus ideālus. Pēdējos nosaka cilvēku jūtas, kuŗas izpaužas vai nu simpatijās jeb akal antipātijās, bet ne kā smadzeņu darbības rezultāts. Tā tad, finansu politika bazējas uz psiholoģiskiem pamatiem, bet finansu zinātne uz prāta slēdzieniem. No zinātniskā viedokļa nevar, par piem., uzstādīt jautājumu — kuŗš nodoklis ir taisnīgāks: progresīvais vai proporcionālais, bet gan vienīgi — kas ir un kāpēc tas ir? Taisnības mērogs nevar būt noteicošais, jo taisnība dažādos laikos ir bijusi dažāda. Attiecībā uz pirmo jautājumu, finansu zinātne pēta tikai to, kādi faktori nosaka nodokļa progresivitāti vai porcionālītāti, kādu iespaidu šīs nodokļu īpašības atstāj uz tautsaimniecību etc., jeb atkal — kādi apstākļi vajadzīgi progresivitātes un proporcionālītātes pastāvēšanai. Turpretim finansu politikai ir darišana ar jautājumu — kādi aplikšanas veidi ir taisnīgāki.

Augšminētā jautājuma noskaidrošanai var pievest sekošu raksturīgu piemēru: franču finansists Lerua Boljē par pareizāku atzīst nodokļu porcionālītāti, bet vācu zinātnieks Adolfs Vagners — progresivitāti, pie kam tie abi nonāk pie šiem pretrunīgiem slēdzieniem, iziedami no viēnādu faktū pētišanas. Kā redzams, slēdzieni atkarājas no finansieliem un sociāliem uzskatiem.

Rezumējot sacīto, nākam pie slēdziena, ka starp minētām disciplinām pastāv zināmas robežas, kuŗas parādās iekš tam, ka finansu zinātne pēta formas, analizē šīs formas un arī pēta iespaidus, kādus šīs formas atstāj uz pārējām parādībām, kurpretim finansu politikai ir darišana ar ideāliem, kuŗi ir atkarīgi no zināmām politiskām partijām un grupām.

Finansu literatūrā bieži vien var sastapt tā sauc. mērķu teorijas, kuŗas tuvojas attiecīgu jautājumu apskatīšanai no politiskā viedokļa. Tā piem., XVIII. g. s. sākumā Anglijā daži teorētiki ieteica patēriņa jeb netiešos nodokļus, resp. tos idealizeja. Tāpat XVII. g. s. uzstādīja teoriju par zemes nodokli, uzsverot, ka zemi nevar aplikt ar augstiem nodokļiem. Abos šos gadījumos ir darišana ar politiskiem momentiem, resp. šīs teorijas ir mērķa teorijas.

5. Attiecības pret citām zinātnēm.

Finansu zinātnei ir tuvāki sakari ar teorētisko tautsaimniecību jeb politisko ekonomiju, ekonomisko politiku, valsts tiesībām, administratīvām tiesībām un arī statistiku, it īpaši salīdzinošo, kāpēc viena otra finansu zinātnes jautājuma atrisināšana lielā mērā atkarājas no minēto disciplīnu pietiekošas piesavināšanās.

III. Valsts izdevumi.

1. Mācība par valsts izdevumiem.

Uzstādot valsts budžetu, vispirms nosaka valsts vajadzības un šo vajadzību apmierināšanai nepieciešamo līdzekļu apmērus un tikai pēc tam fiksē valsts ienākumus. Mācība par valsts izdevumiem pa daļai ietilpst arī finansu zinātnē, uzlūkojot par viņas galveno uzdevumu — apskatīt publisko apvienību vajadzību segšanu jeb apmierināšanu, jeb, ar citiem vārdiem sakot, izpētīt valsts izdevumu iespaidu uz ienākumu būtību, t. i., vai attiecīgas valsts pilsoņi ir spējīgi segt izdevumus valsts vajadzību apmierināšanai. Valsts vajadzības, kā zināms, nosaka atsevišķas valsts iestādes un resori, bet līdzekļus šo vajadzību segšanai — tautas vietnieki jeb parlaments, likumdošanas kārtā. Pēdējais līdz ar to aplūko arī izdevumu mērķus, t. i. viņu lietderīgumu.

Daži finansisti atzīst vienīgi mācību par valsts ienākumiem un pilnīgi ignorē mācību par valsts izdevumiem, lai gan patiesībā pēdējiem ir ļoti liels iespaids uz valsts un arī citu publisku apvienību ienākumiem. Pēdējais apstāklis konstatējams gadījumos, kad valsts izdevumus izlieto neracionāli.

2. Valsts izdevumu vairošanās un tās cēloņi.

Valsts izdevumu attīstības gaitā mēs varam konstatēt pieaugošu tendenci. Uz zema kultūras līmeņa visas vajadzības, kā zināms, tiek apmierinātas ģimenes apmēros un tikai vēlāk, kad sāk attīstīties sabiedriskā dzīve, rodas arī prasības no valsts. Tā tad, līdz ar kultūras izplatīšanos pieaug publisko apvienību izdevumi. Bez šaubām, zināmu iespaidu uz izdevumu pieaugšanu atstāj arī iedzīvotāju skaita pieaugums un sakarā ar to, arī pavairojās valsts ienākumi. Attiecības starp Eiropas valstu izdevumiem, iedzīvotājiem un ienākumiem raksturo sekoši dati:

Gads	Iedz. skaits	Valšķu izdevumi	Ienākumi
1786. g.	166 miljoni	2,5 miljardu z. fr.	15. z. fr. uz galvu.
1918. g.	313 miljoni	15,0 miljardu z. fr.	47 z. fr. uz galvu.

Izdevumi atsevišķās valstīs:

Francijā: 1816.—1823. g. caurmērā	960 miljoni fr.
1913. g.	4,600 „ „
1918. „	55,600 „ „
1923. „	23,000 „ „

1918. g. izdevumi 55,600 milj. fr. pēc kursa līdzinājās 44 miljardiem zelta marķu, bet 1923. g. izdevumos jāievēro naudas kursa krišana, salīdzinot ar pirmskaņa datiem.

Lielbritānijā: 1691. g.	3 miljoni angļu mārc.
1890. „	86 „ „ „
1913./14. „	198 „ „ „
1917./18. „	2,300 „ „ „
1923./24. „	816 „ „ „

Itālijā: 1861. g. —	812 miljoni liru
1912./13. „ —	2,300 „ „
1919./20. „ —	28,000 „ „

Krievijā: 1859. g. —	569 miljoni rubļu
1913./14. „ —	3,400 „ „

Latvijas izdevumu budžets uzrāda sekošus datus:

1920.—1921. g. —	3,3 miljardu rubļu
1921.—1922. „ —	7,2 „ „
1922.—1923. „ —	8,9 „ „
1923.—1924. „ —	8,6 „ „
1924.—1925. „ —	9,6 „ „ = 193,7 milj. lati
1925.—1926. „ —	160,9 miljonu latu
1926.—1927. „ —	165,9 „ „

Uz pirmo acu uzmetienu var izlikties, ka mūsu budžets būtu samazinājies, bet faktiski tas tā nav, jo pēdējos gados mūsu budžetā ievestas tikai netto sumas no valsts linu un spirta monopoliem un atlikums no dzelzsceļu eksploatācijas, kurpētīm agrāko gadu budžetos uzrādītas pilnas brutto sumas. Šāda pārmaiņa pa daļai notika uz daudzkārtējiem, it īpaši no ārzemnieku puses, aizrādījumiem par mūsu valsts pārmērīgi lielo budžetu. Lietas labā jāatzīmē, kā no svara nav valsts budžeta gala suma, bet gan tas, no kādām sumām budžets sastāv. Un te nu jāsaprot, ka budžets ar pilnīgām brutto sumām dod daudz pilnīgāku jēdzienu par valsts saimniecību un, tā tad, arī valsts finansēm, nekā netto budžets. Pēdējie nedod pārskatu arī par atsevišķiem valsts uzņēmumiem, piem., dzelzsceļiem, un viņu rentabilitāti, jo bieži vien budžetā uzrāda, ka tie dod peļņu, bet faktiski prasa no valsts lielākus ieguldījumus. Tomēr jāpiebilst, ka mūsu valsts budžets dod arī atsevišķus pielikumus par katru uzņēmumu, ar ko tiek novērsti aprādītais trūkums, bet ne katra valsts to dara.

Valšņu budžeti jaunākos laikos visur uzrāda pieaugumu, un sevišķi to valšņu budžeti, kurās ņēma daļību lielā pasaules karā. Tā, piem., 1908. g. visas pasaules valšņu izdevumu budžeta kopsuma līdzinājās 41,2 miljardu markām (zelta), bet 1918. g. vienas pašas Francijas izdevumu budžets iztaisija 44 miljardus zelta marku. Valsts izdevumu pieaugšanas cēloņi meklējami daudzās parādībās, no kurām kā galvenās var atzīmēt sekošas: 1) Valšņu ārējās drošības nostiprināšana un ar to sakarā stāvošie kari, resp. izdevumi kara spēka un flotes uzturēšanai. Pēdējā parādībā lielu lomu spēlē arī nacionālās jūtas. 2) Rūpniecības un tirdzniecības attīstība jaunākos lai-

kos un ar to saistītā jaunu tirgu meklēšana ārpus Eiropas kontinenta, t. i. koloniju un iespaidu sfēru radišana citos kontinentos, jeb koloniju politika, kas saistīta ar lieliem izdevumiem sauszemes karaspēka un flotes uzturēšanai. Pēdējai vajadzībai jau pirms pasaules kara izdeva milzīgas sumas, tā kā ne bez pamata runāja par «brūnotā miera sistēmu» un tagad notiek tas pats, nelūkojoties uz Tautu līgas pastāvēšanu un dažādās atbrūnošanas konferencēs pieņemtiem lēmumiem. Ja jau pirms pasaules kara armiju un flotu uzturēšanas izdevumi valšķu budžetos iztaisīja apm. 50% no visiem izdevumiem, tad tagad tie līdz ar ietaisīto kara parādu deldēšanas nomaksām un procentiem pārsniedz pat minēto normu. Izdevumus armiju un flotes uzturēšanai dažādo valšķu budžetos raksturo sekoši dati:

	1913./14. g.	1917./18. g.
Vācija	1,8 miljardu z. m.	20,6 miljardu z. m.
Francija	1,1 „ „ „	36,0 „ „ „
Lielbritānija	1,5 „ „ „	49,0 „ „ „
Z. A. S. Valstis	1,3 „ „ „	5,3 „ „ „
Kopā	5,7 miljardu z. m.	110,9 miljardu z. m.

Pasaules kara izdevumi pa atsevišķām valstīm iztaisa sekošas sumas:

Anglijā	34% no nacionālās bagātības.
Itālijā	25,5 „ „ „
Z. A. S. Valstis	8 „ „ „
Vācijā	24 „ „ „
Krievijā	13 „ „ „
Francijā	19,3 „ „ „

Visas šīs kolosālās sumas ņemtas no iedzīvotājiem, vai nu paaugstinot jau pastāvošo nodokļu likmes, jeb atkal ievēdot jaunus nodokļus, kā arī plašos apmēros izmantojot iekšējo un ārējo kredītu. Bet ja šie avoti izrādījās par nepietiekamiem, tad stājās pie papirnaudas vai banknošu drukāšanas, kas nesā postu mazturīgākām iedzīvotāju šķirām.

Sakarā ar visu augšminēto, valšķu parādi pēdējos gados pieauguši līdz nepieredzētiem apmēriem, (dati pēc S. Zaks: «Statističeskij ežegodnik»), un proti:

	1913./14. g.	1917./18.g.
Vācijā	5.260 miljoni z. m.	90.400 miljoni z. m.
Francijā	26.634 „ „ „	119.000 „ „ „
Lielbritānijā	13.675 „ „ „	120.235 „ „ „
Z.A.S.Valstis	12.233 „ „ „	51.474 „ „ „
Kopā	57.802 miljoni z. m.	381.109 miljoni z. m.

Valsts parādi visām pasaules valstīm skaitījās 1913./14. g. — 171.190 miljonu zelta marku, bet 1921. g. — 1.601.000 milj. z. m. Viņu pieaugumu par atsevišķiem gadiem raksturo sekoši dati:

1917. g. valšķu parādi pieauga par	43 miljard. dolaru
1918. „ „ „ „ „	205 „ „
1919. „ „ „ „ „	295 „ „
1921. „ „ „ „ „	383 „ „

Šo milzīgo parādu procentu nomaksai valšķu budžetos bija paredzēts (pēc 1920. g. Briseles konferences datiem):

	1913. g.	1920. g.	Piaugums
Francijā	966 milj. fr.	9395 milj. fr.	973%
Itālijā	611 „ liru	4244 „ liru	695%
Anglijā	19 „ m. st	345 „ £	1690%
Z. A. S. Valstiis	23 „ dol.	1020 „ \$	4355%

Ja savelkam vienā sumā izdevumus armijas un flotu uzturēšanai un procentu nomaksas par paradiem, tad šī sumā iztaisa vairāk kā pusi no visiem valšķu izdevumiem. Ja šīs sumas būtu izlietas lietderīgiem mērķiem, tad Eiropa, bez šaubām, izskatītos citādāka, nekā tagad.

Ir zināma starpība starp aizņēmumu (kādā ceļā ietaisīti valsts parādi) izlietošanu Eiropas valstīs un Z. A. S. Valstīs un Austrālijā. Eiropas valstis savus parādus ietaisījušas karu vešanai, kurpretim Z. A. S. Valstis un Austrālija — saimnieciskās dzīves izveidošanai, piem., dzelzsceļu, ostu etc. izbūvēm. Pret pēdējā aizņēmumu izlietošanas veidu izsacīties grūti, lai gan agrāko laiku teorētiķi vispār noliedza aizņēmumu vēlamību, uzsvērdami, ka radušās vajadzības apmierinamas ar pastāvošo nodokļu paaugstināšanu vai jaunu nodokļu ieviešanu. Jāunlaiku teorētiķi turpretim aizrāda, ka ir tādas vajadzības, kuŗu apmierināšana nāk par labu arī nākamām paaudzēm, un tāpēc arī pēdējām jāuzliek zināmi maksāšanas pienākumi.

3. Izdevumu sadalījums.

Kā jau minēts, izdevumi militarisma prasībām neuzrāda tendenci samazināties arī pēc kara, jo armijas netiek samazinātas, bet valstis vēl ar vienu turpina būvēt kara kuģus un gaisa floti. Ar citiem vārdiem, arī tagad valšķu budžetos kolosālas sumas tiek zīmētas «brūnotā miera sistēmai.» Un visas šīs kolosālās sumas savāc no nodokļu maksātājiem, izlietojot viņu maksātspējas līdz iespējamībai. Tā par piem., Anglijā pilsoņi līdz 50% no lielākiem ienākumiem ienākuma nodokļa veidā atdod valstij. Un tas vis notiek, nelūkojoties uz Tautas ligas pūlēm izbeigt brūņošanu, bet vai tā to panāks — ir nākotnes jautājums un šimbrīžam tikai jauka cerība.

Paraleli militāriem izdevumiem valšķu budžetos novērojama arī izdevumu pieaugšana citām vajadzībām, kam par cēloni ir daudzi saktori, kā: iedzīvotāju skaita pieaugšana, cenu paaugstināšanās un iedzīvotāju sociāli-kultūrēlo vajadzību pavairošanās. Sprotams, ka atkarībā no iedzīvotāju skaita pieaugšanas pavairojas arī izdevumi, tāpat kā sakarā ar cenu paaugstināšanos. Pēdējā gadījumā pieaug ierēdņu un strād-

nieku algas, kā arī izdevumi par dažādiem valsts iepirkumiem. Tāpat pieaug izdevumi sociāli-kultūrēliem mērķiem. Kā raksturojošu var pievest Francijas budžetu (izdevumus) 1830. un 1913. g., t. i., Francijas izdevumi sastāvēja:

	1830. g.	1913. g.
Valsts parādi un dotācijas	362 milj. fr.	1.290 milj. fr.
Tiesas	19 « «	59 « «
Ārlietas	8 « «	20 « «
Iekšlietas	16 « «	141 « «
Armija	186 « «	957 « «
Flote	65 « «	461 « «
Skolas, māksla un kults	46 « «	325 « «
Lauksaimn., rūpniec. un tirdzn.	7 « «	110 « «
Sabiedriskie darbi u. t. t.	41 « «	347 « «
Pārvaldes izdevumi	118 « «	350 « «

Kopā 912 milj. fr. 4.664 milj. fr.

Anglijā izglītībai pirmo reizi izdots 1834. gadā 2000 mārč. st., bet 1914. g. budžetā šīm vajadzībām paredzēti jau 20 milj. mārč. st.

Budžetu pieaugumi konstatējami visās Vācijas valstīnās, tā:

Prūsijā	} valsts budžets pieaudzis no 1879./80. g. līdz 1911. g. par	364%
Bavārijā		384%
Saksijā		354%
Virtembergā		314%
Visā Vācijā		477%

Sakarā ar vispārēju izdevumu pieaugumu, zīmējoties uz ienākumiem varam uzstādīt prasību, lai tie būtu organizēti tā, kā tie varētu apmierināt valsts izdevumus, t. i. nodokļu sistēmai jābūt piemērotai izdevumu pieaugšanai, jeb, ar citiem vārdiem, tai jābūt elastīgai. Šis elastīgums izteicas iekš tam, ka ārkārtēju vajadzību gadījumos jārod iespēja paaugstināt pastāvošo nodokļu likmes. Ar vienu vārdu, nodokļu sistēma nekādā gadījumā nedrīkst būt tā organizēta, ka vajadzības gadījumā tā nespētu dot paaugstinātus ienākumus. Nelūkojoties uz šo, liekās, kategorisko prasību, tomēr pastāv nodokļu sistēmas, kuŗas nav elastīgas. Piemērot tādās sistēmas acumirkligām prasībām nākās grūti, jo viņu pārbūve prasa ilgāku laika periodu, kā arī zināmus izdevumus.

4. Izdevumu vispārīgie pamata principi.

Zīmējoties uz valsts izdevumiem, varam uzstādīt sekošus 3 principus, kuŗus nākas vienmēr ievērot:

1) Pirmais un augstākais princips — taupības princips. Pie mums šo principu cilā ļoti bieži, tā kā tas jau zināmā mērā nodēdēts un nekā taustama, sākot no viņa proklamēšanas laika, mums nav devis. Tāpēc arī mūsu valsts izdevumu budžetā vēl tagad varam atrast daudzus stripojamus posteņus.

Bez šaubām, nevar noliegt, kā patiesu vajadzību apmierināšanai līdzekļi dodami, bet jāskatās arī uz izdevumu mērķu lietderību. Tāpat nekādā ziņā nedrīkst izdevumi pārsniegt nodokļu maksāšanas spējas, t. i. nosakot izdevumus, jālūkojās arī uz valsts ienākumiem. Tomēr, zīmējoties uz nodokļu maksātāju maksāšanas spējām, nevar novilkt tām konkrētas robežas, jo tās, t. i. maksāšanas spējas katrā valstī nosaka daudzi faktori, kuri ne visur ir vienādi, kā, par piem., brīvo kapitālu daudzums, kultūrāli - saimnieciskās attīstības līmenis. Tāpēc arī Anglijā katrs pilsonis caurmērā var maksāt augstākus nodokļus, nekā pie mums Latvijā.

2) Otrs princips prasa, ka valsts izdevumiem jānāk par labu visām iedzīvotāju šķirām, kā, par piem., izdevumi izglītības līmeņa paaugstināšanai, higiēnisku un sanitāru apstākļu uzlabošanai, saimnieciskās dzīves izbūvei u. t. t. Bieži vien, ja valsts budžeta izdevumos paredzēti posteņi kādai vienai iedzīvotāju šķirai, piem., pabalsti jeb aizdevumi pret zemiem procentiem zemkopjiem, tad netieši iegūst labumus arī pārējās šķiras, piem., minētā gadījumā strādnieki atrod nodarbošanos u. t. t. Galvenais, jālūkojās uz to, lai izdevumi neāktu par labu tikai vienai šķirai vien.

3) Trešais princips — valsts izdevumi izlietojami vienīgi produktīviem mērķiem, t. i. nedrīkst izdot caur nodokļiem ievāktās sumas neproduktīviem mērķiem, bet vienīgi tādiem, kas nāk par labu visiem iedzīvotājiem. Sakarā ar šo principu bieži vien uzpeld jautājums par valsts uzņēmumiem. Agrākos laikos valdīja uzskats, ka dažāda veida uzņēmumi atstājami privātu uzņēmēju rokās, jo tad tie esot daudz produktīvāki, resp. valsts neprotot saimniekot. Pretēji šim uzskatam, Latvijai nodibinoties, valdība pārņēma savā pārziņā, starp citu, arī mežu izmantošanu, vadoties no vēlēšanās — izslēgt dažādus starpniekus. Tomēr šādas rīcības rezultāti nav iepriecinoši — mežu izmantošana nav devusi gaidīto atlikumu, bet gan — iztrūkumu. Vispār, pieejot pie šī jautājuma apskatīšanas, jālūkojās uz valsts īpatnībām.

IV. Ienākumu klasifikācija.

1. Privāttiesiskie ienākumi.

Attiecībā uz valsts ienākumu klasifikāciju līdz šim daudz grēkots, kas izskaidrojams ar pašu ienākumu avotu nepareizu klasifikāciju. Šinī ziņā lielu lomu spēlējis arī tas apstāklis, ka ienākumu avotu apzīmējumi visos laikos nav bijuši vienādi, piem., zem nodokļu, nodevu un valsts kredīta apzīmējumiem dažādos laikmetos saprasti dažādi ienākumu avoti.

Publisko apvienību ienākumu klasifikācijā par vadošo principu jāpieņem attiecības starp individuālu personu un publisko

apvienību. Piemērojot šādu principu, dabūjam sekošus ienākumu veidus: 1) brīvprātīgus ienākumus, piem., dāvinājumus, ziedojumus etc.; 2) privāttiesiskus ienākumus, t. i. ienākumus, kurus publiska apvienība iegūst uz līgumu pamata, piem., no mežu, kalnraktuvju, zemes īpašumu etc. izmantošanas, un 3) piespiedu ienākumus, — kurus publiskas apvienības iegūst piespiedu ceļā, piem. nodokļi, nodevas (pošļini, Gebühren) etc.

Nodevas pēc mūsu terminoloģijas pilnīgi neatbilst nosaukumiem «pošļini» un «Gebühren», bet gan drīzāk «Abgaben», kuras aptver ne vien «Gebühren», bet arī citus maksājumus, tanī starpā arī nodokļus. Mūsu apzīmējums — «nodevas» — ir pārāk plašs jēdziens.

Trešās kategorijas ienākumos ietilpst arī ienākumi no valsts ekspropriācijām un sodiem, kādus valsts varas orgāni kriminalvajāšanas ceļā uzliek atsevišķiem pilsoņiem.

Piespiedu ienākumi bazējas uz attiecīgas valsts finansiēlo iekārtu, kuŗu nosaka izdotie un spēkā esošie likumi. Tomēr dažās valstīs, piem., Z. A. S. Valstīs dažās pilsētās, publiskas apvienības piespiedu ienākumus iegūst ne uz likumu pamata, bet uz policējiskās varas pamata. Pie mums šādai parādībai nav vietas, jo pie mums dažādus nodokļus un nodevas var ņemt tikai tad, kad ir attiecīgs likums.

Ienākumu formas atkarīgas no attiecīga laikmeta valstiskuma attīstības, pie kam brīvprātīgie ienākumi uzlūkojami par pirmatnējiem, bet piespiedu ienākumi sāk parādīties tikai pēc zināmas evolūcijas, kad saimnieciskās grupas bija zināmā mērā jau saistītas.

Augšām minētās publisko apvienību ienākumu formas sauc par kārtējiem ienākumiem, bez kuŗiem pazīstami arī ārkārtējie ienākumi, jeb ekstrāordinārie. Pēdējos publiskas apvienības iegūst tām piederošu zemes īpašumu — domēņu — atsavināšanas gadījumos, saņemot kuŗa atlīdzību, kā arī izmantojot valsts kredītu. Jaunākos laikos valsts kredīta izmantošana sasniegusi tik plašus apmērus, ka diezgan grūti pieskaitīt šo ienākumu veidu pie ārkārtējiem ienākumiem. Atzīmējams, ka agrākos laikos arī nodokļus pieskaitīja pie ārkārtējiem ienākumiem, bet tagad tie ir galvenākais kārtējo ienākumu veids. Tas pats ar laiku var notikt arī ar valsts kredītu.

Pēc augstāk dotās klasifikācijas visus publisko apvienību ienākumus var iedalīt 2 lielās grupās:

1) Privāttiesiskos ienākumos, pie kuŗiem jāpieskaita tādi, kurus pilsoņi ziedo brīvprātīgi, kā arī tos, kurus publiskās apvienības iegūst no savu īpašumu un uzņēmumu izmantošanas.

2) Publiski-tiesiskos ienākumos, kuŗos ietilpst nodokļi, nodevas un arī ienākumi, kuŗus valsts iegūst pateicoties savam privilēģētam stāvoklim kādā saimnieciskās dzīves nozarē, t. i. no fiskāliem monopoliem.

Zīmējoties uz fiskāliem monopoliem, nav iespējams nospraust stingras robežas starp tiem un citiem valsts uzņēmumiem. Šinī cīņā arī starp zinātniekiem nav novērojama uzskatu vienādība. Viens ir skaidrs, ka pēc formas vien nevar spriest par attiecīga uzņēmuma piederību pie fiskāliem monopoliem. Piemēram, valsts uzņēmumi pēc savas formas var būt arī ne monopols, bet zināmos gadījumos tie tomēr bauda zināmas privilēģijas, piem., konkursā, tiesā u. t. t. tiem piešķir zināmas priekšrocības. Latvijā dzelzsceļi, kā zināms, pieder valstij un arī privātām sabiedrībām, tā tad, valsts ienākumiem no dzelzsceļiem ir privāttiesisku ienākumu raksturs. Tomēr pēc pastāvošiem civilprocesa likumiem valsts dzelzsceļi, salīdzinot ar privātām sabiedrībām piederošiem dzelzsceļiem, bauda noteiktas privilēģijas tiesās un arī citos gadījumos.

Tāpat nav iespējams nospraust noteiktas robežas starp privāttiesiskiem un publiski - tiesiskiem ienākumiem. Pēdējais apstāklis jo spilgti parādas pie faktiskiem un formāliem monopoliem. Tagadnes lielāko pilsētu iedzīvotāju apgādāšana ar ūdeni, gāzi, gaismu un arī ielu satiksme (tramvajs) atrodas pašvaldības iestāžu rokās un tām nav konkurentu. Šādu viņu stāvokli, resp. monopolu nosaka nevis formāli, bet tas rodas no faktiskiem apstākļiem, t. i. pastāv ne formāls, bet faktiski monopols. Pie kādas ienākumu kategorijas pieskaitīt ienākumus no augšminētiem uzņēmumiem? — Atbilde uz šo jautājumu var būt tikai viena — pie privāttiesiskiem, lai gan tie rodas caur pašvaldību privilēģēto stāvokli.

Rezumējot sacīto, publisko apvienību ienākumus varam iedalīt sekošās 4 grupās jeb kategorijās: 1) dāvinājumos un ziedojumos, 2) nodevās, 3) nodokļos un 4) valsts kredītā.

2. Publiski - tiesiskie ienākumi.

Augšām mēs pievedām ienākumu formu loģisko klasifikāciju, bet tagad aplūkosim viņu vēsturiskās attīstības gaitu.

Pirmā laikā valstis nepieciešamos ienākumus ieguva tādā pat ceļā, kā kuŗa katra privāta persona, t. i. izmantojot viņām piederošās zemes, raktuves, zvejas, medniecību, rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumus u. t. t. Šādu iekārtu sauc par dominiālo iekārtu. Vēlākos laikos, it īpaši vidus laikos, valstis sāk saņemt no privātpersonām dažāda veida dāvinājumus un ziedojumus, kuŗi ar laiku pienem piespiedu raksturu, t. i. pārvēršas par maskotu aplikšanu. Šāda maskota aplikšana novērojama jau vecā Grieķijā, kur bagātas personas bija spiestas uzturēt zināmu skaitu karavīru.

Dominiālā iekārta jo spilgti atspoguļojusies Kārļa Lielā kapitulārijās, no kuŗām redzams, ka karālis pats jo sīki interesējās un nodarbojās ar savu saimniecību. Kārlis Lielais prasa jo sīkus norēķinus par nokauto āžu ragiem un nomedito vilku ādām, kā arī dod dažādus praktiskus aizrādījumus; piem., kā

vīns pārdodams stīpotās mucās u. t. t. No minētā redzams, ka toreizējā valsts saimniecība ne ar ko neatšķirās no citām plašākām saimniecībām, un arī valsts ieguva vajadzīgos līdzekļus tāpat, kā kuŗa katra cita privāta saimniecība.

Kā jau minējām, dāvanas sākumā tiešām deva brīvprātīgi, bet vēlāk tās pieņēma piespiedu raksturu, jeb no *benevolentia* pārvērtās par *malevolentia*. Tas tāpēc, ka dominiālā iekārta nedeva ienākumus pietiekošā daudzumā un valdnieki bija spiesti griezties pie iedzīvotājiem pēc dāvanām, tā saucamām *subsidia*. Šīs dāvanas deva dažādās iedzīvotāju šķiras, kuŗas arī sadalīja viņas savā starpā. Šeit arī meklējams valsts ienākumu sadalījuma sākums *dominium principis* un *aerarium*. *Dominium principis* — ienākumi no valdnieka domeņiem, bet *aerarium* — ienākumi no dāvinājumiem. Pirmā laikā *dominium principis* ir kase, kuŗa ietek ienākumi kā no valsts, tā arī valdnieka personīgiem īpašumiem, un tikai vēlākos laikos sāk šķirt šos divus ienākumu avotus. Tādā ceļā arī radušies agrākie monarchu īpašumi Krievijā, tā sauc. kabiņetnija zemļi, un Vācijā, no vienas puses, un valsts domeņu zemes, no otras puses. Ienākumu šķirošana *dominium principis* un *aerarium* izskaidrojama caur to, ka dāvinātāji sāka prasīt zināmu pārskatu par viņu dāvinājumu izlietošanu, jo sākumā nekādas kontroles par valsts ienākumiem un izdevumiem nebija.

3. Nodokļi.

Parasti nodokļi definē kā to pilsoņu jeb privātsaimniecību mantu daļu, kuŗu publiskās apvienības ņem piespiedu kārtā savu vajadzību apmierināšanai. Zīmējoties uz šo definīciju tomēr pie zinātniekiem nav konstatējama vienprātība, it īpaši pie sociālpolitiska virziena piekritējiem un viņu redzamākā priekšstāvja — Ādolda Vāgnera. Viņš šinī ziņā pieturas pie plašāka uzskata un saka, ka nodokļus ņem ne vien publisko apvienību vajadzību apmierināšanai, bet arī, lai sadrupinātu jeb sadalītu pilsoņu mantu. Un tikai ņemot nodokļus, esot iespējams sadalīt jeb sadrupināt lielākos ienākumus jeb mantu. Kā redzams, pirmā definīcija paredz tikai vienu nodokļu ņemšanas mērķi — vajadzību apmierināšanu, kurpretim otrā definīcijā atrodami 2 mērķi: vajadzību apmierināšana un mantas sadalīšana, ar citiem vārdiem, nodokļiem tiek pierakstītas 2 funkcijas. Sakarā ar to, otrā definīcija netiek uzlūkota par izsmelošu, jo bez minētām 2 funkcijām varam uzskaitīt arī daudzās citas nodokļu funkcijas. Tā par piem., rūpniecības audzināšanai tiek ņemti muitas nodokļi, starp kuŗiem var būt arī tīri fiskālie nodokļi. Vispār, aizsargu muitas tiek ievestas nacionālās rūpniecības atbalstīšanai, lai tādā kārtā mazinātu vai novērstu ārējmu preču konkurenci. Otrkārt, nodokļus var ievest darba aizsardzībai, piem., Austrālijā un Amērikā ieceljošie ķīnieši

aplīkti ar augstiem nodokļiem, lai tie nevarētu nosist darba algas. Treškārt, nodokļus bieži vien ieved aiz higiēniskiem motīviem, piem., apliek ar augstu ievadmitu veselībai kaitīgus priekšmetus, fosfora sērskociņus, alkoholiskus dzērienus etc. Bez tam, nodokļus ieved arī aiz citiem motīviem, piem., Francijā mantojumu nodoklis konstruēts tā, ka tas zināmā mērā sekmē tautas dzimstības pavairošanos. Tāpat Francijā aplīktas ar ievadmitu cukurbietes, lai tādā kārtā sekmētu cukurbiešu audzēšanu pašu zemē.

Minētie piemēri rāda, ka nodokļu definīcijā var ielikt daudzas citas nodokļu funkcijas bez jau Vāgnera definīcijā minētām, tā ka viņa definīcija uzlūkojama par nepareizu. Jāatzīmē arī, ka Vāgnera definīciju nevar piemērot visās valstīs, jo vienam un tam pašam nodoklim atsevišķās valstīs var būt dažādi mērķi. Tāpēc arī lielākā daļa zinātnieku atzīst tikai pievesto pirmo definīciju ar vienu galveno nodokļu funkciju, t. i. vajadzību apmierināšana. Mantas sadalīšanas funkcija atkrīt pie proporcionāliem nodokļiem.

Dažus nodokļus ņem pilnīgi atklāti, piem. ienākumu nodokli, kad katram maksātājam iepriekš zināma maksājamā summa, bet citus atkal, sevišķi zīmējoties uz patēriņa nodokļiem, ņem apslēpti. Tas, starp citu, var gadīties arī tad, ja valsts pārņem savās rokās kādu tirdzniecības vai rūpniecības nozari, noliedzot nodarboties ar to privātām personām. Šādos gadījumos mums ir darīšana ar monopolizētu preču ražošanu vai pārdošanu, pie kam ienākumi no tās sedz nevien ražošanas izdevumus un to vidējo peļņu, kādu iegūtu privāti uzņēmēji, bet tie dod arī zināmu pārpalikumu. Šis atlikums, kas pārsniedz vidējo privātuzņēmēju peļņu, pēc savas būtības ir nodoklis, piem., pie mums spirta monopols. Kā redzams, šāds nodoklis pārsniedz to peļņu, ko gūtu valsts un privātuzņēmēji, pastāvot brīvai ražošanai un pārdošanai. Tā tad, šādi ienākumi pēc būtības ir nodokļi, lai gan pēc formas tie atšķiras no nodokļiem parastā nozīmē.

Tomēr jāatzīmē, ka ne katru reizi monopolam ir fiskāla nozīme. Pēdējos gados radušās arī citādākas monopolu formas. Tā piem., Itālijā 1916. gadā ieveda sērskociņu monopolu, lai pazeminātu to cenu, jo privātuzņēmēji bija stiprā mērā pacēlušī tās. No tāda pat mērķa vadījusies Francija, ievēdama sērskociņu monopolu. Bez tam jāpiemin, ka Itālijā ievests arī hinina monopols ar nolūku padarīt to pieejamāku plašām tautas masām cīņā ar malariju, kuŗa Itālijā, sevišķi zemākās vietās, izplatīta plašos apmēros. Degvīna monopols Šveicē ievests arī ar nolūku — cīnīties ar tautas žūpību, kurpretim citās valstīs šim monopolam ir fiskāls raksturs. Šveicē degvīna pārdošana konstruēta tā, ka caur to pilsoņi atturētos no alkoholisku dzērienu lietošanas, pie kam vēl 10% no ienākumiem tiek izlietoti žūpības apkarošanai, un arī pārējie neieiet valsts kasē.

5. Nodevas.

Nodevas (Gebühren, pošļini) ir tādi maksājumi, kurus publiskās apvienības ņem par speciālu pakalpojumu zināmai personai, t. i. nodevas ir atlīdzība par zināmu pakalpojumu, piem. tiesu nodevas (bet nevis tiesu nodoklis, kā tās sauc pie mums — suģebnija pošļini, a ne suģebnij nalog), atlīdzība dažādām valsts iestādēm par dažādu apliecību izgatavošanu, ieejas maksa muzejos etc. Starpība starp nodokļiem un nodevām ir tā, ka pie nodokļu maksāšanas maksātājs nesāņem specifisku ekvivalentu, bet tie izplūst vispārējās vajadzībās, piem., ārējās un iekšējās drošības uzturēšanā, tautas izglītības veicināšanā etc., kurpretim nodevas ir atlīdzība par zināmu konkrētu pakalpojumu.

Kā atšķirt nodokli no nodevas, ja nodokli ņem apslēptā veidā? — Atbildot uz šo jautājumu, mums jāievēro sekošas varbūtības, kādas varam sastapt ikkatras publiskas iestādes, piem., pasta, telegrafa etc. ekspluatācijā:

1) Ja valsts ekspluatē kādu uzņēmumu, tad ienākumi no tā var segt jeb atkal nesegt zināmas iestādes uzturēšanas izdevumus, kā tas piem. konstatējams pasta, telegrafa, policijas etc. darbībā. Tādā gadījumā maksājumi, kurus saņem attiecīga iestāde no pilsoņiem par attiecīgiem pakalpojumiem, ir nodevas, un mēs sakām, ka šāds uzņēmums tiek ekspluatēts uz nodevu principa.

2) Var gadīties, ka ienākumi no zināmas iestādes vai uzņēmuma ekspluatēšanas pārsniedz uzturēšanas izdevumus un pie tam dod vēl zināmu tīru atlikumu, kurš tomēr nepārsniedz vidējo privātzņēmēju peļņu. Tādā gadījumā mums ir darīšana ar privāttiesiskiem ienākumiem un attiecīga uzņēmuma izmantošanu uz privāttiesiskā principa. Tādus ienākumus var dot pasta, telegrafs, dzelzceļi, kalnraktuves, valsts domeņi etc.

3) Var arī gadīties, ka ienākumi no zināma uzņēmuma ekspluatēšanas nevien sedz uzturēšanas izdevumus + vidējo privātzņēmēju peļņu, bet arī dod zināmu tīru atlikumu. Tādā gadījumā varam konstatēt, ka attiecīgo uzņēmumu ekspluatē uz nodokļu pamatiem, jo minētais tīrais atlikums nav nekas cits, kā nodoklis apslēptā veidā.

Bez jau iepriekšējā nodaļā minētiem uzņēmumiem atzīmējami arī tā sauc. fiskālie monopoli.

4) Dažreiz valsts vai cita kāda publiska apvienība sniedz zināmus pakalpojumus pilnīgi par brīvu visiem pilsoņiem, piem., lietot par brīvu tiltus, bibliotēkas, muzejus etc. Tādā gadījumā mums ir darīšana ar ekspluatāciju pēc tīru uzdevumu principa. Atzīmējams, ka pie šī principa pieturējās agr. Krievijas zemstes, neņemdamas par laikrakstu piesūtišanu nekādu atlīdzību.

6. Finanšu institūtu mainīšanās, tās cēloņi un principi.

Praktiskā dzīvē šie minētie principi pārveidojas pakāpeniski un pilnīgi nemanot, jo bieži vien valsts sāk ekspluatēt kādu uzņēmumu uz viena kāda principa pamatiem un pakāpeniski pāriet uz citiem. Piemēram, agrāk satiksmes līdzekļus, taņī starpā arī dzelzsceļus, ekspluatēja pēc nodokļa principa, bet tagad — pēc nodevu principa. Atzīmējams pat, kā dzelzsceļu pasažieru satiksme bija nostādīta pirms kara dažās valstīs (Austrijā, Francijā, Eir. Krievijā) uz tiru izdevumu principa, jo tām nācās ciest zaudējumus uz katru pasažieru — versti no 0,18 līdz 57 zelta kapeikām. Pie mums Latvijā pasažieru satiksmē uz dzelzsceļiem valda privāttiesiskais princips, jo pasažieru satiksme, izņemot uz Jūrmalas līniju vasarā, nes zaudējumus.

Tāda pat maiņa konstatējama attiecībā uz metālmonētas izgatavošanu, kurā agrākos laikos deva valstīm prāvus ienākumus, bet tagad sedz tikai izdevumus. To pašu var attiecināt arī uz valstij piederošu zemju vai domeņu izmantošanu. Piem., agr. Krievijā sākumā tās ekspluatēja pēc privāttiesiskā principa, t. i. izdeva torgos vairāksolitājiem. Pēdējais apstākļi lielā mērā veicināja spekulāciju, jo parasti tās nosolīja mantīgākie pilsoņi, kuri pēc tam pa atsevišķiem gabaliem par paaugstinātām nomas maksām izdeva zemniekiem. Tikai vēlāk valdība sāka piemērot, un tomēr ne visos apgabalos, nodevu principu, lai gan ienākumi tad bez šaubām bija ievērojami mazāki.

Ja aplūkojam augšām minēto principu pielietošanu praktiskā dzīvē attiecībā uz kādu uzņēmumu, tad varam novērot dažādību pa atsevišķām valstīm. Tā piem., p a s t a ekspluatēšanā Z. A. S. Valstīs piemēro nodevu principu, agr. Krievijā — nodokļu principu; tiesu iestādes agrākos laikos uzlūkoja par ienākumu avotu, jo viņas tika atdotas torgos vairāksolitājiem. Pēdējie, saprotams, mēģināja pēc iespējas saņemt lielākus ienākumus, kāpēc arī izgudroja dažādus līdzekļus lielāku sumu iekasēšanai; uz spriedumiem vajadzēja gaidīt gadiem ilgi. Jaunākos laikos valsts pati ekspluatē tiesas, ieceldama un atalgodama tiesnešus, kā arī rūpēdamās par viņu uzturēšanu. Par saviem pakalpojumiem valsts no ieinteresētiem pilsoņiem nem tikai nodevas, t. i. ekspluatē tiesas pēc nodevu principa. Latvijā ienākumi no tiesām nesedz pat viņu uzturēšanas izdevumus. Vispār konstatējams, ka jaunākos laikos tādu uzņēmumu ekspluatēšanā, kuri apkalpo plašāku publiku, no nodokļu principa pāriet uz nodevu principu. Šo pāreju ievērojamā mērā sekmē tas apstākļi, ka valsts jeb citas publiskas apvienības pārņem savā saimniekošanā daudzus uzņēmumus, kuriem agrākos laikos bija privātsaimniecisks raksturs. Minēto pārādību savukārt veicina dažas iedzīvotāju grupas, kurās no tam sagaida zināmus labumus. Kā šādi labumi tiešām tiek iegūti, to pierāda dzelzsceļu ekspluatēšanas dažādie veidi. Tā vien., Z. A. S. Valstīs dzelzsceļi pieder privātām sabiedrībām, kurās zināmu

motīvu dēļ cenšas piemērot augstus tarifus. Turpretīm, kad dzelzsceļi pāriet valsts īpašumā, tarifi pazeminājas un tādā kārtā pilsoņiem viņu pakalpojumi iznāk daudz lētāki. Pateicoties pēdējam apstāklim, pilsoņi bez kādiem izņēmumiem cenšas panākt to, lai dzelzsceļi pārietu valsts īpašumā. Sevišķi to vēlas lielākie zemes īpašnieki, rūpnieki un tirgotāji, kuŗu interesēs ir, lai preču pārvadājumi pa dzelzsceļiem iznāktu lētāki. Šinī ziņā raksturīgi ir piemēri no agr. Krievijas un Prūsijas.

Vēsture pazīst faktus, ka bieži zem nodevu maskas slēpjās nodokļi. Tā piem., kad ienākumi no domeņiem nespēja vairs segt pieaugošās valsts vajadzības, bet iedzīvotāji izrādīja pretestību nodokļu ievēšanai, karāļi sāka ņemt nodevas it kā par izdarītiem pakalpojumiem. Tā piem., tie pavēlēja par kuģošanai noderīgām upēm pārvilkt ķēdes, un par katru ķēdes pacelšanu ņēma no laiviniekiem zināmu maksu. Tāpat tie lika uzbūvēt uz sauszemes tiltus un par viņu lietošanu ņēma no braucējiem noteiktu maksu. Kā vienā, tā arī otrā pieminētā gadījumā pakalpojumi ir fiktīvi, bet to praktizēja tikai tāpēc, ka iedzīvotāji bija ar mieru maksāt nodevas karālim tikai par attiecīgiem pakalpojumiem, nelūkojoties uz to, vai šie pakalpojumi ir reāli, jeb fiktīvi. Tā tad, nodokļu ievēšanu tirā veidā toreizējos laikos traucēja publiski - tiesiskās attiecības sabiedrībā starp valdnieku un pārējiem pilsoņiem. Šīs attiecības izpaudās iekš tam, ka pilsoņos jēga par valsts uzdevumiem nebija vēl atīstīta un, no otras puses, karāļu vara nebija vēl tik tāļu nostiprinājusies, kā tie varētu piespiestu kārtā iekasēt no iedzīvotājiem tirus nodokļus. Šie faktori arī radīja maskotu nodokļu ievēšanu fiktīvu pakalpojumu veidā.

Atzīmējams, ka no nodevām par agrākiem reāliem pakalpojumiem atīstījušies arī tagad vēl pastāvošie daži nodokļi. Tā piem., vēl tagad krievu valodā muitas nodokli nosauc par muitas nodevām — tamožennaja pošlina, kas izskaidrojams ar to, ka agrāk tiešām maksāja zināmas nodevas par preču pārgādāšanu pāri robežai, bet tagad tādas nodevas pēc būtības ir muitas nodoklis, un ne nodevas. Tas pats sakāms par mantojumu nodokli — nasljedstvennaja pošlina, kuŗu agrāk kā nodevu ņēma pār mantojuma pārvaldišanu līdz likumīgo mantinieku apstiprināšanas momentam. Tomēr, attiecībā uz šo piemēru atzīmējams, ka jau no paša sākuma augšminētie mantojuma pārvaldišanas izdevumi bija mazāki par maksājāmām nodevām, tā kā šeit mums ir darīšana ar maskotu nodokli jau no paša sākuma.

7. Mērķu nodokļi.

Vidū starp nodokļiem un nodevām stāv tā sauc. mērķu nodokļi, kuŗus publiskās apvienības ņem noteiktiem mērķiem. Tā piem., Anglijā starp citu pastāv nespējnieku nodoklis, kuŗu izlieto nespējnieku uzturēšanai, citās valstīs atkal fiksēti ceļu nodokļi ceļu uzturēšanai etc. Starpība starp nodevu, no

vienas, un mērķa nodokli, no otras puses, ir šāda: nodevas publiskas apvienības ņem par zināmu pakalpojumu, piem., bibliotēku lietošanu, muzeju apmeklēšanu etc., bet mērķu nodokļus tās ņem zināmam mērķim no visiem pilsoņiem neatkarīgi, vai tie izlieto šos pakalpojumus jeb nē (nodevas maksā tikai šo pakalpojumu izlietotāji). Piemēram, dažas pašvaldības ņem no visiem pilsoņiem bibliotēku nodokli bibliotēku uzturēšanai. Šāds nodoklis ir mērķa nodoklis, pie kam šeit nav nepieciešamās saites starp maksājumu un pakalpojumu.

Agrākos laikos mērķu nodokli valšķu budžetos ieņēma redzamu vietu, piem., agr. Krievijā tā sauc. jamskija ģeņģi — satiksmes uzturēšanai, polonjanočnija ģeņģi — gūstēkņu izpirkšanai etc. Tas tāpēc, ka tad vēl nepazīna speciālizētus kredītus jeb budžetus, t. i. dažādas iedzīvotāju šķiras nodeva karālim zināmas naudas sumas, kuŗas tas izlietoja bez jebkādas kontroles. Mērķu nodokli turpretim uzlika karālim, kaut arī ne visai lielu, morālistu atbildību par saņemto sumu izlietošanu noteiktiem mērķiem. Tagad šiem nodokļiem valsts budžetos nav nozīmes, izņemot dažu pašvaldību finanses, sevišķi Anglijā.

Tā tad, finansu zinātne iesāk ar dominiālu iekārtu, pēc kuŗas parādās dažādas nodevas un nodokļi maskotā formā (nodevas un regalijas). Vēlāk parādās arī nodokļi maskota kredīta veidā, t. i. karāļi griezās pie iedzīvotājiem ar lūgumu pēc labprātīgiem aizdevumiem, bet ja tie atsakās tādus dot, tad spaidu ceļā atņēm tiem zināmu mantas daļu. Un tā kā karāļi aizdevumus reti kad atmaksāja, tad dabūjam nodokli maskota kredīta veidā. Sakarā ar to, Anglijas konstitūcija aizliedz karālim griesties pie tautas pēc aizdevumiem, dāvinājumiem, subsidiām etc. bez parlamenta piekrišanas, kuŗam vienam ir tiesības noteikt nodokļus. Šini ziņā mērķu nodokļi ir arī jau zināms aprobežojums.

Tagad nodokļus ņem atklāti publisko vajadzību apmierināšanai. Bet visjaunākos laikos, sakarā ar konstatējamo uzņēmumu pāriešanu valsts un pašvaldību rokās, pēdējos sāk ekspluatēt pēc nodevu principu.

8. Regalijas.

Vārdu «regalijas» parasti lieto divējādā nozīmē: regalia majora un regalia minora. Zem regalia majora saprot visas tās tiesības, kuŗas izriet no valsts būtības un pieder kā nepieciešama sastāvdaļa augstākai varai, piem., tiesības ņemt nodokļus, noturēt tiesu etc. Kā vēlāk redzēsīm, tad tiesības ņemt nodokļus pieder arī pašvaldībām, bet viņu tiesības ir deleģētas tiesības. Zem regalia minora saprot tādas privāttiesiska rakstura tiesības, kuŗas tiek izņemtas no privātpersonu iegūšanas sfēras un nodotas valstij.

Regalijas, kā sevišķa valsts ienākumu forma, ir vēsturiska, bet ne loģiska kategorija. Vidus laikos kā regalijas figurēja nodevas un nodokļi, kāpēc pastāvīga apzīmējuma tām nebūt nav vajadzīgs. Loģiski, kā redzēsim vēlāk, tās viegli ielikt citu valsts ienākumu formās. Regalijas, pateicoties īpatnējiem vēsturiskiem apstākļiem, pēc kāda zinātnieka vārdiem, ir salašņu kategorija priekš tiem ienākumiem, kuri neietilpst jau pastāvošos ienākumos, jeb atkal jaunus nodokļus ievada regaliju kārtībā.

Vēsturiski regaliju izcelšanās attiecas uz pārejas laikmetu no dominālās finansu saimniecības uz nodokļu saimniecību. Regalijas ievest vidus laikos bija daudz vieglāk, nekā nodokļus, un nav sastapušas, kā to uzsver Lorencs fon Šteins, nekādas pretešķības no iedzīvotājiem. Kaut gan nav vēl līdz šim uzrakstīta sika regaliju vēsture, tad tomēr par svarīgāko momentu viņu vēsturē jāuzlūko minētais laikmets. Šinī laikmetā pateicoties vajadzību pieaugšanai un iespējamībai tās viegli ievest, rodās daudzas un dažādas regalijas, kā: regalijas uz bezīpašnieka mantu un atstāto mantojumu, zveju, medībām, kalnu bagātību izmantošanu, vēja dzirnavām, monopolizētu sniega uzkrāšanu (Neapolē), lupatu lasīšanu, nažu uzasināšanu, skursteņu slaucīšanu etc. Tomēr glavenās regaliju formas bija: metālnaudas kalšana, kalnu bagātību izmantošana, zivju zveja un medības, jo pārējās regaliju formas nedeva prāvākus ienākumus. Arī teorētiskā doma, sekodama laika prasībām, apgalvoja, ka tikai zemes virsme var būt par privātipašumu, bet gaiss un zemes apakšējo slāņu bagātības pieder valstij, no kāda rezdes viedokļa arī viegli bija iespējams attaisnot regaliju ieviešanu uz kalnu bagātībām un vēja dzirnavām. Pateicoties minētiem apstākļiem arī teorizējā literatūra, sevišķi vācu, cildina regalijas un Georgs **Obrechts** XVI. g. s. ļoti jūsmo par tām, uzlūkodams viņas par galveno finansu saimniecības ienākumu avotu.

Regaliju ieviešanā liela loma piekrit nevien saimnieciskai iekārtai, bet arī iespaidīgākām iedzīvotāju grupām. Tā piem., Anglijā, kur zemes īpašniekiem bija liels iespaids uz valdību, tie paturēja sevīm tiesības izmantot apakšzemes bagātības. Arī Krievijā Katrīna II. uz zemes īpašnieku vēlēšanos atcēla regaliju uz zemes bagātību izmantošanu.

Regalijas agrākā valsts ienākumu klasifikācijā ieņēma vietu starp domēņiem un nodokļiem, un pieņemts tās iedalīt 3 kategorijās:

1) Privāttiesiskās regalijas, t. i. regalijas, kuras valsts ekspluatē vienādā stāvoklī ar privātuzņēmējiem un nerada sevīm nekādas privilēģijas, piem. dzezscelu eksploatacija.

2) Juridiskās regalijas, t. i. tādas regalijas, kad valsts pārņem savās rokās kādu rūpniecības nozari aiz politiskiem, ekonomiskiem etc. motīviem, piem. pasts, telegrāfs, naudas kalšana, tiesa etc. Kādi motīvi šinīs gadījumos ir notei-

cošie? — Agrāk tiesas eksploatēja privātpersonas, kuŗu interesēs nebija rūpēties par ātru un taisnīgu tiesu, bet gan — saņemt pēc iespējas lielākus ienākumus. Tagad turpretim visur tiesu iestādes atrodas valsts pārziņā un eksploatēšanā. Tāpat tagad visur pasta ir valsts regalija aiz tiem motīviem, ka vienīgi valsts spēj ievest zemus tarifus, pieskaitot to līdz ar telegrāfu svarīgiem saimnieciskās un kultūrēlās dzīves attīstības faktoriem. Bez tam valsts, atteikdamās no rentabilitātes principa, ierīko pasta iestādēs tādās vietās, kur nav sagaidami ienākumi pietiekošā mērā, un, tā tad, neizdevīgi, raugoties no privātuzņēmēja viedokļa. Valsts var ievest arī saskaņotību pasta, dzelzsceļu un kuŗu satiksmē, kā arī garantēt pasta korespondences drošību un neaizkaramību. Bez minētiem motīviem ir arī vēl daži citi, kuŗi runā par labu šī uzņēmuma ieskaitīšanai valsts regalijās.

3) Pie trešās regaliju kategorijas pieder tā sauc. fiskālās regalijas, t. i. tādi valsts uzņēmumi, kuŗus valsts monopolizē vienīgi fiska interesēs. Šādos gadījumos pilnīgi atkrit jebkādi sabiedriski motīvi, kuŗi spiestu valsti aprobežot privātuzņēmību, bet galvenais motīvs ir fiskālais, t. i. iegūt pēc iespējas lielākus ienākumus. Pie šīs kaegorijas regalijām pieder dažādie monopoli, kā: spirta, sērkokļu, tabakas, sāls etc., kuŗi visi stāv ļoti tuvu netiešiem nodokļiem. Tāpēc arī *Sonnens* ēls dažas regalijas izdalīja nodokļos, bet *Bodens* tās uzlūko kā aplikšanas veidus.

Jēdziena «regalija» pilnīgu izskaidrojumu dod tikai jaunāko laiku zinātnieki, kā *Kohns*, *Adolfs Vagners*, *Seligmans*, *Umfenbachs* u. c. Šeels nosauc regalijas par novecojušu kategoriju; *Seligmans* arī noliedz regalijām tiesības uz patstāvību, un, vispār, jaunākā finansu literatūrā ar vienu vairāk un vairāk izplatās noliedzošs jēdziens par regalijām, kā par patstāvīgu ienākumu avotu valsts finansu sistēmā, un ka ir pilnīgi lieki izdalīt ienākumus zem apzīmējuma «regalijas», bet tie ierindojami pārējās ienākumu kategorijās. Tomēr valšķu budžetos tās turpina figurēt.

Ad. Vagners atzīst tikai 3 ienākumu formas: 1) privāttiesiskos ienākumus, 2) nodevas un 3) nodokļus, bet ienākumus no pastāvošām regalijām tas ierindo minētās 3 ienākumu kategorijās, raugoties pēc attiecīgā ienākuma rakstura.

Agrāk pie regalijām pieskaitīja arī dzelzsceļus, bet tagad, saskaņā ar *Vagnera* klasifikāciju, ienākumi no dzelzsceļu izmantošanas pieskaitāmi privāttiesiskiem ienākumiem, tāpēc ka valsts viņu eksploatēšanā rikojas tāpat, kā kuŗš katrs privātuzņēmējs, un apmierinājas ar vidējo komerciālo peļņu.

Pastā, telegrāfa un naudas regalijas *Vagners* pieskaita nodevām, tāpēc ka kultūrēlās valstis tās eksploatē ne pēc nodokļu, bet gan nodevu principa. Ja, piem., pastu un telegrāfu eksploatē pēc nodokļu principa, tad zināmā mērā cieš valsts kultūrēlās un saimnieciskās intereses. Tāpat ienākumi no naudas re-

galijas tikko sedz viņas izdevumus, vai pat dod deficītu. Ievērojot visu to, Vagners juridiskās regalijas pieskaita nodevām. Turpretim fiskālās regalijas Vagners pieskaita nodokļiem un aplūko tās kā sevišķu aplikšanas formu. Un tiešām, fiskālo regaliju ienākumus var sadalīt sekošās 3 grupās: 1) regalijas uzturēšanas jeb ražošanas izdevumu atmaksas, 2) vidēja uzņēmēju peļņa un 3) atlikums, kuru valsts saņem tādā pat piespiedu kārtā, kā pārējos nodokļus un pēc būtības no pēdējiem ne ar ko neatšķiras.

Saskaņā ar augšām sacīto, vācu jaunākā literatūrā arī izstrādāti attiecīgi termini regaliju apzīmēšanai, tā ar vārdu «Steuerregal» apzīmē nodokļu, resp. fiskālās regalijas, ar «Gebührenregal» — nodevu jeb juridiskās regalijas.

Nākas konstatēt, ka Vagners atzīst, ka ne visus valsts ienākumus var ietilpināt viņa paša uzstādītās trijās ienākumu formās, t. i. privāttiesiskos ienākumos, nodevās un nodokļos, piem. ienākumus no bezīpašnieka mantas un atstātiem mantojumiem bez likumīgiem mantiniekiem. Tāpēc Vagners savā ienākumu klasifikācijā paredz vēl 4. ienākumu formu — «ienākumus no valsts tiesībām uz bezīpašnieku mantu».

Tā tad regalijas ir tikai vēsturiska kategorija, kurā ietilpst dažādi ienākumu veidi. Regalijas ir tikai tērps jeb maska, kurā vidus laikos, pateicoties īpatnējiem sabiedriskiem apstākļiem ietērpa nodokļus vai nodevas. Ja vidus laikos regaliju ievēšana un pastāvēšana izskaidrojamas ar īpatnējiem sabiedriskiem apstākļiem, kuru dēļ šis ienākumu avots izrādījās par vislabāko valsts vajadzību apmierināšanas avotu, tad tagad regalijas var pastāvēt tikai pie šādiem noteikumiem:

1) Ja privāta iniciatīve vēl nav nobriedusi, bet zināmas vajadzības apmierināšana vēlama.

2) Kad valsts ierīko savas fabrikas un darbnīcas ražošanas tehnikas pacelšanai, gaumes izdaiļošanai, jaunu paraugu ievēšanai etc. starp iedzīvotājiem, piem. agr. ķeizariskā porcelāna fabrika Pēterpilī.

3) Valsts ieved zināmu regaliju sabiedrības labuma dēļ, piem., pasta, telegrāfa etc. regalijas.

4) Valsts monopolizē kādu rūpniecības nozari tāpēc, ka draud nodibināties privāts monopols, kas bieži nāk priekšā atfistoties trestiem un sindikātiem.

5) Valsts ieved regaliju aiz politiskiem motīviem, piem., monopolizē dinamīta un šaujamā pulvēra izgatavošanu.

6) Valsts pārņem savās rokās dažus uzņēmumus zem kādas iedzīvotāju grupas interešu iespaida, piem. telegrāfa izpirkšana Anglijā zem rūpnieku iespaida.

7) Valsts pārņem kādu nozari savās rokās aiz fiskāliem, higieniskiem etc. motīviem.

Sakarā ar regaliju ievēšanu bieži vien tiek cīlāts jautājums par valsti kā par saimnieku. Ādams Smits un citi politiskās ekonomijas klasiskās skolas priekšstāvji apšaubā valsts kā saimnieka spējas un pieturās pie uzskata, ka ir labāki, ja privat-

uzņēmējs ekspluatē attiecīgo uzņēmumu. Jaunākos laikos šāds uzskats mainījies, it īpaši zem akciju sabiedrību attīstības iespaida. Agrāk un tagad vēl mēdz uzsvērt, ka valsts rīcībā neesot pietiekošu speciālistu un tiem neesot intereses valsts uzņēmumu sekmēšanai. Tomēr mēs bieži varam konstatēt, ka akc. sab. vada ne vis paši akcionāri, bet algoti spēki un ne ar mazākiem panākumiem. Tāpēc arī šo argumentu var noraidīt, ja valsts vien tik neskopotos ar attiecīgu speciālistu atalgojumiem. Tomēr valsts uzņēmība lielākā mērā atkarājas arī no vispārējā valsts attīstības līmeņa, valsts pārvaldīšanas formas, parlamenta sastāva u. c. faktoriem. Kā valsts var strādāt ar labiem panākumiem, to pierāda pasta un telegrafa darbība, kuŗu agrāk noteica privātu uzņēmēji. To pierāda arī agrāko Prūsijas valsts dzelzceļu saimniekošanas rezultāti. Neskatoties uz to, jāatzīst, ka valstij nav pa spēkam organizēt un ar panākumiem vadīt tādus uzņēmumus, kuŗi prasa biežu tehniskās iekārtas maiņu, kuŗi strādā eksportam etc. Vācijā Bismarka laikos baidījās no valsts uzņēmumiem aiz politikiem motīviem, t. i. apgalvoja, ka parlamenta vēlēšanu laikā valsts varot izdarīt spiedienu uz tās uzņēmumos nodarbinātiem strādniekiem. Vadoties no šāda motīva arī parlaments noraidīja spirta un tabakas monopoli ievēšanu. Tomēr šis motīvs nav nopietni ņemams.

Ja monopols jeb fiskālā regalija ir aplikšanas veids, tad rodas jautājums — kas izdevīgāks: nodoklis vai regalija? Attiecībā uz šo jautājumu angļu zinātnieks B a s t a b l s dod sekošus tehniskus aizrādījumus: 1) ja pastāv augsta aplikšana, piem. uz tabaku, jo pielaižamāks, ka nepieciešams ir monopols; 2) ja grūtāk kontrolējama brīva ražošana, tad ieteicamāki ievest monopoli (novērst pārdošanu zem rokas!) un 3) ja attiecīga nozare paģēr lielākus kapitālus un ja viņā bieži mainās tehniskie jaunievedumi, tad ieteicams atturēties no monopoli ievēšanas. Pēdējā, t. i. 3. punktā minētie noteikumi ir arī svarīgi jautājumā par valsti kā par saimnieku. Tiem pastāvot, vadīt attiecīgu rūpniecības nozari — valstij nav pa spēkam, tāpat ka tad, ja tā ražo eksportam.

9. Speciāla aplikšana.

Valsts ienākumu IV. kategoriju pēc amerikāņu ekonomista Seligmana klasifikācijas sastāda tā sauc. speciālā aplikšana. Lai gan tā tiek praktizēta dažās valstīs, tad tomēr tai kā publisko ienākumu patstāvīgam avotam jaunākos laikos nav vietas starp citiem ienākumiem. Specālās aplikšanas izcelšanās sākums meklējams jaunākos laikos un izskaidrojama ar sekošiem 2 faktoriem: 1) bieži apdzīvotu centru resp. pilsētu attīstība un 2) publiskā kredīta attīstība. Pateicoties minētiem faktoriem pašvaldībām un valstīm radusies iespēja ievest dažādas labierīcības, kuŗu augļus izlieto arī privātas personas. Piemēram, ja pārvaldības iestādes izbūvē ērtus satiksmes līdzekļus ar kādu, teiksim, pilsētas nomali, ierīko tur parkus, pa-

plašina ielas u. t. t., tad attiecīgā pilsētas nomalē paceļas zemes gabalu un namu vērtība, jo viņu īpašniekiem ir pamats paaugstināt dzīvokļu un veikalu īres. Ar vienu vārdu, no šādas pašvaldību darbības iegūst zemes un namu īpašnieki zināmus reālus labumus. Sakārā ar to rodas jautājums — vai arī pašvaldības iestādēm nav tiesības uz kādu daļu no minēto objektu pieaugušās vērtības? — Šo jautājumu daudzas pašvaldību iestādes Z. A. S. Valstīs, kā arī Anglijā, sevišķi Londonā zīmējoties uz tās centru — Siti, izšķirušas pozitīvi un tāpēc diezgan plašos apmēros praktizē speciālus aplikšanas veidus. Minētie apstākļi deva ierosinājumu Džordija'm radīt viņa vārdā nosauktu teoriju, kuŗa māca, ka visi nodokļi un nodevas atceļami un publisko apvienību ienākumi bazējami vienīgi uz vērtības pieaugšanas nodokļiem. Tomēr līdz pasaules karā šis aplikšanas veids nebija izvests plašos apmēros, sevišķi Eiropas valstīs, bet savas attīstības augstāko pakāpi tas sasniedza kara un pēckara gados, kad sāka aplikēt nevien nekustamus īpašumus, bet arī kara peļņu. Kara peļņas rašanās cieši saistīta ar karujošo valšku karaspēku apgādāšanu, no kam sevišķi plašos apmēros mantoja rūpnieki un tirgotāji. Tapēc arī Vācijā, Francijā, Anglijā u. c. karjošās valstīs ievēda kara peļņas aplikšanas nodokli, atsvābinot no tā zemkopjus. Pie aplikšanas ar minēto nodokli ņēma par pamatu starpību starp pirmskara peļņu un kara laikā iegūto peļņu, pie kam nodokļa normas sniedzās līdz 80% no visas šīs nepelnītās peļņas starpības. Nepelnītās tapēc, ka viņas iegūšana nebija saistīta ar sevišķām uzņēmēju komerciālām īpašībām, bet bija iespējama vienīgi pateicoties kara laiku konjunktūrai. Pēdējā bija izdevīga neitrālām valstīm, kapēc kara peļņas nodoklis ievests arī Dānijā, Zviedrijā, Šveicē u. c. valstīs, tanī skaitā arī Latvijā.

Ja Seligmans savā laikā augšām minētos pašvaldību ienākumus no īpašumu vērtības pieaugšanas uzlūkoja par speciālu aplikšanu, tad jaunākos laikos tie ir parastie ienākumi. Un ja tos arī pieskaita pie speciālas aplikšanas veidiem, tad rodas jautājums — kāda starpība ir starp speciālu aplikšanu un pārējiem ienākumiem? — Nav šaubu, ka ievēdot pilsētās dažādas labierīcības rodas jauni ienākumu avoti. Kā jau redzējam, tad saimnieciskās dzīves diferenciacijas process vienmēr radījis jaunus ienākumu avotus, kā piem., savā laikā nodokļus, jaunākos laikos kapitālu, sevišķi kustamā, aplikšanu u. t. t. Pēdējie objekti savā laikā arī bija jauni ienākumu avoti. Tā tad, nav nekādu iemeslu runāt par speciālu aplikšanu, kā arī ierādīt šīs aplikšanas formām sevišķu vietu ienākumos.

10. Ārkārtīgi ienākumi un to veidi.

Agrākos laikos ārkārtīgus ienākumus publiskas apvienības, resp. valstis ieguva: 1) no domēņu atsavināšanas un 2) no ēbrēju ekspluatēšanas. Kas zīmējas uz pēdējo ārkārtīgu ienākumu avotu, tad tas radās tapēc, ka jau no seniem laikiem

ēbrēju rokās koncentrējās tirdznieciskā darbība un līdz ar to prāvi kapitāli, uz ko grieza savu vērību spaidīgos finansiēlos apstākļos nonākuši valdnieki. Ja salīdzinām ēbreju un vergu stāvokļus agrākos laikos, tad nākas konstatēt, ka vergu stāvoklis bija labāks kā ēbreju, jo vergi atrada zināmu atbalstu baznīcā, kurpretim ēbrejus baznīca nolādēja; tāpat tie nebaudīja nekādu aizsardzību no likuma puses. Pateicoties šādam viņu tiesiskam stāvoklim un toreizējiem sociāliem apstākļiem, bieži vien valdnieki atdeva saviem vasāļiem — kņaziem, firstiem, baroniem u. c. ēbrejus ekspluatēšanai, par ko pēdējie, t. i. visi maksāja valdniekam zināmas naudas sumas. Lai pēdējās iegūtu no ēbrējiem, vasāļi tos dažādi spaidīja, inkvizīcijas paņēmienus pat neizslēdzot.

Kas zīmējas uz ienākumiem no valsts domēņu, resp. zemju atsavināšanas, tad pirmā laikā tie bija diezgan prāvi, bet vēlāk izzīka. Tagad valda uzskats, ka valsts domēņi nav atsavināmi, bet izlietojami speciālām sociālām vajadzībām, piem. pie mums jaunsaimniecību ierīkošanai etc. un ne fiskāliem mērķiem. Parasta parādība, ka valsts no saviem domēņiem, izņemot mežus, tagad nekā nepelna, bet vēl piemaksā. Attiecībā uz mežiem, konstatējams, ka arī tos Latvijā izlieto sociālām vajadzībām, piem., jaunsaimniecību izbūvei un izpostīto saimniecību atjaunošanai, kas, saprotams, valstij nekādu peļņu nedod.

Jaunākos laikos ārkārtēju ienākumu avots vieģi ir kredīts. Agrākos laikos valsts kredītēšana lielā mērā atkarājās no valdnieka personības, jo tie bieži vien dabūtos kredītus izlietoja sava galma vajadzībām, piem. Francijas karāļi pirms lielās franču revolūcijas. Tapēc arī aizņēmumu dabūšanai izlietoja dažādus pievilšanas līdzekļus, piem. loterejas etc. Tagad apstākļi šinī ziņā radikāli grozījušies: aizņēmumus izlieto kultūrelām vajadzībām un viņu izlietošana tiek uzrādīta specificētos publicējamos valsts budžetos, kas savukārt veicina kredīta attīstību. Bez tam, kredīta attīstību veicina tirgū radušies brīvie kapitāli, kuri meklē drošus ieguldīšanas veidus. Pateicoties viņiem šiem apstākļiem, valsts un pašvaldību kredīts jaunākos laikos attīstas plašos apmēros.

Valsts kredīta izlietošana dažādos laikos bija atkarīga no dažādiem apstākļiem. Tā no sākuma tos izlietoja karāļi savām vajadzībām, tagad tos pa lielākai daļai izlieto bruņošanās mērķiem, sevišķi monarchistiskās valstīs, un tikai demokrātiskās valstīs tos izlieto dažādiem ražošanas mērķiem, piem., dzelzceļu, ostu u. c. uzņēmumu izpirkšanai un izbūvei.

Bieži vien dzirdamas balsis, ka publiskām apvienībām nesot vajadzīgs izmantot kredītus, bet visas vajadzības jāsedzot ar nodokļiem. Šādiem ieskatiem stipri pretojas kustamā kapitāla īpašnieki, aizrādīdami, ka gadījumā, ja visas vajadzības apmierinātu ar nodokļiem, pēdējos vajadzētu paaugstināt ievērojamā mērā, un tos maksātu tikai viena paaudze, kamēr labumus baudītu vairākas paaudzes, resp. valsts parādņu un viņu % no maksas tiekot pārceltas uz vairākām paaudzēm. Ja nodokļi

netiek pacelti, tad kustamā kapitāla īpašniekiem jāmaksā parastie nodokļi, kas nebūt neaizkavē jaunu kapitālu uzkrāšanu. Bez tam, pieprasījumi pēc lielākiem kapitāliem uztura kapitālu %% zināmā līmenī, kurpretim, ja valsts un pašvaldības iestādes atteiktos no aizņēmumiem, tirgū rastos brīvi kapitāli un viņu %% stipri pazeminātos. Jākonstatē, ka momentos, kad rodās prāvi brīvi kapitāli, rodas spekulatīvi uzieņēmumi, kuru dibinātāji apsola augstas dividendes, bet galu galā noved tos pie kracha. Lai tas nenotiktu, ieteic valsts parādus nedzēst, bet turpināt kredīta izmantošanu.

Valsts kredītu var arī tagadējos laikos izlietot neproduktīviem mērķiem, piem., agresīva kara vešanai. Gadījumā, ja valstij nākas vest aizsargāšanās karu, tad no valstiskā redzes viedokļa pielaižama nevien kredīta, bet arī visu citu līdzekļu izmantošana. Par neproduktīvu kredītu izlietošanu jāuzlūko arī tā izlietošana valsts budžeta deficīta segšanai, kā tas bija bieži agr. Krievijā. Jāievēro, ka tādos gadījumos valsts budžets tiek vēl jo vairāk apgrūtināts. Turpretim aizņēmumu izlietošana produktīviem mērķiem, kā: dzelzsceļu, ostu etc. lielāku uzņēmumu izbūvei un izpirkšanai no privātām sabiedrībām tikai apsveicama, jo nāk par labu vispārībai.

Sevišķi plašos apmēros kredītus izlietojušas Anglijas pašvaldību iestādes un par viņu sekām neviens nežēlojās. Interesanta ir cīņa starp minētām pašvaldībām un privātām akciju sabiedrībām, kurū rokās agrāk atradās visas labierīcības. Šīs divas pretējās puses slēdza savā starpā līgumus attiecībā uz tarifiem, sabiedrību dividendu normām etc., bet visi šie ierobežojumi, domāti s-bu peļņas samazināšanai, nekā pozitīva neveda, jo privātās sabiedrības prata atrast izeju viņu apiešanai un tāpēc galu galā pašvaldības bija spiestas pārņemt dažādus uzņēmumus savās rokās. Francijā turpretim mēs novērojam pretējo: tur vēl jo projām pilsētu labierīcības atdotas privātu uzņēmēju rokās. Anglijā pašvaldības kredīta veidā ieguldījušas dažādos uzņēmumos lielas sumas, un jāatzīst, ka tagad tur pilsoņu vajadzības tiek apmierinātas daudz labāki, lētāki un pilnīgāki, nekā agrāk. Nelūkojoties uz visu to, pastāv arī pretējs virziens, kas cīnas ar pašvaldību ceļšanos pārņemt komūnālos uzņēmumus savās rokās. Šāds virziens, starp citu, konstatējams arī pie mums Latvijā, piem. jautājumā par Rīgas pilsētas ielu dzelzsceļa izpirkšanu.

V. Finanšu saimniecības attīstība.

1. Dominiāla iekārta.

Agrākos laikos sabiedriskā dzīve nebija uzbūvēta uz tiesiskiem principiem, kurū trūkums, tā tad, bija novērojams arī valsts dzīvē. Sakarā ar to, arī valsts ienākumu formas nebazējās uz tiesiskiem pamatiem un tās ir ļoti dažādas. Tā piem.,

nodokļiem bieži vien piemita gadījuma raksturs, bet dažreiz pat pārmācošs raksturs, t. i. tie figurē kā konfiskācijas un kontribūcijas. Pēdējās parasti uzlika iekārotiem apgabaliem vienreizēji jeb atkal uz isāku vai ilgāku laiku. Šādi gadījuma rakstura ienākumi tanīs laikos arī pildīja valšķu kases.

Piegriežoties vecās Grieķijas finansēm, nākās konstatēt, ka tās pietiekošā mērā nav izpētītas. Šis tas sastopams Aristoteļa un Ksenofonta darbos, bet arī tur ir daudz pretrunu. Vispār, vecā Grieķijā valsts funkcijas nebija vēl izkristalizējušās un sakarā ar to arī valsts izdevumi nebija stingri noteikti. Starp citu, vecā Grieķija nepazina izdevumus tautas izglītībai un bruņošanās vajadzībam. Kas zīmējās uz pēdējo jautājumu, tad tas valsts finansēs nespēja spēlēt redzamu lomu, jo kareivju pašu pienākums bija gādāt par savu apbruņojumu, jeb atkal tas bija bagātu ļaužu pienākums. Un vispār, izdevumi šai vajadzībai nebija lieli, jo to laiku apbruņojumu paši izgatavoja mājās. Tomēr, nelūkojoties uz visu to, vecā Grieķijā valsts izdevumu segšanai aplika visu, ko vien varēja. Jaunāko laiku nodokļu sistēma prasa, lai aplikšanas objekti būtu aplikti vienlīdzīgi, jo pretējā gadījumā, kā mēs to vēlāk redzēsīm, var stāties spēkā amortizācijas process pie nodokļu pārcelšanas. Saprotams, vecā Grieķijā nevarēja būt runas par noteiktu nodokļu sistēmu, kapēc arī, starp citu, mēs atrodam viņā sekošus aplikšanas veidus: apgrozības, pirkšanas-pārdošanas nodoklis, ievē-, izvē- un tranzitmuitas, dzimšanas un miršanas nodoklis, dzīvokļu nodoklis, nodoklis par atbrīvošanu no dažādiem dienestiem, dažāda patēriņa nodokļi etc. Ar vienu vārdu, nodokļu daudz un dažādi, bet bez noteiktas sistēmas.

Tāpat vecā Romā mēs sastopam daudzus un dažādus nodokļus, ievē- un izvedmuitas, apgrozības nodokli, zemes nodokļi u. t. t. Zināmu interesi pelna tas fakts, ka vecā Romā jau pastāvēja institūts, kas stiprā mērā atgādina tagadējo zemju kadastru, t. i. zemes gabalu sadalīšanu pēc vērtības.

Vidus laikos valsts ienākumos dominējošie ir privāttiesiskie ienākumi un pirmā kārtā — domeņi. Kad ienākumi no domeņiem sāka izsīkt, karāļi stājās pie viņu atsavināšanas. Pēdējai parādībai pieņemoties, dažās valstīs izdeva aizliegumus atsavināt domeņus, bet tas nebūt nebija par šķērslī, ka valdošās grupas prafa tos pārņemt savā ipašumā. Tā piem., Francijā, pastāvot aizliegumam atsavināt domeņus, tomēr bija atļauts apmainīt zemes gabalus. Pēdējo apstākli muižniecība izmantoja diezgan plašos apmēros. apmainīdama savus mazvērtīgus zemes gabalus pret vērtīgiem valsts domeņiem. Vēlāk atkal atļāva pārdot domeņus, bet valsts paturēja sevīm tiesības tos pirkt atpakaļ, jeb tā sauc. priekšpirkšanas tiesības. Arī šo apstākli plašos apmēros izmantoja valsts zemju kārotāji, pirkdami no valsts zemes gabalus par lētām cenām un vēlāk pārdodami tai tos par augstām cenām, iebāzdami savās kabatās lielas naudas sumas. Tamlīdzīgas spekulācijas ar valsts domeņiem turpinājās tik ilgi, kamēr zemju fonds izsīka.

Pēc domeņiem valsts ienākumos galveno vietu sāka ieņemt regalijas, kuņas, kā jau redzējam, nebija grūti ievēdamas. Daudz grūtāki bija ievest nodokļus, kam vajadzēja iedzīvotāju šķiru piekrišana. Turpretim regalijām pēdējās nekādus šķēršļus nelika, kāpēc arī tās atrada plašu pielietojumu. Bez šaubām, vidus laikos sastopami arī nodokļi, bet tiem piemīt irregulārs raksturs un tos ieveda uz isāku laiku. Tāpat tiem bieži vien ir klaušu raksturs. Karāļi vajadzības gadījumā griezās pie atsevišķām iedzīvotāju šķirām ar pieprasījumu pēc noteiktām naudas sumām, kuņas pēdējās sadalīja starp atsevišķām personām vai nu pēc viņu mantas stāvokļa jeb citām pazīmēm. Sakarā ar to, ar laiku radās arī kontrole par karāļa finansēm, resp. attiecībā uz saņemto naudas sumu izlietošanu, jo agrāk karālis par savām finansēm nevienam aprēķinu nedeva, bet praktizēja tikai tā sauc. mājas kontroli.

Vidus laikos blakus privāttiesiskiem ienākumiem liela loma piekrita arī *nodēvām*, kuņas ņēma par valsts iestāžu pakalpojumiem un arī bieži vien, kā jau to atzīmējam, par fiktīviem palalpojumiem. Pēdējā gadījumā nodevas ir bez šaubām maskoti nodokļi. Tāpat prāvus ienākumus karāļiem deva *amatu pārdošana* vairāksolitājiem. Amatu nopircēji tad arī tos ekspluatēja, ievērodami vienīgi savas intereses, resp. tie centās pēc iespējas ņemt augstas maksas par saviem pakalpojumiem. Regulējošas takses, kā tas tagad ir, toreiz nebija. Galvenais ekspluatējamais amats bija — *tiesas*. Amatu pārdošana sevišķi uzplauka Francijā sākot jau no XIV. g. s. Uz ģenerāl- un provinču štātu pieprasījumu amatu pārdošanu Francijā uz laiku pārtrauca, bet 1522. g. Francisks I. ierīkoja speciālu biroju šām operācijām. Sakarā ar to, stipri pieauga pieprasījumi pēc tiesnešu krēsliem, kāpēc arī reflektanti pēc tiem bieži vien pārdeva savas muižas un pēc amata iegūšanas centās iegūt no tā pēc iespējas lielāku peļņu.

Pieaugot pilsētām, karāļi centās arī tās aplikt ar nodokļiem. Bet tā kā valdību nodokļu iekasēšanas aparāts pēc savas attīstības pakāpes stāvēja zemāk par pilsētu nodokļu, tad karāļi baidījās iekasēt nodokļus no iedzīvotājiem tieši. Tāpēc tie uzlika pilsētām nodokļus vienā sumā un to pilsētu pašvaldības pašas sadalīja iedzīvotāju starpā, kā arī bija atbildīgas par visas sumas nomaksu. Vispār, pie zemas nodokļu tehnikas pastāv maksātāju zolidāra atbildība, t. i. nodokļi nomaksājami neatkarīgi no pārmaiņām maksātāju sastāvā. Atzīmējams, ka zolidāra atbildība pie dažiem nodokļiem uzglabājusies arī jaunākos laikos.

2. Nodokļu attīstība.

Vidus laiku beigās saimnieciskās dzīves iekārtā notika ievērojamas pārgrozības, kuņas izsauca Amērikas atrašana, šaujama pulvera un šaujamo ieroču izgudrošana etc. Sakarā ar visu to, pārgrozījās arī nodokļu ievākšanas kārtība. Ko-

loniju iegūšana citos kontinentos arī radīja vajadzību pēc kaspēka uzturēšanas. Lai šīs vajadzības apmierinātu, ievēda dažādus nodokļus, kuri paliek par patstāvīgākiem, nekā agrākos laikos. Pārmaiņas nodokļu sistēmā tika radītas arī no pārmaiņām pašā saimniecībā un, sevišķi, sakarā ar naudas saimniecības attīstību, kas arī noveda pie feodālo kļaušu pārvēršanas nodokļos. Visas šīs pārmaiņas dažādās zemēs izsauca dažādus rezultātus. Tā piem., Anglijā cīņa starp fisku un nodokļu maksātājiem nostiprināja parlamenta varu, tautas brīvību un finansiēlu labklājību. Francijā un Vācijā šīs cīņas rezultāts citādi. Francijā iedzīvotāju vispārējo stāvokli, t. i. dažu grupu privilēģijas un plašo masu apspiešanu grozīja lielā franču revolūcija. Šīs laikos arī galīgi izzūd naturālā saimniecība un tās vietā stājas naudas saimniecība, un sakarā ar to, nodevas un nodokļus, kurus agrāk maksāja natūrā, tad nu sāk maksāt naudā. Bez tam, nodokļi valsts ienākumos sāk spēlēt dominējošu lomu, lai gan ar nodokļiem nebija apliktas visas iedzīvotāju šķiras. Nodokļus nemaksāja tā sauc. privilēģētās šķiras, t. i. muižniecība un garīdzniecība. Garīdzniecība atrunājās ar to, ka viņi kalpojot valstij ar lūgšanām, bet muižniecība — ar asinīm un zobenu. Ar nodokļiem stipri bija apliktas vienīgi zemākās šķiras, kas spēlēja lielu lomu lielās franču revolūcijas sagatavošanā, ja vēl ievēro to apstākli, ka bieži vien nodokļus pārdeva uzpircējiem, kuri tad arī tos no maksātājiem iekasēja bez žēlastības.

3. Nodokļu sistēmas diferenciacija.

Valsts līdzekļus agrāk karāli izlietoja nevienlīdzīgi, t. i. par labu tikai privilēģētām grupām, nepiegiežot nekādu vērtību pārējo grupu vajadzībām. Ar laiku, pateicoties saimnieciskās dzīves diferenciacijai, diferencijējās arī ienākumu avoti: parādās plašu zemes gabalu īpašnieki, rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumi, namsaimniecība pilsētās, brīvās profesijas, strādnieku algas un jaunākos laikos — kustāmais kapitāls, kuri visi ar laiku paliek par aplikšanas objektiem. Tādā kārtā, ienākumu avoti sadalās vairākās kategorijās un sakarā ar to pārveidojas arī aplikšanas veidi. Piemēram, agrāk zemes īpašumus aplika pēc viņu platības, bet vēlāk uz kadastra pamata, t. i. pēc ienākumu apmēriem. Pie tirdzniecības un rūpniecības aplikšanas sāk pielietot tās pašas metodes, kā pie zemes aplikšanas, piem., viena kalēja ienākumus pielīdzināja arklam, pēc kura aplika zemi. Tas pats konstatējams attiecībā uz imobiļu aplikšanu pilsētās, tā par piem., no sākuma namus apliek pēc durvju, logu etc. skaita, un tikai vēlāk pēc viņu ienesīguma.

4. Inesīguma princips.

XIX. g. s. nodibinājušās ekonomiski-sabiedriskās attiecības ienesa jaunas aplikšanas metodes, piem., progresivitātes

principu un, beidzot aplikšanu pēc ienākumiem. Pēdējais aplikšanas veids ir jau finansu saimniecībā izlīdzinošs elements. Uz šā veida rašanos lielu iespaidu atstāja kredītsaimniecības attīstība. Tagad bez kredīta nav spējīgs eksistēt neviens lielāks pasākums, kāpēc arī kredītam ir liela nozīme pie nodokļu formu evolūcijas. Rodas jautājums — kāpēc vajadzīgs vispārējs ienākumu nodoklis? Atbildi šim jautājumam atrodam tanī apstākļī, ka tikai pastāvot ienākumu nodoklim pie aplikšanas ir iespējams ievērot arī katra uzņēmuma parādus un par tiem samaksātās rentes. Pēdējo ievērot nav iespējams pie reāliem nodokļiem, resp. tāda nodokļu sistēma rada šaubas par uzņēmuma pastāvēšanu. Bet arī pie attīstītas kredītsaimniecības nav iespējams uzbūvēt nodokļu sistēmu pēc finansu ziņātnes prasībām, resp. grūti ievērot ideālas vienlīdzības principu. Tomēr vecās nodokļu sistēmas tiek atmestas un gandrīz visās valstīs dominējošo nozīmi iegūst jauna forma ienākumu nodokļa veidā. Šis nodokļu formas ieviešanu sekmējušas pārveidojušās sabiedriski-saimnieciskās attiecības, tāpat kā jaunu sabiedrisku grupu, piem., strādniecības, parādīšanās uz politiskās dzīves skatuves. Šīm grupām agrākos laikos nebija nekāda iespaيدا attiecībā uz nodokļa ieviešanu. Šo sabiedrisko grupu iespaيدا pirmais rezultāts — progresivitātes principa ieviešana, kā arī eksistences minimuma (ienākumu minimums visniepieciešamāko vajadzību apmierināšanai) noteikšana. Tālāk, parādas fundēto ienākumu, sevišķi no kapitāliem, aplikšana, kuŗus aplik daudz augstāk, nekā citus ienākumus, piem. no darba algām. Tāpat agrāk plašos apmēros praktizētais vispārējais mantas nodoklis jeb vispārējās mantas masas aplikšana sadalās daudzos atsevišķos veidos, piem., zemes nodoklī, rūpniecības, tirdzniecības, pilsētu nekustamu īpašumu, kapitāla etc. nodokļos. Visvēlākā aplikšanas forma — vispārējais ienākumu nodoklis radās, pirmkārt, pateicoties ienākumu avotu diferenciacijai un, otrkārt, politiskiem apstākļiem, t. i. jaunu politisku grupu iespaidam.

Atzīmējams, ka visjaunākos laikos atkal sāk parādīties vispārējais mantas nodoklis. Agrākos laikos par viņa ieviešanas cēloni noderēja zemā finansu tehnika, t. i. bija iespējams aplikēt mantu tikai visvienkāršākā veidā. Jaunākos laikos šis iemesls ir daudz citādāks. Ar citiem vārdiem, izrādījās, ka ar vispārējā ienākumu nodokļa ieviešanu nebija iespējams aplikēt pilnīgos apmēros visus pilsoņu ienākumus, kāpēc radās vajadzība papildus aplikēt tos ar vispārēju mantas nodokli, t. i. aplikēt visu mantas masu. Ja nebūtu šī nodokļa, tad, pastāvot vienīgi ienākumu nodoklim, nebūtu iespējams aplikēt īpašumus, kas nedod ienākumu, piem., privātām personām piederošus parkus, medību laukumus u. t. t. Bet tomēr mantas nodokļa ieviešanas galvenais motīvs ir — aplikēt fundētos ienākumus.

Personīgais nodoklis agrākos laikos bija visai izplatīts, kurpretīm tagad reti kur sastapams. Viņš ir vai nu pārvērties par vispārēju ienākumu nodokli, piem., Vācijā, vai atkal iz-

zudis pilnīgi. Šis nodoklis tomēr uzglabājies pie mums Latvijā lauku pašvaldību finansēs. Pastāvot personīgam nodoklim, nav iespējams sadalīt nodokļus vienlīdzīgi, t. i. saskaņā ar pilsoņu maksāšanas spējām. Agrākos laikos pilsoņu maksāšanas spējas bija citādākas, nekā tagad, t. i. nebija tik krasa kontrasta starp bagātniekiem un nabagiem. Manta starp pilsoņiem bija sadalīta vienlīdzīgāki un tāpēc šādas aplikšanas sekas nebija tik smagas priekš nabadzīgākiem pilsoņiem, kā tagad. Pie personīgā nodokļa iekasēšanas valdība to sadalīja pa atsevišķām pilsoņu grupām, kuŗa tad attiecīgo sumu sadalīja starp saviem locekļiem. Tāpat iekasēšanu cieši saistīja ar zolidāro atbildību. Tas tāpēc, ka nodokļu tehnika bija neizkopta.

5. Patēriņa nodokļi.

Patēriņa nodokļi plašos apmēros bija jau atrodamī viduslaikos. Regalijas pēc savas būtības tad nebija nekas cits, ka patēriņa nodokļi maskotā formā. Tomēr arī jaunākos laikos dažās valstīs, piem., Anglijā patēriņa nodokļi bija iemīļotākā aplikšanas forma. Tur grūti bija atrast priekšmetu, kuŗš nebūtu bijis aplikts ar nodokli; pat attiecībā uz maizi stridījās, vai tā aplikta ar nodokli, jeb nē. Bieži vien tautas sašutums pret patēriņa nodokļiem izvērtās ekscēses. Visjaunākos laikos patēriņa nodokļi Anglijā stipri samazināti, aprobežojoties ar nedaudzu priekšmetu aplikšanu. Šāda tendence jo spilgti bija novērojama XIX. g. s. otrā pusē, tā ka tagad Anglijā aplikti tikai 7 priekšmeti: tēja, kafeja, kakao, sērkociņi, cukurs, tabaka un alkoholiskie dzērieni. Patēriņa nodokļus parasti iekasē vai nu akcīzes, jeb atkal muitas nodokļa veidā. Sašaurināšanas tendences cēloņi meklējami, pirmkārt, tanī apstākļi, ka daudzu priekšmetu atsvabināšanu no patēriņa nodokļiem prasīja rūpniecības attīstība. Patēriņa nodokļu iekasēšana bija cieši saistīta ar stingru rūpniecības uzņēmumu kontroli, kas priekš tiem bija kā važas, jo — traucēja normālu ražošanu. Pēdējais apstāklis ir otrs moments, kas sekmēja daudzu priekšmetu atbrīvošanu no patēriņa nodokļiem. Jaunākos laikos patēriņa nodokļi lokalizējās, kas iet blakus rūpniecības koncentrācijai, un bez tam kā galvenie aplikšanas objekti figurē alkoholiskie dzērieni, tabaka, sērkociņi, cukurs, tēja u. c. patēriņa peiekšmeti. Otra patēriņa nodokļu attīstības īpatnība jaunākos laikos ir tā, ka šos nodokļus pārvieto no pirmās uz otrās, no otrās uz trešās u. t. t. vajadzības priekšmetiem, jeb atkal pilnīgi anulē, resp. tagad ar patēriņa nodokļiem neapliek maizi, gaļu un tamlīdzīgus patēriņa priekšmetus, bet cenšas ar tiem aplikēt luksus priekšmetus. Bez šaubām, šis process zināmā mērā norit zem jauno politisko grupu iespaīda. Vispār, jaunākos laikos tos necenšas saistīt ar plašu patērējamo priekšmetu kontingentu.

Patēriņa nodokļi plašā mērā realizējas muitas nodokļos. Attiecībā uz viņu attīstību nevar nospraust noteikta virziena

kontūras. Valšņu muitas politika brīžam sveras uz brīvtirdzniecību, brīžam atkal uz protekcionismu, kā tas, piem., konstatējams Z. A. S. Valstis un agr. Krievijā. Ja pirms pasaules kara bija novērojama brīvtirdzniecības tendence, tad pēc kara laikmetā novērojama tendence pāriet uz protekcionismu. Zīmīgs moments muitas nodokļu attīstībā ir — muitas robežu atcelšana valsts iekšzemē, resp. starp atsevišķiem valsts apgabaliem. Tāpat ievēribu pelna tā sauc. octpois, t. i. nodokļi, kurus ņem pilsētu pašvaldības no zināmiem ražojumiem, ievēdot tos pilsētu teritorijā. Francijā nu Vācijā šiem nodokļiem ir muitas nodokļu nokrāsa.

Jaunākos laikos arvienu lielāku uzmanību piegriež privāttiesiskiem ienākumiem, ar kādu nolūku valsts pārņem savās rokās dažādus uzņēmumus, kā: dzelzceļus, pastu, telegrafu, telefonu un t. t., bet pie mums Latvijā ierīko pat spiestuves, kurortus etc. Šo ienākumu attīstība izskaidrojama, pirmkārt, ar sindikātu un trestu attīstību, kuri dažreiz pat apdraud valsts saimnieciskās intereses, un, otrkārt, attīstoties iedzīvotāju savstarpīgām attiecībām iedzīvotāju intereses prasa, lai šādi uzņēmumi atrastos valsts jeb atkal pašvaldību rokās. Kā jau tas vairākkārtīgi uzsvērts, tad augšminētos uzņēmumus privātuzņēmēji ekspluatē vienīgi no lielākas peļņas iegūšanas viedokļa, bet ne iedzīvotāju interešu labākas apkalpošanas dēļ. Jaunākos laikos tamlīdzīgu uzņēmumu pārņemšanu valsts un pašvaldību rokās sēkmē arī labu ierēdņu štātu esamība, kamēr agrākos laikos tādu nebija.

6. Budžeta pārmaiņas.

Pārmaiņas notikušas arī valsts budžetā: starpība starp tagadējiem valšņu budžetiem un agrākiem ir liela. Agrāk valšņu budžetiem piemita privātsaimnieciskais raksturs, jo kārāli ar ienākumiem rīkojās pēc savas patikas, ne kam nedodami pārskatu par viņu izlietošanu. Ja arī pastāvēja kontrole, tad tā atradās paša karaļa rokās un pastāvēja vairāk izskata dēļ. Pavairojoties un padziļinājoties vajadzībām, pieaug arī vajadzība pēc plašākiem līdzekļiem, kurus nespēj vairs dot jau pastāvošie ienākumu avoti, kā: privāttiesiskie ienākumi, nodokļi un nodevas. Sakarā ar to, jāķeras pie publiskā kredīta, kuŗa iegūšanai pirmā laikā izlieto dažādus pievilksanas līdzekļus, piem., loterejas. Tomēr ar laiku pēdējie vairs nevelk, bet kreditori, iekams aizdod naudu, grib zināt, kā aizdotā nauda tiek izlietota, t. i. kā tiek vadīta valsts saimniecība, vai kredītu neizlieto neproduktīviem mērķiem u. t. t. Tāpēc ar laiku valšņu budžeti pārvēršas par publiskiem, t. i. tos sāk publicēt, kurpretim agrākos laikos tos uzlūkoja par katras valsts noslēpumu. Sevišķi ievērojamu lomu budžeta attīstībā spēlēja Anglija. Tā, jau «magna harta» nosaka, ka karālis nekādā gadījumā nevar pieprasīt subsidijas naudā jeb kā kara spēku bez parlamenta piekrišanas, bet 1628. g. akts nosaka,

ka nevienu pilsoni nevar piespiest dot dāvinājumus, aizdevumus un nodokļus bez parlamenta piekrišanas, kurai jābūt fiksei savīškā aktā.

Pārmaiņas novērojamas arī valsts kases aparāta struktūrā. Agrākos laikos priekš katra ienākumu avota bija atsevišķa kase, jeb atkal tāda bija katram atsevišķam valsts apgabalam. Tagad valsts ienākumi saplūst vienā vispārējā kasē, t. i. izvests centralizācijas princips. Tomēr visjaunākos laikos dominējošo vietu sāk ieņemt bankas sistēma valsts kases iekārtā, t. i. valsts kases funkcijas nodod nacionālai centrālbankai. Šādā gadījumā var būt divas varbūtības: 1) centrālbanka maksā valstij % par ieguldītām naudas sumām un reizē ar to saņem atlīdzību par saviem pakalpojumiem, jeb 2) nemaksā % un nesāņem atlīdzību. Pēdējais princips tiek praktizēts pie mums.

7. Finanšu saimniecības attīstības faktori.

Kādi ekonomiska un sabiedriska rakstura faktori tagad atstāj iespaidu uz finanšu struktūru? — Tādi faktori ir sekošie:

1) Līdzekļu vajadzība ir finanšu saimniecības attīstības galvenais cēlonis. — Vajadzību pieaugšana ir vispār saimniecības attīstības ievērojams faktors. Tā, pēc Amerikas atrašanās ievērojami attīstījās tirdzniecība, kuŗa piespieda valdības rūpēties par satiksmes līdzekļiem, kas savukārt radīja pieprasījumu pēc plašiem naudas līdzekļiem un tādā kārtā atstāja iespaidu uz finansēm. Antiskās valstīs vajadzības nebija plašas, kāpēc arī finanšu saimniecība nebija attīstīta: valstis tad neizdeva plašus līdzekļus tautas izglītībai un armijas un flotes uzturēšanai, jo katrs pilsonis bija kareivis un bruņojās pats uz savu rēķinu. Izdevumu straujā pieaugšana XIX. g. s., kā: tautas izglītībai, tirdzniecības un rūpniecības pacelšanai, armiju un flotu uzturēšanai, parādu % nomaksei, darba aizsardzībai etc., ievērojamā mērā palielina budžetus un piespiež meklēt jaunus ienākumu avotus, kas atstāj iespaidu uz finanšu struktūru.

2) Saimnieciskā iekārta arī atstāj iespaidu uz finansēm. Tā, naturālā saimniecība noteic naturālas nodevas, bet kredītsaimniecības rašanās piespiež dažas iedzīvotāju grupas cēsties pēc reformu ieviešanas tiešos aplikšanas veidos. Satiksmes līdzekļu attīstība izsauc augstu muitas nodokļu ieviešanu, kurpretīm agrākos laikos tos noteica attāļums. Tāpat viņu attīstība padara par neizdevīgu valsts zemi eksploatāciju, jo ražojumu realizēšanas momentā cenas iepriekš grūti paredzēt, kas nedod iespēju nostādīt budžetus uz stingriem pamatiem.

3) Arī sabiedriskās attiecības atstāj lielu iespaidu uz nodokļu nastas sadalīšanu, viņu formām etc. Jaunu politisku grupu parādīšanās uz politiskās dzīves skatuves rada jaunu vajā-

dzību apmierināšanas nepieciešamību, piem., darba aizsardzību etc.

4) Aplikšanas tehnikas attīstības pakāpe arī atstāj iespaidu uz finansu struktūru. Tā, par piem., vispārēju ienākumu nodokli ieviest iespējams vienīgi kultūrēlās valstīs, kur ir nevienlīdzīgi attīstīti pilsoņi, bet arī attiecīgi sagatavoti ierēdņu štati. Agrākos laikos par šī nodokļa ieviešanu nevarēja pat domāt.

5) Tāpat uz finansu struktūru zināmu iespaidu atstāj valsts satversme, kuŗa monarkistiskās valstīs citādāka, nekā demokrātiskās republikās. Pareiza ienākumu deklarēšana sagaidāma tikai tādās valstīs, kur pilsoņi bauda tiesību līdzrunāt valsts ienākumu izlietošanā, kā arī kontrolēt valsts budžetu.

6) Uz finansu struktūru iespaidu atstāj arī pilsētu pieaugšana, caur ko paaugstinājas pilsētu zemes īpašumu vērtība bez darba spēka patēriņa. Sakaŗā ar to, rodas jaunas aplikšanas formas un arī jauni ienākumu avoti.

7) Bagātību pieaugšana jaunākos laikos dod arī iespēju paaugstināt budžetu ienākumus un līdz ar to izdevumus, jeb citiem vārdiem sakot, pilnīgāki apmierināt kolektīvās vajadzības.

Beidzot, bez jau minētiem faktoriem uz finansu struktūru iespaidu atstāj arī sekoši apstākļi:

Rūpniecības attīstība radījusi speciālu aplikšanas veidu — tirdzniecības-rūpniecības nodokli. Lai nacionālo rūpniecību pasargātu no ārējās konkurences, tiek ievestas protektīvas muitas, kuŗas arī dod zināmus ienākumus valstij. Tālāc, valstis iegūst ienākumus, cenzdamās sasniegt zināmus higieniskus mērķus, piem., lai apkaŗotu ūpību, alkoholiskus dzērienus atliek ar augstu akcizi jeb atkal augstu ievadmuitu. Uz finansu struktūru un arī uz visu saimniecisko dzīvi ievērojamu iespaidu atstājis bijušais pasaules kaŗš, kuŗš piespieda izvest kā finansēs, tā arī saimnieciskā dzīvē radikālas reformas.

Rezumējot visu finansu saimniecības attīstības pārskatu, varam šinī attīstības procesā konstatēt sekošas tendences:

1) Jo krasi parādas tendence — cenšanās aplikti ienākumu objektus pēc ienākumiem, bet nevis pēc kādām ārējām pazīmēm, kā tas tika praktizēts agrākos laikos. Pēc šim ārējām pazīmēm tad mēģināja ienākumus tikai uztvert, bet starpība starp uztverto un faktisko ienākumu, saprotams, ir liela. Pēdējais apstāklis arī spieda pāriet uz tīra ienākuma aplikšanu, kāda tendence arī novērojama viscaur finansu saimniecības attīstībā. Saprotams, arī tagadējās aplikšanas formas šinī ziņā nav ideālas, bet tomēr zināmā mērā tuvojas šim ideālam.

2) Līdz ko parādās jauns ienākumu avots, tad tūlīc rodas jauna aplikšanas forma, piem., kustamā kapitāla un nepelnītā vērtības pieauguma aplikšana.

3) Nodokļu sistēmā par stūrakmeni kļūst vispārīgais ienākumu nodoklis, kuŗu tagad tomēr

vēl papildina ar reāliem nodokļiem un vispārīgu mantas jeb mantojumu nodokli ar progresīvām aplikšanas likmēm.

4) Jaunākos laikos plašos apmēros attīstījies publiskais kredīts, ko ievērojamā mērā sekmējusi arī valsts budžeta publicēšana.

5) Pieaugošu vērtību aplikšana ar speciāliem nodokļiem.

6) Netiešo nodokļu samazināšana, t. i. pirmās vajadzības priekšmetu atbrīvošana no tiem un viņu pārņemšana uz otrās vai trešās vajadzības priekšmetiem, bet it īpaši uz luksus priekšmetiem. Netiešie nodokļi sāk figurēt kā akcizes un muitas nodokļi.

7) Muitas nodokļu attīstībā nav konstatējamas noteiktas tendences, t. i. brīvirdzniecība un protekcionisms mainas katrā valstī atkarīgi no dažādiem apstākļiem. Pēc pasaules kara visas valstis gandrīz bez izņēmuma pārgājušas uz protekcionismu.

VI. Finanšu zinātnes attīstība.

1. Finanšu zinātnes izdalīšanās no tautsaimniecības.

Agrākos laikos, kad valsts saimniecība tika vadīta pēc privātu saimniecību principiem, valsts ienākumi ne ar ko neatšķīrās no privātu saimniecību ienākumiem. Tāpēc arī finanšu zinātni tad nemaz nepazina un faktiski tā arī nemaz nebija vajadzīga, jo to pilnā mērā ietvēra sevī politiskā ekonomija, t. i. tā kā patstāvīga zinātnes disciplīna neeksistēja. Vēlāk, kad sāka parādīties jauni ienākumu avoti, kā: nodevas un it īpaši nodokļi, tad literatūrā sāk parādīties dažādi apcerējumi par tiem, padomi etc., kuri visi kopā ņemot uzlūkojami par finanšu zinātnes dīgļiem. Saprotams, tiem nebija zinātniskas vērtības nedz arī rakstura, bet tie visi uzlūkojami kā māksla kā tikt pie līdzekļiem. Tie nebija pamatoti uz sistematizētiem novērojumiem, bet uz atsevišķu personu, resp. autoru uzskatiem. Novērojumi par dažādu līdzekļu iegūšanas veidiem un viņu iespaidu uz saimniecisko dzīvi parādījās tikai pēc dažu monopolu ieviešanas, kuri vispār atstāja lielu iespaidu uz tolaiku dzīvi. Šādi novērojumi ar laiku paplašinājās un sakarā ar to zinātne nedod vairs praktiskus padomus, bet meklē pēc parādību likumības. Tā maz pazamām finanšu māksla pārveidojās par finanšu zinātni, sevišķi pateicoties Rikardo, Ad. Smita u. c. darbiem.

No otras puses, arī jaunākie laiki atstājuši zināmu iespaidu uz finanšu zinātni, jo novērots, ka tie paņēmieni, kurus publiskas apvienības pielieto savu ieņēmumu iegūšanai, atstāj stipru iespaidu uz dažādām ekonomiskās un sabiedriskās

dzīves parādībām, un ka šā vai tā konstruējot nodokļus, aizņēmumus u. t. t., var izdarīt spiedienu uz saimniecisko dzīvi. Šie novērojumi noveda pie uzskata, ka nodokļi ir saimnieciskās un sociālās dzīves reformēšanas ieroči, kāpēc arī piegrieza lielu vērību progresīvām aplikšanas formām.

Finansu zinātne no sakuma ietilpa tā sauc. kamerālās zinībās, kuŗas nodibinājās XVII. g. s., II. pusē. Kamerālistikas uzdevums bija — apvienot sabiedriskas, teorētiskas un praktiskas zinības un sagatavot ierēdņus valsts iestādēm, resp. camera principis. Tādā kārtā, kamerālās zinības deva saimniecisku, juridisku un administratīvu izglītību, pie kam galveno vērību tanīs laikos piegrieza valsts domeņiem. Arī tolaiku literatūra atspoguļoja toreizējos apstākļus un deva praktiskus aizrādījumus, dažādus padomus etc.

No veco grieķu rakstniekiem ievērību pelna Ksenofons, kuŗa raksti ir bagāts avots priekš finansu zinību studijām. Viņš par valsts ienākumiem uzlūko ienākumus no valstij piederošu kuŗu, vergu un citu īpašumu iznomāšanas, muitas nodokļus un nodokļus vispār. Tāpat viņš ieteic valstij būvēt ievēnīcas, preču nolikavas etc. un tos iznomāt, kā arī taisīt aizņēmumus.

Veco romiešu rakstnieku darbos mēs sastopam ļoti maz, kas zīmētos uz finansu zinātņi, tāpat vidus laikos finansu zinātne nav attīstījusies, tā ka viņas sākumu var attiecināt uz XV. g. s. Finansu zinātnes tālākā izbūvē, kā saka Lorencs Šteins, lielāko lomu spēlējušas 3 tautas, un proti: Vācija — nodokļu sistēmas uzbūvē, Francija — valsts budžeta un ienākumu avotu pētīšanā un Anglija — finansu struktūras likumības pētīšanā. Tomēr finansu literatūras sākums meklējams Itālijā un to raksturo sekošie toreiz valdošie uzskati: nodokļi uzlūkojami par ārkārtējiem ienākumiem, bet domeņi — kārtējiem. Tā rekomendē radīt rezerves fondus ārkārtīgām vajadzībām, kā arī ieteic bezprocentīgus aizņēmumus un nodokļu pārdošanas sistēmu. Nosoda turpretīm piespiedu aizņēmumus, pilsoņu īpašumu konfiskācijas, kā arī metālmonētas vērtības pazemināšanu. Pazīstamais Makkiawelli rekomendē vispārīgu mantas nodokli, dibinātu uz kadastra, bet Gvičiardini XVI. g. s. sākumā izsakās jau par progresīvu aplikšanu, kamēr Botero iestājās par netiešiem nodokļiem. Bodens XVI. g. s. zem merkantelistu iespaida ieteic mēreni aplikēt ievēdamās izejvielas; viņš baidās no nodokļu daudzuma un tāpēc ieteic kerties pie tiem tikai tad, ja nav citu ienākumu avotu. Lai nodokļus būtu iespējams pareizāki sadalīt, viņš ieteic tautas skaitīšanu. No Anglijas to laiku finansu zinātniekiem varam atzīmēt Bekonu, Menu un Devenantu, pie kam pēdējais rekomendē patēriņa nodokļus un nosoda aizņēmumus. Par patēriņa nodokļiem izsakās arī Petti un Hobess, sevišķi pēdējais savā 1642. g. iznākušā darbā. Tomēr XVIII. g. s. Anglijā atslābst interese par netiešiem nodokļiem un Džons Loks jau savos uzskatos tuvojas fiziokrātiem.

Vecākā literatūrā sastopami daudzi darbi par valsts domeņiem un regalijām, kāpēc arī valsts savas finanses būvēja uz ienākumiem no domeņiem, un ja pēdējie nesedza izdevumus, tad deficīta segšanai ķērās pie regalijām un nodevām. No karstākiem regaliju piekritējiem jāatzīmē Obrechts un Bornits. Pēdējais savā rakstā «De aerario» aizstāv domeņus un uzliūko aizņēmumus par ieteicamākiem, nekā nodokļus. Besolts savā darbā «De aerario» atzīst atsevišķu valšķu valdnieku, t. i. grafu un firstu tiesības ņemt no pilsoņiem nodokļus, bet tomēr viņu patvarību tas ieteic ierobežot ar visu kārtu priekšstāvju kontroli. Nodokļus tas uzliūko par palīgīdzekļiem un izsakas arī pret aizņēmumiem ar lote-rejām. Viņš izsakas, ka nevien mērķim, bet arī viņa sasniegšanas līdzekļiem jābūt godīgiem. Tāpat viņš nosodoši izturas pret amatu pārdošanas institūtu. Kaspars Klocks daudz nodarbojies ar novērtējumiem ar kadastra palīdzību, t. i. neatzīst vecās aplikšanas formas pēc ārējām pazīmēm. Viņš neieteic domeņu atsavināšanu un lielu vērību piegriež nodokļu teorijai, pie kam ieteic aplikāt ienākumus, atvilkot izdevumus. Savos literāriskos darbos: «De aerario» un «De constructio» tas deklarējis tagad vispār atzītos nodokļu sistēmas principus — vispārību un vienlīdzību (Allgemeinheit und Gleichheit). Viņš neatzīst arī netiešos nodokļus, jo aizstāv zināmu eksistences minimumu, kāpēc ieteic aplikāt ar nodokļiem katru pilsoni pēc viņa maksāšanas spējām. Ar vienu vārdu, Klocka idejas toreiz bija ļoti radikālas un lielā mērā atgādina tagadējo nodokļu sistēmu principus modernās valstīs. Tanīs laikos tās uzliūkoja par ķecerību.

2. Merkantelisti.

Merkantelistu finansu literatūra XVI., XVII. un XVIII. g. s. pirmā pusē ir visai nabadzīga, un tai trūkst noteiktu principu.

Vispār viņā valda vidus laiku uzskati, un tikai zināmu ievērību pelna viņu mācības par valsts bilanci un muitas nodokļiem.

3. Fiziokrāti.

Fiziokrātisms XVIII. g. s. otrā pusē, t. i. laikmetā no 1756. līdz 1778. g., kad parādījās ievērojamākie fiziokrātu darbi, atstāja lielu iespaidu uz finansu literatūru. Fiziokrātisms pirmā kārtā protestēja pret nevienlīdzību un nesistēmātizētu aplikšanu ar nodokļiem, kuŗi pēc fiziokrātu ieskatiem traucēja saimnieciskās dzīves attīstību, un viņu vietā prasīja vienu vienīgu nodokli uz zemi. Pēdējā, pēc fiziokrātu domām, ir vienīgā ražojošā nozare un kā tāda vienīgi aplikāma ar nodokļiem. Vispār, fiziokrātisma nozīme attiecībā uz finansu zinātni nav pozitīva, bet tā atstāja paliekamu iespaidu ar savu toreizējās finansālās iekārtas kritiku. Sakarā ar to, sākās jaunu principu uzstādīšana, tā piem., V o b a n s prasa, lai nodokļi būtu ērti un

proporcionāli; Buagilbers — ka atceļamas privilēģijas un nodokļi pazemināmi. Vēlāk šos principus aizstāv Kenē, Mirābo, Tjurgo un Mersjē de la Rivjera. Tam pašā laikā Monteskjē un Jums aizstāv netiešos nodokļus, kā mazāk sajūtamus pilsoņiem. Tomēr visi augšminētie autori savos rakstos aplūko tikai atsevišķus jautājumus, bet nedod sistematizētus darbus, kaut arī materiālu bija jau pietiekoši. Sevišķi plašus materiālus deva merkantelisma laikmets, kurī, kā jau minēts, nebija vēl atraduši savu sistematizētāju. Tāds beidzot radās vāciešu Justi un Sonenfelsa personās.

Justi uzlūkojams par finansu zinātnes sistēmas uzbūvētāju; savā darbā, kurš iznāca 1766. g., viņš nodokļus pieskaita jau pie kārtīgiem ienākumiem, bet ne pie ārkārtīgiem, kā līdz tam. Viņš rekomendē ņemt nodokļus vienīgi no pilsoņu ienākumiem un nekādā ziņā neaiztikt viņu mantu. Bez tam viņš uzsver, ka nodokļi nedrīkst aizskārt brīvību, kredītu un rūpniecību, bet tiem jābūt vienlīdzīgiem, tie ņemami mazākās daļās un pilsoņiem izdevīgā laikā. Tāpat tas ieteic sastādīt izdevumu budžetu. Tā tad Justi uzlūkojams par finansu zinātnes pamatu licēju.

Sonenfels šaubas par domeņu un regāliju ienesīgumu, uzsvērdams, ka domeņi arī pie labas pārvaldīšanas dodot valstij zaudējumus, kāpēc ieteic nodot tos privātiem uzņēmējiem. Par valsts ienākumu galveno avotu tas uzlūko nodokļus, un, lai tie būtu lielāki, viņš ieteic atteikties no nodokļu pārdošanas, kā arī atcelt dažu šķiru, piem., muižnieku un garīdzniecības privilēģijas nodokļu ziņā. Tā tad, Sonenfels ir vispārēju nodokļu piekritējs un nodokļu pārdošanas pretinieks, uzsvērdams, ka pēdējais institūts kaitējot valsts kasei, kā arī ignorējot taisnības principu. Isumā, Sonenfelsa uzskati rezumējami divos principos: 1) nodokļu vispārīgums un 2) nodokļu pārdošanas atcelšana.

4. Ād. Smits.

Jaunu posmu finansu zinātnē radīja Ādams Smits (1723.—1790. g.) ar savu darbu «Par tautu bagātību», kurš iznāca 1776. gadā. Politiskās ekonomijas klasiskā skola vispār meklēja taisnīgākas aplikšanas formas, un sakarā ar to, kā atbalss radās teorijas par taisnīgākām nodokļu sistēmām. Šīs teorijas uzstājās pret daudziem nodokļiem un ieteica nedaudzus nodokļus, piem., mantas, patēriņu etc. nodokļus. A. Smits nopelnis finansu zinātnes izkopšanā izpaužas ne tik daudz noteiktas sistēmas un teorijas uzstādīšanā, bet gan jekš tam, ka viņš ar savu dziļo skatu uz reālo saimniecisko dzīvi pirmais noskaidroja finansu zinātnes atkarību no tautsaimniecības, padarīdams caur to finansu zinātni bagātāku. Izejot no tāda viedokļa, viņš ieteic ņemt nodokļus pēc kadastra, pēc pilsoņu maksāšanas spējām un tiem jābūt vispārīgiem; ar vienu vārdu sakot, viņš nostājas uz modernās finansu zinātnes pamatiem. Pēdē-

jos tas saistīja ar saimnieciskās dzīves pamatiem un, kā jau minēts, noskaidroja finanšu zinātnes atkarību no tautsaimniecības. Pēc viņa uzskatiem tautas bagātība sastādas no 3 faktoriem: 1) zemes, 2) darba un 3) kapitāla, kurī arī nosaka 3 dažādas aplikšanas formas. Tālāk viņš apskata katras šīs aplikšanas formas iespaidu uz tautsaimniecību, kā arī nodokļu pārceļšanas procesu daudz sīkāk, nekā citi autori pirms viņa. Tomēr visā visumā viņš nav devis noslēgtu finanšu sistēmu, bet tikai uzstādījis šādus 4 aplikšanas principus: 1) Pilsoņiem jāmaksā nodokļi samērā ar tiem labumiem, ko viņi iegūst no valsts. Šīnī principā daži saskata proporcionālītāti, citi atkal to iztulko tā, it kā A. Smits domājis progresīvu aplikšanu. Pēdējais uzskats šķiet nepareizs, t. i. Smits domājis proporcionālītāti. Ja tā, tad viņš spēris soli atpakaļ, nekā Kloks. 2) Ād. Smits saka, ka nodokļiem jābūt noteiktiem: 3) tie iekasējami maksātājiem izdevīgā laikā un 4) nodokļu iekasēšanas izdevumiem jābūt minimāliem.

5. Rikardo.

Rikardo (1773.—1823. g.) pārnesa uz finanšu zinātni politiskās ekonomijas abstrakto metodi, it īpaši tuvāki aplūkodams nodokļu pārceļšanu un viņa iespaidu uz preču cenām. Jāatzīmē, ka nodokļu pārceļšanas process nav vēl līdz šai dienai atrisināts, t. i. finanšu zinātne vēl tagad nevar iepriekš pasacīt, uz kādām pilsoņu grupām ievestais nodoklis galu galā gulsies.

Pēc Rikardo teorijas — galvenais valsts ienākumu avots — kapitālistu peļņa, uz kuŗu arī krīt nodokļi, bet pašai nodokļu formai neesot sevišķas nozīmes. Kā to vēlāk redzēsīm, šādi uzskati ir maldīgi un neiztur kritiku. Tomēr tanīs laikos Rikardo uzskati bija stipri izplatīti un dziļi iesakņojušies praktiskā dzīvē. Viņa uzskats, ka nodoku formām nav sevišķas nozīmes, noveda pie tā, ka dažām pilsoņu grupām tika dots zināms ierocis, jo, saskaņā ar to, visi nodokļi taču krītot beidzot uz kapitālistu peļņu. Nelūkojoties uz to, praktiskā dzīve sekoja Rikardo teorijai, jo to uzlūkoja par finanšu zinātnes autoritāti un tam kā parlamenta loceklim bija liels iespaids uz valdības nodokļu politiku. Ar to arī izskaidrojams, ka Anglijā turpināja pastāvēt patēriņu nodokļi, jo nodokļu formai pēc Rikardo uzskatiem taču nebija nekādas nozīmes.

Uz valsti Rikardo raudzījās kā uz apdrošināšanas iestādi, kuŗai ikvienam pilsonim jāmaksā zināma premija par viņa mantas un personības aizsardzību. Šāds uzskats par valsti pazīstams zem asekurances teorijas nosaukuma. Tā tad, jautājums grozas tikai ap to, kā šo prēmiju sadalīt. Pēc būtības iznāk, ka nodokļi ir nodevas, kuŗas maksā valstij par zināmiem pakalpojumiem, bet patiesībā tā tas nav, jo nevar konstatēt nodevu pamatprincipus. Rikardo ir arī progresīvas aplikšanas pretinieks un atzīst vienīgi proporcionālītātes principu. Pēc viņa domām, labākais finansists ir tas, kuŗš ņem ma-

zāk nodokļu, jo nodokļi ir vispār ciešamais ļaunums, tāpēc ka tie aizkavē saimnieciskās dzīves attīstību.

6. Vēsturiskā skola.

Politiskās ekonomijas **vēsturiskais virziens** nostāda finansu zinātni vēsturiskā perspektīvā un cenšas noskaidrot finansu institūtu pakāpenisku attīstību, t. i. saites starp viņu attīstības stādijām. Saskaņā ar to, finansu institūti nav uzlūkojami kā atsevišķu likumdošanas aktu rezultāti, bet tie izveidojušies pakāpeniski zem saimniecisko u. c. faktoru iespaida. Tādā kārtā izveidojies pazīstamais **Rodbertusa izteiciens**, ka nodokļu sistēma ir ekonomisko attiecību reflekss, t. i. ka diferenciējoties ienākumu avotiem, diferencējas arī nodokļu sistēma. Sakarā ar visu to, sāk pētīt arī pēc finansu parādību likumības.

7. Ād. Vāgners.

Uz finansu zinātni zināmu iespaidu atstāja arī politiskās ekonomijas **juridiskais virziens**, bet daudz lielāku par viņu **sociāl-politiskais virziens**. Pēdējā virziena ievērojamākais priekšstāvis **Ādolfs Vāgners** uzstāda sekošus 4 faktoros, kuri iedarbojas uz nodokļu sistēmu: 1) tautsaimniecības un rūpniecības organizācija, kā arī īpašuma tiesības; 2) politiskā iekārta, t. i. nodokļu sistēma absolūtā monarchijā ir savādāka, nekā demokrātiskā republikā; 3) sociālo grupu attiecības, sevišķi jaunākos laikos, kad uz politiskās skatuves parādas plašas organizētas masas, un 4) karaspēka organizācija, t. i. jo lielāks karaspēks, jo lielāka vajadzība pēc jauniem ienākumu avotiem. Finansu vēsturi viņš sadala 2 periodos: 1) **fiskālā**, kad nodokļi bija valsts ienākumu iegūšanas līdzeklis, un 2) **sociāl-politiskā**, kad nodokļi noder nevien valsts vajadzību apmierināšanai, bet arī par mantas pārdalīšanas ieroci. Savus uzskatus Vāgners izteicis vairāku sējumu biežā darbā «Finanzwissenschaft», kurš iznāca 1872. gadā. Tomēr jāatzīmē, ka Vāgnera uzskats par nodokļiem kā par mantas pārdalīšanas ieroci bija jau izteikts 1848. g. no ievērojamā angļu ekonomista **Džona Stjuarta Milla**. Pēc pēdējā domām, nodokļu uzdevums esot — novērst sabiedrisko attiecību nepilnības. Tādam uzskatam pieslēgās arī **Gladstons**. Tā tad, pēc minēto finansistu domām, nodokļiem piemīt nevien fiskālas, bet arī citas funkcijas, t. i. sociāl - politiskas jeb tautas bagātības pārdalīšanas funkcijas. Nostādamies uz tādu viedokli, Vāgners attaisno mantojumu un kapitālu progresīvu aplikšanu. Tomēr līdz ar to Vāgners nenostāda jautājumu zinātniski, bet gan aplūko to no finansu politikas viedokļa, t. i. kas ir vēlams un kam jābūt.

Pārējie sociāl - politiskā virziena piekritēji, kā **Loria**, **Ugo Matcola** u. c. augšminētās Vāgnera domas attīstīja plašāki un aizstāvēja vēl krasāki, nekā pats Vāgners.

8. Citu politiskās ekonomijas virzietu iespāids.

Lielu iespāidu uz finansu zinātnes metodoloģiju atstāja **ekonomiskais materiālists**. Saskaņā ar pēdējā pamatprincipiem., finansu struktūras izskaidrojums meklējams attiecīgā laikmeta ekonomiskos apstākļos. Loria konstatē, ka finansu iekārta un nodokļu sadalījums ir atkarīgi no sabiedrisku grupu attiecībām un sakarā ar to dod sabiedrisko spēku analīzi. Tomēr Loria šini ziņā ir ļoti vienpusīgs, jo viņš pastāvošo finansu struktūru cenšas izskaidrot vienīgi ar kapitāla interesēm, resp. kapitālistu iespāidu. Bez šaubām, pie aplikšanas formu atrisināšanas ir nozīme arī sabiedriskām attiecībām, bet neviens cits pēdējo apstākli nav uzsvēris tik krasi, kā Loria. Pats par sevi jautājums ir nostādīts pareizi, tikai Loria nav devis šī jautājuma pareizu atrisinājumu, sevišķi zīmējoties uz progresivitāti. Vispār, neviena no tagad pazīstamām teorijām nedod izsmelošu atbildi uz šo jautājumu. Loria teoriju mēģināja korigēt Ugo Matcola, bet arī tam piemīt zināmi defekti.

Politiskās ekonomijas austriešu jeb psiholoģiskais virziens arī nodarbojās ar finansu jautājumiem, sevišķi zīmējoties uz progresīvo aplikšanu. Šī virziena principus pamatoja **Zakss** un **Vizers**.

Politiskās ekonomijas ētiskais virziens grieza finansistu vēribu uz praktiskās dzīves jautājumiem. Tomēr bieži vien šī virziena autori nodarbojās ar morālizēšanu, iziedami tādā kārtā no objektīvas pētīšanas robežām. Pie šī virziena piekritējiem pieskaitāmi **A. Vāgners** un **Šefle**.

Tā tad uz finansu zinātni ir atstājuši iespāidu dažādi politiskās ekonomijas virzieni, pie kam sociāl - politiskais virziens sevišķi stipru iespāidu atstājis uz progresīvām aplikšanas formām. Zem šī virziena iespāida arī radusies sociāl - politiskā mācība par nodokļiem, saskaņā ar kuŗu nodokļi ir uzlūkojami par sociālu reformu ieroci.

Kas zīmējas uz finansu zinātnes metodēm, tad tā izlieto gan dedukciju, gan arī indukciju. Arī šini ziņā dažādi politiskās ekonomijas virzieni ir atstājuši savu iespāidu. Tā, Rikardo, izlietodams deduktīvo metodi politiskā ekonomijā, pārnesa to arī uz finansu zinātni, bet vēsturiskā virziena priekšstāvis **Rošers** centās pielietot indukciju.

VII. Privāttiesiskie valsts ienākumi.

1. Privāttiesisko valsts ienākumu avoti.

Zem privāttiesiskiem valsts ienākumiem (Erwerbseinkünfte) saprot ienākumus no tādiem valsts uzņēmumiem un iestādījumiem, kuŗos valsts ražo zināmus labumus un ar kuŗu palīdzību tā sniedz dažādus pakalpojumus. Valsts šādus uzņēmumus ekspluatē līdzīgi privātuzņēmējiem, cenšamās iegūt no tiem zināmu peļņu.

Pie šādiem uzņēmumiem pieder:

1) Domēņi vārda šaurākā nozīmē, un proti: zemes īpašumi un meži un ar tiem saistītas blakus nozares, kā arī zināmus labumus nesošas tiesības, piem. spirta dedzinātavas, kļeģeļu ceplī, medību un zvejas tiesības u. t. t.

2) Rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumi un satiksmes līdzekļi. Pie pirmiem pieskaitamas valstij piederošas kalnraktuves, papīru spiestuves, tapešu un porcelāna fabrikas u. t. t.; pie tirdzniecības uzņēmumiem: banku un loterejas iestādes, bet pie pēdējiem, t. i. satiksmes līdzekļiem — dzelzsceļi, pasts, telegrafs, telefons, kuģu līnijas u. t. t.

Kā jau minējām, tad visi augšminētie valstij piederošie uzņēmumi tiek ekspluatēti pēc tādiem pat principiem, kā privātiem uzņēmējiem piederošie, bet tomēr starp tiem pastāv zināmas izšķirības un tās īsumā ir šādas:

1) Modernās valstīs jaunākos laikos uzvaru guvuši uzskatī, ka valstīm piederošie uzņēmumi ekspluatējami nevienpeļņas iegūšanai, bet tiem sabiedriskā dzīvē jāizpilda arī zināmas sociālas funkcijas. Saskaņā ar tiem, gadījumos, kad tamlīdzīgi privātuzņēmumi noorganizējušies kartēļos, trestos vai sindikātos un tādā ceļā ievērojami paaugstinājuši savu ražoju cenu, valsts uzņēmumiem savi ražoju jālaiž tirgū par zemākām cenām un tādā kārtā jāpanāk cenu līmeņa pazemināšana. Ar šādu nolūku ārzemēs bieži vien valsts uzņēmumi cenšas piebiedroties kādam cenu kartelim, lai tad pilnīgi legālā ceļā iespaidotu attiecīgu produktu pārdošanas cenas. Šādu valsts uzņēmumu rīcību attaisno atziņa, ka tagadējo valsts uzņēmumu uzdevumos un mērķos ietilpst nevien zināmu finanšiālu rezultātu iegūšana, bet tiem jābūt arī par iespaidošu faktoru tautsaimniecībā. Šo ideju valsts cenšas realizēt arī tanīs gadījumos, kad tā ierīko, piem., priekšzīmīgas lauksaimniecības, kuŗas var noderēt par paraugu plašākas apkārtnes zemkopjiem. Starp citu, šī ideja atradusi atbalsu arī mūsu valsts darbībā, jo ar tādu nolūku atstātas nesadalītas vairākas muižas, ierīkojot tanīs gan priekšzīmīgas lauksaimniecības, gan citu blakus nozaru saimniecības.

2) Blakus brīvi konkurējošiem privātuzņēmumiem sastopami arī tādi, kuŗus valsts uz savu suvereno tiesību pamatiem ekspluatē vienīgi pate, aizliedzot privātuzņēmējiem ierīkot tamlīdzīgus uzņēmumus. Šādi uzņēmumi ir — monopoli, bet agrākos laikos arī regalijas. Monopoli, kā to minējām jau kādā iepriekšējā nodaļā, var būt fiskālie un faktiskie, kā arī ievesti dažādu citu mērķu sasniegšanai. Tā kā tos jau esam apskatījuši, tad šē tuvāk pie viņiem neuzkavēsimies.

2. Apsaimniekošanas veidi.

Kādā iepriekšējā nodaļā mēs jau pievedām piemēru no Kārļa Lielā kapitulārijām, kuŗās tas siki nosaka tam piederošo saimniecību apsaimniekošanas iekārtu, dodams dažādus priekš-

rakstus attiecībā uz produktu ražošanu, uzglabāšanu un aprēķināšanu. Līdz ar to, mēs arī atzīmējam, ka tanis laikos nebija vēl novilkta stingras robežas starp valdnieku privātīpašumu un valsts īpašumu, t. i. visi tie skaitījās par valdnieka personīgo īpašumu. Šāds stāvoklis tad arī noteica domēņu apsaimniekošanas veidu, kurš ne ar ko tad neatšķirās no pārējām lielākām privātām saimniecībām, t. i. valdnieki paši interesējās par viņu darbību un rezultātiem.

Ar laiku, kad valstij piederošie īpašumi pastāvīgi pieauga, izrādījās, ka valdniekam nav pa spēkam sekmīgi vadīt daudzus un dažādus valstij, resp. valdošai dinastijai piederošus uzņēmumus, kāpēc arī dažās Vakareiropas valstīs jauno laiku sākumā valsts domēņu pārvaldīšanai tiek nodibinātas speciālas iestādes, piem. tā sauc. domēņu ģenerālpārvaldes, hofkammeras un tml. Šīs iestādes bija uzbūvētas uz stingriem birokrātisma pamatiem, kamdēļ, sakarā ar saimnieciskās dzīves attīstību, nevarēja sekot jaunievedumiem attiecīgā saimniecības nozarē un, tā tad, arī diezgan sekmīgi vadīt tām padotos valsts domēņus. Pēdējais apstāklis arī noveda pie tā, ka dažās valstīs sākot ar 17. g. s., bet citās atkal ar 18. g. s. domēņus sāk iznomāt plašos apmēros privātiem uzņēmumiem, vai arī sadalīt mazākos gabalos un tad atdot pēdējiem uz mūža nomu. Bet līdzās tam, un proti no 18. g. s. vidus sākot, jau sāk pacelties balsis par šāda apsaimniekošanas veida nevēlamību, pievedot vispārējus tautsaimnieciskus motīvus. Zem šo uzskatu iespaida jaunākos laikos valsts domēņu pārceļšana un izdošana uz mūža nomu sastopama arvien retāki. Tuvāki pie apsaimniekošanas veidiem uzskatāmies, kad aplūkosim domēņu atsevišķus veidus.

3. Privāttiesisko valsts ienākumu vēsturiskā attīstība.

Aplūkojot privāttiesisko valsts ienākuma vēsturisko attīstību, pirmā kārtā nākas apstāties pie Francijas.

Nodibinoties Francijai, pirmā laikā starp valdošo karāļu privātiem ienākumiem un valsts ienākumiem, tāpat kā citās toreizējās valstīs, nekādas atšķirības nebija. Visi tie ieplūda vienā karāļa kasē. Valsts īpašumu atdalīšanu no valdošās dinastijas privātiem īpašumiem pirmo reizi sāka izvest pēc Kārļa Lielā nāves, kad valsti sadalīja starp viņa pēcnācējiem. Līdz 10. g. s. Francijā novērojama valsts domēņu pieaugšana, bet pēc tam pretēja parādība, t. i. viņu samazināšanās. Šīs parādības cēloņi meklējami tanis apstākļos, ka līdz ar valsts pieaugšanu radās laicīgās un garīgās varas augstu amatu ierēdņi, kuriem kā atalgojumu jeb atkal kā apbalvojumu par sevišķiem izcilus nopelniem karāļi piešķīra, resp. dāvināja domēņus. Bez tam zināmu lomu spēlēja arī izdevumu pieaugšana, kuŗu segšanai nācās iznomāt vai atkal pavisam pārdot ievērojamus zemes īpašumus. Sakarā ar visu to, Francijā valsts domēņi ar laiku samazinājās un jau 1806. gadā nav sastopami.

Bet sakarā ar to, ienākumi no valsts domēņiem Francijas budžetā izzūd.

Domēņu vēsture Vācijā no sākuma ne ar ko neatšķiras no viņu vēstures Francijā. Ari še varam konstatēt domēņu samazināšanos jau augšām minētā kārtā. Tomēr vācu valstiņu valdnieki pārtrauca domēņu atsavināšanu un caur piespiedu atpirkšanu, maiņu, karjiem, laulībām etc. tos vēl ievērojamā mērā pavairoja.

Jaunākos laikos, kad Vācijas valstiņas ievada satversmes, radās grūtības ar domēņu sadalīšanu starp valsti kā tādu un valdošām firstu dinastijām. Atzīmējams, ka Prūsijā un Austrijā domēņi par valsts īpašumu tika izsludināti jau 18. g. s., kurpretim pārējās Vācijas valstiņās šo jautājumu nokārtoja tikai 19. g. s., pie kam dažās no tām domēņus izsludināja par valsts īpašumu (Bavārijā), citās tos sadalīja starp valsti un valdošo dinastiju (Virtembergā, Oldenburgā), bet citās atkal piešķīra vienīgi valdošai dinastijai (Badenē).

Kas zīmējas uz pārējiem privāttiesisko valsts ienākumu avotiem, tad viņu attīstības vēsturi aplūkosim nākošās nodaļās, kurās būs runa par viņu lomu un nozīmi tagadējā finanšu saimniecībā.

4. Privāttiesisko valsts ienākumu loma ienākumu budžets.

Jau kādā iepriekšējā nodaļā, kad apskatījām finanšu saimniecības attīstību, mēs uzsverām, ka jaunākos laikos valsts ienākumi bazējas uz nodokļiem, bet pārējo ieņēmumu avotu nozīme patstāvīgi samazinājas. Nelūkojoties uz to, tie vēl joprojām valšķu budžetos ieņem redzamu vietu, tā piem., pirms kara, 1913. g. Vācijas valsts budžets uzrāda sekošo ainu:

Privāttiesīkie ieņēmumi	5,5 miljardu mk.	jeb 52,55%
Nodokļi un muitas	3,4	32,76%
Nodevas	0,3	3,00%
Citi ienākumi	1,2	11,69%
Kopā	10,4 miljardu mk.	jeb 100%

Kas zīmējas uz privāttiesisko ienākumu lomu Latvijas valsts budžetā, tad tie procentos no visa ienākuma budžeta līdzinājas

1922./23. g.	27,95%
1923./24.	34,36%
1924./25.	33,40%

VIII. Domeņi.

1 Vēsturiskā attīstība.

Valsts domeņi, pie kādiem vārda šaurākā nozīmē pieskaita valstij piederošus zemes īpašumus un mežus, kā arī ar viņiem saistītās tiesības, kuru izlietošana dod valstij arī zināmus ienāku-

mus, agrākos laikos, kā jau tas vairākkārtīgi aizrādīts, valšku ienākumu budžetos ieņēma redzāmu vietu. Vēl jo vairāk, aplūkojot finanšu saimniecības vēsturiskās attīstības atsevišķus posmus, mēs redzējam, ka zināmā laikmetā domeņi valšku saimniecībā bija gandrīz vienīgie ieņēmumu avoti, kāds stāvoklis arī noteica visu toreizējo saimnieciski-finansiālo iekārtu. Šis periods — domeņiāla iekārta, kuŗu tuvāk raksturojām, pievedot attiecīgus vēsturiskus piemērus, šīs grāmatas V. nodaļā. Turpat mēs tuvāki aizkavējamies arī pie finanšu saimniecības evolūcijas nākošām stadijām, t. i. kādā kārtā un par kādiem etapiem valšku finanses nonākušas līdz tagadējo nodokļu sistēmām, kuŗas ir tagadējo moderno valšku finanšu stūra-akmens. Būtu šeit lieki tuvāki apstāties pie valsts zemju vēstures, jo to jau pietiekošā mērā apgaismojām iepriekšējā nodaļā, apskatot privāttiesisko valsts ienākumu vēsturisko attīstību vispār un arī dažās atsevišķās Vakareiropas valstīs.

2. Eksploatācijas veidi.

Eksploatējot zemes īpašumus, valstij iespējams iegūt no tiem, pieturoties ar niecīgiem izņēmumiem pie privātsaimnieciskiem principiem, daudz lielākus ienākumus nekā no pārējiem privāttiesisko ienākumu avotiem. Parasti šos domeņus eksploatē pēc sekošām 3 sistēmām:

1) Valsts pate apsaimnieko savus zemes īpašumus (Selbstverwaltung, Regie), t. i. valsts domeņus pārvalda un uz valsts rēķina apsaimnieko valdības iecelti ierēdņi. Šī sistēma bija dominējošā un lietderīga tad, kad lauksaimniecības tehnika atradās uz zemas attīstības pakāpes un, vispār, lauksaimniecība bija ekstensīva. Attīstoties saimnieciskai dzīvei, kuŗa arī lauksaimniecībai uzstādīja noteiktas prasības pēc jaunām saimniekošanas metodēm, t. i. modernu lauksaimniecības mašīnu pielietošanas, pāreju uz jaunām kultūrām, piemērošanos complicētākiem tirgus apstākļiem u. t. t., izrādījās, ka birokrātiskais pārvaldes aparāts dažādu iemeslu dēļ nespēj apmierināt šīs prasības un, tā tad, valsts domeņi sāka saimniekot ar deficītu. Un tas arī saprotams, ja ievēro to, ka bieži vien valsts zemes atrodas vairākās vietās ar īpatnējiem apstākļiem, kas arī prasa īpatnējas apsaimniekošanas metodes un paņēmienus, kuŗus varēja arī nezināt aušstākie domeņu pārvaldes organi. Turpretim vietējie domeņu pārvaldnieki nebija ieinteresēti zemes ienākumu pacelšanā, jo algu tie saņēma no vispārīgas valsts kasas pie jebkādiem saimniekošanas rezultātiem. Tā tad, saimnieciskās dzīves pārveidošanās process ir tas faktors, kas piespieda valsti pāriet uz citu eksploatācijas veidu.

Nav izslēgts, ka arī tagad valsts pate apsaimnieko savas zemes, bet šai parādībai ir vieta tikai tad, ja lielāko vērību piegriež ne zemju rentabilitātei, bet viņu vispārējai tautsaimnieciskai nozīmei. Un šādu nozīmi valsts zemes iegūst tad, ja tās noder par paraugsaimniecībām tuvākai un tālākai apkārtnēi,

ja uz tām ierīkotas priekšzīmīgas sugas lopu, putnu, cūku u. c. dzīvnieku un stādu audzinātavas. Ar citiem vārdiem, ja tās izpilda zināmus zemkopīgas kultūras pacelšanas uzdevumus.

2) Otrs eksploatācijas veids ir — valsts zemju iznomāšana uz zināmu laiku vai uz visu mūžu (mūža noma).

Iznomājot zemes gabalus uz noteiktu laiku, zemes īpašnieks, resp. valsts cenšās iegūt no tiem lielākus ienākumus, atsakoties no saimnieciskā riska. Šāda cenšanās iziet no apstākļa, ka zemes nomnieks pieliks visas pūles un saprašānu, lai paceltu zemes ienesīgumu, kas ar laiku valstij dos pamatu paaugstināt nomas maksu. Cenšanās pēc lielākiem ienākumiem noveda pie tā, ka valsts savus zemes gabalus izdeva izsolēs vairāksolitājiem, piem. Krievijā, jeb atkal nākošie nomnieki nonāca maksāšanas grūtībās. Pēdējā gadījumā uzkrājās lieli nomnieku parādi valstij, tā kā laiku pa laikam nācās tos dzēst, kas atnesa valstij sagaidītās peļņas vietā vienīgi zaudējumus. Sakarā ar to, dažās valstīs pēc nomas laika izbeigšanās priekšroku sāka dot agrākiem nomniekiem, ja vien tie nomātos zemes gabalus bija pietiekoši labi apsaimniekojuši un kaut arī viņu nomas maksa bija zemāka par piedāvāto. Bez tam vēribu sāka piegriest jauno nomnieku centībai, kapitālspējām, inteliģencei un citām labām īpašībām.

Kas zīmējas uz nomas laiku, tad reti tas pārsniedza 18 gadus, pie kam atzīmējams, ka jo garāks nomas laiks, jo vairāk sagaidāms, ka zemes nomnieks pieliks lielākas pūles zemes uzlabošanai, meliorāciju neizslēdzot. Pēdējā gadījumā bieži vien valsts iet nomniekam palīgā, gan izsniedzot aizdevumus, gan atkal atlīdzinot tam izdevumus.

Lauksaimniecības politika jaunākos laikos noraida ģenerālnoomu, t. i. lielu zemes gabalu līdz ar uz viņiem atrodošos rūpniecības uzņēmumu iznomāšanu vienai personai, bet ieteic šos objektus iznomāt atsevišķām personām, pie kam iznomājamo zemes gabalu lielumu stāda atkarībā no vietējiem apstākļiem, t. i. ieteic speciālnomu.

Pats par sevi saprotams, valsts, iznomājama savus zemes īpašumus, slēdz ar nomniekiem attiecīgus līgumus, kuŗos paredzēts nomas maksas apmērs, noteikumi par ēku remontiem, zemes labierīcībām u. t. t.

Zem mūža nomas, kas tagad retāk sastopama, jāsaprot zemes gabala lietošanas tiesību nodošana vairākām paaudzēm par noteiktu iepirkšanas sumu un ikgadīgu nomas maksu. Šādam eksploatācijas veidam par labu runā tas, ka valsts, izdodama savus zemes gabalus mūža nomā, atsvabinās no visiem, uz tiem attiecīgiem izdevumiem un garantē sevīm noteiktu pastāvīgu ienākumu. Turpretim, iebildumi pret šo sistēmu pastāv iekš tam, ka iepirkšanas suma neatbilstot zemes patiesai vērtībai un gadījumos, kad krīt naudas vērtība, valsts ienākumi no mūža nomas maksām zaudē agrāko nozīmi.

Savādāki uz apskatamo ekspluatācijas veidu var skatīties, ja ņemam vērā lauksaimnieciskos un sociālpolītiskos motīvus. Pēdējie dažreiz prasa, lai valsts pārceļtu savus plašos zemes īpašumus un nodotu tos zemkopjiem mūža lietošanā, radot tādā kārtā centīgu vidēju zemnieku šķiru. Šādi motīvi konstatējami arī pie agrārreformas izvešanas Latvijā, kaut arī pie mums valsts zemes fondā ieskaitītās zemes sadalīja starp zemes gribētājiem ne uz mūža rentes juridiskiem pamatiem, bet gan atdodot privātipašumā.

3) Trešais valsts zemju ekspluatācijas veids ir — garantīju sistēma (Garantieverwaltung). Šis veids no iepriekšējiem atšķirās ar to, ka valsts savus zemes gabalus nodod pārvaldnieku apsaimniekošanā, kuri saņem noteiktu algu, bet līdz ar to garantē valstij zināmu ienākumu minimumu. Ja gada ienākumi pārsniedz garantēto minimumu, tad šo virsienākumu sadala noteiktās daļās starp valsti un pārvaldnieku. Šo sistēmu, kuŗa ievērojamā mērā atsvabina valsts organus no domeņu kontroles, ieinteresē pārvaldnieku lielāku ienākumu iegūšanā, kā arī garantē valstij noteiktus gada ienākumus, agrāk diezgan silti ieteica, bet plašāku piemērošanu tā nav atradusi. Pēdējās parādības iemeslis tas, ka vienmēr ir bijis grūti atrast personas, kuŗas uzrāda laba saimniekotāja spējas un kuŗu rīcībā ir plašāki kapitāli, garantētu valstij noteiktus ienākumus un tanī pašā laikā atsacītos no uzņēmuma virspeļņas.

3. Domeņu atsavināšana.

Ņemot vērā nelabvēlīgos apstākļus, kādos valstij dažreiz jāekspluatē savi zemes īpašumi, pacēlušās balsis par valsts domēņu zemju atsavināšanu, pie kam šādu prasību motīvā no finansiālā, tautsaimnieciskā un politiskā redzes viedokļiem.

Finansiēlos dabas motīvus argumentē ar to nenoliedzamo parādību, ka valsts domēni, apsaimniekojot valstij pašai, resp. birokratiskās pārvaldes dēļ nedodot valstij tādus ienākumus, kādus faktiski tie varētu dot. Turpretim, ja tos izdodot laika nomā, tad nomnieki novājinot zemi, tā kā domēni zaudējot savu vērtību. Arī mūža noma nedodot valstij pietiekošu renti.

No tautsaimnieciskā redzes viedokļa par valsts domēņu atsavināšanu izsakās tamdēļ, ka uz valsts zemēm netiekot piemērotas intensīvas lauksaimniecības metodes, no kam ciešot visa valsts saimnieciskā dzīve.

Beidzot, valsts domēņu atsavināšanu ieteic arī no politiskā viedokļa un proti, valsts, skaitīdamās par plašu lauksaimnieciski izmantojamu zemju īpašnieku, esot ieinteresēta arī lauksaimniecības ražojumu tirgū, kapēc tā varot izlietot savu stāvokli muitas politikas noteikšanā, kas varot nelabvēlīgi atsaukties uz citām saimnieciskās dzīves nozarēm.

Vispār, runājot par valsts domēņu atsavināšanu, jāatzīmē, ka agrākos laikos, kā jau aizrādīts augstāk, dažas valstis to praktizēja plašos apmēros, sevišķi finansiēlu grūtību periodos. Jaunākos laikos šādam uzskatam valsts finansēs nav vietas, jo šo institūtu daudz ērtāki atvieto valsts kredīts, un ja arī vienā otrā valstī vēl novērojama domēņu atsavināšana, tad šādas rīcības cēloņi meklējami citos motivos.

4. Sociālpolitiskais virziens.

Iepriekšējā nodaļā mēs pievedām motīvus, kurus lietojušas dažas valstis domēņu atsavināšanas jautājumā. Varbūt viens otrs no tiem pelna zināmu ievēribu, bet jaunākos laikos tiem vairs nepiedod noteicoša faktora raksturu. Ja arī tagad vēl varam konsatēt dažās valstīs valsts domēņu atsavināšanu, tad šis parādības cēlonis meklējams sociālpolitiskā virzienā mērķos. Lieta tā, ka tagad katra valsts ieinteresēta valsts iekšējās stabilitātes nodrošināšanā, kuŗa sasniedzama tad, ja mazāk neapmierinātu elementu starp iedzīvotājiem. Saskaņā ar šo atziņu valsts interesēs ir, lai arī nodibinātos un nostiprinātos plaša sīkgruntniecība uz laukiem, kuŗa vienmēr ir bijusi lojālākā valsts varas stiprinātāja. Bet lai to sasniegtu, valsts ir spiesta atsavināt savus zemes īpašumus un nodot tos pēc pārcelēšanas zemkopju privātipašumā. Un tikai no šāda redzes viedokļa jaunākos laikos ir attaisnojama valsts domēņu atsavināšana.

Kas zīmējas uz atsavināšanas kārtību, tad katrā ziņā ieteicams pārcelēt zemi mazākos gabalos, jo pretējā gadījumā zemes īpašumi var nokļūt starpnieku rokās, kas gribēs par savu starpniecību saņemt zināmu atlīdzību. Aiz šiem pašiem motīviem ieteic nomaksu par atsavināmiem zemes gabaliem sadalīt uz vairākiem gadiem, lai zemi varētu iegūt nevien kapitālspējīgas personas, bet arī tās, kas cieši saistītas ar zemes apstrādāšanu un ar neatlaidīgu darbu cer kļūt kādreiz «uz zaļa zara».

Lai sasniegtu augšām minēto sociālpolitisko mērķi, dažreiz valdība uzpērk lielākus privātipašumus un tad uz izdevīgiem noteikumiem pārdod mazākos gabalos zemkopjiem. Šādu politiku, starp citu, pirms kara piekopa agr. Krievijas agrār-banka.

Ne kādā gadījumā nav pielaižams, ka valsts par atsavinātiem īpašumiem iegūtos ienākumus izlietotu tekošiem izdevumiem, resp. budžeta deficīta segšanai. Ieteicams izlietot tos šaimnieciskās dzīves citu nozaru veicināšanai, kas prasa lielāku kapitālu ieguldījumu, piem. satiksmes ceļu izbūvei, jeb atkal augstprocentīgu valsts aizņēmumu atmaksai.

5. Valsts zemes Latvijā.

Latvija jau no seniem laikiem ir zemkopības valsts, kāpēc agrārais jautājums viņā ir spēlējis ievērojamu lomu. Šī jautā-

juma nelabvēlīga atrisināšana Latvijas vēsturē novedusi pie vairākiem zemnieku dumpjiem un kā galvenais stimuls nodevēja 1905. g. revolūcionārā kustībā. Nevajag piemirst, ka senlatvjus vairāk kā 700 gadus iekaroja ienācēji svešautieši un sakarā ar to sagrāba savās rokās lielākos zemes īpašumus. Gandrīz visas svešās varas, kas agrākos laikos valdījušas Latvijā, izrādījušas zemes ienācēju pēctečiem, t. i. Baltijas muižniecībai vislielāko labvēlību, dāvinādamaš tai dažādas privilēģijas, piem. Polijas karālis Sigismunds, Krievijas cars Pēters I. u. c. Pateicoties šiem apstākļiem arī kļūst saprotams, kāpēc pirms Latvijas nodibināšanās zemes lielākais vairums piederēja muižniecībai u. c., bet ne latvju zemniekiem, kā galvenajiem zemes apstrādātājiem. Tā, pirms kara tagadējās Latvijas teritorija pēc piederības dažāda veida īpašniekiem sadalījās šādi:

privātām muižām	3,016 tūkst. ha jeb	48,12%
zemniekiem	2,467 „ „ „	39,36%
valstij	0,628 „ „ „	10,02%
mācītāju muižām	0,068 „ „ „	1,08%
pārējās zemes	0,089 „ „ „	1,42%

Kopā 6,268 tūkst. ha jeb 100,00%

Tā tad, gandrīz puse no visas tagadējās Latvijas teritorijas piederēja muižniekiem. Šādas zemes juridiska sadalīšana, kā jau minējām, izskaidrojama ar vēsturiski nodibinājušamies apstākļiem, kurī starp citu atspoguļojušies arī vietējos civillikumos. Tā Provinciāllikumu III. daļas 605. p. noteica, ka, Vidzemes bruņinieku muižas nedrīkst būt mazākas par 900 pūrvietām lauksaimniecībai noderīgas zemes, neierēķinot mežus. Vēl jo vairāk, Latvijas agrārvesture pazīst periodus, kad valdošā muižniecība diezgan plašos apmēros pievienoja zemnieku zemes.

Jaunākos laikos Eir. Krievijā varēja konstatēt muižniecības zemju strauju likvidāciju, t. i. pāreju citu kārtu un grupu īpašumā, piem. muižniecības zemes no 1887. g. līdz 1905. g. bija samazinājušās par apm. 27% jeb par 20 miljoniem desitīnu. Vidzemē tāni pašā laikā muižnieku zemes pamazinājās tikai par $\frac{1}{9}$, bet Kurzemē šo pamazināšanos nevar pat manīt. Tā tad, bezzemnieku apgādāšana ar zemi Latvijā pirms Latvijas valsts proklamēšanas bija pilnīgi sastingusi. Taisnība, pēc 1905. gada notikumiem bija novērojama agr. Krievijas Valsts agrārbankas intensīvāka darbība, bet tā uzpirktās privātmuižas sadalīja un piešķīra krievu zemniekiem no Iekškrīevijas guberņām. Tādā pat virzienā darbojās dažas vācu muižnieku privātbiedrības, kuŗas centās kolonizēt Kurzemi ar Iekškrīevijas vācu koloniju zemniekiem. Šāda rīcība vietējos iedzīvotājos, kuŗu lielākais vairums bija un ir latvieši, varēja radīt tikai sarūgtinājumu, kuŗš arī laiku pa laikam izpaudās uz āru revolūcionāras kustības veidā. Un tas arī saprotams, ja ievērojam, ka latviešu galvenās nodarbošanās veids ir lauksaimniecība, ar kuŗu pēc 1920. g. ļaužu skaitīšanas datiem nodarbojās 82,2%.

Tā tad, pirms agrārreformas izvešanas, resp. pirms Latvijas kā patstāvīgas valsts nodibināšanas, lauksaimniecībā pirmo vietu ieņēma lielgruntniecība, kamēr sīkgruntniecībai piederēja tikai otra vieta. Sīkgruntniecība savukārt sadalījās vairākās grupās, un proti

saimniecības līdz	2 ha bija	21265 jeb	15,00%
„ no	2,23—11,15 „ „	53165 „	37,51%
„ „	11,15—22,30 „ „	18603 „	13,13%
„ „	22,30—111,48 „ „	45251 „	31,93%
„ „	111,48 un vairāk „ „	3439 „	2,43%

Kas attiecas uz zemes kultūrām, tad atzīmējams, ka Latvijas teritorija sadalās šādi:

aramzemes	28%
plavas un ganības	31%
meži	28%
nederīgas zemes	13%

Nemot vērā augšām minētos datus, nevar teikt, ka Latvijā būtu pārsvarā intensīvi zemes izmantošanas veidi, nedz arī to, ka pie mums būtu izmantota zeme pietiekošos apmēros, jo 13% nederīgas zemes ir vēl samērā augsts procents. Piemēram, Vācijā nederīgas zemes iztaisa tikai 9%, Austrijā 6%, Beļģijā 12% u. t. t. no visas zemes platības.

Zināmu ievēribu pelna arī zemes izmantošanas veidi pirms agrārreformas izvešanas zemnieku saimniecībās un muižās. Pārskatu šini ziņā dod sekoši dati:

Zemes izlietošana.

Kurzemē:	Aramzeme	Plavas	Ganības	Mežs	Neder. zeme
zemnieku saimn.	47,19%	26,99%	20,17%	1,85 ⁰ / ₀	3,80 ⁰ / ₀
muižās	23,95%	16,03%	8,20%	41,58 ⁰ / ₀	10,94 ⁰ / ₀
Vidzemē:	Aramzeme	Plavas	Ganības	Mežs	Neder. zeme
zemnieku saimn.	37,62%	23,23%	21,62%	11,83 ⁰ / ₀	6,21 ⁰ / ₀
muižās	18,99%	14,21%	9,05%	40,77 ⁰ / ₀	16,98 ⁰ / ₀

Pievēstie dati rāda, ka 1) aramzemes platība zemnieku saimniecībās vairāk kā divas reizes bija lielāka, nekā muižās 2) vairāk nederīgas zemes bija muižās un 3) meži muižu zemēs bija pārsvarā par aramzemi, t. i. viņu lielākā daļa piederēja muižniekiem.

Tādi īsumā bija agrārie apstākļi pirms Latvijas valsts nodibināšanās. Tieši kas attiecas uz valsts zemēm uz tagadējās Latvijas teritorijas, tad tās, kā jau augstāk atzīmējam, iztaisa 10% no visas zemes platības jeb ap 628.000 ha. Šīs zemes ļoti nevienādi bija izkaisītas pa atsevišķām Latvijas daļām. Lielākā daļa, resp. vairāk kā 78% no valsts īpašumiem atradās Kurzemē, bet pārējās Latvijas daļās vienādā daudzumā. Tāpat arī pa apriņķiem valsts īpašumi sadalījās visai nevienādi: bija apriņķi, kur tie aizņēma vairāk kā $\frac{1}{3}$ no visa apriņķa, piem. Jaunjelgavās apriņķī līdz 35%, un no otras puses bija apriņķi, kurus nemaz nebija valsts zemes, piem. Ilukstes. Lielāko tiesu

— pāri par 80% — no valsts īpašumiem aizņēma meži, bet atlikušās 20% galvenā kārtā iztaisīja valsts muižas. Pēdējo Latvijā bija līdz 225 ar 60.000 des. zemes, pie kam vidējais kroņa muižas platums sniedzās līdz 270 des. Lielākā daļa muižu — 191 atradās Kurzemē ar 50.577 des. kopplatības, no kurām 47.928 des. lauksaimniecībai noderīgas zemes un tikai 173 des. mežu.

Pārējās 52.000 des. valsts izdeva uz nomu mazākos lauksaimnieciskos vai vispārējos nomas gabalos (Kurzemē 702 un Vidzemē — 257 tā sauktie obroka gabali), ņemdama 1914. g. nomu caurmērā 5 rub. 30 kap. no desetiņas. Bez tam daži gabali no valsts zemēm, tā sauktie fonda gabali, tika izdoti siksaimniecību nodibināšanai. Galvenā kārtā šini virzienā darbojās, kā jau atzīmējām, Viskrievijas zemnieku agrārbanka, uzpirkdama privāto muižu zemes, sadalidama tās 10 des. lielos zemes gabalos un uz ilggadēju nomaksu tos pārdodama tai patīkamiem vietējiem iedzīvotājiem (krieviem) vai pat ienācējiem. No 1911.—1915. g. g. bij. Vidzemes guberņā vien caur zemnieku agrārbanku zemi bija ieguvuši 1390 lauksaimnieki kopā 48.100 desetiņas.

6. Valsts zemes fonda izlietošana.

Kad Krievijā 1917. gadā sagruva cariskā iekārta, kuŗa atbalstījās galvenām kārtām uz muižniecību, ierēdņiem un kara spēku, tad revolūcija jau pašā sākumā par vienu no saviem galvenajiem lozungiem uzstādīja saucienu: «zemi un brīvību».

Vēlāku krievu zemnieki, nenogaiddami attiecīgus valdības likumus, paši ķērās pie muižnieku zemes stichiskas sadalīšanas, tādā kārtā galīgi izpostīdami daudzas ziedošas saimniecības. Līdz Latvijai šis stichiskais zemes sadalīšanas vilnis neaizvēlās, kaut gan plašas agrārreformas nepieciešamību apzinājās visi vietējie iedzīvotāji.

Latvijas muižas kara laikā, tāpat kā visas lauku saimniecības lielā mērā cieta no tiešiem kara postījumiem, no karaspēka saimniekošanas un no lielinieku varas rīcības. Muižas šie postījumi ķēra pat daudz lielākos apmēros, tā ka atjaunot muižu saimniecības līdz pirmskara līmeņam un apmēriem isākā laikā nemaz nebūtu iespējamās. Jo arī pirms kara nedaudzas lielas muižas varēja gadu noslēgt bez iztrūkuma.

Vācu okupācijas laikā, ar okupācijas varas līdzdarbību, no pašu muižnieku puses aizkustināts jautājums par muižu ievērojamas daļas ($\frac{1}{3}$) nodošanu kolonizācijas vajadzībām, lai vācu karaspēkam un vācu iedzīvotājiem dotu iespēju tikt pie zemes Latvijā. Atsevišķas kolonizācijas biedrības sāka jau agrāki darboties. Vācijas sakaušana vakaru frontē un revolūcija Vācijā galīgi satricināja šos pasākumus un muižnieciskas iekārtas atliekas Latvijā. 1920. gada jūnijā kaujas pie Cēsīm un pie Rīgas, tāpat arī visā Bermonta cīņā pret Latvijas valsti šī paša gada rudenī tieši vai netieši iemaisīti vairāki vietējie vācu muiž-

nieki, tāpēc arī zemes jautājumam pašā sākumā noteikti pievienojās sabiedriskipolitiskā cīņa par muižniecības politiskas varas iznīcināšanu un par viņu lielo zemes īpašumu ātru un galīgu likvidēšanu.

Jau pirms agrārlikuma spēkā stāšanās gandrīz puse no visām Latvijas privātām muižām faktiski bija pārņemtas valsts pārziņā. Pārņēma no īpašniekiem vai likumīgiem pilnvarniekiem atstātus īpašumus pēc lielnieku varas krišanas, kā arī valsts nodevēju sekvestrētus īpašumus pēc Latvijas brīvības cīņām. Šādu valsts pārziņā pārņemtu muižu 1920. gada beigās visā Latvijā bija 629; no tām 327 muižas atradās Vidzemē, 84 — Kurzemē, 132 — Zemgalē un 86 muižas — Latgalē. Tāpat valsts pārziņā pārņemtas arī 940 pusmuižas (no tām 499 pusmuižas atradās Vidzemē), 16 mācītāju muižas un 66 mācītāju muižu nomas mājas, 15 bruņniecību muižas (7 — Vidzemē 8 Kurzemē), kā arī bijušās zemn. agrārbankas muižas ar 20. jūnija likumu pāriet valsts īpašumā. Šo valsts pārziņā pārņemto īpašumu kopplatība (bez mežiem) sniedza līdz 2.154.050 pūrvietām. 133 no šīm muižām ar 182.671 hektāriem kopplatības 22.213 ha aramzemēm valsts apsaimniekoja pate. Lielākā daļa (88) no šīm valsts saimniecībām atradās Vidzemē. Pārējās valsts pārziņā atrodošās muižas, valsts iznomāja uz īsu laiku lielākiem vai mazākiem rentniekiem. 1919. gada beigās sākās un visu 1920. gadu turpinājās jau iepriekšēji zemes sadalīšanas darbi, iedalīto zemes gabalu iznomāšanai un paredzamās agrārreformas priekšdarbu veikšanai.

Šādos apstākļos 1920. gada beigās radās pastāvošā agrārreformas likuma pirmās daļas: I. daļa par valsts zemes fondu (26. paragrafi) pieņemta no satversmes sapulces 16. septembrī 1920. g.; II. daļa par valsts zemes fonda izlietošanu (19. paragrafi) pieņemta satversmes sapulces plenārsēdē 21. decembrī 1920. g. III. d. daļa par agrārās iekārtas nostiprināšanu (6 paragrafi) pieņemta satversmes sapulces 3. maijā 1923. g.; IV. daļa par zemes ierīcības komitējām (21 paragrafs) pieņemta no satversmes sapulces 17. septembrī 1920. g.

Saskaņā ar augšminētā likuma I. daļas 1. pantu, «jaunu saimniecību ierīkošanai un pastāvošo sīksaimniecību paplašināšanai, kā arī dažādu saimniecisku uzņēmumu, sociālu labierīcību un kultūrēlu vajadzību apmierināšanai, pilsētu un miestu paplašināšanai nodibina valsts zemes fondu». Valsts zemes fonds sastādas no:

1) valsts zemēm, muižām un mežiem;

2) zemēm un muižām, kuŗas minētas vietējo civillikumu (1864. g. izd.) 597. p. un 613. p. un Krievijas lik. kr. X. sēj. 1. d. 411. pantā, 413. panta 1., 2., 3. un 4. punktos, 414. un 415. pantos, izņemot no muižām atdalīto un pārdoto zemnieku zemi un Latgalē piešķirto zemi (nadielņaja zemlja), ja to ieguvuši Latvijas pilsoņi.

597. p. muižas Vidzemē, sadala sekošās šķirās: 1) kroņa muižas un valsts domeņi; 2) muižniecības muižas (Rittergüter); 3) muižas, kuņas pieder muižniecības, pilsētu vai citādām biedrībām un kārtām, kā arī labdarīgām un citām iestādēm un iestādījumiem (Ritterschaftsgüter, Stadtgüter, Corporationsgüter, Stiftungsgüter); 4) mācītāju un citas baznīcas muižas un zemes, un 5) atsevišķi, veselu muižu nesastādoši zemes gabali (Landstellen, Gutsabteilungen).

613. p. attiecībā uz Kurzemi muižas sadala sekošās šķirās: 1) kroņa muižas un valsts domeņi; 2) muižnieku muižas; 3) muižas, kuņas pieder muižniecības biedrībai un Jelgavas, Liepājas, Jaunjelgavas un Jēkabmiesta pilsētu sabiedrībām, kā arī citām kārtām un iestādēm; 4) pilsētu iedzīvotāju lēņas; 5) mācītāju muižas; 6) sodu un amatu personu vidmes; 7) atsevišķi zemes gabali, kuņi nesastāda sevišķas muižas.

Tādā kārtā ar agrārās reformas likuma I. daļas spēkā nākšanu valsts īpašumā pārgāja:

A Lauksaimn. izmantojamās zemes:

1) Bijušielkroņa īpašumi un bij. Kriev. agrārbankas zemes		554.890 hekt.
2) Bij. muižnieku privātipašumi:		
a) muižas	2.937.334 ha	
b) nepārdotas zemnieku rentes (kvotes) mājas	789.563 „	
c) mežsargu mājas	54.245 „	
d) bij. krogi un c. obrokgabali	49.774 „	
e) dažādas zemes	72.971 „	
f) rūpn. uzņēmumu zemes	16.643 „	3.920.350 „
	Kopā	4.475.240 hekt.

B. Meži 1.496.879 „

C. Nederīgas zemes: upes, ezeri, purvi etc. 558.805 „

Valsts zemju kopplatība sastādas no šādām zemēm, ņemot vērā viņu izmantošanas veidus:

lauksaimn. izmantota zeme	1.662.993 hekt. jeb	44,72%
meži	1.496.879 „ „	40,25%
nederīga zeme	558.804 „ „	15,03%

Kopā 3.718.677 hekt. jeb 100,00%

Līdz ar zemi atsavināja un pievienoja zemes fondam uz zemes atrodošos, atsavināmās zemes īpašniekam piederošus visus likumos paredzētos zemes un muižas piederumus, izņemot rūpniecības iestādes (fabrikas), kuņas nav lemtas vietējo lauksaimniecības ražojumu pārstrādāšanai vai vietējo lauku vajadzību apmierināšanai.

Tādā kārtā tika atsavināti: 1296 zirgi, 2527 govys, 3769 arkli, 1700 rati, 253 kuļgarnitūras, 380 zāles un labības plāvēji, 308 ūdens dzirnavas, 131 vēja sudmālas, 249 kaļķu un ķieģeļu ceplī, 23 spirta dedzinātavas, 10 alus brūži un 685 citi rūpniecības uzņēmumi.

Valsts zemes fonda izlietošanu noteic agrārreformas likuma I. daļas 1. pants un II. daļas p. 27.—45. un sīkāk — Centrālās zemes ierīcības komitejas izdotā instrukcijas Nr. 2., par jauno saimniecību projektēšanu un zemes sadalīšanu, un Nr. 5. par zemes piešķiršanu. Vispārējais princips, kas likts pamatminētām likuma normām, ir: visu valsts zemju fondu izlietošanu, atsevišķu sīku darba tipa saimniecību ierīkošanai un pastāvošo sīksaimniecību paplašināšanai, kuŗu platība nesasniedz minimālo nepieciešamo zemes platības normu, kuŗa likumā pieņemta priekš lauksaimniecības novadiem 15 hektaru bet izņēmuma gadījumos, kur var nodarboties arī ar dārkopību, — 10 hekt. Līdz ar to fonda zeme pēc agrārreformas likuma 40. p. nododama zemes saņēmējiem uz dzimts īpašuma tiesībām, bet ja kāds vēlētos, tad dzimts nomā, ar tiesību vēlāk iegūt zemi par dzimts īpašumu.

Saskaņā ar agrārreformas likuma II. daļas 39. pantu, un fonda zemi tiesība ikvienam Latvijas pilsonim, kuŗam savas zemes nav, vai ir mazāk par 22 ha, un kuŗš uzņemās to apsaimniekot. Papildinot šo noteikumu, Centrālā zemes ierīcības komiteja 13. sept. 1921. g. izdevusi instrukciju Nr. 25. (grozīta 20. apr. 1923. g.), saskaņā ar kuŗu visi zemes gribētāji iedalīti sekošās grupās:

1. grupa: valdības, pašvaldības, sabiedriskas un citas iestādes;

2. grupa: piegriezumi viensētu pierobežojošām sīksaimniecībām un pastāvošām sādžu šņu sīksaimniecībām.

3. grupa: I. kategorija — vietējā pagasta Lāčplēša ordeņa kavaleri, Latvijas armijas kritušo kareivju ģimenes un Latvijas armijas invalīdi; II. kat. — vietējie kaŗavīri, kuŗi līdz 1920. g. 1. oktobrim vismaz ½ gadu sabijuši Latvijas armijā, kā arī tie kuŗi sabijuši mazāk par ½ gadu, bet tieši piedalījušies kaujās; III. kat. — a) vietējā pag. sīksaimnieki un b) vietējie bezzemnieki, kuŗiem ir nepieciešamais inventārs.

4. grupa: I. kat. — ārpagastu Lāčplēša ordeņa kavaleri Latvijas armijas kritušo kaŗavīru ģimenes un Latvijas armijas invalīdi; II. kat. — ārpagasta kaŗavīri, ja tie atbilst 3. gr. II. kategorijas noteikumiem; III. kat. — a) ārpagasta sīksaimnieki un ārpagasta bezzemnieki, ja tiem ir nepieciešamais inventārs; c) vietējie bezzemnieki ar inventāru; IV. kat. — visi pārējie zemes pieprasītāji.

Agrārreformas likuma IV. daļas 53. (1. p.) pants nosaka ka «valsts zemes fonda sadalīšanai, izlietošanai un piešķiršanai nodibināmas pagastu, pilsētu vai miestu, apriņķu un centrālās zemes ierīcības komitejas.

Pagasta, pilsētas vai miesta komitējas uzdevums (56. p.) — izstrādāt priekšlikumus un ierosinājumus, kā arī nodot atzinumus par viņu rīcības rajonā ietilpstošo valsts zemes fonda zemju sadalīšanu, izlietošanu un piešķiršanu. Tās sastāda zemes un pabalstu prasītāju sarakstus un nodod atzi-

lēmumus par tiem, pārtrauga uz vietām iedalīto saimniecību un viņu robežu ierādīšanu un izpilda citus no apriņķa un centrālās komitejām uzliktus uzdevumus. Tās sastāv no 5 locekļiem un 5 viņu kandidātiem, proporcionēli ievēlētiem uz vienu gadu no visiem pagasta balsstiesīgiem pilsoņiem. Locekļi izvēl no sava vidus priekšsēdētāju un sekretāru. Ar lemjošu balsstiesību komitejas sēdēs piedalās vietējais mērniecības darbu vadītājs un zemkopības ministrijas priekšstāvis.

Apriņķu komitejas sastāv no: a) zemkopības min. priekšstāvja kā priekšsēdētāja; b) pa vienam priekšstāvim no tieslietu un finanšu ministrijām; c) apriņķa mērnieka; d) 4 apriņķa padomes proporcionēli ievēlētiem locekļiem un 2 viņu kandidātiem un e) viena apriņķa pilsētas domes ievēlēta priekšstāvja. Komitejas uzdevumos ietilpst: a) apspriest un lemt par visām no pagastu, miestu un pilsētu komitejām iesniegtām lietām; b) vadīt un pārzināt minēto komiteju darbību no likumības un lietderības viedokļa; c) izspriest sūdzības par minētām komitejām, kā arī viņu savstarpējās strīdus lietas; d) apspriest un lemt par apriņķa un pilsētu priekšlikumiem un projektiem attiecībā uz zemes piešķiršanu šo pašvaldības iestāžu vajadzībām.

Centrālā zemes ierīcības komiteja sastāv no 6 valdības priekšstāvjiem, 6 Saeimas ievēlētiem locekļiem un valdības ieceltā priekšsēdētāja. Šīs komitejas uzdevumi: a) vadīt un pārzināt zemes fonda izlietošanu, sadalīšanu un piešķiršanu; b) sastādīt zemes izlietošanas, sadalīšanas un darbības plānus; c) galīgi apstiprināt, atcelt vai pārņemt zemes sadalīšanas, izlietošanas un piešķiršanas projektus, kā arī zemes pieprasītāju un pabalstu sarakstus; d) vadīt un pārzināt apriņķu komiteju darbību; e) izspriest sūdzības par minētām komitejām, kā arī strīdus viņu starpā; f) apstiprināt jaunajām saimniecībām izsniedzāmos zemes līgumus un plānus; izstrādāt instrukcijas un noteikt darbības laiku pagastu, pilsētu vai miestu un apriņķu komitejām.

Saskaņā ar Satversmes sapulces 4. maijā 1921. g. pieņemto 60. p. 1. piezīmi, Centrālās zemes ierīcības komitejas lēmumi izpildāmi administratīvā kārtā. Bet viņas lēmumus var pārsūdzēt mēneša laikā senāta administratīvam departamentam kasācijas kārtībā.

16. septembrī 1927. g. pagāja 7 gadi no agrārās reformas likuma izdošanas. — Agrārās reformas likums ir viens no svarīgākajiem likumiem Latvijas valsts pastāvēšanas laikā, kurš pašos pamatos pārveido agrāro iekārtu. Ar agrārās reformas izvešanu sagrauta vecās muižniecības vara un ar jaunsaimniecību ierīkošanu radīta jauna zemniecības vidus šķira, kuŗas liktenis ir saistīts ar Latvijas valsts pastāvēšanu un kuŗa arvienu stāvēs sargvietā, par brīvo Latviju. Jaunā zemniecība apzinās, ka ja nebūs Latvijas, nebūs arī jaundibināto saimniecību. —

Uz 1. aug. 1927. g. ierīkotas pavisam 121,815 saimniecību, no kuŗām jaunsaimniecību un amatnieku saimniecības

88.570, rentes mājas 9350 un rūpniecības 23.955. — Pavisam ieskaitīts fondā 1.746.966 ha, pie kam sadalīts 1.539.703 ha. Paliek nesadalīts Vidzemē, Kurzemē un Zemgalē — 206.696 ha. Zemes vērtēšanas komisija novērtējusi 94.659 saimniecību vienības ar 107.551 ēkām.

Pilnīgi nobeigti izpirkšanas dokumenti nodoti notāriem 48.055. —

Latgalē no Centrālās Zemes Ierīcības komitejas apstiprināti 963 sādžu sadalījumi, 17.822. saimniecīb. vienībās. Palielik vēl nesadalītas 2.655 sādžas ar apm. 34.412 saimniecībām uz 309.547 ha zemes platības.

7. Valsts muižu saimniecība.

Piemērojoties apstākļiem, kultūrēlo lauksaimniecības mērķu sasniegšanai no visām valsts zemes fonda muižām ir iedalīts 181 muižu centrs. Kultūrēlo centru platība svārstās no 50 līdz 300 hekt. un viņu konkrētie uzdevumi ir ļoti dažādi un vispusīgi, kā piemēram: 1) vispārīgi priekšzīmīgu saimniecību ierīkošanai ierādīti 26 centri; 2) vairošanas punktiem ar bulļiem, ērzeļiem, kuļiem un vairošanas mātēm — 91 centrs sugas pienlopu audzētavām 22 centri; zirgaudzētavām — 4 centri; jaunlopu — 4, cūkkopībai — 17, sakņu augu sēkļu audzētavai — 14, augstu sugu labības sēkļu audzētavai — 24 centri u. t. t. No visiem šiem centriem tikai 18 saimniecības atstātas pašas valsts apsaimniekošanā. Tās ir ietilpus 4405 hekt. aramzemes un 1773 hekt. pļavu, pavisam kopā ar citām zemēm — 7492 hekt. Šīs saimniecības apgādātas ar visu vajadzīgo inventāru un diezgan labi noorganizētas. Ar šīm 18 valsts saimniecībām ir izmantots viss valsts rokās esošais lauksaimniecības inventārs, līdzekļi un iespējamības. Viņas nodibinātas uz vislabākām zemēm un vislabāki ar ēkām nodrošinātās muižas; tomēr, caurmērā uz katra hektara zemes ražotās vērtības nepārsniedz vērtību apmērus, ko ražo uz vidējās zemes jaunsaimnieks. Tāpēc arī valsts muižas katru gadu prasa jaunus valsts kapitāla ieguldījumus. Tā, 1927./28. saimnieciskā gada valsts budžetā paredzētas piemaksas 76.480 latu, kurās domātas sekošu vajadzību apmierināšanai:

mašīnām, ierīcēm un darba rīkiem	7.050 lat.
ēku pamatremontiem	34.600 „
meliorācijai	23.430 „
ēku jaunbūvēm	11.400 „
	<hr/>
	Kopā 76.480 lat.

Kārtējie valsts muižu ienākumi un izdevumi tam pašam gadam paredzēti 323.760 latu apmēros.

Pievēstie dati rāda, ka valsts muižas neapšaubāmi dod deficītu, un ja šīs valsts saimniecības turpmāk paturamas, tad vienīgi kultūrēlo mērķu dēļ, kā parauga saimniecības agronomisko zinību un līdzekļu propagandai.

8. Valsts meži.

Valstis, kurās pat valsts zemju platības apmēri sašaurinājušies līdz minimumam, tomēr valsts meži starp pārējiem domeņiem ieņem redzāmu vietu. Šis parādības izskaidrojums meklējams apstākļi, ka mežsaimniecība pēc sava rakstura tādā pat mērā ir pa spēkam valstij, kā privātiem. Vēl jo vairāk, ir daudzi apstākļi, kas taisni runā par labu mežu piederībai valstij. Pirmkārt, mežsaimniecība ir augstākā mērā ekstensīva un neprasa lielākus kapitāla ieguldījumus, nedz arī darba spēka piemērošanu. Otrkārt, racionāla mežu izmantošana prasa attiecīga plāna sastādīšanu vairākiem gadiem un, saprotams, pieturēšanos pie šī plāna. Mūsu valsts šini ziņā rikojas aplami, izvezdama cirmses vairākus gadus uz priekšu un tādā kārtā samazinot mežu vērtību. Treškārt, lai gan mežkopība prasa speciālas zināšanas, tad tomēr visā visumā tā pieturas pie vienkārtiem principiem un tādā kārtā piemērota valsts birokrātijai, kas, kā zināms, nevar sekmīgi vadīt tādas saimnieciskās dzīves nozares, kurās novērojamas straujas pārmaiņas un vajadzība pastāvīgi piemēroties pārmainījušamies apstākļiem. Ceturtkārt, laika periods starp jauna meža iedēstīšanu un viņa ciršanu (mežrotācija) ir ļoti garš — 80 līdz 100 gadu, kas saista kapitālu uz ilgu laiku un, sakarā ar to nerentējas, kas nav izdevīgi privātiem kapitāliem. Tālāk, par labu mežu piederībai valstij runā arī tas apstāklis, ka mežiem, kā to rāda ilggadīgi novērojumi, ir liels iespaids uz klimatu, zemes mitrumu un ražību, kā arī briesmu novēršanai, kādas var rasties sakarā ar dabas katastrofām. Šo mežu nozīmi pienācīgi var novērtēt un, tā tad, tos saudzēt zināmās vietās var vienīgi valsts, kurpretim privātpašniekiem no svāra ir vienīgi lielākas peļņas iegūšana. Beidzot, valsts no saviem mežiem var izsniegt pienācīgos daudzumu malku un būvkokus apkārtējo iedzīvotāju vajadzībām, sekmējot tādā kārtā viņu labklājību, kurpretim privātie mežu īpašnieki šīm vajadzībām bieži vien nepiegrīz nekādu vērību. Tā piemēram, pirms pasaules kara dažos Latvijas apvidos zemkopjiem vajadzēja malku iepirkt ļoti tālu atrodošos mežos, kaut gan arī tuvākos mežus ekspluatēja viņu īpašnieki. Sakarā ar to, arī mežu zādības bija parasta parādība, sevišķi Krievijā, kur apkaļošanai vajadzēja uzturēt dārgu meža policiju. Bet pēdējās iejaukšanās privātās mežu saimniecībās nebija vēlams priekš to īpašniekiem. Visi augšām minētie apstākļi runā par labu tam, ka meži vispārīgās interesēs saudzējami. Bet tā kā vislabāk mežus var saudzēt tad, ja tie atrodas valsts īpašumā un ekspluatēšanā, tad jaunākos laikos valda uzskats, ka mežu domeņi nav atsavināmi. Bez tam, arī mežu ekspluatēšanas raksturs prasa, lai viena īpašnieka rokās atrastos lielākas meža platības, kāpēc arī Vācijā savā laikā izdeva likumu, kas pavēlēja dibināt piespiedu kārtā mežu sabiedrības. Ar citiem vārdiem, saskaņā ar šo likumu mežu īpašnieku grupa, kurās īpašumā atradās noteikta mežu platība, var piespiest savus kaimiņus pie-

vienoties viņiem, lai kopīgi izmantotu savus mežus. Bez tam dažreiz ir ļoti riskanti atsavināt mežus un tos izcirst, jo var rādīties, ka attiecīgā zeme ir noderīga vienīgi mežu kultūrai, bet pēc koku nociršanas var tā pārveidoties, kā atjaunot uz to mežu nav vairs iespējams. Privātipašnieki, kā tas piedzīvojis visās valstīs, ievērojamā mērā forsē mežu izcirstānu, kuri bieži pieņem pat postošu raksturu.

Lai novērstu visas augšām minētās nevēlamās parādības privātmežu saimniecībās, visas valstīs jaunākos laikos cenšas likumdošanas kārtībā reglamentēt šo saimniecību darbību. Reglamentācija vērsta pret atsevišķu privātipašnieku patvaļību, kādu nolūku aizliedz kailcirsmes, cirst mežus, kuri atstāj zemi bez iespaidu uz ūdens līmeņa regulēšanu upēs, kā arī aizsargā apdzīvotas vietas no apnešanas ar plūstošām smiltīm u. t. t. Reglamentācija dažās valstīs attiecas pat uz sīkumiem, tā piemēram Francijā aizliegts ganīt mežos kazas, Badenē privāto mežu īpašnieki nedrīkst nocirst savos mežos neviena koka bez attiecīgā iestāžu atļaujas u. t. t. Mežsaimniecības reglamentācija ir ieviesta arī Latvijā ar 18. jūnija 1923. g. publicēto «Mežaizsardzības likumu» (sk. «V. V.» 1923. g. Nr. 128.), kurš attiecas uz visiem Latvijas mežiem, izņemot privātmežus, ja to platība nepārsniedz 14 hektaru vienā īpašumā. Saskaņā ar šī likuma 1. pantu, «mežos vai nogalos, kuri padoti mežaizsardzības likuma pamatā, aizliegts: a) pārvērst meža zemi citādā saimniecības veida zemē bez zemkopības ministrijas atļaujas; b) ganīt lopus, izcirtumos, kultūrās un jaunaudzēs, kurās nav aizsniegušas 1. pēdu augstumu; c) ganīt kazas; d) kurināt uguni laikā no 1. maija līdz 15. septembrim», kā arī aizliegts (saskaņā ar 7. pantu) e) cirst augošus kokus bez zemkopības ministrijas apstiprinātā saimniecības plāna; f) cirst augošus kokus ārpus tām vietām, kur vai virs tā daudzuma, kas atļauts pēc apstiprināta saimniecības plāna.

Par aizsargu mežiem pieminētais likums atzīst, saskaņā ar 6. pantu, mežus un krūmājus, ja tie a) aiztur plūstošas smiltis vai arī aiztur pēdējo tālāku izplatīšanos gar jūras, ezeru upju un kanālu krastiem; b) aizsargā no plūstošām smiltīm apdraudētas apdzīvotas vietas, dzelzceļus, šosejas, pasta ceļus un visāda saimniecības veida zemes un c) aizsargā gravu, upju kanālu, ezeru un avotu krastus un piegāzes no izskalošanas un piebrukšanas.

Ja tagad likumdevībā novērojām tik stingrus aprobežojošus noteikumus, tad tie vedami sakarā ar agrāko laiku mežu ekspluatēšanu, jeb pareizāki sakot, mežu izskaušanu. Agrākos laikos, ievērojot mežu bagātību, tos nebūt nevērtēja tik augsti kā tagad; gluži pretēji, piešķīra pat zināmas privilēģijas tiem, kas izlida lidumus un pārvērtā agrāko mežu par citām kultūrām noderīgu zemi. Uz mežiem tad skatījās kā uz medību un biškopības vietām. Šāda politika tad arī noveda pie mežu iznīcināšanas un kā pēdējās sekām — pie mežu aizsardzības. Pie

mēram, Francijā 18. g. s. mežu platība līdzinājās 22% no visas teritorijas, bet 1825. g. līdzinājās tikai 8%.

Kaš attiecas uz valsts mežu platību citās valstīs, tad atzīmējami sekoši dati par 1913. gadu:

Prūsijā .	2,760 milj. ha	jeb 33,4%	no visas mežu platības				
Francijā .	0,893 « « «	9,4%	» » »	»	»	»	»
Austrijā .	0,717 « « «	7,3%	» » »	»	»	»	»
Ungārijā .	1,160 « « «	15,3%	» » »	»	»	»	»

9. Valsts mežu eksploatācija.

Ciešā sakarā ar mežu piederības jautājumu atrodas jautājums par viņu eksploatēšanas sistēmu. Ja tik daudz svarīgu faktoru (kurus minējam iepriekšējā nodaļā) runā par labu mežu piederībai valstij, tad tie paši faktori runā par labu tam, ka valsts meži eksploatējami vienīgi no pašas valsts. Ar citiem vārdiem, valsts mežu eksploatācijā pirmā vieta ierādāma pašapsaimniekošanai (Selbstbewirtschaftung, Regie). Tomēr pēdējā nekādā ziņā nav sajaucama ar tā sauc. izmantošanu «saimnieciskā kārtā», kādu savā laikā plašos apmēros piekopa pie mums. Pašapsaimniekošanas sistēma nostādāma pretim nomai un citām eksploatācijas sistēmām, kādas sastopamas valsts domeņu izmantošanā. Bez šaubām, mežsaimniecībā nevar būt ne runas par nomu uz laiku, jo tai runā pretim mežsaimniecības raksturs. Teorētiski varētu pielaist vienīgi mūža nomu, bet tā nekur nav tikusi piemērota. Tā tad, atliekas tikai viens eksploatācijas veids, un proti, pašapsaimniekošana.

Mežu saimnieciskā izmantošanā konstatējami 2 virzieni, kaut gan abiem šiem virzieniem ir viens kopīgs mērķis — sasniegt lielāku mežu rentabilitāti. Viens no šiem virzieniem lielāko svaru liek uz mežu, kā tādu, lielāko tiratlikumu, otrs turpretim uz no mežiem aizņemtās zemes tiratlikumu. Sakarā ar to, pirmais virziens dod priekšrocības ilgāku mežu rotācijai, bet otrais — īsākai. Strids ap jautājumu — kurš no šiem virzieniem ieteicamāks un racionālāks, velkas speciālā literatūrā vēl šobaltu dienu, un, kā liekas, nosveras par labu otram virzienam, t. i. meži eksploatējami pēc aizņemtās zemes platības tiratlikuma principa. Šo principu arī ievēro Latvijas Mežu departaments savos aprēķinos.

Ienākumi no valsts mežu domeņiem valstīs ir dažādi, jo dažāda ir valstij piederošu mežu platība. Prūsijā, kur valstij piederēja 1913. gadā 33,4% no visas mežu platības, tie deva 155,6 milj. marku brutto un 78,7 milj. marku netto. Agr. Krievijā, kur valstij piederēja milzīgas mežu platības — 1897. gadā 114 milj. desetīņu — valsts meži deva 1908. gadā 61,7 milj. zelta rubļu tīra ienākuma pie kam no vienas desetīņas ienākums līdzinājās no 1 z. kap. (Āzijas Krievijā) līdz 18,49 z. rubliem (bij. Sedļecas gub.), bet caurmērā — 5 z. rub. no desetīņas. Pēdējā summa nav

uzlūkojama par augstu, jo Prūsijā tiratlikums no 1 hekt. pirms kara līdzinājās 26,3 mark. = 12,17 z. rub.

9. Latvijas valsts meži, to izmantošana un finansiēlie rezultāti.

Latvijas valsts meži sastādījušies galvenām kārtām no 2 grupām: a) no Latvijas teritorijā ietilpstošiem bij. Krievijas valstsmežiem, sauktiem arī «kroņa» mežiem, kuri pārgāja Latvijas valsts īpašumā pēc 1920. g. 11. augusta miera līguma ar Krieviju, un b) no valsts zemes fondā uz 1920. g. 16. septembra agrārlīkuma pamata pārgājušiem bijušo privatmuižu, mācītājmuižu un bruņniecības mežiem. Pirmās grupas, t. i. «kroņa» mežu platība līdzinās 377029 hekt., kuriem vēlāk pievienojās otrās grupas meži 1.149.913 hekt., tā kā valsts mežu kopplatība pēc Meža departamenta ziņām, bez pārējām nemeža zemēm, uz 1921. gada 1. janvāri iztaisija 1.526.942 ha. Ja ņem vērā, ka pēc 1921. g. datiem Latvijā skaitījās pavisam ap 1.820.000 ha mežu (28% no visas valsts platības), tad tieši valstij piederošie meži sastāda apm. 84% no visiem Latvijas mežiem; pārējie 16% sastādas no privātiem un komunālmežiem.

Līdz 1924. g. 1. septembrim no augšām minētās platības Mežu departaments bija nodevis atpakaļ zemes fondā jaun-saimniecību dibināšanai un ierīkošanai 84.783 ha, tā kā uz 1. sept. 1924. g. Mežu departamenta rīcībā atradās 1.442.159 ha meža zemju, no kurām ar mežu apklātā zeme līdzinājās **1.286.735** hektariem. Pēdējā pa atsevišķām koku sugām sadalījās šā:

Skuju koku meži:

priežu . . .	623.555 ha = 48,5%	
egļu . . .	383.349 „ = 29,8	1.006.904 ha jeb 78,3%

Lapu koku meži:

bērzu . . .	153.272 ha = 11,9%	
apšu . . .	62.902 „ = 4,9%	
melalkšņu . . .	57.280 „ = 4,4%	
ozolu . . .	1.310 „ = 0,1%	
ošu . . .	1.011 „ = 0,1%	
baltalkšņu . . .	3.962 „ = 0,3%	
liepu . . .	94 „ = —	279.831 ha jeb 21,7%
Kopā		1.286.735 ha jeb 100%

No saimnieciskā viedokļa raugoties, no svāra ir nevien mežu sadalīšanās pa atsevišķām koku sugām, bet arī viņu vecums, kāpēc nav lieki pievest statistiskus datus arī attiecībā uz šo jautājumu. Platības sadalījums pēc vecuma klasēm 1. septembrī 1924. gadā bija sekošs:

No		skuju koki	lapu koki	kopā
1—	20 gadiem . . .	177.689 ha	99.294 ha	276.983 ha
”	21—40 ” . . .	185.215 ”	93.900 ”	269.115 ”
”	41—60 ” . . .	205.990 ”	65.813 ”	271.803 ”
”	61—80 ” . . .	167.540 ”	30.023 ”	197.563 ”
”	lapu arī vairak			
”	81—100 ” . . .	133.523 ”	— ”	133.523 ”
”	101—120 ” . . .	91.604 ”	— ”	91.604 ”
”	221 un vairak . . .	46.144 ”	— ”	46.144 ”
		1 007.705 ha	279.030 ha	1.286.715 ha

Tā kā Latvijā mežu vairums ir skuju koku meži, tad arī tos visvairāk izmanto. Vispār, zīmējoties uz mežu izmantošanu, pieņemts, ka koki cērtami, ja tie sasnieguši 100 gadu lielu vecumu, kādu periodu pieņemts nosaukt par mežu rotāciju. Latvijā tik vecu mežu samērā maz — ne vairāk par 12,1% no visiem skuju koku mežiem. Ja ievērojam, ka jau pirms pasaules kara privātos mežus viņu īpašnieki eksploatēja diezgan intensīvi, kā arī plašos izcirtumus kara un vācu okupācijas laikā, tad Latvijas valsts īpašumā pārgājušos mežus nevar pieskaitīt pie saimnieciskā ziņā diezgan vērtīgiem objektiem. Bez tam, agrārās reformas izvešana prasīja daudz būvkoku izsniegšanu jaunsaimniecību izbūvei, tā ka valdība bija spiesta pamazināt mežu rotācijas ilgumu, t. i. stāties pie koku nociršanas, kuri vēl nebija sasnieguši 100 g. vecumu. Nevajag piemirst, ka meži Latvijas valsts pirmos pastāvēšanas gados bija viens no galveniem avotiem, kas deva nepieciešami vajadzīgos līdzekļus valsts uzbūvei.

Vispār, kas zīmējas uz mežu izmantošanu, tad tā pie mums sadalīta divos veidos: a) galvenā, zem kuŗas jāsaprot dažādu koka materiālu un zortimentu iegūšana, izstrādājot tos no koku stumbriem, celmiem un zariem, un b) blakus izmantošana, zem kuŗas saprotams citu, bez kokiem, mežā augošu augu vai atrodošos produktu un vielu iegūšana, piem., sēkļu, augļu, ogu, sēņu, zāles, pakaišu, sūnas, kūdras, mālu, smilšu, akmeņu un tml., kā arī medības un ganības.

Galvenā mežu izmantošana notiek pēc zināma, parasti uz 5 gadiem iepriekš sastādīta aprēķina, kuŗš noteic šīs izmantošanas ikgadējos apmērus un daudzumu. Tādu aprēķinu apzīmē par tāmī. Pareizu tāmi var sastādīt vienīgi uz meža novadu mežniecības plānu un pārskatu pamata. Tā ka valsts meži ne visi ir ierīkoti, tad daudzu novadu tāme sastādīta nevis uz mežniecības datu pamata, bet tikai pēc apmēra gada pieauguma aprēķina.

Latvijas valsts mežiem pirmo reizi šādu pagaidu tāmi uzstādīja 1921. gadā līdz 1925. gadam un pēc tās bija paredzēts ikgadus iegūt 3.348.588 kub. metrus lietkokus un malkas, t. i. no 1 ha meža zemes ikgadu 2,194 kub. metrus. Nevar teikt, ka šāda norma būtu augsta pie normāliem apstākļiem, ja ievērojam, ka intensīva mežu saimniecība var dot koksnes pieaugu-

mu no $5\frac{1}{2}$ —6 kubikmetru gadā no 1 ha, piem. Saksijā. Arī Vācijā vidējo meža pieaugumu skaitīja uz $3\frac{1}{2}$ kubikmetriem no hektara gadā. Ne lielāks meža pieaugums bija Francijā un agr. Austrijā.

Sākot ar 1921./22. saimniecisko gadu, valsts mežu resors pie minētās gada normas arī pēc iespējas turējās. Pirmo 2 gadu izmantošanas apmēri ir šīs normas robežās un 1921./22. gadā pat zem tās. Turpmākos saimnieciskos gados, strauji pieaugot pieprasījumiem pēc būvkokiem jaunsaimniecību apbūves un karā nopostīto saimniecību atjaunošanas vajadzībām (likums par būvkoku izsniegšanu no 1920. g. 21. decembra), iespējams šo normu ieturēt un sākot ar 1923./24. saimn. gadu izsniegumi pārsnieguši normu.

1924. g. Mežu departaments izdara gada normas pārbaudīšanu un noteica jaunu tāmi nākošiem 5 gadiem (1925.—1929.), pēc kuŗas ikgadēja izmantošanas norma noteikta kopsumā uz 3.160.615 kubikmetriem jeb 2,192 kubikmetriem no 1 ha meža gadā.

Tomēr dzīves īstenība uzrāda citādus datus un proti: pēdējos 3 saimn. gados, par kuŗiem Mežu departaments sakopojis statistiskas ziņas, t. i. 1922./23., 1923./24. un 1924./25. g. g. izsniegto materiālu daudzums līdzinās caurmērā vienā gadā 3.908.524 kubikmetriem, kas pie 1.286.735 ha mežu platības 1. septembrī 1924. gadā dod no viena hektara caurmērā 3,04 kubikmetru gadā. Tā tad, ja jau Vācijā koksnes pieaugumu normālos apstākļos rēķina uz 3,5 kubikmetra gadā no 1 ha, tad priekš mūsu izpostītiem mežiem minētā 3,04 k. m. norma jāuzlūko par stipri augstu. Un tāpēc arī pēdējā laikā bieži paceļas balsis par mūsu mežu bagātību izsaimniekošanu.

Kādā kārtā šī «izsaimniekošana» notikusi? — Pēc Latvijas valsts nodibināšanas mūsu saimnieciskā politikā pārsvarā bija tieksmes ievest dažādus monopolus jeb atkal valstij piederošus objektus izmantot tā sauktā «saimnieciskā kārtā», t. i. ar valsts pašas līdzekļiem un valsts iestāžu vadībā. Šī «saimnieciskā kārtā» tad arī noveda pie tā, ka bieži vien nocirsti koki sapuva, pavasara plūdi sagatavotus koku materiālus iznēsāja pa visām upēm un pat aiznesa uz jūru nezināmā virzienā, tā ka beidzot valsts bija spiesta atsāties no šīs izmantošanas sistēmas un pāriet uz tā saukto *izstrādāšanas atļauju sistēmu*. Pēc pēdējās sistēmas koki izolēs tiek pārdoti galvenā kārtā uz celma, atstājot materiālu sagatavošanu pircējam, resp. ieguvējam pašam. Šī sistēma šimbrīžam ir dominējošā, bet koku materiālu sagatavošana «saimnieciskā kārtā» notiek gandrīz vienīgi valsts iestāžu vajadzībām.

Viena no Latvijas tiešo valsts mežu saimniecības izcilus īpašībām ir lielā dažādība noteikumos un cenās, pēc kuŗiem mežu materiāli tiek izsniegti (uz dažādu likumu un rikojumu pamata), pie kam lielākā daļa no meža materiāliem tiek izsniegta nevis par pilnu tirgus vērtību, bet uz dažādiem atvieglotiem noteikumiem maksas ziņā un pat bez maksas. Saskaņā ar šo

iekārtu, izsniegumi arī tiek sadalīti 3 grupās: I. grupa — izsniegumi par tirgus cenām — (valsts iestādēm pašu vajadzībām); II. grupa — izsniegumi par pazeminātu cenu (par taksi, $\frac{2}{3}$, $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$ un $\frac{1}{5}$ takses) un III. grupa — bez maksas. Saskaņā ar šiem noteikumiem laikmetā no 1922./23. g. — 1924./25. g. izsniegumi par šīm grupām iztaisa:

	kub. mētri	taksētā vērtība	tirgus vērtība
I. gr.	4.639.140	18.679.437 ls.	26.703.632 ls.
II. „	6.450.232	24.828.834 „	35.782.705 „
III. „	636.200	1.622.287 „	2.211.060 „
		45.130.558 ls.	64.697.397 ls

Kas zīmējas uz valsts mežu izmantošanas rezultātiem, tad Mežu departaments aprēķinājis, ka līdz 1925./26. saimn. gadam valsts mežu saimniecība devusi tiru atlikumu vidēji ikgadus Ls 11.846.587.— un no viena ha derīgas zemes caurmērā Ls 7.60. Bruto ienākumi pēdējos 3 gados, t. i. no 1922./23. g. — 1924./25. g. no 1 ha meža iztaisa no Ls 11.95 — Ls 18.72, bet izdevumi no Ls 3.21 līdz Ls 4.23.

Blakus mežu izmantošana devusi caurmērā pa 1922./23.—1924./25. g. sekošus ienākumus gadā:

1. no lopu ganišanas	Ls	150.642.—
2. „ pļavu iznomāšanas	„	99.233.—
3. „ pārējo zemju iznomāšanas	„	8.637.—
4. „ medību tiesību iznomāšanas	„	18.271.—
Kopsumā caurmērā ikgadus	Ls	276.783.—

IX. Apakšzemes bagātību eksploatācija.

1. Apakšzemes bagātību veidi.

Zem apakšzemes bagātību eksploatācijas saprotama izrakumu iegūšana, kā: zelta, sudraba, akmeņogļu, dzelzsrūdu u. t. t. Šo izraktņu atrašanās vietas valsts var paturēt savā īpašumā un tās eksploatēt, kas arī plašos apmēros bija novērojams agrākos laikos. Tad šādas rīcības cēloņi bija atrodami kapitālu un iniciatīves trūkumā, bet tie izzuda tiklīdz saimnieciskā dzīvē parādījās plašas uzņēmēju aprindas un iedzīvotājos bija uzkrājušies lielāki kapitāli. Šo eksploatējamo objektu paturēšanu valsts īpašumā rekomandēja sekošos gadījumos: 1) ja raktuves ir bagātas un izraktņu iegūšana neprasa komplicētus tehniskus paņēmienus; 2) ja izraktņi ir aplikšanas objekts, piem., sāls, jo pretējā gadījumā būtu nepieciešama stingra kontrole, kas izmaksātu valstij diezgan dārgi; 3) ja izraktņu atrašanās vietā saplūduši daudz strādnieku, tad valsts pieņēmums apgādāt tiem darbu; 4) rekomandēja paturēt valsts īpa-

šumā uzņēmumus, kurus nodarbināja valsts apbrūnošanas mērķiem, piem., lielgabalu fabrikas u. c. jeb piegādāja šādiem uzņēmumiem attiecīgus izraktņus.

Jaunākos laikos augšām minētie motīvi vairs nespēlē tādu lomu, kā agrāk, un ja tagad runā par apakšzemes bagātību paturēšanu valsts rokās, tad lieto pavisam citādus argumentus. Pēdējie izkristalizējušies atkarībā no jaunlaiku parādībām saimnieciskā dzīvē, bet galvenā kārtā, zem attīstījušos trestu un sindikātu iespaida. Pēdējie, sagrābdami savās rokās kādu kalnrūpniecības nozari, piem., ogļu raktuves, dažreiz nostāda ogļu lielākos patērētājus — valsts dzelzsceļus, kara floti u. c. tādā stāvoklī, ka tiem jāpadodas privātu sabiedrību nosacījumiem cenās un labuma ziņā. Sevišķi dzelzsceļu pāriešana valsts rokās šumā sekmējusi arī izraktņu eksploatēšanu no pašas valsts, jo, ja valsts paliek par uzņēmēju vienā kādā svarīgā saimnieciskās dzīves nozarē, tad itin dabīgi rodas arī tieksmes, un dažreiz stāvoklis arī spiež, palikt par uzņēmēju arī citā radnieciskā jeb noīejošā nozarē. Sakarā ar to, novērojams, ka, piem., Prūsija nevien turpina eksploatēt valstij piederošas akmeņogļu raktuves, bet izrāda arī tieksmes iegūt tās no privātuzņēmējiem. Tas pats pirms kara bija novērojams arī Beļģijā.

Pēc pasaules kara un ar viņu ciešā sakarā stāvošo revolūcionāru kustību Vakareiropas valstīs, it īpaši Vācijā, tika izvirzīts jautājums par svarīgāko tautsaimniecības nozaru, tanī skaitā arī kalnraktuvju, sociālizāciju, resp. pārņemšanu valsts īpašumā un eksploatācijā. Šādas prasības iemeslis meklējams ne tik daudz dažāda veida sociālpolitiskās teorijās, bet gan tā izrietēja no pieminētās privātu trestu un sindikātu rīcības. Vācijā tika nodibināta pat sevišķa padome šī jautājuma vispusīgai noskaidrošanai, bet praktiskus rezultātus nekādus tā nedeva. Nevajaga aizmirst, ka kara un pēckara vispārējais sabrukums jau tā uzlika valstīm daudzus un plašus pienākumus, tā ka apgrūtināt valsti vēl ar jauniem uzdevumiem nebūtu bijis lietderīgi.

Tamlīdzīgas tieksmes parādījās arī Anglijā pēdējā ogļraču streika laikā un, kā redzams, gūst arvien vairāk piekrišanu. Apskatīt šīs parādības daudzos cēloņus un viņas realizācijas iespējamību un racionālītāti, neietilpst mūsu kursa programmā. Vispār, kas zīmējas uz apakšzemes bagātību izmantošanu, tad šinī jautājumā jāņem vērā visi tie apstākļi un motīvi, kurus jau pieminējām, runādami par valsti kā saimnieku un nodalā par valsts monopoliem.

Tieši kas attiecas uz apakšzemes bagātību veidiem, tad tos pilnā mērā nosaka attiecīgu izraktņu esamība vienā vai citā valstī. Anglijā, kā zināms, izcilus vietu ieņem akmeņogles, Vācijā — kalijs, Čīlē — zālpētērs u. t. t. Vispār, apakšzemes bagātības var iedalīt tik daudz veidos, cik ir izraktņu, bet klasificēt tos, nozīmētu taisīt pārāk plašu ekskursiju mineraloģijā.

2. Tiesības uz apakšzemes bagātībām.

Svarīgs jautājums apakšzemes bagātību izmantošanā ir — jautājums par īpašuma tiesībām uz zemes apakšējiem slāņiem. Īpašuma tiesības uz šiem slāņiem, resp. viņos atrodamiem izraktņiem var piederēt zemes virsmes īpašniekam — tādā gadījumā viņš ar tiem var rīkoties pēc saviem ieskatiem, un mums ir darišana ar tā sauc. akcesijas principu. Valsts var arī tiesības uz zemes apakšējiem slāņiem paturēt sevīm, kādā gadījumā viņu izmantošanu valsts var nodot pret zināmu atlīdzību privātiem uzņēmējiem jeb izmantot pate. Šāds valdīšanas veids pazīstams zem kalnu regalijas nosaukuma. Tā tad, pastāvot regalijai, mums ir darišana ar faktiskū monopolu, kurū valsts var ekspluatēt vai nu pēc privāttiesiskā, jeb atkal pēc nodevu principa. Beidzot, var pastāvēt noteikums, ka ikkatram ir tiesības meklēt izraktņus pa visu attiecīgas valsts teritoriju un atrašanas gadījumā tos arī neaprobežoti izmantot. Tādā gadījumā mums ir darišana ar kalnrūpniecības brīvību. Parastj kalnrūpniecības brīvība izriet no attiecīgas regalijas, t. i. valsts, paturēdama sevīm īpašuma tiesības uz zemes apakšējiem slāņiem un apzinādamās, ka tai nav iespējams tos pienācīgā mērā izmantot, piešķir privātiem uzņēmējiem tiesības uzmeklēt izraktņu atrašanās vietu pa visu valsts teritoriju un kā atlīdzību par viņu pūlēm dod tiem arī tiesības ekspluatēt atrastās apakšzemes bagātības. Šādā ceļā valsts cenšas pabalstīt un attīstīt privātu uzņēmēju ierosmi. Tā tad, no kalnu regalijas loģiski izriet apakšzemes bagātību izmantošanas brīvība, kā to uzsver Štofs.

3. Tiesību vēsturisks apskats.

Ja metam vēsturisku skatu antiskā pasaulē, tad attiecībā uz apakšzemes bagātību izmantošanas tiesībām varam konstatēt, ka īpašuma tiesības uz zemes apakšējiem slāņiem piederēja valstij. Šādu stāvokli atrodam vecā Romas imperijā, kur visās viņai piederošās zemēs, izņemot pašu Itāliju, tiesības uz apakšzemes bagātībām piederēja valstij. Neskatoties uz to, visiem Romas pilsoņiem bija atļauts visur meklēt izraktņu atrašanās vietas, izņemot zemes gabalus, uz kuriem bija uzceltas ēkas.

Vidus laikos valstis apakšzemes bagātību izmantošanā ievada regaliju, kas izskaidrojams ar to, ka toreizējie zemes īpašnieki savas īpašuma tiesības uz apakšzemes bagātībām nevērtēja augsti un tāpēc arī neizrādīja nekādu pretešķību regalijas ievēšanai. Tā tas bija uz Eiropas kontinenta, kurpretim Anglijā, kur zemes īpašnieki augsti vērtēja savas tiesības un enerģiski aizstāvēja savas intereses, tie paturēja arī tiesības uz apakšzemes bagātībām, tā ka Anglija nekad nav pazinusi ne izraktņu izmantošanas brīvību, nedz arī regaliju. Sakarā ar to, vēl tagad Anglijas akmeņogļu rūpniekiem jāmaksā zemes īpaš-

niekiem par katru iegūto tonnu ogļu līdz 8 pensiem, kas zināmā mērā arī traucē šīs rūpniecības nozares attīstību.

Kas zīmējas uz agr. Krieviju, tad tur jau no agrākiem laikiem pastāvēja kalnrūpniecības brīvība, kuru arī pilnā mērā sankcionēja Pēterā I. akts 1719. gadā. Pēdējais nosaka, ka ikvienam ir tiesība meklēt izraktņus arī uz citiem piederošiem zemes īpašumiem, kā arī būvēt uz tiem fabrikas, ja vien zemes īpašnieks to nedara pats. 1782. g. Katrīna II. kalnrūpniecības brīvību atcēla, nosacīdama, ka izraktņus meklēt un izmantot ir atļauts vienīgi uz pašu zemes, jeb ar zemes īpašnieka piekrišanu. Šāds stāvoklis attiecībā uz privātipašnieku zemēm turpinājās līdz pat pēdējam laikam, vienīgi priekš Polijas 1870. gadā tika deklarēta pilnīga apakšzemes bagātību izmantošanas brīvība. Sākot ar 1882. gadu šāda brīvība tika ieviesta arī priekš valsts zemēm, bet attiecīgiem likumiem piemīt tādi defekti, resp. izraktņu meklēšana un izmantošana saistīta tādām formalitātēm, kas brīvības principu lielākā mērā aprobežo. Kas zīmējas uz izraktņu meklēšanu, pētišanu un izmantošanu uz privātu īpašnieku zemēm, tad līdz pat revolūcijai bija spēkā Katrīnas II, 1782. g. izdotais likums. Bez šaubām, pēdējais lielākā mērā tormozēja privātiesomes attīstību kalnrūpniecībā un tāpēc arī agr. Krievijā plaši jo plaši apgabali nemaz nebija izpēti, nedz arī jau atrastie izraktņu krājumi pienācīgi izmantoti.

Jaunākos laikos valdīšu likumdevībā, attiecībā uz apakšzemes bagātību izmantošanu, konstatējama dažādība. Tā, piem., Anglijā, kā jau atzīmējam, nepastāv ne regalijas, nedz arī izmantošanas brīvības. Itālijā izmantošanas tiesības pieder pirmā kārtā zemes īpašniekam, bet ja tas atsakas no viņu izmantošanas, tad tās var tikt nodotas citām personām. Pārējās valstīs izraktņu izmantošanas regalija un brīvība sastopama dažādās kombinācijās attiecībā uz dažādiem izraktņiem un minerāliem. Noteicoša loma tur piekrīt viena jeb otra izraktņa nozīmei valsts saimnieciskā dzīvē, kā arī vēsturiskiem apstākļiem, kādos izdoti attiecīgi likumdošanas akti.

4. Eksploatācijas veidi.

Ja apakšzemes bagātības pieder pašai valstij, tad arī tās rokās atrodas viņu eksploatācija, jo visi citi eksploatācijas veidi, kā piem. iznomāšana u. t. t., runā pretim šīs nozares raksturam. Tomēr teorētiski un dažreiz arī praktiski tiek pielaiesti arī citi izmantošanas veidi, piem., iznomāšana. Starp citu tas ir paredzēts arī Prūsijas 1907. gada likumā. Pēdējais nosaka, ka tiesības uzmeklēt un izmantot akmeņogļu un akmeņa sāls raktuves pieder vienīgi valstij, bet tomēr pie zināmiem apstākļiem valsts var tās nodot, saprotams, pret zināmu atlīdzību arī privātiem uzņēmējiem. Jaunākos laikos šāds eksploatācijas veids nav sastopams, bet gan pretēja parādība — no valsts izmantojamo raktuvju skaits pastāvīgi pieaug.

5. Ienākumi.

Ja apakšzemes bagātības pieder valstij un tā arī pate tās izmanto, tad ienākumi no šīs nozares ne ar ko neatšķiras no privāto uzņēmēju ienākumiem, t. i. valsts izmanto tās pēc privātiesiskā principa. Kas attiecas uz ienākumiem no tiem kalnrūpniecības uzņēmumiem, kuri atrodas privātu uzņēmēju īpašumā, tad valsts tos var aplikt dažādi. Tā, agrākos laikos dažas valstis aplika šādus uzņēmumus ar speciāliem nodokļiem un nodevām. Nodokļus maksāja pēc uzņēmumam piešķirtās zemes platības: Krievijā agrāk no 1—10 rubliem no desetiņas, skatoties pēc uzņēmuma atrašanās vietas. Bez tam pastāvēja arī tā sauktās kalnrūpniecības nodevas, kurās uzņēmēji maksāja parasti no iegūto dārgmetālu daudzuma 3,5 un 10% apmēros, ievērojot iegūšanas vietu. Tamlīdzīgu nodevu maksāja arī kapaža raktuves.

Ievērojamus ienākumus valstis savā laikā ieguva arī no tā sauc. pirmpirkšanas tiesībām — *jus praemptionis*, t. i. valstis paturēja sevīm tiesības uzpirkt visus privāto uzņēmumos iegūtos izraktņus pa noteiktām cenām, kurās parasti bija zemākas par tirgus cenām. Pirmā laikā šīs tiesības attiecās uz daudziem izraktņiem, bet vēlāki gandrīz vienīgi uz dārgmetāliem — zeltu, sudrabu un platinu, bet dažās valstīs arī zālpēteri. Zelta uzpirkšanas tiesības, starp citu, pastāvēja arī agr. Krievijā, kas lielā mērā sekmēja zelta izvešanu uz ārvalstīm, sevišķi uz Ķīnu, kontrbandas ceļā. Šīs tiesības Krievijā atcēla īsi pirms pasaules kara, jo izrādījās, ka visas valsts saimniecība tikai no tam cieš zaudējumus.

Jaunākos laikos speciāli nodokļi un nodevas, kā arī valsts pirmpirkšanas tiesības kalnrūpniecībā atceltas un to aplik ar nodokļiem vispārīgā aplikšanas kārtībā, resp. vai nu pēc tirdzniecības-rūpniecības nodokļa principiem, jeb atkal pēc vispārīgā ienākumu nodokļa principiem. Tomēr dažu valšku attiecīgu nodokļu likumos ir paredzēti sevišķi noteikumi kalnrūpniecības aplikšanai.

Vispār, valšku ienākumi no kalnrūpniecības uzņēmumiem tagadējos valšku budžetos nav lieli, tā piem., Prūsijā, kur pastāv izmantošanas regalija, 1913. gadā tie iztaisīja tikai 28 milj. marķas. Latvijas valsts budžetā tiem nav vietas, jo Latvijā kalnrūpniecības nav.

X. Dzelzsceļi.

1. Satiksmes līdzekļu loma saimniecības attīstībā.

Satiksmes vajadzību starp dažādiem apgabaliem sajuta cilvēki sākot ar pirmatnējām attīstības stadijām. Cik vien tālu sniedzas vēsturiski dati sirmā senātnē, tad no tiem iespējams konstatēt, ka visos laikos valsts gādājusi par satiksmes nodibināšanu un uzturēšanu. Tā piem., senajā Persijā pa visām pro-

vincēm bija izbūvēti ceļi, uz kuņiem ik 3 jūdžu attālumā atradās krogs-viesnīca ceļnieku atpūtai un pārgulēšanai. Valsts vajadzībām dienu un nakti stāvēja apsedloti zirgi, kuņus izlietoja valdības sūtītie ziņneši. Līdz šai dienai vēl uzglabājušies senromiešu būvētie ceļi un tilti, piem. slavenais «via Appia» no Romas uz Kapuļas pilsētu. Romieši pavisam savā valstī izbūvējuši 76.000 kilometrus šoseju, kuņu atliekas vēl tagad atrodamas visās tanīs vietās, uz kuņām izplētās Romas imperijas virskundzība, piem. tagadējā Francijā un Piereinas apgabalos. Kā zināms senpersi un senromieši ceļus un tiltus būvēja valsts pārvaldes vajadzībām un kaŗu vešanai, bet reizē ar to tos izlietoja arī tirdznieciskai satiksmei. Pēc Romas imperijas krišanas sauszemes satiksmes ceļi Vakareiropā nonāca nelietojamā stāvoklī un pārvietošanās pa tiem bija savienota ar lielām grūtībām, vai pat gluži neiespējama. Satiksmes ceļu uzlabošana sastopama tikai jaunākos laikos, kad sāka nojaust viņu nozīmi tautu saimnieciskās dzīves izveidošanā un arī, no otras puses, attīstījušies saimnieciskā dzīve uzstādīja prasības pēc ērtiem satiksmes ceļiem.

Kas zīmējas uz satiksmes līdzekļiem, tad zināms, ka visupirms cilvēks izlietoja dabas dotus ceļus un līdzekļus — ūdens ceļus un laivas. Nevajaga piemirst, ka visas senātnes un viduslaiku lielākās pilsētas, kā: Babele, Ninive, Teba, Memfisa, Roma, Kartaga, Konstantinopole, Aleksandrija, Venēcija, Lisabone, Amsterdama, Antverpene u. c. atradušās un vēl tagad atrodas pie jūrām un upēm, tāpat kā tagadējie ievērojamākie tirdzniecības centri, kā: Hamburga, Londone, Liverpule, Ņujorka u. c.

Satiksmes līdzekļi spēlējuši ievērojamu lomu civilizācijas attīstībā. Senos laikos, kad saimnieciskā dzīvē dominējošo stāvoklī ieņēma slēgtā mājsaimniecība, t. i. kad visas vajadzības apmierināja noslēgtā grupā un faktiski arī nebija ko pārdot, satiksmes līdzekļiem nebija tāda nozīme kā tagad. Un tikai jaunāko laiku saimnieciskā dzīvē, kuŗa pēc savas iekārtas principiem bazējas uz plašu preču apmaiņu, radās prasība pēc ērtiem un ātriem satiksmes līdzekļiem. Starp modernās rūpniecības attīstību un satiksmes līdzekļiem pastāv zināma sakarība, kāpēc arī ievērojamākā tagadnes satiksmes līdzekļa — dzelzsceļu pirmsākums meklējams Anglijā, kuŗas rūpniecība savā laikā uzstādīja prasību pēc modernākiem satiksmes līdzekļiem. Tā tad, dzelzsceļu izcelšanās un attīstība nenoliedzami ir rūpniecības progressa rezultāts, bet no otras puses, arī moderni satiksmes līdzekļi ir rūpniecības attīstības priekšnoteikums. Dzelzsceļu tīkla izplatīšanās pa zemes lodes virsmu ienesa pārgrozības visā saimnieciskās dzīves struktūrā: tie palīdzēja izskaust naturālās saimniecības atliekas un apvienot visu tautu saimniecisko dzīvi kopīgā organismā, ko jaunākos laikos mēdz dēvēt par pasaules saimniecību.

Ērtu satiksmes līdzekļu iespaidu uz saimnieciskās dzīves attīstību varējām konstatēt arī pie mums, Latvijā. Rīgas rūpniecības rajona un Liepājas ostas attīstība cieši bija saistīta ar

Rīgas-Orlas un Liepājas-Romnas dzelzsceļu līniju izbūvi, bet tiklīdz pārtrūka šie satiksmes nervi — tad arī apstājās rosība mūsu lielākās pilsētās. Atdzīvināt to līdz pirmskaŗa pakāpei, diemžēl, nav vēl izdevies.

Vārdu sakot, tagadnes satiksmes līdzekļi, kā: dzelzsceļi, telegrafs, pasts, radio, aviācija un telefons atgādina izsmalcinātu nervu sistēmu, kura kōpīgam saimnieciskam organismam sniedz katru mazāko satricinājumu. Šie satricinājumi izsauc ienākumu svārstīšanos katrā individuālā saimniecībā, kas savukārt ir viens no ievērojamākiem faktoriem tagadējās aplikšanas sistēmas evolūcijā. Mēs jau atzīmējam, ka aplikšanas tendence jaunākos laikos nosveras uz individuālas aplikšanas principiēm, kāpēc finansu zinātne nedrīkst ignorēt satiksmes līdzekļus nevien kā patsāvīgu ienākumu avotu, bet arī kā citu ienākumu avotu noieicošu faktoru.

2. Privātdzelzsceļu kompanijas.

Dzelzsceļu pirmsākums, kā jau minējām augstāk, meklējams Anglijā, kur pirmo dzelzsceļu starp Liverpuli un Mančesteri sāka būvēt 1825. g. un pabeidza 1829. gadā. Par dzelzsceļu izgudrotāju skaitas Juris Stefensons, kurš uzbūvēja pirmo liela ātruma lokomotīvi. 1829. g. lokomotīvu sacīkstē tas ar savu 4,5 tonnu smago lokomotīvi, pieāķējot tai 5 vagonus, nobrauca 22 kilometrus stundā, ar 2 vagoniem 40 un bez vagoniem pat 50 kilometrus stundā. Bet jau 1826. gadā Anglijas parlaments bija izdevis pirmo dzelzsceļu statutu, kurš deklarēja, ka dzelzsceļi, tāpat kā kanāļi, pieskaitāmi brīviem satiksmes līdzekļiem. Papildinot šo aktu, apakšējās palatas komiteja 1839. g. nolēma, ka katram ir tiesības nostādīt uz dzelzsceļiem sliedēm savus vagonus, pārvadāt pasažierus un būvēt piestātnes kur tam patīk, samaksājot pašas dzelzsceļa līnijas īpašniekam zināmu atlīdzību par tās lietošanu. Tā tad, jau dzelzsceļu attīstības vēstures pirmatnējā stadijā mēs varam konstatēt valsts atsacīšanos no dzelzsceļu uzbūves un viņu eksploatācijas. Jāievēro, ka tas pilnā mērā sašķanēja ar toreizējo ūdensceļu eksploatācijas politiku Anglijā, kurā valdīja privtuzņēmība. Piem., līdz 1825. gadam Anglijā privātas sabiedrības bija izbūvējušas veselu kanālu tīklu, kas izmaksāja ap 13 milj. mārc. sterl. Šāda politika pilnā mērā arī sakrita ar toreizējiem tautsaimnieciskiem uzskatiem, kuri ar maziem izņēmumiem nosvērās par labu privātiesīmes un brīvajai konkurencei. Sakarā ar visu to, Anglijas dzelzsceļu tīkls izbūvēts un atrodas privātu sabiedrību rokās, pie kam visu dzelzsceļu garums 1911. gadā sasniedza 38.000 kilometrus, bet ieguldītais kapitāls — 1.324 milj. mārc. sterl.

Francijā dzelzsceļu izbūves plānus uzstādīja un cēla priekšā parlamentam 1842. g. toreizējais ministru prezidents Tjers. Šī plāna mērķis bija — organizēt privātu dzelzsceļu monopolu, ar kādu nolūku visa Francija tika sadalīta 6 iecirkņos un katrs iecirknis atdots vienai privātai dzelzsceļu sabiedrī-

bai, kuŗai katrai savā rajonā bija monopola tiesības. Šīs tiesības tās arī pilnā mērā izmantoja, uzbūvēdamas dzelzsceļu līnijas, kuŗas deva lielākus ienākumus, kurpretim līnijas, kas šādus ienākumus nebūtu spējušas dot, tās atstāja neuzbūvētas. Sakarā ar to, valstij pašai bija jāizbūvē velesa rinda sānu līniju, kuŗu garums 1908. g. līdzinājās 9000 kilometriem. Sākot ar 1908. gadu valsts uzsāka dzelzsceļu izpirkšanu, kuŗa, saskaņā ar koncesiju nosacījumiem, izbeigsies 1950. gadā.

Atzīmējams, ka Francijā, nelūkojoties uz to, ka dzelzsceļu lielāko vairumu uzbūvēja privātas sabiedrības, valsts līdzdalība viņu uzbūvē vienmēr bijusi ļoti aktīva. Lieta tā, ka privāto sabiedrību kapitāli samērā ar dzelzsceļu vērtību (1908. gadā tā līdzinājās 15.851 milj. zelta frankiem) bija mazi — apm. $\frac{1}{10}$ daļa, bet $\frac{9}{10}$ no tās bija valdības garantēts obligāciju kapitāls. Tani laikā, kad akciju kapitāls atnesa līdz 15% peļņas, valsts maksāja sānu un pieveddzelzsceļu obligāciju īpašniekiem milzīgas sumas klāt, kā procentu galvotāja. Tādā veidā līdz 1908. g. valsts bija piemaksājusi 1959 milj. franku.

Vācijā sākumā pārsvarā bija privātu dzelzsceļu politika, it īpaši Prūsijā sākot ar 1858. gadu. Tomēr blakus privātām sabiedrībām arī valdība pati būvēja vairākas dzelzsceļu līnijas, sevišķi Vācijas austrumos. 1873. gadā krīzes laikā tika atklāta dzelzsceļu sabiedrību dibināšanas panāmas, kāpēc arī uzvaru gūst tendence pāriet uz valsts dzelzsceļu sistēmu. Sakarā ar to, laikmetā no 1878. g. līdz 1882. g. tika izpirkta lielākā daļa no privātiem dzelzsceļiem, tā ka 1913. gadā no visas Vācijas dzelzsceļiem valstij piederēja 57506 kilometri, bet privātām sabiedrībām tikai 3653 kilometri. Saskaņā ar tagadējo Vācijas satversmi, visiem dzelzsceļiem līdz 1921. gada 1. aprīlim vajadzēja pāriet valsts īpašumā, kas jau faktiski notika līdz 1920. g. 1. jūnijam.

Itālijā viss dzelzsceļu tīkla lielākais daudzums pieder valstij, bet savā laikā to uz 60 gadiem iznomāja privātām sabiedrībām. Saskaņā ar 1902. un 1905. gada likumu, 3 galvenos dzelzsceļu tīkla mezglus pārņēma atkal valsts.

Austrijā sākot ar 1840. gadu dzelzsceļus būvēja valsts, bet finansiēlu grūtību spiesta pārdeva tos privātai sabiedrībai (Credit mobilier). Nelūkojoties uz finansiēliem pabalstiem no valsts puses, dzelzsceļu privātsaimniecība nespēja apmierināt visas prasības, tā kā ar 1870. g. valsts sāka atkal atpirkt dzelzsceļu līnijas. Līdz pasaules kara sākumam no 27.000 km. gariem dzelzsceļiem valsts īpašumā bija pārgājuši 18200 km.

Krievijā sākumā pieturējās pie valsts dzelzsceļu politikas un pirmo dzelzsceļu no Pēterpils līdz Carskoje Selo uzbūvēja 1838. gadā valsts. 1842. gadā sāka būvēt līniju starp Pēterpili un Maskavu, kuŗas katra verste izmaksāja līdz 200.000 rubļu zeltā, neskatoties uz to, ka pie būves nodarbināja kareivjus. Valsts dzelzsceļu būve turpinājās līdz 1858. gadam, kad, sekojot Vakareiropas paraugam, dzelzsceļu būvi

sāka nodot privātām sabiedrībām. Bet tā ka pēdējām pietiekošu kapitālu nebija, tad valstij nācās garantēt šo sabiedrību akcijas un arī obligācijas. Bet izrādījās, ka arī tas nepalīdz, kāpēc neatlikās nekas cits, kā valstij pašai izlaist dzelzceļu aizņēmumus un realizēto sumu sadalīt starp atsevišķām sabiedrībām. Valsts piemaksas privātām dzelzceļu sabiedrībām fin. min. Bunges laikā (1882.—1886. g., sasniedza 50 milj. rubļus gadā un tikai tad valdība atjēdzās par savas dzelzceļu politikas aplamību. Višnegradska (1887. g.—1892. g.) un Vittes (1893.—1903.g.) laikā sākās dzelzceļu izpirkšana no privātām sabiedrībām un jaunu valsts dzelzceļu būve. Valsts izpirka galvenā kārtā līnijas, kuŗas nedeļa peļņu, tā ka galu galā valsts uz dzelzceļiem tikai cieta zaudējumus piemaksu veidā saviem dzelzceļiem un arī garantētiem pravātiem dzelzceļiem.

Zināmu vēribu pelna arī dzelzceļu izbūves vēsture Ziem. Amēr. Sav. Valstīs un Kanādā. Šinīs valstīs valdība nedz būvēja dzelzceļus, nedz arī deva dzelzceļu sabiedrībām procentu garantijas, bet dāvināja tām zemi. Pēdējo izdarīja tā, ka dzelzceļu sabiedrībām, kas būvēja dzelzceļus vēl neapdzīvotos apgabalos, piešķīra gar pašu dzelzceļu stīgu pusi no zemes 15 anġļu jūdžu (24 verstu) platumā, pie kam piešķīra zemi vienāda lieluma kvadrātos pārmaiņus dzelzceļa vienā un otrā pusē. Pavisam tādā kārtā dzelzceļiem Z. A. S. Valstīs piešķīra ap $\frac{3}{4}$ milj. kvadrātkilometru. Dzelzceļu būvētāji parasti uz šiem zemes gabaliem izlaida obligācijas, kuŗas labprāt pirka tirgū, un tādā kārtā realizēja vajadzīgo kapitālu.

No minētā pārskata konstatējama visās Eiropas kontinenta valstīs privātu sabiedrību dzelzceļu pāreja valsts īpašumā. Šāda tendence stāv ciešā sakarā ar privātu sabiedrību dzelzceļu politiku un viņu saimnieciskās darbības paņēmiņiem, kā arī izriet no paša dzelzceļa, kā svarīga tautsaimniecības faktora būtības.

Dzelzceļu saimniecības attīstība stāv ciešā sakarā ar vispārīgām tautsaimniecības attīstības tendencēm. Tanīs valstīs, kur dzelzceļi atrodas privātu sabiedrību rokās, pēdējās arī nosaka dzelzceļu politiku un tādā kārtā spēj iespaidot pārējās saimnieciskās dzīves nozares.

3. Konkurence.

Dzelzceļu uzbūve prasa milzīgus kapitālus, kuŗus, ja tie reiz ieguldīti dzelzceļos, nav gandrīz iespējams no tiem pārvietot uz citām saimnieciskām dzīves nozarēm. Bez tam, $\frac{3}{4}$ daļa no visiem dzelzceļu saimniecības izdevumiem nav atkarīgas no kustības pa dzelzceļa līniju; vienalga, vai kustība norisinās pa dzelzceļu, jeb nē, izdevumi stīgas remontam un uzturēšanai kārtībā, kā arī kustošā inventāra uzturēšanai no tam nemainas. Sakarā ar to, dzelzceļa līnijas īpašnieks ir ieinteresēts kustības uzturēšanā, kāpēc par katru cenu cenšas pievilkt pasažierus un preču kuŗavas. Ja nu starp di-

viem punktiem uzbūvētas divas privātām sabiedrībām piederošas līnijas, tad starp tām izceļas asa konkurence, kuŗa noved līdz iespējamai tarifu pazemināšanai. Bieži šādas cīņas velkas diezgan ilgi, bet vienmēr izbeidzas ar izlīgumu šo divu privāto sabiedrību starpā. Tās noslēdz savā starpā līgumu un tādā kārtā, novēršot konkurenci, garantē sevīm zināma apmēra peļņu. Savstarpīgās konkurences novēršanai līgumi parasti paredz sekošu līdzekļu izlietošanu: 1) ieved vienādus kustības apstākļus, t. i. vienādu tarifu un pārvadāšanas ātrumu; 2) sadala savā starpā darbības rajonus; 3) sadala savā starpā kravas pēc viņu rakstura; 4) proporcionāli sadala savā starpā ieņēmumus, kādam nolūkam nodibina kopīgu centrālkasi un kontroles orgānus; 5) dažreiz stiprākā līnija pārņem nomā vājāko, jeb vienkārši pārtrauc uz tās kustību.

Cīņas laikā bieži vien dzelzsceļu līnijas pamazina savus tarifus, kādā gadījumā pēc līguma noslēgšanas atkal tos ievērojami paaugstina, lai tādā kārtā kompensētu cēlušos zaudējumus. Izbeigdami konkurenci savā starpā, dzelzsceļi apvienotiem spēkiem dodas cīņā ar citiem konkurentiem — iekšējiem ūdens un jūras satiksmes ceļiem.

4. Dzelzsceļi un ūdensceļi.

Ūdensceļu uzlabošana un izbūve no sākuma dzelzsceļiem visai nepatīkama parādība, kāpēc tie arī cenšas tos dabūt zem sava iespaida. Tāpēc arī, piem., Z. A. S. Valstis samērā maz izbūvētu iekšēju ūdensceļu, resp. kanālu, jo dzelzsceļu privātās sabiedrības tos uzpirka un pēc tam vienkārši iznīcināja. Vārdu sakot, cīņa starp dzelzsceļiem un ūdensceļiem tiek viesta dažādiem paņēmieniem. Tā Z. A. S. Valstis, piem., vasarā dzelzsceļu sabiedrības pamazina tarifus, gandrīz līdz līmenim, kāds pastāv uz ūdensceļiem, bet tiklīdz ziemai uznākot satiksmē pa pēdējiem izbeidzas, tās atkal tarifus paaugstina līdz iepriekšējam līmenim. Anglijā bagātākās dzelzsceļu sabiedrības sākumā uzpirka kuģu piestāšanās vietas un pašus kuģus, un tādā kārtā regulēja satiksmi pa jūras ceļiem, bet kad valdība to aizliedza, tad sāka uzpirkt tvaikņus. Tomēr jūras satiksmē nav dzelzsceļiem tik nopietns konkurents, kā iekšējie ūdens ceļi, galvenā kārtā kanāli un upes. Ar pēdējiem tad arī dzelzsceļi uzsāk cīņu uz dzīvību un nāvi, no kuŗas uzvarētāji parasti iznāk dzelzsceļi. Tā, piem., jau pag. g. s. 60-tos gados privātām dzelzsceļu sabiedrībām Anglijā bija padotas $\frac{2}{5}$ daļas jeb 2769 jūdzes no visiem turienes iekšējiem ūdensceļiem. Tagad interešu kopība starp dzelzsceļu sabiedrībām un kanāliem pastāv daudz plašākā apjomā kā pag. g. s.

Rezumējot līdz šim sacīto, dabūjam retrospektīvu pārskatu par dzelzsceļu attīstību jaunākos laikos. Valstis, kuŗās no sākuma dzelzsceļu uzbūve koncentrējās privātu sabiedrību rokās, ar laiku nodibinājās šo uzņēmumu faktiskais monopols

iekšējā satiksmē un kā tāds stiprā mērā iedarbojās uz pārējām saimnieciskās dzīves nozarēm. Vēl jo vairāk, apvienojoties starptautiskās organizācijās, tās sasniedza stāvokli, kad radās jautājums — kas pār kuŗu valda: valsts pār dzelzsceļiem, jeb dzelzsceļi pār valsti? Visjaunākos laikos šim jautājumam Eiropas kontinentālās valstīs vairs nav vietas, jo, kā jau redzējam, ar maziem izņēmumiem visās valstīs dzelzsceļi pārgājuši valsts īpašumā, bet šim jautājumam vēl ir ļoti liela nozīme Z. A. S. Valstīs, kur dzelzsceļu sabiedrības valsts saimnieciskā dzīvē ir svarīgs faktors.

5. Dzelzsceļu pārņemšana valsts īpašumā.

Dzelzsceļi svarīgs faktors valsts saimnieciskā dzīvē — atziņa, par kuŗas pareizību divu domu nevar būt. Un valstīs, piem., Prūsijā, kur šāda atziņa ieņem dzelzsceļu politikā dominējošo vietu, cenšas pārņemt savā īpašumā no privātām sabiedrībām uzbūvētus dzelzsceļus. Pārņemšana nenotiek sociālizācijas, ekspropriācijas u. tml. ceļā, bet gan uz tiesiskiem pamatiem. Lieta tā, ka valsts, izsniedzama privātām sabiedrībām koncesijas dzelzsceļu līniju izbūvei, parasti uzstāda noteikumu, ka pēc tik un tik gadiem valstij ir tiesības attiecīgo dzelzsceļa līniju izpirkt, resp. pārņemt savā īpašumā. Un, kā mēs redzējam, tas jaunākos laikos arī notiek diezgan plašos apmēros. Par labu dzelzsceļu pārņemšanai valsts īpašumā runā sekoši apstākļi:

1. Ja valsts rokās atrodas dzelzsceļu tīklis, tad tā var uzbūvēt arī tādas līnijas, kuŗas pirmā laikā nenes peļņu, bet vēlāku var sekmēt vispārīgu saimniecisku attīstību.

2. Pārņemdama savā īpašumā dzelzsceļus, valsts var neaprobežoti noteikt dzelzsceļu tarifus, kas novērš nevēlamas parādības tarifu lietās, ja dzelzsceļi atrodas privātu sabiedrību rokās.

3. Dzelzsceļi ir tik varens saimnieciskas varas iegūšanas līdzeklis, ka tie spēj paralizēt valsts saimniecisko politiku, atrazdamies privāto sabiedrību īpašumā.

4. Dzelzsceļu pārņemšanu valsts īpašumā sekmē arī tas apstāklis, ka daudzās Vakareiropas valstīs izaugusi labu ierēdņu šķira, ar kuŗas palīdzību valsts var dzelzsceļus eksploatēt tik pat sekmīgi, kā privātās sabiedrības.

5. Personīgo interešu trūkumu nekādā ziņā nevar piešķaitīt valsts dzelzsceļu minusiem, jo arī privātdzelzsceļus pārvalda no sabiedrībām algotas personas, t. i. par pienācīgu atbildību valsts arī var izmantot attiecīgu personu spējas un zināšanas.

6. Dzelzsceļu izbūvei vajadzīgos kapitālus valsts var iegūt par lētākām procentēm, nekā privātas sabiedrības, jo tagad valstīs bauda plašus jo plašus kredītus.

7. Konflikti starp dzelzsceļu administrāciju un kalpotājiem uz privātdzelzsceļiem var gadīties biežāk un, tā tad, dez-

organizēt kārtīgu satiksmi, kurpretim valsts šādus konfliktus var likvidēt vieglāki.

Varētu uzskaitīt vēl daudzus citus faktoros, kas sekmējuši privātdzelzsceļu pāriešanu valsts īpašumā, bet, domājams, pietiks ar minētiem. Tomēr, kā vispārīgu parādību var atzīmēt, ka dzelzsceļi pāriet valsts īpašumā arī uz dažu sabiedrisku grupu spiediena, jo šīs grupas sagaida tarifu pazeminājumu pēc dzelzsceļu pārņemšanas valsts īpašumā. Tas, piem., savā laikā bija novērojams Prūsijā, kur par dzelzsceļu pāriešanu valsts īpašumā enerģiski uzstājās agrārrieši un tirgotāji.

6. Izpirkšanas noteikumi.

Kā jau atzīmējam, tad valsts, izsniedzama pravātām sabiedrībām koncesijas dzelzsceļu izbūvei, parasti ievieš noteikumu, ka pēc tik un tik gadu notecēšanas valstij ir tiesības pārņemt attiecīgo dzelzsceļu savā īpašumā, resp. izpirkt to. Kādi ir šie izpirkšanas noteikumi?

Izpirkšanas noteikumi priekš valstīm visā visumā ir diezgan smagi, jo tās, cenzdamās apmierināt attīstījušās rūpniecības prasības pēc ērtiem satiksmes līdzekļiem, bija spiestas pieņemt privāto sabiedrību uzstādītos, priekš sevīm smagos noteikumus. Tomēr nevienā valstī dzelzsceļu izpiršana nenotiek par sumu ieguldītā kapitāla apmēros, bet gan kapitālizējot dažu pēdējo gadu ineesīgumu. Piemēram, Francijā valsts patur sevīm tiesības izpirkt dzelzsceļus pēc 15 gadiem no koncesijas izsniegšanas momenta, pie kam sabiedrībām izmaksājamā summa tiek aprēķināta šādi: Ņem pēdējo 7 gadu ienākumus, no tiem atvelk 2 visnelabvēlīgāko gadu ienākumus, pie kam atlikušā summa nedrīkst būt zemāka par paša pēdējā gada ienākumiem. Šādā kārtā aprēķināto sumu valsts tad arī maksā privātai sabiedrībai līdz koncesijas termiņa notecēšanai, jeb atkal var tikt izmaksāta vienā reizā, saprotams, kapitālizējot to. Pastāvot šādiem noteikumiem, privātās sabiedrības, dabūjušas zināt par viņām piederošu dzelzsceļu sagaidāmo izpiršanu, pēdējos gados pirms izpiršanas mērķīgā ceļā paceļ savus ienākumus, vai nu atturēdamās no stīgu un kustošā inventāra remontiem, jeb atkal paaugstinādamas tarifus. Sevīšķi nelabvēlīgos apstākļos atrodas tās valstis, kur valdības atsacījušās no tiesībām iejaukties privātu dzelzsceļu tarifu regulēšanā, piem., Francija. Beļģijā valdībai šīs tiesības ir un tāpēc arī tā parasti pirms kādas dzelzsceļa līnijas izpiršanas noregulē dzelzsceļa tarifus. Pārējie izpiršanas noteikumi Beļģijā ne ar ko neatšķiras no Francijas noteikumiem.

Anglijā valsts dzelzsceļus var izpirkt pēc 15 gadiem no koncesijas izdošanas momenta. Privātām sabiedrībām izmaksājamo sumu aprēķina šādi: ņem vidējo ienākumu par pēdējiem 3 gadiem un tad to kapitālizē, pareizinot uz 25.

Agr. Krievijā izpirkšanas sumas aprēķināšanai ņēma tiro ienākumu par pēdējiem 7 gadiem, no kuŗa atskaitīja ienākumus par 2 visnelabvēlīgākiem gadiem, un pēc tam aprēķināja vidējo caurmēra tiro ienākumu par atlikušiem 5 gadiem. Pēdējā nedrīkstēja būt zemāka par paša pēdējā gada ienākumu un to uzlūkoja par sabiedrības tirienākumu gada normu. Tādā kārtā aprēķināto ienākumu pareizināja uz tik lielu skaitli, cik gadu atlikās līdz koncesijas termiņa notecēšanai, pie kam no iegūtās sumas atskaitīja diskontu 5% apmēros par pirmstermiņa samaksu. Šādas kapitālizācijas rezultāts bija tas, ka privātās sabiedrības par valsts īpašumā pārgājušiem dzelzsceļiem saņēma sumas, kuŗas daudzkārtīgi pārsniedza izdevumus. Par garantētiem dzelzsceļiem izpirkšanas suma nedrīkstēja būt mazāka par neiemaksāto akciju kapitāla daļu.

7. Valsts dzelzceļu eksploatācijas veidi.

Runājot par dzelzceļu eksploatāciju, vispirms jāapstājas pie jautājuma — kādas priekšrocības dod dzelzceļu eksploatācija no pašas valsts, jeb, citiem vārdiem, kādas ēnas puses saskatāmas privātu dzelzceļu eksploatācijā. Šis jautājums zināmā mērā jau zaudējis savu asumu, jo, kā jau redzējam, gandrīz visās tagadējās valstīs izšķirušies par labu valsts dzelzceļu saimniecībai, bet tas nebūt nevar noderēt par iemeslu pilnīgi to ignorēt. Nav noliedzams, ka savā laikā privātās sabiedrības dzelzceļu izbūvē spēlēja ievērojamāku lomu, nekā pašas valstis, bet tur, kur pēdējās pašas stājās pie dzelzceļu izbūves, tie izmaksāja valsts kasei pārāk dārgi. Tā tad, vēstures piemēri rāda, ka privātās sabiedrības kā dzelzceļu būvētājas no vispārīgā tautsaimnieciskā viedokļa sekmīgāki apmierinājušas uzplaukstošās rūpniecības prasības, nekā to būtu izdarījusi valsts pate. Tāpēc arī nevar en bloc nosodīt privāto dzelzceļu būvniecību un katrā gadījumā valsts dzelzceļu būvniecību stādīt pirmā vietā. Bet ja tas ir tā, tad tomēr nevar noliegt faktu, ka privātās sabiedrības savus mērķus ir sasniegušas ar valsts palīdzību. Pēdējā parādās vispirms iekš tam, ka valsts piešķir privātām sabiedrībām tiesības atsavināt dzelzceļa stigas izbūvei privātus īpašumus, bez kā dažas līnijas nemaz nebija iespējams izbūvēt. Dažas valstis, piem., Krievijā valsts palīdzība gāja vēl tālāk: valdība garantēja akciju dividendus, uzņēmās obligāciju kapitālu realizēšanu, izsniedza lielus aizdevumus u. t. t., tā ka līdz 1906. gadam valsts dzelzceļos bija ieguldījusi 6138 milj. rubļus, bet ikgadīgas piemaksas par garantētām akcijām un obligācijām un konsolidētām akcijām līdzinājās 174,9 milj. rubļiem. Vispār, valstis, kur dzelzceļi izbūvēti no privātām sabiedrībām ar valsts pabalstiem, tie nekādus ienākumus valstij nedod, lai gan koncesijās paredzēta peļņas sadalīšana starp sabiedrībām un valsti. Tā, starp citu arī agr. Krievijā valstij no privātdzelzceļu sabiedrībām pienākošā peļņas daļa gadā līdzinājās apm.

3,5 milj. rubļiem, bet tai pretim stāvēja augšām minētās piemaksas.

Kas zīmējas uz valstij piederošu dzelzsceļu eksploatēšanu tad varam konstatēt 2 veidus: 1) dzelzsceļu iznomāšanu privātām sabiedrībām, kā to savā laikā praktizēja Itālija, un 2) valsts pate tos eksploatē. Pēdējais eksploatācijas veids valstis, kur dzelzsceļi ir valsts īpašums, ir dominējošais un pie racionālas saimniekošanas dod valstij diezgan prāvus ienākumus, piem. Prūsijas valsts dzelzsceļi 1912. gadā deva valstij 843 milj. marku tīra atlikuma. Pa pasaules kara gadiem un dažus gadus pēc miera noslēgšanas Prūsijas dzelzsceļi, sakarā ar vispārēju saimnieciskās dzīves sabrukumu, deva deficītu, bet sākot ar 1922. gadu izdevumi ar ienākumu atkal sabalansēti un tagad atkal dod peļņu.

Par labu dzelzsceļu eksploatēšanai no valsts runā apstākļi, kurus jau minējām iepriekšējā nodaļā, kā arī privātu dzelzsceļu saimniekošanas ēnas puses. Pēdējās konstatējamas dzelzsceļu tarifu politikā, kā arī satiksmes izmantošanā egoistiskiem mērķiem, kā to pierāda privātu dzelzsceļu paņēmieni Z. A. S. Valstīs un Kanādā.

8. Fiskalālais un tautsaimnieciskais viedoklis.

No līdz šim sacītā konstatējams, ka dzelzsceļu saimniecību nosaka šīs saimnieciskās dzīves nozares raksturs, kurš runā par labu dzelzsceļu eksploatācijai no valsts. Bet jautājums — no kāda viedokļa valstij jāeksploatē savi dzelzsceļi — nav tik vienkāršs, kā pašas eksploatēšanas veids. Ja dzelzsceļu privātsabiedrību interesēs ir iegūt pēc iespējas lielāku peļņu, tad zīmējoties uz valsti, kā dzelzsceļu eksploatētāju, tiek uzstādītas citas prasības, un proti, tai jāatrod zināms līdzsvars starp finansēlo un vispārīgo interešu viedokļiem. Kā tas panākams, — to vispārīgos vilcienos grūti nosacīt.

No vienas puses, tagad pilnos apmēros nevar akceptēt tīro fiskālo viedokli, saskaņā ar kuru par valsts dzelzsceļu galveno uzdevumu uzlūko lielākas peļņas iegūšanu. Dzelzsceļiem, kā mēs redzējam, piekrit ļoti svarīgu funkciju izpildīšana vispārīgā tautas saimniecībā. Bet pilnos apmēros nevar akceptēt arī tīri tautsaimniecisko viedokli, kurš prasa, lai dzelzsceļi ievērotu vienīgi vispārīgās intereses, kaut arī tie prasītu tādā gadījumā piemaksas no vispārīgiem valsts līdzekļiem. Pēdējais princips šimbrīžam nevienā valstī nav realizēts, bet ja arī dažās konstatējamas valsts piemaksas dzelzsceļiem, tad šādas parādības cēloņi meklējami citos apstākļos.

Ja nu dzelzsceļus eksploatē pēc fiskālā principa, tad rodas jautājums — kā izlietot ienākumu pārpalikumu no tiem: vai tie ieskaitāmi vispārīgos valsts ienākumos, jeb atkal izlietojami speciālām dzelzsceļu pašu vajadzībām, piem. jaunu līniju izbūvei, dzelzsceļu parādu dzēšanai, amortizācijas fondam etc. Šo jautājumu var pareizi izšķirt tikai tad, ja ņem vērā katras valsts īpatnējos finansēlos un vispārīgos tautsaimnieciskos ap-

stākļus. Par pareizām jāuzskata domas, ka viena daļa no dzelzsceļu ienākumu tiratlikuma izlietojama sevišķa izlidzināšanas fonda dibināšanai, no kura nelabvēlīgākos gados varētu segt ienākumu varbūtējo samazināšanos un tādā kārtā izlidzināt iztrūkumu valsts budžetā.

9. Dzelzsceļu tarifi.

Attīstoties saimnieciskai dzīvei, transporta izdevumu augstums ir svarīgs konkurences faktors, kā iekšējā, tā arī starptautiskā tirdzniecībā. Dažādi atvieglinājumi preču transporta ziņā rada neapstrīdamas priekšrocības tirgu iekarošanā, kāpēc dzelzsceļiem ir šīni ziņā milzīgs spēks, ja vien atstāj viņu bez kontroles pārziņā preču tarifu nosacīšanu. Tas, bez šaubām, rada lielu patvaļību.

Zem nosaukuma *tarifs*, vispār, jāsaprot visas tās maksas, ko dzelzsceļi ņem par pasažieru un preču pārvedumu. Tie pēc saviem uzbūves principiem sadalās vairākos veidos, no kuriem galvenie ir sekoši:

1. *Tarif de faveur* (favoritu tarifs), kura raksturīgā pazīme ir viņu nenoteiktība; piem., kādas protežējamas firmas preces dzelzsceļš pārvadā pa pazeminātu jeb parasto tarifu, bet to tūlīn paaugstina, tiklīdz cita kāda konkurējoša firma sāk izlietot dzelzsceļa pakalpojumus. Šādam tarifam pastāvot iespējami tā sauc. «tarifu pakalni» (tarifnie bugri, *Short haul principle*), t. i. ja priekš zināmiem punktiem pielaiž kādas privilēģijas. Tā piem., pirms kara transports no Saratovas līdz Rīgai, Liepājai, Rēvelei un Pēterpilij bija par 10 rubļiem par vagonu lētāks, nekā no Kirsanovas, kura atradās par 276 verstēm klātāk.

Pastāvot tādai tarifam nenoteiktībai, iespējamas visādas kombinācijas no dzelzsceļu sabiedrībām, kāpēc valsts bija spiesta iekļauties privāto sabiedrību tarifu noteikšanā un piemērošanā. Ar citiem vārdiem, valsts prasa, lai privātas sabiedrības 1) nepiemērotu *tarif de faveur*, 2) publicētu savus tarifus, pie kam no publicēšanas momenta līdz spēkā stāšanās momentam jāpaiet zināmam laika periodam, 3) ievestu maksimālus tarifus, 4) pazeminātu tarifus, tiklīdz dividendes pārsniedz zināmu normu, 5) atteiktos no «tarifu pakalpiem» un 6) iesniegtu tarifus apstiprināšanai.

Šīs prasības atspoguļojušās arī Anglijas likumdošanas aktos, saskaņā ar kuriem dzelzsceļu tarifiem jābūt vienādiem priekš visām personām, nav pielaižami nekādi atskaitījumi no tiem par labu vai sliktu privātām kompanijām un personām, nedrīkst dot bez likumīga iemesla nekādas priekšrocības atsevišķām personām un kompanijām u. t. t. Anglijas likumdevēji tādā ceļā centās novērst tarifu nenoteiktību.

Saprotams, sakarā ar dzelzsceļu pāriešanu valsts īpašumā, nenoteiktība dzelzsceļu tarifos izzūd un līdz ar to tiek ieviesta noteikta sistēma, kā preču, tā arī pasažieru tarifos. Kas zīmējas uz **preču tarifiem**, tad tagad pazīstamas 2 sekošas sistēmas:

1. Veduma maksu ņem atkarīgi no attāluma un kravas rakstura. Sakarā ar to, maksa par vērtīgām precēm, kuŗas var panest dārgu transportu, ir augstāka, bet priekš mazvērtīgākām precēm to pazemina līdz līmenim, kāds tām panesams. Šīs sistēmas principus var formulēt šā: tarifa likmes stāda atkarībā no: 1) kravas vērtības vai viņas maksāšanas spējam, 2) pārvadājamās kravas daudzuma, 3) pārvadāšanas attāluma (diferenciālie tarifi), 4) pārvadāšanas ātruma (lielais un mazais ātrums), 5) pārvadāšanas ērtībām, 6) konkurences apstākļiem starp dzelzsceļiem un citiem satiksmes līdzekļiem (navigācijas tarifi), 7) iedzīvotāju ekonomiskā un rūpniecības un tirdzniecības stāvokļa (valsts dzelzsceļu tarifu politika) un 8) dzelzsceļu ienesīguma.

2. Dzelzsceļu tarifu otrā sistēma griež vērību ne uz preču kvalitāti, bet tikai uz daudzumu. Kā piemērs var noderēt Prūsijas tā sauc. Reformtarif, kuŗš pārvadājamās preces šķiro šādās 4 grupās: 1) gabalu preces, 2) segtās platformās, 3) nesegtās platformās un 4) segtos vagonos pārvadājamās preces. Veduma maksas augstāko likmi maksā par gabalu precēm, bet zemāko — par vagonos pārvadājamām precēm. Šī sistēma ļoti izdevīga lieliem uzņēmumiem, kuŗi preces sūta vienīgi veseliem vagoniem. Sakarā ar to, Prūsijā ļoti izplatījušās spedīcijas firmas, kuŗas pieņem no mazākiem sūtītājiem gabalu preces un tad tās sūta veseliem vagoniem (Sammelgut). Tā ka tā neizdevīga mazākiem uzņēmumiem, tad bieži vien pret to pacēlas protesti no tā sauc. Mittelstandspolitik aizstāvjiem.

Pasažieru tarifu attīstībā mēs varam konsatēt tādas pat etapus, kā pasta tarifu attīstībā. Pirmā laikā dominē tā sauc. gradācijas tarifs (Stufentarif), kuŗa likmes stāv ciešā sakarā ar attālumu. Šim tarifam seko joslu tarifs (Zonentarif), kad visa valsts tiek sadalīta koncentrētās joslās (zonās) un atkarīgi no tam, cik šādu joslu pasažieriem jānobrauc, nosaka tarifa likmes. Pēdējais tarifs tagad gandrīz visās valstīs ir dominējošais, kaut gan jau 19. g. s. 2. pusē daži izteica domas par vienlīdzīga tarifa (Einheitstarif) ievēšanu. Tā, jau 1857. gadā Napoleons III. domāja, ka vienlīdzīga tarifa ievēšana būtu visai vēlama un dzelzsceļi no tam nemaz neciestu. To pašu rekomendēja Brandons Anglijā. Hercka Austro-Ungarijā un Dr. Engels Vācijā. Šā projekta autori, pazīdami dzelzsceļu kustību, norādīja uz to, ka vienlīdzīgais tarifs ievērojamā mērā pavairoš pasażieru kustību uz dzelzsceļiem, pie kam eksploatācijas izdevumi nepavairošies tādos pat apmēros, jo pēc Hercka aprēķina pasažieru vagonos tikai $\frac{1}{4}$ vietu esot aizņemta. Ievērojot dzelzsceļu transporta sabrukumu kara laikā, pieminētais Hercka apgalvojums uzlūkojams par nepamatotu. Bet tas nebūt nevar noderēt par iemeslu vienlīdzīga tarifa noraidīšanai; tuvākā vai tālākā nākotnē tas var tikt realizēts.

10. Dzelzsceļu politika atsevišķās valstīs.

Zīmējoties uz jautājumu — kā īpašumā dzelzsceļiem jāatrodas, — jau iepriekšējās nodaļās konstatējam valdošo tendenci, — pārņemt privātām sabiedrībām piederošos dzelzsceļus valsts īpašumā. Citiem vārdiem, dzelzsceļu būvniecībā jaunākos laikos dominējošā vieta pieder valstij, kāds apstākļi arī nosaka attiecīgas valsts dzelzsceļu politiku. Ja dzelzsceļus būvē un eksploatē privātas sabiedrības, tad viņu darbības vadošais motīvs ir — peļņas iegūšana, kurpretim valstij piederošu dzelzsceļu eksploatācijā šim motīvam nav noteicoša nozīme. Valsts dažreiz būvē dzelzsceļus, kuri acumirkli nekādus finansiālā ziņā labvēlīgus rezultātus nedod, bet tādā gadījumā noteicoša faktora lomu spēlē citi apstākļi. Zem pēdējiem saprotams iedzīvotāju ekonomiskais stāvoklis un rūpniecības un tirdzniecības attīstības līmenis. Mēs jau redzējām, ka taisni uzplaukstošā rūpniecība prasīja pēc ērtiem un ātriem satiksmes līdzekļiem, kas arī sekmēja dzelzsceļu izplatīšanos pa visas zemes lodes virsu. Šis ierosinošais faktors savu nozīmi nav zaudējis jaunākos laikos, jo, kā redzējām, Prūsijas dzelzsceļu tarifi vislielākā mērā saskaņoti ar lietrūpniecības vajadzībām, kāpēc varam apgalvot, ka Prūsijā dzelzsceļu politiku diktē modernā lietrūpniecība. Pretēju ainu varam novērot agr. Krievijā. Ja aplūkojam Eir. Krievijas dzelzsceļu tīklu, tad redzam, ka visi dzelzsceļi būvēti ar nolūku atvērt valsts iekšienes apgabaliem izeju uz ostām. Ar citiem vārdiem, Krievijā dzelzsceļu līnijas būvētas ar nolūku atvērt lauksaimniecības ražojumiem ārējos tirgus, t. i. dzelzsceļu politiku agr. Krievijā nosacīja agrāriešu intereses.

Tā tad, dzelzsceļu politiku katrā valstī nosaka tās īpatnības, bet visā visumā — cenšanās attīstīt satiksmi starp dažādiem valsts centriem, sekmējot tādā kārtā iedzīvotāju ekonomiskā stāvokļa uzlabošanu.

Kā zināms, bez tā sauc. komerciālām dzelzsceļu līnijām tiek būvētas arī stratēģiskas līnijas, kuŗas domātas kuŗa gadījumam. Valsts ārējās drošības nodrošināšana, kā jau redzējām finansu zinātnes kursa sākumā, pieder arī pie tagadējām kolektīvām vajadzībām, kuŗas apmierināt ir arī valsts uzdevums. Tāpēc, izturēties negatīvi pret šādu līniju būvēšanu neatļauj valstiskais viedoklis, kuŗam katrā gadījumā jābūt dominējošam.

11. Latvijas dzelzsceļi.

Latv. dzelzsceļu darbību nosaka 21. jūn. 1927. g. publicētais «Dzelzsceļu likums», kuŗš attiecas «uz visiem vispārīgai lietošanai atklātiem valsts un privātiem dzelzsceļiem» (1. p.). Šādu dzelzsceļu pienākums ir (2. p.): «pārvadāt pasažierus, viņu bagāžu, dzīvniekus un citas privātas un valsts mantas un preces», izņemot sevišķus gadījumus. Saskaņā ar likuma 15. pantu, «dzelzsceļš atbild par zaudējumiem, iztrūkumiem un bojājumiem, kuŗi cēlušies no viņa darbinieku, kā arī citu dzelzsceļa no-

rikotu personu dienesta rīcības, ja tie nodoti izpildot dienesta pienākumus». Likuma 20.—50. panti regulē pasažieru un bagažas pārvadāšanu, bet 51.—96. panti preču pārvadāšanu. Likuma IV. daļā, t. i. no 97. līdz 144. pantam minēti noteikumi par dzelzsceļu atbildību dažādos gadījumos, kamēr likuma V. daļā, resp. no 145. līdz 172. uzskaitītas dzelzsceļu policijas funkcijas.

Pirms pasaules kara uz tagadējās Latvijas teritorijas darbojās dzelzsceļu līnijas 1933,52 klm. garumā, no kurām svarīgākās līnijas bija Liepājas-Romņu un Ventpils-Ribinskas dzelzsceļu līnijas. Atzīmējams, ka pirmā dzelzsceļu līnija no Daugavpils uz Rēzekni atklāta 1860. gadā, t. i. kad dzelzsceļu izbūve Vakarēiropā jau bija ievērojami uzplaukusi. Pasaules kara laikā un pēc kara uzbūvētas vairākas līnijas, tā kā 1926. gadā Latvijas dzelzsceļa tīkls līdzinājās 2790,3 klm., no kuriem 2599,7 klm. piederēja pie eksploatējamām līnijām, bet 190,6 klm. netika eksploatēti.

Pie Latvijas dzelzsceļu trūkumiem jāpieskaita tas apstāklis, ka eksploatējamās līnijas ir dažāda platuma, un, proti, tagad darbojās 5 platumu līnijas:

platsliežu (krievu)	— 1524 m/m	— 1461,5 klm. garumā
normālplatuma (vācu)	— 1435 „	— 426,8 „ „
šaursliežu	— 1000 „	— 48,8 „ „
pievedceļi	— 750 „	— 274,4 „ „
lauku ceļi	— 600 „	— 492,8 „ „

Kopā 2704,3 klm. garumā

Nevar teikt, ka Latvijas dzelzsceļu tīkls, samērā ar zemes lielumu, būtu plaši izbūvēts. Salīdzinot ar citām Vakarēiropas valstīm, ta ieņem 8. vietu, t. i. uz 100 kv. klm. teritorijas dzelzsceļu bija:

Beļģijā	28,1 klm.
Anglijā	19,9 „
Šveicē	12,3 „
Vācijā	12,1 „
Dānijā	10,5 „
Francijā	9,4 „
Holandē	9,4 „
Latvijā	4,5 „

Tomēr, salīdzinot mūsu dzelzsceļu eksploatējamā tīkla garumu uz 100 kv. klm. un 10.000 iedzīvotājiem ar citām pēc kara nodibinātām Baltijas valstīm, varam konstatēt, ka mēs ar dzelzsceļiem esam labāk apgādāti, kas redzams no sekošiem skaitļiem:

	Uz 100 kv. klm.	Uz 10.000 iedzīv.
Latvijā 3,96	13,72
Igaunijā 2,4	10,1
Lietavā 2,6	7,3
Somijā 1,21	13,09

No eksploatējamām līnijām privātām sabiedrībām pieder tikai divas: Liepājas-Aizputes 1000 m/m platumā 48,8 klm. un Valmieras šaursliežu pievedceļš 750 m/m platumā 130,2 klm., kopā 179,0 klm., bet viss pārējais tīkls — valstij.

Vairākas Latvijas dzelzsceļu līnijas ir visaugstākā mērā svarīgas un arī nākotnē piederēs pie visvairāk lietotām. Tā Ventspils-Tukuma-Krustpils-Zilupes līnija pāri Maskavai savienojas ar Sibīrijas dzelzsceļu un ir visizdevīgākais ceļš preču transportam no Sibīrijas un Krievijas austrumiem uz Eiropu. Tāpat Rīgas-Daugavpils dzelzsceļš izbeidzas bagātajā Krievijas melnzemes apgabalā un, nodibinoties normālai preču apmaiņai ar Krieviju, būs galvenais ceļš Krievijas labības eksportam un Vakareiropas valšņu fabrikātu importam.

12. Latvija dzelzsceļu tarifi.

Saskaņā ar 21. jūnijā 1927. gadā publicētā Latvijas «Dzelzsceļu likuma» 22. pantu, «pasažieru braukuma un bagāžas veduma maksu nosaka tarifi». Tiesības izdot tarifus pieder Saeimai, bet citus uz dzelzsceļu saimniecību attiecīgus noteikumus un instrukcijas — satiksmes ministrim. Tarifu izstrādāšanai pie Dzelzsceļu virsvaldes pastāv sevišķa padome, kurā ietilpst arī privātu saimniecisku organizāciju pārstāvji. Pēc tagad spēkā esošā tarifa, visas pārvaldāšanai parastā ātrumā pieteiktās preces viņu nosūtīšanas kārtas ziņā sadalītas 2 grupās: 1) ārpuskārtas sūtījumos un 2) kārtas sūtījumos. Pirmā grupā ietilpst kara ministrijas sūtījumi, dzelzsceļu kurināmo un smērvielu pārvaldājumi sevišķi steidzamas vajadzības gadījumos, uz īpašu valdības rīkojumu pamata izdarāmie pārvaldājumi nelaimes gadījumu novēršanai un uz īpašu noteikumu pamata izdarāmie pārvaldājumi. Visas citas pa dzelzsceļiem pārvaldājamās preces skaitāmas par kārtas sūtījumiem un sadalās sekošās piecās kategorijās:

I. k a t e g o r i j ā: 1) šķirsti ar miroņiem; 2) dzīvi lopī, zvēri, putni un dzīvas zīvis; 3) ugunsnedrošas, ātri aizdegošās (izņemot āboliņu, sienu un salmus) un spridzināmās vielas; 4) ēdamas un ātri maitājošās vielas; 5) mākslīgi mēsli, laikā no 1. aprīļa līdz 1. septembrim un 6) ārzemju tranzīta preces.

II. k a t e g o r i j ā: visas I. kategorijā neparedzētās preces ar atsevišķa sūtījuma svaru ne vairāk par 4000 kilogramiem.

III. k a t e g o r i j ā: visas tās preces, kuņas nav minētas I., IV. un V. kategorijās, ar atsevišķa sūtījuma svaru vairāk par 4000 kg.

IV. k a t e g o r i j ā: malka, kokmateriāli un kaļķi, pilniem vagonu sūtījumiem.

V. k a t e g o r i j ā: pilniem vagonu sūtījumiem akmeņi, kriegeli, smiltis, grants, zeme, māli, balasts, dakstiņi, un tamlīdzīgi materiāli, kuņus var uzglabāt zem klajas debess.

Veduma maksu par parastā ātruma precēm aprēķina no katriem 10 kg. uz katra kg., sekošā kārtā:

I. klase — 0,2 snt., II. klase — 0,14 snt., III. klase — 0,09 snt., IV. klase — 0,066 snt., V. klase — 0,048 snt., šēma Nr. 1 (malka) 0,05 snt.

Pārvadājot preces uz lielākiem attālumiem veduma maksu pamazinājas:

a) pirmo četru klasu precēm:

virs 50 kilom. līdz 100 kilom	par	10%
„ 100 „ „ 150 „ „	„	20%
„ 150 „ „	„	30%

b) V. klases precēm:

virs 20 kilom. līdz 40 kilom.	par	10%
„ 40 „ „ 60 „ „	„	20%
„ 60 „ „ 80 „ „	„	30%
„ 80 „ „ 100 „ „	„	40%
„ 100 „ „	„	50%

c) šēmas Nr. 1. precēm, resp. malkai:

virs 20 kilom. līdz 30 kilom	par	20%
„ 30 „ „ 40 „ „	„	30%
„ 40 „ „ 50 „ „	„	40%
„ 50 „ „ 60 „ „	„	50%
„ 60 „ „ 80 „ „	„	60%
„ 80 „ „	„	70%

Brīvā dabā augošu koku sugu neapstrādātiem materiāliem (izņemot ozola, gobas, oša un kļavas), kuŗi garāki par 22 mtr., vai tievgalī resnāki par 225 m/m. vai kuŗi pārsniedz abus šos apmērus, bet visos minētos gadījumos nav garāki par 2,5 metr. un ja veduma maksu aprēķina nē mazāk kā par 10 tonnām, piemēro izņēmuma tarifu, t. i. 0,05 snt. apmērā par katriem 10 kg. un katru kilometru. Atkarībā no pārvadājama attāluma minētā maksa pazeminās šādi:

virs 30 klm. līdz 50 klm.	par	10%
„ 50 „ „ 70 „ „	„	20%
„ 70 „ „ 100 „ „	„	30%
„ 100 „ „ 120 „ „	„	40%
„ 120 „ „ 140 „ „	„	50%
„ 140 „ „ 170 „ „	„	60%
„ 170 „ „ 230 „	par 10 kg.-1 klm.	0,035 snt.
„ 230 „ „	„ 10 „ -1 „	0,025 „

Saskaņā ar «Likumu par kultūras fondu» (publ. «V. V.» 1921. g. Nr. 254.) 2. panta a punktu, kultūras fondam par labu ņemama 3% piemaksa pie preču pārvadāšanas tarifa, izņemot preču pārvadājumus uz valsts rēķina.

Tā tad, Latvijas dzelzsceļu preču tarifs pieskaitams pie tās sistēmas tarifiem, kuŗas pamatos likti preču raksturs un pārvadāšanas attālums, kas arī atbilst mūsu saimnieciskiem apstākļiem. Atzīmējams, ka tuvākā nākotnē paredzāma preču ta-

riņa reforma un attiecīgais likumprojekts jau tiek apspriests attiecīgā Saeimas komisijā.

Pasažieru un bagažas pārvadāšanas tarifs ieviests 1923. gadā, lai gan likmes pēc tam grozītas. Saskaņā ar attiecīgu rīkojuma 15. pantu, maksu par pasažieru braucieniem aprēķina par katru kilometru, neskatoties uz attālumu, resp. mūsu pasažieru tarifs nepazīst joslas. Bez tarifā paredzētās maksas, no katras biļetes, bet ne no katra brauciena, ņem īpašu nodokli Latvijas Sarkanam Krustam par labu šādos apmēros: no I. kl. pasažieriem — 6 snt., II. kl. pasažieriem — 4 snt. un no III. kl. pasažieriem 2 snt., ja biļete maksā 10 snt, un vairāk.

Bez parastām atsevišķu vienreizēju braucienu biļetēm starp stacijām, kur sevišķi dzīva pasažieru satiksme, ievestas vēl šādas biļetes: 1) turp un atpakaļ braucieniem (retur), 2) viena mēneša braucieniem, 3) trīs mēnešu braucieniem un 4) abo-nementa biļetes 10 braucieniem.

Saskaņā ar «Likuma par kultūras fondu» 2. panta «a» burtu, Kultūras fondam par labu ņemama 3% piemaksa pie tarifa par pasažieru un bagažas pārvadāšanu pa dzelzsceļiem, izņemot pasažieru un bagažas pārvadāšanu uz valsts rēķina. Šo piemaksu aprēķina no a) pasažieru biļetēm un b) no bagažas, piena, laikrakstu un citu periodisku izdevumu pārvadājumiem:

- a) bagažas sūtījumiem par 10 kg.
- b) piena sūtījumiem par 4 kg.
- c) laikrakstu un citu periodisku izdev. par 1 kg.

Salīdzinot mūsu pasažieru tarifu ar citu valšņu tarifiem, jāatzīst to par zemu, ko rāda sekoši dati par 1 pas. — klm. III. klasē:

1926. g. Latvijā	2,59 snt.
„ „ Igaunijā	2,90 „
„ „ Lietuvā	4,00 „
1925. g. Zviedrijā	6,70 „
1926. g. Dānijā	5,96 „
„ „ Polijā	3,84 „
„ „ Krievijā	4,04 „

13. Finansiēlie rezultāti.

Kad Latvijas valdība pārņēma savā īpašumā un ekspluatācijā uz valsts teritorijas atrodošos dzelzsceļus, tad ik uz soļa bija sastopamas kara laiku postījumu sekas: nodedzinātas un izdemolētas stacijas, saspridzināti tilti un caurtekas, sapuvuši gulžņi, nedaudzas bojatas lokomotīves, daži simti preču vagoni u. t. t. Lai savestu visu to kārtībā un nodibinātu kārtīgu pasažieru un preču satiksmi, nācās pielikt daudz pūļu un arī līdzekļu. Valsts kapitālie ieguldījumi dzelzsceļos pa visiem Latvijas pastāvēšanas gadiem tāpēc diezgan ievērojami un 1927./28. budžeta gadā vien iztaisa 9.201.891 latu, no kuriem

vairāk kā puse — 5.418.302 latu paredzēti jaunu līniju, galvenā kārtā Liepājas-Glūdas, izbūvei. Tāpat diezgan prāvas sumas prasa ēku jaunbūves un pārbūves, tiltu jaunbūves un pārbūves u. t. t. Turpretim, kas zīmējas uz kārtējiem eksploatācijas ieņēmumiem un izdevumiem, tad pirmie pārsniedz pēdējos un dod valstij vēl zināmu atlikumu, piemēram, 1925./26. g. — 3.108 milj. l., 1926./27. g. — 3.876 milj. l. un 1927./28. g. paredzēts ieņemt 6.214 milj. latu. Ja pēdējās sumas atskaitām no valsts kapitāliem ieguldījumiem, tad mūsu dzelzceļu eksploatācija uzrāda diezgan prāvu deficītu.

Mūsu dzelzceļu saimniecību var raksturot sekoši, dzelzceļu bilances uz 1. aprīli 1926. g., dati aktīvā:

1. Ceļa vērtība	„	Ls	324,626,945.73
2. Kustāmi īpašumi un materiāli	„	„	61,226,023.57
3. Naudas līdzekļi	„	„	5,533,984.64
4. Liepājas-Glūdas līnijas būve	„	„	3,999,874.18
5. Debitori	„	„	11,100,854.50
6. Izdevumi, kuri neattiecas uz eksploat.	„	„	6,497,551.77

Kopā Ls 412,985,234.45

Komerציālā peļņa par 1925./26. gadu iztaisa Ls 2.517,066.84, kas līdzinas apm. 0,7% no ieguldītā kapitāla. Prūsijā pirms kara valsts dzelzceļi deva tīru peļņu līdz 7% no visa ieguldītā kapitāla. Turpretim agr. Krievijā arī normālos apstākļos dzelzceļi deva prāvu deficītu. Saprotams, nevar salīdzināt mūsu dzelzceļu tagadējo stāvokli ar Prūsijas dzelzceļu stāvokli pirms kara, un arī tur tie kara un pēckara gados deva deficītu, nelūkojoties uz to, ka Prūsijas dzelzceļi nekad nebija nonākuši tik bēdīgā stāvoklī, kā pie mums pēc valsts teritorijas iztīrīšanas no ārējiem ienaidniekiem.

Papildinot augšām pievesto dzelzceļu bilances aktīvu uz 1. aprīli 1926. gadu, jāatzīmē, ka ritošā sastāva vērtība postenī «kustāmi īpašumi un materiāli» iztaisa 34.778.283 latus un tas sastāvēja uz 1. janvāri 1927. gadā no

lokomotīvēm	329 gab.
pasažieru vagoniem	600 „
preču „	5545 „
bagāžas „	40 „
pasta „	24 „

Dzelzceļu eksploatācijas rezultāti pilnā mērā atkarīgas no pasažieru un preču kustības apmēriem, kāpēc der ievērot arī sekošus, kustību raksturojošus datus:

Lokomotives un vagoni nobraukuši:

	Lokomotivju-klm.	Vagonu asu-klm.
1920./21. gadā	3,6 milj.	134,7 milj.
1921./22. „	4,4 „	175,2 „
1922./23. „	5,2 „	205,2 „
1923./24. „	5,8 „	227,7 „
1924./25. „	5,7 „	225,0 „
1925./26 „	6,0 „	240,4 „

Pārvadāto pasažieru skaits pēc satiksmēm:

	1923./24. g.	1924./25. g.	1925./26. g.
Iekšzemes satiksmē	10.076.483	11.204.303	10.616.030
Tiešā satiksmē uz ārzemēm	79.482	102.027	101.684
Tiešā satiksmē no ārzemēm	77.269	105.378	100.478
Tiešā tranzitsatiksmē	1.062	1.081	1.564
Kopā	10.234.296	11.412.789	10.819.756

Preču pārvadājumu daudzums, tonnās:

	1924./25. g.	1925./26. g.
Iekšzemes satiksmē	1.488.981	1.615.964
Tiešā satiksmē uz ārzemēm	141.592	154.991
Tiešā satiksmē no ārzemēm	310.361	310.155
Tiešā tranzitsatiksmē	666	73.285
Kopā	1.941.600	2.154.395

Dzelzsceļu i eņ ē m u m u s pēc atsevišķiem posteņiem
atspoguļo sekoši skaitļi:

	1924./25. g.	1925./26. g.
No pasažieru transporta	12,3 milj. latu	14,0 milj. latu
No bagažas transporta	1,0 „ „	1,2 „ „
No pasažieru ātruma preču transporta	1,6 „ „	1,8 „ „
No parastā ātruma preču transporta	12,9 „ „	13,4 „ „
Pārējie	4,6 „ „	4,4 „ „
Kopā	32,4 milj. latu	34,8 milj. latu

I z d e v u m i :

	1924./25. g.	1925./26. g.
Atalgojumi	10,5 milj. latu	14,3 milj. latu
Lokomotivju uzturēšana	4,3 „ „	4,0 „ „
Stigas uzturēšana	3,6 „ „	2,6 „ „
Lokomotivju remonts	2,8 „ „	2,8 „ „
Pasažieru vagonu remonts	0,9 „ „	1,0 „ „
Preču vagonu remonts	1,2 „ „	1,0 „ „
Pārējie	5,5 „ „	5,6 „ „
Kopā	27,8 milj. latu	32,3 milj. latu

XI. Pasts, telegrafs un telefons.

1. Pasta nozīme.

Rūpniecības un tirdzniecības uzplaukšana savā laikā prasīja ērtus un ātrus satiksmes līdzekļus. Blakus pēdējo attīstībai iet arī pasta satiksmes attīstība, jo labi organizēts pasts lielākā mērā sekmē tirdzniecisku sakaru nodibināšanu, kā valsts

iekšienē, tā arī starptautiskā mērogā. Preču paraugu pārsūtīšana pa pastu jaunākos laikos palikusi par modernās tirdzniecības nepieciešamu faktoru, kurpretim no daudzām svarīgām funkcijām pats visjaunākos laikos attiecies par labu tehniskā, resp. ātruma ziņā augstāk stāvošiem satiksmes veidiem, kā: telegrafam, radio, telefoniskai tālsatiksmi etc. Vispār, bez minētiem satiksmes līdzekļiem jaunākos laikos grūti iedomāties modernās saimnieciskās dzīves pareizu ritēšanu, un, proti, aiz sekošiem iemesliem:

1. Preču cenu izlīdzināšanās telpas un vietas ziņā tagad iespējama vienīgi tad, ja ātri un nepārtraukti funkcionē pats, telegrafs un pēdējos gados — radio. Kāda nozīme pēdējam apstāklim tagad, — zināms no politiskās ekonomijas mācības par preču cenu izcelšanos.

2. Pareiza preču pieprasījumu un piedāvājumu novērtēšana starptautiskā tirdzniecībā pilnīgi atkarājas no ātras informācijas materiālu pārsūtīšanas interesentiem.

3. Arbitāžas tirdzniecība nav iedomājama un iespējama bez moderniem satiksmes līdzekļiem, kāpēc arī tirgotāju risks jaunākos laikos nav tik liels, kā agrāk.

3. Arbitrāžas tirdzniecība nav iedomājama un grafs, telefons un radio saimnieciskā un, vispār kulturēlā dzīvē. Šeit nav iespējams, bet attiecībā uz saimniecisko dzīvi varam tikai konstatēt, ka tie lielākā mērā sekmē tirdzniecisku sakaru nodibināšanu un pašu tirdzniecību nostāda uz drošiem un zolīdiem pamatiem.

2. Pasta vēsture.

Pasta attīstības vēsture ir tikpat veca, cik cilvēces vēsture vispār. Tā pasta iestādes varam sastapt jau vecā Persijā, kurā šī ziņā citām antiskām valstīm noderejusi kā paraugs. Saskaņā ar Herodota un Ksenofonta rakstiem, arī vecā Grieķijā bija organizēta pasta satiksme, kurū valsts vajadzībām izpildīja «skrējēji,» t. i. ziņas no viena valsts punkta uz otru nogādāja cilvēki skriešus. Lielāku ievēribu pelna pasta satiksme vecā Romā — *cursus publicus*, kurās noorganizēšanā sevišķi nopelni pieder ķeizaram Augustam. Uz viņa pavēli gar lielāko ceļu malām zināmos attālumos bija uzbūvētas speciālas iestādes, kurās uzturēja zināmu skaitu ierēdņu un lopu, kā arī pārvietošanās līdzekļus. Šīs iestādes tad arī rūpējās par sakaņu uzturēšanu, resp. korespondences, personu un dažādu priekšmetu pārvadāšanu starp ķeizaru un viņam padotām valsts iestādēm un organiēm. Vēsturiskas ziņas norāda, ka kārtīga satiksme starp dažādiem valsts apgabaliem pastāvējusi jau republikas laikā, pēc otrā puniešu kara. Daži autori pat apgalvo, ka šo satiksmi varējušas izlietot arī privātpersonas, bet visas ziņas rāda, ka tā kalpojusi vienīgi valsts vajadzībām, un valsts arī to uzturējusi. Vispār, vecās Romas

cursus publicus organizācija un ekspluatācija lielākā mērā atgādina pasta satiksmi jaunākos laikos, kuŗa, kā liekas, arī daudz no šī romiešu institūta patapinājusi. Pēc Justiana, sakarā ar lielo tautu staigāšanu, Romas pasta iznīka un tikai dažas ciltis, kā vandaļi un ostgoti šo to piesavinājas un turpināja.

Vidus laikos vecās Romas pasta satiksmes atliekas varam saskatīt franku valstī. Tā, vēsturnieki konstatē, ka Kārlis Lielais ierīkojis pēc Romas parauga satiksmi ar Itāliju, Vāciju, Spāniju u. c. valstīm. Minēto satiksmi, starp citu, pieņēma Ludviķis Svētais savās kapitulārijās. Vēlākos gadu simteņos pasta satiksme uzplaukst no jauna, bet pie tās noorganizēšanas lielākā lomā piekrīt ne valstij, kā agrākos laikos, bet dažādām sabiedriskām iestādēm. Pirmā kārtā mināmas universitātes, kuŗas, sekodamas pieaugušām kultūras prasībām, nodibināja savā starpā priekš tiem laikiem diezgan kārtīgu pasta satiksmi. Sevišķi nopelni šinī ziņā pieder Parīzes universitātei (ap 1296. gadu). Tālāk, kārtīgu pasta satiksmi ierīkoja arī vācu bruņinieku ordenis, kā arī vairākas pilsētas un pat atsevišķas tirgotāju organizācijas, resp. ģildes.

Jauno laiku sākumā, kad organizējās nacionālās valstis un valdnieku vara sāka pieaugt, radās vajadzība pēc kārtīgas pasta satiksmes starp valsts centrālām iestādēm un provincēm. Tādā ceļā valstis viena pēc otras stājās pie pasta satiksmes organizēšanas, kuŗa, pretēji vidus laiku pēdējam periodam, pārgāja pilnīgi valsts rīcībā un ekploatācijā. Tāpēc arī no sākuma organizētā pasta satiksme apkalpoja vienīgi valsts vajadzības, bet drīz vien arī privātu iestāžu un personu vajadzības. Par pēdējās parādības impulsiem noderēja visi tie vēsturiskie momenti, kuŗi raksturo jauno laiku sākumu, un tālākie notikumi Eiropas kultūrēlā dzīvē, kā humanisms, reformācija, grāmatu drukāšanas izgudrošana u. t. t. Ar vienu vārdu, garīgās un materiālās kultūras attīstība prasīja, lai satiksmes līdzekļi kļūtu pieejami arī privātām personām. Un tas arī notika jau 1480. gadā Francijā un 1519. g. Holandē un Austrijā.

3. Pasta pārņemšana valsts rīcībā.

Mēs jau atzīmējām, ka pasta satiksmes attīstība jaunākos laikos no privātu iestāžu un sabiedrību rokām pārgāja valsts pārziņā.

Francijā Indriķis III. 15. oktobrī 1576. gadā izdeva ediktu, saskaņā ar kuŗu katrā pilsētā tika ierīkoti divu valsts sūtņu posteņi. Pēdējo uzdevums bija — transportēt dažādus tiesu iestāžu aktus, un savās tiesībās tie bija pielīdzināti līdz tam pastāvošiem Parīzes univerzītātes sūtņiem. Nākošos gados karālis izdeva pavēli, ka visu citu pasta iestāžu ierēdņiem jāsniedz palīdzība valsts sūtņiem. Pret šādu pavēli protestēja Parīzes univerzītāte, bet bez panākumiem, jo 1643. gadā univerzītātes pasta pārsūtīšanas privilēģija pret noteiktu atlīdzību

tika atcelta. Indriķis IV. 1597. g. ierikoja arī personu pārvadāšanu un pret zināmu nomas maksu to iznomāja privātiem uzņēmējiem uz 3—6 gadiem. Indriķis XIII. ievērojamā mērā uzlaboja satiksmi: ievēda noteiktību kurjeru aizceļošanas un ierašanās laikā, ierikoja vēstulju pieņemšanas vietas (bureaux de dépêches), kā arī noteica pasta taksi. Līdz Napoleona I. laikmetam pasta tika vairākas reizes iznomāts un atkal pārņemts valsts rīcībā, bet no 1804. gada pārgājis valsts īpašumā kā monopols. Galīgi šis stāvoklis deklarēts ar 19. februāra 1843. g. ordonansu un 1855. gada budžetlikumu.

Anglijā valsts pasta sākums meklējams Eduarda I. valdīšanas laikā, kad ierikoja pirmās pasta stacijas, kurās tika uzturēti zirgi iznomāšanai valsts iestāžu sūtītu kurjeru vajadzībām. Indriķis VIII. nodibināja pastmeistara (Master of the Postes) posteni, kuram vajadzēja rūpēties par pasta satiksmes uzturēšanu. Privātu vēstulju apmaiņu starp Angliju un Skotiju ierikoja 1635. gadā, pie kam izlietot to varēja vienīgi Anglijas pilsoņi. Līdz ar to aizliedza privātiem uzņēmējiem nodarboties ar vēsulu pārsūtīšanu, kā arī ievēda joslu tarifu. 1650. gadā parlaments nolēma, ka pastam jānodrošina zināms ienākums, kāpēc to iznomāja par 5000 mārc. st. galvenajam pastmeistaram. Šāda kārtība Anglijā pastāvēja līdz 18. g. s. sākumam. 1715. gadā izbeidza pasta iznomāšanu un valsts pārņēma to savā rīcībā.

Vācijā ķeizars Ferdinands I. uz Leonarda Tāxis ieteikuma 1563. gadā nodeva pasta satiksmes uzturēšanu privātuzņēmēju rokās, t. i. minētai peronai. Bet 1597. gadā Rudolfs II. izsludināja to par ķeizara regaliju, no kura laika Vācijas impērijas pasta arī pārgāja valsts pārziņā. Atsevišķās Vācijas valstīs turpināja pastāvēt arī šo valšķu pasta iestādes.

Krievijā pasta iestāžu prototips ir tā sauc. jami jamščikov. Satiksmes uzturēšana, zirgu piegādāšana u. t. t. sākumā bija iedzīvotāju pienākums, kura izpildīšanai tie 1) piegādāja zirgus un attiecīgus pārvadāšanas rīkus tieši un 2) apgādāja ar braucējiem (jamščiki) speciālas no valdības ierīkotas apdzīvotas vietas — sloboda. Braucēju dienests bija ļoti smags, kāpēc no tā bēga, tāpat kā tie iedzīvotāji, kuri tos bija spiesti piegādāt. Ar laiku pasta iestāžu un satiksmes uzturēšanu pārņēma valsts savā pārziņā.

No augšām sacītā redzams, ka jaunākos laikos visas kultūrēlās valstis pārņēmušas pastu savā rīcībā, tā ka tagad tikai vienā jeb otrā pilsētā paraleli valsts pastam funkcionē arī privāts pasta un, starp citu, pirms revolūcijas arī Krievijas sādžās darbojās zemstu pasta. Motīvi, no kuriem vadījušās valstis, pārņemdamas pastu savā rīcībā, ir visai svarīgi, jo pasta patš par sevi ir respektējams spēks, kuru atstāt privātās rokās ir diezgan riskanti. Vairākas valstis arī pilnīgi pareizi novērtējušas pasta kultūrēlo nozīmi, kāpēc arī atsaucējušās no viņa ekspluatācijas fiskālos nolūkos un dažreiz pat piemaksā tā uzturēšanai zināmas sumas no vispārīgiem valsts ienākumiem. Beidzot,

vienīgi valstij ir iespējams noorganizēt pasta satiksmi visos valsts apvidos un vienoties ar dzelzsceļiem un kuģniecības līnijām par pasta kārtīgu pārvadāšanu. Bet tā ka tagadējos laikos valsts ir ievērojams pasta klients, pie kam tai nākas pārsūtīt sekretus rakstus, tad arī pēdējais apstākļi runā par labu tam, ka pastam jāatrodas valsts rīcībā.

Sakarā ar sacīto, varam uzstādīt prasības, kādas respektējamas un pildāmas tagadējā pasta satiksmē. Šīs prasības ir šādas: 1) jā rūpējas, lai valsts teritorija būtu pārklāta pietiekošā mērā ar pasta iestāžu tīklu; 2) korespondence pēc iespējas pārsūtāma pret zemu atlīdzību un bez liekām formalitātēm un 3) garantējama korespondences neaizkaramība.

4. Korespondences neaizkaramība.

Viena no galvenām prasībām, kādu tagad uzstāda pastam, ir — garantēt korespondences neaizskaramību. Šī prasība tagad pieder pie tā sauktām pilsoņu tiesībām un garantēta daudzu valstu konstitūcijās, kurpretim agrākos laikos attiecībā uz šo jautājumu valdija gluži pretēji uzskati. Piemēram, Anglijas diktators Kromvels savā laikā pasta korespondenci uzskatīja par labāko avotu, kas varēja sniegt ziņas par organizējamām savzvērestībām pret valdību, un lai šādas ziņas iegūtu, tas ierīkoja Londonā centrālo pasta kantori, caur kuŗu gāja visa Anglijā pārsūtāmā korespondence. Tāpat Francijā Rišeljē laikā valdība rūpējās par pasta satiksmes uzlabošanu un paplašināšanu, jo tādā ceļā bija iespējams sekot sabiedriskai domai. Korespondences perlustrāciju praktizēja agrāk arī Vācijā, Austrijā u. c. valstīs, bet Krievijā līdz pat 1917. g. revolūcijai. Visās valstīs bija nodibinātas speciālas iestādes, tā sauktie «melnie kabineti», kuŗu vienīgais uzdevums bija — uzplēst aizdomīgām personām adresētas vēstules un tādā kārtā iegūtās ziņas darīt pieejamas savai priekšniecībai. Mūsu laikos, kā jau atzīmējam, korespondences perlustrācija noliegta likumdošanas kārtībā un pielaižama tikai izņēmuma, likumā nosacītos gadījumos, un proti: 1) uz tiesas izmeklēšanas organu pavēli, ja ir aizdomas, ka varētu tikt noslēptas nozieguma pēdas, jeb atkal ja paredzams, ka tādā ceļā būs iespējams iegūt svarīgus pierādījumus; 2) konkursa gadījumos, lai novērsu mantas noslēpšanu vai tās nelikumīgu pāriešanu citu personu īpašumā; 3) uzplēšamas tā sauktās «mirušās vēstules», t. i. vēstules, uz kuŗām nav nosūtītāja un saņēmēja adreses. Bez tam atzīmējam, ka korespondences perlustrāciju diezgan plašos apmēros praktizēja pasaules kara laikā karojošās valstīs, jo tādā ceļā bija iespējams daudz maz ierobežot spionažu.

Korespondences neaizkaramību Latvijā garantē mūsu savtversme.

5. Pasta funkcijas.

Runājot par pasta nozīmi, mēs atzīmējam tā lomu saimnieciskā dzīvē. Pēdējā jaunākos laikos ievērojamā mērā ir

pamazinājusies, sevišķi attiecībā uz steidzošu ziņu pārsūtīšanu, jo tā vietu tagad izpilda telegrafs, bet pēdējos gados — arī radio. Tomēr pasts vēl līdz šim nav zaudējis savu nozīmi kā vispārīgs kultūrēlās dzīves attīstības faktors: tas izpilda tādas funkcijas, kuŗas citi satiksmes veidi nav spējīgi izpildīt. Šīs funkcijas ir sekošas:

1. Pirmā un svarīgākā pasta funkcija, kuŗa izpildīšanai tas kalpojis jau sirmā senātnē, ir vienkāršu sūtījumu, resp. vēstule, pastkaršu un dažāda satura banderoļu pārsūtīšana kā valsts iekšienē, tā arī uz ārzemēm. Šāda veida sūtījumus Latvijas pakas 1926./27. saimnieciskā gadā pārsūtījis pavisam 48.318.169, jeb caurmērā uz 1 iedzīvotāju vairāk par 24 sūtījumiem.

2. Ierakstītie sūtījumi, t. i. kuŗu nosūtīšanu pasta iestāde apliecina ar attiecīgas kvītes izsniegšanu nosūtītājam, skaita ziņā ir mazāk par vienkāršiem sūtījumiem, bet toties satiksmē starp privātām personām un dažādām iestādēm tie ieņem izcilus stāvokli, jo parasti tādā kārtā pārsūtāmā korespondence ir sevišķi svarīga priekš nosūtītāja vai atkal adresāta, Latvijas pasta iestādes 1926./27. gadā nosūtījušas 1.843.100 šādus sūtījumus.

3. Sevišķi svarīga un ar plašām attīstības izredzēm ir dažāda satura pasta paku pārsūtīšana. Ārzemēs šo satiksmes veidu pilsoņi izlieto ļoti plašos apmēros, sevišķi lauku iedzīvotāji. Tā piemēram, Vācijā nodibinājušies speciāli tirdzniecības uzņēmumi, kuŗi savu klientu pasūtījumus pēc paraugiem izpilda ar pasta palīdzību, piesūtīdami tiem pasta paku veidā visdažādākās preces un mantas, sīkākus dzīvniekus un putnus neizslēdzot. Grūti būtu aprēķināt, cik lielas sumas tādā kārtā ietaupa lauku iedzīvotāji, kuŗas tie būtu spiesti izdot, ja dēļ katra nieka tiem vajadzētu braukt uz pilsētu. Saprotams, šīs operācijas var norisināties tikai tad, ja abas puses, t. i. pasūtījuma devējs un izpildītājs izrāda vislielāko akurātību un zolidumu. Diemžēl, pie mums Latvijā tamlīdzīgi darījumi nav attīstījušies, kaut gan mūsu sliktie lauku ceļi varētu noderēt par ierosinošu stimulu.

1926./27. gadā Latvijas pasta iestādēs nosūtītas pavisam 223.424 pasta pakas, no kuŗām 207.696 pakas bez vērtības un 15.728 pakas ar vērtību 1.749.118 latu apmēros. No ārzemēm tanī pašā laikā saņemtas 168.643 pakas, no kuŗām 126.718 bez vērtības un 41.925 pakas 6.910.761 latu vērtībā. No ārzemēm saņemtās bezvērtības pakas pa lielākaj daļai ir dažādu preču paraugi, kurpretim pakas ar vērtību ir pašas preces, importētas vietējam vajadzībām.

4. Svarīga un atbildīga pasta funkcija ir arī naudas un vērtsvēstule pārsūtīšana, t. i. naudas un vērtīgu dokumentu pārsūtīšana slēgtās aploksnēs. Šādu sūtījumu Latvijas pasta iestādēs 1926./27. gadā nosūtīts 91.139 gab. 93.878.383 latu vērtībā, bet no ārzemēm saņemti 22.598 sūtījumi 5.765.327 latu vērtībā.

5. Nākošā pasta funkcija — naudas pārvešana — pēdējos gados sāk zaudēt savu nozīmi, jo to atvieto pasta tekošais rēķins. Tagad to izlieto vienīgi privātas personas darījumos savā starpā, kurpretim dažādi uzņēmumi savas naudas operācijas nokārto ar pasta čeku vai banku palīdzību. Latvijā šādu pārvedumu 1926./27. gadā bijis 599.051 un kopā ar naudas pārvedumiem pa telegrafu izfaisa 36.352.869 latus, priekš mums diezgan ievērojama suma.

6. Pasts, kā garīgas kultūras veicinošs faktors, savu nozīmi nav zaudējis un arī turpmāk nezaudēs. Sagaidāms, ka šī viņa funkcija nākotnē vēl pieaugs. Pasta kultūrēlā nozīme pastāv iekš tam, ka visas pasta iestādes pieņem parakstīšanos uz periodiskiem izdevumiem, kā: laikrakstiem, žurnāliem etc., un tos arī piesūta abonentiem. Tā piemēram, caur Latvijas pasta iestādēm 1926./27. gadā nosūtīto laikrakstu eksemplāru skaits līdzinās 12.648.100, bet no ārzemēm saņemti 580.200 eksemplari. Ja pasta piegādāšana adresātiem uz laukiem pie mums būtu apierinoši noorganizēta, tad minētie skaitļi, domājams, būtu daudz lielāki, resp. šī pasta funkcija attīstītos daudz plašākos apmēros.

Tādas īsumā ir funkcijas, kādas izpilda pasta iestādes Latvijā (izņemot pasta tekošos rēķinus, par kuriem būs runa nākošā nodaļā). Kā redzams, pēc skaita ne visai daudz un pēc rakstura diezgan vienkāršas. Ārzemēs, turpretim, dažās valstīs tās daudz plašākas un arī komplicētākas, t. i. pasts izpilda arī tādus uzdevumus, kuŗi ietilpst citu iestāžu kompetencē, ar citiem vārdiem, tas izpilda arī vairākas subsidiaras funkcijas. Tā piemēram, vairākās valstīs caur pasta iestādēm var nomaksāt nodokļus; Vācijā uz vekseļa turētāja pieprasījumu pasta iestādes var prezentēt vekseli vekseļa devējam samaksāšanai, ar tiesībām protestēt nesamaksāšanas gadījumā; Beļģijā un arī Vācijā pasta iestādes var pieprasīt no prasāta vekseļa akceptēšanu, un atsacīšanās gadījumā — to protestēt; Luksemburgā pasta iestādes uzņemas starpniecību darba uzmeklēšanā; Šveicē pasta iestādes pieņem apdrošināšanu pret nāvi un nelaimes gadījumiem (nopērkot speciālu atklātņi); Itālijas pasta iestādēs ceļotāji var dabūt kredītvēstules naudas saņemšanai citā kādā pasta iestādē u. t. t. Kā redzams, pasta darbības aplōks var būt plašs un dažāds; viss atkarājas no tam, kādas funkcijas tam uzliēk.

6. Pasta čeki.

Pasta čeki, jeb tekošs rēķins pasta iestādēs ir pasta funkcija, kuŗai sagaidāma plaša nākotne. Šo funkciju pasta iestādes pirmo reizi sāka izpildīt Austrijā, kur to iēveda pavisam citādos nolūkos, proti: saistīt pasta krāj-kases ar valsts banku. Iespējamība turēt svabados naudas līdzekļus tuvākā pasta iestādē un ar tiem rīkoties kuŗā katrā acumirkļī pēc vajadzības, tādā mērā atrada piekrišanu plašākās iedzīvo-

tāju aprindās, ka drīz vien vajadzēja šo funkciju noorganizēt uz plašākiem pamatiem. Drīz vien arī Austrijas piemēram sekoja citas Eiropas valstis, tā kā pasta tanīs izpilda nevien savus tiešos uzdevumus, bet zināmā mērā palicis arī par bankas iestādi.

Pēc organizēšanas principiem tekošs rēķins pasta iestādē un izdodāmie čeki ne ar ko neatšķiras no līdzīgas operācijas kredītiestādēs, tā ka tuvāki pie šīs operācijas apskatīšanas lieki uzskatīti. Atzīmējams tikai, ka pasta tekoši rēķini ieviesti arī pie mums Latvijā un pēdējos 3 gados uzrāda strauju attīstību, kā to rāda sekoši skaitļi:

	Kontu skaits:	Iemaksas:	Izmaksas:
1924. gadā	1123	29,04 milj. ls	26,54 milj. ls
1925. „	1671	51'80 „ „	50,34 „ „
1926. „	2106	71,81 „ „	72,46 „ „

Parasti pie pasta iestādēm nodibina arī pasta krāj-kases, kādu 1926./27. gadā Latvijā bija 76, kurās iemaksāti 53.049 lati un izmaksāti 2.929 lati. Pēdējie skaitļi rāda, ka šī operācija pie mums vēl atrodas, tā sakot bērna autos, kurpretim pirms kara bija diezgan plaša.

7. Pasta tarifi.

Pasts tagad ir neatvietojams satiksmes līdzeklis katrā kultūrēlā valstī un, sakarā ar to, tiek uzstādīta prasība, ka pasta korespondence pārsūtama pēc iespējas pret zemāku atlīdzību. Šāds uzskats ne vienmēr un ne visur ir dominējošais, jo agrāk, un dažās valstīs vēl tagad, uz pasta eksploatāciju skatas kā uz ienākumu avotu, t. i. pasta izmantošanā piemēro fiskalo principu. Tikai nedaudzas valstis sākušas vadīties pasta eksploatācijā no nodevu principa un citas arī no tīra ienākuma principa, t. i. pasta uzturēšanai piemaksā ikgadus krietni paprāvas sumas, kā par piem. Z. A. S. Valstis. Valsts uzskati par pastu atrod savu izteiksmi tarifos, t. i. tos maksājumos, kurus valsts saņem no pilsoņiem par pasta iestāžu pakalpojumiem. Ja tarifa likmes ir augstas, tad konstatējams, ka valsts pasta eksploatācijā piemēro fiskalo principu, ja mērenas — nodevu principu un ja zemas — tīra ienākuma principu. Saprotams, likmju absolūtais augstums nevar noderēt par pietiekošu kritēriju valsts pasta izmantošanas politikas noteikšanai, jo tās var būt augstas, bet tomēr pasts var dot deficitu, ja vien pasta organizācijā konstatējami lielāki trūkumi.

Pasta tarifu noteikšanā ievērojami vairāki pamatprincipi, pie kādām pieturas visas kultūrēlās valstis. Šie principi īsumā ir sekoši:

1. Tarifa likmju nivēlēšana ir prasība, kuŗa izriet no pasta vispārīgās nozīmes. Nivēlēšanas princips ir ievērots tad, ja starp tarifa atsevišķām sastāvdaļām, t. i. maksājumiem par dažāda veida pasta iestāžu pakalpojumiem pastāv zināma saskaņotība. Ar citiem vārdiem, nosakot likmes par atsevišķām pasta operācijām, nav jālūkojas uz to, vai šīs operācijas

dod peļņu vai zaudējumus, bet gan jāraugas no vispārīgā pasta eksploataēšanas viedokļa.

2. Tarifa likmju pazemināšana sakarā ar pasta satiksmes pieaugšanu ir princips, kuŗš izriet no pasta tagadējās nozīmes saimnieciskā un kultūrēlā dzīvē. Viņā atspoguļojas sen atzītais princips tirdzniecībā: vairāk apgrozīt — mazāk pelnīt uz katru atsevišķu darījumu.

3. Tā ka pasta satiksmē ir ieinteresētas plašas jo plašas iedzīvotāju aprindas, tad pasta pārvaldes organi nedrīkst ignorēt arī atklātības principu, t. i. pasta tarifiem jābūt vienkāršiem, saprotamiem un vienādiem, jo tikai tad tie kļūs arī visiem zināmi un pazīstami. Pēdējie apstākļi arī prasa, lai pasta tarifi būtu stabili, t. i. tos nedrīkst bieži grozīt.

Kas zīmējas uz pasta tarifu attīstības gaitu, tad tā sakrīt pilnīgi ar dzelzceļu tarifa vēsturi. Sākumā visās valstīs pastāvēja individuālie tarifi, t. i. maksu par vēstules pārsūtīšanu ņēma atkarīgi no attāluma: jo tālāk vēstuli sūtīja, jo augstāku maksu ņēma. Sakarā ar to, katrā valstī pastāvēja tik daudz tarifu, ka tos pārzināt nebija iespējams, piemēram Krievijā līdz 700 tarifu. Vēlāk individuālo tarifu vietā ievada joslu tarifu, t. i. valsts teritoriju sadalīja vairākās joslās (Krievijā 52 joslās — pēc guberņu skaita) un priekš katras joslas nosacīja speciālu likmi. Saprotams, arī šāds tarifs nespēja apmierināt pieaugušās prasības, kapēc viņa vietā stājās vienlīdzīgais tarifs, t. i. par korespondences pārsūtīšanu sāka ņemt vienu un to pašu maksu neatkarīgi no attāluma. Piemēram, saskaņā ar šī tarifa principiem, vienkāršas vēstules pārsūtīšanā tagad ir spēkā tikai 3 tarifa likmes: vietējai satiksmei, t. i. viēnas pilsētas robežās, satiksmei iekšzemē un satiksmei ar ārzemēm. Vienlīdzīgā tarifa ievēšanu sekmēja novērojumi, ka korespondences pārsūtīšanas izdevumus nosaka nevis attālums, t. i. pate pārsūtīšana, bet gan pasta iestāžu izdevumi, resp. korespondences pieņemšana, šķīrošana un izsniegšana adresatam.

Pasta attīstībā lielu lomu spēlējusi arī pasta tehnikas attīstība, t. i. attiecīgas pasta takses samaksas veids. Sākumā šo samaksu izdarīja skaidrā naudā pašai pasta iestādei, bet jau 1653. gadā Parīzē ievada vēstules pasta takses samaksai speciālas birkas (Zettel, jarlik), kuŗas zināmā mērā atgādināja tagadējās pasmarkas. Bet pasta satiksmes attīstības pieaugšanu ievērojamā mērā sekmēja Rulanda Hilla Anglijā 1840. gadā realizētais projekts, saskaņā ar kuŗu tika ievestas pastmarkas 1 pensa lielumā.

8. Vispasaules pasta apvienība.

Agrākos laikos, kad pasta satiksme aptvēra tikai vienas valsts teritoriju, vēstule, nosūtīta citā valstī, nokļuva neapskaužamā stāvoklī: nosūtītājam nebija ne mazākās pārliecības, ka adresats vēstuli saņems. Ja vēl ievēro to, ka priekš ārzemju

korespondences pastāvēja kādi 1500 tarifi, kas dažreiz stipri apgrūtināja valšķu savstarpīgo aprēķināšanos, tad tagad grūti iedomāties toreizējo haosu pasta satiksmē ar ārvalstīm. Šim haosam galu padarīja vispasaules pasta apvienība, kuŗa nodibinājās 1874. gadā Bernē vispasaules pasta kongresa laikā. Šinī apvienībā ietilpstošās valstis sastāda vienu pasta teritoriju (un seul territoire postal), kuŗas robežās pasta korespondences cirkulācija notiek bez jebkādiem ierobežojumiem. Sakarā ar to, priekš starptautiskās korespondences izstrādāja arī noteiktu vienādu pasta taksu, kuŗa nav atkarīga no attāluma. Par vienkāršu vēstulu pārsūtīšanu tagad apvienībā ietilpstošās valstis neaprēķinas savā starpā, t. i. ienākumus no frankētām vēstulēm saņem valsts — nosūtītāja, bet nefrankētām — valsts, kuŗa vēstuli izsniedz adresātam. Pie šī principa ieviešanas izgāja no atziņas, ka uz katru vēstuli tiek atbildēts, ar citiem vārdiem, cik daudz vēstulu nosūta no vienas valsts, tik pat daudz vēstulu tā saņems no citām valstīm. Tagad valstis savā starpā norēķinas vienīgi par naudas pārvedumiem, pasta pakām un pasta korespondences tranzītu. Bet arī zīmējoties uz pēdējo, 1874. gadā tika ierosināts projekts par viņa izbeigšanu un tikai pateicoties ieinteresēto valšķu, piem. Beļģijas, pretestībai šis projekts nav realizēts.

Šimbrīžam vispasaules pasta apvienībā ietilpst gandrīz visas pasaules valstis, izņemot dažus apvidus Āfrikā un Klusā okeana salas.

9. Pastis atsevišķās valstīs.

Pasta satiksmes organizēšanā, kā redzējām, jāņem vērā vairāki vispārīgi principi, un kādā mērā šie principi tiek respektēti, varam runāt par pasta stāvokli atsevišķās valstīs.

Par attīstītu pasta satiksmi varam runāt tikai tādā gadījumā, ja valsts teritorija pārklāta ar pietiekošu pasta iestāžu tīklu. Interesanti šinī ziņā ir attiecīgi dati par 1908. gadu, kad 1 pasta iestāde apkalpoja Z. A. S. Valstis — 1.176, Šveicē — 875, Portugālē — 1429, Vācijā — 1530, Lielbritānijā un Īrijā — 1868, Krievijā — 10219, Austrālijā — 556 un Turcijā — 17463 iedzīvotājus. Pasta iestāžu trūkums jo smagi atsaucās uz lauku iedzīvotājiem, kuŗiem jānēro dēļ katras vienkāršās vēstules nodošanas un citu pasta operāciju izdarīšanas tālus attālumus, kas saistīts ar liekiem izdevumiem un laika tēriņu.

Tālāk, pasta organizāciju raksturo uzmanība, kādu pasta iestādes piegriež savai klientūrai. Mēs jau atzīmējām, ka Vācijā pasta iestādes apkalpo visdažādākās iedzīvotāju vajadzības, uzņemoties preču pārsūtīšanu, nodokļu nomaksu, vekselu iekasēšanu u. t. t., bet Anglijā pat bijis gadījums, kad pasts uzņēmies bērna pārvadāšanu. Tikpat liela uzmanība Vācijā, Anglijā un citās valstīs tiek piegriesta vēstulu piegādāšanai adresātiem. Tiek izlietoti visi paņēmieni, lai vēstuli nodotu pēc piederības, kurpretim dažās citās valstīs, piem. agr. Krievijā,

šim jautājumam nepiegrieza nekādas vērības un bieži vien uzkrājušās, adresātiem neizsniegtās vēstules iznīcināja.

Bez tam krīt svarā arī pasta iestāžu darbības iekārta. Vakareiropas valstīs pasta iestādes atvērtas cauru dienu un sūtījumu pieņemšanu izdara bez jebkādam liekām formalitātēm ātri un ērti priekš publikas. Vispār, pasta noorganizēšanas jautājumā pirmā vietā stādama Anglija, kur 1) garantēta korespondences neaizkaramība, 2) korespondences piegādāšana ātra un 3) tai piegriež vislielāko uzmanību.

Zināmu ievēribu pelna arī jautājums par piespriedu principu pasta satiksmē. Tā, Vācijā saskaņā ar 1871. g. un 1899. gada likumiem, slēgtas vēstules un politiski laikraksti, kuri iznāk vairāk kā 1 reizi mēnesī, obligatoriski jāsūta pa valsts pastu. Citās valstīs, piem., Francijā, Lielbritānijā, Itālijā, Beļģijā, Holandē, agr. Krievijā u. c. šī prasība attiecināta arī uz atklātnēm. Austrijā, Francijā u. c. arī periodisku izdevumu pārsūtīšanai izlietojams valsts pasts. Tas pats konstatējams attiecībā uz naudas vēstulēm, veikalū papīriem, pasta pakām u. t. t., pie kam atzīmējams, ka vislielākā mērā piespriedu princips izvests Šveicē.

Pasta satiksmes attīstības pakāpe ir neapšaubams kultūrēlā stāvokļa mērogs, jo kur iedzīvotāji kultūrēlā ziņā attīstītāki, tur arī pastāv satiksmē, sevišķi vienkāršu vēstulū apmaiņa, rosīgāka. 1910. gadā uz katru iedzīvotāju rēķinot pārsūtīto vēstulū skaits līdzinājās: Lielbritānijā — 84,9, Šveicē — 74,8, Vācijā — 66,2, Austrijā un Dānijā — 49,5, Beļģijā — 42,1, Holandē — 40,8, Francijā — 36,7, Norveģijā — 31,3, Zviedrijā — 30, Ungarijā — 22,9, Itālijā — 13,7, bet Krievijā 1897. gadā tikai 2 vēstules. Latvijā 1926./27. gadā šis skaits nepārsniedz 22.

Kas zīmējas uz pasta eksploatācijas rezultātiem dažādās valstīs, tad pirms pasaules kara šo jautājumu noskaidro sekoši dati par 1912. gadu:

	Ieņēmumi:	Izdevumi:	Atlikums:
Francijā	390,9 milj. fr.	353,0 milj. fr.	+ 37,9 milj. fr.
Lielbritānijā	802,1 " "	665,3 " "	+ 136,7 " "
Itālijā	128,1 " "	102,4 " "	+ 15,7 " "
Austrijā	220,9 " "	221,6 " "	— 0,3 " "
Z. A. S. Valstīs	1278,4 " "	1287,7 " "	— 9,2 " "
Vācijā 1913. g.)	833,3 milj. marku	743,6 milj. marku	+ 89,7 milj. marku.
Krievijā (1908. g.)	80,3 milj. rub.	50,4 milj. rub.	+ 29,9 milj. rub.

No pievestiem skaitļiem redzams, ka pastu pēc finansiēlā principa pirms kara eksploatēja Krievijā, Vācijā, Anglijā, Francijā un Itālijā, kurpretim Z. A. S. Valstīs un Austrijā — pēc tīra ienākuma principa.

10. Latvijas pasts.

Lai spriestu par pasta stāvokli Latvijā, jāapskata kādā mērā tas atbilst visām tām prasībām, kuŗas izbīdītas tagadnes sā-

tiksmes līdzekļu attīstības gaitā un no iedzīvotāju kultūrēlām vajadzībām.

Pirmkārt, jākonstatē, ka mūsu pasta vēl pietiekošā mērā neapkalpo iedzīvotāju vajadzības, jo pēc 1926./27. g. statistiskiem datiem pie mums 1 pasta iestāde apkalpo caurmērā 3800 iedzīvotājus, kāda norma, salīdzinot ar Vakareiropas valstīm, atzīstama par augstu. Uz moderniem pamatiem nav nostādīta arī korespondences pieņemšana un piegādāšana adresātiem. Pasta iestādes pie mums atvērtas tikai dažas stundas dienā, kamēr Vakareiropas valstīs — cauru dienu. Tāpat korespondences pieņemšana mājās adresātiem būtu lielākā mērā uzlabojama, ja ievērojam, ka uz laukiem ta nemaz nav sastopama, bet pilsētās arī notiek diezgan gausi, piem., konstatējami fakti, ka atklātnes nosūtīšana Rīgā no Agenskalna līdz Mežaparkam velkās 2—3 dienas. Sevišķi bēdīgi apstākļi valda pie mums uz laukiem, kur pasta sūtījumi nogul pasta iestādēs vairākas dienas, jo pēdējās ne mazākā mērā nerūpējas par viņu piesūtīšanu adresātiem. Sakarā ar visu to, konstatējama diezgan vāja pasta satiksme pie mums, jo gadā nosūtīto vēstulju daudzums uz 1 iedzīvotāju līdzinas tikai 21,5, pie kam Rīgā 44,2 bet Latgalē 12,5.

Zināmas neērtības konstatējamas arī pastu paku pārsūtīšanas operācijās. Šī operācija pēdējos gados atradusi lielu piekrišanu tirdzniecībā, jo dod iespēju nedaudzās dienās saņemt no ārzemēm iztrūkstošās preces, sevišķi siktirdzniecībā. Neskatoties uz to, mūsu pasta iestādes pieliek maz pūli, lai tirgotāji šos sūtījumus saņemtu ātri un bez lielākām formalitātēm. Parasti uz lielākiem svētkiem tad arī pasta iestādēs uzkrājas šādu sūtījumu sastrēgums un tirgotājiem jāgaida 2—3 dienas un pat vairāk uz šādas pakas izsniegšanu.

Atzīmējams, ka 1926./27. saimnieciskā gadā Latvijā darbojās 477 pasta iestādes, kurās nodarbināja 3004 personas un izlietoja sekošus transporta līdzekļus: 24 pasta vagonus un 13 vagonus ar pasta nodaļām, 4 automobiļus, 293 zirgus (no tiem 282 privāti) un 672 vāģus — ragavas (no tiem 564 privāti). Pāravadāto sūtījumu skaits tanī pašā laika periodā līdzinas 63.728.274 un tranzīta ceļā pārsūtīto sūtījumu — 785.865.

Ne visai glaimojoši priekš Latvijas pasta ir dati par adresātiem neizsniegtiem sūtījumiem, kuŗu skaits 1926./27. gadā sasniedzis 131.952, tanī skaitā 550 naudas un vērtsvēstules un 1257 naudas pārvedumi.

11. Latvijas pasta tarifs un finansiēlie rezultāti.

Latvijas pasta tarifs pēc saviem uzbūves principiem ne ar ko neatšķiras no visur pieņemtiem vienlīdzīgiem tarifiem. Latvijas pastāvēšanas laikā tas, sakarā ar valūtas svārstībām vairākas reizes grozīts. Tagad pstāvošā tarifa ievērojamākās likmes sekošas:

Vienkāršām vēstulēm: vietējā satiksmē 6, cit-pilsētu 15 un uz ārzemēm adresētām — 25 sant. par katriem pirmiem 20 gr. Vēstuļu svars aprobežots.

Atklātnēm: bez atbildes 6 sant. iekšzemē un 15 sant. uz ārzemēm, ar atbildi — 12 un 30 sant.

Banderolēm: ar drukas darbiem un veikalu papīriem par katriem 50 gr. 2 resp. 5 sant., pie kam sūtījums nedrīkst būt smagāks par 2 kg. un lielāks par 45 cm uz katru pusi.

Preču paraugiem: par katriem 50 gr. 2 resp. 5 sant., bet ne mazāk kā 6 resp. 10 sant. par katru sūtījumu. Katrs sūtījums nevar būt smagāks par 500 gr. un ne vairāk kā 45 cm. garš, 20 cm. plats un 10 cm biezs (augsts).

Par sūtījumu ierakstīšanu — par katru sūtījumu 15 resp. 25 sant.

Pasta paciņām: vērts un bezvērts paciņas pieņem līdz 50 mārc. katru; paciņas vērtību var uzdot līdz 10.000 latiem; paciņas apmērs — ne vairāk par 125 cm uz katru pusi; maksa — par katru mārc. 10 sant., bet ne mazāk kā 30 sant. par katru paciņu.

Naudas pārvedumi: līdz 20 lat. par katru pārvedumu 20 sant.; no 20—100 ls par katriem 10 ls — 10 sant.; no 100—200 ls par katriem 50 ls 20 sant.; no 200—1000 ls par katriem 100 ls 20 sant.; no 1000—2000 ls 0,25%; no 2000—5000 ls — 0,20%; no 5000—10000 ls — 0,15%, bet virs 10.000 ls — 0,10%. Pārvedumu suma nav aprobežota.

Kā daudzās ārvalstīs, tā arī pie mums pasta, telegrafa un telefona budžeti netiek šķirti, kāpēc grūti spriest, kurš no šiem satiksmes veidiem dod peļņu un kurš zaudējumus. Tā, 1926./27. valsts budžetā uzrādīts ienākumos no pasta, telegrafa un telefona 2.005.330 latu, bet izdevumos kā valsts kapitāla ieguldījumi 3.025.000 latu. Faktiski, tā tad, šie trīs satiksmes veidi dod valstij diezgan prāvus ienākumus, t. i. viņu eksploatacijā pie mums tiek piemērots fiskalais princips, no kuŗa daudzas valstis jau atsacījušās, pāriedamas uz nodevu principu. Bet tā ka šie satiksmes veidi pie mums nav vēl sasnieguši vajadzīgo attīstības līmeni, tad katru gadu viņu uzlabošanai valstij nākas ieguldīt lielākas sumas, kuŗas, kā redzējam, pārsniedz kārtīgo ienākumu atlikumu.

12. Telegrafs.

Jaunākos laikos ievērojams pasta satiksmes konkurents ir — telegrafs, kuŗš steidzamas ziņas sniedz daudz ātrāk. Tāpēc tas saimnieciskā dzīvē, zīmējoties uz informatīva rakstura ziņām, un periodiskā dienas presē spēlē ievērojamāku lomu, nekā privātu personu satiksmē. Vajadzība, steidzamas ziņas pārsūtīt no vienas vietas uz otru, radās jau 17. g. s., kāpēc arī radās vairāki projekti ierīkot zignalizāciju akustiskā un optiskā ceļā. Tādu optisku telegrafu arī pirmo reizi lielās franču revolūcijas laikos ierīkoja Ch a p p e. Šāda telegrafa ierīce pa-

stāvēja iekš tam, kā uz augstām būvēm (arī baznīcu torņiem) un uzkalniem 10—20 klm. attālumā, uzcēla augstus koka mastus ar šķērsbaļķi. Pēdējam abos galos piestiprināja koka rokas un tās kustinot attēloja dažādus alfabētiskus zīņalus. No tuvākā novērošanas punkta ar tālskata palīdzību lasīja zīņalus un tad atkal sniedza tālāk. Saprotams, šādu telegrafu varēja lietot tikai skaidrā laikā un dienā, bet mēģinājumi signalizēt ar lampu palīdzību nedeva pozitīvus rezultātus. Nelūkojoties uz tik lieliem trūkumiem, optiskais telegrafs izplatījās diezgan plašos apmēros un to izmantoja arī Napoleons karu vešanai.

1844. gadā Morze Z. A. S. Valstīs par valsts naudu uzbūvēja pirmo elektrības telegrafa līniju no Vašingtonas līdz Baltimorai. Izmēģinājumi deva spidošus rezultātus un jau 1846. g. nodibinājās sabiedrība telegrafa ierīkošanai Anglijā. Anglijas piemēram drīz vien sekoja Prūsija, Austrija un citas Eiropas kontinenta valstis, pārņemdamas telegrafu savās rokās. Priekšrocības, kādas ir elektrības telegrafam, salīdzinot ar optisko telegrafa, visiem zināmas un pie to apskatīšanas šeit nav vietas uzkavēties.

13. Vispasaules telegrafa apvienība.

Pēc telegrafa ievēšanas atsevišķās valstīs radās vajadzība pēc telegrāfiskas satiksmes nokārtošanas starptautiskā apjomā. Tā, jau 1849. gadā Prūsija piespieda citas Vācijas valstiņas noregulēt telegrafa satiksmi uz Vācijas teritoriju. 1850. g. Prūsija noslēdza attiecīgus līgumus ar Beļģiju un Austriju un pēc tam veselu rindu līgumu ar citām valstīm. Vispasaules telegrafa apvienības nodibināšanā lielu lomu spēlēja vispasaules pasta apvienība un tai sekojošās starptautiskās konferences. Vienā no šādām konferencēm Pēterburgā 1875. g. tika izstrādāti vispasaules telegrafa apvienības pamatprincipi, kā arī telegrafa ekspluatācijas principi, piem., nolēma satiksmi par telegrafu atļaut arī privātām personām, garantēt telegramu neaizkaramību, starptautiskai satiksmei ierīkot speciālas tiešās līnijas u. t. t. Formeli starptautiskā telegrāfa apvienība tika noslēgta Romā 1875. gadā.

Vispasaules telegrāfa apvienība nepazīst vienlīdzīgu portotaksi, kādu līdz ar vispasaules pasta apvienības nodibināšanu ievēda pasta satiksmē. Takses augstumu nosaka valšķu daudzums, caur kurām telegramai jāiet. Tomēr atzīmējams, ka ir bijuši mēģinājumi ievēst vienlīdzīgu taksu arī telegrafa satiksmē pēc pasta satiksmes parauga, bet tas līdz šim nav realizēts. Tā piem., Vācija 1896. gadā starptautiskā telegrāfa konferencē inesa priekšlikumu noteikt starptautiskai telegrāfa satiksmei 2 takses: vienu priekš kaimiņvalstīm un otru citiem gadījumiem, t. i. kad telegramai jāiziet cauri kādai trešai valstij. Tomēr telegrafa ekspluatācijas īpatnības un ar to saistītie lieie izdevumi kavējuši tamlīdzīgus projektus realizēt.

14. Latvijas telegrafs.

1926./27. saimnieciskā gadā pasta-telegrafa virsvaldes rīcībā atrodošos telegrafu vadu garums līdzinājās 8759,5 klm un darbā esošo aparātu skaits — 132 gab., pa kuriem apmainītas 170.981 iekšzemes un 295.485 ārzemes telegramas. Bez tam dzelzsceļa rīcībā esošo vadu garums iztaisīja 3468 klm. ar 188 aparātiem, bet nosūtīto telegramu skaits — iekšzemē 1.157.798 un uz ārzemēm 5463. Visā Latvijā, tā tad, apmainīto telegramu skaits līdzinas 1.629.727, kas uz 100 iedzīvotājiem iztaisa 26,1 telegramu. Viena telegrafa iestāde apkalpoja caurmērā 116,8 kv. klm. lielu apgabalu un 3200 iedzīvotājus, kas pierāda, ka telegrafiskā satiksme pie mums nav vēl sevišķi dzīva.

Kas zīmējas uz tagad spēkā esošo telegramu taksī, tad tā visā visumā atzīstama par augstu, sevišķi priekš laukiem, kur par katras telegramas piegādāšanu adresātiem, dzīvojošiem tālāk par 2 klm. no telegrafa iestādes, iekasē 30 sant. no kilometra, bet ne mazāk kā 90 sant, no telegramas. Sakarā ar to, telegrafiska satiksme ar laukiem pie mums vēl diezgan neatīstīta, ja vēl ievērojam to, ka telegrafa iestāde dažos apvidos atrodas vairākus desmitus kilometru tālu. Taksī par pašu telegramu: 6 sant. par katru vārdu vienkāršas vietējas un 10 sant. — vienkāršas citpilsētas telegramas, nevar atzīt par augstu.

Attiecībā uz ieņēmumiem no telegrafa jākonstatē, ka pēdējos 3 gados tie uzrāda ievērojamu samazināšanos, tā:

1924./25. g. ieņemts	1,92 milj. latu
1925./26. „ „	1,84 „ „
1926./27. „ „	1,57 „ „

t. i. par 0,35 milj. latu. Nav noliedzams, ka uz šo parādību ziņāmu iespaidu atstājušas pārdzīvojamās saimnieciskās grūtības.

15. Telefons.

Telefons vēl līdz šim laikam ir neatvietojams satiksmes līdzeklis. Attīstoties pilsētu dzīvei, telefona nozīme pastāvīgi pieaug, kas novērojams arī uz laukiem, sevišķi Z. A. S. Valstīs. Lai samazinātu telefona ievilkšanas izdevumus, amerikāņu fermeri vadu vietā izlieto žogu stiepuļes, kas nebūt netraucē satiksmi. Amerīka, kā zināms, ir arī telefona dzimtene, no kurienes tas 1877. gada sākumā pārnāca uz Eiropu, vispirms uz Franciju un Angliju, bet pēc tam izplatījās pa visu zemes lodi. Tagad grūti iedomāties dzīves nozari, kurā varētu iztikt bez telefoniskas satiksmes, bet sevišķi tā nepieciešama uz laukiem gadījumos, kuŗu sekas pie nokavēšanās var būt visai kļūmīgas, piem., slimības, ugunsgrēka etc. gadījumos.

Kas attiecas uz telefona eksploatācijas veidiem, tad atzīmējams, ka pirmā laikā telefonu visās valstīs eksploatēja privātas sabiedrības, kas arī konstatējams vēl tagad. Taisnība, privāto sabiedrību monopolstāvoklis, un tā tad iespēja

izmantojot sabiedrību, izsaucis no telefonu lietotājiem asus protestus, kurus ievērojot dažas valstis un arī municipāliestādes pārņēmušas telefona eksploatāciju savā rīcībā. Tomēr telefons privātām sabiedrībām vēl līdz šim pieder Z. A. S. Valstis. Anglijā, Holandē dažas telefona līnijas eksploatē pilsētas, dažas — privātas sabiedrības. Vācijā telefonu 1896. gadā izsludināja par valsts regaliju. Jaunākos laikos tomēr novērojams, ka telefons maz pamazām pāriet komūnāliestāžu pārziņā, kas stāv ciešā sakarā ar tendenci — pēc iespējas paplašināt komūnāliestāžu darbību uz daudzām saimnieciskās dzīves nozarēm, saistītām ar pilsētu iedzīvotāju labklājību. Kas zīmējas uz telefona pārņemšanu komūnāliestāžu vai valsts pārziņā, tad to lielākā mērā sekmēja pašas privātas sabiedrības, nemodamas pārāk augstas abonētu maksas. To jau pienācīgi novērtēja valdības, izdodamas privātām sabiedrībām koncesijas telefona izbūvei, t. i. tās jau iepriekš noteica maksimālo abonentu maksu un paredzēja gadījumus, ka pie zināmiem apstākļiem šī maksa pazemināma. Bet ja arī šie līdzekļi nenoved pie mērķa, tad valstis vai komūnāliestādes stājas pie telefona izpirkšanas, pazeminot līdz ar to telefona lietošanas maksu, pēc kā jaunākos laikos neatlaidīgi prasa attīstījusies tirdzniecība un rūpniecība.

Tā tad, telefonu var eksploatēt: valsts, komūnāliestādes, privātas sabiedrības, un, beidzot, arī kooperatīvas organizācijas, kurās apvienojušies telefona abonenti. Piedzīvojumi rāda, ka priekš telefona lietotājiem visizdevīgāki ir, ja telefons atrodas komūnāliestāžu jeb kooperatīvo organizāciju pārziņā un izmantošanā. Telefona izmantošana uz kooperatīviem pamatiem sevišķi izplatīta Somijā un Dānijā, kur arī abonentu maksa ir viszemākā, piem., jau 1899. g. Somijā dažās vietās tā līdzinājās 10 somu mark. gadā. Tāpēc arī šais valstis telefons stipri izplatīts un Somijā, piem., ik uz katriem 9 iedzīvotājiem iznāk 1 telefona aparats.

16. Latvijas telefons.

Kas zīmējas uz telefona satiksmi Latvijā, tad tā pie mums pašlaik atrodas attīstības stadijā: pašlaik tiek pārbūvēta centrālā telefona stacija Rīgā, t. i. tiek ieviesta automātiska telefona savienošana un atvienošana, bet uz lukiem tiek ierīkoti jauni punkti un jaunas līnijas, kā starp apdzīvotākiem centriem, tā arī starp atsevišķām lauku saimniecībām. Šo parādību diezgan relfeji ilustrē sekoši statistiskie dati par 3 pēdējiem gadiem, t. i. 1 telefona iestāde apkalpoja:

1924./25. gadā	189 kv. klm.	5.300 iedzīv.
1925./26. „	152 „ „	4.200 „
1926./27. „	105 „ „	2.900 „

Vispār, 1926./27. gadā pasta un telegrafa virsvaldes pārziņā esošo vadu garums līdzinājās 184.368 klm., no kuriem 142.845 klm apkalpoja vietējo satiksmi, bet 41.523 klm. tāl-

satiksmi. Darbā esošo aparatu skaits tanī pašā laikā lidzinājās 24.192, no kuriem 11.239 atradās Rīgā. Tā tad, caurmērā rēķinot pie mums uz katrēm 100 iedzīvotājiem iznāk tikai 1,3 aparats (Rīgā — 3,3), kurpretim Somijā apm. 14 aparatu. Nevar teikt, ka telefona satiksme pie mums būtu attīstījusies, un tas arī saprotams, ja ņemam vērā telefona satiksmes dārdzību pie mums. Sevišķi nelabvēlīgā saāvoklī pie mums nostādīti tirdzniecības-rūpniecības un tamlīdzīgi uzņēmumi, kuŗi faktiski ir lielākie telefona izlietotāji, un neskatoties uz to, ka telefons pie mums atrodas valsts pārziņā un ekspluatēšanā. Pirmkārt, nākas konstatēt, ka gada abonementa maksa 80 līdz 150 latu Rīgā ir pārāk augsta, un otrkārt, nav attaisnojama bezmaksas sarunu skaita ierobežošana līdz 1200 sarunām gadā. Pēdējais skaits uzlikojams par pārāk mazu, kāpēc arī maksas par pārējām sarunām gada laikā iztaisa priekš augšām minētiem uzņēmumiem diezgān prāvas sumas.

Kas zīmējas uz telefona ekspluatācijas finansiēliem rezultātiem, tad tie, tāpat kā telegrafa ieņēmumi, pēdējos gados uzrāda pieaugošu tendenci, kā to rāda sekoši dati:

1924./25. gadā ieņemts	2,25 milj. latu
1925./26. „ „	2,89 „ „
1926./27. „ „	3,89 „ „

Sevišķi strauji — par 1 milj. latu — ieņēmumi pieauguši pēdējā budžeta gadā, kas vedams sakarā ne tik daudz ar telefona satiksmes pieaugšanu, bet gan ar jauno abonešanas takses ieviešanu. Redzams, valsts uz telefona ekspluatēšanu sāk raudzīties no fiskalā redzes viedokļa, kas nekādā ziņā nav attaisnojams.

XII. Metala naudas pagatavošana.

1. Vēsturisks apskats.

Mainas līdzekļa funkcijas tirdzniecībā sirmā senātnē pie dažādām tautām, kā mums zināms no politiskās ekonomijas, izpildīja dažādi priekšmeti, bet pie veciem romiešiem, starp citu, arī lopi (nauda — pecunia no vārda pecus — lops). Un tikai vēlākos laikos naudas vietu sāk ieņemt dažādi metali: vispirms mazvērtīgi un pēc tam dārgmetali. Sākumā šie metali apgrozījās dažādā lielumā, resp. un arī dažāda svara gabalos un stieņos, kas katru reizi spieda tos nosvert un sadalīt. Viss tas, saprotams, bija visai apgrūtināši priekš tirdzniecības un saistīts ar lielām neērtībām, kāpēc ar laiku sāka izgatavot monetas, t. i. attiecīgu metālu sadalīja vienāda lieluma un svara, tā tad, arī vienāda sastāva gabalos. Lai novērstu neērtību, kāda radās sakarā ar monetas vērtību, t. i. dārgmetāla daudzuma noteikšanu — svēršanu, ar laiku sāka laist apgrozībā monetas, uz kurām jau bija atzīmēts viņas svars un sastāvs. Pats par sevi saprotams, ka palaušanās uz šādu apzīmējumu varēja bazēties vienīgi uz uzticību, kādu baudīja šādas naudas izlaidējs. Bet

šādu uzticību, savukārt, varēja baudīt vienīgi valsts vara, jo arī tā pati bija ieinteresēta pareizas naudas cirkulācijā, sevišķi tāpēc, ka valsts interesēs bija, lai iekasējamie nodokļi un nodevas ienāktu pareizā naudā un iepriekš paredzētās sumās. Tāpēc arī valsts vara bija spiesta iejaukties naudas cirkulācijas regulēšanā, nosakot likumdošanas kārtībā, kādam jābūt naudas sastāvam un kādai ārējai formai. Kāds chaoss valda naudas apgrozībā pretējā gadījumā, rāda Vācijas piemērs viduslaiku beigās, kad tiesības izgatavot un laist naudu apgrozībā piederēja apm. 600 dažādām «pilnvarotām» personām. Pat par sevi saprotams, ka ikviena no minētām «pilnvarotām» personām no naudas izgatavošanas gribēja labi nopelnīt, kāpēc laida apgrozībā nevien mazvērtīgas monetas, t. i. ar mazāku dārgmetala saturu, nekā to prasīja uzraksts uz šādas monetas, bet arī pārkala jau apgrozībā esošo naudu, saprotams, samazinot viņas dārgmetala saturu. Tomēr jāatzīmē, ka šādu papņēmienu lietoja nevien Vācijas firsti, hercogi un citas «pilnvarotas» personas, bet arī kronētie karāļi, piem., Francijas karālis Filips IV. un citi, kuri iemantoja pat naudas viltotāju nosaukumu. No sākuma šāda operācija valsts kasei deva arī paprāvus ienākumus, bet drīz vien parādījās arī ļaunās puses valdnieku piemēram sāka sekot privāti «uzņēmēji,» tā ka galīgā visu valsti pārpludināja viltota nauda, no kuras fiskus nekā nemantoja. Gluži pretēji, cirkulējot viltotai naudai, preču cenas strauji cēlās, bet iekasējamie nodokļi nedeļa sagaidītos reālos ienākumus. Tā tad, lētas naudas izgatavošana un laišana apgrozībā pirmā laikā fiskum deva zināmus ienākumus, bet vēlāk atnesa zaudējumus visai tautsaimniecībai. Ievērojot to, jaunākos laikos valstis, paturēdamas naudas izgatavošanas monopoli, atsacījās no šī monopola ekspluatēšanas pēc fiskālā principa.

Tagad dažas valstis, piem., Francija un Vācija, nem par naudas izgatavošanu tikai nelielas nodevas, kuras tikko sedz izgatavošanas izdevumus, bet citas atkal, kā: Anglija un Z. A. S. Valstis, nem par naudas izgatavošanu tik niecīgu maksu, kura nebūt neseidz attiecīgos izdevumus. Kā vispārēja parādība atzīmējams tas, ka visur, kur ieviesta zelta valūta, privāttām personām ir tiesības pienest valsts naudas kalduvej zeltu, stienos un lējumos un likt izkalt attiecīgu daudzumu zelta monētu, pie kam dažas valstis to izdara gandrīz bez maksas, bet citās atkal par samērā niecīgu atlīdzību. Tā tad, naudas kalšana tagad notiek pēc nodevu principa.

Apgrozībā, kā zināms, bez zelta naudas cirkulē arī no dažiem citiem metāliem, piem., kapara, niķeļa, bronzas etc. izgatavota nauda, tā sauktā maiņas nauda (Scheidemünzen, billon), kura pēc savām funkcijām uzlūkojama par pilnvērtīgas naudas atvītotāju. Parasti no šādas naudas izgatavošanas un laišanas apgrozībā fiskus saņem zināmus ienākumus, bet tie nav samērā lieli un nevar atstāt tautsaimniecībā manāmu iespaidu, resp. atsaukties uz preču cenām un naudas vērtību.

jo vienmēr likumdošanas kārtībā aprobežots šis izgatavojamās naudas daudzums.

2. Metāla naudas bojāšanās un tās sekas.

Anglijā naudas kaltuvē atrodās ļoti jūtīgi svāri: ja abos svaru kausos ieliek vienādas zelta monetas, kurās līdzsvarojas, tad, paņemot rokās un pabērzējot vienu no šīm monetām, iespējams konstatēt, ka līdzsvara vairs nav — pabērzētā moneta palikusi vieglāka. Bet ja nu šāda moneta atrodās ilgāku laiku apgrozībā, tad tā, bez šaubām, zaudē zināmu daļu no sava svara, resp. tās vērtība atkarīgi no dārgmetāla zaudējuma paliek mazāka. Šī parādība jau paredzēta visu valšku attiecīgos likumos, kuri nosaka, cik liela svara svārstīšanās vispār pielaižama, t. s. remedijs. Starp citu, tas paredzēts arī mūsu likumā par naudu un līdzinas: priekš 20 latu zelta monetām — $\frac{2}{1000}$ un priekš 10 latu zelta monetām — $\frac{3}{1000}$ daļām no viņu kopsvara. Gadījumā, ja kāda moneta zaudējusi apgrozībā vairāk no sava kopsvara, nekā tas paredzēts likumā, tad tā no apgrozības izņemama un pārkaļama. Saprotams, šī operācija valstij var atnest zināmus zaudējumus, bet sākot ar pārsauļošanas izcelšanos, t. i. 1914. gadu, valstīm šie zaudējumi faktiski nav jācieš, jo zelta naudas, kā zināms, tagad apgrozībā nav, tanī skaitā arī Latvijā.

3. Latvijas metāla naudas pagatavošana un ienākumi no tās.

Saskaņā ar 1922. g. 11. augusta «Noteikumiem par naudu,» Latvijas naudas sistēma pamatojās uz zelta, un tās vienība ir lats, kurš satur 0,2903226 grama tīra zelta un sadalas 100 santimos. Šo noteikumu 2. pants nosaka, ka tiesība kalt naudu un laist to apgrozībā pieder vienīgi valstij pie kam zelta naudu kaļ (3. p.) kā no valstij piederošā metāla, tā arī no privātpersonu pienesta metāla. Pēdējais jāpieņem pārkalšanai naudā par fin. ministra noteiktu maksu, ja zeltu pienes fin. min. noteiktā zelta satura lējumos vai citu valstu monetās un ja pienestā zelta daudzums nav mazāks par 100 gr. Zelta naudu kaļ 10 un 20 latu gabalos, pie kam 10 latu gabala svārs — 3,225805 gr. un 20 latu gabala svārs — 6,45161 gr., pie kam tīrā zelta saturs — 0,900 daļas, bet pielaižamā svārstīšanās augšup un lejup — $\frac{1}{1000}$ daļa no tīrā zelta satura. Zelta naudu izlaiž apgrozībā un tā pieņemama maksājumos neaprobežotā daudzumā, ja vien tā apgrozībā nav zaudējusi savus uzrakstus un no svara $\frac{1}{2}\%$ pāri atļautai svārstīšanās normai; naudas gabalus, kas vairāk zaudējuši no svara, valsts kase pieņem pēc svara, atskaitot pārkalšanas un citus izdevumus. Valsts kasē saņemto nodilušo naudu nelaiž no jauna apgrozībā.

Sīko naudu kaļ vienīgi no valstij piederošā metāla sekošās monetās: 1, 2 un 5 latu gabalus no sudraba, 1, 2 un

5 santimu gabalus no bronzas un 10, 20 un 50 santimu gabalus no niķeļa. Izlaistās sudraba naudas daudzums nevar pārsniegt 30 latu un pārējās sīkās naudas — 10 latus uz katru iedzīvotāju. Sīka nauda, ja tā apgrozībā nav zaudējusi savus uzrakstus un nav mākslīgi bojāta, pieņemama vaists kasē neaprobežotā daudzumā, bet visos pārējos maksājumos: sudraba — līdz 25 latiem, bet pārējā sīkā — līdz 5 latiem.

Ievērojot to, ka zelta nauda Latvijā vēl nav izlaista, ienākumi no šīs valsts regalijas nav. Tādus devuši tikai sīkās naudas izlaidumi, kopsumā uz 1. jūliju 1927. g. par 22.892.000 milj. latu. Šī valsts regalija līdz šim devusi valstij vairāk kā 3 milj. latu tira ienākuma.

XIII. Dažādi valsts uzņēmumi.

1. Latvijas banka.

Latvijas banka zem tagadējā nosaukuma kā mūsu valsts centrālā kredītiestāde darbojās no 1. novembra 1922. gada. Bankas vēsture īsumā šāda: 1. aprīlī 1919. gadā, kad Latvijas pagaidu valdība uzturējās Liepājā, toreizējais ministru prezidents K. Ulmanis un fin. min. K. Puriņš izdeva rīkojumu par «Latvijas valsts krājkases» nodibināšanu. Šīs kredītiestādes uzdevums bija: pieņemt un izmaksāt noguldījumus, pie kam tos, saskaņā ar augšminētā rīkojuma 3. pantu, nevarēja izlietot valsts izdevumu segšanai. Bez tam, jaundibinātās krājkases operācijās ietilpa naudas pārvedumi un valsts vērtspapīru uzpirkšana un uzglabāšana. Ar vienu vārdu, šī iestāde bija domāta vairāk valsts kases funkcijas izpildīšanai. 30. jūnijā 1921. gadā Valsts krājkases funkcijas ievērojami paplašināja, atļaujot tai svabados naudas līdzekļus izlietot dažādām banku operācijām un zelta un platīnas uzpirkšanai. 18. augustā 1921. gadā grozīja valsts krājkases nosaukumu, nosaucot to par «Valsts krāj- un kredītbanku» un pārnesot uz to visas valsts aizdevumu operācijas.

Kad pacēlās jautājums par Latvijas naudas kursa stabilitāti un valutas reformu, radās arī vajadzība pēc centrālas naudas iestādes. Sakarā ar to, toreizējais fin. min. R. Kalnings izstrādāja emisijas bankas, dibinātas uz akciju sabiedrību principiem, statutus, bet ministru kabinets šo projektu noraidīja. R. Kalnings demisionēja un viņa pēcnācējs fin. ministrijas pārvaldnieks Riekstiņš drīz vien iesniedza ministru kabinetam projektu par autonomas valsts emisijas bankas resp. «Latvijas Bankas» dibināšanu. Ministru kabinets šo projektu pieņēma un pārvaldes kārtībā izsludināja bankas statutus. Tādā kārtā Latvijas banka uzsāka savu darbību 1. novembrī 1922. gadā. Bankas statutus 15. maijā 1923. gadā pieņēma Saeima un tie publicēti 2. jūnijā 1923. gadā («V. V.» Nr. 115).

Saskaņā ar statūtu 1. pantu Latvijas banka ir valsts uzņēmums un par tās operācijām un drošību atbild valsts. Ban-

kas uzdevums (3. p.): regulēt naudas apgrozību valstī, veicināt tirdzniecību, rūpniecību un lauksaimniecību, atverot īsa termiņa kredītus; atvieglot naudas maksājumus kā iekšzemē, tā arī ārzemēs; izpildīt valsts kases operācijas. Bankas kapitāls ir: 1) pamatkapitāls 10 milj. latu, kuras iemaksājusi valsts, un 2) rezerves kapitāls, kurš sastādas no ikgadīgiem atskaitījumiem no skaidras peļņas 10% apmēros. Kānēr pamatkapitāls nav sasniedzis 25 milj. latu, tikmēr ik gadus no bankas skaidrās peļņas tam pieskaita 25%.

Bankas darbība sadalīta 2 nodaļās: emisijas un komerciālā. Emisijas nodaļas funkcijas — naudas zīmju izlaišana, pie kam, saskaņā ar statutu 13. pantu, tās nodrošinamas sekošos apmēros: 1) ja izlaisto naudas zīmju suma nepārsniedz 100 milj. latu, tad tās sedzamas ne mazāk kā par 50% ar zeltu vai drošu un stabilu ārzemes valutu, bet pārējā daļa ar drošiem īsa termiņa vekseliem; 2) ja izlaisto naudas zīmju suma pārsniedz 100 milj. latu, bet nepārsniedz 150 milj. latu, tad šo 100 milj. latu normu pārsniedošā daļa nodrošināma 75% apmērā ar zeltu vai drošu un stabilu ārzemes valutu, bet 25% — ar drošiem īsa termiņa vekseliem; izlaiduma suma, kas pārsniedz 150 milj. latu, nodrošināma pilnā apmērā ar zeltu vai drošu un stabilu valutu. Izlaistās naudas zīmes banka katrā laikā apmaiņa pret zeltu uz pieprasījumu, aprēķinot par vienu latu 0,2903226 grama tīra zelta.

Komerčiālā nodaļa izdara sekošas komerciālas operācijas: 1) diskontē vekselus un citas termiņa saistības; 2) atver kredītus un izsniedz īsa termiņa aizdevumus; 3) pieņem noguldījumus naudā un dažādas vērtības glabāšanā; 4) pērk un pārdod vekselus, trates, ārzemes valutu un citas vērtības; 5) izdod akreditīvus, izdara naudas pārvedumus un cita veida komisijas operācijas; 6) izdara dažādas operācijas uz valsts iestāžu rēķinu. Banka diskontē vekselus ar vismaz divi drošiem parakstiem, ja līdz nomaksas termiņam atliek ne vairāk kā 3 mēneši. Gaŗāka termiņa diskonts pielaižams vienīgi ar bankas padomes piekrišanu.

Banka atver kredītus un izsniedz īsa termiņa aizdevumus pret zolovekseliem, pieņemot ķīlā kā papildu nodrošinājumus saskaņā ar bankas padomes aizrādījumiem: 1) obligācijas uz nekustama īpašuma, 2) lauksaimniecības vai rūpniecības inventāru un 3) citas vērtības, piem. preces, vērtspapīri etc., pie kam aizdevuma apmērs nevar pārsniegt 75% no papilddrošības nolūkā iekļātā nekustama īpašuma taksētās vērtības un 60% no iekļātā inventāra vai preču tirgus vērtības.

Banka pieņem: 1) noguldījumus valsts un ārzemes valūtās uz tekošu rēķinu, uz noteiktu vai nenoteiktu laiku, uz vārdu vai uz uzrādītāju, uz vienkāršiem procentiem vai augļu augļiem, vai uz sevišķiem noteikumiem; 2) glabāšanā vērtspapīrus, ar vai bez to pārvaldīšanas, naudu, dokumentus, dārgmetālus, vērtslietas un citas vērtības. Noguldījumu zīmes at-

svabinātas no zīmognodokļa un tās pieņem nominālvērtībā kā drošības naudas iemaksu visās valsts iestādēs. Bez tam banka izpilda visas valsts kasēs operācijas bez atlīdzības, saskaņā ar finanšu ministra noteikumiem.

Bankas pārvalde. Banku pārvalda bankas padome un valde. Padome sastāv no priekšsēdētāja, viņa vietnieka un 11 locekļiem. Pēdējo skaitā ieiet galvenais direktors un viens finanšu ministrijas priekšstāvis. Valde sastāv no galvenā direktora, viņa vietnieka un 3 direktoriem. Bankas padomi un valdi ieceļ ministru kabinets no finanšu ministra priekšā liktiem kandidātiem. Padomes priekšsēdētājs, viņa vietnieks un padomes locekļi, izņemot finanšu ministrijas priekšstāvi un bankas galveno direktoru, ieceļami uz trīs gadiem un ir neatceļami, izņemot gadījumus, kad padomes loceklim ar spēkā nākušu tiesas spriedumu atņemtas vai aprobežotas tiesības, vai ja tas sodīts ar cietumu par noziegumiem, kas izdarīti mantkārtīgos nolūkos. Padome ir neatkarīga savos lēmumos, un finanšu ministram ir vienīgi veto tiesības triju dienu laikā, skaitot no tās dienas, kad ministram iesniegts padomes lēmums. Ja padome, neraugoties uz ministra veto, paliek pie sava pirmā lēmuma, tad finanšu ministrs strīdīgo jautājumu 7 dienu laikā iesniedz ministru kabinetam izšķiršanai. Sēdes ir pilntiesīgas, ja tanis piedalās ne mazāk kā puse no visiem padomes locekļiem, ieskaitot padomes priekšsēdētāju vai viņa vietnieku. Padome izšķir visus jautājumus ar klātesošo balsu vairākumu. Balsim vienlīdzīgi daloties, priekšlikums uzskatāms par atraidītu. Padome apspriež valdes priekšlikumu par bankas politiku un dod valdei direktīvas šinīs jautājumos; pieņem vai atraida valdes priekšlikumu par izlaižamo naudas zīmju daudzumu; raugās uz to, lai zelta fonds būtu arvien pienācīgā līmenī; pārbauda un kontrolē citas vērtības, kas skaitās kā segums izlaižām naudas zīmēm, kā arī pārbauda iesniegtās mēnešu bilances un gada pārskatus; pēdējos nodod finanšu ministra apstiprināšanai. Padome arī noteic maksimālos kredītu kā vekselu diskontam, tā arī aizdevumiem un citām operācijām klientiem bankas centrāliestādē, nodaļās un aģentūrās. Kredītu piešķiršanai padome nodibina diskonta komitejas ar padomdevēja balsi, kuŗu locekļus apstiprina finanšu ministrs.

Galvenais direktors ir bankas likumīgs priekšstāvis visās vietās un rikojas likumu un statūtu robežās un saskaņā ar padomes lēmumiem, bez sevišķas pilnvaras. Tas vada visas bankas lietas un operācijas.

Valdei pienākas: 1) izvest bankas politiku, saskaņā ar padomes lēmumiem un norādījumiem; 2) rūpēties par zelta krājuma pavairošanu un par pienācīgu naudas zīmju segumu; 3) vadīt bankas darbību kā centrā, tā arī nodaļās un aģentūrās; 4) pārzināt un vadīt visas bankas operācijas; 5) sagatavot padomei priekšlikumus, mēnešu bilances un gada pārskatus, kā arī instrukcijas bankas darbībai; 6) vismaz vienreiz

gadā izdarīt ikkatras nodaļas un aģentūras ģenerālrevīziju; revidentu ziņojumi iesniedzami padomei pārbaudīšanai.

No bankas tīrās peļņas izmaksājama kā ik-gadēja tantjema, bet ne vairāk kā pusgada algas apmēros; padomei — pus procenta, valdei — divi procenti, bankas darbiniekiem — pieci procenti. Operāciju gads skaitās no 1. janvāra līdz 31. decembrim. Periodiskas bilances un gada pārskati publicējami vispārējai zināšanai. Bankas darbību pārbauda sevišķa revīzijas komisija, kuŗā ieiet divi priekšstāvji no Valsts kontroles un viens priekšstāvis no Finanšu ministrijas. Viens no Valsts kontroles priekšstāvjiem ir revīzijas komisijas priekšsēdētājs.

1926. gadā Latvijas bankas apgrozījums sasniedzis 4 miljardus latu un bilance uz 1. janvāri 1927. gadu — 559,2 miljoni latu. Naudas zīmju bija izlaists apgrozībā par 31.475.700 latiem.

No Latvijas bankas aktivām operācijām lielāko vērību pelna aizdevumi, kuŗi pieauguši līdz 125,2 milj. latiem uz 1. janvāri 1927. g., to starpā vekseļu diskonts līdz 71,4 milj. latu. Šos aizdevumus atsevišķas saimnieciskas nozares izmantojušas šādi:

lauksaimnieci, viņu organizācijas un lauku kredītiestādes	39,3	milj. latu vai	31,4%
rūpnieki	36,7	„ „ „	29,3%
tirgotāji	12,8	„ „ „	10,2%
pilsētu kredītiestādes	36,4	„ „ „	29,1%
Kopā	125,2	milj. latu vai	100,0%

Pēc aizdevumu veidiem šī 125,2 milj. latu lielā suma sadalās šā:

vekseļi	71,35	milj. latu
vērtspapīri un dažādas vērtības	20,90	„ „
rūpniecības un lauksaimn. inventars	10,20	„ „
preces un preču dokumenti	18,51	„ „
preču kredīti	4,19	„ „
Kopā	125,15	milj. latu

No 1926. gadā iegūtās 13,41 miljonu latu lielās brutto peļņas, zaudējumus norakstīti:

zaudējumi no operācijām	5,486	milj. latu
zaudējumi no procentiem	2,046	„ „
algas un administrācijas izdevumus	2,122	„ „
Kopā	9,654	milj. latu

Kā redzams, lielākos zaudējumus — vairāk kā pusi no visu zaudējumu kopsumas, devušas aizdevumu operācijas un tāpēc arī 1926. gadā iegūtā tīrpeļņa iztāisa tikai 3,753 milj. latu, kāmēr gadu iepriekš 7,51 milj. latu. No šīs tīrpeļņas ieskaitīti:

Bankas pamatkapitālā	Ls	938.370,84
Bankas rezerves kapitālā	„	375.348,33
Valsts ienākumos	„	2.196.562,59

2. Valsts Zemes Banka

1920. g. maijā pie Finanšu Ministrijas nodibinājās Zemes Kredīta pārvalde. Šā administratīvi-saimnieciskā orgāna pirmais uzdevums bija noskaidrot bij. Krievijas valsts zemeskredīta iestāžu pastāvošās prasības pret lauku nekustāmām mantām Latvijā un nokārtot šo prasību nolīdzināšanu. Tālāk Zemes Kredīta pārvaldei piekrita uzraudzība par Latvijā pastāvošām privātām zemes kredīta iestādēm un par aizgādniecību, kuŗu iecēla bij. Krievijas privāto zemes kredīta iestāžu attiecību likvidācijai pret lauku nekustāmām mantām Latvijā. Ar agrarreformas likuma 4. p. noteikumu, atsavināto muižu un viņu bij. īpašnieku tiesības un prasības pret zemēm, kas no šām muižām agrāk atdalītas un nav atsavinātas, pāriet uz valsti. Šo prasību svarīgākā daļa ir lauku māju izpirkšanas parādi bij. muižu īpašniekiem, kuŗu nokārtošana arī tika uzdots Zemes Kredīta pārvaldei. Tādā kārtā šās pārvaldes uzraudzībā saplūda ļoti ievērojama daļa no hipotekarām saistībām, kādas no agrākiem laikiem pastāvēja pret privātām lauku nekustāmām mantām Latvijā. Dabīgi radās doma par vairāk piemērota organa radīšanu tiklab veco attiecību likvidācijai kā arī jaunu saistību nokārtošanai, kādas jau bija radušās un turpināja rasties atjaunojot ar valsts līdzekļiem lauksaimniecību kuŗa izpostītos apgabalos, bet vēl daudz plašākā apmērā bija paredzamas no agrārās reformas izvešanas dzīvē.

1922. g. 21. marta sēdē Satversmes Sapulce pieņēma Valsts Zemes bankas statūtus, kuŗi stājās spēkā ar izsludināšanu, 27. martā. Zīmējoties uz Bankas operācijām, statūti papildināti ar Ministru kabineta 1924. g. 16. septembra lēmumu par zemes pirkšanu un pārdošanu un, zīmējoties uz pārvaldi, ar Ministru kabineta 1924. g. 4. oktobra lēmumu par Bankas padomi. Citādi statūtos izdarīti mazāk ievērojami grozījumi, no kuŗiem daži tomēr darija stipru iespaidu uz Bankas iekšējās darbības kārtību.

Zemes banku pārvalda bankas padome un valde. Padome sastāv no priekšsēdētāja, viņa biedra kā finanšu ministrijas pārstāva un 5 locekļiem. Bez tam padomē ieiet bankas pārvaldnieks. Valde sastāv no pārvaldnieka, viņa biedra un trim locekļiem. Padomi un valdi ieceļ ministru kabinets no finanšu ministra priekšā liktiem kandidātiem. Padomes priekšsēdētājs un padomes locekļi, izņemot bankas pārvaldnieku un finanšu ministrijas pārstāvi, ieceļami uz trīs gadiem un ir neatceļami, izņemot gadījumus, kad padomes loceklim ar spēkā nākušu tiesas spriedumu atņemtas vai aprobežotas tiesības. Padomes sēdes ir pilntiesīgas, ja tanīs piedalās ne mazāk kā puse no visiem padomes locekļiem, ieskaitot padomes priekšsēdētāju vai viņa biedri. Padome izšķir visus jautājumus ar klātesošo balsu vairākumu. Balsim vienlīdzīgi daloties, priekšlikumu izšķir priekšsēdētāja balss. Padomei pienākas: a) lemt par nodalītu atvēršanu un slēgšanu; b) lemt par nekustāmās mantas

iegūšanu bankas vajadzībām, kā arī par bankai piederošās mantas pārdošanu un iekilāšanu; c) skatīt cauri un iesniegt apstiprināšanai finansu ministram valdes izstrādātos iekilājamo nekustamo mantu taksācijas noteikumus; d) apstiprināt valdes slēgtos līgumus ar ugunsapdrošināšanas biedrībām, par bankā iekilāto nekustamo mantu apdrošināšanu; e) izstrādāt parādu dzēšanas plānus, nosacīt augļu normu aizdevumiem, deldēšanas procentu, kā arī sevišķas piemaksas bankas pārvaldes izdevumu segšanai; f) apstiprināt valdes lēmumus par ķīlu zīmju konversiju; g) pārbaudīt valdes sastādīto gada pārskatu. Padomes locekļi noteiktu algu nesāņem, bet viņiem atļdzina par sēdēm un tiešos ceļa izdevumus uz noteikumu pamata, kurus apstiprina finansu ministrs uz padomes priekšlikumu.

Valde ir bankas likumīgā pārstāve visās vietās un rīkojas bez sevišķas pilnvaras statūtu un padomes instrukciju robežās. Valde vada bankas operācijas, darbvedību, grāmatvedību un saimniecības lietas, glabā bankas mantu un par to atbild.

Zemes banka izsniedz aizdevumus: a) zemes iegūšanai; b) mantošanas tiesību nokārtošanai; c) apbūvēšanai un meliorācijai; d) lauksaimnieciskiem pasākumiem; e) senāko hipotēku parādu nokārtošanai.

Aizdevumus izsniedz pret nekustamo īpašumu iekilāšanu uz 13, 18, 28, 41 un 55½ gadiem bankas ķīlu zīmēs pēc to nominālvērtības, pie kam aizdevumi nedrīkst pārsniegt $\frac{3}{4}$ no nekustamo īpašumu bankas noteiktās vērtības. Aizdevumus zemes iegūšanai no valsts zemes fonda, banka izsniedz pilnā apmērā, par kādu valsts atsavina zemi jauniem saimniekiem. Papildu aizdevumus uz jaundibinātiem zemes īpašumiem izsniedz pēc vispārējās kārtības. Novērtējot bankā iekilājamos īpašumus, ņemami vērā zemes un ēku īpatnības un saimnieciskie apstākļi, kuriem ir patstāvīgs iespaids uz ienākumiem. Novērtēšana izvedama pēc sevišķiem tarifiem. Aizdevumu izsniedz tikai uz tādu īpašumu, kuram zemes grāmatu nodaļā ir atsevišķa vieta kā patstāvīgam nekustamam īpašumam. Uz jaundibinātiem īpašumiem aizdevumu izsniedz pēc to izdalīšanas par patstāvīgiem, ierādot tiem atsevišķu vietu zemes grāmatās. Latgalē aizdevumus izsniedz pagaidam tikai uz tādiem nekustamiem īpašumiem, kuri pieder aizņēmējam uz dzimtsipašuma tiesībām, ja šīs tiesības pierādītas. Pieprasot aizdevumu, aizņēmējs iesniedz bankas valdei lūgumu līdz ar sekošiem dokumentiem: a) zemes grāmatu nodaļas izrakstu par iekilājamo nekustamo īpašumu; b) pašvaldības iestādes apliecinību par valsts, komūnālo un citu īpašumu maksājamo nodokļu lielumu, kā arī par nenomaksātiem nodokļiem; c) iekilājamā īpašuma zemes plānu un ēku sarakstu. Piešķirtā aizdevuma nodrošināšanai aizņēmējs izdod par visu aizdevumu summu parāda rakstu, kurū attiecīga zemes grāmatu nodaļa korborē uz iekilājamo nekustamo īpašumu, bet Latgalē, bez parāda raksta sastādīšanas, aizdevums nodrošināms arī piemērojoties pieli-

kumam pie notariata nolikuma 192¹. panta piezīmes. Bankai par labu hipoteka ieņem pirmo kārtas vietu un talab aizdevumus izsniedz vienīgi uz nekustamiem īpašumiem, kuŗi nav apgrūtināti ar zemes grāmatu nodaļās koroborētiem, resp. pie vecākā notara krepostgrāmatās atzīmētiem parādiem, izņemot zemes bankai par labu, vai, ja pārējie kreditori dod savu piekrišanu, zemes bankas aizdevumam piešķirt pirmtiesības. Pretējā gadījumā no atļauta aizdevuma banka samaksā uz iekļājamo īpašumu agrāk nostiprinātos parādus.

Ķīlu zīmju aizņēmēju pienākums ir līdz parāda dzēšanai maksāt par katriem notecējušiem 6 mēnešiem 1. maijā un 1. novembrī pastāvīgus pusgada maksājumus, kuŗos ietilpst: a) rentes par aizdevumu; b) parāda deldēšanas procentuālā maksa; c) bankas izdevumu segšana. Lai piedzītu bankas prasību, uzlietot arestu uz īpašuma ienākumiem vai noliekot īpašumu pārdošanai vairāksolišanā, nav vajadzīga tiesas iztirzāšana, bet apgabaltiesa uz zemes grāmatu nodaļas izraksta un bankas valdes lūguma pamatā izdod bankai rīkojumu pēc civilprocesa noteikumiem un norāda tiesas pristavu tā paša likuma norādītā kārtībā. Nekustāma īpašuma aprakstīšanu un tā novērtēšanu tiesas pristavs izdara tikai tanī gadījumā, ja bankas valde to pieprasa; no bankas valdes atkarājas āprakstīt un apķīlāt arī aizņēmēja kustamo mantu, lai to kopā ar iekļāto nekustamo īpašumu bankas prasību piedzīšanai liktu uz pārdošanu. Bankas valde var nelikt uz pārdošanu, vai atcelt jau nolikto īpašuma pārdošanu, ja nokavēto maksājumu nolīdzināšanu tā atzīst pār nodrošinātu. Terminš īpašuma pārdošanai vairāksolišanā noliekams pēc 2 mēnešiem, skaitot no publikācijas dienas «Valdības Vēstnesī» un vienā no vietējiem dienas laikrakstiem. Aizņēmējam ir tiesība katrā laikā dzēst savu parādu zemes bankai pavisam vai kādu daļu no tā. Parādu dzēšot zemes banka taisa dzēšanas atzīmes uz attiecīga skaita ķīlu zīmēm, kuŗas samaksātas pēc izlozējumiem no aizņēmēja deldēšanas fonda vai no parāda dzēšanai skaidrā naudā iemaksātām summām, vai arī uz ķīlu zīmēm, kuŗas iesniedz pats aizņēmējs šīs ķīlu zīmes, kopā ar krepostaktu nosūta uz zemes grāmatu nodaļu līdz ar priekšlikumu dzēst atmaksāto parādu no zemes grāmatām.

Ķīlu zīmes. Ķīlu zīmju nominālvērtību, formu, izlaišanas noteikumus apstiprina finansu ministrs, bet procentu lielumu noteic likumdošanas kārtībā. Zemes banka izlaiž ķīlu zīmes uz uzrādītāju, bet ja ķīlu zīmes īpašnieks to vēlās, bankas valde atzīmē uz tām īpašnieka vārdu un uzvārdu. Uz vārdu izrakstītās ķīlu zīmes var pāriet jauna īpašnieka rokās ar zemes bankas atzīmi uz ķīlu zīmēm un bankas grāmatās. Ķīlu zīmēm klāt ir kuponu lapa uz 10 gadiem un talons jaunas kuponu lapas saņemšanai. Kuponu lapas un taloni ir uz uzrādītāju. Ķīlu zīmes izņem no apgrozības un dzēš: a) izmaksājot par izlozētām ķīlu zīmēm to nominālvērtību skaidrā naudā; b) iznīcinot ķīlu zīmes, kuŗas iesniegtas parādu dzē-

šanai. Ķīlu zīmju izlozi (tiražu) zemes banka izdara publiski 2 reizes gadā, bet ne vēlāk kā 3 mēnešus iepriekš termiņa, kad nolikta izlozēto ķīlu zīmju atmaksa. Katru pusgadu izlozē ķīlu zīmes par tādu sumu, kāda iekrājās iepriekšējā $\frac{1}{2}$ gada termiņā: a) no deldēšanas maksājumiem un deldēšanas fonda rentēm; b) no parāda atmaksājumiem skaidrā naudā. Neatkarīgi no ķīlu zīmju dzēšanas ar regulāriem izlozējumiem (60. p.), ar finansu ministra atļauju zemes banka konversijas nolūkā var izpirkt par nominālvērtību visas ķīlu zīmes vai tikai daļu no tām.

Īstermiņa operācijas. Neatkarīgi no ilggadējiem ķīlu zīmju aizdevumiem, zemes banka var izsniegt arī aizdevumus skaidrā naudā uz īsiem termiņiem no līdzekļiem, kurus speciāli šim nolūkam zemes bankai aizdod valsts, vai no bankas sevišķa kapitāla brīvām sumām. Īstermiņa aizdevumus izsniedz uz laiku, ne ilgāku par 3 gadiem: a) saimniecības ēku būvei; b) zemes nosusināšanas un appludināšanas projektu izvešanai; c) zivju saimniecību un citu lauksaimniecisku pasākumu ierīkošanai; d) lauksaimniecības inventāra iegādāšanai. Īstermiņa aizdevumi nodrošināmi ar aizņēmēja kustamu vai nekustamu mantu vai galviniekiem.

Bankas ieņēmumi sastādas no: a) termiņu maksājumu daļas, kuŗa paredzēta pārvaldes izdevumiem; b) sodu naudām par nokavētiem maksājumiem un procentiem par pagarinātiem maksājumiem; c) peļņas, kuŗu dod bankas īpašumi un kapitāli; d) 10 gadu laikā neaizņemtām rentēm un tīrāzētām ķīlu zīmju atmaksām; e) dažādiem ieņēmumiem. Pie bankas izdevumiem pieder pārvaldes un operāciju izdevumi pēc budžeta. Bankas valdes un operāciju izdevumus sedz no ieņēmumiem. Izdevumu budžetu apstiprina finansu ministrs. Papildu kreditus apstiprina tādā pat kārtībā. No tīras gada peļņas, kuŗu aprēķina atskaitot no ieņēmumiem izdevumus un zaudējumus, 10% piešķir valsts ieguldītā pamata kapitāla atmaksai; pārējo daļu pieskaita rezervēs kapitālam. Pēdējais krājams izlaisto bankas ķīlu zīmju un kuponu nomaksas nodrošināšanai un varbūtējo zaudējumu segšanai. Rezerves kapitāls sastādas no 90% lieliem ikgadējiem atskaitījumiem no bankas tīras peļņas un rezervēs kapitāla procentiem. Rezerves kapitālu šādā kārtā pavairo līdz tas sasniedz 10% no apgrozībā izlaisto ķīlu zīmju kopvērtības. Ja rezerves kapitāls sasniedzis minēto apmēru, tad tīras peļņas sadalīšana notiek sekošā kārtībā: 50% bankas sevišķam kapitālam un 50% piekrīt pamata kapitāla atmaksai, bet kad pamata kapitāls atmaksāts, 50% no tīras peļņas ieskaita valsts ieņēmumos. Sevišķais kapitāls izlietojams pēc finansu ministra ieskaŗa bankas vai vispārības labā. Bankas gada pārskatu iesniedz finansu ministram apstiprināšanai.

Pēc sava rakstura Zemes bankas darbībā izšķirami divi veidi: nokārtot vecās hipotēku saistības, kas apgrūrina lauku

nekustamas mantas, un veicināt lauksaimniecību un lauku rūpniecību, izsniedzot jaunus aizdevumus.

Veco hipotēku parādu nokārtošana pa daļai tiek prasīta ar likumu, kā piem. uz valsts zemes fondā ieskaitītām zemēm gulošie parādi, zemnieku māju izpirkšanas maksu atlikumi, tagad likvidēto agrāko Krievijas valsts un privātu Zemes banku aizdevumi; pa daļai šo parādu nomaksu piederīgo nekustāmo mantu īpašnieki izdara labprātīgi, uz Zemes bankas pieprasījumu, sakarā ar jaunu aizdevumu ingrosēšanu. Lai gan veco parādu attiecību materiālais saturs ar 1920. g. 18. marta likumu ir samazināts līdz niecīgumam, tomēr šo attiecību formāla izbeigšana nepieciešama, un tās nokārtošanai Zemes banka piegriezusi pienācīgu vērību. Līdz 1926. g. beigām Banka nokārtojusi sekošas lietas:

1) uz valsts zemes fondā ieskaitītām zemēm nostiprinātās obligācijas nomaksātas 9200 gabali par Ls 1.012.364,31, kas iztaisa apm. pusi no visiem uz agrārās reformas likuma pamata zemes grāmatās dzēstiem hipotēku parādiem;

2) uz agrārās reformas likuma 1. daļas 4. p. noteikuma pamata zemnieku māju izpirkšanas maksu parāda atlikumu nomaksa ievadīta 2204 gadījumos, no kuŗiem izbeigti 1669 gadījumi, nomaksājot, kopā ar augļiem, Ls 45.884 08 parādu;

3) no bij. Krievijas zemnieku agrārbankas apm. 7,5 tūkst. aizdevumiem, kas bija izsniegti Vidzemes un Kurzemes vecsaimniecībām, atmaksāti gandrīz visi, un nedaudznie gadījumi, kur atmaksa vēl nebūtu notikusi, attiecās uz nekustamām mantām, kuŗu īpašuma stāvoklis nenoskaidrots.

Daudz svarīgāks par pagātnes veco lietu nokārtošanu ir Zemes bankas nākotnei veltītais darbs — lauksaimniecības ražošanas pabalstīšana ar apstākļiem piemērotu kredītu. Šai ziņā izšķiramas Bankas darbībā trīs nozares: agrārās reformas finansēšana, pastāvošo vecsaimniecību atjaunošana pēc kara postījumiem un tālākā izveidošana un lauksaimniecības rūpniecības attīstīšana.

Zīmējoties uz agrārās reformas finansēšanu Zemes bankas pirmais uzdevums bija sagādāt valsts fonda zemju ieguvējiem iespēju apbūvēt viņiem piešķirtās saimniecības. Līdz 1926. g. beigām būvniecības aizdevumos, apm. 48 tūkst. piešķirtām jaunsaimniecībām un amatnieku gabaliem izsniegti ap 36 milj. latu.

Zemes bankas aizdevumi ēku būvēm u. c. kopā ar izpirkšanas maksu, iztaisa caurmērā uz jaunsaimniecību: Vidzemē Ls 2246.—, Zemgalē Ls 1631.—, Kurzemē Ls 1631.—, Latgalē Ls 922.—, bet ik uz 1 ha zemes platības: Vidzemē Ls 126.—, Zemgalē Ls 99.—, Kurzemē Ls 90.—, Latgalē Ls 60.—. Brīvā tirgū jaunsaimniecību pārdošana notiek samērā reti; dažādos apriņķos līdz 1926. gadam pārdots 3—10% no piešķirtām jaunsaimniecībām.

Apskatot Zemes bankas darbību vecsaimniecību pabalstīšanas un izveidošanas ziņā, vispirms jāapstājas pie kara nopo-

stītiem apgabaliem. No kara postījumu vissmagāk aizkerto 7 apriņķu (Rīgas, Tukuma, Jelgavas, Bauskas, Jēkabpils, Ilukstes, Daugavpils) apm. 56.000 lauksaimniecībām ap 25.000 uzskatāmas par galīgi izpostītām. Trūkstot noteiktām ziņām tiklab par izpostīto saimniecību skaitu, kā par pašu saimniecību un postījumu raksturu, nav arī iespējams pareizi noteikt, cik lielu kredītu šīs saimniecības saņēmušas caur Zemes banku, cik no viņām un kādā mērā veikušas atjaunošanas darbu bez Bankas aizdevumu palīdzības. Izpostītām saimniecībām izsniegto aizdevumu kopsumu var novērtēt uz 7 milj. latu.

Vecsaimniecībām, ieskaitot šē tiklab viensētas, kā arī sādžu saimniecības Latgalē, aizdevumi, 21,0 milj. latu, izsniegti galvenā kārtā ēku būvei (60%), pēc tam: zemes pirkšanai (16%), meliorācijai (12%), mantojumu daļu izmaksām (6%), lauksaimniecības mašīnām un inventāram, motorlaivām un zvejas rīkiem (2%).

1926. gadā Zemes banka, pēc vienošanās ar Latvijas banku, iesāka pārņemt un pārvest ilgtermiņa, kārtēji deldējamos aizdevumos pēdējās izsniegtos īstermiņa aizdevumus, cik tālu tie nodrošināti iekilājot lauku nekustamas mantas un izlietoti saimniecību uzlabošanai. No pārņemšanai noliktās sumas, 3 milj. latiem, līdz gada beigām bija pārņemti nedaudz vairāk par 10%.

Kopš 1924. gada beigām Zemes bankas uzdevumos ietilpst arī bezzemnieku un sīkzemnieku apgādāšana ar zemi. Banka uzpērk privātpašnieku zemes, tās sadala normālu jaunsaimniecību lieluma gabalos un pārdod zemes meklētājiem. Līdz 1926. g. beigām Banka šādā ceļā uzpirka 66 lauku mājas un 30 muīžu neatsavināmās daļas 8,3 tūkst. ha kopplatībā, no kuriem 58 objekti ar 805 ha platības sadalīti 281 sīksaimniecībās, bet pārējos 38 objektos vēl turpinājas mērišanas darbi.

Pārdošanai ar Bankas starpniecību 1925. un 1926. g. pieņektas 371 saimniecības, no kurām pārdotas 71 ar 2585 ha zemes platības, dažas saimniecības sadalot, 96 ieguvējiem. Bez tam 181 gadījumos starpniecības uzdevums atsaukts, kas pa daļai, kur Bankas aizdevums tieši pirkšanai nav prasīts, noticis vēl pēc darījuma nolīgšanas, lai izvairītos no pienākošās komisijas naudas maksāšanas.

Līdz 1926. g. beigām Zemes banka izsniegusi dažādiem rūpniecības uzņēmumiem 9 milj. latu aizdevumu. Pirmā vietā šē stāv moderniecības ar 432 uzņēmumiem, kuriem izsniegts 4,2 milj. latu; no šā skaita 161 moderniecības ar tvaika iekārtu, kurām aizdevumu 3,2 milj. latu. 1926. gadā Latvijā kā darbojošās reģistrētas 550 moderniecības; 118 moderniecības vai 21,5% ierīkotas bez Zemes bankas aizdevuma. Lielāko daļu no tām iztaisa 95 privātu personu uzņēmumi.

Bez moderniecībām Zemes bankas aizdevumi izsniegti arī citiem lauku rūpniecības uzņēmumiem: dzirnavām un vilnas apstrādāšanai 263 gadījumos, kuļgarnitūrām, traktoriem u. c. smagām lauksaimniecības mašīnām 273 gadījumos, zāgē-

tavām un koku apstrādāšanai 149 gadījumos, sabiedrisku ēku būvēm 43 gadījumos, linu apstrādāšanai 5 gadījumos, kriegļu un kaķu cepliem 131 gadījumā, elektr. spēka stacijām 6 gadījumos, dārzkopībai un augļu pārstrādāšanai 64 gadījumos u. t. t.

Zemes bankas darbībai Latvijā trūkst tā pamata, uz kura parasti dibinās ilgtermiņa hipoteku kredīta iestāžu darījumi; šāds pamats ir pietiekošā vairumā uzkrāts privāts kapitāls, kurš meklē droša, kaut arī samērā mazāk rentabēla ieguldījuma iespējas. Latvijas saimnieciskā sadzīvē, pēc kara postījumiem un valūtas sabrukuma, nav vēl radušies kapitāli, kas uz nenoteiktu laiku apmierinātos ar mēreniem augļiem, bet tikai tādi, īstenībā, krit svarā ieguldīšanai ilgtermiņa hipotēku aizdevumos. Dēļ šā cēloņa Zemes banka ir spiesta aprobežoties savās operācijās ar publiskiem līdzekļiem, kas tiek atvēlēti ar valsts budžetu. Līdz 1926. g. beigām Zemes bankai nodots 49,13 milj. lati budžeta kārtībā aizdevumu izsniegšanai atvēlētu līdzekļu; bez tam uz Banku pārvesti Finanšu un Zemkopības ministrijas izsniegti aizdevumi par 7,39 milj. un valsts zemes fonda piešķirto zemju izpirkšanas maksas parādi par 14,19 milj. — kopā 70,71 milj. latu. Pieskaitot šē vēl Bankai nodoto pamata kapitālu 4 milj. un īpašiem nolūkiem atvēlētus līdzekļus 4,75 milj., dabūjam Zemes bankai nodoto valsts līdzekļu un prasību kopējo sumu 79,46 milj. latu. — 1926. gadā Banka iemaksāja valsts kasē: atskaitījumu no darbības peļņas, aizdevumu augļus, un par ķīlu zīmju kuponiem 1,98 milj. latus, kas iztaisa: rēķinot no visa kapitāla — 2,5%, bet no apgrozības kapitāla 2,8%.

Līdz 1. janvārim 1927. g. Zemes bankas izlaisto ķīlu zīmju kopvērtība līdzinājās 40,64 milj. latu, kuŗas, saskaņā ar Satversmes sapulces 30. jūnijā 1922. g. pieņemto likumu, nes 6% gadā.

3. Hipoteku banku.

20. septembrī 1924. gadā Rīgā uzsāka darbību Hopiteku banka, kuŗas statūti izdoti tā paša gada 16. augustā no ministru kabineta Satversmes 81. p. kārtībā un vēlāk nedaudz grozīti.

Latvijas hipoteku banka ir valsts uzņēmums aizdevumu izsniegšanai pret nekustamu mantu pilsētās, miestos un tādās apdzīvotās vietās, kuŗām pilsētas raksturs. Pār bankas operācijām un drošību atbild valsts. Bankas pamata kapitāls viens miljons latu, kas palielināms pēc vajadzības, atvēlot līdzekļus budžeta kārtībā. Bankas pamata kapitālam kopā ar rezerves kapitālu vienmēr jā sastāda ne mazāk kā desmit procenti no apgrozībā izlaisto ķīlu zīmju nominālvērtības.

Banka izsniedz ilgtermiņa aizdevumus pret nekustamu mantu, kas sastāv no zemes ar dzīvojošām, rūpniecības vai citu vajadzību mūŗa, jautkām vai koka ēkām ar piederumiem, ja iekļājamās mantas bankas noteiktā vērtība iztaisa ne mazāk kā tūkstots latu. Aizdevumus piešķir tikai tādā gadījumā, ja nekustamai mantai zemes grā-

matās atsevišķa patstāvīga vieta vai nodaļa. Hipoteka par labu bankai ieņem pirmo vietu pēc kārtas un tālab banka izsniedz aizdevumus vienīgi uz nekustamām mantām, kuŗas nav apgrūtinātas parādiem, koroborētiem vai atzīmētiem zemes grāmatās. Banka izsniedz aizdevumus uz 6 līdz 50 gadiem. Aizdevumi nedrīkst pārsniegt sešdesmit procentus no mūra ēku un piecdesmit procentus no jauktu un koku ēku bankas noteiktās vērtībās. Iekļājamo nekustamo mantu novērtējumu izdara sevišķa padomes iecelta un finansu ministra apstiprināta komisija. Piešķirtā aizdevuma nodrošināšanai aizņēmējs izdod par aizdevuma sumu uz bankas vārdu noteikta parauga iekļājuma rakstu. Šo rakstu attiecīgā zemes grāmatu nodaļa koroborē vai vecākais notārs ieved zemes grāmatās. Saistība līdz parādu samaksai: a) nedalīt un neatsavināt bez bankas atļaujas iekļāto mantu; b) bez bankas ziņas nesāņemt no atsevišķo dzīvokļu īrniekiem vai arī no visas mantas nomniekiem maksājumus uz priekšu ilgāk par vienu gadu; c) nepārdot un noplēst bez bankas atļaujas uz iekļātās zemes esošās ēkas.

Ķīlu zīmes un maksājumi. Banka izsniedz aizdevumus ķīlu zīmēs pēc to nominālvērtības. Uz savstarpēju vienošanos ar aizņēmēju, banka var uzņemt izsniegto zīniņu pārdošanu, aprēķinot par šo pakalpojumu sevišķu komisijas naudu, kuŗas apmēru nosaka bankas padome. Komisija tomēr nevar pārsniegt pus procenta no ieņemtās sumas. Par izsniegto aizdevumu parādnieks maksā divreiz gadā bankas noteiktos termiņos augļus, deldēšanas naudas un sevišķas piemaksas bankas pārvaldīšanas izdevumu segšanai. Augļu normu, ko banka ņem par aizdevumu, un izdevuma termiņam piemērotu deldēšanas procentu nosaka bankas padome ar parāda dzēšanas plānu. Sevišķas piemaksas bankas pārvaldīšanas izdevumu segšanai tāpat nosaka bankas padome. Iekļājamās nekustamās mantas novērtēšanas, ķīlu zīmju izgatavošanas un citu izdevumu segšanai bankai tiesība ņemt vienreizēji, saskaņā ar padomes lēmumu, līdz 1% no pieprasītās aizdevuma sumas; iemaksāto naudu atpakaļ neizsniedz. Aizņēmējam tiesība, bez obligatoriskās kārtējās aizdevumu deldēšanas, dzēst parādu pirms termiņa, vai nu pa daļai vai visu, iemaksājot bankai nepieciešamo sumu naudā vai bankas attiecīgās ķīlu zīmēs, pēc to nominālvērtības. Ķīlu zīmes izlaižamas uz uzrādītāja un var pāriet no rokas rokā bez kādām formalitātēm. Ja ķīlu zīmes īpašnieks vēlas, bankas valde atzīmē uz tām viņa vārdu un uzvārdu. Ķīlu zīmes izņem no apgrozības un dzēš: 1) samaksājot par izlozētām ķīlu zīmēm to nominālvērtību naudā; 2) iznīcinot ķīlu zīmes, kas iesniegtas parādu dzēšanai. Ķīlu zīmes izlozē divreiz gadā, bankas nosacītos termiņos, par tādu sumu, kāda iekrājusies iepriekšējā pusgadā no parādu deldēšanas maksājumiem un parādu atmaksām naudā pirms termiņa notecēšanas. Izlozētās ķīlu zīmes izpērk vienā no termiņiem, kad nolikta kuponu samaksa; no izsludinātās samaksas dienas

apstājas arī augļu pieaugšana par izlozētām, bet termiņā neiesniegtām ķīlu zīmēm. Neatkarīgi no ķīlu zīmju dzēšanas ar kārtējiem izlozējumiem bankas padome var nolemt maksājamo augļu normu pamazināšanas (konversijas) nolūkos izpirkt par nominālvērtību visas ķīlu zīmes vai tikai daļu no tām.

Hipotēku banku pārvalda bankas padome un valde. Padome sastāv no priekšsēdētāja, viņa biedra kā finansu ministrijas pārstāvja un 5 locekļiem. Bez tam padomē ieliet bankas galvenais direktors. Valde sastāv no galvenā direktora, viņa biedra un trim direktoriem. Bankas padomi un valdi ieceļ ministru kabinets no finansu ministra priekšā liktiem kandidātiem. Pārvaldes organi darbojas uz tādiem pat noteikumiem, kā Latvijas bankas un Zemes bankas padome un valde.

Bankas ienēmumus sastāda: a) vienreizēja iemaksa izdevumu segšanai, aizdevumu izsniedzot; b) pārvaldes izdevumiem paredzētā termiņa maksājuma daļa; c) soda naudas par nokavētiem maksājumiem un procenti par pagarinātiem maksājumiem; d) komisijas par ķīlu zīmju pārdošanu aizņēmēju uzdevumā; e) ienākumi no statūtu 5. pantā paredzētām operācijām; f) peļņa, kuŗu dod bankas manta un kapitāli; g) 10 gadu laikā neizņemtās rentes un tiražēto ķīlu zīmju atmaksas; h) dažādi ieņēmumi. Bankas darbību pārbauda sevišķa revīzijas komisija no trim locekļiem, kuŗus apstiprina ministru kabinets uz finansu ministra priekšlikumu. Revīzijas komisija darbojas un saņem atbildību, saskaņā ar instrukciju, ko apstiprina finansu ministrs, saziņā ar valsts kontroli. Banka atbildzina valstij revīzijas komisijas uzturēšanas izdevumus. No tīras peļņas, kuŗu aprēķina, atskaitot no ienākumiem izdevumus un zaudējumus, desmit procentus iemaksā valsts ieņēmumos, pēc tam no atlikuma piešķir sevišķu atalgojumu valdei un bankas darbiniekiem, bet pārējo daļu pieskaita rezerves kapitālam vai arī ieskaita bankas sevišķā kapitālā un valsts ieņēmumos. Rezerves kapitāls krājams izlaisto bankas ķīlu zīmju un kuponu nomaksas nodrošanāšanai un varbūtēju zaudējumu segšanai. Rezerves kapitālu pavairo, līdz tas sasniedz 10% no apgrozībā izlaisto ķīlu zīmju nominālās kopvērtības. Ja rezerves kapitāls sasniedzis minēto apmēru, tad 50% no bankas tīras peļņas pieskaita bankas sevišķam kapitālam, bet atlikušos 50% ieskaita valsts ieņēmumos. Sevišķais kapitāls izlietojams pēc ministru kabineta ieskata bankas vai vispārības labā.

Latvijas hipotēku bankas bilance uz 1927. gada 1. janvāri sasniegusi Ls 28,20 milj. Bankas ķīlu zīmju aizdevumi pavairojušies līdz Ls 14,59 milj. latu. Tīra peļņa Ls 323.335,92, no kuŗas valsts ieņēmumos ieskaitīti 32.333,60 latu.

Hipotēku banka galveno vērību piegriež dzīvokļu skaita pavairošanai pilsētās, kur pastāv dzīvokļu krīze. Pirmā kārtā piešķirti kredīti jaunu ēku celšanai un neapdzīvojamo ēku savešanai apdzīvojamā stāvoklī.

Ka dzīvokļu trūkums Rīgā sevišķi ass, un kā būvdarbība līdzšinējos apmēros to nespēj kaut cik mazināt, apstiprina arī tas, ka Rīgas pilsētas valde pati spiesta ķerties pie jaunu dzīvojamo ēku celšanas.

Arī pārējās Latvijas pilsētas visumā devušas ievērojamu iedzīvotāju skaita pieaugumu un pārdzīvo lielākā vai mazākā mērā dzīvokļu trūkumu. Tikai nedaudzas pilsētas, piem., Jelgava, Tukums, Ventspils, Daugavpils, Jaunjelgava etc., varbūt, uz zināmu laiku jau sasniegušas savas attīstības robežas un patlaban neuzrāda tendenci tālākai attīstībai.

Bez dzīvokļu absolūtā skaita pavairošanas uzdevumiem stāv dienas kārtībā jautājums par dzīvokļu sanitāro un higiēnisko apstākļu uzlabošanu un labierīcību ieviešanu. Šinī ziņā vēl daudz kas darāms. Sevišķi akuts šis jautājums lielpilsētās. Pēc Rīgas pilsētas statistiskās valdes ziņām, pilsētā parastām labierīcībām: kanalizācijai, ūdensvadam, gāzes tīklam un elektriskai centrālei vēl nav pievienota lielākā daļa grunts-gabalu. Salīdzinot patreizējo stāvokli ar priekškaŗa laikmetu — 1913. g., jākonstatē, kā labierīcību ieviešana Rīgā virzās ļoti gaiši uz priekšu.

Rodas jautājums, vai jaunbūvēs ieguldītie kapitāli rentējās un kādos apmēros? Uz šo jautājumu vēl šimbrīžam nav iespējams dot pilnīgi izsmelošu atbildi, jo nav pieietami dati valsts mērogā par jaunbūvju izmaksu, t. i. galveno būvmateriālu caurmēra cenām un darbalgu. Tomēr, pamatojoties uz tiem materiāliem, kas atrodas hipoteku bankas rīcībā, iespējams konstatēt, kā jaunbūvēs ieguldīto kapitālu rentabilitāte 1926. gadā svārstījusies (netto) no 8,1—9,0% caurmērā gadā. No tā redzams, ka jaunbūvēs ieguldīto kapitālu rentabilitāte visumā vēl stipri zemāka, ka parastais augļu procents naudas tirgū. Ar to, galvenā kārtā, arī izskaidrojama zināmā atturība būvniecībā.

Privātkapitālu trūkuma un dārdzības dēļ valsts kredīta loma rūpniecības pasākumu atjaunošanā, jaunierīkošanā un paplašināšanā ir diezgan ievērojama. No valsts kredīta iestādēm: Latvijas bankas, Latvijas hipoteku bankas un Valsts zemes bankas (lauku rūpniecības vajadzībām) rūpniecības iestādēm izsniegto dažāda veida aizdevumu kopsuma uz 1927. gada 1. janvāri, pieskaitot izstāvošo aizd. atlikumu Valsts saimniecības dep-tā, sekoša:

Latvijas hip. b. ilgtermiņa	Ls 5,48 milj.		
īsterm. likvid. l.	„ 1,78 „	Ls 7,26 milj.	
Latvijas bankā, dažādā veidā „	36,67 „	
Valsts zemes bankā (lauk. rūpn.) „	11,03 „	
Valsts saimniec. dep-tā aizd. atlik. „	1,39 „	
Kopā		Ls 56,35 milj.	

Latvijas hipoteku banka, savu līdzekļu robežās, darijusi visu, lai sekmētu tās rūpniecības nozares, kurām mūsu zemē dabiskis pamats un kuŗas ražo eksportam, pārstrādājot vietējās izejvielas, vai arī attiecīgi mazina importu. Piegriezta vēriba

arī mūsu ūdensspēka izmantošanai un elektriskā spēka centrāļu ierīkošanai pilsētās. No bankas ilgtermiņa aizdevuma kopsomas Ls 15,46 milj. rūpniecības vajadzībām izsniegti Ls 5,48 milj.

Kuģniecība mūsu saimnieciskā dzīvē ar katru gadu ieņem redzamāku vietu. Zem Latvijas flagas peldošo kuģu skaits pēdējos gados uzrāda diezgan strauju pieaugumu. Kuģniecība sāk atgūt savu agrāko stāvokli un nozīmi. Kuģu skaits 7 gadu laikā pieaudzis: no 45 dažāda tipa kuģiem 1920. gadā uz 122 kuģiem 1. janvārī 1927. gadā, t. i. gandrīz trīskārtīgi. Vēl lielāku pieaugumu uzrāda tonaža. 1920. gadā kuģu koptonaža brutto 11.146 tn, bet 1927. gadā 1. janvārī šis skaitlis pieaudzis uz 86.187 tn brutto, t. i. gandrīz astoņkārtīgi.

Iespējamo atbalstu kuģniecībai sniegusi arī valsts gan tieši, naudas aizdevumu veidā, gan caur kuģniecībai labvēlīgu likumu un ostu noteikumu izdošanu. Valsts aizdevumus kuģniecības vajadzībām sāka izsniegt agr. finansu ministrijas kredīta departaments saziņā ar jūrniecības departamentu jau 1919. gadā. Kredīta departamenta aizdevumi turpinājās līdz 1925. gadam, kad nodibinājās Latvijas hipotēku banka. Valsts aizdevumus izsniedz pret attiecīgu nodrošinājumu kuģu jaunbūvēm (burinieki, velkoņi), esošo kuģu remontiem un jaunu kuģu iegādāšanai. Kredīta departamenta izsniegto kuģniecības aizdevumu kopsoma 1919.—1925. g. iztaisa Ls 1,62 milj. Sākot ar 1925. g. otro pusi kuģniecības aizdevumi pārgāja uz hipotēku banku. Latvijas hipotēku bankas aizdevumi kuģniecības vajadzībām uz 1927. g. 1. janvāri iztaisa Ls 0,40 milj. un izsniegti sekošām vajadzībām:

1) 4 tālbraucēju tvaikoņu pirkšanai	Ls 293.000,—
2) 5 buru un motorkuģu būvei un pirkšanai . . .	„ 81.500,—
3) 9 velkoņu un liellaivu būvei un remontam . . .	„ 28.000,—
Kopā	
	Ls 402.500,—

Hipotēku banka neatlaidīgi seko izlaisto ķīlu zīmju apgrozībai tirgū. Tiek izlietoti visi līdzekļi, lai izbēgtu nevēlamās kursa svārstības. Pārtraukta tādu ķīlu zīmju laišana apgrozībā, kurām nav nodrošināts dabīgs, pietiekoši ilgstošs novietojums. Nav pieņemts lielāks skaits pieprasījumu tikai tādēļ, ka pieteiktais ķīlu zīmju novietošanas veids nav apmierinājis bankas uzstādītās prasības. Caur to cietis bankas bilances pieaugums. Bet šāda rīcība bija nepieciešama, lai pasargātu klientus no zaudējumiem uz kursa starpību. Panākis tas, kā lielākās bankās izlaisto ķīlu zīmju kursa svārstības pēdējā laikā nav novērotas. Mēģinājumi atrast ķīlu zīmēm tirgu, pie tam arī ārzemēs, par nožēlošanu nav devuši vēlāmos panākumus. Starpība starp kapitālu pieprasījumiem un piedāvājumiem vēl tik liela, ka ķīlu zīmes neuzskata par pietiekoši izdevīgu kapitālu ieguldījumu. Bez tam naudas tirgū vēl aizvienam ņem pārsvaru īstermiņa darījumi.

Izlaisto 8% ķīlu zīmju apgrozību 1926. gadā raksturo sekoši skaitļi:

Emitēto ķīlu zīmju atlikums 1926. g. 1. janvārī	Ls	9.513.000,—
No jauna emitēts 1926. g.	„	5.800.600,—
Kopā		Ls 15.313.600,—

1926. g. izņemtas no apgrozības:

a) tiražas kārtībā	Ls	384.400,—
b) pirmstermiņa atmaksas	„	48.200,—
		432.600,—

Atrodas apgrozībā uz 1927. g. 1. janvāri . . . Ls 14.881.000.—

4. Tipografijas.

Šimbrīžam Latvijā darbojās uz sevišķu statūtu pamatu 3 valstij piederošas tipografijas: valsts tipografija, valsts pārspiestuve un armijas tipografija.

Noteikumi par valstspapīru spiestuvi izdoti no min. kabineta 5. maijā 1924. g. un saskaņā ar tiem valstspapīru spiestuves uzdevums ir: a) izgatavot naudas zīmes, pastmarkas, tiesu nodokļa markas, bandroles, tirdzniecības un rūpniecības zīmes, zīmogmarkas, vekseļu blankas, obligācijas, akcijas, ķīlu un noguldījumu zīmes, pajas, loterijas biļetes, kā arī citus spiedumu darbus uz valsts un citu iestāžu, kā arī privātu personu pasūtījumiem. Valstspapīru spiestuvē izgatavojamo naudas zīmju un vērtspapīru izgatavošanas veidi nav izpaužami. Tāpat turāmi slepenībā naudas zīmju un vērtspapīru zīmējumi, klišejas, gravuras un novilkumi. Par minēto noteikumu pārkāpšanu vainīgie valstspapīru spiestuves darbinieki saucami pie atbildības pēc sodu likumu 655. panta. Valstspapīru spiestuve ir valsts uzņēmums un tā atrodas finanšu ministra pārziņā. To vada pārvaldnieks un ir atbildīgs finanšu ministriem par spiestuves mantu un darbību, kā arī par pasūtījumu kārtīgu izpildīšanu. Spiestuves pārvaldnieku ieceļ un atlaiž ministru kabinets uz finanšu ministra priekšlikumu. Darbības gads valstspapīru spiestuvei skaitas no 1. aprīļa līdz 31. martam. Par katru notecējušo gadu spiestuve sastāda pārskatu par savām operācijām un apgrozījumu bilanci, kā arī sastāda inventūru. Šos pārskatus pēc revīzijas komisijas pārbaudīšanas, ar viņas atsaukumi, pārvaldnieks iesniedz finanšu ministriem apstiprināšanai. Revīzijas komisiju ieceļ finanšu ministrs. Tīra peļņa pēc darbības gada noslēgšanas ieskaitama valsts ieņēmumos.

Valsts tipografijas statuti izdoti no ministru kabineta 8. augustā 1922. gadā un saskaņā ar tiem, valsts tipografija ir valsts uzņēmums un bauda visas juridiskas personas tiesības. Tipografijas uzdevums ir iespiest valsts oficiālos izdevumus, kā piem., «Valdības Vēstnesi», tieslietu ministrijas kondifikācijas nodaļas izdodamo «Likumu un valdības rīkojumu krājumu,» likumgrāmatas un visus citus minētās nodaļas darbus. Tipografija izpilda arī citu valsts iestāžu drukas dar-

bus, ciktāl to atļauj tipografijas līdzekļi un tehniskā iekārta. Bez tam tipogrāfija var pieņemt pasūtījumus no pašvaldības un privātām iestādēm un personām. Pasūtījumus pieņemot un izpildot tipogrāfija dod priekšroku valsts pasūtījumiem. Ja pār valsts pasūtījumiem tipogrāfijai nav sevišķa nolīguma, tad tipogrāfija aprēķina to izpildīšanu pēc pašmaksas, pieskaitot 10% peļņas. Tipografijas līdzekļi sastādas no: 1) «Valdības Vēstneša» abonētu un sludinājumu maksām, 2) tipografijas un sietuves ienākumiem un 3) ieņēmumiem no «Likumu un valdības rīkojumu krājuma» un citu kondifikācijas nodaļas izdevumu pārdošanas. Tipogrāfija atrodas valsts kancelejas pārziņā, bet tieša pārvaldīšana piekrīt pārvaldniekam, kuŗu ieceļ valstskancelejas direktors. Pārvaldnieku apstiprina amatā ministru kabinets. Bez algas pārvaldnieks un citi tipografijas darbinieki, pēc gada rēķinu noslēgšanas saņem kā īpašu atalgojumu tantjemas ministru kabineta noteiktos apmēros; tantjēmu kopsuma nedrīkst pārsniegt 20% no uzņēmuma tīras peļņas. Šīs peļņas daļas sadalīšanu starp pārvaldnieku un tipografijas pārējo personālu nosaka valsts kancelejas direktors. Par katru pagājušo gadu pārvaldnieks sastāda pārskatu par tipografijas operācijām un viņas apgrozījumu bilanci, kā arī sastāda inventūru. Šos pārskatus pārbauda revīzijas komisija un līdz ar viņas atsauksmi pārvaldnieks iesniedz valsts kancelejas direktoram. Revīzijas komisija sastāv no valsts kontroles un valsts kancelejas priekšstāvjiem. No tipografijas peļņas atskaita 2% no ēku, 10% no mašīnu un cita kustama īpašuma pirmatnējas vērtības to amortizācijai. No atlikušās pēc tam tīras peļņas daļas 10% pieskaita rezerves kapitālam; līdz 20% ar ministru kabineta piekrišanu izmaksā kā tantjemas pārvaldniekam un citiem tipografijas darbiniekiem, bet atlikušo tīras peļņas daļu iemaksā valsts kasē valsts ienākumos, atskaitot to daļu, kuŗu ar ministru kabineta piekrišanu var izlietot inventāra atjaunošanai un uzņēmuma paplašināšanai. Obligatori atvilksimj rezerves kapitālam par labu turpinās tik ilgi, kamēr tas sasniedz $\frac{1}{3}$ no pamatkapitāla, pēc tam atskaitījumus par labu rezerves kapitālam pārtrauc un atlikušo tīras peļņas daļu iemaksā valsts kasē valsts ienākumos.

Armijas tipografijas statūti izdoti no min. kabineta 10. augustā 1922. gadā un saskaņā ar tiem, armijas tipogrāfija ir valsts uzņēmums un bauda visas juridiskās personas tiesības. Tipografijas uzdevums ir: a) izpildīt drukas un citus grāmatrūpniecības darbus valsts un pašvaldības iestādēm, kā arī privātpersonām; b) izglītības un kara zinātnes izplatīšanai izdot dienas laikrakstu ar speciālu militāro rakstu pielikumu. Pasūtījumus pieņemot un izpildot, tipogrāfija dod priekšroku valsts pasūtījumiem. Ja par valsts iestāžu pasūtījumiem tipogrāfijai nav sevišķa nolīguma, tad uzņēmums aprēķina valdības pasūtījumu izpildīšanu pēc pašmaksas, pieskaitot 10% peļņas. Tipogrāfija atrodas kara ministra pārziņā, bet tās pārvaldīšana piekrīt pārvaldniekam, kuŗu ieceļ kara

ministrs un apstiprina ministru kabinets. Pārvaldnieks, kā arī pārējie uzņēmuma darbinieki saņem atalgojumu uz brīva līguma pamata, pie kam pārvaldnieka algu noteic kara ministrs, bet pārējo tipografijas darbinieku algas — pārvaldnieks. Pārvaldnieks un citi tipografijas darbinieki var būt aktīvā dienestā stāvošie karavīri vai arī civilpersonas. Aktīvā dienestā stāvošie karavīri, atrodoties tipografijas dienestā, skaitas ilgstošā komandējumā, un viņiem tipografijā nokalpoto laiku ieskaita izdienā. Bez algas pārvaldnieks un citi tipografijas darbinieki, pēc gada rēķinu noslēgšanas saņem kā īpašu atalgojumu tantjemas ministru kabineta noteiktos apmēros; tantjemu kopsuma nedrīkst pārsniegt 20% no tipografijas tīras peļņas. Šis peļņas daļas sadalīšanu starp pārvaldnieku un tipografijas pārējo personālu nosaka kara ministrs. Par katru pagājušo gadu pārvaldnieks sastāda pārskatu par tipografijas operācijām un viņas apgrozījumu bilanci, kā arī sastāda inventāru. Šos pārskatus pārbauda revīzijas komisija un līdz ar viņas atsauksmi valde iesniedz kara ministrim. Revīzijas komisija sastāv no valsts kontroles un kara ministrijas priekštāvjiem. No tipografijas peļņas atskaita 2% no ēku un 10% no mašīnu un cita kustama īpašuma pirmatnējas vērtības to amortizācijai. No pēc tam atlikušās tīras peļņas daļas 10% pieskaita rezerves kapitālam; līdz 20% ar ministru kabineta piekrišanu izmaksā tantjemas pārvaldniekam un citiem tipografijas darbiniekiem, bet atlikušo tīras peļņas daļu iemaksā valsts kasē, valsts ienākumos, atskaitot to daļu, kuŗu ar ministru kabineta piekrišanu var izlietot inventāra atjaunošanai. Obligatoriķie atvilkumi rezerves kapitālam par labu turpinas tik ilgi, kamēr viņš sasniedz $\frac{1}{3}$ no pamata kapitāla, pēc tam atskaitījumus par labu rezerves kapitālam pārtrauc un atlikušo peļņas daļu iemaksā valsts kasē, valsts ienākumos.

5. Dziedniecības avoti.

Valsts pārziņā un ekspluatēšanā šimbrīžam atrodas Ķemeru sēravoti un peldvieta un Baldones sēravoti.

Ķemeru sēravotu un peldvietu statūti izdoti no min. kabineta 4. augustā 1922. gadā un saskaņā ar tiem Ķemeru sēravoti un peldu vietas ir valsts iestāde un bauda visas juridiskās personas tiesības. Iestādes uzdevums ir sniegt Latvijas pilsoņiem un ārzemniekiem palīdzību veselības kopšanai, izlietojot šim nolūkam kūrvietas dabīgos klimatiskos un mākslīgos dziedināšanas līdzekļus. Valdības sūtītos slimniekus (ierēdņus) iestādes uzņem ārstēšanai uz vispārējo noteikumu pamata par ierēdņu ārstēšanu. Maksātnespējīgiem slimniekiem iestāde izdod bezmaksas vannas, bet ne vairāk kā 10% no maksāto vannu skaita un mazturīgiem par pazeminātu maksu pēc iestādes apstākļiem un līdzekļiem. Iestādei ar iekšlietu ministra piekrišanu ir tiesība darbības veicināšanai atvērt birojus un aģentūras kūrvietas reklamēšanai, kas diemžēl, līdz šim vēl nav darīts.

Par iestādē ieguldīto kapitālu skaitas tās vērtības, kuŗas atrodas iestādes rīcībā uz 1922. g. 1. aprīli. Darbības sekmīgai vešanai iestāde saņem rīcības kapitālu, kuŗa lielumu nosaka ministru kabinets. Iestādei ir tiesība kredītēties valsts un privātās kredītiestādēs. Kredīta apmērus nosaka iekšlietu ministrs, saziņā ar finansu ministri. Rīcības kapitāla palielināšanai finansu ministrijai, ar ministru kabineta piekrišanu, tiesība izlaist iestādes obligācijas, noteicot nominālvērtību, izlaišanas cenu, gada rentes un termiņus. Obligācijas nodrošināmas ar nekustamu īpašumu, ierakstot tās zemes grāmatās. Iestāde atrodas iekšlietu ministrijas pārziņā, bet tiešā pārvaldīšana piekrit direktoram-ārstam, kuŗu iecel uz veselības departamenta priekšlikumu iekšlietu ministrs. Direktoru apstiprina amatā ministru kabinets. Statūtu pārējā daļa pilnā mērā sakrīt ar valsts tipogrāfiju statūtiem.

Baldones sēravotu statūti izdoti no min. kabineta 4. augustā 1922. gadā un tie pilnīgi analogiski Ķemeru sēravotu statūtiem, resp. valsts tipogrāfiju statūtiem.

6. Linu monopols.

Pēc Latvijas valsts proklamēšanas Pagaidu valdība, lai gūtu nepieciešamos ienākumus, bija spiesta izmantot visus tos saimnieciskās dzīves resursus, kuŗus nebija galīgi izpostījis pasaules karš. Viens no šiem resursiem bija linu audzēšana Latvijā, kāpēc arī Pagaidu valdība ar 1919. gada 27. martā izdoto rīkojumu izsludināja linu šķiedru monopolu, t. i. pārņēma šo tirdzniecības nozari savā pārziņā. Saskaņā ar šo rīkojumu, valdība linu audzētājiem maksā par nodotām linu šķiedrām noteiktas cenas, kuŗas laiku pa laikam, atkarīgi no valsts kases vajadzībām un linu šķiedru cenu stāvokļa pasaules tirgū, vai nu paaugstina, jeb atkal pazemina. Tā tad, linu audzētāji šīnī ziņā nostādīti pilnīgā atkarībā no valdības maksājamām cenām, kas pašu linu audzēšanu padara nestabilu. Sakarā ar to, varam novērot linu sējumu platības svārstīšanos pēdējos gados, tā, piem. ar liniem bija apsēti

1922. gadā	37,7 tūkstoši hekt.
1923. „	56,5 „ „
1924. „	60,5 „ „
1925. „	78,1 „ „
1926. „	63,8 „ „

Kā redzams, tad linu sējumi, augsto linu cenu dēļ pasaules tirgū pirmajos gados pēc kara, pastāvīgi vairojās līdz 1925. g., kad viņi sasniedza apm. 126% no pirms kara normas. Bet tā ka linu cenas ar katru gadu slīdēja uz leju (piem. 1924./25. g. sezonā linu ražotājs Latvijā saņēma caurmērā 314 latus par birkavu, bet 1925./26. g., vairs tik 210 latus) un grūtais linu izstrādāšanas darbs pie augstām laukstrādnieku algām vairs lāgā

neatmaksājās, tad 1926. gadā linu sējumu platība pirmo reizi stipri sašaurinājās, sastādīdama vairs tikai 22% no pirms kara normas. Paša pēdējā laikā linu cenas atkal ievērojami cēlušās, tā ka 1927. g. sējumu platība, varbūt, tālāk nebūs samazinājusies. Kā viņa varētu atkal paplašināties, maz cerams.

Bez pasaules tirgus cenām uz Latvijas linu ražu nelabvēlīgu iespaidu atstāj arī pastāvošā monopola defekti. Lieta tā, ka faktiski linu monopols pastāv tikai pārdošanā, bet ne iepirkšanā. Pēdējā nodota kooperativu un privātu uzņēmēju rokās uz komisijas pamatiem, t. i. visā Latvijā ierīkoti apm. 260 linu pieņemšanas punkti, kuŗi iznomāti minētiem uzņēmējiem un kuŗi tad arī faktiski izdara linu iepirkšanu. Pieņemot linus no ražotājiem, tie cenšas pēc iespējas noteikt linu kvalitāti zemāku, bet valsts linu monopola pārvaldei nodot kā augstvērtīgākus linus. Tas bez šaubām, zināmā mērā attura zemkopjus no linu audzēšanas. Ir arī vēl citi linu monopola trūkumi, kuŗi tormozē šīs zemkopības nozares normalu attīstību, piem., tūlītēja naudas neizmaksāšana par nodotiem līniem etc. Sakarā ar visu to, pacēlušās balsis par linu monopola atcelšanu un viņa nodošanu privātuzņēmēju rokās, kā tas ir Igaunijā un Lietuvā, kur valsts no tiem iegūst paprāvus ienākumus augstākas izvedmuitas veidā. Monopola piekritēji turpretim aizrāda, ka tādā gadījumā linu tirdzniecības defekti būšot vēl lielāki un ka to sagrābšot savās rokās nedaudzas ārzemju firmas — linu uzpircējas. Laj nu kā, bet šis jautājums vēl nav galīgi atrisināts un katreiz ap to izceļas strīdus, kad Saeimai nākas noteikt linu cenas.

Saskaņā ar statistiskām ziņām, Latvijā ražoto linu šķiedru daudzums pa atsevišķiem gadiem iztaisa:

1920. gadā	9,590 tonnas
1921. „	13,910 „
1922. „	17,040 „
1923. „	19,220 „
1924. „	26,180 „
1925. „	30,020 „
1926. „	25,320 „

Valsts ienākumos ieskaitītais tīratlikums no linu monopola iztaisa:

1920./21. gadā	5,16 milj. latu
1921./22. „	5,79 „ „
1922./23. „	5,90 „ „
1923./24. „	6,19 „ „
1925./26. „	2,06 „ „
1926./27. „	1,66 „ „
1927./28. „ (paredzēts)	1,50 „ „

7. Valsts uzņēmumu finansiēlie rezultāti.

Saskaņā ar 1927./28. saimnieciskā gada budžetu, paredzēts ienemt no

Latvijas bankas	2.200.000	latu
Valsts zemes bankas	78.000	„
Hipotēku bankas	30.000	„
Valsts papīrspiestuves	36.618	„
Valsts tipogrāfijas	55.204	„
Armijas spiestuves	32.000	„
Valsts zemes bankas	78.000	„
Linu monopola	1.500.000	„
Ķemeru sēravotiem	78.432	„
Baldones sēravotiem	Ls 6.000.—	valsts piemaksa

XIV. Nodevas.

1. Nodevas (Gebühren, pošļini) jēdziens.

Nodevas ir maksājumi, kurus privātpersonas maksā publiskām apvienībām vai iestādēm par zināmiem konkrētiem pakalpojumiem. No formēlās puses tādi pat maksājumi ir nodokļi, bet pēdējie atšķiras no nodevām caur to, ka attiecībā uz viņiem netiek iepriekš aprēķināts, kādu konkrētu pakalpojumu pilsonis saņems no attiecīgās valsts iestādes, t. i. tiem piemīt ģenerālraksturs. Tā tad, nodevas iespējams izkalkulēt jau iepriekš, t. i. aprēķināt, cik publiskai apvienībai izmaksās kāda pakalpojuma sniegšana. No sacītā arī izlobas katras nodevas pamatprincips: nodevas nosakāmas tādos apmēros, ka tās pilnīgi jeb pa daļai sedz attiecīgas publiskas organizācijas uzturēšanas izdevumus. Ja ienākumi no nodevām pārsniedz šādus izdevumus, tad tām jau ir privāttiesisku ienākumu raksturs un tās pēc būtības ir jau nodokļi. Pēdējo parādību bieži vien varam konstatēt jaunākos laikos, kad daudzu nodevu likmes ir tik augstas, ka tām pilnīgā mērā piemīt nodokļu raksturs. To, piem., varam sacīt par mūsu zīmognodokli, kurā ietilpst ir nodevas, ir nodokļi, piem., vekseļu nodevas, aktu nodokļi etc.

Aplūkojot nodevas, varam atdurties uz principiēliem jautājumiem, kā: vai nodevas vispār ņemamas, kādos gadījumos, kādos apmēros etc.? — Visi šie jautājumi piekrīt finansu politikai un administratīvo tiesību zinātnei, bet mūs var vienīgi interesēt jautājums — pēc kāda principa, t. i. nodevu jeb nodokļu principiem tiek ekspluatēts zināms sabiedrisks iestādījums, piem., pasts, telegrafs, telefons etc. Tomēr arī finansu zinātne nevar pilnā mērā ignorēt šādu uzstādītu tēzi, un proti: Ja zināmas organizācijas vai iestādes pakalpojumi nāk par labu nedaudzām atsevišķām personām vai šaurām grupām un pie tam

tie iznāk diezgan dārgi, tad ieteicams ņemt nodevas pietiekoši augstos apmēros. Un otrādi, ja attiecīgās organizācijas vai iestādes pakalpojumi nāk par labu plašām aprindām un tie pēc savas dabas ir nepieciešami, tad maz pamata ņemt par tiem samaksu jeb nodevas. Šinīs tēzēs, starp citu, izpaužas arī nodevu principa attīstība. Agrākos laikos, piem., tiltus un šosejas varēja lietot vienīgi pret atlīdzību, bet tagad tos eksploatē pēc tīru izdevumu principa. Zīmējoties uz augšām minētām tēzēm, var atzīmēt kā piemēru arī izglītības jautājumu. Kultūrēlās valstīs valda vispār atzīts uzskats, ka katram šādam valsts pilsonim ir jāsniedz pirmizglītība, kāpēc rodas jautājums — vai tādā gadījumā elementārskolās ņemama mācības nauda? — Šī jautājuma atrisināšana atkarājas no finansu politikas, kuŗa savukārt atkarājas no tam, kādas sabiedriskas grupas atrodas pie valsts stūres. Ja valdības priekšgalā atrodas plašu aprindu reprezentanti, tad pirmskolas ir brīvas, un atkal otrādi. Pretstats pamatskolām ir augstskolas, kuŗas nāk par labu tikai atsevišķām aprindām, kāpēc mācības nauda ir ņemama. Bet tā kā arī valsts ir ieinteresēta inteliģences radišanā, tad tomēr ņemamā mācības nauda nekad neatbilst faktiskiem izdevumiem, bet vienmēr zemāka par tiem. Tas konstatējams arī attiecībā uz Latvijas Universitāti, kuŗas ikviens students valstij izmaksā ap 450 latu.

Rezumējot sacīto, nākam pie slēdziena, ka novilkēt stingras konkrētas robežas starp nodevām un nodokļiem nav iespējams.

2. Nodevas citās valstīs.

Kas zīmējas uz atsevišķām valstīm, tad nodevu ziņā valda liela dažādība. Tā, piem., Francijā un Austrijā nodevas ir stipri izplatītas un novērojama tendence ņemt nodevas pēc iespējas lielākos apmēros. Šinīs valstīs arī novērojami nodevu krustojumi ar nodokļiem, t. i. pastāv nodevas ar fiskālu raksturu. Lielbritānijā nodevu skaits stipri mazāks, bet tur arī nav noteiktu robežu starp nodevām un nodokļiem, izņemot mantojumu nodokļus. Tāpat Vācijā blakus tīrām nodevām sastopamas apgrozības nodevas.

3. Nodevu ņemšanas veidi.

Pie nodevu izplatības liela loma piekrīt likumdevībai, kuŗa nosaka, no kā un kādos apmēros nodevas ņemamas. Ja zināmā valstī konstatējama stipra tendence ņemt nodevas, tad parasti tās ir arī augstas, resp. pēc būtības tās ir nodokļi. Attiecībā uz nodevām, vispār, ir grūti izkalkulēt, vai tās tiešām ir nodevas jeb nodokļi, piem., valsts par zināmu pakalpojumu ņem noteiktu nodevu, bet ļoti grūti izkalkulēt cik šī pakalpojuma sniegšana izmaksā pašai valstij. Grūtības rada arī tas apstāklis, ka valsts budžetos reti kad nodevas izdalītas atsevišķos posteņos, kāpēc arī daži statistiķi, aprēķinādami katrā val-

stī nodokļu nastu, kas gulstas uz katru pilsoni, pieskaita nodevas pie netiešiem nodokļiem, kas bez šaubām dod ievērojamu diferenci, ja lieto pretēju paņēmieni. Ievērojot to, nodevas valsts budžetos nostādāmas atsevišķā vietā. Pie nodokļu nastas salīdzināšanas dažādās valstīs grūtības rada arī tas apstāklis, ka nav nevienas valsts, kur nodevu princips būtu noteikti izvests likumdošanas ceļā. Pilnā mērā tas zīmējas arī uz Latviju. Pie mums ir dažas nodevas, kuŗas likumi dēvē par nodokļiem. Kaut arī dažām no tām ir nodokļa raksturs, tad tomēr ne visām.

4. Vienkāršās un proporcionālās nodevas.

Daži autori mēģinājuši izvest zināmu nodevu klasifikāciju. tā piem., tarifa ziņā iedala tās 2 grupās: 1) vienkāršās nodevās, kuŗu suma cieši noteikta, neraugoties uz darījuma sumas apmēriem, un 2) proporcionālās nodevās, resp. kuŗu apmēri atkarīgi no darījumu vai aktu sumas. Pēc nodevu ņemšanas veidiem tās arī var iedalīt 2 kategorijās: 1) tiešās, ja nodevas ņem tieši, t. i. par noteiktu pakalpojumu ņem noteiktu nodevu, un 2) indirektās jeb netiešās piem., zināms akts rakstāms uz zināmu aktu papīri jeb atkal jānomaksā attiecīga suma zīmogmarkās.

Bez jau augstāk atzīmētās nodevu klasifikācijas, daži autori tās mēģina sistēmātizēt 1) juridiskās palīdzības un 2) pašvaldību nodevās. Šinīs divās kategorijās var ietilpināt daudzas nodevas, bet nodevu ņemšanas prakse dažādās valstīs ir stipri dažāda, tā ka grūti izvest noteiktu klasifikāciju.

5. Nodevas Latvijā.

Latvijā šimbrīžam sastopamas šādas nodevas: tiesu nodevas, kuŗu tonnāžas, bāku un loču nodevas, konsulārās nodevas, kanceļejas nodevas, zemes grāmatu nodevas, paraugu un izgudrojumu nodevas, mēru un svaru nodevas, tiltu un ceļu nodevas un zīmognodevas jeb zīmognodoklis (kā tās oficiāli nosauktas «Lik. un vald. rīk. kr.» 1921. g. 17. burtņīcā). Ir vēl sīkākas nodevas, sevišķi pašvaldību finansēs, bet tās aplūkosim citā vietā.

Tiesas nodevas pie mums ņem 4% apmēros no prasības sumas civillietās, bet administratīvās lietās šī nodeva nomaksājama zīmogmarkās un ne 4% apmēros. Vispār, tiesu nodevas domātas tiesu iestāžu uzturēšanai, lai gan pie mums, pastāvot lētai tiesai, tās nesedz tiesu resora izdevumus. Tas tāpēc, ka pie mums valda uzskats, ka tiesai jābūt pieietāmai arī plašākām mazturīgākām aprindām. Pie mums pat tiek praktizēta mazturības apliecību izsniegšana, t. i. ja civillietās šādas apliecības saņēmejs prāvu vinnē, tad maksā attiecīgas nodevas, bet ja zaudē, tad tiesāšanās izdevumus ņem valsts uz savu rēķinu. Turpretim dažās citās valstīs, piem. Prūsijā, tie-

sāšanās iznāk stipri dārgāka, nekā pie mums, ko arī varējām konstatēt Latvijā vācu okupācijas varas laikmetā, kad tika ieviesta pie mums Vācijas tiesāšanās kārtība. Vispār, tiesāšanās izdevumu apmērs atkarājas no valsts iekārtas.

Kuģu tonnāžas, bāku un loču nodevas domātas attiecīgu iestāžu uzturēšanai, bet konsulārās nodevas ņem par dažādu apliecību izsniegšanu.

Kanclejas nodevas ir maksājumi par dažādiem valsts iestāžu pakalpojumiem un ātri vien var pārvērsties par nodokļiem, jo grūti noteikt, cik pašai iestādei šādi pakalpojumi izmaksā.

Zīmognodoklis. Nodibinoties 1918. g. Latvijas valstij, pieņēma Pagaidu valdība Krievijas likumu par zīmognodevām tādā veidā, kādā tas sastopams Kr. likumu krājuma V. sējumā — «Ustav o pošlinach». Agrākais Krievijas likums pēc savas konstrukcijas stipri sarežģīts; pirmkārt, tas paredz vienkāršu un proporcionālu zīmognodokli; pēdējais savukārt sadalīts vekselu un aktu nodokļos; aktu nodokļi atkal augstākā un zemākā kategorijās. Pārņemot šo likumu, Latvijas valdība visus augšminētos iedalījumus atstāja, bet grozīja vienīgi attiecīgas likmes. 17. septembrī 1921. g. ministru kabinets 16. jūlija (atbilst mūsu valsts satversmes 81. p.) likuma kārtībā izdeva jaunus noteikumus, «Rīkojumu par zīmognodokli». Ja pēdējo salīdzinājam ar veco Krievijas likumu, tad starpības nav nekādas, t. i. sadalījums tas pats, vienīgi tikai saīsināts, kas katram likumam nāk tikai par ļaunu. 1922. g. Satversmes Sapulce grozīja vienīgi likmes, bet pašu likumu atstāja ungrozītu, tā ka pie mums tagad spēkā lielā mērā novecojušais un diezgan sarežģītais vecais Krievijas likums. Viss likums iedalās 2 lielās grupās: 1) vienkāršā un 2) proporcionālā zīmognodokli.

Vienkāršais zīmognodoklis: 3 un 1 lats, 50, 20, 5 un 1 santims, bet saskaņā ar Satversmes Sapulces noteikto reizinātāju: 6, 2 un 1 lats un 40, 10 un 2 snt.

Proporcionālais zīmognodoklis sadalās 3 grupās: 1) 1%, 2) ½% un 3) 2 un 1 snt. par katriem pilniem vai nepilniem 10 latiem. Proporcionālais zīmognodoklis saskaņā ar agr. Krievijas likumu; no jauna pienākušas klāt tikai apdrošināšanas polises.

Pastāvošam zīmognodoklim pavisam 109 panti un neskatoties uz to, viņā, tāpat kā agr. Krievijas likumā, sajauktas nodevas ar nodokļiem. Tā, piem., 13. pantā teikts, ka ar 3 zelta franku, resp. 6 latu lielu nodokli apliekami līgumi, kuŗos nav uzrādīta suma. Ja ievērojam, ka attiecīgus līgumus un visus citus līgumus neizslēdzot, var noslēgt mājas kārtībā, apstiprinot vienīgi pie notāra parakstus, tad šīn gadījumā nekādā ziņā nevar runāt par nodevu, jo nav attiecīgas iestādes pakal-

pojuma. Šāds nodoklis pēc būtības ir apgrozības nodoklis, kuru mērķis vispār ir — aizpildīt robus, kādi var rasties tiešo jeb reālo nodokļu sistēmā, resp. pie fundētu ienākumu aplikšanas. Pie zināmas finansu politikas, t. i. ja stipri aplikti fundētie ienākumi, augšminēto nodokli var pilnīgi strīpot.

14. pants nosaka, ka ar 1 z. fr. resp. 2 latiem aplikami apstiprināšanai un grozīšanai iesniedzamie akciju un paju sabiedrību statūti, lūgumi atvērt fabrikas un citādus uzņēmumus, nodarboties ar visāda veida arodiem un ģenerālpilnvaras, tāpat lūgumi dēļ uzņemšanas zvērinātu advokātu kārtā un tiesu iestāžu lēmumu un spriedumu noraksti. Visos šos gadījumos mēs varam konstatēt, ka lūgumu izpildīšana saistīta ar attiecīgas iestādes zināmu darbību, t. i. tā sniedz zināmu pakalpojumu, kāpēc augšminētā pantā minētais zīmognodoklis ir nodeva, bet ne nodoklis, kā to nosauc oficiālais rīkojums.

18. pants nosaka, ka ar 1 z. snt. resp. 2 snt. aplikamas, starp citu, arī dažāda veida kvītes par naudas, preču un citas mantas saņemšanu un ja tās neizpilda dokumentu vietu, kas aplikami ar proporcionālo zīmognodokli. Analizējot sacīto, nākam pie slēdziena, ka nav nekādas juridiskas starpības starp izdoto kvīti ar vai bez zīmogmarkas: tiesas iestādes atzīst abas par likumīgām, jeb, ar citiem vārdiem sakot, caur zīmogmarkas uzlipināšanu kvīte neiegūst sevišķu valsts varas sankciju. Tā tad, minētais zīmognodoklis nav nodeva, bet — apgrozības nodoklis.

20. pants attiecas uz proporcionālo zīmognodokli par dažādiem aktiem; nodoklis visos šos pieminētos gadījumos ir apgrozības nodoklis.

Kas zīmējas uz zīmognodokli par vekseliem, t. i. 2 snt. par katriem pilniem vai nepilniem 10 latiem, tad daži autori šo nodokli gatavi atzīt par nodevu, motivēdami ar to, ka vekselis esot saistīts ar sevišķām priekšrocībām, kādas tam piedodot valsts sankcija. Tomēr šādam uzskatam nevar piekrist, jo šādas priekšrocības ir visiem vekseliem, neskatoties uz viņos minētās sumas lielumu, lai gan nodokļa augstumu nosaka šī summa. Tā tad, no šī nodokļa nevar izlobīt nodevas jēdzienu, kāpēc tas atzīstams par apgrozības nodokli.

Zīmognodoklis mūsu valsts budžetā spēlē diezgan ievērojamu lomu, jo, piem., 1925./26. budžeta gadā tas devis Ls 7.750.00.— ienākumu. Viņu kā ienākumu avotu izmanto visas valstis, jo tas diezgan viegli iekasējams. Jāatzīmē tikai tas, ka pārāk augsts zīmognodoklis var zināmā mērā aizkavēt saimniecisko apgrozību. Bez tam būtu vēlāms, lai zīmognodokļa likumā būtu izdalīti nodokļi no nodevām.

Latvijā pašlaik izstrādāts jauns zīmognodokļa projekts, bet Saeima vēl nav paspējusi to caurskatīt.

XV. Vispārīgā nodokļu teorija.

1. Nodokļa jēdziens.

Nodokļi valsts budžetos jaunākos laikos ieņem dominējošo vietu un nodokļu skrūvi visās valstīs, it īpaši pēc pasaules kara, piegriež arvienu stiprāk. Sakarā ar to, arī publiskās apvienības visus savus ienākumus dibina uz nodokļiem, un pēdējie atstāj zināmu iespaidu uz visām dzīves nozarēm.

Par nodokli sauc to mantas daļu, kuŗu valsts, jeb citas publiskas apvienības ņem savu izdevumu segšanai piespiedu kārtā noteiktos apmēros no atsevišķu saimniecību subjektiem, kuŗi atrodas uz valsts teritorijas. Šī definīcija prasa tuvāku interpretāciju:

1) «Mantas daļa» — zem tās saprot materiālus līdzekļus, resp. kustamu mantu, kuŗa fiksēta naudā. Izejot no šāda viedokļa, pie nodokļiem nevar pieskaitīt, piem., personīgu dienestu, kā: karadienestu, dažādu neatalgojamu amatu izpildīšanu etc., kuŗi visi nepiekrīt finansu zinātnē. Turpretim dažādas kļaušas ar ekonomisku raksturu ietilpst finansu zinātnē, piem., ceļu kļaušas Latvijā, kuŗas, pārvēršot naudā, iztaisa priekš lauksaimniekiem ļoti lielas sumas un smagi gulstas uz viņu saimniecībām.

2) «No atsevišķu saimniecību subjektiem, kuŗi atrodas uz valsts teritorijas», — tas nozīmē, ka nodokļi nav saistīti ar pavalstniecību. Tāpēc arī ārzemniekus, ja tie zināmu laiku nodzīvojuši svešā valstī, kuŗu, t. i. laiku nosaka likums (Latvijā — 6 mēn.), apliek ar nodokļiem, nelūkojoties uz viņu nodarbošanās veidu. Ja tiem nav rūpniecības uzņēmumu, tad tos apliek pēc dzīves izdevumiem. Tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumus parasti apliek ar nodokļiem tur, kur tie atrodas.

3) «Valsts vai citas publiskas apvienības izdevumu segšanai», t. i. nodokļus ņem nevien valsts, bet arī citas subordinētas publiskas apvienības, piem. Latvijā: pilsētas, miestu, apriņķu un pagastu pašvaldības. Tas tāpēc, ka pēdējām jāveic arī daudzi un dažādi uzdevumi, kuŗus tās nespētu izpildīt, ja tām vajadzētu apmierināties ar ienākumiem, piem., no savu īpašumu ekspluatēšanas. Tomēr likumi nosaka, kādus nodokļus šādas subordinētas apvienības var ņemt. Atzīmējams, ka dažādu valšķu praksē subordinēto apvienību nodokļi nesakrīt. Ja tām nebūtu atļauts ņemt nodokļus, tad visas vietējās vajadzības būtu jāapmierina no vispārējiem valsts līdzekļiem, kas novestu pie nevajadzīgas centralizācijas, kā arī nebūtu racionāli.

4) «Nodokļus ņem noteiktos apmēros un piespiedu kārtā». Šis jēdziens ir jaunāko laiku produkts. Tagad grūti iedomāties nodokli, kuŗa apmēri nebūtu no-

teikti no likuma, jo prētējā gadījumā valdītu neaprobežota patvarība. Nodokļu apmēru noteikšanu nevar atstāt ne nodokļu piedzinēja, nedz arī kādas administratīvas iestādes pārziņā. Piemums gan sastopami nodokļi, kurus nosaka ministru kabinets, bet tomēr attiecīgos likumos paredzēti nodokļu maksimumi. Ar piespiedu raksturu nodokļi atšķiras no dāvinājumiem un citiem labprātīgiem maksājumiem. Tomēr vēl neilgi atpakaļ daži teorētiķi definēja nodokli kā upuri, kurš nodokļu maksātāji upurējot vispārējo vajadzību apmierināšanai. Tomēr šāds uzskats neiztur kritikas, jo pie nodokļu iekasēšanas valsts kā publiskās apvienības augstākās varas nesēja izlieto savas suverēnitātes tiesības, neapstādamas pat pie nodokļa maksātāja mantas izūtrupēšanas. Tāpat kritiku neiztur tā sauktā asekurancēs teorija, kura dibinājas uz nodokļu juridisko izpratni, t. i. it kā nodokļus maksājot par saņemamiem valsts pakalpojumiem. resp. par personības un mantas aizsardzību. Šo teoriju, kā minēts agrāk, atrisināja un aizstāvēja Monteskiē. Vispār, nodokļus maksā ne tamdēļ, lai saņemtu attiecīgu ekvivalentu, bet gan lai kolektīvs varētu izpildīt savas specifiskās funkcijas.

5) «Nodokļus ņem valsts un citu publisku apvienību izdevumu segšanai». — Šinī tēzē izteikts nodokļu juridiskais pamatojums.

Nodokļu funkcijas. Apskatīdami fin. zinātnes atbilstību, mēs redzējam, ka daži teorētiķi par nodokļu funkcijām uzlūko divas: 1) nodokļi kalpo izdevumu segšanai un 2) tie ir mantas pārdalīšanas jeb sociālu reformu ierocis. Pēdējai funkcijai jāatkrīt, jo nodokļu galvenais mērķis ir un paliek — izdevumu segšana. Ja mēs arī otro funkciju gribētu pieskaitīt pie galvenām, tad ar tādām pat tiesībām būtu jāuzskaita arī citas blakus funkcijas, kā: rūpniecības aizsardzība, higiēniski mērķi etc.

2. Nodokļu avots, objekts, mērogs, vienība un kvote.

Nodokļa avots (Steuerquelle, istočnik naloga). Par nodokļa avotu nosauc to fondu, no kura to faktiski nosaka, piem., ienākumi, nelūkojoties uz to, kā tie radušies, un manta tādā gadījumā, ja nodokļa nomaksa izlieto kādu viņas daļu. Zīmējoties uz ienākumiem jākonstatē, kā ne vienmēr tie noderējuši par nodokļa avotu, tā piem., Prūsijā, kad Vācijas federālās valstīs pastāvēja vēl atsevišķi ienākumu nodokļi, ar nodokli neaplika ienākumus no nemorāliskas nodarbošanās. Turpretim tagad Vācijā, pastāvot vispārējam valsts ienākumu nodoklim, ar nodokli appliek arī augšminētos ienākumus. Latvijā vēl līdz šim nav nācis priekšā tamlīdzīgs strīdus gadījums, lai gan nav nekāda iemesla atsvabināt no nodokļa arī ienākumus no nemorāliskas nodarbošanās.

Nodokļa objekts. (Objekt). Par nodokļu objektiem sauc tos faktus vai priekšmetus, no kuriem nodoklis tiek ņemts, piem., zeme, rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumi, nodarbošanās ar brīvām profesijām etc. Parasti pēc nodokļa objekta nosauc arī nodokli, piem., pēc zemes — zemes nodokli, tirdzniecības un rūpniecības nodoklis, personīgais nodoklis etc.

Nodokļa mērogs. (Bemessungsgrundlage). Par nodokļa objekta mērogu nosauc to vienību, kuru ņem par izmērošanas pamatu un pēc kuru aprēķinātā daudzuma nosaka pašu nodokli attiecībā uz izmēramo objektu. Piemēram, agrāk nodokli uz apdzīvojamām ēkām nosacīja pēc logu, durvju etc. daudzuma, t. i. par mēroga vienību noderēja minētās pazīmes. Tāpat tirdzniecības-rūpniecības nodokli nosacīja pēc maksājamās īres naudas, ražošanas mašīnu daudzuma, darba algām etc. un tīki vēlāk pēc tirā ienākuma.

Nodokļa vienība (Steuereinheit, podatnaja eģinica). Par nodokļa vienību nosauc nodokļa objekta zināmu daļu. Tā piem., ja apliek tēju, tad 1 kg. tējas ir nodokļa vienība, tāpat pie ienākumu nodokļa par nodokļa vienību var būt 100 lati, zemes nodokļa — 1 hektars etc. Ja zemi apliek pēc ienākumiem, tad nodokļa vienība būs 1 lats brutto vai netto ienākuma.

Nodokļa kvote (Steuersatz, podatnaja doļa). Par nodokļa kvoti nosauc to nodokļa apmēru, kuru ņem no nodokļu vienības, piem., ja par 1 kg. tējas ņem 2 latus nodokļa, tad 2 lati ir nodokļa kvote, jeb 1% no 100 lat. pie ienākuma nodokļa etc. Nodokļa kvote var būt: 1) proporcionāla, — ja no katras nodokļa vienības ņem vienu un to pašu nodokļa kvoti, un 2) progresīva, — ja nodokļa kvote pieaug līdz ar nodokļa vienību pieaugšanu vai vairošanos, piem., ienākumu nodokli aprēķina: no pirmiem 100 latiem — 1%, no otriem 100 latiem — 2%, no trešiem 100 lat. — 3% etc.

2. Nodokļa maksātājs un nesējs.

Nodokļa subjekts (Steuerzahler) ir persona, kurai pēc likuma nodoklis jāmaksā, jeb uz kuru nodoklis juridiski krīt. Bieži vien nodokļa subjekts jeb maksātājs nesakrīt ar nodokļa nesēju (Steuerträger), t. i. ar to personu, uz kuru nodoklis beidzot krīt pēc visiem pārcelšanas procesiem. Piemēram, eksportiers-tirgotājs parasti samaksā muitas **nodokli un** to iekalkulē preces cenā, tā ka faktiski to samaksā patērētājs, t. i. šinī gadījumā tirgotājs ir nodokļa subjekts, bet patērētājs — nodokļa nesējs.

3. Uzskati par nodokļu avotu.

Par nodokļu avotu var būt kā ienākums, tā arī kapitāls. Šāda tēze radusies neilgi atpakaļ, jo vēl nesen daži teorētiķi izsacījās pret kapitālu, kā nodokļu avotu. Kā jau redzējām, Ad. Smits turējās pie uzskata, ka nodokļus var ņemt vienīgi no ienākumiem. Tādas pat domas aizstāvēja Rikardo. Jaunākos laikos šis uzskats ir mainījies un praksē bieži vien nodokļa nomaksai nepietiek ar ienākumu, bet jāreālizē kādu kapitāla vai mantas daļu. Tā, piem., mantojumu nodoklis dažās valstīs tik augsts, ka viņa samaksai ienākumi no mantojuma izrādas par nepietiekošiem. Gadījumā, ja ienākumi no nodokļa objekta pietiek nodokļa samaksai, tad mums ir darīšana ar nomināliem nodokļiem; turpretim, tie ir reāli, ja viņu iegāšanai nākas reālizēt kādu objekta daļu. Tā, piem., mantojuma nodokļa augstākās kategorijas Anglijā ir reāls nodoklis, jo lielāko likmi — 45% nav iespējams segt ar ienākumiem. Piem. mums Latvijā šī nodokļa likmes nav visai augstas: priekš 1. kategorijas mantiniekiem, t. i. tiešiem pēcnācējiem likme līdzinās 2½%, bet 4. kat. — 24%. Vispār pēdējos gados gandrīz visās valstīs konstatējama tendence šo nodokli paaugstināt, piem. Francijā augstākā likme līdzinās 47%, Vācijā — 70%. Šī tendence ir bez šaubām pasaules kara sekas, jo Anglijā 1907. gadā augstākā likme iztaisīja tikai 15%. Atzīmējams, ka ārkārtīgos gadījumos ar reāliem nodokļiem apliek arī citus objektus, piem. zemi, nekustamus īpašumus pilsētās etc. Reālo nodokļu pastāvēšana izskaidrojama pa lielākaļ daļai ar sabiedriski-politiskām attiecībām.

Nodokļa avots un objekts dažreiz var pilnīgi sakrist, piem. pie ienākuma nodokļa tie ir — ienākumi. Bet tie var arī atdalīties, piem., vispārējā mantas nodokļa objekts ir visas mantas masa, bet viņa avots — ienākumi no šīs mantas, t. i. kad nodokļa samaksa neprasa kādas mantas daļas likvidāciju. Tas pats sakāms par zemes nodokli, tirdzniecības-rūpniecības nodokli etc. Starpība starp nodokļa objektu un avotu izzūd, ja pastāv reālie nodokļi, t. i., ja pastāv šo nodokļu parāk augstas likmes.

4. Objekta vēsture.

Par nodokļa objektiem var būt: 1) personas (piem. mums tā sauc. galvas nauda); 2) patēriņa priekšmeti: tēja, cukurs, tabaka etc.; 3) atsevišķu ienākumu avoti: zeme, nami, rūpniecība etc.; 4) vispārējie maksātāji: ienākumi: vispārīgais ienākumu nodoklis; 5) maksātāja manta: vispārējais mantas nodoklis; 6) mantas pārejas momenti: pirkšana-pārdošana, mantošana, biržas operācijas un citi mantas apgrozības veidi. Objekta izvēli noteic ļoti komplicēti apstākļi, pa daļai sabiedriskā un ekonomiskā rakstura apstākļi un pa daļai finansu tehnikas stāvoklis.

Persona kā aplikšanas objekts ir vecākais nodokļu objekts un izskaidrojams tas ar neattīstīto finansu tehniku, kad fiskum šādi nodokļi bija visērtāki iekasējami. Bez tam, iedzīvotāju masa nebija diferenciēta ekonomiskā ziņā. Tāpēc arī sākumā nodokļus ņēma no iedzīvotājiem vienlīdzīgos apmēros un tikai vēlāk notiek zināma pārveidošanās, jo rodas iedzīvotāju grupas ar nevienādu mantas stāvokli. Tomēr finansu tehnika nespēja sekot šim diferenciācijas procesam, t. i. tā nevarēja vēl pie nodokļu uzlikšanas un iekasēšanas pilnīgi izmantot bagātāko grupu mantas stāvokli. Tikai vēlāk, deferenciējoties ekonomiskaj dzīvei, t. i. kad radās rūpniecība un tirdzniecība, rodas arī jauni aplikšanas veidi. Šinī diferenciācijas procesā bagātības vispirms sāk koncentrēties zemes īpašnieku rokās, kuri tanis laikos rekrutējās galvenā kārtā no grāfiem, pirmiem, baroniem u. c. titulētām personām un augstākās garīdzniecības. Līdz ar to pārveidojās agrākais vienkāršais personīgais nodoklis, jo fiskum rodas ideja aplikēt bagātības pēc tituļa. Sakarā ar to, Anglijā 1379. gadā ieveda personīgo nodokli, sadalot to pakāpēs atkarīgi no maksātāju tituliem, kuri toreiz arī raksturoja mantas stāvokli. Netitulētie maksāja 4 pensus. Vēlāk šis nodoklis detalizējās arvienu vairāk, bet ar laiku izrādījās, ka ne katru reizi titulis sakrīt ar mantas stāvokli. Pēdējais apstāklis izvirzījās sakarā ar bagātu rūpnieku klases izkristalizēšanos. Zem šis parādības iespaida 1641. gadā tika izdots likums, kurš netitulētos pilsoņus iedalīja vairākās klasēs ar dažādām kvotēm, bet titulēto aplikšanu atstāja pēc agrākā parauga, t. i. hercogi maksāja £ 100.—, baroni — £ 40.—. Netitulētie personīgo nodokli maksāja pēc patēriņa sumas apmēriem; tā, tie, kuri patēreja gadā £ 100.— maksāja £ 5.—, £ 50.— — £ 2.—; £ 20.— — 2 sh. u. t. Tā tad, aplikšanas vienkāršība (vajadzēja ikai saskaitīt iedzīvotājus) sekmēja personīgā nodokļa izplatīšanos, pie kam pilsonis bija tikai vienkārša skaitīšanas vienība un tie paši rūpējās par nodokļa sadalīšanu savā starpā. Bet ar laiku, kā jau redzējam, no tā izaug mantas nodoklis, pie kura uzlikšanas sāk jau rēķināties ar maksātāja individuālo mantas stāvokli, un beidzot tas pārvēršas ienākumu nodokli. Pēdējo procesu varam konstatēt Prūsijā, kur no sākuma nodokļu maksātāji bija sadalīti 4 klasēs, vēlāk šo skaitu stipri palielināja un beidzot pārgāja uz tīru ienākumu aplikšanu. Anglijā un citās valstīs, atkarīgi no politiskiem apstākļiem, personīgais nodoklis nepārvērtās ienākumu nodokli, bet pa daļai nozuda no skatuves. Personīgais nodoklis jaunākos laikos runā pretīm ekonomiskās dzīves prasībām, jo nevar aplikēt pilsoņus ar nodokli, neņemot vērā viņu materiālo stāvokli, t. i. maksāšanas spējas. Ja tam vēl ir kāda nozīme, tad vienīgi lauku pašvaldībās kā, p. piem., pie mums.

Patēriņa priekšmeti bija agrākos laikos ļoti iemīļoti aplikšanas objekti, sevišķi Anglijā XVII. un XIII. g. s. un XIX. g. s. pirmā pusē. Arī Prūsijā vēl XIX. g. s. pirmā pusē patēriņa nodokļi spēlēja ievērojamu lomu valsts budžetā, jo,

piem., no 97 miljonu taleru nodokļu kopsomas tikai 12 miljoni taleru krita uz tiešiem nodokļiem. Patēriņa priekšmetu plaša aplikšana izskaidrojama ar organizēšanās trūkumu plašākās iedzīvotāju aprindās un viņu mazo iespaidu uz politisko un finansālo dzīvi. Parādoties dzīvē pretējām parādībām samazinājas arī patēriņa priekšmetu aplikšana. Ir teorētiski, kuŗi uzstājas par patēriņa nodokļu pilnīgu atcelšanu, bet šādai vajadzībai nav nekādu pamatu. Vēlams tikai, ka no šiem nodokļiem atbrīvotu plašos masu patēriņu priekšmetus, bet tie katrā ziņā pieturami priekš luksusa priekšmetiem. Tā tad, vis atkarājas no tā, kādus priekšmetus aplik.

Mantas nodoklis pastāv jau no seniem laikiem. Kā pirmais aplikšanas objekts bija zeme, jo tanīs laikos nebija grūti izzināt viņas platību un, tā tad, arī noteikt aplikšanas apmērus. Diferencējoties saimnieciskai dzīvei, manta ar laiku sadalās atsevišķos veidos, kā: zemē, namos, tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumos u. t. t. Neattīstītā finansu tehnika, kā arī attiecīgas kontroles trūkums nedeva iespēju aplikēt visu mantas kopību, novērtējot pašu mantu un ienākumus no tās. Tāpēc arī vispārējais mantas nodoklis pārvērtās atsevišķos aplikšanas veidos jeb reālā nodokļu sistēmā, kuŗā ietilpst: 1) zemes nodoklis, 2) namu jeb pilsētu un miestu nekustamu īpašumu nodoklis, 3) tirdzniecības-rūpniecības nodoklis un vēlāk 4) kustamā kapitāla nodoklis. Dažās valstīs, piem. Anglijā, vispārējais mantas nodoklis pārvērties vienīgā zemes nodoklī, bet citās atkal izzudis pavisam.

Kas attiecas uz reālo nodokļu sistēmu, tad jāatzīmē, ka jaunākos laikos to uzlūko par visai nepilnīgu, jo viņai pastāvošā ir iespējams ņemt vērā parādu %, eksistences minimumu, progresivitātes principu etc., t. i. tā neatbilst finansu zinātnes jaunāko laiku prasībām. Sakarā ar to, šī sistēma noiet no skatuves un valsts atstāj minētos nodokļus pašvaldības iestādēm jeb patur to valsts ienākumos kā fundēto ienākumu pastiprinātu aplikšanas veidu, blakus vispārējam ienākumu nodoklim.

Tomēr visi augšām minētie nodokļi nedod iespēju aplikēt mantu un ienākumus pilnīgi, kapēc praksē radušās papildu aplikšanas formas, tā sauc. **apgrozības nodokļi** (Verkehrssteuern), kuŗus ņem mantas pāriešanas momentos no vienām rokām citās. Viņu loma stāv sakarā ar to, vai blakus vispārējam ienākumu nodoklim pastāv reālie nodokļi un kādos apmēros. Parasti tie pastāv blakus vispārējam ienākumu nodoklim jeb vispārējam mantas nodoklim.

5. Tiešie un netiešie nodokļi.

Pēc vispār pieņemtās terminoloģijas nodokļus dala tiešos un netiešos. Parasti šās 2 nodokļu kategorijas nostāda vienu otram pretim, lai gan finansu zinātnē vēl līdz šim nav uzstādījus noteiktas definīcijas. Ka šāda nodokļu sadalīšana nav zinātniski pamatota, norāda tas apstāklis, ka daži finansisti par tie

šiem nodokļiem nosauc tādus nodokļus, kurus iekasē no personām, kuras savukārt pārceļ tos uz citiem. Piemēram, ja tirgotājs importē vīnu pārdošanai un samaksā muitas nodokli, tad pēc *Jakobi* domām pēdējais nodoklis ir netiešs nodoklis, bet ja tas importē vīnu paša vajadzībām, tad samaksātais muitas nodoklis ir tiešs nodoklis. *Dž. St. Mills* šo definīciju papildina, sacīdams, ka tiešie nodokļi ir tie, kurus maksā personas, kuras likumdevējs vēlēties aplikt ar šo nodokli. Tomēr, ievērojot komplicēto pārceļšanas procesu, grūti konstatēt īsto nodokļa maksātāju.

Defovils par tiešiem nodokļiem nosauc tos, kuŗu objekts ir — eksistēšana, valdīšana vai profesija, t. i. pastāvīgi fakti bet par netiešiem tos, kuŗu objektiem ir pārejošu faktu raksturs. Citi atkal par tiešiem nodokļiem nosauc nodokļus, kuŗi krīt uz valdīšanas objektiem, bet par netiešiem — patēriņa nodokļus, jeb atkal — tiešie nodokļi — nodokļi uz ražošanu, bet netiešie — patēriņa nodokļi u. t. t.

Nelūkojoties un tādu nenoteiktību definīcijā, attiecīgā nodokļu klasifikācija izvesta visu valšķu budžetos un skatoties pēc tam, cik katras valsts budžetā figurē tiešo un netiešo nodokļu, spriež par attiecīgas valsts finansu politiku. Tomēr pēdējais moments nevar noderēt par pareizu kritēriju, jo jāņem vērā, ka katrā valstī nodokļu konstrukcija un iedalīšana ir savādāka, kapēc nodot pareizu spriedumu par kādas valsts finansu politiku var tikai pēc visu pastāvošo nodokļu sīkas analīzes. Tā, ja nodevas un mantojumu nodokli pieskaita netiešiem nodokļiem, kā to praktizē dažas valstis, tad slēdziens būs citādāks, nekā pieskaitot tos tiešiem nodokļiem. Lai nodotu pareizu spriedumu par kādas valsts finansu politiku un budžetu, jāanalīzē nodokļi pēc būtības, ignorējot viņu nosaukumus, kā arī iespējamību tos pārceļt; jālūkojas arī uz nodokļa konstrukciju, piem., zemes nodokļa, kuŗu, kā jau agrāk atzīmējam, bieži pārceļ uz citiem maksātājiem.

Dažas valstis, piem., Anglija, nemaz nepazīst nodokļu iedalīšanu tiešos un netiešos, kapēc rodas jautājums: vai vispār šāds sadalījums ir vajadzīgs? Neskatoties uz šāda jautājuma pamatotību, Latvija savā budžetā to ievēdusi. Saprātams, praktiski šāds sadalījums nekā nedod, bet pa lielākai daļai noder kā aģitācijas līdzeklis politiskām partijām mītiņos. Šāds sadalījums atstāj vienīgi nepareizu iespaidu sabiedrībā, jo tā domā, ka tiešie nodokļi nav pārceļami, t. i. it kā viņu konstrukcija to neatļaujot.

Kā jau aizrādījam, nav neviena autora, kas noteikti definētu šos nodokļu veidus, un ja arī kāds dod viņu definīciju, tad tā var būt izsmēloša tikai priekš vienas atsevišķas valsts. Klasificēt nodokļus sevišķi mīl vācu autori, lai gan arī viņi aizrāda uz klasifikācijas nepilnībām. Saskaņā ar tiem, nodokļi iedalāmi 3 grupās: 1) tiešos — nodokļi no mantas un zināmos ga-

dījumos arī personīgie, 2) netiešie — nodokļi no patēriņa un 3) apgrozības nodokļi. Tomēr arī šai klasifikācijai nav zinātniska pamatojuma, kāpēc nav ieteicams no tās aizrauties.

6. Repartīcijas un kvotatīvie nodokļi.

Par kvotatīviem nodokļiem nosauc tos, kurus uzliekot fiskus noteic nodokļa vienību un kvoti. Paredzēt nodokļa sumu fiskum, nav iespējams, jo tas nevar iepriekš zināt, cik būs nodokļa vienību piem. pie ienākumu nodokļa. Par repartīcijas nodokļiem sauc tos, kurus sumu fiskus nosaka jau iepriekš un uzliek to noteiktai pilsoņu grupai. Šādu nodokļu objekti ir aprādīti tikai vispārējos vilcienos, bet nodokļu sumas noteiktas, kurās tad attiecīgas grupas sadala pašas starp saviem locekļiem. Kā repartīcijas nodokļa piemērs var noderēt agrākais personīgais nodoklis Krievijā, kad nosacīja priekš katra pagasta vienīgi nodokļa kontingentu, atstājot viņa sadalījumu pagasta pašvaldības ziņā. Pie tādiem pat nodokļiem varēja pieskaitīt tirdzniecības-rūpniecības nodokli zīmējoties uz uzņēmumiem, kuriem nebija jānodarbojas par savu darbību. Citos gadījumos un valstīs praktizē repartīcijas nodokļu uzlikšanu pa rajoniem un apgabaliem, kā, par piem., zemes nodokli agrāk Francijā. Vispār, repartīcijas nodokļi priekš fiska izdevīgi, jo 1) nodrošināta paredzētās sumas ienākšana un 2) tam nav vajadzīgs iejaukties nodokļa sadalīšanas procesā. Lai pilnīgi nodrošinātu paredzētās sumas ienākšanu, fiskus dažreiz ievieš zolidāru atbildību. Pateicoties minētām īpašībām, repartīcijas nodokļi agrākos laikos bija ļoti izplatīti, sevišķi mazāk attīstītās valstīs, kā agr. Krievijā. Attīstītākās valstīs, piem., Anglijā, reti kad šie nodokļi sastopami.

Pie zemas finansu tehnikas fiskus dažreiz mēģināja ieviest arī kvotatīvos nodokļus, bet atdūrās uz grūtībām nodokļu objektu noteikšanā un vienību saskaitīšanā. Pēdējās divas grūtības nebija iespējams pāryarēt, kāpēc rezultātā radās iztrūkums un fiskus bija spiests atgriesties pie nodokļa kontingenta nosacīšanas. Tā, piem., XIII. un XIV. g. s. Anglijā 10 un 15% nodokļus no dažādiem ienākumu veidiem pārvērtā kvotatīvos nodokļos, bet prakse nedeļa vēlamos rezultātus un fiskus bija spiests pāriet atkal uz repartīcijas nodokļiem.

Repartīcijas nodokļiem ir arī ēnas puses, un proti: 1) Repartīcijas nodokļi mazākā mērā elastīgi, nekā kvotatīvie nodokļi. Pēdējie pieaug automātiski līdz ar nodokļa vienību pieaugumu. Ja grib pacelt ienākumus no repartīcijas nodokļiem, tad katru gadu jāmaina šo nodokļu kontingenti, kas fiskum nav iespējams, jo trūkst attiecīgu datu. 2) Repartīcijas nodokļa sumas grozīšana, t. i. palielināšana atrod pretešības pie ieinteresētām pilsoņu grupām, kāpēc dažreiz izvest to iespējams vienīgi tad, ja fiska rīcībā ir stipra policija. Pie kvotatīviem

nodokļiem augšām minētās neērtības izzūd. Tā tad, kvotatīvie nodokļi dod fiskum lielākus ienākumus, nekā repartīcijas nodokļi. Tomēr repartīcijas nodokļi izdevīgāki priekš fiska zīmējoties uz budžeta stabilitātes nodrošināšanu, t. i. nodrošināta paredzētās sumas ienākšana, it īpaši, ja pastāv zolidāra atbildība. Agrākos laikos tam bija liela nozīme, jo, trūkstot budžeta stabilitātei, radās deficīti, kuŗu segšanai nebija attiecīgu avotu. Jaunākos laikos budžetu deficītus neuzlūko vairs par tik lielu nelaimi, kā agrāk, jo tos iespējams segt ar valsts kredītu, kuŗš pieejamāks nekā agrākos laikos. Bez tam, jaunākos laikos valsts griež vērību vairāk uz saimnieciskās dzīves attīstību, caur ko rodas jauni ienākuma avotj deficīta segšanai.

Nodokļu iedalīšana kvotatīvos un repartīcijas zīmējas galvenā kārtā uz tiešiem nodokļiem, lai gan ir bijuši mēģinājumi attiecināt to arī uz netiešiem nodokļiem. Tā piem., Krievijā XVII. g. s. tā sauc. «Kabackija deņgi» tika iekasēti repartīcijas ceļā no zināma rajona iedzīvotājiem, lai gan tie bija patēriņa nodoklis.

XVI. Vispārīgā nodokļu teorija.

(Turpinājums.)

1. Personīgie un reālie nodokļi.

Tiešos nodokļus pieņemts iedalīt personīgos un reālos nodokļos, bet pēc dažu finansistu terminoloģijas — subjektīvos un objektīvos.

Par personīgiem nodokļiem nosauc tos nodokļus, kuŗi cieši saistīti ar personu; ar tiem apliek ienākumus tādos apmēros, kā tie atspoguļojas maksātāja personā, t. i., viņa mantas, ģimenes un sabiedriskā stāvokli, piem., vispārējais ienākumu nodoklis, agrākais klasu nodoklis, vispārējais mantas nodoklis etc. Turpretim tos nodokļus, kuŗi piemēroti vienīgi maksātāja mantai neatkarīgi no paša subjekta, sauc par reāliem nodokļiem un viņi ir sekoši: zemes nodoklis, rēķiem nodoklis, tirdzn.-rūpniecības nodoklis un kapitāla nodoklis. Reālie nodokļi ir objektīvi, jo tiem ir darišana vienīgi ar mantu, bet ne ar subjektu. Vai ienākumi no mantas ir lieli jeb mazi pie reāliem nodokļiem nekrīt svarā, tāpat neievēro ienākuma subjektīvās attiecības pret maksātāju, t. i. attiecībā uz viņa vajadzībām, ģimenes stāvokli, etc., kapēc arī pie šādu nodokļu uzlikšanas neievēro maksātāja parādus, %% par šiem parādiem, eksistences minimumu, progresiju, kā arī maksātāja personīgās īpašības, no kuŗām bieži vien atkarājas nodokļa objekta ienākumi. Turpretim, pie personīgiem jeb subjektīviem nodokļiem visi šie momenti tiek ievēroti. Pie reāliem nodokļiem

nav vajadzīgs zināt pat ienākumu kopsumu; pietiek ar vidējā ienākumu sumas zināšanu, pēc kuŗas tad arī fiskus nosaka nodokļu apmērus. Tā piem., pie zemes nodokļa zemes īpašuma sadala vairākās klasēs un katrai šādai klasei nosaka maksājāmā zemes nodokļa apmērus, nepiegiežot nekādu vēribu ienākumu absolūtai sumai. Pastāvot personīgiem nodokļiem, ar to nepietiek, — jāzin tirā ienākuma absolūtā summa. Ar citiem vārdiem, pie reāliem nodokļiem konstatējama viņu relatīvā aprēķināšana.

2. Nodokļu attīstības virziens.

Jaunākos laikos nodokļu sistēmas evolūcija virzas uz subjektīvo elementu attīstības pusi uz reālo elementu rēķinu, t. i. no reālās aplikšanas pāriet uz subjektīvo aplikšanu. Kādus saimnieciskās dzīves faktori sekmē šīs parādības attīstību?

Pirmkārt, neattīstīta nodokļu aparata tehnika agrākos laikos nebija piemērota komplicētām aplikšanas formām, un otrkārt, paši aplikšanas objekti, kā piem., zeme, bija vienkārši bez modernās saimniecības atribūtiem. Agrākais aplikšana mērogs, kā zināms, bija mantas masa, bet tikai tik ilgi, kamēr manta piepaturēja savas taustamās formas, resp. kamēr vēl nebija kustamā kapitāla. Kā pie neattīstītās finansu tehnika aplikēt tamlīdzīgus objektus? Agrāk pēc dažādām ārējām pazīmēm konstatēja vidējo ienākumu, piem., attiecībā uz tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumiem to noteica apmēram, resp. vidējo pēc strādnieku skaita, izmaksātām darba algām, telpu tīlpuma vai īres, atrašanās vietas u. t. t. Samērā ar iedomājot jeb pēc ārējām pazīmēm noteikto ienākumu tad arī aplik par uzņēmumu. Pie zemes aplikšanas to sadala klasēs, skatoties pēc tās attāluma no tirgus. Viņas novērtēšanu nostāda atkarībā no kultūras, vidējās ražas, vidējām labības cenām pa vaļņiem, rāķiem, pādiem etc. Tā piem., Bādenē, novērtējot 1858. gadā zemi, ņēma vērā vidējās labības cenas par 30 gadiem, t. i. no 1828. g. Sprotāms, tādā kārtā konstatētais ienākums nevarēja saskaņot ar zemes patieso absolūto ienākumu. Un uzreiz nāt pēdējo ienākumu nemaz arī nebija fiska mērķis, bet gan konstatēt relatīvo ienākumu un pēc tā aplikēt zemi ar nodokli. Valdot zemai finansu teknikai fiskam šāda novērtēšana zināmā mērā bija izdevīga, jo nebija jābaidās no ienākumu noslēpšanas, t. i. ārējās pazīmes nav nekādā ziņā iespējams noslēpt. Tomēr ar laiku, attīstoties kredītsaimniecībai, sāk attīstīties arī zemes parādniecība, tā kā Prūsijā, piem., pirms pasaules kara tā bija jau pieaugusi no 40—80% no visas zemes vērtības. Agrāk varēja pielaist varbūtību, ka viss zemes ienākums paliek īpašnieka kabatā, tad pie attīstītas zemes parādniecības vajadzīgs ir rādīties, ka ienākumi sedz tikai procentes par parādiem. Tad, ja no izrēķinātā vidējā ienākuma atvilktu parādu %%, tad izrādītos, ka šis ienākums dotu fiskum tikai minus, jo parādi un viņu %% ir reālas sumas, kamēr izrēķinātais vidējais ienākums

kums ir relatīvs, bet īstais ienākums — absolūts. Turpretim zemes aplikšana augšām minētā kārtā nedod iespēju atvilkt parādu %%. Šis parādības novēršanai kā korektīvu ieteica ne parādu %% novilkšanu, bet gan — samazināt zemes novērtējumu pēc zināmas skalas, atkarīgi no parādniecības %%. Tālāk, pie reālo nodokļu sistēmas ieteic, ja vienai personai ir vairāki ienākumu avoti, saskaitīt visus šādus ienākumus un no viņu kopsumas atvilkt parādu %%. Bet arī šāds paņēmieni nevar novest pie mērķa, jo jāievēro, ka reālos nodokļus izrēķina jau iepriekš, pielietojot pie katra šāda nodokļa aprēķināšanas attiecīgus paņēmienus.

Ievērojot visu augšām sacīto, jānāk pie slēdziena, ka vecā reālo nodokļu sistēma jaunākos laikos nāk sadursmē ar saimnieciskās dzīves attīstību un sabiedrības prasībām. Un ņemot vērā vēl to, ka reālā nodokļu sistēmā nav iespējams piemērot progresīvo aplikšanu, nākas šo sistēmu laust. Lielākais šīs sistēmas trūkums ir tas, ka grūti ievērot prasību — atvilkt parādu %, kuŗa tagad, kad saimnieciskā dzīve uzbūvēta uz kredītu, ir viena no svarīgākām prasībām. Pēdējo nav iespējams ievērot, ievēdot arī dažus korektīvus attiecīgos nodokļos. Tā zemes nodoklis, kaut arī to ņem pēc kadastra, kuŗš, savukārt, ievēro ilgāku laiku pastāvošo vidējo ražu, galu galā ir relatīvi novērtēta objekta aplikšana, bet ne patieso ienākumu aplikšana. Tas pats attiecināms uz tirdzniecības-rūpniecības nodokli, kuŗu uzliek pēc ģeogrāfiskā koeficienta, t. i. iedalot attiecīgus uzņēmumus pēc joslām, atkarībā no pēdējo apdzīvotības. Tādā veidā minētais nodoklis pirms kara pastāvēja Krievijā, kur I. joslā bija ieskaitītas galvas pilsētas un citi bieži apdzīvoti centri, II. — gubernu pilsētas un III. — pārējās pilsētas un citas apdzīvotas vietas. Bez tam katras joslas uzņēmumi bija sadalīti kategorijās, un proti: I. kategorijā — en gros tirdzniecības uzņēmumi, ņemot vērā telpu tilpumu, iri un citas pazīmes, II. kategorijā — tādi pat mazāki uzņēmumi, III. kategorijā — vēl mazāki uzņēmumi u. t. t. Pie rūpniecības uzņēmumu iedalīšanas attiecīgās kategorijās ņēma vērā strādnieku skaitu, izmaksātās algas, ražošanas apmērus u. c. arējas pazīmes. Pats par sevi saprotams, visi šādi paņēmieni dod relatīvu novērtējumu, kas nebūt neatbilst īstajiem ienākumiem. Šāda nodokļu aplikšanas sistēma nepielaiž nodokļu pazemināšanu pie sliktas un viņu paaugstināšanu pie labas saimnieciskās dzīves konjunktūras. Pirmā gadījumā tādš stāvoklis nāk fiskum par labu, bet pēdējā — par sliktu. Jaunākos laikos, lai daudz maz ievērotu maksātāju intereses, ievēro sekošus 2 principus: 1) neatvelkot parādu %, 2) zemāk novērtē aplikamos objektus.

Pilsētu namu nodoklis pat jaunākos laikos nekur netiek ņemts pēc tīra ienākuma principa. Tā piem., Francijā, atvelkot no brutto ienākumiem 20% remontiem, atlikušo ienākumu daļu uzlūko par netto ienākumu un to aplik ar nodokli. Tomēr bija laiki, kad arī šo nodokli uzlika saskaņā ar novērtējumiem

pēc ārējām pazīmēm, tā Francijā pēc logu un durvju skaita, Anglijā pēc kamīnu skaita etc. Saprotams, visi šādi paņēmieni dod relatīvu ienākumu novērtējumu.

Visu aprādīto apstākļu dēļ reālā nodokļu sistēma ar laiku pāriet vispārīgā ienākumu nodoklī, bet bez tiem ir arī citi šīs parādības cēloņi. Ja uzstādām jautājumu — vai reālā nodokļu sistēma atļauj ievest progresīvu aplikšanu? — tad jāatbild ar noteiktu nē. Piemēram, vienas personas gada ienākums no zemes jeb cita kāda viena avota līdzinās Ls 10.000.— un otra persona saņem gadā no 2 avotiem arī Ls 10.000.— ienākumu, teiksim, no zemes Ls 5000.— un no tirdzniecības vai rūpniecības arī Ls 5000.—. Ja pieņemam, ka progresīvas aplikšanas likme ir 1% no pilniem 1000 latiem, tad minētās personas maksā nodokli šādi:

I persona:			II persona:		
no I tūk.stošu latiem	1%	jeb Ls. 10.—	no zemes ienāk.		no tirdzn.-rūpn.
II	2%	20.—	no 1. tūk. latiem	1%	Ls 10.— Ls 10.—
III	3%	30.—	2.	2%	20.— " 20.—
IV	4%	40.—	3.	3%	30.— " 30.—
V	5%	50.—	4.	4%	40.— " 40.—
VI	6%	60.—	5.	5%	50.— " 50.—
VII	7%	70.—			Ls 150.— Ls 150.—
VIII	8%	80.—			kopā Ls 30.—
IX	9%	90.—			
X	10%	100.—			
		kopā Ls 550.—			

Tā tad, augšējais piemērs rāda, kā pie reāliem nodokļiem, kaut arī ar progresīvu aplikšanu, aplikot pēc atsevišķiem ienākumu avotiem, nodoklis ir nevienlīdzīgs. Bet lai nodoklis būtu vienlīdzīgs — ir viena no modernās finansu zinātnes prasībām. Progresīva aplikšana, kā jau redzējām, neko nedod, ka pēc jāmeklē izeja, t. i. jāņem vērā nevis relatīvie novērtējumi, bet jādeklarē visi faktiskie ienākumi, t. i. pēdējie visi saskaitāmi kopā un tad tikai piemērojama progresīva aplikšana.

Trešā modernās finansu zinātnes prasība ir — maksātāji aplikkami ar nodokļiem pēc viņu maksāšanas spējām un eksistences minimuma ievērošana. Tagadējās kultūrēlās valstīs valda uzskats, ka eksistences minimums, t. i. tie ienākumi, kuri sedz dzīves minimālās prasības, ar nodokli nav aplikams. Vai šo minimumu var ievērot pie reālās nodokļu sistēmas? — Ja ir tikai viens ienākumu avots, tad to var ievērot, bet ja vairāki, tad kā rīkoties? Pēdējo jautājumu pozitīvi izšķirt var tikai tad, ja pielaiž, ka fiskam jāpārzin visi maksātāja ienākumu avoti, t. i., eksistences minimuma jautājumu nevar izšķirt, nepārzinot visus maksātāja ienākumu avotus, un viņu kopsummu, ko reālā nodokļu sistēma, kurai pastāvēt ar nodokļiem aplik katru objektu atsevišķi, nedod.

Visi aprādītie apstākļi spieda pāriet galu galā uz vispārīgu ienākumu nodokli, kaut gan vēl tagad daudzās valstīs blakus pēdējam pastāv arī reālā nodokļu sistēma. Attiecībā uz

pēdējās tālākpastāvēšanu vēl tagad teorētiku un praktiku domas daļas. Piemēram., dažās valstīs blakus ienākumu nodoklim turpina pastāvēt vispārīgs mantas nodoklis, pie kam ievēro eksistences minimumu un nosaka samērā zemas nodokļa likmes — līdz 5%. Šinī ziņā lielu lomu spēlē ienākumu sadalīšana fundētos, kā: ienākumos no zemes, tirdzniecības, rūpniecības, namiem un kapitāla, un nefundētos — ienākumos no darba algas. Pastāv uzskats, ka fundētie ienākumi apliekami stiprāki, kapēc arī blakus ienākumu nodoklim toš apliek arī ar attiecīgiem speciāliem nodokļiem. Pie šāda viedokļa pieturējusies arī Latvija, piepaturēdama blakus ienākumu nodoklim reālo nodokļu sistēmu, piem., 1) lauku un 2) pilsētu un miestu nekustamu īpašumu nodokļi, 3) tirdzniecības - rūpniecības nodokļi un 4) nodokli no kapitāla. Izskaidrojams tas ar mūsu finanšu saimniecības patstāvības sākumu, kad fiskus, sajuzdams līdzekļu trūkumu valsts nodibināšanas periodā, bija spiests aplikt ar nodokļiem visas palikušās reālās vērtības. Jaunākos laikos visās valstīs apliek arī nefundētos ienākumus, galvenā kārtā darba algas no nodarbošanās tirdzniecībā un rūpniecībā.

Zīmējoties uz dažādu nodokļu sistēmu pastāvēšanu, atzīmējams, ka Skandināvijas valstīs blakus ienākumu nodoklim pastāv arī mantas nodoklis. Prūsija 1901. g. atsacījās no reālās nodokļu sistēmas par labu pašvaldības iestādēm, bet blakus ienākumu nodoklim ievēda vispārēju mantas nodokli ar zemām likmēm. Anglijas valsts finansēs reālai nodokļu sistēmai nav vietas, bet gan tikai pašvaldību finansēs.

Ko izvēlēties blakus vispārējam ienākumu nodoklim? Šī jautājuma izšķiršana pilnā mērā atkarājas no katras valsts īpatnībām, bet kā vispārēju priekšnoteikumu var minēt sekošo: Ja reālā nodokļu sistēma labi izbūvēta un jo vairāk ievērots personālais elements, resp. tā atmetusi ārējās pazīmes un pārgājusi uz faktisko ienākumu aplikšanu, un ja pie tās iedzīvotāji pieraduši, tad nav iemesla laust šo sistēmu un ievest vispārīgu mantas nodokli. Ja minētie apstākļi nav sastopami, tad ieteicamāks vispārīgais mantas nodoklis. Sevišķi tas ieteicams tāpēc, kā reālā nodokļu sistēmā neietilpst sīku uzņēmumu un priekšmetu aplikšana, ko var ievērot tikai pie vispārīgā mantas nodokļa. Z. A. S. Valstīs vispārīgais mantas nodoklis bazējas uz deklarācijām, kuŗas gan bieži vien neatbilst īstenībai, it īpaši, zīmējoties uz kustāmo kapitālu. Izskaidrojams tas ar to, kā šo nodokli konstruēja kustamā kapitāla īpašnieki, kuŗiem tādējādi iespējams bēdzināt savus kapitālus, bet nodoklis krīt galvenā kārtā uz fermeriem.

Rezumējot sacīto, nākam pie slēdziena, ka valsts finansēs par pamatu jābūt vispārīgam ienākumu nodoklim, pie kam, zīmējoties uz citiem blakus nodokļiem, teorētiski priekšrocības dodamas vispārīgam mantas nodoklim, kas plašāks par reālo nodokļu sistēmu, t. i. ar viņa palīdzību var pilnīgāki izmantot nodokļu maksātāju spējas. Kā jau minēts, Latvija šo atziņu

nav iespējusi realizēt, jo praktiskās valsts dzīves prasības valsts tapšanas laikmetā paģērēja līdzekļus, kurus ņēma no ka vien varēja ņemt, un tas bija iespējams tikai ar reālās nodokļu sistēmas palīdzību, kāda pastāvēja jau pirms pasaules kara.

Nelūkojoties uz visiem aprādītiem reālās nodokļu sistēmas trūkumiem, pastāv arī tendence, starp citu arī pie mums, atcelt ienākumu nodokli un atvījetot to ar zemes nodokli. Pats par sevi saprotams, šī tendence absolūti nav pieņemama, nedz arī iespējama. Kā tas tā, to pierāda Itālijas piemērs, kur zemes nodokļa likmes ir augstas un pats nodoklis uzbūvēts pēc progresivitātes principiem. Progresīvs zemes nodoklis pastāv arī Jaun-Zelandē, bet tur nav reālās nodokļu sistēmas. Jaun-Zelandē šim nodoklim ir noteikts sociālpolitiskais mērķis — sadrupināt lielākos zemes īpašumus, kuri pirmā laikā nokļuvuši spekulantu rokās.

3. Patēriņa nodokļu teorija.

Pārejot uz patēriņa nodokļu apskatīšanu, sastopamies ar daudziem jautājumiem, un proti: kāpēc patēriņa nodokļi vispār eksistē, ar ko izskaidrojama viņu pastāvēšana valsts nodokļu sistēmā, pielaižot, ka pastāv moderni izbūvēta finansu sistēma? Un tā ka nav nevienai valstij budžeta, kurā nesastaptum patēriņa nodokļus, tad rodas arī jautājums par viņu pamatotību pat augsti kultūrētās valstīs, ar citiem vārdiem, vai viņu pastāvēšanu prasa vienīgi teorija, jeb ir vēl citi kādi dziļāki iemesli. Vispār, nepietiek ar faktu konstatēšanu, bet jāmeklē arī pēc viņu izskaidrojumiem. Pietiek aizrādīt, ka Latvijas budžetā tiešie nodokļi tikai 17—18% no visiem valsts ienākumiem, bet pārējie — netiešie nodokļi. Pat pad. Krievijā, kur lielinieki ir principiēli netiešo nodokļu pretinieki, tie iztaisa apm. 30% no visiem valsts ienākumiem. Anglijā — 53% un Prūsijā 1860. g. pat 80%. Teorētisks pamatojums šo nodokļu pastāvēšanai ir dažāds, kāpēc arī mums nākas iepazīties ar to. Tomēr jāatzīmē, ka dažādās teorijas reālu fundamentu nedod.

Redzamākā no augšām minētām teorijām ir Šeffles uzskati par patēriņa jeb netiešiem nodokļiem. Viņš izsakās, ka apliekot ar nodokļiem valsts izlieto 2 veidus: 1) viņa pati uzmeklē un novērtē ienākuma avotu un saskaņā ar to apliek maksātāju un 2) maksātājs pats deklarē savus ienākumus. Pirmā gadījumā valsts ar nodokļiem apliek maksātāju vidējās nodokļu maksāšanas spējas, bet viņu individuālās patiesās maksāšanas spējas paliek apslēptas. Šādus nodokļus sauc par tiešiem. Tomēr valsts nevar apmierināties vienīgi ar vidējo ienākumu aplikšanu; t. i. nevar aplikāt vienlīdzīgi vienādus ienākumus, kāpēc tai nākas izvēlēties kādu darbību, kurā vispilgtāki parādas pilsoņu maksāšanas spējas. Šī darbība ir — priekšmetu patēriņš. Tiešie nodokļi aizķer tikai dažus, bet netiešie — visus, kāpēc pēdējiem jābūt tā organizētiem, kā atsevišķi maksātāji, atkarīgi no saviem īstiem ienākumiem, va-

rētu aplikt paši sevi (Selbstbelastung) augstāk, ja viņu īstēnie ienākumi pārsniedz vidējo ienākumu, jeb atkal kādu daļu nokratīt (Entlastung), ja viņu īstēnie ienākumi zemāki par vidējo. Tā tad, aplikšana ar tiešiem nodokļiem — aplikšana vispārējos apmēros, kādos visi tiek aplikti pēc vispārēja mēroga, pēc vidējām nodokļu maksāšanas spējām, bet netiešie nodokļi — tikai modificē šo aplikšanu, no dažiem noņemot nodokļu nastu un citiem atkal to uzveļot.

Kā jau minēts, pie aplikšanas ar netiešiem nodokļiem jāizvēlās darbība, kurā parādas lielākas maksāšanas spējas, pie kam šim aktam jābūt tādām, kā viegli varētu izvairīties maksātājs, ja tas grib atsavināties no augstākas aplikšanas. Ja par netiešas aplikšanas objektiem izvēlas plaša patēriņa priekšmetus, piem., sāli, tad netiešie nodokļi var pārvērsties par sliktiem tiešiem nodokļiem. Vispār, pie netiešas aplikšanas objektu izvēles Šeffle ieteic pieturēties pie sekošiem principiem: 1) nevar aplikt pirmās vajadzības priekšmetus, 2) nodokļu apmēri nosakāmi pēc priekšmetu kvalitātes, — jo pēdējā augstāka, jo nodoklim jābūt augstākam. Netiešie nodokļi pēc Šeffles domām izpilda arī šādas funkcijas: 1) netiešie nodokļi noder kā aplikšanas papildinājums, ja tiešie nodokļi ir nepilnīgi, kā arī ar tiem iespējams aplikt mazākus aplikšanas objektus, kurus aplikšana ar tiešiem nodokļiem fiskam izmaksā pārāk dārgi; 2) ar netiešiem nodokļiem iespējams aplikt arī tādus ienākumus, kurus iespējams izbēdzināt, un 3) ar viņiem iespējams aplikt arī ārzemniekus. Tādi apmēram ir Šeffles uzskati, kā tie atspoguļojušies viņa darbā «Die Steuern.»

Kā redzams, Šeffle neapmierinājas ar vidējo ienākumu aplikšanu, nedz arī atzīst progresīvo aplikšanu par pietiekošo; aplikšanu ar nodokļiem viņš pamato uz patēriņa intensivitāti, jo tikai patērējot parādas katra pilsoņa ienākuma apmēri. Cik tālu valsts var iet, aplikot pilsoņu mantas daļu? Kādas ir progresīvās aplikšanas robežas? — lūk, jautājumi, uz kuriem Šeffle nedod noteiktas atbildes. Vispār, pie aplikšanas, t. i. nodokļu augstuma noteikšanas, jāņem vērā arī objektīvas pazīmes, ko Šeffle nav ievērojis, jo viņš nesaka, cik augsti aplikšana var sniegties.

Finansu zinātne no aplikšanas izslēdz pirmās vajadzības priekšmetus, pie kam, jo kulturēlāka valsts, jo ciešāk tā pieturas pie šī principa. Tomēr pēckara pieaugušās vajadzības pēc līdzekļiem spiež atkāpties no šī principa arī daudzas tādas valstis, kuras pirms kara to respektēja lielākā mērā.

Jāatzīmē, ka Šeffle ar savu netiešo nodokļu teoriju pārāk daudz iejaucas pilsoņu individuālā dzīvē, jo, ja tie aplikti pēc viņu vidējām maksāšanas spējām, tad paceļas jautājums — kā pēc vispār aprobežojams pilsoņu patēriņš? Šeffles teorijas tālākā konzekvence — ja aplik pēc patēriņa, tad vajadzētu aplikēt arī citus brīvo līdzekļu izlietošanas veidus, kuri nesaskan ar vidējo pilsoņu taupību. Tādā kārtā, attīstot konzekventi Šeffles teoriju, varam aiziet pārāk tālu. Luksa priekšmetu ap-

likšana jāuzlūko par fundēto ienākumu aplikšanu. Ja valstij tiešām vajadzīgi līdzekļi kopīgu vajadzību apmierināšanai, tad nevar noraidīt luksa priekšmetu aplikšanu, bet tomēr nevar vilkt tādas konzekvences, kādas izriet no Šeffles teorijas.

Pēc Lorenca Šteina uzskatiem netiešie nodokļi ir nodokļi no darba algas un ir pretstats tiešiem nodokļiem — kā nodokļiem no kapitāla. Darbs, saka Šteins, ir otrs svarīgs ražošanas faktors, un tāpēc no tā iegūtie ienākumi aplikami ar nodokļiem tāpat kā kapitāls. Pats par sevi saprotams, aplikams vienīgi tīrs ienākums, kurū nosaka, atvelkot no brutto ienākuma ražošanas izdevumus, t. i. aplikot darba algu — atvelkot strādnieka uzturēšanas izdevumus, tā ka pēdējie nepieciešami darbaspēka uzturēšanai. Tomēr pie darba algas aplikšanas grūti noteikt tiro ienākumu, kāpēc arī pielieto netiešu aplikšanas veidu, ievēdot netiešos nodokļus. Tā tad, darba algas aplikšanu pārnes uz patēriņa priekšmetu aplikšanu, neapliekot tos priekšmetus, kuri noder darba spēka uzturēšanai (Lorenca Stein «Die Finanzwissenschaft»), kā maizi, gaļu etc., t. i. nedrīkst ievest *Verzehrungsteuern*, bet gan *Genussteuern*, t. i. nodokļus uz tabāku, dzērieniem etc.

Minētā Šteina teorija vājāka par Šeffles teoriju, jo tā izbūvēta uz tiešo nodokļu defektiem. Pēc modernās finansu zinātnes uzskatiem aplikama arī tā darba algas daļa, kuŗa pārsniedz eksistences minimumu. Pēc Šteina teorijas turpretim iznāk, ka gadījumā, ja tiešie nodokļi attīstīti, tad netiešie nodokļi nav ievēdami. Tomēr L. Šteina teorijai ir nozīme tādos gadījumos, kad valsts ir spiesta aplikāt ar nodokļiem sīkus ienākumus, kurus, kā jau agrāk minējam, grūti aplikāt ar tiešiem nodokļiem.

Fokkes teorija daudz oriģinālāka; viņš izslēdz patēriņa nodokļus no mācības par nodokļiem. Patēriņa nodokļi pēc viņa domām neesot nekas cits, kā pašiem ražotājiem iznomāts monopols. Valsts, — saka Fokke, — var pati vadīt ražošanu, izslēdzot privātiniciatīvi: tas ir monopols; bet valsts var arī ražošanu nodot privātām personām, atstājot sevīm vienīgi ražojumu pārdošanu par noteiktām cenām; un beidzot, var arī, nosakot sevīm zināmu ienākumu, nodot ražošanu un pārdošanu privātām personām, tā tad, patēriņa nodokļi «nichts als ein verpachtetes Monopol». Valsts ienākumu sistēmā Fokke patēriņa nodokļus ierindo starp privāttiesiskiem un publiski - tiesiskiem ienākumiem, pieskaitot tos līdz ar monopoliem jauktiem ienākumiem. Jāatzīmē, ka Fokkes teorijas argumenti ir vāji. Ja konzekventi tos piemēro, tad iznāk, ka jāatmet visa mācība par nodokļiem. Un tiešām, tad iznāk, ka zemes, namu un tirdzniecības - rūpniecības nodokļi nav nekas cits, kā iznomātu monopolu nomas nauda.

Pievēstās 3 teorijas nenoskaidro netiešo nodokļu pastāvēšanu. Var akceptēt Šeffles teoriju, bet jautājums tomēr paliek nenoskaidrots. Netiešos nodokļus ievēd nevien ar nolūku sagādāt fiskam ienākumus, bet arī citos nolūkos, piem., naudas

kursa stabilizācijai. Ar Šeffles teorijas pamatojumiem nesa-
krit arī protektīvu muitu pastāvēšana, tāpat aplikot alkoho-
liskus dzērienus, nerēķinājas ar pilsoņu maksāšanas spējām.
Atzīmējams, ka jaunākos laikos valšķu budžetos nodokļi uz al-
koholiskiem dzērieniem ieņem redzamu vietu, kurpretim no-
dokļi uz luksus priekšmetiem spēlē diezgan niecīgu lomu. Vis-
pār, patēriņa nodokļiem ir nozīme tikai tad, ja tie krit uz
priekšmetiem, kurus patērē plašas iedzīvotāju masas.

4. Kādi apstākļi noteic patēriņa nodokļu eksistenci budžetos?

Tiešo vaj netiešo nodokļu pastāvēšana un nozīme dažādās
valstīs lielā mērā atkarājas no nacionālo bagātību sadalīšanas,
kuŗa, vispār, ir nevienlīdzīga. Tā, piem., Anglijā, kuŗa uzlūko-
jama par bagātu valsti, tiešie nodokļi dod valstij plašus ienāku-
mus, kurpretim Latvijā, ievērojot to, ka tiešo nodokļu objekti
pa kuŗa gadiem stipri izpostīti, tie tagad neiztaisa pat 20%, lai
gan nodokļu skrūve diezgan stipri saskrūvēta. lai pie mums
tiešie nodokļi varētu spēlēt noteicošo lomu budžetā, būtu jāsa-
mazina izdevumi līdz līmenim, kuŗš sniedzas līdz tiešo nodokļu
kopsumai. Bet tomēr tiešie nodokļi nedrīkst būt tik augsti, ka
tie traucētu privātsaimniecību attīstību, t. i. tos nevar paug-
stināt līdz līmenim, kādu sasnieguši mūsu valsts izdevumi. Tā
tad, mūsu likumdevējiem jāizvēlas viena no divām izejām: 1)
vai nu samazināt izdevumu budžetu, jeb 2) plaša patēriņa
priekšmetus aplikēt ar netiešiem nodokļiem.

Vienas jeb otras nodokļu sistēmas pastāvēšanā lielu lomu
spēlē sabiedrisko spēku samērs, kā to rāda Eiropas vēsture
XVII. un XVIII. g. s. Minētā laikmetā dominējošo vietu ieņē-
ma patēriņa nodokļi, un tikai plašākām organizētām tautas ma-
sām parādoties uz politiskās dzīves skatuvi, izzūd nodokļi uz
plaša patēriņa priekšmetiem. Šis faktors valšķu finansēs spēlē
ievērojamu lomu un ar to izskaidrojama pastāvošo nodokļu ek-
sistence. No teorētiskā viedokļa, bet tomēr ar zināmām re-
zervēm, jāatzīst patēriņa nodokļu pastāvēšana uz otras, trešās
etc. vajadzību priekšmetiem un it īpaši uz luksus priekšmetiem,
kā fundēto ienākumu stingrāka aplikšana. Bez tam, netiešos
nodokļus protektīvu muitu veidā var atzīt arī par nacionālās
rūpniecības audzinošu faktoru. Nelūkojoties uz visu to, rodas
jautājums — vai praktiskā dzīvē netiešie nodokļi ir attaisno-
jami? — Ja ievērojam, ka mūsu valsts pašlaik visas savas va-
jadzības nevar segt ar tiešiem nodokļiem, tad pret viņu pastā-
vēšanu nav ko ieblīst, un, vispār, atrisinājot šo jautājumu, jā-
apsver konkrētais stāvoklis katrā valstī atsevišķi.

5. Tiešo un netiešo nodokļu novērtējums.

Bieži aizrāda, ka tiešie nodokļi lielākā mērā sakrīt ar ie-
dzīvotāju maksāšanas spējām, nekā netiešie, t. i. tiešie no-
dokļi ar tām esot labāki koordinēti. Šāds apgalvojums ir diez-

gan riskants. Pēc aplikšanas vienlīdzīguma nodokļus nevar klasificēt labos un sliktos. Katrā ziņā jāskatās, kas un kā ir aplikts, piem. sāls aplikšana pēc savas būtības nozīmē personālu aplikšanu, bet luksu priekšmetu aplikšana atbilst maksāšanas spējām. Ar citiem vārdiem, bieži vien labs netiešs nodoklis ir labāks par sliktu tiešo nodokli, tāpēc nevar nosodīt en bloc ne tiešos nodokļus, nedz arī netiešos nodokļus. Vispār, ja gribam spriest par kādu nodokli, tad attiecīgs nodoklis apskatāms visos viņa detaļos, resp. kā tas organizēts, kādu tas atstāj iespaidu u. t. t. Ievērojot to, bieži vien varam konstatēt, ka tiešie nodokļi, kas domāti noteiktu objektu aplikšanai, pateicoties savai konstrukcijai krīt ne uz juridisko maksātāju, bet gan uz citām personām. Lielu lomu minētā jautājuma izšķiršanā spēlē arī pats aplikšanas veids, tā piem., namu aplikšana pēc logu un durvju skaita ir daudz sliktāka par luksu priekšmetu aplikšanu. Tā tad, nodokļu noderīgums atkarājas no viņu organizācijas.

Mēdz arī aizrādīt, ka tiešie nodokļi atstājot labvēlīgu iespaidu uz pilsoņu politisko attīstību. Pastāvot tiem, valdība stājoties ar maksātājiem tiešos sakaros, kas attīstot politisko pašapziņu, jo pilsoņi sākot vairāk interesēties par valsts finansēm. Tiešo nodokļu nomaksa maksātājam esot vairāk sajūtama un šie nodokļi radot interesi par sabiedrisko dzīvi, kā arī tiem esot audzinoša nozīme, sevišķi ienākumu nodoklim, kas bez tam pieradinot maksātājus pie kārtīgas saimniecības vešanas. Turpretim netiešo nodokļu nomaksa esot nejutama, neredzama, jo to izdarot mazākās daļās, kuŗas saplūst ar priekšmeta cenu, kāpēc tie mazākā mērā sekmējot politiskās pašapziņas attīstību, bet gan vēl to iemidzinot. Tāpēc arī aizrāda, ka netiešie nodokļi piemēroti mazāk politiskā ziņā attīstītām valstīm.

Nenoliedzams, ka augsti muitas nodokļi atstāj demoralizējošu iespaidu uz pierobežas joslu iedzīvotājiem, sekmējot kontrabandas attīstību. Katrs šo nodokļu pacelšanas gadījums nāk par labu kontrabandistiem. Dažās valstīs tā ļoti izplatīta, piem., Pēterpilī XIX. g. s. vidū varēja dabūt visus ievedamos priekšmetus ar pakalptaisītām plombām. Bez tam, plaši muitas nodokļi demoralizē zolidus tirgotājus, jo pastāvot kontrabandai, tiem nav iespējams godīgā ceļā vest konkurenci ar kontrabandas ceļā ievestiem priekšmetiem. Vispār, muitas nodokļu likmēm jābūt tādām, ka kontrabandistiem nav liela profita.

Patēriņu nodokļu nākošā sliktā īpašība ir tā, ka viņu ievākšana prasa lielus izdevumus, piem. robežu apsardzība kontrabandas apkaŗošanai. Bez tam, pastāvot daudziem muitas nodokļiem, vajadzīgs plašs muitas ierēdņu štats, kā arī lieli ierēdņu štati to fabriku uzraudzīšanai, kuŗas izgatavo ar muitu apliktiem priekšmetus. Kā spilgtu piemēru var pievest tā sauc. octroi nodokļu iekasēšanu Francijā: Parīzei tā izmaksā 6%, bet citām pilsētām 25—50% no visu šo nodokļu kopsomas.

Sakarā ar minēto, jaunākos laikos novērojama pateriņu nodokļu koncentrācija attiecībā nevien uz priekšmetiem, bet arī attiecībā uz fabrikām (nosakot zināmus rajonus), kas apliekamos priekšmetus izgatavo, caur ko iespējams panākt zināmu ekonomiju viņu iekasēšanā.

Arī atzīmējams, ka tiešie nodokļi izturas pasīvi pret ražošanas tehniku, un ja tie mēreni, tad nekaitē rūpniecības attīstībai. Turpretīm netiešie nodokļi dažreiz atstāj sliktu iespaidu uz rūpniecību, sevišķi uz tām nozarēm, kurās ražo ar akcīzi apliekamos priekšmetus. Tāpēc arī sfērisko stiklu un teleskopu izgatavošana no Anglijas XVIII. g. s. un XIX. g. s. pirmā pusē pārcēlās uz Franciju un Itāliju, kur nepastāvēja augsti akcīzes nodokļi. Komplicētas akcīzes iekasēšana un ar to sakarā stāvošā uzņēmumu kontrole lielā mērā tormozē rūpniecības attīstību. Kontrolējošo ierēdņu iejaukšanās ražošanā, bez šaubām, nav pa prātam uzņēmējiem. Lai atvieglinātu sevīm šo kontroli, fiskus mēdz koncentrēt uzņēmumus kādā vienā rajonā. Ar tādu pat nolūku fiskus nosaka ražošanas minimumu, t. i. lai ar akcīzi apliekamos priekšmetus neražotu sīki uzņēmumi, kuri pretējā gadījumā būtu jāuzrauga. Tāds stāvoklis konstatējams arī pie mums, jo pastāv noteikumi attiecībā uz sērskociņu, rauģa, tabākas, čaulišu etc. fabrikām, cik tām vismazāk jāražo gada laikā. Kā jau minējām, tiešie nodokļi pie izkoptas finansu sistēmas neatstāj ļaunu iespaidu uz ražošanu, saprotams, ja tie nav tikai pārāk augsti.

Muitas nodokļi arī var būt nepatīkami un traucējoši priekš dažām rūpniecības nozarēm, kāpēc arī XIX. g. s. vidū Anglijas rūpnieki piekrita ienākumu nodokļa ievēšanai, kad valdība atsacījās no zināmas daļas muitu nodokļiem un akcīzēm, kuri ievērojamā mērā kavēja eksportu.

Tālāk aizrāda, ka tiešie nodokļi esot drošāki valsts ienākumu avoti, nekā netiešie nodokļi, kuri esot nenoteikti un svārstīgi. Tomēr patiesībā grūti pateikt, kuri no viņiem ir stabilāki. Arī zīmējoties uz netiešiem nodokļiem var konstatēt, ka normālos laikos tie ienāk diezgan noteiktos apmēros, un ja arī ir novērojamas svārstības, tad tomēr, sastādot valsts budžetu, ienākumus no netiešiem nodokļiem var noteikt pēc iepriekšējo gadu vidējiem ienākumiem. Zīmējoties uz netiešiem nodokļiem varam konstatēt, ka pie nenormāliem apstākļiem gan saņēmama viņu samazināšanās, sevišķi attiecībā uz muitas nodokļiem, un it īpaši tad, ja kara laikā attiecīga valsts ir bloķēta. Bet arī tiešie nodokļi nenormālos dzīves apstākļos var stipri svārstīties, jo var samazināties dažu maksātāju grupu ienākumi. Tiešie nodokļi ir vistabilāki gadījumos, ja tos ņem repartīcijas kārtībā, ja pastāv zolidāra atbildība un ja tos ņem pēc objektu ārējām pazīmēm. Modernos laikos šādi tiešo nodokļu nemšanas veidi sastopami ļoti šauros apmēros. No svārstībām nav pasargāts arī ienākumu nodoklis pat normālos laikos, piem. tagad pārdzīvojamās saimnieciskās krīzes laikmetā Latvijā. Saprotams, šā nodokļa svārstības nav tik lielas, ka viņu dēļ tas

būtu pilnīgi atceļams. Tomēr nākas konstatēt, ka ienākuma nodokļa svārstības var būt diezgan kļūmīgas priekš pašvaldību finansēm piem., ja kāda mazāk apdzīvota centra robežas atstāj dažas turīgas personas.

Bieži vien tiešos nodokļus nostāda pretstatā netiešiem nodokļiem, apgalvojot, ka tiešie nodokļi ir tie labie, bet netiešie — sliktie. Taisnību sakot, tas ir nepareizi, jo ne visi tiešie nodokļi ir labi. Lai nodotu pareizu spriedumu par kādu nodokli, tad sīki jāiepazīstas gan ar pašu nodokli, gan arī ar viņa konstrukciju. Tiešie nodokļi gulsies vienlīdzīgi uz maksātājiem, ja tie 1) krīt uz tiro ienākumu, 2) ja viņos paredzēts eksistences minimums, 3) ja paredzēta parādu % atvilkšana un 4) ja ievērotas progresīvas aplikšanas likmes. Ja visi šie apstākļi ievēroti pilnā mērā, tad tāds tiešais nodoklis tiešām atzistams par labu. Var strīdēties par vienu otru patēriņa nodokli, bet nekādā gadījumā nevar celt iebildumus pret patēriņa nodokli uz luksus priekšmetiem, kurš visā visumā krīt uz bagātākām aprindām, neaiztiekot plašas iedzīvotāju masas.

XVI. Vispārīgā nodokļu teorija.

(Turpinājums.)

1. Nodokļu pārceļšana.

Daudzi vācu autori nodokļu pārceļšanas jautājumu sadala sekošās 3 grupās:

1) *A b w ä l z u n g* — process, kad persona, kurai nodoklis uzlikts, atkratās no šī nodokļa, pie kam šī atkratīšanās var notikt gan legālā, gan arī ļaunprātīgā kārtā.

2) *V o r w ä l z u n g* — maksātājs nodokli formēli samaksā, bet galu galā tas tomēr krīt uz citām personām.

3) *R ü c k w ä l z u n g* — nodokļa atpakaļatceļšana.

Vispār, jautājums par nodokļu pārceļšanu radies sakarā ar to, ka praktiskā dzīvē ne katrreiz nodoklis tiešām krīt uz tā maksātāju, jo pēdējais bieži vien to pārceļ uz citām personām. Ir jau veca patiesība, ka nodokļus neviens negrib maksāt un dažādi cenšas no tiem izvairīties. Agrākos laikos, pastāvot vienkāršiem ražošanas un tirdzniecības apstākļiem, nodokļu pārceļšana bija izdarāma diezgan grūti. Turpretim jaunākos laikos pie attīstītiem ražošanas, tirdzniecības, satiksmes u. t. t. apstākļiem un, vispār, pie tagadējām komplicētām attiecībām grūti konstatēt, vai nodoklis tiešām gulstas uz maksātāju. Ar vienu vārdu, jautājumu par nodokļu pārceļšanu nevar uzlikt par izšķirtu finansu zinātnē un tas vēl arvienu skaitas par vienu no svarīgākiem.

Jautājumā par nodokļu pārceļšanu nekādu skaidrību neienes paša nodokļa nosaukums, jo bieži vien likumdevējs, dodāms vienam vai otram nodoklim attiecīgu nosaukumu, nebūt nav skaidrībā, vai nodoklis tiešām kritīs uz tām aprindām, priekš kurām tas domāts. Pēdējais jautājums ir visas nodokļu sistēmas degpunkts, kāpēc, ievēdot jaunu nodokli, nevar skatīties uz to no fiskālā viedokļa vien, bet arī no tikko minētā viedokļa, t. i. uz kādām aprindām ievēdamais nodoklis galu galā kritīs. Pēdējās prasības ievērošanu prasa veselīga finansu politika. Kā nodokļu pārceļšanas piemēru apskatīsim muitas nodokļus. Ja muitas nodokļus ņem no pirmās vajadzības priekšmetiem, tad pēdējie itin dabīgi sadārdzināsies. Bet ar to nebūt nav teikts, ka attiecīgo muitas nodokli samaksās patērētāji. Ir vesela rinda procesi, pateicoties kuriem šo nodokli var pārceļt viena iedzīvotāju grupa uz otru, pēdējā uz trešo u. t. t. Ja konstatējama dzīves dārdzības pieaugšana, tad, piem., strādnieki centīsies panākt algu paaugstināšanu, bet arī tādā gadījumā nevar teikt, ka uz viņiem gulsies paaugstinātais muitas nodoklis. Šeit lielu lomu spēlē daudzi un dažādi faktori. Piemēram, ja strādnieku algas pirms patēriņa nodokļa paaugstināšanas var panest ievēsto nodokli, tad maz izredzes, ka algas tiks paaugstinātas. Un ja arī tās to nevar panest, tad algu paaugstināšanas jautājumā liela nozīme ir sekošiem faktoriem: vai valstī pastāv streiku brīvība, vai ir brīvas strādnieku rezerves u. t. t. Saprotams, ja streika brīvības nav un ja ir brīvas strādnieku rezerves, tad algu paaugstināšana diez' vai būs panākama, resp. tad uzņēmējs nepieņems. Bet ja ir spēkā pretēji faktori, tad uzņēmējam nāksies paaugstināt algas, tā ka strādnieki faktiski paaugstināto muitas nodokli nemaksās. Bet ko darīs uzņēmējs? — vai tas maksās algu paaugstinājumu no savas peļņas, jeb mēģinās to pārceļt? — Pārceļšana būs iespējama tad, ja pastāvēs pieprasījumi uz viņa ražojumiem, t. i. ja būs izdevīga konjunktūra. Bet arī šinī gadījumā krit svarā — vai uzņēmējs ražo eksportam, jeb iekšzemei. Ja tas ražo iekšzemei un paštāv aizsargmuitas uz viņa ražojumiem, tad tam nenāksies grūti pārceļt pielikumu strādnieku algām uz patērētājiem. Turpretim, ja tas ražo eksportam, tad ir no svara konjunktūra ārzemju tirgos un konkurences cenas. Pie sliktas ārzemju konjunktūras un konkurējošām cenām, uzņēmējam nebūs iespējams paaugstināt savu ražojumu cenas, t. i. uz to daļu, kurā tas pārdod iekšzemē, tam iespējams pārceļt strādnieku algu paaugstinājumu, resp. paaugstināto muitas nodokli, bet ne uz eksportējamo daļu. Atkarīgi no dažādiem apstākļiem uzņēmējam būs iespējams pārceļt uz patērētājiem tikai pusi no paaugstinātā muitas nodokļa, bet ja arī tas nebūs iespējams, tad tas galu galā kritīs uz uzņēmēja peļņu. Tā tad, uz strādniekiem zināma daļa no paaugstinātā muitas nodokļa kritīs tikai tādā gadījumā, ja tie paši patērēs ražojamos priekšmetus. Saprotams, visu augšām minēto nevar attiecināt uz muitas nodokli uz luksu priekšmetiem, kuri nav pārceļami.

2. Nodokļu pārceļšanas teorijas.

Ar nodokļu pārceļšanas problēmu jaunākos laikos nodarbojušies daudzi zinātnieki, kā teorētiski, tā arī eksperimentāli. No daudzām teorijām pazīstamākā ir amēr. prof. Seligmāna teorija, kuŗu tas ietērpis savā darbā «The shifting and incidence of taxation» (1921. g.). Šinī darbā Seligmāns dod koncentrētu pārskatu par zinātnieku domām attiecībā uz nodokļu pārceļšanas problēmu. No citām teorijām pazīstamas sekošas:

Pesimistiskā — vecākā teorija ar saviem ideologiem — Prudonu un amērikānieti Bolles. Prudons (1860. g.) saka, ka visi nodokļi galu galā krīt uz patērētāju un to nav iespējams novērst tāpēc, ka katrs nodoklis ir ļaunums, ar kuŗu jārēķinājas kā ar nenovēršamu faktu. Izeju nekādu nav iespējams atrast. Bolles saka, ka nevar uzstādīt likumu, kuŗš regulētu nodokļu pārceļšanu. Viņš arī neredz nekādas izejas. Prudona uzskati izskaidrojami ar tā laika nodokļu sistēmas konstrukciju. Tad nebija vēl vispārīga ienākumu nodokļa ne Prūsijā, Francijā u. c. valstīs; vienīgi tas bija ieviests jau Anglijā 1842. g., bet nebija vēl spējīgs attīstīties. Visur pastāvēja reālie nodokļi, kā arī akcīzes un muitas. Izejot no sava laikmeta valdošās nodokļu sistēmas novērošanas, Prudons arī taisīja savus slēdzienus. Jaunākos laikos pesimistiskās teorijas pamati uzlūkojami par ne visai dibinātiem, resp. tie sašķobījušies.

Optimistiskās teorijas galvenie priekšstāvji ir Kanars, Pritvics, Tjers u. c., kuŗi saka, ka nodokļi, neatkarīgi no tam, uz ko tie krīt, galu galā izdalās vienlīdzīgi uz visiem. Tomēr paiet zināms laiks kāmēr šī nodokļu izlīdzināšanās iestājas kāpēc arī Kanars (1881. g.) katru jaunu nodokli uzskata par sliktu, bet vecu — par labu. Viņš aplikšanu ar nodokļiem pielīdzina ūdens traukam, kas sadalīts vairākās nodaļās ar caurumotām sienām. Ja no šāda trauka smel ūdeni, tad viņa līmenis paliek vienlīdzīgs visās nodaļās (difūzija). Tas pats notiek ar nodokļiem: ja ievēd kādu jaunu nodokli, tad tas galu galā izdalās vienlīdzīgi starp visiem maksātājiem. Pritvics saka, ka cik nospiedošs nodoklis arī nebūtu no sākuma, tad tomēr ar laiku tas paliek taisnīgs. Tjers savukārt pirmāis ievēda jēdzienu par nodokļu «difūziju» un saskaņā ar viņa uzskatiem katrs nodoklis krītot proporcionāli uz katra pilsoņa pētēriņu, t. i. jo cilvēks bagātāks, jo vairāk nodokļu tas maksā.

Šādi uzskati noveda pie pietisma, t. i. palaišanos uz likteni, jo galu galā nodokļi izplūdis starp visiem, jeb, ar citiem vārdiem, laiks gādā, lai nodoklis paliktu vienlīdzīgs. Šādu uzskatu nodibināšanās arī savukārt vedama sakarā ar toreizējo neizstrādāto nodokļu sistēmu (XIX. g. s. II. pusē), kad nepazīna vēl nodokļus uz luksus priekšmetiem, kādiem pastāvēt izplūšanai nav vietas. Lai gan arī tagadējā progresīvā ienākumu nodokļi ir palikušas vietas, kur šis nodoklis laižas pārcelties uz citiem, tad tomēr pa lielākaj daļai tas nav pārceļams. Ievērojot sacīto, jāatzīst, ka optimistiskā teorija nav pareiza un ka viņas slē-

dzieni ir pavirši, lai gan arī nevar noliegt, ka zināmos apstākļos nodokļi ar laiku izplūst. Tas vedams sakarā ar katra maksātāja tieksmēm — pārcelt nodokļus, kādas tieksmes arī sekmē kaut ne visa, tad tomēr zināmas daļas, nodokļa pārceļšanu uz citiem. Jaunākos laikos daudzi vācu autori apgalvo, ka visi nodokļi pārceļami, mantas un ienākumu nodokļus neizslēdzot. Par tirdzniecības - rūpniecības nodokli sakāms, ka pie permanentiem dotiem apstākļiem to tiešām iespējams pārcelt uz citiem.

Sociālistiskā teorija (Lassals) apgalvo, ka visi nodokļi galu galā krītot uz nabadzīgākām šķirām.

2. Nodokļu kapitālizācijas (amortizācijas) teorija.

Dažreiz gadas, ka nodoklis tiek pilnīgi dzēsts. Kā to izskaidrot? Kā piemēru ņemsim gadījumu, kad zemi apliek ar augstu jaunu nodokli, jeb stipri paaugstina jau pastāvošo zemes nodokli, kāmēr pārējos avotus tas neaizskar un viņu aplikšana notiek iepriekšējos apmēros. Tādā gadījumā katrs jauns zemes pircējs, zinādams, ka viņam no nākamiem ienākumiem vajadzēs maksāt šādu jaunu nodokli, un varēdams ieguldīt savu kapitālu citās, ar šādu nodokli neapliktās nozarēs, nemaksās par zemi iepriekšējo vērtību, bet piedāvās zemāku cenu, atvelkot no iepriekšējās kapitālizētā nodokļa daļu. Tā tad, tādos apstākļos zemes vērtība pazeminājas un pārdevējam jāpmierinās ar zemākas sumas saņemšanu. Lai gan no formēlās puses jaunais zemes ieguvējs nākotnē maksās paaugstināto nodokli, tad tomēr, atvelkot nodokļa kapitālizēto sumu pie pirkšanas, faktiski to būs jau samaksājis pārdevējs, jeb, kā saka Šefile, tas tiks dzēsts jeb amortizēts. Piemēram, zemes nodoklis 6% no vērtības, pārējie objekti brīvi jeb aplikti ar 4% no vērtības; starpību — 2% jaunais zemes pircējs kapitālizēs un atvilks no pārdošanas sumas. Bet kas notiks ar tiem, kas nepārdod savus zemes īpašumus? — Acīmredzot, viņu īpašumi paliks par attiecīgu %% starpību mazvērtīgāki.

Šī, tā sauc. nodokļu kapitālizācijas teorija attīstījusies zīmējoties uz zemes aplikšanu un skaita vairākus piekritējus, kā: Sartoriusu, Hoffmani u. c., kuŗi zemes nodokli neskaita par nodokli, bet vienkāršu mantas konfiskāciju. Lorencs Šteins saka, ka zemes nodoklis nav paaugstinājams. Tomēr šī teorija pareiza tiktāl, ciktāl zemes nodoklis nav parciāls un ja citi objekti nav aplikti ar nodokļiem. Prof. Seligmans formulē pēdējo apgalvojumu sekoši: kad kāds parciāls nodoklis krīt uz vienu priekšmetu klasi, tad viņš pārvēršas par mantas daļas konfiskāciju, bet pie nodokļu nevienlīdzības nodokļa atlikums tiek kapitālizēts. Pēdējais process stājas spēkā tad, ja 1) priekšmetam ir tirgus vērtība un 2) to nevar pārcelt uz patērētāju. Ja zemes nodokli iespējams ie-

skaitīt labības cenās, tad nodokļa kapitālizācijas process nestājas spēkā un no zemes konfiskācijas nav ko būties.

Nodokļu kapitālizācijas teorija attiecas ne vien uz zemi, bet to var attiecināt arī uz citiem objektiem, piem., tirdzniecību, rūpniecību, kustamo kapitālu (vērtspapīriem) etc. Kustamā kapitāla nodokļa kapitālizācija ir reāla parādība, bet ne hipotēze. Tas pats sakāms par nodokli uz pilsētu nekustamiem īpašumiem pie mums. Tagadējais īres likums nepieļauj piešķirt nekustamu īpašumu nodokli nama izdevumiem, — tas jānes pašam īpašniekam. Saprotams, pārejot namam cita īpašnieka rokās, pēdējo apstākli ņem vērā.

4. Zemes nodokļa pārcelšanas process.

Prof. Seligmans apskata visus nodokļus no pārcelšanas procesa viedokļa un nāk pie slēdziena, kā arī brīdina likumdevējus, ka, ievēdot jaunu nodokli, viņu pienākums esot pārliedzēt, vai nodoklis tiešām krit uz tiem, kurus tie grib aplikēt. Ja tādas pārliedzības nav, tad viņš ieteic tādus nodokļus nemaz neievēst. Attiecībā uz zemes aplikšanu Seligmans apskata šādus 3 gadījumus: 1) zeme tiek aplikta pēc platības, 2) pēc labuma un 3) pēc zemes rentes. Visos šos 3 gadījumos interesants jautājums par zemes nodokļa pārcelšanu, kāpēc aplūkosim katru no tiem atsevišķi.

Pirmais gadījums — zeme tiek aplikta pēc platības. Kā piemēru ņemsim 3 zemes gabalus, kuru platība ir vienlīdzīga, t. i. līdzinas 1 ha, ar attiecīgu ražu un ražas vienības tirgus cenu:

A gab.	= 1 ha	dod 10 pūru rudzu	à x latu
B «	= 1 ha	« 20 «	« à x »
C «	= 1 ha	« 30 «	« à x »

Pieņemsim, ka zemes nodoklis uz 1 ha līdzinas 3 latiem, t. i. visi minētie 3 zemes gabali aplikti vienādi, nelūkojoties uz to, ka tie dod dažādu ražu. Šādas aplikšanas sekas — labības cenas paaugstināsies. Uz to jau aizrādīja Rikardo, konstatēdams, ka sliktais zemes gabals ir cenas noteicējs, t. i. 1 pūra cena līdzināsies $X + \frac{300}{10} = X + 30$ snt. (300 snt. — zemes nodoklis, kuru īpašnieks pārceļ uz patērētāju). Aprēķinot pēc šīs cenas,

A ieņems	10 pūru	× (X+30 snt.)	= 10X+30 latu
B „	20 „	× (X+30 snt.)	= 20X+60 latu
C „	30 „	× (X+30 snt.)	= 30X+90 latu

Tā ka zemes nodoklis visiem vienāds, tad galīgais ienākums būs:

A	— 10X+30 latu	— 30 latu	= 10X latu
B	— 20X+60 latu	— 60 latu	= 20X latu
C	— 30X+90 latu	— 90 latu	= 30X latu

No pēdējiem datiem redzāms, ka viss nodoklis tiek pār-
celts uz patērētājiem, pie kam A ieņēmis to pašu, ko pirms ze-
mes nodokļa ieviešanas, bet B uz zemes nodokļa rēķina pelnī-
jis 3 lati un C — 6 latus. Zināmos apstākļos tas tiešām var no-
tikt, ja zemi apliek pēc platības, kapēc nodoklis nebūt nav
labāks par netiešu nodokli.

Otrs gadījums — zeme tiek aplikta pēc
labuma. Nemsim tos pašus 3 vienādos zemes gabalus ar tā-
du pat ražu un labības cenām, tad dabūsim šādu ainu, pieņemot,
ka zemes nodoklis $A=Ls\ 3.-$, $B=Ls\ 6.-$ un $C=Ls\ 9.-$, kuru
pārceļ uz patērētāju:

A—1 ha — 10 pūri à $x=10x+3$ lati nod. — 3 lati nod. = $10x$
B—1 ha — 20 pūri à $x=20+6$ lati nod. — 6 lati nod. = $20x$
C—1 ha — 30 pūri à $x=30+9$ lati nod. — 9 lati nod. = $30x$

Tā tad, apliekot zemi pēc labuma un pārceļot zemes nodokli uz
patērētājiem, zemes īpašnieki neko nepelna, nedz arī zaudē.

Trešais gadījums — ar nodokli apliek ze-
mes renti. Ievērojot to, ka A gabalu neapliek ar nodokli,
labības cenas paliks pēc nodokļa ieviešanas negrozītas, t. i. x
latu par 1 pūru. Sakarā ar to

A ieņems $10x$ — nodoklis nav jāmaksā

B ieņems $20x$ — 6 lati, t. i. ienākums pamazinājas par
6 latiem

C ieņems $30x$ — 9 lati, t. i. ienākums pamazinājas par
9 latiem.

Tā tad, ja grib, lai zemes nodokli samaksā zemes īpašnieks,¹
tad ar to jāapliek zemes rente, jeb, runājot ikdienišķā valodā tre-
šais gadījums ir labākais aplikšanas veids.

Zīmējoties uz pirmo un otro gadījumiem varam konsta-
tēt, ka tomēr ne katru reizi iespējama nodokļa pārceļšana. Ie-
spējama tā tikai tad, ja cenas atkarīgas vienīgi no iekšzemes
faktoriem, kurpretim, piem. pie mums, tās lielā mērā atka-
rājas no Amerikas cenām + transporta izdevumiem. Tā tad,
mūsu lauksaimnieki zemes nodokli var pārceļt uz patērētājiem
tikai tādā mērā, kādā to pielaiž Amerikas labības cenas. Tur-
pretim, ja pastāvētu augstas ievadumtas uz labību, tad labības
tirgus cenas varētu noteikt mūsu lauksaimnieki.

5. Nodokļu pārceļšanu veicinoši un kavē- joši apstākļi.

Atzīmējami sekoši faktori, kuri vai nu veicina, jeb atkal
kavē nodokļu pārceļšanu, jeb atkal sekmē izvairīšanos no tiem:

1) Iedzīvotāju grupu relatīvais iespaids
uz saimnieciskās un sabiedriskās dzīves
izveidošanu, t. i. nodokli pārceļami tad, ja attiecīgu ob-
jektu īpašniekiem ir noteicošā loma politiskā dzīvē, piem., vis-
pārējais mantas nodoklis Ziem. Amērikā.

2) Kapitāla kustības spējas. Lai gan praktiskā kapitāls nekad nav brīvi pārvietojams, tad tomēr ir zināma starpība starp zemes īpašumos ieguldīto kapitālu, no vienas, un spekulatīvo, piem. procentpapīros ieguldīto kapitālu, no otras puses. Kā jau augstāk aprādījām, zemes īpašumos ieguldītais kapitāls bieži vien nepieļauj nodokļu pārceļšanu, kamēr spekulatīvais kapitāls to izdara daudz vieglāki.

3) Pastāvīgā kapitāla lielums uzņēmumā. Piem., dzelzsceļos, kalnrūpniecībā etc. ieguldītos lielos pastāvīgos kapitālus nav iespējams pārcelt uz citām nozarēm, kurās nav apliktas ar tik augstiem nodokļiem, kāpēc arī nodokļu pārceļšana vai izvairīšanās no tiem ir gandrīz neiespējama.

4) Rūpniecības brīvība. Jo lielāka rūpniecības brīvība, jo kapitālam vieglāki izvairīties no aplikšanas; turpretim, ja pastāv koncesiju sistēma, tad izvairīties no aplikšanas daudz grūtāki.

5) Produktu pieprasījumu elastīgums. Ja augsti apliktas preces vieglāki iespējams atvietot ar precēm, kurās zemāk apliktas, tad patērētājam vieglāki izvairīties no nodokļiem. Piem., sašaurinoties pieprasījumiem krīzes laikā, nodokļi kļūst par fabrikantiem un tirgotājiem, kuri attiecīgas preces tur krājumā. Tāpat, ja īsta tēja aplikta ar augstiem nodokļiem, tad patērētāji atturas no viņas lietošanas, atvietojojot to ar citiem dzērieniem jeb atkal dažādiem surogātiem, piem. lapu ziedu etc. tējām. Pārceļšanai sevišķi padoti patērētāju nodokļi, it īpaši tie, kurus ņem fiskus no fabrikantiem un tirgotājiem; tādi ir — muitas nodokļi un dažādas akcizes. Tomēr, ja nodokļus paaugstina līdz apmēriem, kad patērētāji sāk samazināties, tad tirgotājiem nav iespējams pārcelt visu nodokli uz patērētājiem un tie spiesti ņemt veco cenu + pusi jeb citu kādu nodokļu daļu. Vispār, attiecībā uz šo jautājumu var būt dažādas kombinācijas, atkarīgas no pieprasījumiem.

Par tiešiem nepārceļamiem nodokļiem skaita: mantojumu nodokli, vispārīgo progresīvo ienākumu nodokli un monopolu nodokļus. Zīmējoties uz mantojumu nodokli, daži vācu autori saka, ka šo nodokli arī iespējams pārcelt, kaut gan īstenībā nav tādu apstākļu nedz arī iespējas to pārcelt. Arī tie gadījumi, kad pārāk augstu likmju dēļ nākas likvidēt kādu mantojuma daļu, nedod iespēju pārcelt šo nodokli uz patērētājiem. Kas zīmējas uz progresīvo ienākumu nodokli, tad konstatējams, ka gadījumā, ja tas ir proporcionāls, tad to nebūs grūti pārcelt uz citiem. Turpretim progresīvo tirdzniecības-rūpniecības nodokli grūtāki pārcelt uz citiem, nekā proporcionālo ienākumu nodokli. Vispār, progresīvo ienākumu nodokli nevar pieskaitīt pie nepārceļamiem nodokļiem. Kā piemēru var pieminēt 13. mēneša algu ierēdņiem Latvijā, kuru parasti izlieto ienākuma nodokļa nomaksai, t. i. ierēdņi ienākumu nodokli pārceļ uz valsti. Progresīvais tirdzniecības-rūpniecības nodoklis pie mums organizēts pēc ienākuma nodokļa principiem, kas viņa maksātā-

jiem dod iepēju piemēroties apstākļiem, paaugstinot preču cenas.

Rezumējot sacīto, pie nepārcējamiem nodokļiem pieskaitami: 1) mantojumu nodoklis, 2) progresīvais ienākumu nodoklis, 3) nodokļi, kuri konstruēti pēc progresīvā ienākuma nodokļa principiem, piem. mūsu tirdzn.-rūpniecības nodoklis, un 4) monopolu nodokļi. Pirmos trīs nodokļus pēc vispārējām domām pieskaita nepārcējamiem nodokļiem, kaut gan šāds apgalvojums nav gluži pamatots.

Par monopolu nodokli uzskatāmi gadījumi, kad zināma tirdzniecības vai rūpniecības nozare nodota privātiem uzņēmējiem ar valsts ziņu, jeb viņu monopolstāvoklis nodibinājies faktiski. Šāds nodoklis ir nepārcējams aiz sekošiem iemesliem: Parasti monopolists izmanto tirgus spējas līdz pieļaujamai augstākai pakāpei, t. i. savu ražojumu cenas tas sadzinis tik augstu, cik vien to atļauj tirgus apstākļi, resp. pieprasījumi. Sprototams, par tādu cenu tam nav iespējams pāri kāpt. Ja nu tam uzliek kādu jaunu nodokli, tad aprādīto iemeslu dēļ tam nebūs iespējams to iekalkulēt cenās, t. i. pārcelt to uz pircējiem. Un ja arī tas to gribēs panākt, tad neizbēgami samazināsies pieprasījumi, kas, bez šaubām, nebūs tam izdevīgi. Tikai tādos gadījumos, kad monopolists nav pilnīgi izmantojis tirgus apstākļus, tas mēģinās pārcelt ja ne visu, tad mazākais kādu daļu no nodokļa, kas tam var arī izdoties. Par šo jautājumu pēdējos gados sarakstīti vairāki darbi, no kuriem ievērojamākie ir Seligmana un zviedru ekonomista Miksela darbi. Pēdējais šo jautājumu apskata no matemātiskā viedokļa. Tomēr atzīmējams, ka siki noteikt, kādu nodokļa daļu monopolists pārcels, absolūti nav iespējams.

6. Izvairīšanās no nodokļiem un tās veidi.

Izvairīšanās no nodokļiem, kā jau īsumā augstāk atzīmēts, ir divējāda: 1) legāla un 2) ļaunprātīga jeb nelegāla. Izvairīšanās no nodokļiem nozīmē — ja nodoklis paliek nesamaksāts, pie kam par ļaunprātīgu uzlūkojama tāda, kad maksātājs, piem., vienkārši bēg no tās vietas, kur tam nodoklis jāmaksā, kā agr. Krievijā iedzīvotāji bēga no personīgā nodokļa. Par ļaunprātīgu uzskatama arī tāda izvairīšanās, kad pilsonis noslēpj, piem., mantojumu saņemot, kustamo mantu, jeb atkal deklarējot savus ienākumus. Legālā izvairīšanās konstatējama piem. šādos gadījumos: tēja aplikta ar augstu akcīzi — patērētājs to nemaz nepērķ, lietodams dažādus surogātus, jeb atkal patērē to mazākos apmēros. Vācu ekonomisti par legālu izvairīšanos no nodokļiem uzskata arī tādus gadījumus, kad pilsonis gan maksā uzliktos nodokļus, bet lai tos atgūtu, sāk vairāk strādāt. Tomēr šādus gadījumus par izvairīšanos var uzskaitīt tikai ar zināmu uzstiepšanu.

Praktiskā dzīvē sastopami gadījumi, kad izvairīšanās notiek ne pēc gatavo produktu daudzuma, bet gan pēc izejvielu tiek ar valsts varas ziņu, t. i. kad aplikšana notiek ne

pēc gatavo produktu daudzuma, bet gan pēc izejvielu svara, mašīnu un darba rīku daudzuma etc. Šādi gadījumi sevišķi bieži konstatējami spirta un cukura rūpniecībā. Spirt-rūpniecībā aplikšanu izdara parasti pēc kublu tilpuma, bet cukurrūpniecībā — pēc izejvielu, t. i. cukurbiešu svara jeb mēra. Lietojot šādu aplikšanas formu, parasti ņem vērā vidējās ražošanas spējas, jo pilnīgi nav iespējams šādā kārtā noteikt attiecīgo objektu nodokļu spējas. Bez šaubām, uzliekot augstus nodokļus, zināmas pārestības nodara vidējiem un mazākiem uzņēmumiem, jo tie parasti tehniskā ziņā stāv uz zemākas pakāpes, nekā tamlīdzīgi lieli uzņēmumi. Kādas ir šādas aplikšanas sekas? — Sekas tās, ka lieli uzņēmumi, pielietodami jaunākos tehnikas sasniegumus, iegūst zināmus labumus, bet vidējie un mazie uzņēmumi nē. Pateicoties attīstītai teknikai lieli uzņēmumi no viena un tā paša izejvielu daudzuma spēj iegūt vairāk gatavu produktu, nekā pārējie uzņēmumi. Piemēram, no 1000 kg. cukurbiešu lieli uzņēmumi var iegūt 600 kg. cukura, bet vidējie un mazie uzņēmumi tikai 400 kg. Ja par aplikšanas vidējo normu fiskus pieņem 400 kg., tad lieli uzņēmumi dabūn 200 kg. bez nodokļa. Tādu aplikšanu daudzās valstīs praktizē ar nolūku, lai paceltu attiecīgas rūpniecības nozares tehniku. Ka tādos gadījumos iegūst lieli uzņēmumi zināmu profitu, to it labi apzinas fiskus. Pēc tam, kad attiecīga rūpniecības nozares tehnika sasniegusi augstu attīstības līmeni, fiskus pāriet uz gatavu produktu aplikšanu. Tā, Francija līdz 1884. g. aplika cukuru pēc gatavu produktu daudzuma, kapēc nevarēja cukurrūpniecība attīstīties tā, kā citās valstīs; to izkonkurēja Vācija, kur aplikšanu praktizēja pēc patērējamo izejvielu daudzuma. Kad Francija, sākot ar 1884. g. pārgāja uz cukura aplikšanu pēc cukurbiešu mēra un svara, tad rezultāti bija daudz labvēlīgāki. To pašu izmēģināja Vācija, Kruievija un citas valstis, kurās cukurrūpniecība stipri izplatīta.

XVIII. Vispārīgā nodokļu teorija.

(Turpinājums.)

1. Vispārīgie aplikšanas principi.

Kā privātsaimniecība, tā arī finansu saimniecība tiek vadīta pēc pārbaudītiem principiem. Tāpēc arī izbūvējot nodokļu sistēmu jeb to reformējot, jāpiemēro zināmi principi, lai novērstu nevēlamus sarežģījumus un sekas. Vispār, tagadējie apstākļi prasa, lai nodokļi būtu sistematizēti un saskanētu ar tautsaimniecības prasībām. Saskaņā ar to, par galveniem aplikšanas principiem skaita sekošas prasības:

1) Nodokļi izlietojami mērķiem, kādiem tie domāti, t. i. tiem jāapmierina valsts vajadzības. Šo principu mēdz saukt par finansu principu.

2) Nodokļiem jābūt tādiem, ka tie ne-traucētu tautsaimniecības attīstību, kapēc šo prasību sauc par tautsaimniecības principu.

3) Taisnības princips prasa, ka katram pilsonim jāmaksā nodokļi pēc viņa maksāšanas spējām.

Augšminētie trīs principi regulē nodokļu tendenci, tie nediktē nodokļu struktūru, bet vienīgi tie aizstāv fiska intereses. Šos principus nevar uzlūkot par absolūtiem, bet gan par relatīviem, par vēsturiskām kategorijām. Ar citiem vārdiem, tos nevar piemērot visos laikmetos, jo viņi nav stabili, bet grozas atkarīgi no politiskiem un citiem apstākļiem. Bez tam, minētie principi visvairāk zīmējas uz praktisko finansu politiku, bet finansu zinātnē tos grūti ietilpināt. Tomēr pēdējais apstāklis nebūt nav par šķērslī vācu autoriem ziedot tiem plašus jo plašus apskatus finansu zinātnes kursos.

2. Finansu princips.

Pirmais, finansu princips, kā jau redzējām, prasa, ka nodokļiem jāsedz valsts izdevumi, t. i. viņu uzbūvei jābūt piemērotai šī mērķa sasniegšanai. Ap šo jautājumu var strīdēties, bet nenoliedzams, ka šādai tezei ir zināma neapstrīdama serde. Saprotams, ne katru reizi valsts izdevumus var segt ar nodokļiem — tas attiecināms tikai uz normālu izdevumu budžetu, kā tas tiek faktiski domāts. Tā ir viena no praktiskās finansu politikas prasībām. Otra prasība — nodokļiem jābūt elastīgiem, t. i. tiem jābūt tā organizētiem, ka vajadzības gadījumos tie spētu segt arī pieaugušus izdevumus. Sevišķa nozīme šai prasībai ir jaunākos laikos, kad visās kultūrvalstīs novērojama izdevumu pieaugšana dažādiem kultūrēliem mērķiem, sociālām labierībām etc. Ievērojot to, jā rūpējas, lai nodokļu sistēma būtu elastīga, un vēl jo vairāk tapēc, ka nodokļus ieved ne vienam gadam vien, bet uz ilgāku laiku. Pats par sevi saprotams, minēto prasību nevar piemērot ārkārtīgiem gadījumiem, piem., izceļoties kaŗam. Ja tamlīdzīgiem apstākļiem iestājoties pastāv reālā nodokļu sistēma, t. i. aplikšana pēc ārējām pazīmēm, tad tādi neelastīgi nodokļi itin dabīgi nespēj segt pieaugušos izdevumus. Ja arī paaugstinātu šādu nodokļu kvotes, tad līdz ar to pavairotos ne-taisnība, kāda vispār saistīta ar pašu aplikšanas formu, t. i. ja nav ienākuma nodokļa — radīsies nevienlīdzīga aplikšana. Vispār, pieaugušos izdevumus segt ļoti grūti, kapēc daudzi ieteic ievest jaunus nodokļus. Tomēr šāds panēmiens ne katru reizi attaisno savu uzdevumu, jo 1) jauna nodokļa ievēšana prasa no valsts jaunus izdevumus un 2) ienākumus jauns nodoklis dod tikai pēc vairākiem gadiem. Uz šādām grūtībām pasaules kaŗa laikā atdūrās Francija, kuŗas nodokļu sistēma pirms kaŗa bija neelastīga. Radikālākais līdzeklis būtu bijis — pārorganizēt visu nodokļu sistēmu, bet lielā steigā tas ļoti grūti

izdarāms. Lai gan Francija kara gados paaugstināja pasta-vošo nodokļu likmes, gan arī pa daļai pārorganizēja nodokļu sistēmu, tad tomēr tā bija spiesta izmantot pa lielākai daļai valsts kredītu. Vispār, lai nodokļa sistēma būtu elastīga, jāievieš kaut viens elastīgs nodoklis, par kādu ar vislielākām tiesībām var skaitīties ienākumu nodokli. To saprata arī Francija un tāpēc 1916. g. faktiski ievēda ienākumu nodokli. Bet lai pēdējais ietietu, iesakņotos, vajadzīgi vairāki gadi, kā to mēs varam konstatēt arī pie mums. Ko nozīmē elastīga nodokļu sistēma, pierāda Anglijas ienākumu budžeta pieaugums no 198 milj. mār. st. 1913./14. g. uz 842 milj. mār. st. 1918./19. g., kuri pa atsevišķiem posteņiem sadalās šādi:

	1913/4. g.		1918/9. g.	
Muitas (ieveduma)	5,4 milj. mār. st.	jeb 17,3%	94,5 milj. mār. st.	jeb 11,2%
Netiešie nod. (akciz. etc)	39,6 " " " "	21,6 "	53,2 " " " "	6,3 "
Mantotumu nodoklis	27,4 " " " "	13,8 "	31,5 " " " "	3,8 "
Ienākumu nodoklis	47,2 " " " "	23,9 "	204 " " " "	34,7 "
Kara peļņa nodoklis	— " " " "	—	30 " " " "	3,6 "
Pārejie ienākumi	4,4 " " " "	2,4 "	72,4 " " " "	8,6 "
kopā 198 milj. mār. st. - 100%			842 milj. mār. st. - 10%	

Kā redzams, kara gados galvenie ienākumu posteņi Anglijas budžetā ir ienākumu nodoklis un kara peļņas nodoklis. Izskaidrojams tas ar to, ka maksātāju ienākumi bija jau zināmi no iepriekšējos gados iesniegtām deklarācijām, kāpēc nācās paaugstināt vienīgi nodokļa likmes un arī piemaksas. Kara peļņas nodoklis Anglijā cieši bija saistīts ar ienākumu nodokli un uzbūvēts pēc pēdējā principiem. Šis nodoklis krita vienīgi uz rūpniekiem un tirgotājiem, bet lauksaimnieki un citas grupas no tā bija atsvabināti, pie kam tas pilnā mērā bazējās uz materiāliem, kādus deva ienākumu nodoklis. Pretēja aina novērojama Francijā, kur karām izceļoties ienākumu nodokļa vēl nebija un, tā tad, nebija arī attiecīgu materiālu. Gan ievēda kara peļņas nodokli, bet tas bija saistīts ar lielām grūtībām, jo, kā jau minēts, fiskam nebija attiecīgu materiālu.

Kas attiecas uz Vāciju, tad viņas nodokļa sistēma jau pirms pasaules kara bija priekšzīmīgi izveidota, t. i. pasta- vēja ienākumu nodoklis visās Vācijas atsevišķās valstīs, kāpēc arī tā līdzekļus kara vešanai varēja iegūt no nodokļiem.

3. Tautsaimniecības princips.

Par nodokļa avotu, kā tas mums jau zināms, var būt pilsoņu ienākumi un arī kapitāls jeb manta, t. i. kad nodokļa nomaksai jālieto kāda zināma mantas daļa. Tautsaimniecības princips prasa, ka kārtējie nodokļi nedrīkst būt tā organizēti, ka viņu nomaksa būtu saistīta ar pašas mantas iznīcināšanu, jo tādā gadījumā pats nodokļa avots paliek nespējīgs. Tāpēc arī ievērojama prasība, ka ar kārtīgiem nodokļiem apliekami vienīgi tādi vērtību pieaugumi, kurus var iznīcināt vai patērēt, neiznīcinājot pašu pamatu. Kā zināms, A. Vagners uz šo tēzi ska-

tās citādāki; viņš uzsver, ka nodokļa mērķis taisni esot sadrupināt pilsoņu mantu. Var arī nepiekrīst Vagnera domām, bet tomēr augšām minētā teze jāuzņem ar zināmām rezervēm, jo galu galā taču katrs nodoklis gulstas uz pilsoņu mantu. Ievērojot sacīto, jāatzīst, ka formulētā teze piemērojama normāliem apstākļiem, kad nekādā ziņā nedrīkst aplikēt privātas saimniecības tādos apmēros, kā tās nespētu uzkrāt zināmas rezerves. Vispār, jo stiprākas nodokļu vienības, jo eventueli pieaug arī valsts ienākumi. Tomēr praktiskā dzīvē, kā arī teorētiski ļoti grūti uzķert robežu, cik tāļu nodoklis drīkst iet. Šinī ziņā vispārējais ienākumu nodoklis uzlūkojams par tādu, kas netraucē privātsaimniecību attīstību. Izejot no šāda redzes viedokļa, arī manta būtu uzlūkojama par ienākumu avotu, bet nevis par nodokļa avotu. Sacīto nekādā ziņā nevar attiecināt uz mantojumu un dāvinājumu nodokļiem, kurus parasti sedz ar kādu mantas daļu, piem., Anglijā mantojuma nodokļa augstākā likme ir 40%, kuŗa nomaksai jāreālizē pate manta. Attaisnojams tas ar to, ka mantojuma saņēmēja vai apdāvinātā īpašums pavairojas un līdz ar to pieaug viņa saimnieciskās spējas.

Daži autori uzstāda prasību, ka ar nodokļiem būtu apliekams vienīgi brīvais ienākums, t. i. ienākums, kas paliek pāri pēc visu vajadzību apmierināšanas. Tāda prasība tik pat motīveta, kā prasība neaplikt mazos ienākumus. Reālizējama tā nav, jo grūti atrast mērogu pilsoņu vajadzību izmērošanai, jo tās ir ļoti dažādas. Arī tādā gadījumā ienākumu deklarācijas būtu ļoti complicētas, tāpat kā viņu kontrole. Atkarībā no minētā, prasībai — aplikēt brīvos ienākumus — nav reāla pamata. Nelūkojoties uz to, daži autori un to starpā Maksis Ceilers apskata šo jautājumu visai plaši (1918. g.), lai gan viņa principi nekur nav vēl izvesti praktiskā dzīvē.

Svarīgs jautājums finansu politikā ir jautājums par nodokļu augstumu. No pēdējā atkarājas nodokļu spējas, bet ne no paša objekta. Nodokļi var aplikto mantu un kapitālu nemaz neaizkārt, ja vien tie nav pārāk augsti, bet ja konstatējams pēdējais, tad nodokļu samaksa aizkar arī pašu objektu. Sakarā ar to uzpeld jautājums — cik augstu var aplikēt attiecīgus priekšmetus? Izšķirt šo jautājumu grūti, pat neiespējami. Ir bijuši vairākkārtīgi mēģinājumi fiksēt nodokļu augstumu atkarīgi no vispārējo nacionālo ienākumu kvotes, bet šie mēģinājumi palikuši bez sekmēm. Tas saprotams, jo nodokļu spēju lielums stāv sakarā ar nacionālo bagātību, ražošanas spējām, darba algu līmeni, brīvu līdzekļu krājumiem un citiem grozīgiem faktoriem. Piemēram, krīzes laikā nemaz nevar būt runa par sīku nodokļu kvotes izkalkulēšanu, jo tad nodokļu skrūvi pievelk līdz iespējamam augstumam.

Kā jau minējām, jautājums par nodokļu augstumu ir svarīgs jautājums finansu politikā, jo pie nodokļu augstuma noteikšanas nevar rīkoties patstāvīgi, piem., aprēķinot nacionālos ienākumus un nosakot no tiem zināmu kvoti, piem., 20%, 25% etc. Tādi mēģinājumi ir izdarīti, bet bez redzamām sekmēm.

Ja piemēram Anglijā to noteiktu uz 30% un to pašu piemērotu, teiksim, Latvijā, tad tāda rīcība ir pilnīgi aplama, jo priekš Latvijas, kā karā izpostītas zemes, tik augsta kvote ir nepieņemama, resp. nav panesama. Tapēc arī daudz grēko likumdošanas iestādes, nosacīdamas nodokļu augstumu, tā sakot, pēc acumēra, mēģinājumu ceļā. Jāatzīmē tikai, ka pārāk augstu nodokļu sekas priekš tautsaimniecības un arī privātām saimniecībām ir ļoti smagas. Lai tās novērstu, jāizpēti faktori, no kuriem atkarājas nodokļu spējas. Un šie faktori būtu:

1) Nacionālas bagātības.

2) Ražošanas spējas. Tanīs valstīs, kur ražošanas spējas ir augstas, var pastāvēt nodokļi arī ar augstām likmēm, un otrādi.

Darba algu līmenis, t. i. ja darba algas zemas, tad tās nevar panest nodokļus ar augstām likmēm, un pretēji.

4) Brīvo līdzekļu jeb kapitālu krājums arī ir noteicošs faktors. Latvija šinī ziņā ir nabaga un tāpēc nevar panest attiecīgu nodokļu augstas kvotes.

Dažās valstīs var būt arī citi grozīgi faktori, kuri nosaka nodokļu augstumu, bet vispār, šis jautājums, kā jau atzīmējam, ir ļoti sarežģīts. Nāk priekšā arī gadījumi, ka kāda valsts pie nodokļu augstumu noteikšanas atsaucas uz citām valstīm, kāds paņēmieni aprādīto iemeslu dēļ neiztur kritikas. Tā piem., pie mums, ievēdot ienākumu nodokli 1920. g., izmēģināja ar augstām likmēm — līdz 50%, bet pēdējās izrādījās par augstām un ar laiku bija spiesti tās pazemināt.

Runājot par nodokļu augstumu, zināma vērība piegriežama arī pašvaldību nodokļu nastai, kuŗa dažreiz līdzinas valsts nodokļiem. Vispār, nodokļu augstums, rēķinot to uz vienu iedzīvotāju, katrā valstī ir savādāks un līdzinājās

	1908. g.	1920. g.
		(Pēc Briseles konfer. dat.)
Vācijā	33,44 zelta mark.	52 zelta mark.
Austro-Ungarijā	36,29 " "	—
Itālijā	30,77 " "	23 z. m. (zemās valūt. dēļ)
Francijā	61,38 " "	144 " "
Krievijā	17,29 " "	—
Lielbritānijā	57,64 " "	367 " "
Z. A. S. Valstīs	30,00 " "	236 " "
Beļģijā		63 " "
Austrijā		116 " "
Zviedrijā		76 " "
Norveģijā		120 " "
Dānijā		85 " "
Somijā		43 " "
Latvijā		38 " " (1923./24. g.)

Raugoties no tautsaimniecības viedokļa, jāņem vērā arī nodokļu sistēma, t. i. tā prasa, lai nodokļi pēc iespējas būtu

mazāk. Pastāvot daudziem nodokļiem, traucējumi ir neizbēgami un tie ražošanai un patēriņam uzliek vairāk vai mazāk spiedošas važas. Sakarā ar to, nedrīkst bieži mainīt arī nodokļu, piem., muitas likmes. Bez tam, pie nodokļu sistēmas izbūves jāņem vērā arī iespaids, kādu tā atstāj uz patēriņu un citām sociālām parādībām. Ja patēriņš nodokļu dēļ sašaurinās, tad līdz ar to samazinās arī pilsoņu maksātspējas. Francijā, pastāvot namu aplikšanai pilsētās pēc logu skaita, bija novērojama tendence būvēt namus ar aprobežotu logu skaitu, kas, bez šaubām, atstāja sliktu iespaidu uz tautas higienu.

Atzīmējams arī, ka pārspilēti muitas nodokļi apspiež solumu tirdzniecību un lielā mērā sekmē kontrabandas uzplaukšanu. Tāpat pārspilēti tiešie nodokļi, sevišķi uz kapitālu, izsauc kapitāla aizplūšanu uz ārzemēm, kā tas vienu laiku bija novērojams Vācijā. Minētā apstākļa dēļ, arī Latvijai šimbrīžam grūti pievilkt ārzemju kapitālus. Bez tam, pārspilēti tiešie nodokļi spiež iedzīvotājus slēpt apliktos objektus, un, vispār, pārspilēti nodokļi rada zemu nodokļu morāles līmeni, kā tas novērojams tagad Latvijā. Jāņem vērā, ka ar mērenām nodokļu likmēm iespējams iegūt lielākus ienākumus, nekā ar pārspilētām likmēm.

4. Taisnības princips.

Trešais aplikšanas princips — taisnības princips — vispirms prasa, lai nodoklis būtu likumīgs, kas uzlūkojama par modernās finansu zinātnes un arī sabiedrības pamatotu prasību. Tiesības uzlikt nodokļus un noteikt viņu izvešanas kārtību, kā zināms, pieder valsts varai, kāpēc arī nodokļu likumības pamati meklējami attiecīgas valsts satversmē. Agrāk tos nosacīja absolūtā valdnieka vara, bet tagadējās modernās valstīs — parlamenti. Tā tad, pēdējie nosaka, saprotams, skaidri un noteikti, — nodokļa subjektus, objektu, likmes, ieviešanas kārtību, kontroli, reklamācijas kārtību etc. Ja viss tas nav atrodams attiecīgā nodokļa likumā, tad praktiskā dzīvē bieži vien sastopamas patvarības.

Otra minētā principa prasība ir — nodokļiem jābūt vienlīdzīgiem, t. i. nodokļi tagad jāmaksā visiem, kas vien spēj maksāt, bet ne vienīgi zināmas kārtas piederīgiem, kā tas bija agrākos laikos. Tagad no nodokļiem nav atbrīvota neviena šķira un ja vēl šur tur sastopamas kādas privilēģijas nodokļu lietās, tad tās ir vēsturiski pārdzīvojami. Agrāk, piemēram, no personīgā nodokļa varēja atsvabināties, samaksājot noteiktu sumu vienreizīgi. Tāpat, piem., Francijā bija pilnība, kurās nemaksāja nekādus nodokļus, kāpēc arī pa nodokļu maksāšanas laiku uz tām pārcēlās nodokļu maksātāji. Ja arī jaunākos laikos sastopamas kādas privilēģijas nodokļu lietās, kā piem., Z. A. S. Valstīs un Krievijā, tad tas izskaidrojams ar paša nodokļa konstrukciju. Pēdējā savukārt atkarīgas, kā jau to vairākkārt uzsvērām, no sabiedriskām attiecībām,

resp. jo organizētas plašākas iedzīvotāju masas, jo lielāka vienlīdzība nodokļu lietās.

Tālāk tiek uzstādīta prasība, lai nodokļi būtu vispārīgi. Tomēr nodokļu vispārīgumu nevar attiecināt uz eksistences minimumu, kurš katrā ziņā izņemams no aplikšanas. Eksistences minimums ir ienākums, kurš nepieciešams dzīves uzturēšanai un tāpēc ar nodokļiem nav aplikams. Viņa apmērus katrā valstī noteic attiecīgas valsts kultūrēlās attīstības pakāpe, vispārejamais tautas dzīves līmenis u. c. faktori, kāpēc arī tas katrā valstī savādāks, piem. Anglijā daudz augstāks kā agr. Krievijā etc. Bez jau minētiem eksistences minimuma aprēķināšanas faktoriem no svara ir vēl daudz citi faktori, piem., patēriņa nodokļu attīstība. Ja pēdējie krīt uz pirmās vajadzības priekšmetiem, tad tam jābūt augstam. Visērtāki, kā zināms, ievērot eksistences minimumu pie vispārīgā ienākumu nodokļa, bet dažreiz arī speciālos nodokļos, kā par piem., zemes nodokli etc. Arī eksistences minimuma apmēru noteikšanā zināma loma piekrīt sabiedrisku spēku samēram, kā arī tanī ir ieinteresēts patš fiskus, jo ievākt sīkus nodokļus fiskum izmaksā pārāk dārgi. Tāpēc fiska interesēs nav noteikt pārāk zemu eksistences minimumu. Piemēram, Prūsijā, pastāvot klasu nodokļiem, sīko nodokļu iekasēšana bieži vien bija saistīta ar eksekūcijām. Eksistences minimums Anglijā pirms kara līdzinājās £ 160.—, kara laikā to pazemināja līdz £ 120.—, bet pēc kara paaugstināja uz \$ 130.—; Francijā 1914. g. — 5000 fr., kara laikā — 3000 fr., Z. A. S. Valstīs 1917./18. g. priekš neprecētiem — \$ 1000.— un priekš precētiem — £ 2000.— (pēc vecā likuma — \$ 4000.— un \$ 5000.—); Vācijas atsevišķās valstīs pirms kara: Prūsijā — Mk. 900.—; Virtembergā — Mk. 500.—, Saksijā — Mk. 400.—, Bavārijā — Mk. 600; pie mums Latvijā Ls 1200.—

Eksistences minimuma apmērus noteic likumdošanas iestādes priekš visas valsts vienādus, kas nav gluži pareizi, ja ievēro, ka dzīve uz laukiem un provinču pilsētīnās ir lētāka, nekā galvas un citās lielās pilsētās. Tāpēc, raugoties no nodokļu vienlīdzīguma viedokļa lielāko pilsētu iedzīvotājiem, ir īpaši lielās valstīs, tiek nodarīta zināma pārestība. Lai minēto principu, resp. vienlīdzīgumu respektētu pilnos apmēros, būtu jānosaka eksistences minimums ar zināmām variācijām. Kaut gan praktiskā dzīvē tas radītu zināmas grūtības, bet tās ir pārvaramas, kā to pierāda Skandināvijas valšku praktika, kurās šādas variācijas ir ievestas.

Eksistences minimumu nepieļauj pie katra ienākuma un pilnīgi ignorē pie augstiem ienākumiem; pie mums Latvijā — ja ienākumi pārsniedz Ls 1200.— gadā. Bez tam, to samazina līdz ar ienākumu sumas samazināšanos; tā piem., Anglijā, ja ienākumi nepārsniedz £ 400.—, tad neapliek £ 160.—; no £ 400—500.— — £ 150.— u. t. t.

Atzīmējams arī, ka eksistences minimums ar variācijām pilnīgi nav apmierinošs, bet vienlīdzīguma sasniegšanai jāņem

vērā maksātāja ģimenes sastāvs, kā arī citi saimnieciski apstākļi, no kuriem atkarājas ienākumu daudzums, piem., ģimenes galvas slimības gadījumi, slimīgu radnieku uzturēšana, saimniecību aprūtinājoši paradi etc. Minētie apstākļi plašos apmēros ievietoti Vācijas ienākumu nodokļa likumā, kurpretim Latvijā vienīgi ģimenes apstākļi. Tādi pat atvieglinājumi paredzēti Francijas ienākumu nodokļa likumā, kuri pēc šī likuma 1914. g. redakcijas sasniedza pat 50% no visa nodokļa, bet pēc 1918. g. redakcijas, ja ienākumi sniedzas līdz 10.000fr., tad pie ģimenes sastāva līdz 2 pers. atvelk no nodokļa 7½%, pie 3 pers. — 15%, bet kopā ne vairāk kā 75%; 10—15.000 fr. pie 2 pers. — 3%, pie 3 pers. — 10%; pāri par 50.000 fr. pie 2 pers. — 2% un pie 3 pers. — 5%.

Pats par sevi saprotams, tagad ar nodokļiem apliek kā fiziskas, tā arī juridiskas personas.

5. Fundētie un nefundētie ienākumi.

Nodokļu vienlīdzīgums zīmējas vienīgi uz nodokļu vienlīdzīgu izdalīšanu, t. i. saskaņā ar valdošās teorijas prasībām nodokļi uzliekami visiem pēc viņu maksāšanas spējam, saprotams, ja ievēro progresīvo aplikšanu. Lai šādu vienlīdzīgumu faktiski sasniegtu, tad jāievēro starpību starp fundētiem ienākumiem, kuri dod lielāku drošību saimnieciskā ziņā, un nefundētiem, kā mazāk stabiliem ienākumiem. Šo divu ienākumu grupu nozīme ir diezgan liela un tāpēc jāņem vērā pie nodokļu uzlikšanas. Un to arī faktiski dara, t. i. fundētos ienākumus apliek stiprāki, nekā nefundētos. Bet kādos apmēros? — Uzstādīt vienlīdzīgu normu visiem gadījumiem diezgan grūti, jo jāraugas no vispārējā saimnieciskā stāvokļa, kā arī jāņem vērā, cik izturīgi paši fundēto ienākumi avoti. Pirmkārt, starpība tiek izvesta vispārējā ienākumu nodoklī, apliekot fundētos ienākumus ar augstākām kvotēm. Tā, piem., Anglijā darbas algas līdz £ 2000.— apliek ar zemākām kvotēm, bet ja tās pārsniedz £ 2000.—, tad ar tādām pat kvotēm kā fundētos ienākumus. Otrs ceļš, kā izvest starpību starp fundēto un nefundēto ienākumu aplikšanu, ir — ievest blakus ienākumu nodoklim citus nodokļus, piem., vispārīgu mantas nodokli ar progresīvām likmēm jeb vispār reālo nodokļu sistēmu, kā arī dažādus apgrozības nodokļus. Attiecībā uz augšminētās prasības realizēšanu praktiskā dzīvē sastopamas dažādas kombinācijas, kuŗas lielā mērā atkarīgas no dažādiem vietējiem apstākļiem. Tikai atzīmējams, ka tagad nav tādas valsts, kur fundētos ienākumus neapliktu stiprāki par nefundētiem.

Finansu zinātnē un praktikā bieži sastopamies ar tā sauc. dubulto aplikšanu, zem kuŗas jāsaprot ne viena un tā paša objekta aplikšana ar diviem nodokļiem, bet gan gadījumi, kad manta atrodas vienā valstī, bet pats subjekts — otrā. Bieži tad gadas, kā pirmā valsts apliek mantu, bet otrā — subjektu ar personīgu nodokli un arī citā valstī atrodošos mantu. Saprotams, teorija šādu aplikšanu nevar atzīt.

6. Progresīvā un proporcionālā aplikšana.

Aplikšana var būt progresīva un proporcionāla, atkarīgi no tam, kādās attiecībās atrodas nodokļu kvote pret nodokļu vienību. Ja no katras nodokļa vienības, neatkarīgi no viņu daudzuma, ņem vienu noteiktu nodokļa kvoti, tad tādu aplikšanas veidu jeb nodokli sauc par proporcionālu, bet ja samērā ar nodokļa vienību pieaugšanu pieaug arī nodokļa kvotes apmēri, tad tādu aplikšanu sauc par progresīvu. Piemēram, proporcionālā aplikšana dod:

pie Ls 1000.— ienāk. un 5% kvotes	= Ls 50.— nodokļa
„ „ 2000.— „ „ 5% „	= „ 100.— „
„ „ 3000.— „ „ 5% „	= „ 100.— „

bet progresīvā aplikšana:

pie Ls 1000.— ienāk. un 5% kvotes	= Ls 50.— nodokļa
„ „ 2000.— „ „ 5½% „	= „ 110.— „
„ „ 3000.— „ „ 5% „	= „ 150.— „
etc. „ 150.000.— „ „ 25% „ kv. (mūsu ienāk. nod.)	= Ls 37.5000.— nodokļa

Pastāvot progresīvai aplikšanai, attiecīgie nodokļi ir ļoti praktiska pazīst arī kombinētu progresīvu aplikšanu, piem., ap-
tus ienākumus, ja vien paaugstina viņu kvotes; tā piem., pa-
saules kara laikā dažās valstīs ienākuma nodokļa kvote tika
paaugstināta līdz 60%.

Bez augstāk pievestā progresīvās aplikšanas piemēra praktika pazīst ar kombinētu progresīvu aplikšanu, piem., ap-
liekot ienākumu pirmās 1000 vienības ar 5% nodokli un katras
nākošās 1000 vienības līdz 10.000 ar 5½%, bet pāri par 10.000
ar 6%. Saprotais, ka pie tādas aplikšanas gala rezultāts būs
savādāks.

No progresīviem nodokļiem vispār nav jābaidas, jo tie
paši par sevi nav apgrūtināši priekš nodokļu maksātājiem, bet
viss atkarājas no likmes apmēriem, piem., Francijā, ievēdot ie-
nākumu nodokli 1914. gadā, augstākā likme līdzinājās tikai 2%,
kas priekš lieliem ienākumiem nav apgrūtināšs. Pie likmju no-
teikšanas krīt svarā daudzi grozīgi apstākļi, par kuriem bija
runa jau iepriekšējās lekcijās. Vispār, attiecībā uz šo jautāju-
mu finansu zinātnē nav noteiktu teoriju, bet kā pieturas punkti
jaunākos laikos noder praktiskie piedzīvojumi lielā pasaules
kara laikā.

Zīmējoties uz vispārējā aplikšanas tarifa uzbūvi,
finansu zinātnē nepazīst gatavas noteiktas teorijas. Jaunākā
literatūra gan nodarbojas ar šo jautājumu diezgan plašos ap-
mēros, bet nekā noteikta, neapgāžama nedod. Un tas arī sa-
protams, jo grūti salīdzināt divas kādas valstis, kurās varētu
piemērot kādu vienlīdzīgu tarifu, neaizskarot vienas jeb otras
valsts saimnieciskos pamatus. Kas vienā valstī piemēro-
jams, nav piemērojams tādā pat veidā otrā valstī.

Tagad, piemēram, ienākumu nodoklis gulstas galvenā kārtā uz vidējiem un maziem ienākumiem. Ja uz šiem ienākumiem pamazinātu nodokļa likmes, tad varētu iznākt, ka pats nodoklis līdzinātos nullei un tādā kārtā aizkārtu valsts finanses vislielākāmērā. Vispār, zīmējoties uz nodokļu aplikšanu nav teorijas, pēc kuŗas varētu ievest nodokļus, kas saskanētu ar visu pilsoņu maksāšanas spējām. Sakarā ar to arī praktiskā finansu politikā par kardināliem jautājumiem uzlūko jautājumus: cik augstas likmes pielaižamas un kādā kārtā ienākumus sadalīt.

Attiecībā uz proporcionālu un progresīvu aplikšanu mūs galvenā kārtā interesē sekoši divi jautājumi: 1) kādi apstākļi noteic proporcionālu jeb progresīvu aplikšanu un 2) kādu iespaidu šīs aplikšanas formas atstāj uz tautsaimniecību, valsts budžetu u. t. t. Pirmais no šiem jautājumiem ir analītisks jautājums un ar to plašos apmēros nodarbojas teorijas piekritēji, ka nodokļi maksājami pēc maksāšanas spējām. Attiecībā uz jautājumu — kādi apstākļi noteic progresīvu aplikšanu — uz-būvētas daudzas teorijas, no kuŗām lielākā daļa pamatojas uz ētisko principu, bet ir arī zinātniskās teorijas, kā piem. pazīstamā itāļu finansista Hugo Maciolas un austriešu politiskās ekonomijas skolas piekritēja Saksas teorijas.

Vēsturiskā attīstībā progresīvā aplikšana pirmo reizi parādās Anglijā 1453. gadā kā progresīvi nodokļi no nekustāmas mantas, rentēm un darba algām. Minētie objekti zem £ 5.— bija brīvi no aplikšanas, bet no £ 5.— — £ 10.— tika jau aplikti ar zināmu nodokli, kuŗš pie lielākām vērtībām pastāvīgi paaugstinājās. Šāds aplikšanas veids pastāvēja dažus gadus un pēc tam izzuda, lai parādītos atkal no jauna 1543. g., bet tikai attiecībā uz nekustamu mantu, kā to aizrāda Fokke. Arī Florencē 1442. gadā sastopams jau augsts un parcīāls progresīvs nodoklis uz imobīliem, ienākumus no kuŗiem aplika šādi:

	līdz 50 floriņiem	ar	4%
	no 200—250	«	« 10%
	pāri 1500	«	« 33 $\frac{1}{3}$ %.

1447. gadā Mediči dinastijas valdīšanas laikā likmes vēl paaugstināja līdz 8%—50%. Uz citiem ienākumu avotiem šis nodoklis neattiecās. 16. un 17. g. s. interese par progresīvu aplikšanu atslābst un atdzīvojas tikai 18. g. s. beigās.

7. Proporcionālas aplikšanas teorijas.

Pārejot uz dažādu teoriju apskatīšanu, pirmā vietā nostādama tā sauc. pakalpojumu jeb atlīdzības teorija. Šī teorija par vienīgi pareizo aplikšanas veidu uzlūko proporcionālo aplikšanu, izejot no tā viedokļa, ka valsts iestādes izdara zināmus pakalpojumus, par kuŗiem pilsoņiem jāsa-maksā vienlīdzīgi un ne pēc viņu maksāšanas spējām. Ko, par piem., sacītu par tirgotāju, saka šīs teorijas piekritēji, kuŗš sāktu pārdot preces ne par vienādām cenām, bet pēc pircēju mak-sāšanas spējām? Vai tas nebūtu absurds? Bez tam vēl jāpie-

rāda, ka valsts izdevumi pilsoņu un viņu mantu aizsardzībai pieaug vairāk, nekā proporcionāli viņu īpašumu pieaugšanai. Valsts — apdrošināšanas biedriba, bet liels ķieģeļu nams maksā mazāku apdrošināšanas prēmiju, nekā mazs koka namiņš, kuŗš padots daudz lielākam riskam. Tiesas iestādes apgrūtinātas visvairāk ar mazākām, trūcīgo ļaužu lietām. Un vai bagāta cilvēka ekipāža vairāk bojā ielas bruģi, nekā smagi zemieka jeb sīkpilsoņa vāģi? Sargans (Sargand) proporcionālo aplikšanu uzlūko par vienīgi iespējamo aplikšanas veidu, bet Tjers progresīvo aplikšanu uzskata par pilnīgu absurdu. Šis pakalpojumu un atlīdzības teorijas (Leistung und Gegenleistung) gala slēdziens: ja atraida proporcionālu aplikšanu, tad var būt runa vienīgi par regresīvu, bet nekādā ziņā par progresīvu aplikšanu.

Kritizējot šo teoriju, vispirms jāaizrāda, ka šīnī teorijā slēpjas nodevu, bet ne nodokļu princips. Kā izvest praktiskā dzīvē šo teoriju, neviens no tās piekritējiem nepaskaidro. Un tas arī nav iespējams, jo tad vispirmā kārtā vajadzētu novērtēt daudzu un dažādu valsts iestāžu pakalpojumus. Tagad šāda novērtēšana pilnīgi izslēgta un, varbūt, būtu iespējama vienīgi valstij organizējoties, bet tas arī vislielākā mērā apšaubams. Tā tad praktiskas izredzes šai teorijai nav nekādas un tā runā arī pretim nodokļu jēdzienam, kuŗi pamatojas uz ģenerālatlīdzības principu.

Zem šīs teorijas iespaيدا XV. g. s. progresīvo aplikšanu uzlūkoja kā nodokli uz censību un kā visas saimnieciskās dzīves ruīnējošu faktoru.

8. Progresīvās aplikšanas teorijas.

Teorijas, kas attaisno progresīvo aplikšanu, sargrupējamas sekošās 6 grupās:

- 1) speciālās izlīdzināšanas teorija;
- 2) vispārējās izlīdzināšanas teorija;
- 3) aplikšanā pēc nodokļu maksātspējām;
- 4) sociālpolitiskā teorija;
- 5) austriešu jeb psiholoģiskās skolas teorija un
- 6) itāliešu skolas teorija.

1) Speciālās izlīdzināšanas teorijas piekritēji proporcionālu aplikšanu uzskata par ideālu, bet nepieciešami jāieved korektīvs progresīva nodokļa veidā, kuŗš paralizētu netiešo nodokļu regresīvo iespaidu un restaurētu proporcionālo aplikšanu.

2) Vispārējās izlīdzināšanas teorijas nodibinātājs ir amerikāņu ekonomists Uokers (Walker), kuŗš progresīvo aplikšanu atvasina no sekošiem faktoriem: 1) pilsoņu mantas nevienlīdzīgas sadalīšanas, kuŗa cēlusies caur to

ka valsts nepietiekoši aizsargā savus pilsoņus no patvarībām, un 2) arī dažādi valsts akti, kā: tirdzniecības līgumi, muitu tarifi, kari etc. radot pilsoņu mantas nevienlīdzīgu sadalīšanu. Izējot no tā, Uokers pielaiž progresīvu aplikšanu kā atbildību par valsts aktiem jeb nolaidībām, kuŗi sekmējuši mantas nevienlīdzīgu sadalīšanu. Šādas domas jau agrāk izteica franču autori Villaumé un Seneuil's.

3) Teorija par nodokļu maksāšanas spējām uzsver, ka nodokļus maksāt — katra pilsoņa pienākums, pie kam par viņu sadalīšanas mērauklu noder pilsoņu maksāšanas spējas, bet ne pakalpojumi, kuŗus tiem sniedz valsts. Nodokļu nastai priekš visiem maksātājiem jābūt kā vienlīdzīgam upuram, kas sasniedzams vienīgi ar progresīvu aplikšanu. Lai pamatotu šo teoriju, tās piekritēji izmanto pazīstamo austriešu skolas politiski - ekonomisko teoriju par vērtību, kuŗa, kā tas zināms, pati par sevi neko nedod. Lai arī kā, tad tomēr jaunākos laikos pie nodokļu ieviešanas maksāšanas spēju princips ir valdošais un nodokļu reformas tiek izvestas pēc šī principa. Tomēr minētās parādības nav izskaidrojamas ar šīs teorijas principu iespaidu uz nodokļu ieviešanu, jo šī teorija uzstāda vienīgi principu, bet nedod nekādas objektīvas mērauklas priekš nodokļu sadalīšanas. Bez tam, kā jau aizrādīts, tā uzbūvēta uz teoriju, kuŗa pati par sevi nekā nedod. Vispār, šī teorija apskata nodokļus vairāk no ētiskā viedokļa. Bet kas ir maksāšanas spējas? — jautājums, kuŗu aplūkojamā teorija neizšķir, jo tā operē, kā jau sacīts, ar vispārējiem ētiskiem principiem. Tāpat tā ignorē jautājumus: kā rodas progresīva aplikšana, kādi apstākļi to noteic etc., kāpēc visā vīsumā to nevar piešķaitīt pie zinātniskām teorijām.

4) Sociālpolitiskās teorijas ievērojamākais autors ir Ād. Vāgners, lai gan to formulējuši arī citi, kā Siebels u. t. t. Viņi sāka raudzīties uz nodokļiem nevien kā uz valsts izdevumu segšanas līdzekļiem, bet arī kā uz sociālo reformu ieroci. Par pirmo etapu sociālās politikas izvešanā Vāgners uzlūko — samazināt nevienlīdzību bagātību sadalīšanā. Vispār, finansu vēsturē Vāgners izšķir 2 periodus: 1) fiskālo, kad valdība rūpējās vienīgi par līdzekļu sadabūšanu dažādu vajadzību apmierināšanai, un 2) sociālpolitisko, kad valdība cenšas sadrupināt pilsoņu ipašumus. Šie periodi seko viens otram vēsturiskā kārtībā, pie kam pēdējais sāk attīstīties tikai pēdējā laikā, t. i. kad Vāgners publicēja iekš «Archiw für sociale Gesetgebung und Statistik» savu darbu, t. i. 1891. gadā. Sākot no tā laika sociālpolitiskais virziens gājis plašumā un dziļumā, bet vai tas ir tiešs Vāgnera nopelns — ir vēl jautājums. Savos darbos Vāgners bieži vien uzsver, ka nodokļi sadalāmi taisnīgi, bet ko nozīmē vārds «taisnība»? — uz to Vāgners pats aizrāda, ka šis vārds ir relatīvs jēdziens, bet zīmējoties uz finansēm, šo jautājumu var izšķirt tā, ka raugamies uz pastāvošo saimniecisko iekārtu, kuŗa dibinas uz sacensību un no tās izrietošām sekām, kā: nevienlīdzīgu bagātību sada-

līšanu etc. Ja atzīstam tagad pastāvošo kapitālistisko iekārtu par pareizu, resp. taisnīgu, tad par tādu jāatzīst arī pastāvošā nodokļu jeb finansu iekārta.

Vāgners izšķir sekošus aplikšanas veidus: 1) vispārējo aplikšanu, 2) proporcionālu aplikšanu un 3) fundēto un nefundēto ienākumu vienādu aplikšanu. Bez tam tas pielaiž arī progresīvo aplikšanu, bet gan tikai subsidiārā veidā, kā korektīvu netiešiem nodokļiem, kuriem ir regresīvs raksturs. Tomēr pēc Vāgnera domām tagadējā nodokļu sistēma neapmierina taisnības prasības un tāpēc jāmeklē cits aplikšanas veids. Eerosinājumu šādām domām Vāgners smēla no daudziem dzīves faktiem, kā piem., eksitences minimuma neievērošanas, fundēto un nefundēto ienākumu vienādas aplikšanas etc. Tā tad, pēc Vāgnera domām, vis atkarājas no viedokļa, no kāda apskata pastāvošo ap likšanas kārtību. Ja nostājamies uz sociālpolitiskā viedokļa, tad var attaisnot progresīvo aplikšanu. Šiem Vāgnera uzskatiem parasti noliedz teorētisku nozīmi, bet tos uzlūko par tīri praktiskiem, raksturīgiem priekš zināma laikmeta sociālpсихолоģiskiem faktiem. Progresīvās aplikšanas attaisnošanai nepietiek ar nostāšanos uz sociālpolitiskā, resp. ētiskā viedokļa vien, jo praktiskā dzīvē, kā to rāda viņas realitāte, ētiskiem principiem ir maza nozīme. Ja kādā valstī novērojama tendence sadrupināt pilsoņu īpašumus, tad to var sasniegt bez nodokļiem arī ar citādiem līdzekļiem, piem. izdodot attiecīgus likumus, kā to izdara Pad. Krievijā. Tā tad, atzīt jaunākos laikos nodokli par ieroci pilsoņu mantas sadrupināšanai nav vajadzīgs, jo citi līdzekļi noved ātrāki pie mērķa. Izlietojot Vāgnera argumentus, var uzbūvēt gluži pretēju teoriju, kā vēlama īpašumu koncentrācija. Savā laikā jau Rikardo, būdams principiēls nodokļu pretinieks, aizrādīja, ka nodokli traucējot saimnieciskās dzīves attīstību. Arī viņa argumenti var noderēt par pretējas teorijas uzbūvēšanas pamatojumiem. Tā tad, visā visumā Vāgnera teorija neizšķir jautājumu par progresīvo aplikšanas nepieciešamību.

5) Austriešu skolas teorija bazējas uz politiskās ekonomijas austriešu skolas teoriju, kuras ievērojamākie priekšstāvji, kā Böhm - Baverks, Viesers u. c. mēģināja dibināt vērtības teoriju ne uz darbu, bet priekšmetu derīgumu. Ievērojot politiskās ekonomijas ciešos sakarus ar finansu zinātni, augšām minētās teorijas iespaids uz pēdējo arī neizpalika. Sevišķi ievēribu šinī ziņā pelna Sakss ar savu darbu «Grundlegung der theoretischen Staatswirtschaft». «Nodoklis līdz šim,» saka Sakss, «finansu zinātnē pamatojas uz personīgu morālisku pienākumu dot valstij līdzekļus, lai tā varētu izpildīt savas funkcijas. Pēc šīs teorijas, valstij pieder neapstrīdamas tiesības ņemt nodokļus un viņas pienākums ir taisnīgi sadalīt nodokļu nastu starp atsevišķiem pilsoņiem. Valdošā teorija, t. i. teorija par maksāšanas spējām,» turpina Sakss, «nedod nodokļa ekonomisku pamatojumu. Bet pamatot nodokli uz

morālisku pienākumu un viņa apmērus uz taisnīgumu nozīmē to pašu, kā cilvēka ēšanu pamatot uz pienākumu uzturēt dzīvību, bet barības daudzumu — noteikt pēc viņa apetītes; un viss tas noder vienīgi praktiskiem mērķiem, bet nekādā ziņā šī jautājuma fizioloģiskai atrisināšanai. Kā apetīte pamatojama uz ēšanas un vielu apmaiņas likumiem, tāpat nodokļi un nodokļu maksātpējas pamatojamas uz ekonomiskiem likumiem un, galvenā kārtā, uz maiņas jēdzienu. Kā starp atsevišķām personām, tā arī starp valsti un citām publiskām iestādēm, no vienas, un atsevišķiem pilsoņiem, no otras puses, notiek maiņas darījumi, t. i. valsts un citas iestādes sniedz zināmus pakalpojumus, par kuriem pilsoņi maksā zināmu naudas sumu. Tā tad, katra persona daļu no savām vajadzībām apmierina pati, citu kādu daļu ar citu personu palīdzību, bet vēl kādu daļu — ar valsts palīdzību.» Pēdējās vajadzības Sakss nosauc par kolektīvām vajadzībām. Visām šīm vajadzībām priekš cilvēka ir dažāda nozīme un pēc viņu intensivitātes pakāpes tās var iedalīt dažādās kategorijās, piem., I., II., III. etc. kategoriju vajadzībās. Ikvienu iegūstama labuma vērtību, saskaņā ar austriešu skolas mācību, noteic ne šī labuma ražošanai patērētais darba daudzums, bet gan 1) vajadzību apmierinošā priekšmeta pēdējais derīgums un 2) šai personai piederošās naudas pēdējais derīgums. Tādā kārtā arī rodas individuāli novērtējumi, no kuriem vēlāk rodas tirgus novērtējumi. Starp valsti un atsevišķām personām notiek tāda pat maiņa: valsts orgāni sniedz atsevišķām personām zināmus pakalpojumus, par kuriem pēdējās maksā zināmas naudas sumas. Tikai šeit maiņas akti slēpjas aiz valsts starpniecības, bet tas nebūt nemaina parādības raksturu, tā ka nodokļi nav nekas cits, kā valsts organu pakalpojumu novērtēšanas forma, kas notiktu uz individuāliem pamatiem, ja pastāvētu brīva maiņa starp valsti un atsevišķiem pilsoņiem. Bet arī nodokļu piespiedu sistēma neko negroza, jo valsts pakalpojumi bez izņēmuma vajadzīgi visiem. Vienlīdzīgas aplikšanas uzdevums, pēc Saksa domām, pastāv iekš tam, lai no katra tiktu ņemts tāds labumu daudzums, kuru tas vērtē tik pat augsti, kā citas personas, t. i. tādu daudzumu, kuru galīgais noderīgums priekš visiem būtu vienlīdzīgs, kas galu galā noved pie progresīvas aplikšanas. Tā tad, pēdējo Sakss pamato uz maiņas procesu un galīgā noderīguma teoriju. Tomēr tas nav progresīvās aplikšanas izskaidrojums, jo Saksa teoriju apgāž cenu unifikācija brīvā tirgū. Ar citiem vārdiem, tirgū cenas ir vienādas kā priekš bagātām, tā arī nabadzīgām personām, resp. neatkarīgi no individuāliem novērtējumiem. Tādā pat kārtā arī publisku apvienību pakalpojumu cenām jābūt unificētām, ja vien neiejaucas cits kāds faktors. Tomēr Sakss cenu unifikācijas jautājumu nemaz neaizkar, no kam, bez šaubām, cieš visa viņa teorija. Tāpat austriešu skola nedod objektīvu mērogu naudas noderīguma izmērīšanai. Ievērojot šos defektus, austriešu skolas teorija nedod izsmelošu progresīvās aplikšanas pamatojumu un tās pastāvēšanu. Lai gan Sakss

cīnas ar ētiskiem jēdzieniem nodokļu teorijā, bet pats nedod stingri zinātniskus principus.

6) Itāliešu skolas jeb Loria teorija nostādīta pavisam uz citādiem pamatiem. Loria nostājas uz vienkāršu, ka visa politiskā un ekonomiskā iekārta ir ienākumu sadalījuma reflekss. Tagadējo valsts varu viņš uzlūko par kapitālisma interešu priekšstāvi, resp. kapitālisma sargātāju. Sakarā ar to, valsts varas uzdevums — «atvieglot ienākumu atbilstību, sargāt viņa pastāvēšanu un pastāvīgu pieaugšanu, dažādi protežēt viņu īpašniekiem un apmierināt viņu prasības un vēlēšanās,» saka Loria. Nodokļu sistēmu vienmēr uzbūvē tā šķira, kurai tobrīd pieder valsts vara, jo arvienu privilēģētās un stiprākās šķiras izmantojušas savu varu egoistisku interešu labā. Tā tad, nodokļu iekārta izskaidrojama ar to, ka tā izdevīga valdošām šķirām, bet nav uzskatāma par kādu augstāku principu izveidojumu. Pie varas esošā šķira vienmēr apliks ar nodokļiem vājākās klases un tikai tad, ja nebūs vairs ko aplikt, tās apliks arī pašas sevi, piem. ar ienākumu nodokli. Tā piem., Anglijā ienākumu nodokli ievēda XVIII. g. s., pateicoties tam, ka strādnieku nabadzības dēļ tos nebija iespējams aplikt ar nodokļiem, bet tiklīdz viņu stāvoklis uzlabojās, tad to atkal atcēla. Tomēr šis Loria apgalvojums atrodas pretrunā ar vēstures faktiem un, lai šis pretrunas mazinātu, tas savā darbā (iznācis 1895. g.) dod arī citus, diezgan asprātīgus paskaidrojumus. «Progresīva kapitāla uzkrāšana,» saka Loria, «rada kapitālistos bažas par dārbu algu pieaugšanu, kas var samazināt ienākumus no kapitāla. Bez tam, šī darba alga var pārsniegt cenu, kāds vajadzīgs iekļūšanai parlamentā, kur tādā kārtā varētu iekļūt strādnieku partijas pārstāvji, iegūt noteikšanu par valsts gribu un pat ekspluatēt to savu interešu labā. Lai no šādām nepatikšanām izvairītos, kapitālisti ķeras pie kapitāla aplikšanas, t. i. aplik paši sevi arī tad, kad tas vēl iespējams attiecībā uz citām šķirām.» «Uzkrājoties kapitālam, kapitālistos rodas bailes, ka tas, ja to ieguldītu ražošanā, pateicoties spekulācijai, varētu novest pie ievērojamām katastrofām, kā pēc kapitālistu interesēs ir, lai daļa kapitālu atrastos nesaistītā stāvoklī. Un lai to panāktu — šādus nesaistītus kapitālus atsvabina no nodokļiem.» Kapitālu pārpilnība un kapitālistu bažas spiež ievērojamā kārtā paplašināt valsts finansu saimniecību, izbīdot vajadzības, kurās pie citiem apstākļiem varētu pilnīgi ignorēt un kurām apmierināšanai tagad tiek ziedoti kapitāla pārpalikumi. «Valsts finanses,» saka Loria, «ir atkritumu bedre, ar kurās palīdzību kapitālisti cenšas iznīcināt tās bagātības, kurās varētu apdraudēt viņu mierīgo dzīvi. Ar citiem vārdiem, tādā finansu saimniecībā izdevumi noteic ienākumus un ne otrādi.»

Tādā pašā garā Loria mēģina izskaidrot progresijas augstumu dažādos laikmetos, kurš pēc viņa domām regulējas automātiski saskaņā ar kapitālistu interesēm.

Pārejot uz Loria teorijas kritiku, nākas atzīmēt, ka viņš jautājumu par progresīvu aplikšanu uzstādījis pareizi, tikai nav pareizi to atrisinājis. Visos savos pamatojumos viņš runā tikai par kapitālistu šķiru, pilnīgi ignorēdams citas šķiras un klases. Loria arguments attiecībā uz Anglijas strādniekiem neatbilst vēsturiskai patiesībai, jo sākot ar 1842. g. viņu materiālais stāvoklis ir ievērojamā mērā uzlabojies, bet ienākumu nodoklis turpina pastāvēt. Viņa argumentos ir konstatējamas arī citas preturības, tā piem., Austrālijā, Kanādā u. c. jaunās zemēs strādnieku algas ir bijušas vienmēr augstas, bet blakus tam novērojams arī kapitālu trūkums. Nelūkojoties uz to, tanīs zemēs pastāv progresīvs ienākumu nodoklis, resp. pēc Loria domām, kapitāla pašiznīcināšanās. Vispār, nav tādas valstis, kur varētu piemērot Loria principus, sevišķi zīmējoties uz Z. A. S. Valstīm, kur pastāv progresīvs ienākumu nodoklis ar likmēm līdz 25%. Loria kļūda tā, ka tas pilnīgi ignorē strādnieku šķiru kā ievērojamu faktoru tagadējā politiskā un saimnieciskā dzīvē, uzlūkodams to kā vienkāršu aplikšanas objektu. Tāpat Loria pilnīgi ignorējis arī agrāriešus, t. i. šīs šķiras iespaidu uz nodokļu sistēmas noteikšanu. Uzstādītā jautājuma pareiza atrisināšana meklējama visu tagadējo sabiedrisko spēku attiecībās, kādā veidā tās izpaužas valsts likumdošanas darbībā. Tikai pēdējā, un ne lielkapitālistu intereses vien, nosaka praktisko nodokļu politiku.

Ugo Maccola pēc būtības piesienas Loria teorijai, bet savos spriedumos tas daudz uzmanīgāks par pēdējo. Viņš atzīst, ka Loria uz uzstādīto jautājumu lūkojas par daudz vienpusīgi. «Jāievēro arī pietekas,» saka Maccola, «kurās ietek upē un piedod tai savu nokrāsu.» Tāpat jāiziet no valsts organiskā sastāva analīzes, kurš, t. i. sastāvs ir ļoti daudzpusīgs. Ar citiem vārdiem, tagadējās valsts varas noteikšanā spēlē lomu ne viena šķira vien, bet arī pārējo iespaids ir konstatējams valsts organu darbībā. Sakarā ar to, pie progresīvas aplikšanas ieviešanas konstatējams arī strādnieku šķiras iespaids un, tā tad, ne tikai motīvi aizkavēt kapitālu uzkrāšanu. Pateicoties šādam domu gājienam, Maccola ievē Loria teorijā svarīgu korektīvu, bet tomēr pielaiž vienpusību, ignorēdams līdzīgi Loria, agrāriešus un sīkburžuaziju. Tāpat tas nav devis valsts organiskā sastāva sīku analīzi, lai gan tās vajadzību tas uzsver.

Nemot vērā visu augšā sacīto, nākam pie slēdziena, ka ne viena no apskatītām teorijām nedod progresīvas aplikšanas izskaidrojumu, jo arī pasaules kara laikā nākuši klāt jauni faktori, kurus šīs teorijas nav paredzējušas. Būtu kļūda pielaiž, ka vienīgi sabiedrisko spēku attiecības ir galvenais noteicējs progresīvas aplikšanas ieviešanā. Piemēram, Francijā progresīvas aplikšanas ieviešanā lielu lomu spēlēja politiskais moments jeb, pareizāki sakot, tautas gatavība ziedot visu tēvijas glābšanai. Tas pats sakāms par ienākumu nodokļa ieviešanu Latvijā 1920. gadā.

Kas zīmējas uz progresijas augstuma noteikšanu, tad šeit krīt svarā katras valsts īpatnējie apstākļi.

9. Vienīgie nodokļi.

Katrā nodokļu sistēmā ņemami vērā visi iepriekšējās lekcijas aplūkotie jautājumi, lai gan parasti praktiskā dzīvē tie netiek konzekventi izvesti. Tomēr pēdējais apstāklis nebūt nemazina prasību, ka praktiskā finansu politika saskaņojama ar finansu zinātnes un tautsaimniecības prasībām. Un ja arī tās pilnā mērā ievērotu, tad tomēr nebūtu iespējams radīt absolūti taisnīgu nodokļu sistēmu, tāpat kā neviena valsts līdz šim nepazīst konstitūciju bez neviena defekta. Šāds apgalvojums tomēr nedod attaisnojumu parādībām, ka tagad bieži nodokļu sistēmas grēko gandrīz pret visām finansu zinātnes prasībām, kāpēc arī daži autori finansu tiesības sauc par *alōģiskām* tiesībām. Šādas parādības izskaidrojums meklējams apstākļi, ka finansu likumdošanas akti radušies kā politisku un saimniecisku grupu cīņas rezultāti.

Jau sen atpakaļ, kad sāka parādīties pirmie nopietnie raksti par finansu zinātni, radās idejas par vienu vienīgu nodokli. Šī ideja pirmo reizi parādījās *fiziokrātu* mācībā kā vienīgais zemes nodoklis. Tomēr fiziokrāti savos apcerējumos nav vienis prātis, jo daži no tiem atzīst un ieteic arī citus blakus nodokļus. Fiziokrātu uzskats pamatojās uz viņu maldīgo uzskatu par ražojumu vērtības izcelšanos. Viņi domāja, ka tīro ienākumu dod vienīgi zeme. Tomēr reālā dzīvē šādām viņu domām runā pretīm, jo bez zemes ir arī citi ienākumu avoti, piem., rūpniecība, tirdzniecība etc., kurus blakus zemes īpašniekiem apliek ar nodokļiem un, tā tad, ja sabrūk fiziokrātu mācības pamats, tad sabrūk arī viņu nodokļu sistēma. Tomēr atzīmējams, ka fiziokrātu mācība nepalika uz papīra vien, bet radās arī daži, kas mēģināja viņu idejas izvest dzīvē. Tā piem., Kārlis Markgrāfs to izmēģināja savās komūnās no 1770.—1772. g. un ap 1802. g. Šo mēģinājumu rezultāti: 1) zemes cenas kritās un 2) lielā mērā vairojās dzeršana, jo zemes nodoklis bija pārāk augsts. Beigu beigās šī sistēma beidzās ar lielisku bankrotu, bet līdz ar to neizbeidzās pate ideja par vienīgu nodokli, parādamās vēlākos laikos daudz komplicētākā veidā. Tā, no viņas sajūsminājās lielās franču revolūcijas vadoņi XVIII. g. s. beigās un pat toreizējā Francijas satversmē bija paredzēts, ka $\frac{1}{2}$ no visiem valsts ienākumiem sedzama ar zemes nodokli. Nelūkojoties uz bēdīgiem rezultātiem, nevar noklusēt arī šīs mācības labās īpašības un proti, fiziokrāti, izceldami zemes nodokļa nozīmi, it asi kritizēja citus nodokļus, sevišķi toreizējos augstos patēriņa nodokļus, tā ka viņu argumentus šādos gadījumos vēl lieto tagad.

1897. gadā parādījās *Henri Džordža* nodokļu sistēma, kuŗa tāpat kā pie fiziokrātiem uzbūvēta uz vienīgu zemes nodokli. Tomēr atzīmējams, ka viņa uzskati ir pretēji:

fiziokrati uzskata zemi labvēlīgi, bet Džordžs to uzlūko par visu nelaimīgu perēkli, bet zemes renti — par nabadzības cēloni. Ievērojot pēdējo apstākli, viņš ieteic to pilnīgi konfiscēt, izlietojot viņu valsts izdevumu segšanai. Nav šaubu, ideja par zemes rentes konfiskāciju dzīvo vēl šodien, bet praktisku atrisinājumu tā nav atradusi nevienā kultūrēlā valstī. Pēdējās apmierinas vienīgi ar tās aplikšanu ar nodokļiem. Un tas arī saprotams, jo arī pilnīga zemes rentes konfiskācija nespēj segt tagadējos lielos valsts izdevumus. Izsacīt šādus uzskatus Džordžu pamudināja apstākļi, ka XIX. g. s. jaunajās aizjūras valstīs bija novērojama zemes rentes stipra pieaugšana, sevišķi apdzīvotos centros Amerikā. Saprotams, zemes īpašnieki to nopelnīja vienīgi izdevīgās konjunktūras dēļ, bet ne vis ar saviem pūlīņiem. Tāpat zemes rentes pieaugšana bija konstatējama citās vietās, kā: lielāko pilsētu tuvumā, dzelzsceļu un citu satiksmes ceļu tuvumā etc. Visi šie apstākļi deva ierosinājumu Džordžam uzbūvēt viņa vārdā nosaukto teoriju, pie kam viņa idejas izteiksme konstatējama tagad pastāvošā zemes vērtības pieaugšanas nodokli, kuŗš kā apgrozības nodoklis ievests gandrīz visās valstīs. Tomēr ienākumi no šī nodokļa nav lieli, ko varam konstatēt arī pie mums Latvijā, jo zemes pārdošana-pirkšana nenotiek diez cik plašos apmēros un bez tam pārdevēji-pircēji, lai izbēgtu no nodokļa nomakšas, bieži vien ligumos uzrāda mazāku darijuma sumu. Tā ka kontrolēt to diezgan grūti, tad arī ienākumi no augšām minētā nodokļa nav visai lieli.

Teorētiski spriežot, ideja par vienīgu zemes nodokli ir skaista, bet tai nav praktiska pamatojuma. Jāpiezīmē, ka Džordža ideja ir vairāk pamatota, nekā viņa priekšgājēju projekti.

Bez idejas par vienīgu zemes nodokli vēlāk radās arī idejas par citu vienīgu nodokli, piem., vienīgu mantojumu nodokli. Tomēr nākas atzīmēt, ka tagad mantojumu nodoklis, nelūkojoties uz stipri paaugstinātām likmēm, piem. Anglijā līdz 45%, Amerikā līdz 25% no visas mantojuma masas, valsts budžetam dod maz, tā ka niecīgo finansiēlo rezultātu dēļ nevar nopietni runāt par vienīga mantojumu nodokļa ieviešanu.

Pazīstama arī ideja par vienīgu mantas nodokli, t. i. nodokli no pilsoņu mantas. Šī ideja neatbilst modernās finansu zinātnes prasībām, jo to realizējot tiktu ignorēts vispārīgas aplikšanas princips, resp. ienākumi no darba algām paliktu neaplikti, bet būtu aplikta vienīgi manta.

Dažiem finansistiem nav sveša arī ideja par vienīgu patēriņu nodokli. Bet arī šai idejai nevar piekrist aiz sekošiem motīviem: Patēriņu nodokli redzamus ienākumus dod tikai tad, ja aplikti plašie masu patēriņa priekšmeti, jo pretējā gadījumā, kā to pierāda praktiski piedzīvojumi, ienākumi no tiem ir niecīgi.

Visu vienīgu nodokļu ideju mērķis — padarīt nodokļu sistēmu vienkāršāku, bet, kā redzējam, šim idejām nav praktiska pamatojuma. Vairāk pamatotāka ir ideja par vienīgu ienā-

kumu nodokli, kura radusies kā reakcija pret haotisko nodokļu sistēmas stāvokli XVIII. g. s. Nelūkojoties uz to, ka šī ideja daudz nopietnāka par iepriekšējām, tā tomēr vēl līdz šim nekur nav realizēta. Augstāk aprakstīto ideju trūkumus — projektētie vienīgie nodokļi nevar segt tagadējo valšķu izdevumus, lai gan tām ir arī vēl citi defekti.

10. Iebildumi pret vienīgiem nodokļiem.

Vispārīgs ienākumu nodoklis tagad pastāv visās kultūrēlās valstīs un to uzlūko par nodokļu sistēmas serdi, bet pārējos nodokļus — par papildu aplikšanas veidiem. Pēc savas būtības un konstrukcijas tas aptver visus pilsoņu ienākumus, kapēc pret to nevar celt tādus iebildumus, kā pret vienīgiem nodokļiem. Teorētiski spriežot jāatzīst, ka šis nodoklis būtu ērts nevien priekš valdības, bet arī nodokļu maksātājiem, piem. tirgotājiem, jo ar to būtu realizēts vienlīdzīgas aplikšanas princips. Tomēr pašreizējos apstākļos ienākumu nodokļa pārvēšana par vienīgu nodokli atduras uz sekošiem iebildumiem:

Pirmkārt, ja pilsoņiem vajadzētu maksāt tikai vienu vienīgu ienākumu nodokli, tad tā sauc. nodokļu morālei vajadzētu stāvēt uz augstākas pakāpes, nekā tagad, t. i. pilsoņu deklarācijām par viņu ienākumiem jābūt pilnīgām un sastādītām apziņīgi. Ja nu iesniedzamās deklarācijās parādītos pilsoņu goda prāts visā atklātībā, tad, savukārt, jāprasa arī no attiecīgiem valsts organiem, ka tiem jāpārziņ vispārējais valsts un pilsoņu saimnieciskais stāvoklis daudz labāk, nekā tagad, jeb, ar citiem vārdiem, jāprasa pēc izglītota finansu organu ierēdņu sastāva. Tagad abas šīs prasības nav apmierinātas. Tālāk, ja pastāvētu vienīgs ienākumu nodoklis, tad tā likmēm jābūt diezgan augstām, jo tikai tādā gadījumā tas spētu segt valsts izdevumus. Saprotams, tādā gadījumā deklarācijās jāizsargājas no kļūdu pielaišanas, jo, nosakot maksājamā nodokļa lielumu pēc kļūdaini sastādītas deklarācijas, var izrādīties, ka maksātājs aplikts ar nodokli pāri viņa spējām, t. i. pielaištā kļūda atsauktos uz maksātāju ļoti smagi. Šimbrīžam nav nekādu līdzekļu, kā izbēgt no šīm kļūdām.

Otrkārt, pret vienīgu ienākumu nodokli šimbrīžam ceļ tiri psiholoģiskas dabas iebildumus, t. i. ka vienu vienīgu augstu nodokli grūtāki samaksāt, nekā daudzus mazākus nodokļus. Tomēr šis iebildums neiztur kritikas, jo galu galā pilsoņiem tomēr jāmaksā uzliktie nodokļi, un to var izdarīt arī attiecībā uz augstu ienākumu nodokli, sadalot tā nomaksu vairākos termiņos. Ar citiem vārdiem, šim iebildumam ir pārejošs raksturs, jo sagaidāms, ka ar laiku pilsoņi paliks vienaldzīgāki pret augsto ienākumu nodokļa nomaksu.

Ievērojot to, ka jaunākos laikos izdevumu budžeti visās valstīs pieaug, aizrāda, ka tāds augsts ienākumu nodoklis būtu smags un parlamentu vēlēšanās, izmantojot šādu stāvokli, politiskās partijās varētu dzīt demagoģiju, apsolut vēlētajiem nodokļa samazināšanu. Un lai savus solījumus daudz maz pil-

ditu, tās arī patiesībā censtos samazināt valsts izdevumus, kas varētu nākt par jaunu valsts saimnieciskai un kultūrēlai dzīvei.

Treškārt, iebildumus pret vienīgu ienākumu nodokli cel aiz motīviem, ka tam pastāvēt daudzas personas izvairītos no aplikšanas, vienkārši noslēpjot savus ienākumus. Pastāvēt daudziem nodokļiem; dažs labs no viena kāda nodokļa maksas varot izvairīties, bet nekādā ziņā no visiem, piem., no patēriņa nodokļiem ne zem kādiem apstākļiem. Tomēr arī šim argumentam ir pārejošs raksturs. Tālāk uzsver, ka no aplikšanas varētu izvairīties ārzemnieki, jo nav iespējams kontrolēt viņu ienākumus, ja tos tie saņem no ārzemēm. Arī šis šķērslis ir pārvarams. Tā piem., saskaņā ar mūsu ienākuma nodokļa likumu ārzemnieki aplikami ar ienākumu nodokli pēc 6 mēnešu nodzīvošanas Latvijā. Gadījumā, ja nav iespējams konstatēt viņu patiesos ienākumus, tos aprēķina pēc dzīves veida, t. i. novērtē tos pēc izdevumiem.

Nākošais iebildums — vienīgs nodoklis runājot pretīm jaunāko laiku nacionālo ienākumu diferenciacijai, kuŗa radusies kā darba sadalīšanas procesa sekas un kuŗa arī novedusi pie nodokļu sistēmas diferenciacijas. Ar citiem vārdiem, lai būtu iespējams uzķert augstākā mērā diferencietus ienākumus, iekš kam bez šaubām ieinteresēts fiskus, nepietiek ar vienu nodokli vien, bet vajadzīgi vairāki nodokļi. Tomēr arī šis iebildums nav nepārvarams: kaut arī nenoliedzāmi pastāv ienākumu diferenciacija, tad tomēr, pastāvēt ienākumu nodoklim un augstai nodokļu morālei, maksātājiem savās deklarācijās jāuzrāda bez izņēmuma visi ienākumu avoti. Tā tad, pie augstas nodokļu morāles šim iebildumam nav vietas. Tas pats sakāms attiecībā uz fundēto un nefundēto ienākumu aplikšanu, jo ienākumu nodoklis atļauj aplikēt pirmos stiprāki par pēdējiem.

11. Nodokļu sistēma.

Nelūkojoties uz pārejošā rakstura iebildumiem, kuŗi tiek celti pret vienīgu ienākumu nodokli, tomēr pie tagadējiem apstākļiem nevar riskēt ar tādu vienīga nodokļa ieviešanu un visu citu pārējo nodokļu atmešanu. Šāda atziņa balstās uz faktu, ka katrai nodokļu sistēmai jāreķinājas ar pašreizējo iedzīvotāju kultūras līmeni. Var būt priekšzīmīga nodokļu sistēma, bet to nevar piemērot ik kuŗā katrā valstī: mazāk attīstītā valstī tā vienīgi «neies». Ar citiem vārdiem, nodokļu sistēmai jāizaug līdz ar pašu sabiedrību, jo, — tā cieši saistīta ar attiecīgas valsts pilsoņu kultūrēlo līmeni. Vienīgs ienākumu nodoklis, kā jau redzējām, prasa augstu kultūras līmeni un to ievest neriskē pat Anglijā, kur nodokļu morāle, salīdzinot ar pārējām valstīm, stāv augstī un ienākumu nodoklis valsts ienākumos spēlē ievērojamu lomu. Tomēr nav izslēgta varbūtība vienīga nodokļa ieviešana nākotnē.

Par visām lietām, nekādā ziņā nevar pielaist nodokļu sistēmu ar varākiem nesaskaņotiem nodokļiem, jo tādā gadījumā, kā jau redzējām, var stāties spēkā nodokļu kapitālizācijas pro-

cess, kurš noved pie dažu pilsoņu grupu mantas konfiskācijas.

Idejas par vienīga nodokļa sistēmu radušās kā protesti pret nepareizi organizētām nodokļu sistēmām, it īpaši absolūtās monarkijās. Nevar teikt, ka tagad pastāvošās nodokļu sistēmas būtu pilnīgas, jo daudz kas viņās vēl būtu nolīdzināms un atsevišķi nodokļi saskaņojami. Sevišķi daudz grēkots pret pareizas nodokļu sistēmas prasībām kara laikā, kad ieveda daudzus blakus apgrozības nodokļus. Tomēr jāatzīst, ka pēc kara laikmetā notiek nodokļu sistēmas pārgrupēšana un stipri saskrūvēto nodokļu likmju pazemināšana.

XIX. Zemes nodoklis.

1. Zemes aplikšanas vēsture.

Zemes nodoklis ir vecākais nodoklis finansu vēsturē, jo pate zeme ir vecākais aplikšanas objekts. Citi ar zemi lielākā mērā saistīti nodokļi radušies stipri vēlāki, kā piem., ēku nodoklis, tirdzniecības-rūpniecības nodoklis un kapitāla rentes nodoklis. Sakarā ar to, mēs arī zemes nodokli aplūkosim visupirms, lai gan to varētu aplūkot no ienākumu nodokļa viedokļa, pieņemot, ka pēdējais nodoklis ir visas modernās aplikšanas ass, bet pārējie citi nodokļi — papildu aplikšanas veidi.

Zemes nodokli nodokļa avots ir — ienākumi no zemes, bet nodokļa subjekts — zemes īpašnieks jeb ilggadīgs lietotājs, neatkarīgi no tam, vai tie izmanto zemi paši, jeb iznomā to citiem. Šī nodokļa subjekta noteikšanā novērojamas dažādas valstīs zināmas variācijas. Bez tam, apskatot zemes nodokli, mūs var interesēt arī jautājums — kas to faktiski nes un kā to pārceļ.

Kā jau minējām, zemes nodoklis ir vecākais nodoklis un agrākos laikos bija plaši izplatīts. Pēdējo parādību veicināja vienkāršais aplikšanas veids, kas neprasija sevišķu aplikšanas tehniku attīstību. Zemes nodokļa ieviešanu sekmēja arī tas apstāklis, ka zeme vienmēr bijusi viegli uztverama, t. i. noslēpt zemi nav iespējams. Ienākumi no zemes nodokļa vienmēr bijuši stabili, kaut gan gausi tie pieaug, kamdēļ arī jaunākos laikos rūpnieciski izmantotas zemes nodoklis to nobīdījis otrā vietā. Tagad rūpniecības-tirdzniecības nodoklis, kā izdevīgāks aplikšanas objekts, ieņem pirmo vietu.

Zemes nodoklis jaunākos laikos izplatās uz visu lauksaimnieciski un mežsaimnieciski izmantojamo zemi, kā arī uz neizmantojamām, tā sauc. «luksus» zemēm». Mežu nodoklis, kā to vēlāk redzēsīm pēc savas būtības atšķiras no lauksaimnieciskā zemes nodokļa. Atzīmējams arī, ka principā apbūvēta zeme būtu atbrīvojama no zemes nodokļa, jo tāda zeme atsevišķa ienākuma faktiski nedod. Nelūkojoties uz pēdējo apstākli, jaunākos laikos to aplik kopā ar ēkām. Bez tam, pat

zemes nodokļa saimniecisko pamatu vajadzētu būt zemes ienākumam, resp zemes rentei. bet praktiskā dzīvē par tādu pamatu noder pat lauksaimnieciskais ienākums, t. i. ienākums, kādu dod darba un kapitāla pielietošana zemes apstrādāšanā. Tā tad, tagad apliek nevien zemes renti, bet arī lauksaimniecisko ienākumu. Ar citiem vārdiem, princips starp īsto zemes rentes nodokli un kadastra nodokli netiek respektēts. Bez tam, vajadzētu aplikēt vienīgi netto ienākumus, bet ne brutto ienākumus, kā to tagad praktizē, t. i. īsto, bet ne relatīvo ienākumu. Pie zemes nodokļa uzlikšanas trūkumiem vēl pieskaitams tas apstāklis, ka to bieži vien uzliek pēc valdības iestāžu zemes novērtējumiem, bet agrākos laikos pat pēc arķļu skaita un vēl rupjākā veidā — pēc platības. Ja arķļu skaits vēl zināmā mērā raksturo zemes ienesīgumu, t. i. dod zināmu paviršu pārskatu par zemes ražošanas spējām, tad aplikšana pēc platības ignorē jebkādu zemes ienesīgumu. Vēl atzīmējams, ka agrāk praktizēja zemes aplikšanu pēc valsts vajadzību apmēriem, resp. valsts izdevumu budžeta prasībām, kas, saprotams, nekādā ziņā neatbilst aplikšanas pamatprincipiem.

Attīstoties finansu zinātnei, augšām minētie aplikšanas mērogi nevarēja attaisnot visas prasības, kāpēc aplikot zemi, sāk meklēt pēc tās ienākuma pazīmēm. Jaunākos laikos šo mērķi sasniedz ar zemes kadastru palīdzību, saprotot zem tiem visu to paņēmieni kompleksu, kurš tiek lietots pie zemes ienākumu noteikšanas. Bieži vien zemes kadastru sauc vienkārši par zemes reģistri. Institūtu, līdzīgu tagadējam zemes kadastram, mēs atrodam jau vecā Ēģiptē, kur tas noderēja labāko zemju atšķiršanai no mazākvērtīgām. Kā pirmais racionālais kadastrs Eiropā pazīstams austriešu valdības 1781. gadā izstrādātais Milanes kadastrs, kurš vēlākos laikos noderēja par paraugu citu valsts kadastriem.

2. Zemes kadastru.

Zemes kadastru iedalāmi 2 grupās: 1) kadastru, sastādīti uz zemes ienākumiem un 2) kadastru, sastādīti pēc zemes vērtības.

1) Ienākumu kadastra sastādīšana saistīta ar tehniska un ekonomiska rakstura operāciju izvešanu. Tehniskā operācijā ietilpst zemes gabalu izmērošana, topogrāfiskas kartes sastādīšana un katra zemes gabala plāna izstrādāšana, atzīmējot uz šī plāna zemes gabala iedalīšanu dažādās kultūrās, kā: tīrumos, pļavās, ganībās, nederīgā zemē etc.

Ekonomiska rakstura operācijā ietilpst attiecīga zemes gabala ienākumu nosacīšana, pie kam šo ienākumu atzīmē uz katras atsevišķas saimniecības plāna jeb priekš katras atsevišķas parcelas, t. i. zemes gabala, kurš atšķirās no pārējiem ar kādu ekonomiska vai juridiska rakstura pazīmi. Izvedot ekonomisko operāciju, noskaidro, kā jau sacīts, katras parcelas

caurmēra brutto jeb netto ienākumus, kapēc arī tādā ceļā sastādītus kadastrus sauc par *G u t s k a d a s t e r*.

Pie ienākumu novērtēšanas var ņemt vērā katru individuālu saimniecību, kādā gadījumā dabūsim individuēlus kadastrus, jeb atkal iedalot katras saimniecības parcelas vairākās klasēs, kas dod *k l a s u k a d a s t r u*, kuŗu lieto biežāki nekā individuēlos kadastrus. Sastādot klasu kadastru, uzstāda katras klases kultūras vidējo tiro ienākumu, bet pārējās līdzīgās kultūras tad ierindo attiecīgās klasēs. Turpretim, pie individuēla kadastra sastādīšanas katras atsevišķas saimniecības, kas pārceļēta mežos, tīrumos, pļavās etc., ienākumi tiek fiksēti neatkarīgi no citām saimniecībām.

Parastj klasu kadastra uzstādīšanas kārtība šāda:

Vispirms, pa visu valsti izmeklē labāko zemi, piem. pie mums Bauskas vai Jelgavas apriņķos, t. i. zemi ar labāko virskārtu jeb humusu un tās grunti, līdz ar paraugsaimniecību un tad aprēķina šādas zemes 1 hektāra ienākumus par apm. 10 gadiem, izmetot pašu labāko un sliktāko gadus. Saprotams, tas grūti izvedams, kapēc praktiskā dzīvē ienākumus aprēķina par isāku laikmetu, bet ne mazāk par 1 gadu. Aprēķinot ienākumus, par ražojumu realizācijas cenām pieņem caurmēra cenas par pēdējiem 10 gadiem un, atvelkot fiksētos izdevumus, tādā kārtā nosaka vidējo tiro ienākumu. Saprotams, visos šos aprēķinos jāņem vērā arī zemes gabala atstatums no pilsētas un satiksmes ceļiem.

Latvijā 1891. gadā ievestais zemes kadastris uzbūvēts pēc Prūsijas kadastra parauga, izņemot to, ka viņā pie sastādīšanas nav ņemtas vērā paraugsaimniecības. Vidzemes 1901. g. kadastris paredz no 8 līdz 20 zelta rubļiem ienākumus no 1 pūrvietas labas zemes un tādā pašā kārtā aprēķināti ienākumi no sliktas zemes. Zemes atrodas starp šiem 2 poliēm parastj tad daļa vairākās klasēs, tā piem., Vidzemes kadastrs pazīst 9 pamatklases un 16 apakšklases. Sadalījums klasēs noteicams jau iepriekš un sakarā ar to ņemamas arī paraugsaimniecības. Kad paraugsaimniecību tīrie ienākumi jau nosacīti, tad pārējo zemi iedala attiecīgās klasēs, skatoties pēc zemes labuma, ko noteic pēc atsevišķiem tīriem. Vispārēja teorētiska prasība — ienākumi nosakami pa vairākiem gadiem, vismaz 10 gadiem. Jāzīmē arī, ka nosakot tiro ienākumu, jāņem vērā arī parastā izplatītākā apkārtējā lauku sistēma, t. i. 3, 5, 7 etc. lauku sistēma. Bez tam, tiek uzstādīta prasība, ka dabūtie kadastra rezultāti jāpārbauda, kapitālizējot uzstādīto tiro ienākumu un salīdzinot to ar zemes nomu un tās tirgus vērtību. Pie ienākumu kapitālizēšanas var izrādīties, ka uzstādītais ienākums var būt pārāk augsts jeb atkal pārāk zems. Pastāvot klasu kadastrim, pārbaudīšana izdarāma vieglāki.

2) Vērtības kadastrs savukārt sadalās kadastru a) pēc zemes tirgus vērtības un b) pēc zemes ienesīguma vērtības.

Par kadastra mērogu tirgus vērtības kadastrim noder zemes tirgus vērtība, kā tā konstatējamā zemes pirkšanas-pārdošanas aktos nedaudzu gadu laikmetā. Tomēr tādā ceļā novērtēt zemi ir visai grūti, jo, pirmkārt, lauku nekustami īpašumi reti kad tiek pārdoti, bet biežāki pāriet no rokas rokā mantošanas ceļā, un, otrkārt, pirkšanas līgumos uzdotās cenas reti kad atbilst īstenībai, sevišķi, ja pastāv attiecīgi augsti nodokļi, kā piem., vērtības pieaugšanas nodoklis. Novērojams, ka visbiežāk tiek pārdoti mazāki īpašumi, jo pircēju uz tādiem ir vairāk un pie tam par tiem tiek samaksāts dārgāki, nekā par lieliem īpašumiem. Ja pie kadastra uzstādīšanas izietu no nomas maksas, tad rezultāti arī neatbilstu īstenībai, jo to varētu darīt tikai tādā gadījumā, kad zeme būtu iznomāta plašos apmēros, bet tagad parasti nomas maksas ir par augstām. Nosakot zemes vērtību pēc nomas apmēriem, nāktos nomu kapitālizēt par zināmu procentu. Tā tad, īsto zemes vērtību pēc vērtības kadastra vispār grūti nosacīt. To ņēma vērā arī Austrijas 1858. gadā izstrādātais zemes kadastra projekts, kurš pēc būtības bija vērtības kadastrs, bet paredzēja arī ka sevišķas komisijas pārbaudītu arī zemes ienākumus un tos kapitālizējot noteiktu zemes vērtību. Tomēr šo projektu dzīvē neizveda, jo uzstādīt kadastru pēc zemes tirgus vērtības ir ārkārtīgi grūti. Šim kadastrim tomēr ir arī savas labās īpašības, jo, piem., pie zemes vērtības noteikšanas iespējams ņemt vērā nevien ienākumus, bet arī citas objektīvas pazīmes, piem., atrašanos skaistā vietā. Tomēr likt pēdējo apstākli par pamatu zemes novērtēšanā būtu aplami, maksāt zemes nodokli vienīgi par to, ka tas atrodas skaistā vietā — ir, bez šaubām, aplikšanas defekts.

Zemes kadastris pēc vērtības iziet no istā reālā nodokļa, ja vērtības kadastris pāriet uz tirgus vērtību, tad tam ir subjektīva piegārša, piem. Austrālijas kadastrim. Ja zemes kadastru uzstāda pēc zemes vērtības, tad zemes nodoklis pārvēršas par mantas nodokli. Dažās Vācijas valstīs zemes nodoklim ir reālā nodokļa raksturs, bet Prūsijā — subjektīvs raksturs. Kā saite starp šiem diviem nodokļa veidiem uzlūkojams nodoklis pēc istā ienākuma, un ja tas progresīvs, — tad pāriet subjektīvu nodokļu kārtā.

Vērtības kadastru pēc zemes ienesīguma dabūjam, ja kapitālizējam tīro zemes ienākumu uz zināmu procentu. Daži šo kadastru atzīst par labāku, nekā ienākumu kadastru, lai gan to grūti uzstādīt, resp. grūti atrast to procentu normu, uz kuru kapitālizējams zemes tīrais ienākums. Kā redzams, visatkarājas no procentu normas un ja pēdējā nav pareiza, tad kadastrs var pārvērsties par sliktu kadastru. Piem., pieņemot tīro ienākumu Ls 1000.— un kapitālizējot to uz 10%, dabūjam zemes vērtību = Ls 10.000.—, bet ja kapitālizējam uz 5%, tad zemes vērtība = Ls 20.000.—. Patiesībā būtu jākapitālizē uz procentu, kādu caurmērā iegūst no zemes īpašumos ieguldītā kapitāla, t. i. apm. 4%; Latvijā pirms kara labā saimniecībā līdz

6%. Pieņemot caurmērā 4% pie Ls 1000.— liela ienākuma, dabūjam attiecīga zemes īpašuma vērtību Ls 25.000.—. Parasti procentu normu noteic, izdodot kadastra likumu, bet ja tas atkarīgi no dažādiem faktoriem grozās, tad, saprotams, viss kadastrs jāpārstrādā. Uz šāda kadastra principiem uzbūvēts jaunais Latvijas kadastrs.

Meža kadastrs. Pie mežu aplikšanas ar nodokļiem jāievēro sevišķi noteikumi. Aplik tos parasti pēc ienākumu kadastra, ņemot vērā vidusmēra cenas par vairākiem gadiem.

Ienākumus no mežiem aprēķina 1) pēc zemes produktivitātes, 2) koku šķirnēm un 3) apgrozības laika, atvelkot, saprotams, nepieciešamos izdevumus. Mežu kadastris stāv tālāk no pareizā ienākuma, nekā lauksaimnieciskais kadastris, un prasa, ka laiku pa laikam viņā izvedamas attiecīgas reformas. It īpaši to prasa ienākumu grozīgais faktors — tirgus cenu svārstīšanās uz kokiem.

Kad kadastrus sāka uzstādīt, valdību un sabiedrību aprindās bija novērojama liela sajūsma, kuŗa jaunākos laikos pilnīgi izgaisusi, jo citas aplikšanas formas, piem. ienākumu nodoklis, ir ievērojamā mērā progresējušas. Pataisīt zemes kadastru par piemērotu mērogu zemes nodokļa uzlikšanā nav izdevies. Vēl līdz šim nav izdevies uzstādīt kadastru kas atspoguļotu isto zemes ienākumu. Lai gan īenesīguma kadastris uzbūvēts uz zemes ienākumiem, tad tomēr tas pēdējo prasību nevar apmierināt, un, vispār, ja zemes aplikšanu būvē uz ienākumu, tad var jau aplikēt pašu ienākumu bez jebkādas kapitālizācijas. Zemes tirgus vērtības kadastrs arī nedod vajadzīgos rezultātus, jo, kā jau redzējam, faktiski nav iespējams uzstādīt zemes tirgus vērtību. Visstabilākais būtu kadastris, uzbūvēts uz nomas maksu, ja vien būtu iespējams pēdējo konstatēt diezgan plašos apmēros. Ja tas nav iespējams, tad šāds kadastris var izrādīties par vissliktāko.

Ienākumu kadastra trūkums tas, ka kadastra uzstādīšanas darbi velkās pārāk ilgi, piem., Francijā no 1807. līdz 1850. g. t. i. 43 gadus. Par tik ilgu laika periodu, bez šaubām, daudz kas grozas — differencejas nevien rožojumu tirgus cenas, bet arī citi apstākļi, piem., tīrumu sadalīšana u. t. t. Sakarā ar to, pirmā laikā novērtētām saimniecībām zemes nodoklis izrādas vieglāks, nekā pēdējā laikā novērtētām. Bez tam, pa tik ilgu laiku mainās novērtēšanas komisiju sastāvs, kāpēc pate novērtēšana nav vienlīdzīga. Tāpat ienākumu kadastru nav iespējams uzstādīt bez vietējo iedzīvotāju piepalīdzības pie ienākumu noteikšanas, kuŗi bez šaubām, cenšas panākt zemāku novērtējumu, kāpēc arī pate novērtēšana nav vienlīdzīga. Bez visa tā, ienākumu kadastris pēc savas būtības ir sastindzis, jo pieturoties pie tā nav nav iespējams paaugstināt zemes nodokli, lai gan vispār zemes nodokli var ņemt tikai mērotos apmēros. Šī kadastra tālākais trūkums — nevar konstatēt isto ienākumu, jo viss uzbūvēts uz apmēra aprēķiniem, resp. visi dati ir relatīvi:

vēl sliktāki, ja par kadastra pamatu ņem brutto un ne netto ienākumus.

Vispār, aplikot zemi ar nodokli pēc uzstādītā kadastra, neņem vērā uz zemes īpašumu gulošos parādus un par pēdējiem maksājamos procentus, lai gan tie dažreiz ļoti sajūtamā kārtā atsaucas uz zemes tīro ienākumu. Tā, piem., Prūsijā pirms pasaules kara zemes parādniecība iztaisīja līdz 80% no visas zemes vērtības. Nelūkojoties uz to, pie zemes nodokļa uzlikšanas respektē principu — zemi novērtēt mēreni un parādu procentus nenovilkt, vadoties no atziņas, ka ne katru reizi zemes īpašumam uzliktie parādi izlietoti zemes uzlabošanai, bet gan ieguldīti citos uzņēmumos, piem., rūpniecībā, tirdzniecībā, nekušstamos īpašumos pilsētās etc.

Kā redzams no augšām sacītā, visiem zemes kadastra veidiem piemīt zināmi defekti, kāpēc jaunākos laikos zemes kadastrus uzlūko par šaubīgu zemes nodokļa mērogu. Lai šos defektus novērstu un nodokļa uzlikšanu padarītu racionālāku, daži autori liek papildināt zemes kadastrus ar zemes īpašnieku iesniedzamām deklarācijām, t. i. pārļabot kadastrus ar zemes faktisko ienākumu deklarēšanu. Tomēr minēto līdzekli nevar uzlūkot par lietderīgu, jo, izlietojot deklarācijas kadastru revīzijai, tas nozīmē — uzrādīt deklarācijās visu lauksaimniecisko ienākumu, t. i. nevien ienākumu no zemes, bet arī ienākumus no lopkopības, putnkopības u. c. lauksaimniecības nozarēm. Ar vienu vārdu, aplikšana uz tādiem pamatiem līdzinātos ienākumu aplikšanai, kurpretīm zemes kadastra nolūks — aplikēt vienīgi ienākumus no zemes. Saprotams, varētu deklarācijās uzdotos ienākumus specifificēt pa atsevišķām nozarēm, izlobot tīro zemes ienākumu. Tomēr viss tas prasa labi nostādītu lauksaimniecisku grāmatvedību, kādu sastopam tikai lielākās saimniecībās, piem., muižās. Tā tad, zemes kadastra revīzijai varētu noderēt vienīgi lielāko zemes īpašnieku deklarācijas, kurās ved grāmatas. Mazākie lauksaimnieki, kā zināms, ar retiem izņēmumiem ved grāmatas. Tā tad, nākam pie slēdziena, ka arī šī proporzcija grūti realizējama.

Lai gan tagadējiem zemes kadastriem ir lieli un daudzi defekti, tad tomēr tie šobrīd vēl nav atmesti, izejot no tā redzes viedokļa, ka zemes ienākumi katrā ziņā ir jāapliek. Minētos apstākļus arī jāievēro pie zemes nodokļa uzlikšanas, t. i. uzliktot zemes nodokli uz kadastra pamatiem, jābūt ļoti uzmanīgiem un nekādā ziņā nevar runāt par augstu zemes nodokli. Palielinot nodokļa kvotī, pieaug arī kadastra trūkumu iespajds uz nodokļa maksātājiem. Ievērojot visu to, modernā finansu zinātne prasa, ka nepieciešama katra kadastra revīzija pēc zināma laikā perioda, vēl jo vairāk tāpēc, ka kadastra sastāvdaļas, t. i. viņa uzbūves momenti ir paši par sevi grozīgi, piem. zemes ražojumu cenas etc. Tāpat grozīga ir derīgas zemes platība, kurā var sašaurināties dabas katastrofu dēļ, atkal, kas patiesībā arī biežāk notiek, paplašinoties, pārvēršot nederīgas zemes par derīgām. Kādos apmēros grozās zemes

nodoklis attiecībā pret zemes ienākumu, rāda sekošs Francijas piemērs. Tā, zemes nodokļa samērs pret zemes ienākumu bija 1851. gadā — 6,44%, bet 1879. g. — 4,49%. Pa atsevišķiem Francijas departamentiem šis attiecības variē vēl lielākā mērā, piem. Andu departamentā augšām minētais samērs 1851. g. bija 9,13%, bet 1905. g. — 2,50%. Tāpat laikmetā no 1851. g. līdz 1879. g. stiprā mērā grozījušās zemes pārdošanas cenas: Senas departamentā tās cēlušās par 1327,38%, bet Alpu Hotes departamentā kritušās par 16,13%, bet caurmērā visā Francijā cēlušās par 46,89%.

Arī Prūsijā kadastra novērtējumi bija tik nevienlīdzīgi, ka dažās vietās vidējās nomas maksas 5—10 reizes pārsniedza kadastra novērtējumus, bet zemes nodoklis, sākumā noteikts uz 9,54% no kadastra vērtības, 1905. g. sasniedza tikai 1—2% no tīrā ienākuma. Vispār, zemes nodoklis Vācijas dažādās valstīs svārstas no 1 līdz 11%. Tāda pat aina novērojama Austrijā, kur divu komūnu novērtējumi, saskaņā ar Austrijas fin. min. oficiālu ziņojumu, atšķiras viens no otra par veseliem 100%. Tā tad, pēc zināma laika kadastra vērtība grozās un, vispār, aplikšana pēc kadastra jau 1856. g. deva Broglio iemeslu izsacīties, ka kadastrs — utopija, graužoša utopija, kuŗa aprij laiku un miljonus, un nodokļu pārvērtēšana pēc kadastra — sapnis.

Ja tiešām grib sasniegt zemes nodokļa taisnīgu uzlikšanu, tad nepieciešami izvedamas laiku pa laikam kadastra revīzijas, bet tās izvest nebūt nav vieglāki, kā uzstādīt pašu kadastru. Tā, Francijas kadastrs no 1807. g. līdz 1850. g. izmaksāja 160 miljonus frankus, bet revīzija tika aprēķināta uz 220 miljoniem franku. Lerua-Boljè rekomandē izdarīt revīzijas pēc katriem 5—10 gadiem no vietējām pašvaldībām, neļaujot darbā dārgo valsts aparātu. Šāds līdzeklis uzlūkojams par noderīgu aiz sekošiem iemesliem: Ja kadastra uzstādīšanu nodod pašvaldībām, tad tas varētu izrādīties riskanti, jo ciestu, bez šaubām, vienlīdzība, t. i. katrs apriņķis izvestu savu kadastru un nodokli. Turpretim, valsts aparātam šādu parādību iespējams novērst. Revīzijas turpretim var izdarīt pašvaldības iestādes, jo tās labāki pārziņ vietējos apstākļus, t. i. apsvērt notikušās pārgrozības zemes un saimnieciskā stāvoklī. Arī izdevumi revīziju izvešanai, kā rāda prakse, pašvaldībām mazāki, nekā valsts iestādēm.

Zemes nodoklis citās valstīs.

Prūsijā pēc 1893. g. nodokļu reformas atsacījās no zemes nodokļa, nododama to pašvaldībām, lai tādā kārtā pavairotu viņu ienākumus. Drīz vien Prūsijas piemēram sekoja citas Vācijas valstis, tā, Hesene no zemes nodokļa valstij par labu atteicās 1899. g., tai sekoja Saksija u. c. Tomēr dažas valstis paturēja šo nodokli sevīm par labu. Pēc plašām nodokļu reformām 1920. g. zemes nodoklis ietilpst atsevišķu val-

šku ienākumos, kāpēc arī šī nodokļa kvotes dažādās Vācijas valstīs ir dažādas, bet tomēr gandrīz visur valstīs dalās tani ar pašvaldības iestādēm. Grozījies arī kadastrs, piem., Prūsijā pastāv zemes vērtības kadastrs, bet dažās citās Vācijas valstīs — zemes ienesīguma kadastris. Sakarā ar to, ka Prūsijā pastāv zemes vērtības kadastrs, zemes nodoklis pilnā mērā ietilpst vispārīgā mantas nodoklī, kādā veidā to arī iekasē.

Anglijā zemes nodoklis kā valsts nodoklis uzlūkojams kā atliekas no 1692. gadā ievestā Land-taxa akta, saskaņā ar kuru zeme tika aplikta pēc zināmām nodokļu šedulām atkarīgi no tās ienākumiem. Tā tad, 1692. g. ievestais zemes nodoklis uzlūkojams kā vispārējais mantas nodoklis. 1798. g. fin. min. Pita laikā zemes īpašniekiem tika dota iespēja izpirkt šo nodokli, pie kam maksājamā suma līdzinājās 30—40 kārtīgam zemes nodoklim. Vēlāk izpiršanas noteikumi tika atviegloti, tā kā zemes īpašnieki izmantoja viņiem piešķirtās tiesības diezgan plašos apmēros. 1892. g. to jau bija izdarījuši līdz 55% no visa nodokļa maksātāju skaita. Tam līdzīgu parādību nevaram konstatēt nevienā citā valstī, tā ka Anglija šini ziņā uzlūkojama par tipisku.

Francijā, kā jau agrāk atzīmēts, zemes kadastru sāka uzstādīt 1807. g. un nobeidza 1850. g. Sākot no kadastra izbūves iesākšanas momenta līdz 1914. g. zemes nodokli uzlika pēc zemes tirā ienākuma un pie tam šim nodoklim bija repartīvs raksturs, t. i. viņa sumu nosacīja pa rajoniem jau iepriekš. Saskaņā ar 1907. gada likumu, par zemes nodokļa pamatu lika ne vis tīro ienākumu, bet lauksaimnieciski lietojamās zemes novērtēto nomas maksu. Zemes pārvērtēšanu nobeidza 1913. gadā un 1914. g. pašu nodokli pārvērtā par kvotatīvu nodokli, aplikot ar to $\frac{4}{5}$ daļu no nomas maksas. Atlikušo $\frac{1}{5}$ daļu uzlika par nepieciešamu izdevumiem un no nodokļa atbrīvoja. Tā tad, $\frac{4}{5}$ daļu no nomas maksas likumdevēji uzlika par zemes renti, kuru tad arī aplikā ar attiecīgu zemes nodokli. Atzīmējams, ka Francijā izvest šādu reformu bija iespējams tāpēc, ka tur zemju lielākā daļa tiek izdota nomā, un, kā jau pieminējām, zemes ienākumi visspilgtāki atspoguļojās nomas maksā, kuru nosaka uz savstarpīgas vienošanās pamatu zemes īpašnieks un rentnieks. Bet pēdējais zemes ienākumu novērtējumu izdara daudz pareizāki, nekā attiecīgs valsts ierēdnis. Zemes nodokļa apmērs sākot ar 1914. g. Francijā iztaisa 4% no minētām $\frac{4}{5}$ daļām no zemes nomas maksas. Pēdējo novērtējumu likums paredzējis revidēt katros 20 gadus, kāds periods tomēr atzīstams par garu.

Jaunzēlandē un Dienvidus Austrālijā zemes nodoklim piemīt subjektīvs raksturs, jo viņā ierādīta vieta eksistences minimumam un progresivitātei. Jaunzēlandē (pēc 8. sept. 1891. g. likuma) visa zeme sadalīta 14 klasēs, pie kam par klasifikācijas pamatu pieņemta zemes vērtība. Pirmā klasē iedalītas zemes £ 5000.— vērtībās, kuras maksā zemes nodokli 1 pensa apmēros no katras mārc. sterliņu. Ar katru nā-

košo klasi nodoklis pieaug par $\frac{1}{8}$ pensa no katras mārč. st., tā kā zemes £ 210.000.— vērtībā maksā $2\frac{3}{4}$ pensa no katras mārč. st. Tādā kārtā tiek aplikta zemes vērtība, neieskaitot izdevumus tās uzlabošanai. Zeme, kuŗas vērtība nesasniedz £ 500.—, no nodokļa atbrīvota, pie kam šīs eksistencees minimums pastāvīgi samazinājas un pie zemes, kuŗas vērtība līdzinājās £ 2.500.—, tas pilnīgi izzūd un to aplik pie pilnas vērtības bez jebkādiem atvilkumiem. Bez tam vēl atzīmējams, ka tās zemes, kuŗu īpašnieki vairāk par 3 gadiem dzīvo ārpus sava īpašuma, tiek aplikti par 20% augstāk. Šāda progresīva nodokļa nolūks — sadrupināt lielākos zemes īpašumus un izskaust spekulāciju ar tiem, kāda savā laikā bija novērojama visās kolonijās. Aplikot lielos īpašumus ar augstu zemes nodokli, tie paliek neienesīgi un īpašnieki spiesti tos sadalīt. Tātad, augšām minētās zemēs zemes nodoklim piemīt sociāls raksturs.

3. Krievijas zemes nodoklis pirms 1914. g.

Krievijā, sākot no Pēterā I. laikiem, personīgais nodoklis ieņēma zemes nodokļa vietu. Bet faktiski personīgais nodoklis aizpildīja zemes nodokli, jo zemnieki, sadalot personīgā nodokļa kontingentu, ņēma vērā katra maksātāja saimnieciskās spējas, resp. zemes daudzumu. Tikai sākot ar 1875. g. zemes nodoklis parādas kā tāds. No tā laika ar zemes nodokli tika apliktas visas tās zemes, kuŗas tika apliktas ar zemstu nodevām, izņemot kroņa zemes. Zemes nodoklim bija re-particijas raksturs, t. i. noteicot nodokļa kontingentu katrai gubernai, ņēma aplikamās zemes desetiņu skaitu un to pārlīdzināja uz vidējo gubernas nodokļa kvoti. Saskaitot tadā kārtā aprēķinātos gubernu kontingentus, dabūja zemes nodokļa kopsumu priekš visas Krievijas. Zemes nodokļa kvotes katrai gubernai apstiprināja Valsts Padome un saskaņā ar 1884. g. likumu tās svārstījās no $\frac{1}{4}$ kap. (Archangelskas gub.) līdz 17 kap. (Kurskas gub.) no desetinas.

Likumdošanas kārtībā noteikto gubernas kontingentu starp apriņķiem sadalīja gubernās zemstu sapulce pēc aplikamo desetiņu skaita, bet apriņķos to savukārt sadalīja starp nodokļu maksātājiem apriņķa zemstes sapulce, pieturoties pie noteikumiem, izstrādātiem priekš zemstu nodevu sadalīšanas. Tanīs gubernās, kur zemstes nebija ievestas, zemes nodokļa kontingentu sadalīja pa apriņķiem «soedinenija prisutstvija gubernskago rasporjaditel'nago komiteta» un «gubernskija prisutstvija». Vidzemē starp apriņķiem un zemes īpašniekiem un zemes nodokļa kontingentu sadalīja landratu kolēģija, bet Kurzemē — augšām minētā «gubernas rīcības komiteja», kuŗas priekšsēdētājs bija gubernātors. Sadalīšanas plānu pēc tam stādīja priekšā finansu ministram apstiprināšanai.

Atzīmējams, ka zemes nodoklis Krievijas valsts budžetā neieņēma redzamu vietu, jo, piem., 1912. g. bija paredzēts ieņemt tikai 25 miljonus rubļu.

Kas zīmējas uz zemes nodokli pirms kara tagadējās Latvijas sastāvdaļās tad to ņem no desetinās sekošos apmēros:

	Līdz 1. l. 1915. g.	No 1. l. 1916. g.
Kurzemē	15 zelta kap.	18 $\frac{1}{4}$ zelta kap.
Vidzemē	10 „ „	15 $\frac{1}{2}$ „ „
Igaunijā	13 „ „	— „ „
Vitebskas gub.	2 $\frac{1}{2}$ „ „	11 $\frac{1}{4}$ „ „

Salīdzinot augšām minētās likmes ar tagadējām, jākonstatē, ka pirms kara tās bija nesalīdzināmi zemākas. Bez tam, pirms kara Vidzemē pastāvēja zemes nodoklis par labu vietējām pašvaldībām, kuŗu uzlika pēc pastāvošā Vidzemes zemes kadastra. Šāds nodoklis pastāvēja arī Kurzemē, bet tur to sadalīja «gubernas rīcības komiteja», pieaicinot pa 1 loceklim no muižniekiem un pašvaldībām. Šī komiteja uzstādīto kontingentu sadalīja tāpat kā valsts zemes nodokli. Latgalē līdz 1911. g. zemes nodokli ņēma pēc agrākās Krievijas kārtības, bet pēc 1911. g., kad ievēda zemstes, visu zemi sadalīja kultūrās un aprēķināja katras kultūras ienākumus, t. i. uzstādīja zemes ienākumu kadastru, kādu jau piemēroja Dienvid-Krievijas gubernās. Tomēr līdz kara sākumam zemes nodokli turpināja ņemt pēc desetinām.

4. Zemes aplikšana Latvijā.

Pēc Latvijas nodibināšanas Tautas Padome 17. novembrī 1919. gadā pieņēma likumu par vienreizēju zemes nodokli, nosakot Vidzemē un Kurzemē 2 rub. no pūrvietais un Latgalē 1 rub. Visā visumā šāds nodoklis uzskatams par neizdevīgu, bet valdībai, lai rastu ienākumus, citas izejas nebija. Saprotais, Vidzemē šo nodokli varēja uzlikt pēc agrākā zemes kadastra, bet attiecībā uz Kurzemi un Latgali nebija nekādu noteiktu aplikšanas pamatu. Ja ievēro, ka uzliktā nodokļa likmes, salīdzinot ar toreizējo saimniecisko stāvokli, nebija augstas un pats nodoklis bija vienreizīgs, tas nekādas pretešķības no maksātāju puses neatrada. Kārtīgu zemes nodokli ievēda Latvijā ar ministru kabineta rīkojumu 16. septembrī 1921. gadā, kādā veidā ar nelieliem pārgrozījumiem tas pastāvēja līdz 10. decembrim 1926. g., kad Saeima minēto rīkojumu pārvērtā par likumu. (Augšām minētais rīkojums zem nosaukuma «Rīkojums par nodokli no lauku nekustamiem īpašumiem» iespiests «Valdības rīkojumu un likumu krājumu» 1921. gadā 26. burtnīcā, kā arī tā paša gada gājuma «Vald. Vēstn.» Nr. 211.). Šis rīkojums zemes nodokļa uzlikšanā par pamatu ņem Vidzemes kadastru, kuŗu izstrādāja, sākot ar 1901. gadu, uz attiecīga likuma pamata. Līdz tam laikam Vidzemē pastāvēja zviedru kadastris, kuŗu bieži vien laboja Krievijas valdība. Vidzemes jauno kadastru sāka izvest 1904. g. un nobeidza 1911. g., t. i. 7 gados, un tas ir zemes ienākumu kadastris. 1901. g. likums paredzēja visu zemju sadalīšanu kultūrās un katras at-

pielīdzināts 3,75 zelta latiem jeb frankiem un tad vēl palielināts 10 kārtīgi.

Augšām minētā rīkojuma 3. pants nosaka, ka «nodokli no zemes īpašumiem aprēķina pēc šo īpašumu taksētas ienesīguma vērtības». Ko tas nozīmē? Nosakot zemes nodokļa likmi uz 4%, likumdevējs nonācis pretrunā ar augšminēto pārvērtēšanas kārtību, t. i. ja, piemēram, ienesīgums līdzinās 1 zelta rublim, tad kapitalizējot uz 4%, t. i. pareizinot uz 25, ienesīguma vērtība līdzinātos 25 zelta rubļiem. Rīkojoties tādā kārtā, likumdevējs zemes nodokļa noteikšanai par pamatu būtu licis ienesīguma vērtības kadastrī, iziedams no pirmskaŗa datiem. Turpretim, likumdevējs pirmskaŗa ienesīgumu, piem., 1 z. rub. pielīdzinādams 3,75 z. frankiem, pareizinājis to 37,5 reizes, t. i. $3,75 \times 10$. Tā tad, ienesīguma vērtības kadastrs tas nav, jo nevar pielaist, ka zemes tīrais ienākums pa kaŗa gadiem būtu palielinājies 3,75 reizes.

Kas zīmējas uz Kurzemi, Zemgali un Latgali, kur nebija zemes kadastra, tad 16. sept. 1921. g. rīkojums nosaka, ka tur «zemes īpašumu vērtību noteic uz sevišķas novērtēšanas pamata, saskaņā ar Vidzemes kadastra datiem un statistiskām kopsumām», pie kam «novērtēšana izvedama, turoties pie principa, ka vienlīdz ienesīgiem īpašumiem visās valsts daļās jānoteic vienāda vērtība» (rik. 4. pants).

5. Noteikumi par lauku nekustamu īpašumu nodokli.

16. sept. 1921. g. rīkojums bija spēkā līdz 10. decmbrim 1926. g., kad Saeima pieņēma «Likumu par nodokli no lauku nekustamas mantas» (publicēts «Vald. Vēstn.» 1926. g. 10. dec. Nr. 279.). Pēdējais likums daudz ne ar ko neatšķiras no 21. g. rīkojuma, vienīgi paugstināta aplikšanas vērtība; spēkā tas stājās ar 1927. g. Saskaņā ar šī likuma 1. pantu, ar nodokli appliekama visa nekustama manta ārpus pilsētu un miestu administratīvām robežām, bet atsvabināti, saskaņā ar 2. pantu: 1) valstij un pašvaldībām piederīga zeme, kuŗu tās izlieto savām vajadzībām (valsts muižas atsvabinātas no nodokļa pašvaldībām par labu); 2) publiskā lietošanā atrodošies satiksmes ceļi; 3) baznīcas, lūgšanas nami, klosteri, kapsētas un tamlīdzīgi īpašumi; 4) labdarības, mācības, kultūrēlo un zinātnisko biedrību un iestāžu īpašumi, ja tos viņas izlieto saviem mērķiem; 5) aizsargu meži, dabas un kultūras piemiņekļi un 6) nederīga zeme, kā: purvi, ceļi, smiltāji, grāvji, pagalmi, etc. ja tie nedod ienākumu. Bez tam, no valsts nodokļa atsvabināti, saskaņā ar 3. pantu, visi valsts meži un nekustama manta ar taksētu ienesīguma vērtību līdz 500 latiem (10 taksācijas rubļi).

Likuma 5. pants nosaka, ka nekustamas mantas nodoklis aprēķināms pēc zemes kadastra, bet līdz tā ievēšanai — pēc nekustamas mantas noteiktas ienesīguma vērtības, pie kam šī

paša panta piezīmē teikts, ka noteikumi par kadastra izvešanu izdodami atsevišķā likumā. Attiecībā uz zemes ienesīguma vērtības noteikšanu, apskatamā likuma 6. pants nosaka to pašu kārtību, kā 21. g. rikojums, vienīgi taksācijas rubli tas pielīdzina 50 latiem, kurpretim pēc 21. g. rikojuma — 10 ls. Bez tam, šis likums piešķir arī Vidzemes pagastu vērtēšanas komisijām tiesības ierosināt jautājumu par agrākās kadastra vērtēšanas atcelšanu visā pagastā, pagasta daļā vai atsevišķās saimniecībās, pie kam motivēti lūgumi iesūtami caur apriņķu komisijām galvenai komisijai un pārvērtēšana pielaižama ar galvenās komisijas lēmumu un ar katrreizēju finanšu ministra piekrišanu. Pielīdzinot 1 taksācijas rubli 50 latiem, iznāk, ka Vidzemes kadastris ir tirgus vērtības kadastris, uz ko arī norāda augšām citētais paskaidrojums pie 6. panta, kurā iet runa par iespējamo kadastra vērtēšanas revīdēšanu. Līdz tam pastāvošā līdzība 1 taks. rub. = 10 ls pēc likumdevēju paskaidrojumiem dodot tikai $\frac{1}{13}$ daļu no zemes pirmskaŗa vērtības, bet pielīdzinot to 50 ls grib sasniegt zemes pirmskaŗa vērtību.

Zīmējoties uz nodokļa normu, likuma 13. pants nosaka, ka tas nedrīkst pārsniegt $1\frac{1}{2}\%$ no mantas ienesīguma vērtības, kurpretim agrāk to ņēma 1% valstij par labu un līdz 6% pašvaldībām par labu. No $1\frac{1}{2}\%$ lielā nodokļa valsts nodokļa daļu nosaka ministru kabinets, bet ne vairāk par 0,2%, t. i. pašvaldībām nāk par labu līdz 1,3%. Paugstinot ienesīguma vērtību un pazeminot nodokļa kvoti (salīdzinot ar 1921. g. rikojuma noteikumiem), maksājamā nodokļa kopsuma palikusi gandrīz tā patē, jeb, ar citiem vārdiem sakot, finansiēlais rezultāts nav grozījies.

Ievērojot pārvērtēšanas paņēmienus, varam konstatēt, ka vecais, pirmskaŗa ienākumu rublis pēc jaunā likuma nosacījumiem kapitālizēts uz 52,3%. Kāpēc taisni uz šādu procentu — nav zināms. Jāatzīmē tikai, ka šāds princips vairs neatbilst jaunāko laiku likumdevībai šini nozarē, jo gandrīz visur novērojama pāreja uz tirgus vērtības aplikšanu, atmetot kapitālizāciju, piem. daudzās Vācijas valstīs. Lai gan Latvijā pie $1\frac{1}{2}\%$ augstas nodokļa likmes zemes nodoklis nav augsts, bet ja šo likmi paaugstina, tad tas var atstāt ļoti nelabvēlīgu iespaidu uz lauku saimniecībām.

Saskaņā ar likuma 8. pantu, lauksaimniecības ēkas nav vērtējamas atsevišķi no zemes, bet ja uz aplikamās zemes atrodas arī ēkas citiem mērķiem, tad pēdējās jānovērtē atsevišķi saskaņā ar noteikumiem, kādī pastāv attiecībā uz pilsētu un miestu ēku novērtēšanu, kapitālizējot tīro ienākumu uz 5%. Bez tam atzīmējams, ka valsts un pašvaldības iekasē viņām pienākošo zemes nodokli pilnīgi patstāvīgi.

6. Zemes nodokļa komisijas.

Saskaņā ar likuma 21. pantu īpašumu novērtēšanai un sūdzību izšķiršanai nodibināmas pagastu, apriņķu vai

iecirkņu un galvenā lauku nekustamas mantas vērtēšanas komisijas.

Galvenā komisija sastāv no (22. p.):

- 1) ministru kabineta iecelta priekšsēdētāja;
- 2) finanšu, zemkopības, tieslietu un iekšlietu ministriju pārstāvjiem, pa vienam no katras ministrijas;
- 3) 4 šī nodokļa maksātājiem, pa vienam no Vidzemes, Latgales, Kurzemes un Zemgales, kurus ieceļ uz 3 gadiem zemk. ministrs saziņā ar fin. ministri no apriņķu pašvaldību uzstādītiem kandidātiem pa vienam no katra apriņķa. Tāpat un tik pat daudz ieceļ arī viņu substitūtus.

Apriņķa, resp. iecirkņa komisija sastāv no:

1 attiecīga apriņķa vai iecirkņa nodokļu inspektora, vai viņa palīga, kā priekšsēdētāja;

2) zemkopības un iekšlietu ministriju pārstāvjiem, pa vienam no katras ministrijas;

3) 3 šī nodokļa maksātājiem, kurus līdz ar 3 substitūtiem izvēl apriņķa pašvaldība no apriņķa vai attiecīga iecirkņa padomju uzstādītiem kandidātiem, pa vienam no katra pagasta.

Pagastu komisija sastāv no:

1) pagasta valdes priekšsēdētāja vai viņa vietnieka kā priekšsēdētāja;

2) 1—3 pagasta padomes pārstāvjiem;

3) 3—9 nodokļa maksātāju pārstāvjiem, kuru skaitu noteic un kurus izvēl pagasta padome no šī nodokļa maksātāju vidus.

Atzīmējams, ka pēc 1921. g. rikojuma pagastu komisiju sastāvā neietilpa pagasta padomes pārstāvji (viņu vietā figurēja pagasta darbvedis), tā kā tagadējā sastāvā var ieiet arī nodokļa nemaksātāji, kas zināmā mērā garantē pareizāku novērtēšanas darbu izvešanu.

Likuma 27. pants paredz, ka «galvenā vērtēšanas komisija izstrādā vērtēšanas instrukcijas un sadala pagastus, kur kadastrs un uz tā pamata novērtēšana nav izvesta, grupās pēc arāmās zemes vidējās ienesīguma vērtības, izmantojot iedalīšanai esošos statistiskos datus par zemes labumu, kā arī vajadzības gadījumā izdarot pētījumus uz vietas, piemērojoties Vidzemes kadastra tarifa normām. Vērtēšanu uz vietām galvenās komisijas noteiktos termiņos izved pagasta komisija, sadaloties vajadzības gadījumos atsevišķās apakškomisijās pagasta padomes pārstāvja vadībā, kuras vērtēšanas rezultātus stāda priekšā pagasta komisijai. Pēdējā šos rezultātus pārbauda un saskaņo un noteic katrai vienībai vērtību pilnos latos, noapaļojot sumu uz augšu. Vērtēšanas rezultātus pagasta valde izziņo ipašniekiem, kuri sūdzības par pagasta komisijas izdarīto vērtēšanu var iesniegt attiecīgai apriņķa, resp. iecirkņa komisijai.

Pate novērtēšana notiek sekošā kārtā: Kā jau minēts, galvenā vērtēšanas komisija, saskaņā ar 1921. g. rikojumu, sa-

dalija tos pagastus, resp. Kurzemes, Zemgales un Latgales, kur nebija vēl ieviests zemes kadastris, 10 klasēs (iedalījums iespiests «V. V.» 1923. g. Nr. 202 un «Ekonomista» 1923. gada Nr. 20), nosakot 1 hektara zemes vērtību I. klasē uz Ls 65.—, bet X. kl. uz Ls 20.—. Tādu iepriekšējo novērtējumu izdara uz vietas speciāli taksatori, pēc kuŗu taksācijas tad v e s e l u p a g a s t u ieskaitīja vienā jeb otrā klasē. Šie taksatori bieži vien izbrauca tikai pagastam cauri, kāpēc pagastu iedalīšana klasēs iznāca diezgan pavirša. Sadalīšana notikuse attiecībā uz dārziem un arī tīrumiem. Attiecīgus noteikumus publicēja 1923. g. 14. septembrī un, saskaņā ar tiem, pagastu komisijām novērtēšanu vajadzēja izdarīt līdz tā paša gada 1. novembrim, t. i. 1½ mēn. laikā. Pagasta iedalīšana vienā jeb otrā klasē nozīmē, ka caurmērā visa pagasta zeme nedrīkst būt zemākas vērtības, nekā attiecīgai klasei tā noteikta, piem. V. klasē par 1 ha Ls 45.—. Sprototams, atsevišķas šīs klases zemes daži hektari var būt daudz vērtīgāki, pat līdz Ls 80.—, kā arī mazvērtīgāki — tikai Ls 15.—, bet caurmērā ne zemāk par Ls 45.—. Lai gan šāds paņēmieni neatbilst pilnā mērā patiesiem apstākļiem, tad tomēr nākas atzīmēt, kā arī kadastra izvešana ne katru reizi garantē zemes pareizu novērtēšanu. Tā, piem., pie Vidzemes kadastra izvešanas, kā jau agrāk atzīmējam, muižnieku zemes tika novērtētas zemāk par zemnieku zemēm.

Ņemot vērā sacīto, rodas jautājums — kādu nodokli var uzlikt uz šādā kārtā uzstādīta kadastra pamata? — Valda atziņa, ka zemes nodoklim jābūt mērenam, bet ja to uzliek pēc kadastra, kāds izvests pie mums, tad nav novēršamas lielas kļūdas, kuŗas, ļoti kļūmīgi var atsaukties uz lauku saimniecībām. Jāatzīmē vēl tas, ka pie Vidzemes kadastra izvešanas ņemts vērā zemes attālums no satiksmes ceļiem un pilsētām, kurpretim jaunais kadastris šo apstākli pilnīgi ignorē.

Kas zīmējās uz pļāvām, tad jaunais kadastris tās iedala 5 klasēs (Vidzemes kadastris — 7 klasēs), ieskaitot I. klasē pārplūdināmas pļavas ar laba siena ražu līdz 2000 kg. no 1 hektara Ls 60.— līdz Ls 80.— vērtībā; II. klasē — ar siena ražu Ls 45.—; III. klasē — Ls 30.—; IV. klasē — Ls 15.— un V. klasē — Ls 10.— vērtībā no 1 hektara. Par pļavu atrašanās vietu arī nekas nav minēts.

Ganības sadalītas 3 klasēs: I. klasē 15 ls un III. klasē 3 ls par hektāru.

Meži iedalīti 3 šķirās: I. šķ. ar labi augošu mežu — Ls 25.—; II. šķ. — vidējam augošu mežu — Ls 15.— un III. šķ. ar slikti augošu mežu — Ls 8.— ienākumu no 1 hektāra.

Beigās vēl jāatzīmē, ka likums pielaiž arī nodokļa samazināšanu, ja pazeminājusies apliekamā objekta saimnieciskā vērtība. Tā, piem., ja nav visu saimniecisko ēku, tad nodoklis pazemināms par 50%, ja dažas, tad par zemāku % etc. Tāpat atvieglinājumi, un pilnīgi pamatoti, paredzēti priekš jaun-

saimniecībā. Tā, 1926. g. likuma 16. pants nosaka, ka jaun-saimniecības uz nekultivētas zemes pirmajos 6 gados pēc to ie-gūšanas atsvabinātas no nekustāmas mantas nodokļa valstij un pašvaldībai par labu; 17. pants atsvabina jaunsaimniecības uz fonda zemes no šī nodokļa pirmajos 6 gados valstij par labu.

7. Finansiēlie rezultāti.

Ienākumi no zemes nodokļa mūsu valsts budžetā nav lieli — 1926./27. budžeta gadā tikai 1½ miljona latu. Lai šos ienākumus pavairotu, daži ieteic paātrināt zemes kadastra iz-izvešanu, nododot to pašvaldībām. Tomēr tādā gadījumā ra-stos vēl lielāks juceklis zemes novērtēšanā, nekā līdz šim.

XX. Ēku nodoklis jeb pilsētu un miestu nekustāmu īpašumu nodoklis.

1. Aplikšanas metodes agrākos laikos.

Pilsētu un miestu nekustāmu īpašumu nodokļa avots — ie-nākumi no pilsētu un miestu nekustāmās mantas, resp. ēkām, kāpēc šo nodokli sauc arī par ēku nodokli (podomovij nalog, Gebäudesteuer). Nodokļa subjekts — nekustāmas mantas īpašnieks vai ilggadīgs nonnīeks, pie kam atzīmējams, ka katras valsts attiecīgs likums to fiksē.

Ēku nodoklis pirmā laikā bija sakusis ar zemes nodokli un sāk no pēdējā atdalīties līdz ar pilsētu attīstību. Tā, Francijā tas par atsevišķu nodokli pārvērtās tikai 1891. g., Prūsijā — 1861. g. un Krievijā — 1863. g. Dažās valstīs šis nodoklis tiek iekasēts no pilsētu, miestu un lauku ēkām, bet citās tikai no pil-sētu ēkām vien. Aplikšanas metodes no sākuma bija ļoti vien-kāršas — aplika pēc ārējām pazīmēm. Tā Anglijā 1662. gadā ņēma 2 šiliņus no kamīna, bet sākot ar 1699. g. pēc logu un durvju skaita. Sevišķi sīki šī aplikšanas sistēma bija izstrādāta Francijā, kur pilsētas pēc iedzīvotāju skaita bija sadalītas gru-pās un ēkas tika apliktas pēc logu un durvju skaita. Pie tam ņēma vērā durvju rakstūru, t. i. iedalīja tās vienkāršās dzī-vokļu durvis etc. Šāds aplikšanas veids atstāja nelabvēlīgu iespaidu uz būvju rakstūru, jo būvēja ēkas ar nedaudziem logiem un tādā kārtā radās nehygieniski dzīvokļi. Vēlāk ārējo pazīmju skaits, sakaŗā ar būvju diferenciāciju, ievērojāmā mērā pavai-rojās; kāpēc radās vajadzība meklēt citus aplikšanas veidus. Sāk būvēt namus izīrēšanai un līdz ar to parādās īres maksa, kuŗa izrādās par labāku mērogu namu ienākumu noteikšanai, nekā ārējās pazīmes kopā ņemot. Arī attiecībā uz neizīrētiem namiem rodās iespēja noteikt viņu ienesīgumu, salīdzinot tos ar līdzīgiem izīrējamiem namiem. Tomēr šis veids māju no-vērtēšanā tiek ierobežots no ekonomiskām attiecībām, t. i. var

pielietot tikai tur, kur valda namu izīrēšanas sistēma. Tāpēc arī dažās valstīs, piem., Austrijā, pastāv jaukta aplikšanas sistēma. Tanīs vietās Austrijā, kur puse no visām mājām tiek izīrēta, aplikšanu praktizē pēc īres maksas, bet citās vietās šo aplikšanas veidu piemēro tikai attiecībā uz faktiski izīrētām mājām, kurpretim pārējās sadala klasēs un aplik pēc zināmiem tarifiem, resp. pēc ārējām pazīmēm. Kas zīmējās uz rūpniecības iestāžu un noliktāvu ēkām, tad tās aplik pēc ariāla, t. i. apbūvētā zemes gabala lieluma. Tā tad, aplikšanas metodes attīstās līdz ar saimnieciskās dzīves attīstību.

Īres maksa visā visumā atzīstama par pilnīgāku māju ienākumu mērogu, jo tanī pilnīgāki atspoguļojās šie ienākumi. Bez šaubām, jāatzīst, ka pielietojot šo aplikšanas mērogu, ir iespējams uzvert faktisko mājas ienākumu, lai gan īres maksa ir mājas brutto ienākumi. Mājas uzturēšana kārtībā un eksploatacija arī prasa zināmus izdevumus, kā piem., nepieciešamiem remontiem, ielu un trotuāru uzturēšanai etc., un bez tam vēl jāņem vērā tas apstāklis, ka dažreiz telpas var stāvēt ilgāku laiku neizīrētas. Visus šos apstākļus jāņem vērā pie nodokļa uzlikšanas, jo taisnības princips prasa faktisko, bet nevis teorētisko ienākumu aplikšanu. Tā tad, jāapliek faktiskie netto ienākumi, t. i. ienākumi, kurus dabūjam, atvelkot no brutto ienākumiem nepieciešamos izdevumus. Praktiskā dzīvē šo prasību pilnos apmēros nav iespējams ievērot, jo fiskam nav iespējams aprēķināt katras atsevišķas ēkas netto ienākumus. Tāpēc arī fiskus parasti izkalkulē vidējo nepieciešamo izdevumu procentu, kurū tad atvelk no ēkas brutto ienākuma un dabūto tāda kārtā netto ienākumu aplik ar ēku nodokli. Bez šaubām, šāda aplikšanas kārtība priekš fiska iznāk daudz ērtāka un lētāka.

Daži autori, piem. Mirbachs, negrib atzīt ēku nodokli par patstāvīgu nodokli, bet apgalvo, kā tas ir kapitāla nodoklis, izejot no tā viedokļa, ka ēkas nav nekas cits, ka zināma veida kapitāla ieguldījums. Šim viedoklim tomēr nevar piekrist.

Jaunākos laikos sastopāmi sekoši 4 aplikšanas veidi:

- 1) aplikšana pēc ienākuma;
- 2) pēc vērtības, t. i. pēc tirgus vai ienesīguma vērtības;
- 3) iedalot ēkas klasēs un
- 4) pēc ariāla jeb apbūvētās zemes platības.

Pirmā vietā bez šaubām, jāstāda ēku aplikšana pēc ienesīguma. Bet piemērot šādu aplikšanas veidu iespējams tikai tur, kur iespējams konstatēt ēku ienesīgumu. Ja pēdējo sasniegt nav iespējams, tad, pats par sevi saprotāms, jāpielieto citi aplikšanas veidi. Aplikšana pēc vērtības, sevišķi tirgus vērtības aiz mums jau zināmiem iemesliem stādāma zemāk par aplikšanu pēc ienākuma. Pie aplikšanas pēc ienesīguma vērtības arī krit svarā mums jau zināmie iebildumi, sevišķi attiecībā uz tās noteikšanu. Šinī gadījumā vispirms jākonstatē ēkas netto ienākumi un tad tas jākapitalizē uz zināmu procentu, bet uz kādu? — Ja kapitalizācijas procentu noteiktu, piem., uz 4—5% un tādu pat nodokļa normu, tad drīz izrādītos, ka šā-

das likmes ir nederīgas. Saprotāms, viņu koriģēšanu var izdarīt likumdošanas kārtībā, bet, kā zināms, nodokļu likumu grozīšana neiet tik ātri, kā to prasa reālā dzīve. Tā tad, ņemot par pamatu ēku nodoklim ienesīguma vērtību, pašu nodokli var pārvērst par visai kļūmīgu nodokli.

Kas zīmējas uz klasu un ariāla nodokli, tad šādi aplikšanas veidi dzīvē nāk ļoti reti priekšā.

2. Krievijas ēku nodoklis.

Krievijā ēku nodokli — podomovij nalog — ieveda 1863. gadā, kad atcēla pilsētu iedzīvotāju personīgo nodokli. Lidz 1910. g. reformai pilsētu imobiļu nodokli ņēma repartīcijas kārtībā, nosakot likumdošanas ceļā šī nodokļa kontingentu priekš visas valsts. Pēdējo sadalīja pa atsevišķām gubernām, kur to savukārt gubernu zemstu sapulces sadalīja pa atsevišķām pilsētām un miestiem. Pirmā laikā nodokļu kvote lidzinājās 0,3% no imobiļu vērtības, pie kam viņu novērtēšana atsevišķās gubernās un pilsētās bija ļoti dažāda, bet pārvērtēšana notika pēc ilgākiem laika periodiem. 1910. g. likums repartīcijas sistēmu atcēla un viņas vietā ieveda kvotatīvo, liekot par aplikšanas pamatu īpašuma vidējo tīro ienākumu. Ienākumu noteikšanai imobiļu īpašniekiem ik pa 5 gadiem reizi vajadzēja iesniegt attiecīgām iestādēm deklarāciju. 1911./12. gadā nodokļa kvote bija noteikta uz 6% no vidējā tīrā ienākuma un viss šis nodoklis deva valstij apm. 25 miljonu rubļus ienākumu. Noteicot imobiļu ienākumu pēc iesniegtām deklarācijām, vispirms konstatēja brutto ienākumu pēc vidējām īres cenām un no pēdējā, t. i. brutto ienākuma atvilka izdevumus par īpašuma uzturēšanu, apdrošināšanu, remontiem, apsargāšanu etc. Izdevumu noteikšanai pilsētas sadalīja vairākās grupās, bet atsevišķus imobiļus vienas pilsētas rajonā arī vairākās grupās, ņemot par pamatu būvmateriālu. Tādā kārtā tad arī konstatēja vidējo netto ienākumu. Gadījumā, ja nebija iespējams pēdējo konstatēt, tad par tādu uzlūkoja 5% no īpašuma vērtības, nosakot pēdējo pēc hipotēku bankas vai apdrošināšanas biedrību taksācijām.

3. Latvijas vienreizīgais pilsētu un miestu nekustāmu īpašumu nodoklis.

Latvijā Kr. likums par nodokli no pilsētu un miestu nekustāmiem īpašumiem bija spēkā pēc Latvijas nodibināšanas. 8. novembrī 1919. g. Tautas Padome pieņēma likumu par vienreizīgu nodokli no pilsētu un lauku nekustāmiem īpašumiem, kurā, salīdzinot to ar agr. Krievijas likumu, daudz nekas nav grozīts. Saskaņā ar šo likumu, nodokļa kvote noteikta uz 3% no nekustāmās mantas taksācijas vērtības, kuru noteica sevišķas komisijas. No šī nodokļa augšminētais likums atbrīvoja valsts īpašumus un izpostītās ēkas pilsētās, tā kā aplikāmo

objektu skaits ievērojāmā mērā samazinājies. 1921. g. budžetā bija paredzēts ieņemt no šī nodokļa 20½ miljonu rubļu.

4. 16. septembra 1921. g. ministru kabineta rīkojums.

16. septembrī 1921. gadā ministru kabinets 16. jūlija 1919. g. likuma kārtībā izdeva «Rīkojumu par nodokli no nekustāmiem īpašumiem pilsētās un miestos» (iespiests «Likumu un valdības rīkojumu krājumu» 1921. g. 19. burtn.), kurš ar nelieliem pārgrozījumiem bija spēkā līdz 1927. g. 15. jūnijā 1926. g., šo rīkojumu pārvērtā par likumu, saprotams, pārstrādātā veidā (publicēts «Likumu un ministru kabineta noteikumu krājumu» 1926. g. 12. burtn.). Šī likuma pēdējais, 55. pants nosaka, ka nodoklis aprēķināms sākot ar 1926. maksāšanas gadu, kam praktiskas nozīmes nav, jo faktiski to sāks aprēķināt pēc jaunā likuma tikai par 1927. gadu.

5. 1926. g. 15. jūnija likums.

Kā jau minēts, 1926. gada likums maz atšķiras no iepriekšējiem rīkojumiem. 1. pants nosaka, ka ar nodokli valstij un pašvaldībām par labu aplikama visa nekustāmā manta pilsētu un miestu administratīvās robežās, izņemot, saskaņā ar 2. pantu, 1) valstij un pašvaldībām piederīgā nekustāma manta (ja tā tiek eksploatēta viņu pašu vajadzībām); 2) labdarības, izglītības, zinātnisko, kultūrēlo un sporta biedrību nekustāma manta; 3) baznīcas, lūgšanas namus, sinagogas, klosterus, kapsētas un tamlīdzīgas iestādes; 4) publiskā lietošanā esošos satiksmes ceļus; 5) rūpniecības ēkas un citas ēkas, kuŗas kara laiku apstākļu dēļ atstātas bez izmantošanas un nedod nekādus ienākumus; 6) nekustāmu mantu, no kuŗas nodoklis ir mazāks par 2 latiem.

Saskaņā ar šā likuma 4. pantu, nodokli ņem no nekustāmas mantas ienesīguma vērtības, kuŗu noteic par trīsgadīgiem laikmetiem, atvelkot no notecējušā trīsgadējā nodokļa aprēķināšanas perioda pēdējā gada bruto ienākumiem noteiktās procentes izdevumiem un kapitālizējot atlikumu uz 5%. Šādu pat nodokļa aprēķināšanas mērogu atrodam jau 16. sept. 1921. g. rīkojumā, starpība tikai tā, kā tur kapitālizācijas procents noteikts uz 10%. Tālāk, 9. pants nosaka, ka nodokli ņem 1½% apmērā no mantas ienesīguma vērtības, pie kam ¼ daļa no šī nodokļa nāk valstij un ¾ daļas attiecīgām pašvaldībām par labu. Nodokļa kvote 1921. g. rīkojumā bija noteikta uz 4% (2% valstij un 2% pašvaldībām par labu). Tātad, pēc jaunā likuma nodoklis paaugstināts par 50%. Atzīmējams vēl tas, ka 1921. g. rīkojumā paredzētie atvilkumi no bruto ienākuma bija stingri noteikti, kurpretim 1926. gada likuma 4. panta 2. piezīme viņu noteikšanu atstāj finansu ministra kompetencē, tādā kārtā atstājot spēkā grozījumus, kādi tika ievesti

1922. g. Bez šaubām, no šo atvelkāmo izdevumu apmēriem ir atkarīgs paša nodokļa augstums. Atvilkumu procenti priekš visām valsts daļām nav vienādi un tie, saskaņā ar finansu ministra 1. novembrī 1922. gadā izdoto attiecīgo rīkojumu, svārstās no 20—90%. Tāpat tie nav vienādi katrā atsevišķā pilsētā, tā piem., Rīgā visi nami, skatoties pēc dzīvokļa labierīcībām, sadalīti 3 kategorijās, pie kam I. kategorijā ieskaitīti moderni mani ar kanalizāciju un centrālo apkurināšanu, II. kat. — mūra mani ar kanalizāciju un III kat. — visi pārējie nami. Bez tam, katras atsevišķas kategorijas nami iedalīti vēl 3 šķirās. Par apkurināšanas un citiem izdevumiem likums atļauj atvilkt:

	I. šķiras	II. šķiras	III. šķiras
I. kat namiem	60%	65%	70%
II. „ „	70%	75%	80%
III. „ „	80%	85%	90%

Bez tam ņem vērā vēl citus faktoros, tā no I. kategorijas I. šķiras namu (ar I. šķiras veikaljiem) ienākumiem var atvilkt tikai 20%. Rīgas nami sadalīti pēc ielām zināmos rajonos, t. i. pie aplikšanas vispār maz rēķinas ar katra aplikāmā objekta individuālo raksturu, kurpretim bij. Krievijas 1910. g. likums šinī ziņā gāja tālāk, jo tas namus vērtēja pēc būvmateriāla un ievēroja arī citas namu individuālās īpašības.

Citās Latvijas pilsētās arī izvesta namu iedalīšana rajonos. Tā, Jūrmala ar Sloku sadalīta 3 rajonos, Liepāja — 3, Daugavpils — 2, Jelgava — 2 rajonos un pārējās pilsētas — centra un nomaļu namos. Atvelkāmo izdevumu procenti viņās svārstās no 60—75%.

6. Nodokļa aprēķināšana, apmērs, prsūdziņas un sodi.

Ņemot vērā to, ka atvelkāmo izdevumu procentu normu nosacīšana atstāta finansu ministram, jāatzīst, ka jaunais Latvijas likums par nodokli no nekustāmās mantas pilsētās un miestos nav uzlūkojams par stabilu. Šī likuma pirmie 2 elementi, t. i. kapitālizācijas procents un nodokļa kvote ir stabili, bet trešais, no kura arī atkarājās paša nodokļa apmēri, nav stabils, jo viņa nosacīšana atstāta vienas personas kompetencē. Nevar šo likumu uzlūkot arī par pilnīgu, jo viņā nav paredzēti atvilkumi par izdarītiem remontiem, kādā ziņā tāni manāms agr. Krievijas likuma iespaids. Turpretim citās valstīs, piem., Francijā pēc 1914. likuma nodokli ņem pēc īres maksas, pie kam no mūra ēkām atvelk 20% un no pārējām — 40% izdevumiem. t

Kā jau aizrādīts, jaunais likums kapitālizācijas procentu nosaka uz 5% un nodokļa likmi — uz 1½% no kapitālizētās ienesīguma vērtības. Saskaņā ar to, nodoklis tagad par 50% augstāks kā līdz šim. Likuma 5. pants nosaka, ka gadījumā, ja mantu vai tās daļu lieto pats īpašnieks, ja to izdod par paze-

minātu maksu vai bezmaksas lietošanā citiem, vai pagaidam neizmanto, tad ienesīguma vērtību aprēķina pēc vidējā bruto ienākuma no līdzīgas nekustāmas mantas pilsētā vai miestā. Atzīmējams arī, ka no nodokļa atbrīvotas jaunbūves 3 gadu laikā no viņu pabeigšanas momenta. Nodokli, saskaņā ar likuma 10. pantu, maksā nekustāmas mantas īpašnieks.

Kas zīmējas uz šī nodokļa pārzināšanu, resp. sadalīšanu, tad tā atrodās sevišķu komisiju rokās, kuŗas pilsētās un miestos sastāv no vietējā nodokļu inspektora vai viņa vietas izpildītāja kā priekšsēdētāja, no viena pilsētas resp. miesta pašvaldības priekšstāvja un 5 pilsētas, resp. miesta domes izvēlētiem šī nodokļa maksātājiem. Bez vietējam komisijām pie Nodokļu dēpartamenta pastāv arī galvenā komisija, kuŗa sastāv no: 1) Nodokļu departamenta direktora vai viņa vietas izpildītāja kā priekšsēdētāja; 2) pa vienam priekšstāvim no Tieslietu un Iekšlietu ministrijām un Rīgas pilsētas valdes; 3) Rīgas pilsētas architekta un 4) 4 Rīgas pilsētas domes izvēlētiem šī nodokļa maksātājiem līdz ar attiecīgu substitūtu skaitu. Tā tad, galvenā komisija sastāv no 5 ierēdņiem un 4 nodokļa maksātājiem. Bez tam, likums piešķir pilsētu un miestu kongresa birojam tiesības sūtīt uz komisiju sēdēm 2 priekšstāvjus ar balsstiesībām, bet pēdējo neierašanās netraucē komisiju darbību. Komisiju locekļus un viņu substitūtus no nodokļu maksātāju vidus izvēl uz 3 gadiem.

Katram šī nodokļa maksātājam jāiesniedz attiecīgs paziņojums jeb deklarācija par viņam piederošo īpašumu līdz katra gada 1. septembrim. Par paziņojumu neiesniegšanu draud sods līdz 100 latiem. Iesniegtās deklarācijas pārbauda vietējās nekustāmas mantas nodokļa komisijas, noteic nodokļa sumas un izsūta katram maksātājam līdz 1. maijam nodokļa listi, kuŗā uzrāda aprēķināto mantas vērtību un nodokļa sumu, kā arī pārsūdzības kārtību. Par nodokļa listu izsūtīšanu izsludina «Valdības Vēstnesī,» no kuŗa datuma arī skaitās pārsūdzību iesniegšanas termiņš. Ja maksātājs atrod aprēķināto sumu par augstu, tad tas var iesniegt 1 mēneša laikā no minētās izsludināšanas dienas «V. V.» savus iebildumus attiecīgai pilsētas resp. miesta komisijai, kuŗa to skata cauri un ievēro vai atraida, par ko paziņo iebildumu cēlājam. Pilsētu resp. miestu nekustāmas mantas nodokļa komisiju lēmumi pārsūdzāmi pēc būtības galvenai komisijai 14 dienu laikā, skaitot no lēmuma paziņošanas dienas maksātājam, bet galvenās komisijas lēmumi pārsūdzāmi Senātam 1 mēneša laikā no šī lēmuma paziņošanas dienas sūdzētājam. Pārsūdzība iesniedzama galvenai komisijai uz Senāta vārda, kuŗu komisijas priekšsēdētājs līdz ar savu atsauksmi un, pieliekot klāt galvenās komisijas lēmuma norakstu, nosūta Senātam. Pēdējais pārsūdzību lūko cauri vienīgi kasācijas kārtībā, bet ne pēc būtības. Pārsūdzību iesniegšana galvenai komisijai un Senātam neaptur nodokļa nomaksu. Atzīmējams, ka arī fiska priekšstāvim, t. i. pilsētas resp. miesta komisijas un arī galvenās komisijas priekš-

sēdētājiem dotas protesta tiesības attiecībā uz tiem komisijas lēmumiem, ar kuriem tie nav mierā. Savus protestus tie var iesniegt 14 dienu laikā, t. i. pilsētas resp. miestu komisijas priekšsēdētājs — galvenai komisijai, bet pēdējās komisijas priekšsēdētājs — Senātam. Saskaņā ar likuma 42. pantu, tiklab galvenās, kā arī pilsētu resp. miestu nodokļa komisiju priekšsēdētāji var attiecīgās komisijās ierosināt nodokļa komisiju lēmumu caurskatīšanu no jauna tādās lietās, par kurām 3 gadu laikā atklājušies jauni apstākļi, kas nav ievēroti pirmo reizi, nodokli uzliekot vai lietu skatot cauri.

Nodoklis samaksājams ikgadus līdz 1. septembrim, bet pēc mēneša to piedzen paredzētā kārtībā līdz ar soda naudu 1% apmēros par katru mēnesi no nesamaksātās nodokļa sumas. Saskaņā ar likuma 48. pantu, gadījumā, ja maksātājs iesniegtā paziņojumā, iebildumā vai paskaidrojumā, kā arī pārsūdzībā ar nodomu sniedz nepareizas ziņas, lai panāktu nodokļa uzlikšanu mazākā apmērā, vai lai pavisam no tā izvairītos, tad viņam var uzlikt naudas sodu līdz 10-kārtīgam apmēram, rēķinot no sumas, kuŗu valsts un pašvaldības iestādes nepareizu ziņu iesniegšanas dēļ varēja zaudēt. Likuma 51. pants piešķir finansu ministrim tiesības uz maksātāju lūgumu, kuŗa manta cietusi no ugunsgrēka, plūdiem, vai citiem nelaimes gadījumiem, vai kuŗš atrodas sevišķi spaidīgos apstākļos, valstij par labu ņemamo nodokļa daļu samazināt vai pavisam atlaist, — bet pašvaldībai pienākošo nodokļa daļu samazināt vai pavisam atlaist var tikai ar pēdējās piekrišanu.

Kas maksā nodokli no nekustamas mantas pilsētās un miestos? Atbildot uz šo jautājumu, jārēķinājas ar sekošiem apstākļiem: Gadījumā, ja nepastāv aprobežojumi attiecībā uz īres maksām pilsētu namos, tad var nākt priekšā šī nodokļa pārcelšana no namu īpašniekiem uz telpu īrētājiem. Pēdējā varbūtība cieši saistīta ar telpu pieprasījumiem un piedāvājumiem. Ja pieprasījumi pēc telpām ir stipri, tad to iespējams pārceļ uz īrniekiem, bet ja neapdzīvotu dzīvokļu daudz, tad nodoklis var krist uz pašiem namu īpašniekiem. Tā tad, šinī ziņā var būt dažādas variācijas. Kas zīmējas uz tagadējiem apstākļiem Latvijā, tad, pateicoties pastāvošam īres likumam, šo nodokli nav iespējams pārceļ uz īrniekiem, neskatoties uz to, ka telpu pieprasījumi lielā mērā pārsniedz viņu piedāvājumus.

Pārrēķinot nodokli no tīra ienākuma, tas augstāks kā pirms kara. Piemēram, ja imobiļa brutto ienākumi gadā līdzinās 1000 latiem, tad, atskaitot 40% izdevumu, netto ienākumi līdzināsies Ls 600.—, kuŗus kapitalizējot uz 10% dabūsim ienesīguma vērtību Ls 6000. un 1½% nodokļa no tās — Ls 120.—

6. Ēku nodoklis citās valstīs.

Pirmo reizi ēku nodoklis Prūsijā ieviests 1861. gadā. Līdz 1893. gadam ar šo nodokli aplika visas ēkas, izņemot valstij, pašvaldībām piederošās un arī lauksaimniecības ēkas,

kā arī visas jaunbūves pirmos 2 gadus. Par nodokļa mērogu nodēvēja īres maksas, bet tanīs vietās, kur tās bija grūti konstatēt, pēc ārējām pazīmēm. Nodokļa likme līdzinājās: no tirdzniecībā izmantotām telpām — 4% un rūpniecībā izmantotām telpām — 2%. Tagad Prūsijā nekustāmo mantu apliek pēc tirgus vērtības, kuŗa, saskaņā ar attiecīga likuma noteikumiem, revidējama ik pēc 15 gadiem. 1893. g. Prūsija atteicās no ēku nodokļa par labu pašvaldībām. Pēc ienesīguma apliek Saksijā, Meklenburgā etc., bet pēc īres maksas — Bavārijā u. c. Bavārijā apliek arī lauksaimniecības ēkas pēc arīāla.

Francijā līdz pat 1914. gadam, sākot no Lielās revolūcijas laikiem, pastāvēja logu un durvju nodoklis. 1882. gadā ēku nodokli pārvērtā par pastāvīgu nodokli, atdalot to no zemes nodokļa, bet 1890. gadā to pārvērtā par kvotatīvu nodokli, jo agrāk tas bija repartīvs. Tani pašā laikā namu un citas ēkas iedalīja, vadoties no viņu atrašanās vietas, vairākās klasēs. Tikai 1914. gadā stājās spēkā reformētais pilsētu ēku nodoklis, kuŗš par aplikšanas mērogu pieņēma īres maksu, pieļaudams atvilkumus pie apdzīvotām ēkām 25%, bet pie rūpniecības ēkām — 40%, bet jaunbūves atsvabinot no nodokļa 2 gadu laikā. Līdz 1914. gadam šī nodokļa likme līdzinājās 3,6%, 1914. gadā to paaugstināja līdz 4%, bet kara laikā pat līdz 10%.

Anglijā namu nodoklis pastāvēja līdz 1. aprīlim 1924. g., pie kam līdz 1851. gadam to ņēma kā valsts nodokli no durvju un logu skaita, bet pēc 1851. g. par šī nodokļa mērogu noteica īres maksu. Jaunākos laikos tam piemīt jaukts raksturs, t. i. viņš atgādina namu, īres maksas un ienākumu nodokļus, pie kam Irijā to nebūt nepazīst. Pirms šī nodokļa atcelšanas bija noteikts (1890. g.) zināms eksistences minimums, t. i. nami, kuŗu īres maksas nepārsniedza 20 m. st., bija brīvi no nodokļa. Tāpat bija ieviesta zināma progresija, piem., telpas ar īres maksu no £ 20.— līdz £ 40.— tika apliktas ar 2—3 pensiem no katras mārč. st.; no £ 40.— līdz £ 60.— ar 4—6 pens., bet virs £ 60.— ar 6—9 pensiem no katras mārč. st. 1892. g. šis nodoklis iztaisīja 9,37% no īres maksas. Pirms kara šis nodoklis deva apm. 2 milj. mārč. st. ienākumu valsts kasei, bet sākot ar 1. apr. 1924. g. to pilnīgi atcēla. Tagad pašvaldības Anglijā šī nodokļa vietā ņem dzīvokļu un zemes nodokļus.

XXI. Tirdzniecības un rūpniecības aplikšana.

Gewerbsteuer, promislovoje abloženije).

1. Aplikšana pēc ārējām pazīmēm.

Ar tirdzniecības-rūpniecības nodokli apliek tirdzniecības, rūpniecības un tamlīdzīgus peļņu nesošus uzņēmumus. Zem šī nosaukuma bieži apvieno daudzus un dažādus ienākumu avotus, tā kā grūti visus viņus uzrādīt. Tā paša iemesla dēļ

vienā valstī ar šo nodokli apliekamo objektu skaits šaurāks, bet citā atkal plašāks. Visu apliekamo objektu nosaukšanu nedod arī mūsu likums par tirdzniecības-rūpniecības nodokli (iespiests «Lik. un min. kab. noteikumu krājumā» 1924. g. 23. burtn.), kuŗa 1. pants skan šā: «Tirdzniecības-rūpniecības nodokli ņem no tirdzniecības, rūpniecības un citiem peļņu nesošiem uzņēmumiem, kuŗi darbojas Latvijas robežās, izņemot 2. un 3. pantā uzskaitītos». Tā tad, mūsu likums nedod noteiktu šī nodokļa objektu definīciju, bet, nelūkojoties uz to, iespējams konstatēt vienu kopīgu sērđi, un, proti, ar tirdzn.-rūpn. nodokli aplik: 1) vielu apstrādāšanas darbību un 2) tirdzniecību līdz ar transportu, banku, apdrošināšanas u. c. nozarēm. Kā vispārīga parādība atzīmējama, ka lauksaimniecība un mezsaimniecība atbrīvotas no tirdzn.-rūpniecības nodokļa, nelūkojoties uz to, ka tās savus ražojumus pārdod brīvā tirgū. Turpretim blakus lauksaimniecībai un mezsaimniecībai darbojošās rūpniecības nozares ar šo nodokli tiek apliktas uz tādiem pať pamatiem, kā pārējās rūpniecības nozares. Kas attiecas uz kalnrūpniecības aplikšanu, tad tā dažādās valstīs ir dažāda, tāpat kā dzelzceļu aplikšana. Dažās valstīs pēdējos ar tirdzn.-rūpniecības nodokli aplik seviškā, likumdošanas ceļā noteiktā kārtībā, kā, piemēram, Latvijā tos, t. i. privātām sabiedrībām piederošus dzelzceļus aplik pēc vispārējā tirdzn.-rūpniecības nodokļa likuma. Dažās valstīs, piem. Francijā, ar tirdzn.-rūpniecības nodokli aplik arī brīvās profesijas, t. i. ārstus, advokātus etc., kurpretim Latvijā tās no šī nodokļa atbrīvotas.

Attiecībā uz aplikšanas veidiem atzīmējams, ka tirdzn.-rūpniecības nodokli var ņemt tieši no apliekamo uzņēmumu ienākumiem, jeb atkal pēc aprēķinātā ienākuma, ņemot par pamatu šādai aprēķināšanai uzņēmumu ārējās pazīmes.

Agrākajos laikos rūpniecību kā patstāvīgu aplikšanas objektu nepazīna, jo tā bija cieši saistīta ar zemi. Piemēram, Krievijā kalēju pielīdzināja arklam, zvejnieka tīklu — arī arklam u. t. t. Vēlāk, kad rūpniecības aplikšana atdalījās no zemes aplikšanas, tās ienākumu centās noteikt, kā citās nozarēs, pēc zināmām ārējām pazīmēm, no kam arī ar laiku izstrādājis patentu un repartīciju sistēmas.

2. Patentu sistēma.

Patentu sistēma pilnā mērā bazējas uz ārējām pazīmēm un, tai pastāvot, visi uzņēmumi tiek sadalīti, raugoties pēc iedomātā ienākuma, vairākās kategorijās, piem., bankas nama ienākumus noteic augstākus, nekā veļas mazgātavas etc. Sakarā ar to, visus rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumus sadala vairākās kategorijās, noteicot priekš katras kategorijas nodokļa apmērus. Dažreiz pie uzņēmumu iedalīšanas kategorijās ņem vērā arī ģeogrāfisko koeficientu, t. i. uzņēmumu atrašanās vietu, jo nav šaubu, ka uzņēmumiem apdzīvotos centros daudz lielāki ienākumi, nekā provincē. Tāpēc arī agrāk

Krievija bija sadalīta vairākos rajonos un joslās, priekš kurām arī bija noteikti sevišķi nodokļa apmēri.

Nosakot uzņēmuma ienākumus, starp citu, ņēma vērā arī ieguldītā kapitāla apmērus, tāpat darba mašīnu daudzumu, strādnieku skaitu, ražojumu daudzumu, izmaksāto algu kopsumu, nomas maksas u. t., ar vienu vārdu, daudzas un dažādas ārējas pazīmes, kuŗas uzskaitīt pat nav iespējams. Jāņem vērā vēl tas apstāklis, ka attīstoties rūpniecībai un tirdzniecībai, pieaug arī ārējo pazīmju skaits, tā kā beidzot atsevišķam uzņēmumam radās savas īpatnējas ārējās pazīmes. Nelūkojoties uz to, nodokļa aparāts vēl nebija tik tālu attīstījies, ka pie aplikšanas varētu ņemt vērā katra uzņēmuma individuālās pazīmes, kas, bez šaubām, jāuzlūko par patentu sistēmas trūkumu. Par tādu pat trūkumu jāuzlūko arī tas apstāklis, ka šī sistēma neņem vērā konjunktūru un uzņēmuma parādu procentus, kādi faktori jaunākos laikos atstāj lielu iespaidu uz uzņēmumu rentabilitāti, resp ienākumiem. Tāpat šai sistēmai pastāvot, nav iespējams ievērot zināmu eksistences minimumu, kā arī nodokļa progresiju, un visi mēģinājumi šini virzienā nav devuši redzamus rezultātus, kaut gan tie pa daļai arī izvesti nepareizi. Vispār, pastāvot patentu sistēmai, var aplikēt vienīgi vidējo, iedomāto ienākumu, bet ne faktisko, kā arī nav iespējams vajadzības gadījumos pacelt valsts ienākumus no tādā kārtībā uzliekamā tirdzn.-rūpniecības nodokļa.

3. Repartīcijas sistēma.

Ar laiku tirā patentu sistēmā kā korektīvu ievēd repartīcijas sistēmu, par kādu, piem., Krievijā uzlūkojams 1885. gada likums par tirdzniecības un rūpniecības papildu aplikšanu. Minētais likums neatcēla patentu sistēmu, jo arī pēc viņa izdošanas tirdzniecības-rūpniecības nodokļa kontingentu priekš visas valsts noteica pēc uzņēmumu ārējam pazīmēm, bet tikai šī kontingenta sadalīšanā pa atsevišķiem uzņēmumiem pieaicināja arī maksātāju priekšstāvjus, lai tādā kārtā sadalītu tirdzn.-rūpn. nodokli starp uzņēmumiem daudz maz pēc viņu maksāšanas spējam. Tomēr arī šī sistēma nevarēja pilnīgos apmēros izsmelt uzņēmumu maksāšanas spējas un bieži vien tika pielaistas kļūdas. Nav šaubu, šī nodokļa uzlikšanas labākais mērogs— uzņēmumu faktiskais ienākums, bet konstatēt to iespējams vienīgi pēc īpašnieku iesniegtām deklarācijām, kas savukārt izvedams valstīs, kur uzņēmēji pietiekoši apzinīgi un inteliģenti.

4. Uzņēmumu aplikšana, kuŗiem jādod pārskats par savu darbību.

Jaunākos laikos valstīs, kuŗās pastāv tirdzniecības-rūpniecības nodoklis, pieņemts iedalīt visus tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumus 2 lielās grupās: 1) uzņēmumos, kuŗiem

jānodod pārskats par savu darbību, kā: akciju sabiedrības, paju sabiedrības etc., un 2) uzņēmumos, kuriem šāds pārskats nav jānodod. Pie pēdējās grupas pieskaitāmi visi tie uzņēmumi, kuri pieder fiziskām personām un komanditsabiedrībām. Attiecībā uz I. grupas uzņēmumiem, kuriem jānodod pārskats par darbību jau saviem akcionāriem vai paju īpašniekiem, fiskum nav šaubu, ka pārskats sastādīts saskaņā ar faktiskiem datiem, resp., ka grāmatvedība atspoguļo uzņēmuma apgrozījumus un peļņu, kāpēc arī tos iespējams aplikēt ar tirdzn.-rūpniecības nodokli saskaņā ar pārskatā uzrādītiem datiem. Turpretim attiecībā uz II. grupas uzņēmumiem, kuri faktiski maksā šī nodokļa lielāko daļu, fiskum var rasties šaubas par grāmatvedības pareizību, kāpēc jārod arī cits aplikšanas kritērijs. Ievērojot to, dažās valstīs II. grupas uzņēmumus kā tirdzniecības, tā arī rūpniecības, sadala vairākās kategorijās pēc tirdzniecības un rūpniecības veida un preču šķirām. Tālāk, priekš katras šādas kategorijas uzņēmumiem aprēķina, cik viņi caurmērā var netto pelnīt (procentos) no visas apgrozības un tad arī atkarīgi no tam uzliek tirdzniecības-rūpniecības nodokli. Bet kā noteikt apgrozības apmērus priekš katra atsevišķa uzņēmuma? Lai to sasniegtu, katra II. grupas uzņēmuma īpašnieka pienākums — iesniegt līdz zināmam datumam deklarāciju par viņam piederošā uzņēmuma apgrozību, bet tā kā var rasties šaubas par deklarācijā uzrādītās apgrozības pareizību, tad blakus tai deklarācijā uzrādāmas arī vairākas ārējas pazīmes, piem., kur veikals atrodas, ieņemto telpu daudzums, kalpotāju skaits, ires maksa etc. Un tikai ņemot vērā visus šos faktorus, nosaka priekš katra uzņēmuma maksājamā tirdzn.-rūpniecības nodokļa sumu. Šāda kārtība, starp citu pastāv Francijā un Latvijā.

Agr. Krievijā, kā atzīmēts, arī pastāvēja repartīcijas sistēma, t. i. pie repartīvā tirdzn.-rūpniecības nodokļa kontingenta sadalīšanas ņēma vērā izrēķināto vidējo peļņas procentu un arī ārējās pazīmes. Tomēr jāatzīmē, ka tur nodokļa kontingents priekš visas valsts bija jau noteikts iepriekš un tas katrā ziņā bija jāiekasē. Ja mūsu valsts budžetā paredzēts ieņemt no tirdzn.-rūpniecības nodokļa 3,7 miljonu latu, tad, pastāvot agrākai Krievijas sistēmai, šī summa tiešām arī būtu jāiekasē, kurpretim īstenībā tā (kaut arī necīgos apmēros) svārstas uz vienu vai otru pusī.

Var būt arī kombinēta sistēma, t. i. par pamatu tirdzn.-rūpniecības nodokļa uzlikšanai ņem vidējo peļņas procentu un pēdējā kontrolei ņem no likuma noteiktās ārējās pazīmes.

5. Tirdzniecības un rūpniecības aplikšana citās valstīs.

Francijā tirdzniecības-rūpniecības nodoklis uzbūvēts uz patentu sistēmas principiem un pamats tam likts lielās franču revolūcijas laikā. 1880. g. un 1905. g. šis nodoklis reformēts,

bet pamatprincipi palika agrākie un, starp citu, node rējuši par paraugu visām Eiropas kontinentālām valstīm, kur vien šis nodoklis ievests. Līdz 1917. g. reformai visus uzņēmumus aplika ar tirdzn.-rūpniecības nodokli pēc 4 grupām, ieskaitot I. grupā — parastos tirdzniecības un amatniecības uzņēmumus; II. grupā — sevišķi peļņu nesošus uzņēmumus, kā: bankas, transportuzņēmumus etc.; III. grupā — lielākos rūpniecības uzņēmumus, dzelzsceļus, kalnraktuves etc. un IV. grupā — brīvās profesijas. Tirdzn.-rūpniecības nodokli no visiem šiem 4 grupu uzņēmumiem ņēma pēc cietām (droit fixe) un proporcionālām (droit proportionnel) likmēm, pie kam nodokli pēc cietām likmēm jeb pamatnodokli ņēma tirdzniecības-rūpniecības zīmju veidā. Zīmējoties uz I. un II. grupu uzņēmumiem ņēma vērā arī ģeogrāfisko koeficientu, t. i. uzņēmuma atrašanās vietu un arī šīs vietas iedzīvotāju daudzumu. III. grupas uzņēmumu pamatnodoklis bija atkarīgs vienīgi no ārējām pazīmēm, piem., no strādnieku skaita, mašīnu daudzuma un veida, akciju kapitāla lieluma u. t. t., bet IV. grupu aplika ar proporcionālo nodokli $\frac{1}{15}$ — $\frac{1}{40}$ apmēros no dzīvokļa īres maksas.

1917. gadā šo nodokli radikāli reformēja, nostādāt to uz citādiem pamatiem. Tos uzņēmumus, kuru tiro peļņu iespējams konstatēt pēc grāmatām, tagad apliek saskaņā ar uzrādīto peļņu, bet pārējos — pēc novērtētās peļņas, ņemot vērā apgrozījuma sumu un caurmēra peļņu attiecīgā nozarē. Peļņas novērtēšanu un vidējās peļņas procentes noteikšanu izdara sevišķas komisijas, sadalīdamas visus uzņēmumus vairākās grupās. Šīs pašas komisijas nosaka, ņemot vērā atrašanās vietu, maksimālo un minimālo peļņas procentu. Vispār, ja uzņēmuma peļņa nepārsniedz 1500 fr. gadā, tad ar tirdzn.-rūpniecības nodokli apliek tikai 25% no iegūtās peļņas, ja nepārsniedz 5000 fr., — tad 50% un pāri 5000 fr. — visu iegūto peļņu. Līdz 5000 fr. lielai peļņai nodokļa likme progresīva un sniedzās līdz 4½%, bet pāri 5000 fr. — proporcionāla. Ņemot vērā dažus apstākļus, pielaiž arī atvilkumus no tirdzn.-rūpniecības nodokļa, bet ne vairāk par 50% no maksājamās sumas. Tirgotājus ar šo nodokli apliek tad, kad viņu apgrozījumi pārsniedz 1 miljonu franķu gadā. Visā visumā tirdzn.-rūpniecības nodoklis Francijā tagad uzlūkojams par papildinājumu ienākumu nodoklim, izņemot akciju un paju sabiedrības, kurās ar ienākumu nodokli netiek apliktas.

Anglijā tirdzniecības-rūpniecības nodokļa nav, bet tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumus apliek ar ienākumu nodokli pēc šedulas D, 1921. gadā ievēda tā sauc. «corporation tax» 5% apmērā no tīrās peļņas, bet 1924. gadā šo nodokli atkal atcēla. Īsā pastāvēšanas laikā to maksāja vienīgi tirdznieciskās sabiedrības (corporation). Kara un pēckara laikā tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumu peļņu aplika ar diezgan augstu kara peļņas nodokli.

Itālijā, tāpat kā Anglijā, patstāvīga tirdzniecības-rūpniecības nodokļa nav, bet uzņēmumus apliek ar vispārēju ie-

nākumu nodokli pēc šedulas B. Kara laikā pastāvēja kara peļņas nodoklis, bet tas arī tagad atcelts.

Vācijā pirms kara tirdzniecības-rūpniecības uzņēmumi tika aplikti ar nodokli, pie kam dažas atsevišķas valstiņas bija atteikušās no tā par labu pašvaldībām.

Prūsijā tirdzniecības-rūpniecības nodoklis reformēts 1891. gadā un tādā veidā to sāka piemērot 1893. gadā. Aplikšana bazējas kā uz tirā ienākuma, tā arī uz uzņēmumā ieguldīto kapitālu. Saskaņā ar to, visi uzņēmumi iedalīti pēc ienākumiem un ieguldītā kapitāla sekošās 4 klasēs:

Ienākumi:

Kapitāls:

I. klasē	50.000 m. u. vairāk	1.000.000 m. u. vairāk
II. „	20—50.000 „	150.000—1.000.000 „
III. „	4000—20.000 „	30.000—150.000 „
IV. „	1500—4000 „	3000—30.000 „

Priekš I. klases uzņēmumiem nodokļa kvote bija noteikta uz 1%, bet attiecībā uz II., III. un IV. klases uzņēmumiem bija atstāta repartīcijas sistēma ar vidēju, minimālu un maksimālu nodokļu sumu, t. i.:

	Vidējā	Minimālā	Maksimālā
— II. klasei	300	150	480
III. „	80	31	192
IV. „	16	4	36

Kā redzams, tirdzn.-rūpniecības nodokļa sistēma Prūsijā atšķiras no Francijas patentu sistēmas.

Pēc pasaules kara Prūsijā tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumus apliek ar tirdzn.-rūpniecības nodokli vienīgi pašvaldībām par labu, t. i. minētais nodoklis ir Gemeindesteuer. Pirms kara tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumus aplika arī ar ienākumu nodokli, ko praktizē arī vēl tagad, bet tikai šis nodoklis ir valsts nodoklis resp. Reichssteur, no kuŗa Prūsija saņem tikai zināmu daļu. Tagad ar ienākumu nodokli apliek tikai uzņēmumus, kuŗiem nav sabiedriska raksturs, t. i. kuŗi pieder atsevišķām fiziskām personām, kamēr akciju un tamlīdzīgu sabiedrību uzņēmumi ienākumu nodokli nemaksā.

Tirdzniecības-rūpniecības nodokli pašvaldības ņem no uzņēmumiem pēc viņu ienākumiem, ieguldītā kapitāla apmēriem, kā arī pēc izmaksāto algu sumām. Saskaņā ar 1926. g. 23. marta likumu apliekamos ienākumus aprēķina tādā pat kārtā, kā priekš ienākumu nodokļa, izņemot to, ka no brutto peļņas nevar atskaitīt procentes par ieguldīto kapitālu un parādiem, kā arī nomas maksu par irējamiem zemes gabaliem etc.

No ienākumiem ņem:

no pirmām	2400 markām	1%
no nākošām	1200 „	1½%
un tālāk		2%

No kapitāla ņem:

līdz 12.000 mark. 1925. g. 1	pro mille un 1926. g. 1/3	pro mille
pāri 25.000 „ 1925. g. 1½	„ „ 1926. g. 1/2	„ „

bet ja kapitāls nepārsniedz 4800 markas, tad tās no nodokļa brīvs.

Pašvaldības kapitāla nodokļa vietā var ņemt nodokli no izmaksātām algām, bet ne vairāk par 1 pro mille.

6. Krievijas tirdzniecības-rūpniecības nodoklis.

Krievijā ievadot un reformējot tirdzn.-rūpniecības nodokli, par paraugu ņemta Francijas patentu sistēma un pēc 1898. g. reformas visi uzņēmumi aplikti ar patentu jeb pamatnodokli, kuŗu uzņēmēji nomaksāja, izpērkot tā sauc. patentes jeb tirdzniecības-rūpniecības zīmes. Visi tirdzniecības uzņēmumi bija sadalīti 5, bet rūpniecības uzņēmumi — 8 klasēs jeb kategorijās, pie kam visa Krievija bija sadalīta 4 apgabalos, bet abas galvas pilsētas 2 atsevišķos apgabalos. Sadalīšanu klasēs revidēja pēc katriem 5 gadiem, pie kam ņēma vērā attiecīgas pilsētas apmērus, izejot no viedokļa, ka lielākās pilsētas uzņēmumi dod arī lielāku peļņu. Katrā atsevišķā klasē uzņēmumus arī klasificēja. Par pamatu uzņēmumu iedalīšanai kategorijās ņēma viņu raksturu, tā, I. kat. tirdzniecības uzņēmumiem pieskaitīja en-gros uzņēmumus, II. kat. — parastos, III. — sikos u. t. t. Iedalot kategorijās apdrošināšanas un kredītbiedrības, ņēma vērā viņu pamatkapitālus, kā arī iepriekšējā gada peļņas apmērus. Kā jau minēts, sadalīšanu kategorijās revidēja pēc katriem 5 gadiem likumdošanas ceļā ieskaitot I. kategorijā en-gros uzņēmumus jeb atkal sabiedrības ar pamatkapitālu virs 200.000 z. rubļiem. Iepriekš maksājamo patentu jeb pamatnodokli noteica pēc dažādām pazīmēm, kā piem. uzņēmuma veida, pamatkapitāla lieluma u. c., kādā ziņā tas lielā mērā atgādināja Francijas patentu sistēmu. Uzņēmumus, kuŗiem jādod pārskats par savu darbību, aplika ar tirdzn.-rūpniecības nodokli pēc uzrādītās peļņas, bet tas nebūt neatsvabināja tos no pamatnodokļa. Pēdējais apstāklis izskaidrojams ar to, ka drīz vien izrādījās, ka apm. 20% no visām akciju sabiedrībām uzrādītās zemās peļņas dēļ nemaksāja peļņas nodokli. Pielaižams, ka tās savu patieso peļņu slēpa. Bez tam, pamatnodokļa ņemšana izskaidrojama arī ar zemstu nodokļu sistēmas uzbūvi, resp. šo nodokļu saistīšanu ar tirdzniecības-rūpniecības pamatnodokli.

Bez tirdzniecības-rūpniecības pamatnodokļa pastāvēja arī tā sauc. procentuālais peļņas nodoklis, kuŗu no uzņēmumiem ņēma tad, ja viņu peļņa pārsniedza 3% no pamatkapitāla. Šākot ar 1898. g. šis nodoklis bija progresīvs. Šis nodokļa aprēķināšanai ņēma uzņēmuma brutto peļņu, atskaitīja no tās likumā paredzētos izdevumus un tad atlikušo netto peļņu salīdzināja ar uzņēmuma kapitālu. Ja netto peļņa pārsniedza 3% no uzņēmuma pamatkapitāla, tad, kā jau minēts, ņēma procentuālo peļņas nodokli sekošos apmēros:

ja peļņa pārsniedza 3% līdz 4%, tad ņēma 3% no netto peļņas
 " " " 4% " 5% " " 4% " " "
 " " " 5% " 6% " " 5% " " "

u. t. t., bet ja netto peļņa pārsniedza 20% no visa pamatkapitāla, tad ņēma 14% no tās netto peļņas daļas, kuŗa līdzinājās 20% no pamatkapitāla, bet no pārējās peļņas daļas vēl 10%.

Bez procentuālā peļņas nodokļa uzņēmumi, kuŗiem bija jā-dod pārskats par savu darbību, maksāja arī kapitāla nodokli 15 kap. apmēros no katriem pamatkapitāla 100 rubļiem, t. i. 15 pro mille. No kapitāla nodokļa atvilka patent — jeb pamat-nodokli tanī gadījumā, ja uzņēmums maksāja procentuālo peļņas nodokli. Kapitāla nodokļa ņemšana izskaidrojama ar to, ka tam neesot būtu iespējams izvairīties no procentuālā peļņas nodokļa, mākslīgi paaugstinot uzņēmuma pamatkapitālu.

Uzņēmumiem, kuŗiem nebija jā-dod pārskats par savu dar-bību, maksāja 1) patentnodokli un 2) repartīcijas tirdzn.-rūp-niecības nodokli kā papildnodokli. 1898. g. likums pēdējo no-dokli reformēja, noteicot to likumdošanas ceļā uz katriem nā-kamiem 3 gadiem. No šī nodokļa bija atsvabināti IV. un V. ka-tegoriju tirdzniecības un VII. un VIII. kategoriju rūpniecības uzņēmumi. Šis nodoklis nebija progresīvs un pirms 1898. g. to starp uzņēmumiem sadalīja pēc iedomātās peļņas. Sākot ar 1898. g. ievēda uzņēmumu sadalīšanu grupās, kā arī noteica priekš katras tirdzniecības un rūpniecības nozares vidējo peļņas procentu resp. cik attiecīgās nozares pelna uz katru ap-grozības rubli. Šo vidējo peļņas procentu tad arī ņēma vērā pie nodokļa kontingenta sadalīšanas starp atsevišķiem maksātā-jiem, pie kam kā apgrozības pierādījumi varēja noderēt arī kārtīgi vestas grāmatas. Pie nodokļa uzlikšanas attiecīgie or-gani varēja arī nerēķināties ar tām. Uzņēmumi, kuŗiem jā-dod pārskats par savu darbību, maksāja arī no tīrās peļņas procentuālo peļņas nodokli, ja tā 30. kārtīgi pār-sniedza uzņēmumā ieguldīto pamatkapitālu, un proti, 1 rubli no katriem 30 rubļiem virspeļņas. Šis nodoklis zināmā mērā atgā-dina I. uzņēmumu grupas kapitālnodokli un pieskaitams pie 1898. g. likuma vājam pusēm.

Agrāk Krievijā pastāvēja arī personīgais rūpniecības no-doklis, kuŗu maksāja rūpniecībā un tirdzniecībā nodarbinātas atbildīgākās personas, kā: uzņēmumu direktori, pārvaldnieki, biržu māklēri u. c. Visi tie bija iedalīti attiecīgās kategorijās. Turpretim brīvo profesiju darbinieki no tirdzn.-rūpniecības no-dokļa bija atsvabināti, bet maksāja vienīgi dzīvokļu nodokli. Izvedot 1906. g. tirdzn.-rūpn. nodokļa reformu, tanī izveda da-žuš pārgrozījumus, piem., paaugstināja procentuālo peļņas no-dokli un kapitālnodokli, un līdz ar to ievēda progresīvo per-sonīgo rūpniecības nodokli, aprēķinot to

no algas	līdz	1000 z. rub.	— 1%
no 1000 rub. „	„	3000 „ „	— 2%
no 3000 „ „	„	5000 „ „	— 3%
bet virs	„	20.000 „ „	— 7%

u. t. t.

Tālākas pārgrozības tirdzn.-rūpniecības nodokli izdarija, ievēdot 6. aprīlī 1916. g. vispārēju ienākumu nodokli. Vispirms pazemināja procentuālo peļņas nodokli līdz $11\frac{1}{2}\%$ (agrāk 14%), ja uzņēmuma peļņa pārsniedza 20% no pamatkapitāla, un bez tam pārgrozīja arī personīgo rūpniecības nodokli, pazeminot augstāko likmi uz 6% . Turpretim pārējie nodokļi, kā: pamatnodoklis un kapitālnodoklis palika pa vecam jeb tika pārgrozīti ļoti niecīgos apmēros. Ja ievēro, ka ar ienākumu nodokli tika aplikti arī uzņēmumi, kuriem bija jādod pārskats par savu darbību, kā arī ar rūpniecības personīgo nodokli apliktās fiziskās personas, tad augšām minēto 2 nodokļu likmju pazemināšana pilnīgi attaisnojama. Tomēr viņu paturēšana izskaidrojama ar to, ka ievestā ienākumu nodokļa likmes nebija augstas: augstākā likme līdzinājās 12% , ja gada ienākumi aizsniedza 400.000 z. rubļus.

7. Tirdzniecības un rūpniecības aplikšana Latvijā.

Latvijā agrākais Krievijas likums par tirdzniecības-rūpniecības nodokli ar zināmiem ierobežojumiem spēkā no 1919. gada, bet pilnos apmēros tas nekad nav ticis piemērots. Jau 19. augustā 1919. gadā Pagaidu valdība izdeva rīkojumu, kas ienesa ievērojamas pārgrozības agr. Krievijas likumā. Šis pārgrozības attiecās:

1) uz nodokļa organiem, kuŗus pārveidoja, piemērojoties jauniem apstākļiem, t. i. izslēdza kroņa palatas, kādas Latvijā netika dibinātas. Viņu vietā tika organizēts patstāvīgs orgāns — galvenās un iecirkņu, resp. apriņķu tirdzn.-rūpniecības nodokļa komisijas. Galvenā komisija sastāv no Nodokļu departamenta direktora vai viņa palīga kā priekšsēdētāja, viena Netiešo nodokļu departamenta priekšstāvja, viena Rīgas Apgabaltiesas locekļa, viena Rīgas pilsētas valdes locekļa, viena Rīgas apriņķa padomes locekļa un 12 šī nodokļa maksātāju priekšstāvjiem. Zem šīs instances virspārraudzības darbojas apriņķu komisijas provincē un iecirkņu komisijas pilsētās.

2) Pārveidota uzņēmumu sadalīšana kategorijās, t. i. tirdzniecības uzņēmumi sadalīti 4, rūpniecības uzņēmumi — 8 un personīgā nodarbošanās ar šiem arodiem arī 4 kategorijās.

3) Grozītas pamatnodokļa likmes samērā ar kategorijām.

Kā pēc augšām minētā rīkojuma uzņēmumus sadalīja kategorijās? 19. aug. 1919. g. rīkojums šīnī ziņā atstāja spēkā tos pašus principus, kādi bija ņemti par pamatu agr. Krievijas tirdzn.-rūpn. nodokļa likumam, t. i. uzņēmumu sadalīšana kategorijās notika pēc ārējām pazīmēm, tā kā šīnī ziņā tas ne ar ko neatšķirās no agr. Krievijas likuma. Repartīcijas nodokļi augšām minētais rīkojums atcēla, tā kā tas Latvijā nekad nav

piemērots, kas uzlūkojams par pilnīgi pareizu rīcību, jo reparācijas nodokļi tiek praktizēti kultūrēlā ziņā zemāk stāvošās valstīs. Saskaņā ar 19. aug. rikojumu, uzliekot tirdzn.-rūpniecības nodokli, komisijām jākonstatē uzņēmuma apgrozījums, kā arī jānosaka attiecīgas tirdzniecības vai rūpniecības nozares vidējais peļņas procents. Nosakot pēdējo, ņem vērā: 1) tirdzniecības vai rūpniecības uzņēmuma veidu un 2) preču vai ražošanu kategorijas. Bez tam vēl atzīmējams, ka 19. aug. 1919. g. rikojums ievada progresīvu netto peļņas aplikšanu, kas, kā tas mums jau zināms, nebija paredzēts agr. Krievijas likumā. Visi šie pārgrozījumi un jaunievedumi paturēti visos turpmākos rikojumos un pastāv vēl tagad. Uzņēmumus, kuriem jādod pārskats par savu darbību, visi šie grozījumi neskāra.

23. septembrī 1919. gadā tika izdots jauns rikojums attiecībā uz tirdzn.-rūpniecības nodokli, kurš ienēsa pārgrozības to personu aplikšanā, kuŗas tiek nodarbinātas tādos tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumos, kuriem jādod pārskats par savu darbību. Šo personu aplikšana ar tirdzn.-rūpniecības nodokli pēc agr. Krievijas likuma bija progresīva ar 7% augstāko likmi, ja viņu ienākumi, resp. tām izmaksātās algas gadā pārsniedza 20.000 z. rubļus. 23. sept. rikojums paredz 15% augstu likmi, ja izmaksātā alga gadā pārsniedz 20.000 Latv. rubļus.

Tālāk, 19. decembrī 1919. gadā izdeva atkal jaunu rikojumu, kurš pārgrozīja pamatnodokli. Kad 1920. gadā Latvijā ievada vispārēju ienākumu nodokli, tad līdz ar to tika ieviesti atkal jauni pārgrozījumi tirdzn.-rūpniecības nodokli. Tā, vispirms, atcēla tirdzniecībā un rūpniecībā nodarbināto personu aplikšanu, jo tā zaudēja savu nozīmi pēc vispārīgā ienākumu nodokļa ieviešanas. Tālāk, grozīja procentuālā peļņas nodokļa likmes uzņēmumiem, kuriem jādod pārskats par savu darbību, reducējot likmi no tās peļņas daļas, kuŗa līdzinās 20% no pamatkapitāla, no 14% (pēc agr. Krievijas lik.) uz 5½%, bet pāri 20% no pamatkapitāla — uz ½%. Sakarā ar visām šīm perturbācijām radās stāvoklis, ka visus uzņēmumus aplika ar ienākumu nodokli + tirdzn.-rūpniecības nodokli. Tāds stāvoklis turpinājās līdz 28. decembrim 1920. gadā, kad galīgā veidā atcēla agr. Krievijas likumu un stājās spēkā ministru kabineta noteikumi, kuŗos atrodami 19. aug. 1919. gada rikojuma principi. Līdz ar to ievada principēlu grozījumu uzņēmumu sadalīšanā kategorijās — tā nenotiek pēc ārējām pazīmēm kā līdz tam, bet par pamatu ņem iepriekšējā gada apgrozījumus. Tirdzn.-rūpniecības pamatnodoklis tomēr palika spēkā vēl uz priekšu. Tāpat zināmas pārgrozības ievada attiecībā uz kategoriju skaitu: tirdzniecības uzņēmumus iedalīja 5, rūpniecības uzņēmumus 7 un kredītiestādes, skatoties pēc dalības jeb pamatkapitāla, 5 kategorijās.

1924. g. 20. decembrī Saeima izdeva jaunu tirdzn.-rūpniecības nodokļa likumu (iespiests «Lik. un min. kab. not. kr.» 1924. g. 23. b.), kuŗš spēkā vēl tagad, bet nekādas lielākas pār-

grozības jau agrāk pastāvošos rikojumos neienesa. Svarīgākais grozījums — Saeima pārgrupēja tirdzniecības-rūpniecības zīmju gada maksas, pazeminājot tās priekš dažām uzņēmumu kategorijām.

Augšām minētā likuma 1. pants skan šā: «Tirdzniecības-rūpniecības nodokli ņem no tirdzniecības, rūpniecības un citiem peļņu nesošiem uzņēmumiem, kuŗi darbojas Latvijas robežās, izņemot 2. un 3. pantā uzskaitītos». Kā redzāms, šis pants nedod pietiekošu definīciju par šī nodokļa objektiem, bet tā tiek papildināta ar 2. un 3. pantiem, kuŗos iet runa par tiem uzņēmumiem, kuŗi no šī nodokļa atsvabināti. 2. p a n t ā m i n ē t i: 1) nodarbošanās ar lauksaimniecību un tās nozarēm; 2) paša vai nomātu lauksaimniecību, kā arī paša zvejas ražošanu apstrādāšana; 3) nodarbošanās blakus lauksaimniecībai; 4) lauksaimniecības un ar to saistītu uzņēmumu ražošanu pārdošana, neuzturot priekš tam ārpus paša vai nomatu lauksaimniecību robežām kantoros, tirdzn. iestādes vai noliktavas; 5) tādu pašu uzņēmumu ražošanu eksports, ievērojot pēdējo noteikumu; 6) preču iepirkšana Latvijā dažādām vajadzībām; 3. p a n t ā m i n ē t i: 1) valdības un pašvaldību uzņēmumi viņu vajadzībām; 2) valsts kredītiestādes; 3) pasts, telegrafs etc.; 4) valsts un pašvaldību uzņēmumi: nespējnieku apgādāšanai, tautas veselības un izglītības veicināšanai, lauksaimniecības un mājrupniecības pacelšanai, apgaismošanai, ūdens piegādāšanai, kanalizācijai, aptīrīšanai, tautas ēdienu nami, tējnicas, aptiekas, produktu izdalīšanas punkti, labības elevatori, kuŗus ierīko un ekspluatē pašvaldības, biržas komitejas un kooperatīvas organizācijas; 5) labdarības, izglītības, atturības biedrībām un baznīcām piederīgi uzņēmumi, ja tie kalpo viņu vajadzībām; 6) labdarības nolūkos sarīkotie bazāri, loterejas, tautas izpriecas un minēto izrikojumu bufetes bez reibinošiem dzērieniem; 7) audzināšanas un labošanas patversmes un iestādes; 8) mācības iestādes, bibliotēkas, lasītavas, muzeji, izstādes un bilžu galerijas; 9) dažādu iestāžu mācības darbnīcas; 10) zinisko, literārisko, mākslas un mūzikas darbu izdošana no autora un viņa mantiniekiem, kā arī laikrakstu un žurnālu izdošana; 11) teātri, koncerti u. c. izrikojumi, izņemot kinematogrāfus, cirkus, varietē-teātrus, kāruseļus, šūpoles, burvju mākslinieku izrādes; tāpat atsvabinātas sportu biedrību vingrotavas, paukotavas, slidotavas, velodromi u. tml. ietaises; 12) higiēniskas un ārstniecības iestādes un minerālūdeņu avotu izmantošana; 13) savstarpējās palīdzības, slimības, bērnu, pensijas un strādnieku apdrošināšanas kases; 14) savstarpējās apdrošināšanas biedrības un viņām piederīgas ugunsdzēsamo rīku stacijas; 15) kooperatīvu sabiedrības un savienības, ja tās izdara saimnieciskas operācijas tikai ar saviem biedriem; 16) dažādu lauksaimniecības nozaru biedrības un sabiedrības; 17) ēdienu veikali, tējnicas un bufetes bez reibinošiem dzērieniem pie valdības, pašvaldības, mācības iestādēm un karaspēka daļām, ja tie nav iznomāti un produktus nepārdod svešām personām; 18) kredītkooperatīvi, pil-

sētu un lauku pašvaldību lombardi un ķīlu kases, ja viņu kapitāli nesasniedz 20.000 latus; 19) darba un ražošanas kooperatīvi un arteļi, ja viņu dalības jeb paju kapitāls nepārsniedz Ls 20.000.—; 20) loči, loču biedrības un sabiedrības; 21) atsevišķi darba izpildījumi un piegādājumi par sumu līdz Ls 500.—; 22) nodarbošanās ar jūras kuģniecību, kuģu būvētavas un darbnīcas; 23) valsts dzelzsceļi un Satiksmes ministrijas pārraudzībā un vispārējā lietošanā esošie privātdzelzsceļi un viņu ietaises; 24) tirgošanās ar maizi, sviestu, gaļu, zivīm, augļiem, saknēm un citām ēdamvielām, tāpat arī ar kvasu, zelteri, limonādi u. tml. dzērieniem un saldējumu, tos iznēsājot vai pārdojot no ietaisēm, kuņas pārbīda ar cilvēka spēku.

Ja valstī pastāv vispārīgais ienākumu nodoklis, tad neviņus rodas jautājums — vai vispār maz vajadzīgs speciāls tirdzn.-rūpniecības nodoklis? Anglija šo jautājumu atrisinājusi noraidoši, jo, kā jau augstāk aizrādīts, tur tirdzn.-rūpniecības nodoklis nepastāv. Taisnība, 1921. gadā ievēda tamlīdzīgu nodokli priekš tirdznieciskām sabiedrībām, bet 1924. gadā to atkal atcēla, nelūkojoties uz to, ka valsts izdevumu budžets no 168 milj. mārc. st. 1914. g. bija pieaudzis līdz 800 milj. mārc. st. 1924. gadā. Ar ko tad vispār izskaidrojama tirdzn.-rūpn. nodokļa pastāvēšana? — Kā mums zināms, teorija prasa, lai fundētie ienākumi tiktu aplikti stiprāki par nefundētiem. Tirdzn.-rūpniecības nodoklis pēc savas būtības ietilpst tirā reālo nodokļu sistēmā, kuŗa jaunākos laikos ir stipri sašķobīta caur vispārīgo ienākumu nodokli un tagad noder tikai kā papildaplikšanas veids. Bet vai tirdzn.-rūpniecības nodoklis ir fundētu ienākumu aplikšana? — Kā zināms, tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumi prasa no saviem vadītājiem neatslābošu enerģiju un izveicību, jo tikai tad tie darbojas ar zināmiem panākumiem. Turpretim māju un lielu zemju īpašnieki var saņemt ienākumus bez jebkādas personīgas līdzdarbības. Tā tad, tirdzniecība un rūpniecība nav fundētu ienākumu avoti, pie kāda viedokļa pieturās arī Anglija, jo viņas pašvaldību ienākumus neietilpst tirdzniecības un rūpniecības aplikšana. Vienīgi kā izņēmums atzīmējama kalnrūpniecības aplikšana Anglijā. Anglijā vispārīgais ienākumu nodoklis novelk starpību starp fundētiem un nefundētiem ienākumiem, jo, lai gan ienākumi no darba algas tiek aplikti, tad tomēr mazākus ienākumus aplik zemāk, nekā lielākos. Ievērojot visu to, rodas jautājums — vai tirdzn.-rūpniecības nodokli vispār ir vieta nodokļu sistēmā?

Ja arī atzīstam tirdzn.-rūpniecības nodokli par nodokli no fundētiem ienākumiem, tad rodas jautājums, kādos apmēros tos aplikti. Šinī ziņā jāatzīst, ka mūsu tirdzn.-rūpniecības nodoklis ir ļoti augsts, ja ievēro, ka Francijā augstākā likme līdzinājas 4½%, Vācijā, kur tas nāk par labu pašvaldībām, nedrīkst pārsniegt to ienākumu nodokli, ko ņem no tirdzn. un rūpn. uzņēmumiem valstij par labu. Pie mums ienākumus no tirdzn. un rūpn. uzņēmumiem aplik ar 2 paraleliem progresīviem nodokļiem: tirdzn.-rūpniecības nodokli un vispārīgo ienākumu no-

dokli, kas ienes zināmu dezorganizāciju un demoralizāciju. Izskaidrojams tas ar to, ka pie mums dominējošā loma nodokļu sistēmā pieder fiskālām interesēm.

Aplūkojot jautājumu — uz ko šis nodoklis krīt — nākas konstatēt, ka, neskatoties uz to, ka tas ir progresīvs, tad bieži vien to pārceļ uz patērētāju. Tas pierāda, ka dažu teorētiku domas, it kā progresīvie nodokļi neesot pārceļami, ir maldīgas. Nevar pielaist varbūtību, ka tirdzniecības-rūpniecības nodokli maksātu uzņēmēji no savas peļņas, jo, kā zināms, kapitālam jādod savam īpašniekam zināma minimāla peļņa. Ievērojot to, uzņēmēji arī pārceļ tirdzn.-rūpniecības nodokli uz patērētājiem, piemērojot preču vidējās cenas tirgus apstākļiem. Saprotams, grūti izkalkulēt, cik lielā mērā uzņēmējiem izdodas pārcelt šo nodokli uz patērētājiem, bet neapšaubāms tas, ka tas tiek darīts. Un neskatoties uz to, pie mums tirdzn.-rūpniecības nodokli uzlūko par fundēto ienākumu aplikšanas veidu.

Attiecībā uz dažām darbības nozarēm, kuŗas atsvabina no tirdzn.-rūpniecības nodokļa, atzīmējams sekošs:

Lauksaimniecības un tās blakus nozaru atsvabināšana izskaidrojama ar to, ka tās jau maksā fundēto ienākumu nodokli zemes nodokļa veidā, bet kas zīmējas uz zvējniecības atsvabināšanu, tad ta jāuzlūko par zināmu privilēģiju.

Pats par sevi saprotams, ka minerālūdeņu izmantošanas iestādes atsvabinātas no tirdzn.-rūpniecības nodokļa, jo pretējā gadījumā rastos pretruŗas higienas politikai, t. i. runātu pretīm žūpības apkaŗošanas kustībai. Tomēr pasaules kara laikā aiz fiskāliem motīviem ievēda minerālūdeņu aplikšanu ar akcīzi Anglijā, Vācijā, Francijā u. c. valstīs.

Tālāk, zīmējoties uz lauksaimniecības kooperatīvu atsvabināšanu no tirdzn.-rūpniecības nodokļa, nākas atzīmēt, ka tie atsvabināti no nodokļa, ja viņu aporoŗijums nepārsniedz Ls 200.000.— gadā. Tāpēc arī no Latvijā pastāvošiem kooperatīviem šo nodokli maksā neliels skaits un, proti,

no 520 vispārīga rakstura kooperatīviem	nodokli maksā	17
„ 341 patērētāju	„ „ „	32
„ 529 kreditkooperatīviem	„ „ „	83

Kā privilēģija jeb, pareizāki sakot, veicināšanas līdzeklis uzskatāma arī kuŗniecības un kuŗu būvētavu un darbnīcu atsvabināšana no tirdzn.-rūpniecības nodokļa.

Attiecībā uz dzelzsceļiem atzīmējams, ka tie pie mums no tirdzn.-rūpn. nodokļa atsvabināti, jo pa lielākai daļai atrodas valsts rokās. Arī privātdzelzsceļi, kas atrodas vispārējā lietošanā, no šī nodokļa brīvi, ja tie 1) atrodas satiksmes ministrijas pārraudzībā un 2) nodoti vispārējai lietošanai. Ja ievērots tikai viens no šiem apstākļiem, tad tirdzn.-rūpniecības nodoklis tiem jāmaksā, piem., fabriku dzelzsceļi, kuŗi neatrodas vispārējā lietošanā. Kas attiecas uz Satiksmes ministrijas pārraudzību, tad tās raksturu un veidu nosaka katrā atsevišķā gadījumā. Pie mums privātdzelzsceļi no šī nodokļa atsvabināti, izejot no tā viedokļa, ka viņi veicina lauksaimniecības, rūpniecības un, vis-

pār, saimnieciskās dzīves attīstību. Ārzemēs turpretim privātdzelzsceļi maksā tirdzn.-rūpniecības nodokli uz vienlīdzīgiem pamatiem ar visiem citiem tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumiem. Vienīgi mūsu privātdzelzsceļi maksā ienākumu nodokli un to pašu samazinātos apmēros, tā piem., 1922. gadā tie maksāja $\frac{1}{2}$ apmērā no tirdzn.-rūpn. nodokļa.

Sīkie tirgotāji, kas preces iznēsā vai pārdod no ietaisēm, kuŗas pārbīda ar cilvēka spēku, līdz 1920. g. no tirdzn.-rūpniecības nodokļa nebija atsvabināti, tāpat agr. Krievijā. Tagad tie no šī nodokļa atsvabināti.

Visiem pārējiem uzņēmumiem, kuŗi nav minēti likuma 2. un 3. pantos kā izņēmumi, jāmaksā 1) pamatnodoklis, izpērkot tirdzn.-rūpniecības zīmes, un 2) procentuālais peļņas nodoklis, bet uzņēmumiem, kuŗiem jānodod pārskats par savu darbību, arī 3) kapitāla nodoklis. Pēc agrākā Krievijas likuma visus šos 3 nodokļus maksāja bez izņēmuma visi uzņēmumi, kurpretim pie mums uzņēmumi, kuŗiem nav jānodod pārskats par savu darbību, maksā tikai pirmos 2 nodokļus. Šis grozījums bija ieviests jau Pagaidu Valdības 1919. g. rīkojumā un tāds arī piepaturēts tagad spēkā esošā likumā.

8. Aplikšanas organi.

Tirdzn.-rūpniecības nodokli pārzin sevišķas iestādes: 1) Vispārīgā pārraudzība un pārzināšana piekrīt finansu ministrijas nodokļu departamentam. 2) Tiešā uzraudzība par tirdzn.-rūpn. nodokļa likuma izpildīšanu un tirdzn.-rūpniecības uzņēmumu kontrole iecirkņu vai apriņķu robežās piekrīt nodokļu inspektoriem vai to palīgiem. Tā tad, viņu funkcijas likumā tieši nav noteiktas, bet tanīs ietilpst uzņēmumu kontrole attiecībā uz tirdzn.-rūpn. zīmju izpirkšanu, attiecīgu zīmju ievākšana un uzņēmumu apskatīšana uz vietas. Šīs funkcijas neietilpst tirdzniecības deputātu kompetencē, kuŗi pastāv pie nodokļu inspektoriem un kuŗus līdz ar substitūtiem izvēl uz 3 gadiem pilsētu un miestu domes, bet pagastos viņu pienākumus uzliek pagastu valžu priekšsēdētājiem vai citām viņu vietu izpildošām amata personām.

Bez minētiem organiem darbojās vēl galvenā un iecirkņu resp. apriņķu tirdzn.-rūpn. nodokļa komisijas.

Galvenā komisija darbojas Rīgā un sastāv no: Nodokļu departamenta direktora vai viņa palīga kā priekšsēdētāja un sekošiem locekļiem: 1 šī departamenta priekšstāvja, kuŗu iecel finansu ministris, 1 Rīgas Apgabaltiesas, 1 Rīgas pilsētas valdes, 1 Rīgas apriņķa padomes locekļa un 12 šī nodokļa maksātāju priekšstāvjiem, kuŗus ar tik pat daudz substitūtiem iecel fin. ministris no Rīgas tirgoņu, kooperatīvu, rūpnieku un banku organizācijām priekšā liktiem kandidātiem. (lik. 18. pants). Šāds galvenās komisijas sastāvs bija noteikts jau 1920. gada rīkojumā un, tā tad, 1924. g. likums šinī ziņā neka nav grozījis. Bez šaubām, liela nozīme piekrīt fin. ministram,

apstiprinot saimniecisko organizāciju izvēlētos kandidātus, bet jau pašas šīs organizācijas skatās uz to, lai komisijā iekļūtu zolidas personas. Galvenās komisijas uzdevums — skatīt cauri sūdzības par iecirkņu, resp. apriņķu nodokļu komisiju, kā arī Nodokļu departamenta lēmumiem tirdzn.-rūpniecības nodokļa lietās. Sūdzību caurskatīšanā, kuŗas iesniedz uzņēmumi, kam jādod pārskats par savu darbību un kuŗus ar tirdzn.-rūpniecības nodokli apliek tieši Nodokļu departaments, piedalās arī 1 valsts kontroles pārstāvis.

Iecirkņu resp. apriņķu tirdzn.-rūpniecības nodokļa komisijas sastāv no: attiecīgā nodokļa inspektora vai viņa palīga kā priekšsēdētāja un 12 šī nodokļa maksātāju priekšstāvjiem līdz ar attiecīgu skaitu substitūtu. Komisijas locekļus ievēl: a) pilsētu iecirkņos — vietējā pilsētas dome; b) apriņķu iecirkņos ar pilsētu un lauku rajoniem — 6 priekšstāvju vietējā pilsētas dome, bet ja iecirkņi ir vairākās pilsētās, tad katras pilsētas dome attiecīgu skaitu no kopējā 6 priekšstāvju skaita, pēc fin. ministra sadalījuma, un pārējos 6 — vietējā apriņķa padome; c) apriņķa iecirkņos vienīgi ar lauku rajoniem visus priekšstāvju izvēl apriņķa padome. Rīgā un Liepājā iecirkņu komisiju locekļus un to substitūtus izvēl — $\frac{1}{4}$ daļu pilsētas dome, bet $\frac{3}{4}$ iecel fin. ministrs no kandidātiem, kuŗus liek priekšā tirgotāju, kooperatīvu, rūpnieku un banku organizācijas. Atzīmējams, ka saskaņā ar 1920. g. rīkojumu Rīgā iecirkņu komisiju locekļus un to substitūtus izvēlēja saimniecisko organizāciju sapulces, t. i. tos neiecēla fin. ministrs, kā to noteic 1924. g. likums.

Šīm komisijām ir visā tirdzn.-rūpniecības nodokļa uzņēmē vislielākā nozīme, jo saskaņā ar attiecīgā likuma 13. pantu «tirdzniecības-rūpniecības aplikšanu ar nodokļiem uz vietas izdara tirdzniecības-rūpniecības nodokļa apriņķa vai iecirkņa komisijas». Viņu nozīme pieaug vēl tāpēc, ka ne visi šī nodokļa maksātāji pārsūdz uz galveno komisiju viņu lēmumus. Pēc agr. Krievijas likuma aplikšanu ar tirdzn.-rūpniecības nodokli uz vietas izdrija kroņa palatas (kazenāja palata), pieaicinot vienīgi biržu un zemstū pārstāvju. Salīdzinot šo komisiju sastāvu ar zemes nodokļa un ēku nodokļa komisiju sastāviem, varam konstatēt viņās proporciju 5:4, t. i. pārsvarā ir valdības pārstāvji.

Saskaņā ar likuma 25. pantu, «uz tirdzn.-rūpniecības nodokļa komisiju sēdēm, pēc komisijas priekšsēdētāja izvēles vai komisijas lēmuma, vajadzības gadījumā var uzaicināt lietpratējus ar padomdevēja balstiesību». Pēdējie, tāpat kā komisiju priekšsēdētāji un viņu locekļi, nedrīkst izpaust komisiju sēdēs priekšā celtās ziņas par maksātājiem, bet pretējā gadījumā tos var saukt pie atbildības.

9. Pamata nodoklis.

Tirdzniecības vai rūpniecības zīmes kā pamatnodoklis, jāizņem priekš katra atsevišķa tirdzniecības.

rūpniecības vai peļņas nesoša uzņēmuma, neatkarīgi no tam, kam tie pieder, izņemot 2. un 3. pantos minētos, bet priekš katras uzņēmumam piederīgas noliktavas — bezmaksas noliktavas zīme. Tirdzniecības uzņēmumi, saskaņā ar 1924. g. likumu, sadalīti 5 kategorijās un rūpniecības — 7 kategorijās. Agrākā Krievijā uzņēmumu sadalīšanu kategorijās izdarīja pēc ārējām pazīmēm, piem., tirdzniecības veida, strādnieku skaita, ražojumu daudzuma etc., kurpretim Latvijā tās atmetas un jau sākot ar 1920. g. rikojumu par iedalīšanas pamatu kategorijās ņem uzņēmuma apgrozījumu, izņemot kredītiestādes un apdrošināšanas biedrības, kuŗu kategorijas nosaka pēc pamata vai dalības kapitāla lieluma. Tirdzn.-rūpniecības zīmju gada maksa, sākot ar 1920. vairākkārtīgi grozīta, bet tagad ar 1924. g. likumu noteikta šādos apmēros:

a) tirdzniecības zīmēm:

Kategorijas	Gada apgrozījums	Valstij		Kopā
		par labu	Pašvaldībām par labu	
I. pāri par	Ls 200.000.—	Ls 150.—	Ls 150.—	Ls 300.—
II. no Ls	100.000.— Ls 200.000.—	" 75.—	" 75.—	" 150.—
III. " "	50.000.— " 100.000.—	" 37,5	" 37,5	" 75.—
IV. " "	10.000.— " 50.000.—	" 15.—	" 15.—	" 30.—
V. līdz "	10.000.—	" 2,5	" 2,5	" 5.—

b) rūpniecības zīmēm:

I. pāri par	500.000.—	Ls 300.—	Ls 300.—	Ls 600.—
II. no Ls	200.000 — 500.000.—	" 150.—	" 150.—	" 300.—
III. " "	100.000.— — 200.000.—	" 75.—	" 75.—	" 150.—
IV. " "	50.000.— — 100.000.—	" 37,5	" 37,5	" 75.—
V. " "	10.000.— — 50.000.—	" 15.—	" 15.—	" 15.—
VI. " "	5.000.— — 10.000.—	" 2,5	" 2,5	" 5.—
VII. līdz "	5.000.—	1.—	" 1.—	" 2.—

Kredītiestādes un apdrošināšanas biedrības sadalītas pēc pamata vai dalības kapitāla 6 kategorijās un tirdzniecības zīmju gada maksa ir šāda:

Kategorijas	Kapitāls	Valstij		Kopā
		par labu	Pašvaldībām par labu	
I. pāri par	Ls 1.000.000.—	Ls 300.—	Ls 300.—	Ls 600.—
II. no Ls	500.000.— — 1.000.000.—	" 150.—	" 150.—	" 300.—
III. " "	200.000.— — 500.000.—	" 75.—	" 75.—	" 150.—
IV. " "	50.000.— — 100.000.—	" 37,5	" 37,5	" 75.—
V. " "	10.000.— — 50.000.—	" 15.—	" 15.—	" 30.—
VI. līdz "	10.000.—	2,5	" 2,5	" 5.—

Valstij par labu samaksātā pamatnodokļa daļu atvelk no procentuālā peļņas nodokļa tiem uzņēmumiem, kuŗiem nav jānod pārskaits par savu darbību, un no kapitāla nodokļa tiem, kuŗiem šāds pārskaits jānod. To dara ar nolūku, lai fiskus arī ko saņemtu, ja uzņēmuma peļņa izrādītos par tādu, kuŗa, saskaņā ar tirdzn.-rūpniecības nodokļa likumu, ar šo nodokli ne-

būtu apliekama. Tomēr faktiski, papildu nodoklis vienmēr iznāk lielāks par pamatnodokli.

Uzņēmumu apgrozījumus, pēc kuriem tos iedala kategorijās, nosaka: 1) uzņēmumiem, kuriem jādod pārskats par savu darbību, pēc iepriekšējā gada apgrozījuma, saskaņā ar uzņēmuma grāmatām; 2) uzņēmumiem, kuriem nav jādod pārskats par savu darbību, pēc uzņēmuma gada apgrozījuma, kurš konstatēts pēc pēdējā likumīgā spēkā nākušā nodokļa komisijas lēmuma; 3) jaunatklātiem uzņēmumiem — pēc paredzamā varbūtējā atklāšanas gada apgrozājuma. Tirgošanai gada tirgos no tirguš bodēm, galdiem un vezumiem izpērkama IV. kat. tirdzn. zīme, bet nedēļas tirgos — V. kat. tirdzniecības zīme.

10. Uzņēmumi, kuriem jādod pārskats par savu darbību.

Par uzņēmumiem, kuriem jādod pārskats par savu darbību, jāuzskata visāda veida akciju un paju sabiedrības, kā arī kredit- un lauku kooperatīvi, un bez tam vēl Rīgas pilsētas diskontbanka, kā autonomas pašvaldības uzņēmums. Komanditsabiedrībām, kā arī fiziskām personām piederošiem uzņēmumiem šāds pārskats nav jādod. Uzņēmumu sadalīšana šinīs divās grupās pārņemta no agr. Krievijas likuma. Nodokļi no kapitāla, kā jau augstāk atzīmēts, maksā tikai tie uzņēmumi, kuriem jādod pārskats par savu darbību. Šis nodokļa mērķis — lai akciju un paju sabiedrībām nebūtu iespējams izvairīties no aplikšanas, maksīgā kārtā pavairojot savus pamatkapitālus un tādā kārtā iegūto peļņu samazināt zem 3% no pamatkapitāla, no kādas normas tās sāk maksāt procentuālo peļņas nodokli. Atzīmējams, kā šāda tirdzn.-rūpniecības nodokļa konstrukcija ieviesta visās valstīs, kur vien šis nodoklis pastāv. Kapitāla nodokli ņem: 1) no akciju, paju vai citiem daļību kapitāliem (starpība starp akciju un paju sabiedrībām vienīgi nosaukumā; pēdējās sastopamas tad, ja uzņēmums atrodas 2—3 ģimeņu rokās, kurpretim akciju sabiedrībās daļībnieku skaits daudz lielāks un nenoteiktāks); 2) no savstarpīgām kredītiestādēm un 3) pilsētu un lauku pašvaldību kredītiestādēm (pilsētu kredītiestādes pastāv: Rīgā, Jelgavā, Liepājā, Ventpilī un Rīgas Jūrmalā). Attiecībā uz 2. punktā minētām kredītiestādēm kapitāla nodokli aprēķina: priekš īstermiņa — no iemaksātā biedru, paju etc. kapitāla, bet ilgtermiņa — no $\frac{1}{10}$ apgrozībā esošām ķīlu zīmēm vai obligācijām, bet priekš pilsētu pašvaldību kredītiestādēm — no pašvaldību ieguldītiem kapitāliem. Kreditkooperatīviem par pamatkapitālu uzlūko ne tikai iemaksāto paju kapitālu, bet arī speciālus rezervu kapitālus. Tā kā praksē, zīmējoties uz šiem kreditkooperatīviem, sastopamas lielas dažādības, tad arī pamatkapitāla veidi ir dažādi un līdz ar to pati aplikšana ar kapitāla nodokli.

Kapitāla nodokli ārzemnieku biedribām, resp. viņu filiālēm Latvijā aprēķina no tās viņu pamatkapitālu daļas, kuŗa attiecās uz Latviju un kuŗa jāuzdod, atklājot to darbību.

Kapitāla nodokli ņem šādos apmēros: no uzņēmumiem, kuŗi noslēguši pārskata gadu bez peļņas vai ar peļņu līdz 3%, no pamatkapitāla — $\frac{1}{4}\%$ apmēros, bet no uzņēmumiem, kuŗu aplikāmā peļņa pārsniedz 3% — $\frac{1}{2}\%$ apmērā no kapitāla. No aprēķinātā kapitāla nodokļa atskaita par tirdzniecības un rūpniecības zīmēm samaksāto pamatnodokli, ciktāl tas nāk valstij par labu. Saprotams, ja kapitāla nodokli Nodokļu departaments aprēķinājis nepareizi, tad viņa lēmumu var pārsūdzēt uz galveno tirdzn.-rūpniecības nodokļa komisiju.

Procentuālo peļņas nodokli ņem no uzņēmumiem, kuŗiem jānodod pārskats par savu darbību un kuŗu gada peļņa pārsniedz 3% no pamatkapitāla. Ja iegūtā peļņa zemāka par 3% no pamatkapitāla, tad šādam uzņēmumam procentuālo peļņas nodokli nevar aprēķināt un līdz ar to tas nemaksā arī ienākumu nodokli.

Ārzemju uzņēmumi, kuŗi atšķiruši atsevišķas kapitāla sumas operācijām Latvijā, maksā procentuālo peļņas nodokli tikai par to viņu peļņas daļu, kuŗa saņemta par operācijām Latvijā.

Ar procentuālo peļņas nodokli aplikāmo peļņu aprēķina uz uzņēmuma pārskata un bilances pamata, pie kam par uzņēmuma ieņēmumu uzskata pārskata gadā pārdoto un uz kredītu izdoto preču un izstrādājumu vērtību, kā arī visāda citāda veida ieņēmumus. Par uzņēmumu speciāliem ieņēmumiem uzskata: 1) ilgtermiņa kredītiestādēs — pārskata gadā ienākušās vai pienākušās termiņa maksas; 2) peļņu, kas roļās pārdodot uzņēmumam piederīgus kustāmus vai nekustāmus īpašumus; 3) peļņu no izlaisto akciju, paju un obligāciju pārdošanas; 4) iepriekšējos gados norakstīto šaubīgo parādu atmaksas un 5) uzņēmumam par labu izdarītos atvilkumus, aprēķinoties ar kreditoriem vai kontrahentiem.

No uzņēmuma ienākumiem atskaita sekošus izdevumus: 1) Atalgojums (algas un tantjēmas) uzņēmuma pārvaldes locekļiem un to kandidātiem, kā arī pilnvarotām personām un viņu vietniekiem, ne vairāk kā 7500 latu katrai personai, pie kam uzņēmuma gada izdevumi šim mērķim nedrīkst pārsniegt: 10% no kapitāla, ja pēdējais nepārsniedz Ls 200.000,—; ja kapitāls ir Ls 200.000.— līdz 500.000.— — tad Ls 20.000.— un bez tam 5% no tās sumas, kuŗa pārsniedz Ls 200.000.—; ja kapitāls sniedzās pāri par Ls 500.000.— — tad Ls 35.000.— un bez tam 3% no tās kapitāla sumas, kuŗa pārsniedz Ls 500.000.—. Minētās procentu normas nepiemēro savstarpīgām kredītbiedribām, lauku pašvaldību kredītiestādēm, kooperatīviem un arteļiem, kā arī pie uzrādītām personām nepieskaita valdības ieceltos valdes locekļus. Atalgojumiem pieskaitāmas arī sumas, ko viņas saņēmušas par darbiem un pa-

kalpojumiem, piem., par grāmatvežu, kasieru etc. pienākumu izpildišanu.

2) Darba algu un cita veida atalgojumus strādniekiem un kalpotājiem uz brīva līguma pamata.

3) Komisijas, kurtažas, ceļa, kanceļjas un tiesas izdevumus.

4) Izdevumus preču un pārstrādājamo materiālu iegūšanai.

5) Izdevumus par īri, nomu, apdrošināšanu, aptirīšanu un remontiem, izņemot kapitālremontus un uzņēmuma paplašināšanu un atjaunošanu.

6) Parādu un kapitālu procentu nomaksas kredītiestādēm, procentu lielumu neierobežojot, bet privātpersonām ne vairāk kā 12% gadā.

7) Apdrošināšanas biedrību atskaitījumus prēmiju rezervēs, bet pie dzīvības apdrošināšanas un apdrošināšanas pret nelaimes gadījumiem — atskaitījumus apdrošinātāju peļņas rezervē.

8) Valsts un vietējos nodokļus un nodevas, izņemot procentuālo peļņas un ienākuma nodokļus.

9) Izdevumus: a) strādnieku un kalpotāju un viņu ģimenes locekļu stāvokļa uzlabošanai, piem., apdrošināšanai, pensiju un pabalstu izsniegšanai etc.; b) labdarības nolūkiem, ja tie obligatoriski uz statūtu vai attiecīgu noteikumu pamata; c) ar uzņēmumu saistītu slimniču, skolu, patversmju uzturēšanai.

10) Uzņēmumam piederīga īpašuma (izņemot zemi, ražošanas materiālus, preces un taml.) vērtības dzēšanu sekošā augstumā: a) dzīvojamās mājas un pie tām piederošas ēkas — mūra un dzelzsbetona — 2%, koka — 5% un jauktas — 4% no viņu vērtības; b) ēkas un būves tirdzniecības, rūpniecības un lauksaimniecības nolūkiem: mūra un metāla — 3%, koka — 6% un jauktas — 5% no viņu vērtības; c) zemes gabali ar apakšzemes bagātībām, ja pēdējos izmanto, — 3% no viņu vērtības; d) meliorācijas ietaises un citas zemes būves — 5%; e) višāda veida kuģi — 6%; f) mašīnas, rūpniecības rīki, dzelzskausējamās un koksa ražojamās krāsnis, koka laivas, kuģu piestātnes, dzīvais un nedzīvais inventārs — līdz 10%; g) ēkas un būves uz rentētas zemes, kā arī to iekšējā ietaise un rentētā īpašuma kapitālremonts — tādā apmērā, lai līdz līguma notecēšanai viņu vērtība būtu pilnīgi dzēsta, pie kam katru gadu atskaitāma viena un tā pati summa; h) izdevumi akciju, paju, obligāciju un kuponu listu izgatavošanai un par tiem samaksātais zīmognodoklis — dzēšanai vai nu uz reizi, vai katru gadu līdzīgās daļās.

11) Paju, pamata un obligāciju kapitālu nominālvērtības amortizāciju uzņēmumos, kuri pēc noteikta laika pāriet bez atbildības valsts, sabiedrības vai citu iestāžu vai privātpersonu īpašumā.

12) Kīlu zīmju un obligāciju amortizāciju ilgtermiņa kredītiestādēs.

13) Šaubīgus parādus un faktiskus zaudējumus.

14) Izdevumus, kuŗi radušies piedaloties dažādās biedrību kolektēs, izstādēs, un dažādus citus sīkus izdevumus.

Nav atskaitāmi zaudējumi, kuŗi cēlušies no operacijām ārpus Latvijas robežām.

Uzņēmumiem, kuŗiem jādod pārskats par savu darbību, jāiesniedz Nodokļu departāmentam uzņēmuma **gada pārskats** mēneša laikā no tās dienas, kuŗā pārskatu apstiprinājusi vispārējā pilna sapulce vai viņai līdzīgi orgāni, bet ārzemju sabiedrību vietējiem pārstāvjiem — 2 mēnešu laikā. Jāiesniedz: 1) 2 eksemplāros gada pārskats ar noslēguma bilanci; 2) protokola noraksts, attiecoties uz gada pārskata apstiprināšanu; 3) revīzijas komisijas vai viņai līdzīga orgāna protokola noraksts. Uzņēmumi, kuŗu operācijas notiek kā Latvijā, tā ārzemēs, iesniedz gada pārskatu par visām operācijām. Pie ārzemju sabiedrību un kompāniju ārzemes valodā sastādītiem pārskatiem, bilancēm, protokoliem un revīzijas komisijas aktiem jāpieliek notāriāli apliecināti šo dokumentu tulkojumi latviešu valodā. Ja pārskatī sastādīti ārzemju valūtā, priekšā stādītā pārskata peļņa aprēķināma pēc valdības apstiprināta kursa Latvijas valūtā.

Reizē ar pārskatu jāiesniedz:

1) Sīks peļņas un zaudējumu konts un citi galvenie konti, kuŗi nepieciešami uzņēmuma operāciju rezultātu paskaidrošanai.

2) Pārskata gada bilances atsevišķu kontu opgrozījums (sakopojumā), uzrādot: a) atlikumus pārskata gada sākumā; b) debetā un kreditā ierakstītās sumas pārskata gadā; c) atlikumus gada beigās, kuŗi pārnesti noslēguma bilancē; d) uz peļņas un zaudējumu kontu pārvestās sumas.

3) Pilnas sapulces apstiprinātu peļņas sadalījumu.

4) Ar nodokli apliekamās peļņas aprēķinu.

5) Procentuālā peļņas nodokļa un kapitāla nodokļa aprēķinu.

6) Augstāk minēto personu sarakstu, kuŗā uzrādamas katrai no viņām izmaksātās algas un visāda citāda veida atalgojuma sumas.

7) Atskaitījumu aprēķinu īpašuma amortizācijai.

8) Latvijas Bankas kvīti par kapitāla un proc. peļņas nodokļa samaksu.

Uz Nodokļu departamenta pieprasījumu, uzņēmumu valdēm jeb tamlīdzīgiem orgāniem jāiesniedz mēneša laikā no šo pieprasījumu saņemšanas dienas visāda veida papildu ziņas un paskaidrojumi, kuŗi nepieciešami pārskatu pārbaudīšanai un tirdzn.-rūpniecības nodokļa samaksas kontrolei. Uzņēmumos, kuŗu lietu vešanai iecelta administrācija, visus augšminētos datus sniedz administrācija vai likvidācijas komisijas. Iesniegtos gada pārskatus un papildu materiālus pārbauda Nodokļu departaments un pēc tam ar savu nodokļa aprēķina

projektu nosūta Valsts kontrolei, kuŗa ne vēlāk kā 1 mēn. laikā no lietas saņemšanas dienas sūta to departamentam atpakaļ līdz ar savu atzinumu. Ja pārskati u. c. materiāli nav iesniegti 6 mēn. laikā, kā arī, ja tie būtu nepietiekoši vai apšaubāmi, tad Nodokļu departamentam ir tiesības ar valdes, atbildīgās aģentūras vai uzņēmuma galvenā priekšstāvja piekrišanu apskatīt un izdarīt tirdzniecības grāmatu, attaisnojošo dokumentu vai arī uzņēmumiem piederīgo iestāžu revīziju uz vietas. Ja uzņēmums minētai apskatei un revīzijai nepiekrīt, tad tādu izdara ar fin. ministra sevišķu atļauju Nod. dep. direktors, piedaloties vienam no galvenās tirdzn.-rūpn. komisijas locekļiem un vienam Nod. dep. pilnvarotam ierēdnim, uzņēmuma priekšstāvja klātbūtnē. Pēc apskates un revīzijas sastāda protokolu, kuŗu paraksta visas klātbijušās personas. Ja pēc iesniegtiem dokumentiem nebūtu iespējams pareizi noteikt apliekamo peļņu, tad departamentam ir tiesība tādu noteikt pēc savas pārlicības uz viņa rīcībā esošo ziņu pamata. Turpretim, ja departaments 12 mēn. laikā no materiālu iesniegšanas dienas nav taisījis lēmumu par pārskatu caurskatīšanu, tad uzņēmumu taisītais aprēķins par maksājāmo nodokli uzskatāms par pieņemtu.

Kapitāla un procentuālais peļņas nodokļi samaksājami viena mēneša, bet ārzemju uzņēmumiem, kuŗu pārvaldes atrodas ārzemēs — 2 mēnešu laikā no gada pārskata apstiprināšanas dienas. Ja viņi iemaksāti mazākos apmēros, tad iztrūkstošā suma jāpiemaksā 1 mēn. laikā no Nod. depart. lēmuma saņemšanas dienas. Jaundibinātiem uzņēmumiem nodokļus aprēķina arī par pirmā maksāšanas gada pilniem mēnešiem pēc uzņēmuma pārskata. Izbeidzot darbību, uzņēmumam nodokļus par pēdējo maksāšanas gadu aprēķina pēc notecējušā gada pārskata, proporcionāli laikam, kuŗu tas vēl darbojies.

11. Uzņēmumi, kuŗiem nav jādod pārskats par savu darbību.

Uzņēmumus, kuŗiem nav jādod pārskats par savu darbību, apliek ar procentuālo peļņas nodokli, izņemot VII. kat. rūpniecības uzņēmumus. Par pamatu ņem peļņu, kuŗu aprēķina iecirkņu resp. apriņķu nodokļu komisijas pēc apgrozījuma par pēdējo operaciju gadu, piemērojot tam no galvenās tirdzn.-rūpn. nodokļa komisijas apstiprināto vidējo peļņas procentu, kuŗš noteikts tai grupai, pie kuŗas pieder attiecīgais uzņēmums. Ja uzņēmuma darbība noritējusi sevišķi labvēlīgos, vai nelabvēlīgos, salīdzinot ar citiem tās pašas grupas uzņēmumiem, apstākļos, tad iecirkņu resp. apriņķu komisijām ir tiesības aprēķināt nodokli paaugstinātos (bet ne vairāk kā divkārtīgi) vai pazeminātos apmēros. Likuma 126. p. nosaka, ka, «ja uzņēmumā ved kārtīgas veikala grāmatas, tad par pamatu aplikamās peļņas aprēķināšanai nodokļu komisijas ņem minētās grāmatas.»

Par uzņēmuma apgrozījumu pieņem:

1) Preču pārdotavām — brutto ieņēmumus operaciju gadā par skaidrā naudā un uz kredītu pārdotām precēm, par piegādājumiem un darba izpildījumiem.

2) Atsevišķiem darba izpildījumiem un piegādājumiem — saņemto vai pienācīgo sumu.

3) Banku iestādēm un maiņu kantoriem — brutto ieņēmuma sumas no aktivām operācijām ar savu kapitālu un noguldījumiem.

4) Visiem pārējiem tirdznr. uzņēmumiem — brutto ieņēmumu.

5) Rūpniecības uzņēmumiem — pārdoto un uz kredītu izdoto izejvielu un ražojumu brutto vērtību.

6) Rūpniecībām, kas apstrādā svešus materiālus, visāda veida tirdzniecības, starpniecības un specijas uzņēmumiem, arteliem un preču un pasažieru pārvadāšanas uzņēmumiem — iegūto brutto peļņu.

Iecirkņa, resp. apriņķu komisijas sadala uzņēmumus grupās pēc viņu preču šķiras un tirdzniecības veida un katrai grupai noteic vidējās peļņas procentu, ņemot tīro peļņu uz katru apgrozījuma latu. Uzņēmumu klasifikāciju un noteikto vidējo peļņas procentu apstiprina galvenā komisija. Par katru ar % peļņas nodokli apliekāmo uzņēmumu jāiesniedz līdz katra gada 1. aprīlim paziņojums pēc fin. min. apstiprinātās formas, kurš arī uzņēmuma īpašnieks var aizrādīt, kā vēlēš, lai nodokli aprēķina pēc uzņēmuma grāmatām. Iesniegtos paziņojumus vispirms pārbauda nodokļu inspektori, pēc kam par katru uzņēmumu iecirkņa resp. apriņķa komisija taisa atsevišķu lēmumu, noteicot uzņēmuma apgrozījumu un apliekamo peļņu, kā arī aprēķinot no tā maksājamo nodokli. Pie peļņas aprēķināšanas atvelk izdevumus, kādi paredzēti priekš uzņēmumiem, kuriem jādod pārskats par savu darbību, izņemot: 1) dažāda veida atalgojumus pašam uzņēmuma īpašniekam un 2) šaubīgus parādus un faktiskos atalgojumus darbiniekiem atvelk, ciktāl tos atzīst nodokļa komisija. Par aplikšanas pamatu var noderēt grāmatas, kā arī ievāktās ziņas un citi dokumenti.

Procentuālo peļņas nodokli aprēķina pēc sevišķas progresīvas tabeles, sākot ar 5%, ja iegūtā peļņa līdzinas 3% no uzņēmuma pamatkapitāla. Ja tīrā peļņa pārsniedz 20% no kapitāla, tad jāmaksā 11,5% no visas peļņas un bez tam vēl 0,5% no tās peļņas daļas, kurā pārsniedz 20%. Uzņēmumiem, kuriem nav jādod pārskats par savu darbību, maksā pie skaidras peļņas:

līdz	2.000 latiem				2½%
pāri par	2.000 latiem	—	5.000 latiem		3½%
„	5.000	„	—	8.000	„ 4½%
„	8.000	„	—	11.000	„ 5½%
„	11.000	„	—	15.000	„ 6½%
„	15.000	„	—		7½%

Bez tam vietējām pašvaldībām par labu ņem kā piemaksas pie %% peļņas nodokļa: 100% no uzņēmumiem, kuriem nav jādod pārskats par savu darbību, un 50% no uzņēmumiem, kuriem jādod pārskats par savu darbību.

Noteiktās nodokļu sumas ieved nodokļa listēs, kuŗas pie-sūta maksātājiem 2 nedēļu laikā. Iebildumi jāiesniedz vietējai komisijai ne vēlāk kā līdz 1. augustam, kuŗus skata cauri attie-cīga komisija. Ja iebilduma cēlājs vēlas, tad var dot personi-gus paskaidrojumus.

Terminā nenomaksāto nodokli ieskaita parādā: 1) pa-matnodokli — pēc 1 mēn. no iecirkņa resp. apriņķa nodokļu kom. vai Nod. depart. lēmuma paziņošanas dienas; 2) visus ci-tus — pēc attiecīgu termiņu notecēšanas. Par parādā ieskai-tītām sumām jāmaksā soda nauda 1% apmērā mēnesī, pie kam nepilnu mēnesi skaita par pilnu. Ja maksātāji atrodās grūtos materiālos apstākļos, tad Nod. depart. uz viņu lūgumu var dot vienu vai vairākus termiņus nodokļa samaksai, nodrošinot to ar ķīlu vai galviniekiem.

12. Sodi.

Sodi paredzēti sekoši: par pārskatu un citu ziņu neie-sniegšanu laikā līdz 500 latiem; tādā pašā apmērā soda, ja maksātājs neiesniedz 2 ned. laikā paziņojumu pēc pieprasīju-ma saņemšanas no nodokļa inspektora. Ja nepaziņo nodokļa inspektoram, ka uzņēmums pārvietojies vai pārgājis citās ro-kās, kā arī izbeidzis darbību, 2 nedēļu laikā, jā-maksā līdz 50 latiem sods; nekustāmu īpašniekus par nepaziņošanu 7 dienu laikā par telpu izīrēšanu tirdzn.-rūpn. uzņēmumiem, — līdz 50 lat.; par tirdzn.-rūpn. zīmes neizpirkšanu — līdz 10-kārt zīmes vērtībai; par noliktavas zīmes neizņemšanu — līdz 50 lat.; par pazaudētās zīmes noraksta neizņemšanu — līdz nozaudētās zīmes vērtī-bai; par zīmes nepārrakstīšanu uz jauna īpašnieka vārdu vai uz jauno adresi — līdz zīmes vērtībai; par zīmes neizkāršanu redzāmā vietā vai tās neuzrādīšanu pie kontroles — līdz Ls 50.—; par nodokļu inspektoru un citu amatu personu nepielaišanu apskatīt tirdzn.-rūpn. uzņēmumus un noliktavas — līdz Ls 50.—. Naudas sodus par katru pārkāpumu aprēķina at-sevišķi. Ja paziņojumā uzdots nepareiza apgrozījuma sumā, tad maksātāju soda līdz Ls 500.—. Sodņ samaksājami 1 mēn. laikā, iebildumi pret tiem ceļami vispārējā kārtībā.

13. Pārsūdzības.

Pārsūdzības par iecirkņu resp. apriņķu nodokļa komisiju un Nod. depart. lēmumiem iesniedzami caur šim iestādēm gal-venai komisijai: par komisiju lēmumiem %% peļņas nodokļa un ar viņu savienotā soda lietās — 14 dienu laikā, bet par viņu lēmumiem pamatnodokļa lietās un arī Nod. dep. lēmumiem

— 1 mēn. laikā. Galvenā komisija pārsūdzības skata cauri 6 mēn. laikā un lēmumus tā paziņo maksātājam 14 dienu laikā no lēmuma dienas. Iecirkņu resp. apriņķu un galvenās komisijas priekšēdētāji šo komisiju lēmumus var pārsūdzēt 14 dienu laikā. Pārsūdzības par galvenās komisijas lēmumiem kā sācījas kārtībā iesniedzami caur šo komisiju Senātam 1 mēn. laikā.

14. Finansiēlie rezultāti.

Pamatnodoklis dod valstij Ls 550.000.— un procentuālais peļņas nodoklis apm. 3,7 miljoni lati gadā.

XXII. Kapitāla rentes aplikšana.

1. Aplikšanas objekts.

Kapitāla renšu nodokli bieži vien sauc par nodokli no kapitāla, kas nav pareizi. Kapitāla renšu nodoklis ir nodoklis no ienākuma, kuŗu saņem kapitāla īpašnieks, jeb, ar citiem vārdiem, šis nodokļa objekts ir — ienākumi no kapitāla. Par kapitāla nodokli to var nosaukt tad, ja tiek aplikts pats kapitāls, t. i. nodokļa nomaksai jāizlieto kāda apliktā kapitāla daļa, kā tas nāk priekšā, kad valsts pārdzīvo finansiēlas grūtības.

Kapitāla renšu nodoklis — jaunāko laiku produkts, kas radies sakaŗā ar kustāmā kapitāla attīstību. Taisnība, tas sastopams jau agrākos laikos, kad pastāvēja vispārējs mantas nodoklis, bet tad tas deva ļoti niecīgus rezultātus, jo kapitāls viegli izslidēja no aplikšanas. Tā, piem., Anglijā 1718. gadā, pastāvēot vispārīgam mantas nodoklim, Londonas siti daļa deva kustamas mantas nodokļa tikai 1150 mār. st., bet Anglijas banka tikai 38 mār. st., kas pierāda kapitāla izslidēšanu no aplikšanas. Tikai jaunākos laikos, izstrādājoties aplikšanas tehnikai un metodēm un pieaugot kustamam kapitālam, fiskam iespējams, kaut arī ne pilnīgi, aplikt kapitālu, resp. ienākumus no tā ar attiecīgu nodokli. Tomēr sevišķu ierosinājumu šim aplikšanas veidam deva jaunākos laikos pieaugošā valsts, pašvaldību un arī privātu sabiedrību parādniecība, sakaŗā ar dažādu vērtspapīru un obligāciju izlaišanu privātā naudas tīrgū. Šos vērtspapīrus bija iespējams realizēt tikai tāpēc, kā bija uzkrājušies lieli privāti kapitāli, kuŗus tad arī fiskus cenšās aplikēt ar nodokļiem.

Pazīstamais vācu finansists **L o r e n c s Š t e i n s** saka, kā ierosinājumu kapitālu ienākumu aplikšanai devusi sociālā kustība pagājušā gadsimteņa vidū. Vai tas tiešām tā — par to jāšaubās, jo vispār fiskus cenšās aplikēt ar nodokļiem visus jaunradušos pilsoņu ienākumus. Tomēr nākas atzīmēt, ka no XIX. g. s. puses sāka sadalīt kapitālu: 1) rūpniecības kapitālā, no kuŗa ienākumi ir zināmas darbības, pūliņu un uz-

nēmības rezultāts, un 2) rentes kapitālā, kurš dod zināmus ienākumus savam īpašniekam bez sevišķām pūlēm, vienīgi — jāatdod to pret zināmām %% citiem. Izejot no šāda viedokļa, rentes kapitālu sāk uzskatīt par aplikšanas objektu. Tomēr no sākuma likumdošanas iestādes pret kapitāla aplikšanu izturējās atturīgi aiz tā iemesla, ka kapitāls ir varīgs aplikšanas objekts un ja aplikšana ir augsta, tas viegli var aizslīdēt pāri robežai, kur to neapliek jeb apliek mazākos apmēros, kaut arī tādos gadījumos nāktos likvidēt uzņēmumus, kur tas ieguldīts. Otrkārt, no kapitālu renšu aplikšanas atturēja arī kapitālistu, resp. bankjeru iespaids uz likumdošanas iestāžu darbību, piem., Francijā uz kapitālu aplikšanu skatījās vispār skeptiski un tāpēc neaplika valsts aizņēmumos ieguldītos kapitālus, lai tādā kārtā neatbaidītu no izlaižamo vērtspapīru pirkšanas.

Ar kapitāla renšu nodokli apliek ienākumu no:

- 1) pašvaldību izlaistām obligāciju procentiem,
- 2) hipotēku banku ķīlu zīmju procentiem,
- 3) privātu akciju sabiedrību akcijām un
- 4) ienākumus no prasībām, kuŗas no formelās puses ņemot nekādas %% nedod, bet faktiski tās dod, piem., valsts īstermiņa aizņēmumu vērtspapīri, kuŗus fondu biržā pārdod zem oficiālā kursa.

Vispār, runājot par šī nodokļa objektiem, jāsaka, kā tie vienā valstī plašāki, bet citā atkal šaurāki, t. i. pilnā mērā atkarājas no praktiskās finansu politikas. Kā vispārēja parādība atzīmējams fakts, ka valsts saudzē aizņēmumus no apilķšanas ar nolūku — atrast emitējamiem vērtspapīriem plašākas pircēju masas. Otrkārt, dažās valstīs ar kapitāla renšu nodokli apliek tikai augšām minētos 4 ienākumu avotus, bet citās bez tiem arī privātraktstūra darījumus, kā piem., aizdevumus pret vekseliem, parādzimēm, privātām obligācijām etc. Pēdējos objektus ar kapitāla renšu nodokli dažās valstīs sāka aplikt pēc kara, piem., Vācijā, kur aplikti aizdevumi pret ķīlu zīmēm, vekseliem, obligācijām u. c., kurpretim pie mums, tāpat kā agr. Krievijā, šie objekti no aplikšanas atbrīvoti. Vispār, ja valstī pastāv reālo nodokļu sistēma un nepastāv ienākumu nodoklis, tad jāuzstāda prasība, lai tiktu atvilktas parādu procentes. Šo prasību jaunākos laikos dažas likumdošanas iestādes atzīst, bet citas to ignorē. Daži autori aizrāda, ka valstij nepienākās aplikt ienākumus no saviem vērtspapīriem, t. i. procentes no valsts aizņēmumiem, jo tad valsts it kā laužot doto solījumu maksāt papīru turētājiem zināmu noteiktu procentu, un, otrkārt, tas kaitējot valsts kredītam. Attiecībā uz pirmo aizrādījumu jāatzīmē, ka solījuma laušana notiktos tad, ja izlaižot aizņēmumu, valsts tiešām devusi solījumu, ka ienākumus no maksājāmām procentēm ar nodokli neapliks. Zīmējoties uz otro aizrādījumu, t. i. ka kapitāla renšu nodoklis kaitējot valsts kredītam, jāsaka, ka šīni ziņā lielāko lomu spēlē kapitālu pie-

prasījumi un piedāvājumi naudas tirgū un faktiski atkarājas no kapitāla renšu nodokļa augstuma, t. i. ja tas augsts, tad tiešām var kaitēt valsts kredītam, nodzenot emitēto valsts papīru kursu uz leju. Tā tad, aplikot vērtspapīrus ar kapitāla renšu nodokli, jāraugās, lai tas nebūtu augstāks par citu objektu nodokļiem, jo tā daļa, kas pārsniedz pēdējos, var tikt amortizēta, resp. vienkārši konfiscēta.

2. Kontroles grūtības.

Kapitāla renšu nodoklis pēc savas būtības pieder pie reāliem nodokļiem, bet tomēr nav nekādu pazīmju, pēc kurām to varētu noteikt. Ievērojot to, viņa noteikšanai jālieto vai nu pašu nodokļa maksātāju deklarācijas, jeb atkal indirekti aplikšanas veidi. Bez šaubām, taisnīgākās aplikšanas labād būtu lietojamas kapitālu īpašnieku deklarācijas, jo tad būtu iespējams ievērot arī eksistences minimumu un arī piemērot progresīvu aplikšanu, lai gan augstu aplikšanu kapitāls vispār nepanes. Tomēr lielus panākumus ar deklarācijām nevar sasniegt, ja ievēro, ka ienākumus no kapitāla var vieglāki noslēpt, nekā jebkurus citus ienākumu avotus, sevišķi, ienākumus no aizdevumiem pret vekseliem, parādzīmēm etc. Nav nekādas iespējas pārbaudīt deklarācijās uzrādītos datus; kontrolēt varētu tikai tad, ja vekseli, parādzīmes u. c. prasību dokumenti nonāk tiesā, kas tomēr gadās diezgan reti. Nemot vērā šos apstākļus, deklarācijas praktiskā dzīvē neatzīst. Starp citu, viņas pielietot izmēģināja Z. A. S. Valstis un iesniegto deklarāciju pārbaudīšanai izmantoja pat dedektīvu biroju. Arī Vācijā, Virtembergā, savā laikā šim mērķim bija nodibināts speciāls birojs. Tomēr attiecībā uz šiem birojiem arī var rasties šaubas, tā kā galu galā nonāca pie slēdziena, ka tāds aplikšanas veids, t. i. ar deklarāciju palīdzību, pie mērķa neved nu tāpēc atnetams. Par piemērotāku veidu atzina indirektu aplikšanu, kad fiskus iekasē kapitāla renšu nodokli no iestādēm, kurās kapitālu īpašniekiem izmaksā viņiem pienākošās procentes, piem. bankas šo nodokli ietur pie noguldījumu procentu izmaksāšanas etc. Praksē šis aplikšanas veids izrādījās par piemērotāku un drošāku, vismaz attiecībā uz dažādiem procentpapīriem. Bet ja kapitāls ieguldīts ārzemju procentpapīros, kā tad iekasēt šo nodokli un kontrolēt viņu īpašnieka ienākumus? — Pēdējā gadījumā arī indirektais aplikšanas veids sagādā fiskum zināmas grūtības, tāpat kā arī tad, ja kapitāla rentes aplik plašākā apjomā, piem., aizdevumu procentes par vekseliem, parādzīmēm etc. Visos šos gadījumos kontrole stipri apgrūtināta un pat neizvedama. Šos apstākļus arī izmanto kapitāla īpašnieki, aizrādīdami, ka nav nekāda pamata aplikēt ienākumus no kapitāla, ja nav iespējams tos aplikēt visādos veidos. Tomēr, nelūkojoties uz šo aplikšanas defektu, nodoklis no kapitāla rentēm pastāv tagad visās Eiropas valstīs. **Vācijā**, piem., pirms kara šo nodokli ņēma sevī par labu

atsevišķas valstis, bet 1920. gadā to pārvērtā par visas valsts nodokli — Reichssteuer. Vācijā viņš aptver nevien procentpapirus un noguldījumus kredītiestādēs, bet arī aizdevumus pret vekseliem, parādzīmēm u. c. dokumentiem. Nodokļa subjekts — kreditors, pie kam likums stingri aizliedz pārcelt to uz debitoru, bet ja tas noticis, tad tādu darījumu atzīst par neesošu un vainīgam uzliek 20-kārtīgu sodu un iesloga cietumā. Ir jautājums — cik lielā mērā šo bārgo likumu īstenībā ievēro, jo īsais pastāvēšanas laiks vēl nedod pietiekošu pārskatu par viņa izpildīšanu. Jāņem vērā, ka debitors vienmēr ir neizdevīgākā stāvoklī par kreditoru un daudzreiz ir ar mieru uz visiem noteikumiem, kādus tam diktē kreditors, resp. klusuciezdams pielaiž arī nodokļa pārceļšanu uz sevi. Noteicošais faktors tamlīdzīgos gadījumos ir un paliek, bez šaubām, kapitālu pieprasījumu un piedāvājumu konjunktūra naudas tirgū, t. i. ja pieprasījumi pēc kapitāla ir lieli, bet piedāvājumi turpretīm mazi, tad pārcelt kapitāla renšu nodokli uz debitoriem nenāksies grūti. Kas zīmējas uz šī nodokļa apmēriem Vācijā, tad to ņem 10% apmēros no kapitāla rentēm.

Vispār, zīmējoties uz kapitāla renšu nodokli jāsaprot, ka valstis, kur kapitālu maz, tas var atstāt negatīvu iespaidu uz visas valsts saimniecisko dzīvi, kāpēc ar to uzlikšanu dažādiem aplikšanas objektiem jārikojas visai uzmanīgi.

Anglijā un Itālijā atsevišķa nodokļa no kapitāla rentēm nepastāv; tur ienākumus no kapitāliem aplik pēc vispārīgā ienākumu nodokļa, piemērojot atsevišķas šedulas.

Francijā blakus vispārīgam ienākumu nodoklim pastāv kā papildnodoklis arī kapitāla renšu nodoklis, bet ne tik plašos apmēros, kā Vācijā.

3. Kapitāla rentes aplikšana agr. Krievijā.

Krievijā kapitāla renšu nodokli ievēda 1885. gadā 5% apmēros no valsts, pilsētu un privātu sabiedrību emitēto procentpapīru ienākumiem. 1895. g. šo nodokli papildināja, attiecinot arī uz noguldījumiem kredītiestādēs, izņemot noguldījumus sikkredītiestādēs un valsts krājkasēs. 1917. g. šo nodokli attiecināja arī uz privātām obligācijām, nosakot, kā nodoklis jāmaksā kredītoram un nav pārceļams uz debitoru, lai gan faktiski to arī maksāja debitors. Tālāk šis nodoklis negāja, t. i. uz pārējiem aplikšanas objektiem, kā: vekseliem, parādzīmēm etc. to nekad neattiecināja, ja neskaita zīmognodokli, kāds par tiem bija jāmaksā saskaņā ar likumu par zīmognodokli.

4. Kapitāla rentes aplikšana Latvijā.

Latvijā kapitāla rentes nodoklis ievēsts ar Tautas Pado-
mes lēmumu 2. septembrī 1919. gadā un to ņem 5% apmēros no valsts, pašvaldību un privātu sabiedrību emitēto vērtspapīru ienākumiem. Atbrīvoti no tā 1918. gada valsts iekšējais

aizņēmums un noguldījumi valsts krājkasē. Bez tam, 2. sept. 1919. g. likums ievada 2% nodokli no akciju sabiedrību izmaksājamām dividendēm. Nodokļa ņemšanas kārtība — indirekta. Ienākumi no kapitāla renšu nodokļa, t. i. 5% nodokļa no vērtspapīriem, no noguldījumiem un 2% dividendu nodokļa nav lieli: 1922./23. budžeta gadā bija paredzēts ieņemt 1.358.000 rubļu, bet 1926./27. budžeta gadā — 450.000 latu.

Mūsu nodokļu sistēmā kapitāla renšu nodoklim ir papildnodokļa raksturs, jo ienākumi no kapitāla ietilpst vispārīgā ienākumu nodokļa aplikšanas masā.

Nobeidzot kapitāla renšu nodokļa apskatīšanu, mēs līdz ar to nobeidzam reālo nodokļu sistēmas aplūkošanu. Šī sistēma, kā zināms, pastāvēja visur tur, kur nebija ieviests vispārīgs ienākumu nodoklis un viņā ietilpa sekoši 4, no mums jau apskatīti atsevišķi, nodokļi: 1) zemes, 2) ēku nodoklis, 3) tirdzniecības nodoklis un 4) kapitāla nodoklis.

Tā tad, nobeidzami reālo nodokļa sistēmas aplūkošanu, mums vajadzētu pāriet uz tagad gandrīz visās valstīs dominējošā ienākumu nodokļa apskatīšanu, bet iekams to darām, mums jāuzkavējas arī pie tiem nodokļiem, kuri atgādina pārēju no reālās nodokļu sistēmas uz vispārīgo ienākumu nodokli un kurus varētu nosaukt par ienākuma nodokļa surrogātiem. Šādi nodokļi ir divi: 1) dzīvokļu nodoklis un 2) personu, klasu un klasificētais nodoklis.

XXIII. Dzīvokļu nodoklis.

1. Dzīvokļu ires maksa kā aplikšanas objekts.

Dzīvokļa nodokli zināmā mērā var uzskatīt par ienākumu nodokli ar ļoti rupjām ārējām pazīmēm. Šis nodokļa mērķis — valsts cenšas aplikēt pilsoņu ienākumus kādā mērā tie izpaužas dzīvokļa ires maksā, t. i. izejot no prezumpcijas, ka pilsoņu ienākumi ir jo lielāki, jo augstāku ires maksu tie maksā par ieņemamo dzīvokli. Tāda prezumpcija ir, bez šaubām, pārāk primitīva, jo to var attiecināt tikai uz zināmu pilsoņu daļu, bet nekādā ziņā uz visiem. Pirmkārt, izdevumi par dzīvokli var sasniegt tikai zināmu līmeni, t. i. dzīvokļa ires maksa var atspoguļot pilsoņa ienākumus tikai līdz zināmai robežai, bet tos ienākumus, kuri pārsniedz šo robežu, ar tās palīdzību vairs nav iespējams raksturot. Un mēs sauktu par muļķi jeb izšķērdētāju to, kas par katru cenu censtos izdot par dzīvokli noteiktu daļu no visiem saviem ienākumiem. Otrkārt, ne katru reizi pilsonis ieņem dzīvokli pēc savas brīvās izvēles un saskaņā ar savām maksāšanas spējām. Dzīvojot zināmā rajonā spiež to bieži vien darba vieta vai viņam piederoša uzņēmuma atrašanās vieta, un sakaļā ar to maksāt augstāku dzīvokļa īri,

nekā to patiesībā atļauj viņa maksāšanas spējas. Tāpat, dažreiz lielu dzīvokli pilsonis irē savas lielās ģimenes dēļ, bet ne atkarīgi no saviem ienākumiem, u. t. t. Saprotams, var šis dzīvokļa nodokļa jaunās puses zināmā mērā nīvelēt, piem., apļiekot ar zemākām nodokļa likmēm strādnieku dzīvokļus etc. bet tomēr sasniegt ar šo nodokli to, ko cenšās sasniegt un pa daļai arī sasniedz ar vispārīgu ienākumu nodokli, nekādā ziņā nav iespējams.

Dzīvokļa nodoklis ārzemēs.

Dzīvokļa nodoklis nekad nav baudījis sevišķas simpātijas. Prūsijā, piem., 1893. g. reforma aizliedz ievest to vietās, kur tas vēl līdz tam nebija ievests. Tomēr dažās valstīs, piem., Francijā, to ņēma kā valsts nodokli vēl līdz pat 1917. g., bet Beļģijā tas pastāv vēl tagad. Holandē dzīvokļa nodokli ņēm 15% apmērā no īres maksas un atkarīgi no dzīvokļa iekārtas. Anglijā tas pastāv kā pašvaldību nodoklis. Krievijā dzīvokļu nodokli kā valsts nodokli ievēda 1893. gadā un tas bija progresīvs, pie kam visas pilsētas bija iedalītas 5 klasēs, atkarīgi no dzīvokļu dārdzības. Progresija bija izkopta ļoti rūpīgi, bet tomēr nodoklis neattaisnoja uz viņu liktās cerības. Pirms kara dzīvokļa nodoklis Krievijas valsts kasei deva tikai apm. 11½ miljonu rubļ., kas tikko sedza viņa iekasēšanas izdevumus. Ievēdot 1917. g. Krievijā ienākumu nodokli, to atcēla.

Latvijā dzīvokļu nodoklis pastāv kā pilsētu pašvaldību nodoklis.

XXIV. Personu, klasu un klasificētais nodoklis.

1. Persona kā aplikšanas objekts.

Personu nodokļa subjekts un objekts vienā un tanī pašā laikā ir viena fiziska persona, kāpēc to arī sauc par personu nodokli — Kopfsteuer, podušni nalog. Šo nodokli ar zināmiem ierobežojumiem ņēm no katras personas, pie kam šie ierobežojumi variejās diezgan plašos apmēros. Agrākos laikos, kad saimnieciskā dzīve bija vēl neattīstīta, personu jeb galvas naudas nodoklis bija ļoti izplatīts un līdz ar zemes nodokli vēsturē nāk ļoti bieži priekšā. Tagadējos laikos galvas naudas nodoklis var būt visai netaisns, jo pie viņa uzlikšanas parasti ņēm vērā maksātāja maksāšanas spējas un mantas stāvokli. Tomēr agrākos laikos, kad bagātību sadalīšanas ziņā starp pilsoņiem nebija tik liela kontrasta kā tagad, šis nodoklis negūlās uz pilsoņiem tik nevienlīdzīgi kā tagadējos laikos. Bez tam, nebija agrākos laikos diferenciacijas sociālos uzskatos, kā arī primitīvā nodokļu tehnika nespēja iekasēt komplicētus no-

nodokļus. Ievērojot visu sacīto, saprotama persona nodokļa pastāvēšana, jo visi mēģinājumi agrākos laikos ievest vispārīgu ienākumu nodokli nekādus pozitīvus rezultātus nebūtu devuši.

Kā jau atzīmēts, personu nodokli var ņemt dažādās variācijās, pie kam par brutālāko aplikšanas veidu uzlūkojama personu aplikšana, neievērojot viņu īpatnības, t. i. mantas stāvokli, maksāšanas spējas, ģimenes sastāvu etc. Tādā gadījumā nodoklis krīt uz plašākām masām un atgādina nodokli uz masu patēriņa priekšmetiem, kā gaļu, maizi, etc., t. i. pēc būtības starp šiem nodokļiem tad nav nekādas starpības. Vienīgā starpība — pats ņemšanas veids, kurš pie personu nodokļa ir vieglāk panesams. Labvēlīgāki uz šo nodokli var skatīties tādā gadījumā, ja to ņem blakus citam kādam nodoklim, kurš saskaņots ar pilsoņu maksāšanas spējām, piem., blakus ienākumu nodoklim. (Tāds stāvoklis šimbrīžam ir Latvijā, kur personu nodokli ņem vienīgi lauku pašvaldības, t. i., pagasti, kuŗu ienākumu budžetu 30% vēl līdz šim sastāda minētais nodoklis. Pašreiz atrast šī nodokļa vietā kādu citu nodokli mūsu pagastiem ir ļoti grūti). Bet arī tam pastāvot blakus citiem nodokļiem, rodas jautājums par viņa izveidošanu, t. i. kādā mērā pie viņa uzlikšanas tiek ņemtas vērā pilsoņu maksāšanas spējas, vecums, kārtā, darba spējas etc. Ja visi šie faktori pienācīgi ievēroti, tad nebildumi pret šo nodokli stiprā mērā samazinās. Tomēr, nelūkojoties uz visu to, personu nodokļa pastāvēšana, kaut arī blakus ienākumu nodoklim, nav atzistama un attaisnojama vienīgi tad, kad attiecīgas publiskas apvienības pārdzīvo finansiēlas grūtības.

2. Personu nodoklis Krievijā un Francijā.

Starp personīgiem nodokļiem sastopami tādi viņu veidi, kuŗus par personu nodokļiem gan var nosaukt, bet pēc savas būtības stiprā mērā no tiem atšķirās. Piemēram, personu nodoklis zaudē šāda nodokļa raksturu, ja tā kontingentu nosaka jau iepriekš un tad to sadala starp pagasta iedzīvotājiem pēc viņu maksāšanas spējām. Tāds raksturs, starp citu, bija personu nodoklim Krievijā — podušņii nalog, kuŗu ieveda XVIII. g. s. Sākumā šo nodokli ņēma vienīgi no zemniekiem, bet Pāvels I. to grībēja attiecināt arī uz muižniekiem. Aleksanders I. muižniekus no tā atsvabināja un atstāja vienīgi priekš muižnieku zemniekiem 18 kap. apmēros no katras dvēseles. Šī nodokļa kontingentu noteica pēc revīziju dvēseļu skaita un pagasti to tad sadalīja starp saviem iedzīvotājiem pēc viņu zemes platības un ienākumiem. Šo nodokli Eiropas Krievijā atcēla 1885. g., bet Sibīrijā tikai 1898. gadā.

Francijā personu nodoklis pastāvēja līdz 1918. gadam, pie kam viņa apmērus noteica 3 dienu algas lielumā, nosakot pēdējās minimumu uz 50 snt. un maksimumu uz $1\frac{1}{2}$ franka dienā, tā kā nodokļa minimums līdzinājās $\frac{1}{2}$ fr., bet maksī-

mums — $4\frac{1}{2}$ fr. Ja nebija iespējams noteikt šī nodokļa sumu pēc darba algas, tad kā mērogu ņēma dzīvokli.

Jaunākos laikos personu nodoklis sastopams vienīgi koīnijās.

3. Klasu nodoklis un tā attīstības cēloņi.

Klasu nodoklis vēsturiskā attīstībā ieņem vidus vietu starp personīgu un ienākumu nodokļiem. Personu nodoklis ar laiku izrādījās par neapmierinošu aiz sekošiem iemesliem: 1) ar tā palīdzību nevar izsmelt pilsoņu maksāšanas spējas un 2) nevar apmierināt pieaugošās fiska vajadzības. Šo divu faktoru dēļ personīgu nodokli ar laiku nobīda uz pēdējo vietu un fiskus meklē jaunus paņēmienus ieņēmumu iegūšanai. Par šādu jaunu paņēmieni, starp citu, izrādījās klasu nodokļa ieviešana, kurš pēc savas būtības atgādina pārveidotu personīgu nodokli. Jaunievesto nodokli ņēma ne pēc galvām, bet pēc pilsoņu piederības pie zināmas pilsoņu klases, ko uzlūkoja par mērogu viņu mantas un ienākumu novērtēšanai. Šo parādību ievērojamā mērā veicināja pārveidojušais stāvoklis bagātību sadalīšanas procesā, kuŗa rezultātā radās turīgas klases. Aplikt pēdējās ar personu nodokli fiskum aiz dažādiem motīviem bija neizdevīgi, jo sociālā taisnība prasīja, lai pilsoņus apliktu samērā ar viņu maksāšanas spējām. Tāpēc ar laiku pilsoņus sāka aplikt ne pēc galvām, bet pēc viņu piederības pie attiecīgām klasēm. Šāds aplikšanas veids pirms ienākumu nodokļa ieviešanas sastopams, starp citu, Anglijā, Prūsijā un citās Vācijas valstīnās.

Tā tad, ar klasu nodokli, izejot no prezumpcijas, kā sabiedriskais stāvoklis cieši saistīts ar mantas stāvokli, sāka pilsoņus aplikt pēc viņu piederības pie klasēm, resp. tituļiem. Tomēr vēsture māca, ka ne katru reizi personas titulis atbilst tās mantas stāvoklim, jo dažreiz tirgotājs, rūpnieks u. c. ir daudz turīgāks par grāfu, kņazu u. c. tituļētu personu. Tāpēc jāatzīst, ka klasu nodoklis vēl ļoti tālu stāvēja no faktisko ienākumu aplikšanas. Lai pēdējo sasniegtu, dažās vietās iedalīšanu klasēs izdarīja sevišķas komisijas, ņemdamas par pamatu dažādas ārējās pazīmes, piem. zemes īpašumus, kustamu mantu u. t. t. Tā tad, jo rūpīgāka iedzīvotāju iedalīšana klasēs, jo lielākā mērā klasu nodoklis sāk līdzināties ienākumu nodoklim, t. i. klasu nodoklis, salīdzinot ar personīgu nodokli, ir liels solis uz priekšu nodokļu teknikā. Sprototams, tagadējos komplicētos saimnieciskos un sabiedriskos apstākļos šim nodoklim nevar būt vietas.

4. Prūsijas klasu un klasificētais nodoklis.

Prūsijā klasu nodokli ievēda 1820. gadā un pirmā laikā tas bija saistīts ar tā sauc. Mahl- und Schlachtsteuer, t. i. ar labības malšanas un lopu kaušanas nodokļiem, pie kam to ņēma no visiem pilsoņiem sākot ar viņu 14. dzīves gadu, iedalot tos 4 klasēs un katru klasi 3 apakšklasēs. 1851. gadā to reformēja,

pārvēršot to klasu un klasificētā nodokli. Pirmo maksāja tie, uz kuriem attiecināts Mahl- und Schlachtsteuer, resp. lauku iedzīvotāji sākot ar 14. dzīves gadu un ar ienākumiem līdz 1000 taleriem gadā. Klasificēto nodokli maksāja visi tie, kuŗu ienākumi pārsniedza 1000 talerus gadā, pie kam pastāvēja 32 likmes ar maksimālo — 600 taleri. Pēc 1851. g. reformas iedzīvotājus sadalīja 3 klasēs un 4 apakšklasēs. 1883. gadā Mahl- und Schlachtsteuer atcēla un klasu nodokli ievēda arī priekš pilsētu iedzīvotājiem, nosakot eksistences minimumu uz 900 markām gadā. 1891. gadā, kad ievēda ienākumu nodokli, to galīgi atcēla. Pēc ienākumu nodokļa ievēšanas pilsoņu ienākumus nenoteica vairs komisijas, bet tos vajadzēja deklarēt katram pilsonim pašam. Eksistences minimums pirmā laikā arī līdzinājās 900 markām. Atzīmējams, ka nevienā citā valstī nav novērojama tik spilgtā klasu nodokļa pārvērsšana ienākumu nodoklī, kā Prūsijā, kur rezultāti pēc ienākumu nodokļa ievēšanas bija spīdoši, ja ievēro, ka komisijas nespēja veikt savus uzdevumus, t. i. nosacīt pilsoņu ienākumus, kuŗus vislabāki aptver ienākumu nodoklis. Bez Prūsijas klasu nodoklis pastāvēja arī citās Vācijas valstīs, kā: Essenē, Saksen-Gotā, Vitembergā etc.

Francija pāreju no personu nodokļa uz ienākumu nodokli nepazīst: personu nodoklis, kā jau augstāk aizrādīts, pastāvēja līdz 1918. gadam, kad to atcēla un ievēda ienākumu nodokli.

XXV. Vispārīgais ienākumu nodoklis.

1. Ienākumu nodokļa jēdziens.

Jau vairāk reizes uzsvēram, ka ar reālo nodokļu sistēmu pilsoņu ienākumus nav iespējams aplikt pilnos apmēros, jeb, ar citiem vārdiem, šī sistēma neatbilst jaunāko laiku finansu ziņātnes prasībām. Ar reālo nodokļu sistēmu iespējams aplikt tikai atsevišķus pilsoņu ienākumu avotus, kas savā laikā atbilda reālai dzīvei, kad katram pilsonim bija tikai kāds viens ienākumu avots. Tāpēc arī piem., Francijā brīvās profesijas ietilpināja tirdzniecības nodokli, kas, saprotams, tomēr nav iespējams tā, kā ar ienākumu nodokli.

Bet arī ne vienmēr ienākumu nodoklis aptver visus ienākumu avotus, jo krit svarā — kāds ienākumu nodoklis pastāv: parciālais jeb vispārīgais.

Parciālais ienākumu nodoklis neaptver visus pilsoņa ienākumus, bet tikai dažus, piem. Itālijā ar ienākumu nodokli neapliek ienākumus no zemes un namiem. Turpretim vispārīgais ienākumu nodoklis aptver visus pilsoņa ienākumus, bez avotu izšķirības.

2. Apliekamie ienākumi

Uz jautājumu — kas īsti ir ienākums? — tautsaimniecības teorija nedod noteiktu definīciju un, par piem., pie ienākumiem

nepieskaita nekustama īpašuma vērtības pieaugšanu. Tāpat pie ienākumiem nepieskaita meža dabīgo pieaugumu. Sakarā ar to, vācu finanšu literatūrā sastopami divi pretēji uzskati par apliekamiem ienākumiem. Pirmais uzskats, kuŗa redzamākais priekšstāvis ir *Hausting's*, piesienas vispārējam tautsaimnieciskam viedoklim, pēc kuŗa par apliekamo ienākumu uzskatāmi ienākumi no pastāvīgiem, ilgstošiem avotiem. Uz tāda viedokļa arī nostājās 1891. gadā Prūsijā ievestais ienākumu nodoklis. Pretējs uzskats, kuŗu aizstāv *Šanc's*, pie ienākumiem pieskaita arī ikkatru mantas pieaugumu. Reformējot 1920. gadā ienākumu nodokli Vācijā, t. i. pārvēršot to par *Reichssteuer* (75% valstij un 25% pašvaldībām par labu), jauno likuma projektu uzbūvēja uz kompromisa pamatiem. Tomēr Prūsijā vēl turpina pieturēties pie *Haustinga* uzskatiem, t. i. ar ienākumu nodokli neapliek ienākumus ar gadījuma raksturu, kā: mantojumus, dāvinājumus, loterejas vinnestus etc. Citās Vācijas valstīs tos turpretim apliek.

3. Atvilkumi.

Parasti ar ienākumu nodokli, ja tas ir vispārīgs, apliek visu pilsoņu mantu, bet, no otras puses, pielaiz arī atvilkumus, t. i. izdevumus, kas saistīti ar ienākuma avota iegūšanu, nodrošināšanu un uzturēšanu, un bez tam vēl parādu procentes, kā arī ievēro maksātāja personīgos apstākļus. No svara ir arī eksistences minimuma ievērošana, pie kam nākas atzīmēt, ka tikai pie ienākumu nodokļa to var pareizi ievērot, kaut gan, kā jau to redzējām, to zināmā mērā ievēro arī pie citiem nodokļiem. Bez šaubām, pie reāliem nodokļiem pilnīgi ievērot eksistences minimumu nav iespējams, jo nav iespējams konstatēt viņa apmērus no atsevišķiem ienākumu avotiem. Prasība par eksistences minimuma ievērošanu jaunākos laikos ir viena no finanšu zinātnes kardinālākām prasībām, tā kā tagad to neievērot nemaz nav iespējams.

Bez eksistences minimuma pie ienākumu nodokļa jāņem vērā arī citi personīgi apstākļi. Tā piem., Vācijā, ja gada ienākumi nepārsniedz 30.000 m., ņem vērā nodokļa maksātāja ģimenes stāvokli, pārciestās grūtības slimības, parādniecību, sliktus veikalnieciskus apstākļus etc. Sprotams, iespējams tas tikai tad, ja finanšu orgāniem ir pilnīgs pārskats par visiem maksātāja ienākumiem. Tā tad, ievērot finanšu zinātnes otru kardinālu prasību — aplikt pilsoņus ar nodokļiem *saskaņā ar viņu spējām* — var tikai tad, ja pastāv vispārīgs ienākumu nodoklis. Visas citas dažādās aplikšanas kombinācijas nedod iespēju ne noteikt, nedz arī aplikēt pareizi pilsoņu ienākumus. Bet ignorēt eksistences minimumu un citas finanšu zinātnes prasības jaunākos laikos nevar. Nelūkojoties uz to, mūsu likums par ienākumu nodokli, izņemot ģimenes apstākļus, ignorē citus maksāšanas spēju noteicošus momentus, kas jāpieskaita pie viņa trūkumiem.

Otra priekšrocība, ko dod vispārīgs ienākumu nodoklis, ir — progresijas ievērošana. Taisnība, progresiju var ievest arī pie reāliem nodokļiem, bet kas no tam iznāk — ir cits jautājums. Tā piem., Jaunzēlandē ir progresīvs zemes nodoklis, kur tam ir noteikts mērķis — sadalīt plašās latifundijas mazākos zemes gabalos. Var ievest progresīvu nodokli pat no pilsētu namiem, bet rezultāts var būt tas, ka no diviem vienādiem namiem viens maksā vairāk, otrs — mazāk. Kā tomēr var pastāvēt reālu nodokļu sistēma ar progresīvām likmēm — to pierāda Anglijas piemērs, kur bija savā laikā reālu nodokļu sistēma ar ienākumu nodokļa pazīmēm. Tomēr prasība ir tā, ka, ja grib tiešām izvest progresiju, tad jāzin visu pilsoņa ienākumu kopsoma, ko dod tikai vispārīgs ienākumu nodoklis.

Trešā prasība, ko jāievēro jaunākos laikos pie nodokļu uzlikšanas, ir jautājums par parādu procentēm. Pilnā mērā šo prasību var ievērot vienīgi pie vispārīga ienākumu nodokļa, kuram pastāvot iespējams konstatēt visus pilsoņa ienākumus. Kā jau redzējām, parādu procentu atskaitīšanu nepielaiž zemes nodoklis, tirdzniecības-rūpniecības nodoklis, ja to uzliek pēc ārējām pazīmēm u. c. reālie nodokļi. Jaunākos laikos, kad gandrīz visi uzņēmumi dibināti uz kredītu, nemaz nav domājama parādu procentu neatvilkšana.

Ceturtais jautājums, kurš rodas pie vispārīga ienākumu nodokļa pastāvēšanas, ir jautājums par fundēto un nefundēto ienākumu aplikšanu. Visparēja prasība ir — ka fundētie ienākumi aplikami stiprāki par nefundētiem. Pastāvot reālo nodokļu sistēmai, šo prasību arī var ievērot. Lai to varētu ievērot arī pie vispārīga ienākumu nodokļa, jāzin visu ienākumu masa un kādu daļu no visas šīs masas iztaisa fundētie ienākumi. Tālāk, nosakamas priekš fundētiem ienākumiem augstākas likmes un priekš nefundētiem ienākumiem — zemākas, kā pa piem. Anglijā, kur, ja ienākumi nepārsniedz £ 2000.— gadā, tad fundēto un nefundēto ienākumu aplikšanai pastāv dažādas likmes. Pie mums līdz 1924. g. arī šini ziņā pastāvēja zināma izšķirība, bet no 1924. g. tādas vairs nav. Cits veids fundēto ienākumu stiprākai aplikšanai — ne likmju starpība, ienākumu šķirošana fundētos un nefundētos un ne reālo nodokļu sistēma, — bet gan vispārīga mantas nodokļa ievēšana, kā par piem. Skandināvijas valstis. Bez tam, fundētos ienākumus iespējams aplikāt stingrāki ar apgrozības nodokļu palīdzību, piem., pie nekustāmu īpašumu pirkšanas — pārdošanas, kaut gan tas nav iespējams visos gadījumos. Kā tad galu galā aplikāt fundētus ienākumus? — Vai rīkoties pēc Anglijas parauga, jeb paturēt blakus vispārīgam ienākumu nodoklim arī reālo nodokļu sistēmu, jeb vispārīgo mantas nodokli? — Pie šī jautājuma atrisināšanas jāņem vērā vietējie apstākļi, bet kā vispārīgs aizrādījums atzīmējams, ka, ja reālo nodokļu sistēma izkopta, tad nav vajadzības pāriet uz vispārīgu mantas nodokli.

4. Ienākumu apvērtēšana.

Ienākumu apvērtēšana ir sāpīgs jautājums vispārīgā ienākumu nodokļa sistēmā. Lai gan visās valstīs, kur ieviests vispārīgs ienākumu nodoklis, nav gluži vienādi ienākumu nodokļa nosacījumi, tad tomēr viņa principi visur ir vienādi, un, galvenais, nodokļa apmērus nosaka pēc attiecīga pilsoņa faktiskiem ienākumiem. Bet kā tos noteikt? — Arī šini ziņā dažādās valstīs sastopamas dažādības. Tā piem., ievēdot 1918. gadā ienākumu nodokli Francijā, likums ievēda fakultatīvas deklarācijas, t. i. maksātāji deklarācijas par saviem ienākumiem varēja iesniegt un arī neiesniegt. Tomēr pēc pāris gadiem tās pārvērtā obligatoriskās. Ja deklarācijas ir fakultatīvas, tad ienākumu noteikšanu izdara caur novērtēšanu, kāda, kā to rāda prakse, parasti ir zemāka par faktiskiem ienākumiem. Arī citās valstīs, piem. Anglijā, pirms pasaules kara deklarācijas nebija obligatoriskas, kurpretim tagad tās visur obligatoriskas. Bet tomēr deklarāciju iesniegšana vien neko nedod, ja tās nav pareizi izpildītas. Bet ir arī daudzi, kas pavisam atturās no deklarāciju iesniegšanas, motivēdami ar to, ka tiem nekādu ienākumu nav. Atzīmējams, ka tādi, saskaņā ar mūsu likuma nosacījumiem, tiek vieglāki cauri, nekā tie, kas iesniedz nepareizas deklarācijas, jo par viņu neiesniegšanu draud sods līdz 30 latiem, bet par nepareizu ziņu iesniegšanu 10-kārtīgi liels sods no tās sumas, kuŗu valsts varēja zaudēt. Deklarāciju iesniegšana sevišķi apgrūtināša priekš sīkiem un vidējiem lauksaimniekiem, kuŗi parasti nevēd grāmatas. Ievērojot to, daudzās valstīs, piem. Vācijā, Anglijā etc. darbojas sevišķas komisijas lauksaimnieku ienākumu novērtēšanai, kas tomēr, saprotams, nedod faktiskos ienākumus. Bet nelūkojoties uz visu to, komisiju novērtējumi nepieciešami.

5. Deklarāciju kontrole.

Ir arī tādi ienākumu nodokļa maksātāji, kuŗi iesniedz apzinīgi nepareizi sastādītas deklarācijas. Saprotams, palaisties, vispār, uz deklarācijām vien, bez papildu ziņu ievākšanas, nav nekāda iemesla, jo katrs pilsonis mēģina izvairīties no nodokļu maksāšanas. Bet kādā ceļā kontrolēt pilsoņu ienākumus? — Šis jautājuma atrisināšanai pacelts jautājums par iesniegto deklarāciju publicēšanu, starp citu, arī pie mums. Atzīmējams, ka šo jautājumu ierosināja jau pirms pasaules kara dažos Z. A. S. Valšku štatos, Skandināvijā etc., bet realizēja viņu Z. A. S. Valstīs 1924. gadā, kad sāka attiecīgās vietās izkārt iesniegtās deklarācijas līdz ar maksājamā nodokļa aprēķinu ar nolūku, ka radīsies personas, kas paziņos attiecīgām iestādēm, ka deklarācijas iesniedzējs apslēpis dažus savus ienākumus. Tomēr šāds paņēmiens nekādu praktisku rezultātu nedeva un 1926. gadā deklarāciju publicēšanu Z. A. S. Valstīs atkal atcēla.

Preņ visur novērojamo parādību — slēpt ienākumus, — mēģinājuši cīnīties arī citādiem līdzekļiem un, proti, nodibinot speciālus dedektīvu birojus. Šī cīņa vēl nav beigusies un, liekā, vēl turpināsies diezgan ilgi, bet tas tomēr nenozīmē, ka fiskum no šīs cīņas vajadzētu atteikties.

Apskatot ienākumu nodokli dažādās valstīs, varam konstatēt, ka pastāv divas šī nodokļa sistēmas: Anglijas un Vācijas. Pie Anglijas sistēmas, bez pašas Anglijas, pieturās arī Itālija, Japāna un jaunākos laikos Rumēnija.

Vācijā līdz 1920. g. katrai valstij bija savs ienākumu nodoklis, bet pēc tam to pārvērtā par valsts nodokli — Reichsteuer. 1917. g. Krievijā ievestais ienākumu nodoklis atgādina Prūsijas ienākumu nodokli. Saskaņā ar Prūsijas sistēmu, katram ienākumu nodokļa maksātājam katru gadu jāiesniedz attiecīgai iestādei deklarāciju par visiem saņemtiem ienākumiem un, atkarīgi no uzdotiem datiem, jānomaksā pats ienākumu nodoklis. Turpretim pēc Anglijas sistēmas nodokļa maksā notiek jau pie paša nodokļa avota, t. i. tā iestāde vai persona, kuŗa nodokļa maksātājam izmaksā zināmu naudas sumu, kuŗa ietilpst tā ienākumos, ietura ienākumu nodokli jau pie pašas izmaksas, piem. zemes rentnieks, maksādams zemes īpašniekam renti; uzņēmumi, izmaksādami kalpotājiem algas etc. Kā redzāms, pastāvot šij sistēmai, ienākumus apslēpt diezgan grūti un fiskus ir nodrošināts attiecībā uz nodokļa iekasēšanu. Vispār, Anglijā nemēdz iejaukties pilsoņu privātās lietās, par kādu uzlūkojama arī ienākumu deklarēšana. Tomēr arī pēc Anglijas sistēmas nav izslēgta deklarāciju iesniegšana un to pilsoņi dara tad, kad nodoklis tiem aprēķināts vairāk, nekā pieņākās. Tādos gadījumos valsts kase atmaksā vairāk pārmaksāto nodokļa daļu atpakaļ.

Vācijā, pretēji Anglijas sistēmai, ienākumu nodokli neatvelk pie ienākuma avota, bet to, tāpat kā pie mums, pilsoņi maksā pēc notecējušā gada. Šādai kārtībai pastāvot, iespējama ienākumu noslēpšana un līdz ar to valstij nākās zaudēt uz un Vācijā, ienākumus noslēpj. Saprotāms, nekādu konkrētu kuŗu autori mēģina noskaidrot — cik katrā valstī, t. i. Anglijā un Vācijā, ienākumus noklēpj. Saprotāms, nekādu konkrētu datu šiem autoriem nav un tāpēc viņu uzskati ir tīri subjektīvi, tā piem., daži apgalvo, ka tiekot noslēpti 5%, 10%, bet citi atkal, ka līdz 50% no visiem ienākumiem. Kas zīmējas uz nodokļa iekasēšanu, tad apgalvo, ka Anglijā, iekasējot nodokli pie ienākuma avota, fiskus saņem līdz 75%, bet Vācijā tikai 60—65% no visa ienākuma nodokļa.

Ja deklarācijām nav obligatorisks raksturs, tad šādai ienākumu nodokļa konstrukcijai ir arī savas sliktās puses, kā piem., finansu orgāniem nav pilnīga pārskata par visiem pilsoņu ienākumiem. Šī trūkuma pastāvēšana pirms kuŗa Anglijā izskaidrojama ar to, ka toreiz Anglijas ienākumu nodokli raksturoja kā ienākumu nodokli ar reālu nodokļu pazīmēm — mixtum positivum, resp. kā vidēju starp reālu nodokļu sistēmu

un netiešiem nodokļiem. Kara un pēckara laikos Anglijas sistēma piedzīvojuši zināmas pārgrozības, nosvērdamās uz Vācijas sistēmas pusi, bet Vācijas sistēma — nosvērdamās uz Anglijas sistēmas pusi. Par Anglijas sistēmas labajām īpašībām uzlūkojams tas, ka, ņemot ienākumu nodokli pie paša ienākuma avota, ir garantija, ka, ja ne visu, tad lielāko nodokļa daļu iekasēs. Ņemot vērā šo apstākli, būtu vēlams, lai arī mūsu likumdošanas iestādes ietu šinī virzienā.

Viss augšām sacītais rāda, ka ir izlietoti dažādie paņēmieni, neizslēdzot sodus par ienākumu slēpšanu un nepareizībām deklarācijās, pilsoņu ienākumu konstatēšanai un kontrolēšanai, bet šimbrižam tie vēl izrādījušies par bezspēcīgiem.

6. Nodokļa tarifi.

Attiecībā uz ienākumu aplikšanu un nodokļa tarifiem konstatējama dažādās valstīs liela dažādība. Tā, vienā valstī ienākumus aplik plašāki, citā atkal šaurāki; vienā valstī pastāv diezgan augsti tarifi, citā atkal zemāki. Tikai kara laikā, zīmējoties uz pēdējiem, bija novērojama visām valstīm kopīga tendence — cenšanās tos ievērojamā mērā paaugstināt. Tāpat dažādības var konstatēt attiecībā uz atvilkumiem, kurus pielaiž katras valsts ienākumu nodokļa likums. Visus šos apstākļus nosaka sabiedrisku spēku samērs katrā valstī un arī citu nodokļu esamība un uzbūve.

Gandrīz visās valstīs ienākumu nodoklis ievests pēc sīvām cīņām. Tā, piem., Francijā jau līdz 1914. g. pastāvēja kādi 10 likumprojekti par ienākumu nodokli, bet neviens no tiem netika legalizēts. Tāpat Anglijā ienākumu nodoklis dažreiz ticis atcelts. Arī Krievijā jau pirms pasaules kara cilāja jautājumu par vispārīga ienākumu nodokļa ievēšanu, bet ievēda to tikai kara laikā. Daži apgalvo, ka ienākumu nodokļa ievēšanai Krievijā pretojušies muižnieki, motivēdami šādu savu rīcību ar to, ka tie jau maksājot zemes nodokli un tāpēc viņus aplikšot dubulti. Prūsijā, kā jau mēs redzējam, ienākumu nodoklis izaudzis no klasu un klasificētā nodokļa.

7. Latvijas ienākumu nodoklis.

Latvijā ienākumu nodoklis uzbūvēts pēc Vācijas ienākumu nodokļa parauga un pastāv no 1920. gada; kad 20. aprīlī ministru kabinets izdeva «rikojumu par ienākumu nodokli». Šī rīkojuma dažus pantus vēlāk grozīja Tautas Padome un pirmā Saeima, bet visā visumā šis rīkojums ir spēkā vēl šo baltu dienu. Ir gan izstrādāts jauns ienākumu nodokļa likumprojekts, bet tas bez caurskatīšanas atrodās vēl tagadējā Saeimā.

8. Objekts un subjekts.

Ar ienākumu nodokli, saskaņā ar tagad spēkā esošo ienākumu nodokļa likuma 1. pantu, aplik ienākumus: 1) no da-

žāda veida kapitāliem; 2) no nekustamiem īpašumiem; 3) no tirdzniecības un rūpniecības; 4) no darba algām; 5) no nodarbošanās ar brīvām profesijām un 6) no dažādiem citiem avotiem. Mantas un tās vērtības pieaugumus ar ienākumu nodokli neapliek, tāpat, kā, saskaņā ar 4. pantu, neapliek ārkārtējus ienākumus, kā: vienreizējus dāvinājumus, mantojumus, pūra naudas, apdrošināšanas sumu izmaksas etc. Visus šos ienākumus pie mums apliek ar speciāliem nodokļiem. Tā tad, principā mūsu likums deklarē vienreizēju ienākumu neaplikšanu, resp. mūsu likums tulkojams, ka ar ienākumu nodokli apliekami vienīgi ilgstoši, pastāvīgi ienākumu avoti. Šī paša panta papildinājums deklarē, ka nav apliekamas ģimenes piemaksas, kuŗas ierēdņi saņem no valsts un komūnāliestādēm, kā arī atlīdzības izmaksas par ārkārtējiem nelaiemes gadījumiem, piem., par ugunsgrēka nodarītiem zaudējumiem. Tomēr, saskaņā ar likuma 15. pantu, pie mums iespējama arī gadījuma rakstura aplikšana. Vācijas ienākumu nodokļa likums šini ziņā ir vēl plašāks, jo, saskaņā ar to, apliek arī tādus ienākumus, kuŗiem ir mantas vērtības pieauguma nokrāsa. Anglijas ienākumu nodokļa likums arī paredz vienīgi pastāvīga rakstura ienākumu aplikšanu, izslēdzot spekulatīvo peļņu.

Attiecībā uz ienākumu nodokļa subjektiem, mūsu likums par tādiem uzlūko visas Latvijā pastāvīgi dzīvojošās personas, kā arī ārzemniekus, ja tie nodzīvojuši Latvijā ilgāk par 6 mēnešiem. Tā tad, pavalstniecība šini ziņā nekrīt svarā. Ārpus Latvijas dzīvojošās personas apliek ar ienākumu nodokli no tiem ienākumiem, kuŗus tās saņem no Latvijā atrodošajiem nekustamiem īpašumiem, tirdzn.-rupn. uzņēmumiem etc., kā arī no Latvijas iestādēm saņemas penzijas, pabalstus, algas etc. Pie tam vēl piezīmējams, ka pie mums apliek kā fiziskas, tā arī juridiskas personas, kurpretim, piem., Vācijā un Francijā, ienākumu nodokli maksā tikai fiziskas personas. Saskaņā ar mūsu likuma nosacījumiem, pie mums ar ienākumu nodokli apliek arī mantojumus līdz viņu pāriešanai mantnieku rokās, kas ir itin loģiski. Ja Latvijā dzīvojoša persona saņem ienākumus no ārzemēs atrodošajiem avotiem, tad tā pie mums ienākumu nodokli nemaksā, pieņemot, ka tā ienākumu nodokli maksā jau tanī valstī, kur atrodas ienākumu avoti, t. i. mūsu likums cenšas novērst dubulto aplikšanu.

Atsvabināti no ienākumu nodokļa saskaņā ar likuma 3. pantu: 1) valsts, komūnāliestādes, dažādas biedrības un savienības ar vispār derīgu vai labdarīgu mērķi bez peļņas gūšanas nolūka; 2) ārvalstu diplomātiskie priekšstāvji, pie viņiem piekomandētie ierēdņi un apkalpotāji, ja pēdējie nav Latvijas pavalstnieki un ja Latvijas valsts priekšstāvji bauda attiecīgās valstīs tādas pašas tiesības un 3) fiziskās un juridiskās personas, kuŗu ienākumi nepārsniedz 1200 latus gadā.

4. panta piezīme nosaka, ka vīra, sievas un nepilngadīgu bērnu ienākumi apvienojami, izņemot gadījumus, ja vīrs un sieva dzīvo šķirti, bet nav apvienojami tie ienākumi, kuŗus minētās

personas saņem kā darba algu. Pēdējam noteikumam ir liela nozīme pie progresīvas aplikšanas, kāda ir arī pie mums.

1924. gada novellē ievests noteikums, ka no ienākumiem atvelkami ģimenes locekļu uzturas minimumi. Tomēr šis noteikums nav tuvāki paskaidrots, t. i. nav minēts, vai šie atvilkumi pielaižami pie visiem ienākumiem, jeb tikai līdz zināmai sumai. Jau 1920. g. noteikumu 20. pantā bija paredzēts, kā šādi atvilkumi pielaižami, ja ienākumi nepārsniedz 3200 latus gadā, bet ja pārsniedz — tad atvilkumi nav pielaižami. Ienākumu nodokļa jaunākais projekts paredz, ka pie zemākiem ienākumiem pielaižami lielāki atvilkumi, bet pie lielākiem ienākumiem — mazāki atvilkumi. Bez tam paredzēts, ka gadījumā, ja ienākumi nepārsniedz 5000 latus gadā, tad nodokli pie zināma ģimenes sastāva pazemina par 10 pakāpēm, bet ja pārsniedz 5000 latus, tad — par 5 pakāpēm; turpretim ja ienākumi pārsniedz 10.000 latus gadā, tad nekāds atvilkumus neatzīst.

Par ģimenes locekļiem, saskaņā ar spēkā esošo likumu, uzskata — abu laulātu draugu aizgādībā esošos radniekus un citas ģimenē dzīvojošās personas, kuru apgādāšana piekrit tiem pēc likuma, kā arī visas tās personas, kuŗas faktiski tiek uzturētas un pašas nav spējīgas sevi apgādāt. Atzīmējams, ka 1924. g. novelle nenoteic, kāds ir uzturas minimums un: kādas personas uzskatāmas par ģimenes locekļiem, bet to atstāj finansu ministra kompetencē. Šis savas tiesības fin. ministrs arī izlietojis un paskaidrojis, ka par ģimenes locekļa uzturas minimumu pieņemami 144 lati, t. i. suma, kādu saņem valsts ierēdņi kā ģimenes piemaksu, bet attiecībā uz ģimenes locekļiem — jau augšām 20. pantā minētās personas. Principā pielaižami ģimenes atvilkumi attiecībā uz mazākiem ienākumiem, bet, saskaņā ar mūsu likumu, ikkatrs nodokļa maksātājs var atvilkt pa 144 latu uz katru ģimenes locekli, neskatoties uz ienākumu gada kopsumu. Šini ziņā mūsu likums atgādina Francijas likumu, kur vispār visos likumos paredzēti dažādi atvieglojumi priekš vairāku bērnu ģimenēm, kas vedams sakarā ar iedzīvotāju pieaugšanas problēmu.

Jautājumu — vai var atvilkt uz 20. p. vai 4. panta pamata zināmus procentus no ienākumu nodokļa, finansu ministrs ar 27. aug. 1924. g. paskaidrojumu izšķīris pozitīvi. Vispār, mūsu likuma redakcija attiecībā uz ģimenes atvilkumu ir diezgan neskaidra un pirmā laikā izsauca daudz sūdzību. Atzīmējams vēl, ka jaunākā projektā nav 4. pirmanta.

9. Neapliekamie ienākumi.

Atvilkt no ienākumiem var izdevumus, kas saistīti ar ienākumu avota iegūšanu, uzturēšanu un nodrošināšanu, t. i. visus izdevumus saskaņā ar ienākumu nodokļa likumu, kas ir arī deklarāciju vispārējais princips. Ja pie deklarāciju caurlūkošanas rodas šaubas attiecībā uz kādu izdevumu, tad nodokļa komisijas noskaidro, vai attiecīgais izdevums zīmējas

uz augšminēto, t. i. ienākumu avotu iegūšanu, uzturēšanu un nodrošināšanu. Tāpat no ienākumiem var atvilkt visas parādu procentes. Tālāk, var atvilkt visādas obligatoriskas periodiskas izmaksas, dzīvības apdrošināšanas premijas līdz 50 latiem (Anglijā arī lielākas premijas), dalības naudas palīdzības un bērnu kasēs (suma nav aprobežota), kā arī visus nodokļus, izņemot ienākumu nodokli (6.p.). Likuma 7. pants nosaka, kādus izdevumus nevar atvilkt, un proti: 1) izdevumus uzturam, apģērbam, dzīvoklim un apkalpošanai, kā paša maksātāja, tā arī viņa piederīgo vajadzībām; 2) labprātīgus ziedojumus dažādām iestādēm; 3) izdevumus uzņēmuma paplašināšanai un uzlabošanai, un 4) īpašuma un kapitāla zaudējumus. Pēdējā gadījumā nodokli attiecīgas iestādes var pazemināt, bet, vispār, atlaist ienākumu nodokli pavisam pie mums nevar neviena iestāde, kā mēr citās valstīs tas iespējams.

Saskaņā ar likuma 11. pantu, ar ienākumu nodokli apliek ienākumus no kapitāla, resp. ienākumus no kapitāliem, ieguldītiem visāda veida uzņēmumos un vērtspapīros, atvelkot likumā paredētos izdevumus. Tāpat ar ienākumu nodokli apliek vasādas ienākumus no lauksaimniecības un tās nozarēm, atvelkot ražošanas, kā arī izdevumus, saistītus ar saimniecību, pie kam attiecīgas komisijas konstatē, cik tālu šie izdevumi attiecās uz saimniecības uzturēšanu. Tāpat ar ienākumu nodokli apliekti ienākumi no īrētiem īpašumiem. Saskaņā ar 12. pantu, ar nodokli apliekami arī ienākumi no tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumiem, atvelkot likumā paredzētos izdevumus un arī varbūtējos zaudējumus. Pie uzņēmuma izdevumiem likums neatļauj pieskaitīt procentes par paša īpašnieka ieguldīto kapitālu. Vispār, tirdzn.-rūpniecības uzņēmumus ar ienākumu nodokli apliek pēc viņu īriem ienākumiem, lai gan šim nosacījumam ir maza praktiska nozīme, jo grūti tos aprēķināt. Tāpēc parasti apliek pēc tās peļņas, kuru nosaka tirdzn.-rūpniecības nodokļa komisijas (28. pants). Tā tad, priekš tirdzniecības-rūpniecības uzņēmumiem 12. pants nekrīt svarā, ja vien tie ved pareizas grāmatas un tās atzītas no tirdzn.-rūpniecības nodokļa komisijas.

10. Darba algas aplikšana.

Likuma 13. pants paredz darba algu aplikšanu, t. i. algu, kuru kalpotāji saņem no valsts, komūnālietādēm un privātiem uzņēmumiem, nelūkojoties uz to, vai tie atalgojumus saņem naudā vai natūrā. 1924. g. novelle nosaka, ka no darba algas atvelkami 40% un ar ienākumu nodokli apliekami atlikušie 60%. Ši piezīme radījusi daudzus sarežģījumus, jo rodas jautājums — vai minētais atvilkums attiecināms uz visāda veida darba algām, piem., tantjēmām, mākslinieku honorāriem un tml., jeb nē.

14. pants nosaka, ka ar ienākumu nodokli apliekami ienākumi no nodarbošanās ar brīvām profesijām, kā: ārstu,

skolotāju, advokātu etc. ienākumi, kā arī mākslinieku honorāri. Pēc būtības nav starpības starp 13. un 14. pantos minētiem ienākumu veidiem.

15. pants paredz pensiju, dažādu pabalstu, autora tiesību izmantošanas ienākumu etc. aplikšanu un uzskatāms par 6. panta tuvāku paskaidrojumu.

Tā tad, ar ienākumu nodokli aplikamās darba algas uzskaitītas 3 pantos, lai gan tās varēja itin labi savienot vienā pantā. Šinī ziņā mūsu ienākumu nodokļa likums atgādina Prūsijas ienākumu nodokļa likumu, kuŗā arī konstatējams šis dēfekts, kaut arī niecīgs.

Attiecībā uz 13. panta piezīmi Senāts devis paskaidrojumi, ka zem darba algām saprotamas algas stingri noteiktos apmēros, kuŗām nav gadījuma, nejaušības raksturs un kuŗas izmaksā saviem kalpotājiem valsts un pašvaldību iestādes un privāti uzņēmumi. Šis paskaidrojums neattiecas uz 14. un 15. pantiem un, tā tad, neattiecas arī uz tantjēmām un tamliedzīgiem ienākumiem.

Kas zīmējas uz piezīmi par darba algu aplikšanu tikai 60% apmēros no visas gada algas, tad viņas rašanos izskaidro ar to, ka tām personām, kuŗu ienākumi sastādās vienīgi no noteiktām darba algām, deklarācijās jāuzdod savi ienākumi līdz pēdējam santimam, kas nebūt nav sakams par nenoteikta rakstura ienākumu saņēmējiem. Tāpēc arī šīm personām piešķirta augšām minētā privilēģija.

Saskaņā ar mūsu ienākumu nodokļa likumu, fundēto un nefundēto ienākumu aplikšanā pie mums nekādas izšķirības nav — tos aplik ar vienādām likmēm. Šāda parādība izskaidrojama ar to, ka pie mums fundētus ienākumus jau aplik ar citiem nodokļiem, tā tad, stingrāki par nefundētiem, kas arī atbilst modernās finansu zinātnes prasībām. Vienīgā starpība ienākumu aplikšanā attiecas tikai uz darba algām, kuŗas, kā jau redzējām, ar ienākumu nodokli aplik tikai 60% apmēros. Tā tad, visā mūsu nodokļu sistēmā konstatējamas 3 dažādības ienākumu aplikšanā un, proti: 1) ierēdņu algu aplikšanas ziņā, 2) fundēto un 3) nefundēto ienākumu aplikšanā. Piezīme par darbu algu aplikšanu tikai 60% apmēros zaudētu savu spēku, ja darba algas pie mums būtu sasniegušas normālu stāvokli.

Kā jau redzējām, ar ienākumu nodokli aplik arī darba algas, izmaksātas natūrā, resp. produktos un ar brīvu dzīvokli, tomēr likumā nekas nav minēts, par kādām cenām aprēķināmi izsniedzāmie produkti. Attiecībā uz šo jautājumu likumu interpretē tā, kā aprēķinamas oficiālās caurmēra gada cenas.

Eksistences minimums pie mums, saskaņā ar ienākumu nodokļa likuma 4. pīrpantu, noteikts uz 144 latiem gadā, t. i., uz sumu, kādu valsts ierēdņi saņem kā piemaksu par katru ģimenes loekli. Turpretim 13. panta piezīme atļauj no ienākumiem no darba algas atvilkt 40%, tā kā burtiski tulkojot iznāk, ka no aplikamām 60% vēl atvelkami 144 lati. Kā šos nosacījumus piemērot praksē? — Finansu ministrs 27. augu-

stā 1924. gadā izdevis paskaidrojumu, ka no iegūtām darba algām pie ienākumu nodokļa aprēķināšanas vispirms atvelkamas 40% un no atlikušām 60% vēl 144 lati. Šāds paskaidrojums nav pareizs, jo neizriet no likuma gara. Privātu uzņēmumu kalpotāji, kā zināms, nekādas ģimenes piemaksas nesajem un, tā tad, no viņu darbu algu ienākumu kopsomas būtu jāatskaita minētie 144 lati, bet nevis no atlikušiem 60%. Starpība, pastāvot progresīvam nodokļa likumam, iznāk diezgan liela.

Likuma 16. pants runā par juridisku personu ienākumu aplikšanu, resp. izmaksājamo %, dividendu etc. aplikšanu. Šādu personu ienākumus, kuŗi nepārsniedz 3% no pamatkapitāla, ar ienākumu nodokli neapliek, bet pārējos gan. Sakarā ar to, rodas jautājums — cik reizes nodokļus maksā juridiskām personām piederošos uzņēmumos kapitāla ieguldītājs? — Vispirms, šādu uzņēmumu ienākumus apliek ar tirdzniecības nodokli, sevišķi, ar procentuālās peļņas nodokli; otrkārt, izmaksājot kapitāla ieguldītājiem dividendus, atvelk dividendu nodokli 2% apmēros, un, treškārt, par ienākumu, kuŗš pārsniedz 3% no pamatkapitāla, jāmaksā vēl ienākumu nodoklis. Bez tam, saņemto dividendi akcionārs ieskaita savos ienākumos un maksā par to, tā tad, atkal ienākumu nodokli. Iznāk, ka pie mums par ienākumiem no juridiskām personām piederošiem uzņēmumiem jāmaksā nodokļus 4 reizes. Vai tik stingra aplikšana vajadzīga? Tāpēc arī ne bez pamata kapitālisti žēlojas, ka pie mums nav izdevīgi ieguldīt kapitālus, un aizrāda uz ārzemēm, piem. uz Vāciju, kur juridiskas personas resp. akciju sabiedrības ienākumu nodokli nemaksā, bet apliktas sevišķā kārtībā ar t. s. Körperschaftssteuer. Tāpat Francijā un Z. A. S. Valstīs ar ienākumu nodokli apliktas vienīgi fiziskas personas, bet juridiskās personas apliktas sevišķā kārtībā. Sakarā ar visu sacīto, radies strīdus ap jautājumu — vai vispār var aplikēt juridiskas personas ar ienākumu nodokli? Aplikšanas piekritēji aizrāda, ka juridiskas personas, koncentrēdamas savās rokās plašākus kapitālus, saimnieciskā ziņā esot stiprākas un tāpēc arī tās varot stiprāki aplikēt. Šāds motīvs saprotams, kad Krievijā un Prūsijā izdeva ienākumu nodokļa likumu. Lai juridiskām personām dotu zināmus atvieglinājumus ar ienākumu nodokli neapliek 3% no pamatkapitāla, uzlūkojot to par ieguldītā kapitāla normālu peļņas tiesu, kuŗa neesot jāapliek. Tāpēc arī šos noteikumus atrodam agrākos Krievijas un Prūsijas ienākumu nodokļa likumos. Tomēr, ar šī atvieglinājuma piešķiršanu jautājumu par juridisko personu aplikšanu ar ienākumu nodokli nevar uzskatīt par izšķirtu, jo nodokli, kuŗus šīs personas maksā pie mums, ir stipri augsti. Ievērojot to, ka mūsu valsts nav bagāta ar kapitāliem, varētu arī atteikties no juridisko personu aplikšanas ar ienākumu nodokli. Lai daudz maz nodokļu nastu juridiskām personām padarītu vieglāku, 1922. gada 21. maija novella nosaka, ka ienākumu nodoklis uzņēmumiem, kuŗiem jādod pārskats par savu darbību, un kuŗi maksā procentuālo peļņas nodokli, aprēķināms $\frac{1}{2}$ apmēros no

maksajamā procentuālā peļņas nodokļa, caur ko ienākumu nodoklis priekš tiem samazināts un līdz ar to likuma 16. p. priekš tiem nekrīt svarā. Šinī ziņā tādi uzņēmumi izņemti no ienākumu nodokļa likuma nosacījumiem un viņu aplikšana tuvojas Vācijas Körperschaftssteuer.

11. Ienākumu apvērtēšana.

Aprēķināšanas kārtība visās valstīs vienāda, t. i. ar ienākumu nodokli aplik maksātājus pēc iepriekšējā kalendāriskā gada (no 1. janv. līdz 31. dec.) ienākumiem. Tāda kārtība pastāvēja, starp citu, arī Vācijā līdz 1920. gada reformām, bet pēc tam ienākumu aprēķināmo laiku noteica no 1. marta līdz 28. februārim ar pirmo nodokļu maksāšanas termiņu aprīlī. Vispār, nav vēlams, ka nodokļa maksāšanas termiņš stāvētu tālu no aplikšanas gada. Ideāls šinī ziņā — nodokļa maksāšanas momentam pēc iespējas jābūt tuvāki tam ienākumu periodam, kurš noder par mērogu nodokļa aprēķināšanai. Pretējā gadījumā fiskus var tikai zaudēt, jo nodokļa maksātāja ienākumi var izbeigties jeb samazināties tādā mērā, ka tas nav vairs spējīgs nodokli samaksāt. Mēs šinī ziņā stāvam ļoti tālu no minētā ideāla, jo, saskaņā ar mūsu likuma nosacījumiem, deklarācijas par iepriekšējā gada ienākumiem jāiesniedz — fiziskām personām līdz 15. aprīlim un juridiskām personām līdz 15. maijam. Iesniegtās deklarācijas attiecīgi finansu orgāni pārbauda līdz novembra beigām un pēc tam izsūta nodokļa maksāšanas listes, nosakot termiņu, ne vēlāk par 31. decembri, t. i. ienākumu nodokļa samaksas termiņš pie mums pārāk garš. Bez šaubām, fiziskas personas savas deklarācijas varētu iesniegt daudz agrāk un vienīgi garākus termiņus varētu dot uzņēmumiem, lai tiem būtu iespējams noslēgt veikala grāmatas, kāpēc arī nodokļa nomaksas termiņu varētu tuvināt aprēķināmo ienākumu periodam. Kā ienākumi nodokļa maksāšanas gadā var samazināties, salīdzinot ar iepriekšējo gadu, paredz arī mūsu ienākumu nodokļa likuma 39. pants, kurš nosaka, kā, ja maksāšanas gadā ienākumi samazinājušies vairāk par $\frac{1}{3}$ daļu, tad nodokļa komisijām tiesības samazināt nodokli līdz apmēram, kāds atbilst tagadējam stāvoklim, t. i. kādos apmēros ienākumu nodoklis nāktoš maksāt pēc samazinājušamies ienākumiem. Nodokļa komisijas tā arī rikojās līdz 1922. gada novellas izdošanai. Pēdējā minēto pantu papildināja ar sekošiem 4 vārdiem «bet ne vairāk kā» līdz tam apmēram..., resp. piešķīra komisijām tiesības samazināt nodokli pēc saviem ieskatiem, pat par 1 latu, kas nav uzskatāms par mūsu likuma pozitīvām pusēm.

Sakarā ar to, kā pie mums ienākumu nodokļa maksāšanas termiņš stāv ļoti tāli no ienākumu perioda, kurš noder par bazi nodokļa aprēķināšanai, ienākumus nav iespējams aplikl pilnīgi, jo tie bieži vien krasi svārstās no gada uz gadu. Tāpat nav lietderīgi nolikt tikai vienu maksāšanas termiņu. Jaunais

Vācijas ienākumu nodokļa likums šos momentus pareizi novērtējis un tāpēc noteicis 4 maksāšanas termiņus, pie kam pirmais no tiem seko pēc apm. 2 mēnešiem no deklarāciju iesniegšanas momenta.

Ko darīt tādos gadījumos, kad nodokļa komisijas vēlāk dabū zināt, ka kāds nodokļa maksātājs noslēpis savus ienākumus, resp. nav deklarējis jeb atkal deklarējis samazinātos apmēros par ilgu laiku, piem., 5 gadiem. Saskaņā ar mūsu civillikumiem šādu maksātāju ar ienākumu nodokli kā arī papildus var aplikt tikai par pēdējiem 3 gadiem, jo 2 gadi jau skaitās kā noilgums.

12. Nodokļa komisijas.

Ienākumu nodokļa orgāni pilnā mērā atgādina tirdzniecības-rūpniecības nodokļa orgānus, t. i. sastāv no iecirkņa resp. apriņķu un galvenās komisijām.

Iecirkņu resp. apriņķu komisijas sastāv no: vietējā nodokļu iecirkņa inspektora vai viņa palīga kā priekšsēdētāja un 6 locekļiem no ienākumu nodokļa maksātāju vidus, kurus ievēl pilsētu komisijām vietējās pilsētu domes, bet apriņķu komisijām 3 — vietējā apriņķa pilsētas dome un 3 — apriņķa padome, ar līdzīgu skaitu substitūtu.

Galvenā komisija sastāv no: Nodokļu departamenta direktora vai viņa palīga kā priekšsēdētāja, viena Rīgas Apgabaltiesas, viena Rīgas pilsētas valdes, viena Rīgas apriņķa padomes locekļa un 12 šī nodokļa maksātāju priekšstāvjiem, kurus ar tikpat daudz substitūtiem iecel finansu ministrs no kandidātiem, kurus liek priekšā Rīgas tirgotāju, kooperatīvu, rūpnieku un banku organizācijas.

Svarīgs ir likuma 28. pants, kurš nosaka, ka katra atsevišķa maksātāja ienākumus novērtē iecirkņa resp. apriņķa nodokļa komisijas, ņemot par pamatu maksātāja iesniegtos paziņojumus, veikala grāmatas, kā arī no nodokļu inspektoriem un komisiju locekļiem par viņa ienākumiem ievāktos materiālus. Tā tad, par aplikšanas pamatu var noderēt arī veikala grāmatas, neatzīt tās var gadījumā, ja pierāda, ka tās vestas nepareizi. Papildu ziņas nodokļu inspektori un komisiju locekļi var ievākt dažādā kārtā. Ienākumus no nekustāmiem īpašumiem un tirdzniecības-rūpniecības uzņēmumiem aprēķina pēc visiem pieejamiem datiem.

Gadījumā, ja maksātājs iesniegtā paziņojumā uzrādījis tādu ienākumu sumu, kuŗa nestāv nekādā samērā ar viņa dzīves izdevumiem, vai, nemaz nav iesniedzis paziņojumu, tad, saskaņā ar 28. panta II. piezīmi, nodokļa komisija var noteikt apliekamo ienākuma sumu pēc viņa dzīves izdevumiem.

Zīmējoties uz lauku iedzīvotāju ienākumu novērtēšanu, tad, saskaņā ar 28. p. I. piezīmi, to izdara pagasta novērtēšanas komisija vietējās pagasta valdes priekšsēdētāja vadībā. Par locekļiem šinīs komisijās ir 5 līdz 10 priekšstāvji no šī nodokļa

maksātāju vidus, kuŗus katru gadu izvēl vietējā pagasta padome. Apvērtēšanas materiālus šīs komisijas iesūta attiecīgām apriņķu komisijām, kuŗas tad nosaka maksājamā nodokļa sumu. Pārsūdzēt pagastu komisijas apvērtējumus nevar, jo nodokli, kā jau mniēts, nosaka apriņķu komisijas, kuŗas arī izsūta maksātājiem maksāšanas listes. Apriņķu resp. iecirkņu komisijas nosaka ienākuma nodokli uz iesūtīto deklarāciju un arī ievāko ziņu pamata. Ja ved grāmatas, tad par aplikšanas pamatu var noderēt arī tās, bet pretējā gadījumā jāpierāda, ka grāmatas vestas nepareizi.

13. Pārsūdzības kārtība.

Sūdzības par iecirkņu resp. apriņķu komisiju lēmumiem iesūtāmas šīm pašām komisijām 1 mēneša laikā, skaitot no maksāšanas listes izsniegšanas dienas. Ja sūdzība pamatota, tad šīs komisijas var nodokli samazināt jeb arī atcelt. Komisiju sēdēs, kuŗās skata cauri iesniegtās pārsūdzības, var piedalīties arī sūdzības iesniedzējs, ja vien viņš to pieminējis savā pārsūdzībā, dodams attiecīgus paskaidrojumus. Iecirkņu, resp. apriņķu komisiju lēmumus var 14 dienu laikā pārsūdzēt galvenai komisijai, bet pēdējās lēmumus — 1 mēneša laikā Senatam, kuŗš šīs pārsūdzības skata cauri vienīgi kasācijas kārtībā.

14. Sodi.

Sodi ienākumu nodokļa likumā paredzēti sekoši: par deklarāciju neiesūtīšanu — līdz 30 latiem, par ar nodomu nepareizi sniegtām ziņām, saskaņā ar 44. pantu — līdz tās sumas 10-kārtīgiem apmēriem, ko varēja zaudēt valsts, pie kam varbūtējie valsts zaudējumi aprēķināmi pēc grāmatām jeb dokumentiem; par kāda ienākuma avota apzinīgu noslēpšanu — līdz 500 latiem. Starp pēdējo sodu un sodu par deklarāciju neiesniegšanu nav nekāda loģiska sakara, jo taisnīgāki būtu, kā tikpat bārgi sodītu par deklarāciju neiesniegšanu. Tiesības uzlikt sodus pieder abām komisijām, t. i. kā iecirkņu, resp. apriņķu, tā arī galvenai.

Gadījumā, ja ienākumu nodokļa maksātājs nokļuvis grūtos materiālos apstākļos, Nodokļu departaments pret nekustāma īpašuma nodrošinājumu vai galvniekiem var dot nodokļa nomaksas pagarinājumus, bet pilnīgi atlaist nodokli nav tiesības nevienai instancei. Jaunā likumprojektā paredzēts, ka finansu ministrim ir tiesības atlaist ienākumu nodokli sevišķos nelaimes gadījumos, kā: ūdensplūdos, neražas etc., kā to atrodam daudzos citu valšķu attiecīgos likumos.

Bez šaubām, galvenais pants visā tagad spēkā esošā mūsu ienākumu nodokļa likumā ir — 28., kur iet runa par komisiju novērtēšanas tiesībām. Mēdz aizrādīt, ka šīs komisijas izlieto savas tiesības pārāk plaši, nerēķinādamās ar iesniegtām deklarācijām, kāpēc arī ap tām strīdas. Tomēr jāaizrāda, ka nav

Kā redzams, ja eksistences minimumu paceltu no 1200 latiem līdz 1400 latiem, atkristu apm. 60% no visiem maksātājiem un līdz ar to atvieglotu attiecīgu iestāžu darbību nodokļa iekasēšanā.

Kā zināms, uz laukiem pastāv personu nodoklis apmēros ne vairāk par 7 dienu algas kopsumu, kuŗu uzliek, ievērojot maksātāju ģimenes, kārtas etc. apstākļus. Pašvaldību budžetos uz laukiem šis nodoklis dod apm. 30% no visiem ienākumiem. Ir bijuši mēģinājumi atcelt personu nodokli, bet bez panākumiem, jo lauku pašvaldības nevar atrast jaunus ienākumu avotus, nedz arī samazināt savus izdevumus. Lai būtu iespējams atcelt minēto personu nodokli, daži ieteic samazināt eksistences minimumu ienākumu nodoklim no 1200 latiem uz 1000 lat. gadā, kādā kārtā ienākumu nodokļi maksātu arī tie, kas tagad maksā personu nodokli. Tādā gadījumā attiecīgo iestāžu darbs paliktu vēl sarežģītāks, nekā līdz šim, jeb atkal nāktos pavairot nodokļu iecirkņa skaitu, kas savukārt atkal var novest pie tā, ka ienākumi no šiem maksātājiem nesegs iekasēšanas izdevumus. Kā pretēja parādība šim projektam jāuzlūko aģitācija par ienākumu nodokļa atcelšanu uz laukiem. Atzīmējams, ka daudzās ziemeļ-valstīs ienākumu nodokļa minimums ir stipri paaugstināts un no šī nodokļa atsvabinātos apliek, tāpat kā pie mums, ar personu nodokli.

17. Vācijas un Prūsijas ienākumu nodoklis.

Vācijā līdz 1920. gada plašām nodokļu reformām ienākumu nodoklis pastāvēja katrā atsevišķā valstī, bet sākot ar 1920. g. tas pārvērsts par visas valsts nodokli — Reichssteuer. Vācijas ienākumu nodokļa likuma uzbūve galvenos vilcienos analogiska mūsu likumam un konstruēts pēc agr. Prūsijas likuma parauga, tikai ienākumus apliek plašāki. Pēc agrākā Prūsijas likuma aplika ienākumus ar ilgstošu raksturu, bet pēc tagadējā Vācijas likuma apliek arī gadījuma rakstura ienākumus, kā par piem., vinnestus, lai gan izslēgti mantojumi, dāvinājumi, mantas pieaugumi etc. Ar citiem vārdiem, tagadējā Vācijas likumā atspoguļojas pa daļai Haustinga un Šanca uzskati. Tarifs Vācijas likumā grozīts vairākas reizes, pēdējo reizi — 31. martā 1926. gadā. Tarifs — progresīvs, augstākā likme pēc 1920. g. tarifa — 66%, bet par inflācijas laiku šī augstā likme maksātājiem nebija smagi sajūtama. Pēc tam sākās likmju pazemināšana un tagad augstākā līdžinas 40%, bet ne no visiem ienākumiem, ņemot vērā to, ka Vācijā pastāv tā sauc. Durchstufentarif — pakāpeniskais tarifs. Tagad eksistences minimums Vācijā ir 1300 markas, 1925. gadā tas bija 1100 markas, bet priekš tam vēl zemāks, piem., Prūsijā 900 markas un citās valstīs pat 600 markas. Pēc tagadējā tarifa Vācijā aplikti ienākumi:

lidz	8.000 markām gadā ar	10% nod.,
nākošās	4.000 mrc. caurm.	„ 12,5% nod.
un tālākās	4.000 „ „ „	15% „ etc.,
bet	34.000 „ „ „	35—40% nod.

Vācijas ienākumu nodokļa likums lielā mērā ievēro ģimenes stāvokli, atļaudams atvilkt par sievu 100 markas, par I bērnu — arī 100 m., par II bērnu — 250 par III. — 360, par IV. — 570 markas etc. Ja gada ienākumi nepārsniedz 10.000 markas, tad atvelkamas, kā no nodokļa brīvs ienākums, 720 markas, bet par sievu un katru bērnu no sumas, kas pārsniedz 720 markas, — 8%, bet ne vairāk par 600 markām kopsumā.

Sevišķos ārkārtējos gadījumos, kā: grūtas slimības, neražas, skolojot bērnus etc., ienākumu nodokli var samazināt, vai atlaist pavisam.

Nodokli no ienākumiem no dividendiem, procenpapīriem u. c. iekšzemē ieguldītiem kapitāla veidiem līdz 10% apmēriem atvelk pie nodokļa avota, t. i. to nomaksā šo ienākumu izmaksātājs, kas atgādina Anglijas ienākumu nodokli. Tāpat ienākumu nodokli no darba algām, izņemot, ja tās nepārsniedz aprēķināto eksistences minimumu, atvelk darba devējs. Ņemot vērā sacīto, daži autori domā, ka tagadējais Vācijas ienākumu nodokļa likums ne ar ko neatšķiras no Anglijas ienākumu nodokļa likuma, kas tomēr nav tā.

18. Körperschaftssteuer.

Saskaņā ar Vācijas likumu, ienākumu nodokli maksā vienīgi fiziskas personas, bet juridiskās personas maksā tā sauc. Körperschaftssteuer, kā arī citas likumā uzskaitītās sabiedrības. Pēdējā nodokļa likmes citādākas, nekā ienākumu nodokļa likmes, un tās pēdējos gados arī bieži vien grozītas. Agrāk piemaksas ņēma, ja peļņa pārsniedza 3% no pamatkapitāla, pie kam ja tā pārsniedza 18%, tad šīs piemaksas iztaisīja 10%. 1926. gadā šis Körperschaftssteuer reformēts un tagad piemaksas sasniedz 20%, lai gan dažas sabiedrības, kā Ges. m. b. H. etc. maksā zemāku nodokli, sākot no 10% un tālāk kā pie ienākumu nodokļa, bet nodokļa kopsuma tomēr nedrīkst pārsniegt 20%. Valstij par labu no šī nodokļa nāk 25%, bet pašvaldībām — 75%.

19. Anglijas ienākumu nodoklis.

Anglijā ienākumu nodokli pirmo reizi ievēda 1798. gadā zem trīskārtēja greznuma nodokļa nosaukuma (triple assessed taxes). Šis nodoklis bija uzbūvēts uz ārējām pazīmēm, un proti, personām, kas līdz šī nodokļa ievēšanai maksāja nodokli par ekipāžām, zirgiem, apkalpotājiem etc., bija jāmaksā papildu nodoklis, ja šo nodokļu kopsuma nepārsniedza 25 mērc. sterl. Tādā gadījumā papildu nodokli vajadzēja maksāt trīskārtīgos

apmēros, bet ja tie sasniedza £ 25.— — £ 30.—, tad — 3,5-kārtīgos apmēros u. t. t., bet pie £ 50.— — 5-kārtīgos apmēros. Tāpat šo papildnodokli maksāja personas, kuŗas maksāja nodokļus no mājām, logiem, suņiem, un pulksteņiem, ja šie nodokļi pārsniedza £ 1.—. Bet līdz ar to bija noteikts, ka no papildnodokļa atsvabinātas personas, kuŗu ienākumi gadā nepārsniedz £ 60.—. Drīz vien ārējās pazīmes atmeta un jaunievesto papildnodokli sāka ņemt no maksātāju tīrā ienākuma. Nodokļa aplikšanu sāka pamatot uz deklarācijām, kuŗas tomēr nebija speciālizētas, t. i. viņās bija uzrādīta vienīgi ienākumu kopsoma bez sadalīšanas pa atsevišķiem avotiem. Ar vienu vārdu, likums, salīdzinot ar toreizējo finansu tehniku, bija ļoti complicēts.

Ienākumu nodokli 1798. gadā ievēda sakarā ar notikumiem uz kontinentu un kad 1816. gadā bija izbeigti kari ar Napoleonu, parlaments to atcēla ar noteikumu, kā visi uz šo nodokli attiecošies dokumenti iznīcināmi. Tomēr 1842. gadā to atkal ievēda no jauna, kas vedams sakarā ar to, ka Anglijas valsts budžets jau vairākus gadus no vietas uzrādīja deficitu. Lai to ievēda tikai uz dažiem gadiem, tad tomēr no tā laika ienākumu nodoklis Anglijā vairs nav atcelts un pastāv vēl šodien. Viņa piepaturēšanu lielā mērā sekmēja arī iesākusies čartistu kustība, vērsta pret augstiem netiešiem nodokļiem, uz kuŗiem tanīs laikos bazējās Anglijas valsts ienākumi. Bez tam, viņa ievēšanu un paturēšanu sekmēja arī tas apstāklis, ka Anglijā jau no 17. g. s. pastāvēja augstas akcizes, kuŗas lielā mērā traucēja tirdzniecības un galvenā kārtā, rūpniecības attīstību. Ar akcizēm bija apliktas nevien importējamās, bet arī pašā Anglijā ražotās preces, un akcizes ņemšanai tika stingri kontrolēti visi rūpniecības uzņēmumi, kas zināmā mērā traucēja rūpniecības attīstību. Sakarā ar to, tirgotāji un rūpnieki sāka prasīt, lai valdība atceļ augstās akcizes un muitas, solot viņu vietā maksāt ienākumu nodokli. Valdība šos lūgumus arī ievēroja un sākot ar 1845. gadu pakāpeniski atcēla augstās muitas un akcizes.

1842. gadā ievestā ienākuma nodokļa likuma forma bija radīta jau ar 1803. gada normām un saskaņā ar tām, visi pilsoņu ienākumi iedalīti 5 grupās jeb šedulās:

A š e d ū l ā: ienākumi no nekustāmiem īpašumiem, pie kam nodokli ņem jau pie nodokļa avota, piem., ja zeme iznomāta, tad nodokli maksā nomnieks, atvelkot no nomas maksas; šo šedūlu sauc arī par mantas nodokļa šedūlu (property tax jeb Landlord's tax).

B š e d ū l ā: ienākumi no zemes lietošanas, piem., zemes nomnieka ienākumi, pie kam pieņemts, ka pēdējā ienākumi līdzinās īpašniekam maksājamai nomas maksai, kas gan ir fikcija;

C š e d ū l ā: ienākumi no procentēm, dividendiem etc., par kuŗiem ienākumu nodokli atvelk pie nodokļa avota;

D š e d ū l ā: ienākumi no nodarbošanās ar dažādām profesijām, tirdzniecību un rūpniecību;

E š e d ū l ā: ienākumi no dažāda veida algām, pensijām etc., pie kam no valsts un pašvaldību iestāžu algām ienākumu nodokli atvelk pie avota.

Ienākumu nodokļa tarifa likmes kara un pēckara gados stipri kāpa uz augšu un tikai sākot ar 1925. gadu tās iet atkal uz leju. Vispār, Anglijas ienākumu nodokļa tarifs citādāks, nekā pie mums un citās kontinentālās valstīs.

N o r m ā l ā likme pastāv priekš visiem ienākumiem, atskaitot eksistences minimumu, un no 1900. gada līdz 1913./14. g. līdzinājās 1 šilīnam no £ 1.—, bet no 1913./4. g. — 1 š. 5 p. no £ 1.—. Ja ienākumi pārsniedz £ 5000.— gadā, tad ņem vēl piemaksas (Super Tax) 6 pensu apmēros no katras £ 1.— no sumas, kuŗa pārsniedz £ 3000.—. Kara laikā piemaksas sāka ņemt no £ 2000.— gada ienākumiem, bet sākot ar 1922. gadu šo sumu atkal sāka paaugstināt. Vispār, zīmējoties uz Anglijas ienākumu nodokli, grūti runāt par viņa progresivitāti, tā kā gradācija ir ļoti maza. Tikai pēc kara šis nodoklis palicis progresīvāks, ņemot piemaksas no £ 2000.— sākot, un augstākas likmes sasniedz 25%.

Pirms pasaules kara, t. i. 1913./14. g. normāllikmes augstākā pakāpe bija 5,84%, pirmā kara gadā — 8¹/₃%, bet no 1918./19.—1920./21. g. — 30%; tagad tā atkal pazemināta un 1925./26. g. līdzinājās 20%, ko arī ņem no visiem ienākumiem. Pamatlikme ir procentuāla, bet piemaksa (Super Tax), kuŗu ņem sākot ar £ 2000.— lieliem ienākumiem, — progresīva un kara gados līdzinājās no 9 pensiem līdz 6 šilīniem no £ 1.—. Pie lieliem ienākumiem nodoklis līdz ar piemaksu kara gados iztaisīja 50%, resp. augstāks nekā Latvijā. Pie zemāku ienākumu aplikšanas ņem vērā arī eksistences minimumu, kuŗš pirms kara bija noteikts uz £ 160.— gadā, bet tagad, sākot ar 1915./16. g. — uz £ 135.—. Ienākumu pirmās £ 225.— aplik tikai pus likmes apmēros. Ja nodokļa maksātāja ienākumi sastādas no darba algas, tad pie viņa uzlikšanas priekš katra pirmā bērna no ienākumiem atskaita £ 36.—, bet priekš katra nākošā — £ 27.—. Caurmērā ņemot, ienākumu nodoklis Anglijā nepārsniedz 10% no pilsoņu ienākumiem. Atzīmējams, ka ienākumu nodoklis Anglijas valsts ienākumu budžetā ieņem visai redzāmu vietu un 1926./27. gadā paredzēts ieņemt no tā 274 milj. mārc. sterl. + 64 milj. mārc. st. kā piemaksas, ņemot vērā, ka valsts ienākumi, salīdzinot ar pirmskara datiem, pavairojušies 7 reizes.

Deklarāciju iesniegšana, kā jau augstāk aizrādīts, pirms kara nebija obligātoriska, bet kara gados to pārvērta par obligātorisku priekš visiem tiem, kuŗu ienākumi deva iespēju aplikēt arī ar piemaksām. Sakarā ar to, Anglijas ienākumu nodokļa likumā notikušās zināmas pārgrozības un tas zināmā mērā tuvinājies Vācijas ienākumu nodokļa likuma struktūrai.

Vispār, pirms pasaules kara daži finansu zinātnieki, kā Vagners, Fokke etc., Anglijas pirmskara ienākumu nodokli raksturoja kā reālo nodokļu sistēmu ar ienākumu nodokļa pazīmēm.

Ienākumu nodokļa izvešanu dzīvē Anglijā pārzin Centrālā pārvalde Londonā (Board of Inland Revenue), kuŗa priekš zināmiem apgabaliem ieceļ ģenerālkomisārus no vietējo zemes īpašnieku vidus, t. i. personas ar zināmu mantas cenzu. Pēdējie pēc savām funkcijām atgādina mūsu nodokļu inspektoros. Pie šiem ģenerālkomisāriem pastāv arī komisijas, kuŗas ievēl vietējie maģistrāti arī no vietējiem zemes īpašniekiem. Parasti pilsoņu ienākumu novērtēšanai ģenerālkomisāri izvēlas sevīm palīgus arī no cenzētu (cenzs uz $\frac{1}{2}$ mazāks kā tiem pašiem) pilsoņu vidus, uz kuŗiem tad arī gulstas viss novērtēšanas darbs, bet paši ģenerālkomisāri izpilda tikai apelācijas iestādes funkcijas. Priekš katras draudzes ģenerālkomisāri ieceļ no vietējo iedzīvotāju vidus, bet uz draudzes ieteikumu, draudzes komisārus, kuŗi nodarbojas ne tikai ar pilsoņu ienākumu novērtēšanu, bet arī iekasē pašu nodokli. Vienīgi šīs amatpersonas saņem atalgojumu un nestāv nekādā atkarībā ne no valdības, nedz arī iedzīvotājiem.

Sūdzības par nepareizu nodokļa uzlikšanu iesniedzamas ģenerālkomisāriem, kuŗi var prasīt no sūdzētājiem sūdzības pastiprinājumu ar zvērastu vai arī nopratinot lieciniekus.

Blakus augšām minētām amatpersonām pastāv arī valdības komisāri, kuŗiem pieder vienīgi uzraudzības tiesības, kamēr iejaukties tieši tiem nav tiesības.

20. Itālijas ienākumu nodoklis.

Itālijas ienākumu nodoklis organizēts pēc Anglijas ienākumu nodokļa parauga, bet tas savā attīstības gaitā ir sastindzis. Pēc uzbūves tas ir parciāls, jo to ņem vienīgi no kustamas mantas ienākumiem, kurpretim ienākumi no nekustamas mantas no šī nodokļa atsvabināti. Bez tam, tas nepazīst progresijas. Ievēda to 1884. g. un pārgrozīja 1894. un 1897. gados. Ienākumi pēc Anglijas parauga sadalīti piecās grupās jeb šedulās:

- A₂ šedulā: ienākumi no privātaizdevumu un kapitāla ieguldījumu procentēm;
- A₂ — šedulā: ienākumi no privātaizdevumiem un kapitāla ieguldījumu procentiem;
- B — šedulā: ienākumi no kapitāla un darba, resp. tirdzniecības, rūpniecības un lauksaimniecības uzņēmumiem;
- C šedulā: ienākumi no darba;
- D šedulā: ienākumi no ālgām un pensijām.

Nodokļa normāllikme sākot ar 1894. gadu — 20%, bet pirms tam — 12%, ar kuŗu apliek šedulas A₁ ienākumus. Ienākumus, kuŗi ietilpst šedulā A₂, pirms kara aplika $\frac{30}{40}$ apmēros

ar 20%, bet kara gados aplikamo daļu paaugstināja uz $\frac{34}{40}$. No B šedulas ienākumiem pirms kara aplika tikai $\frac{20}{40}$, t. i. pusi ar 20%, jeb visus ienākumus ar 10%; kara laikā aplikamo daļu paaugstināja līdz $\frac{25}{40}$. Tāpat pirms kara no šedulas C ienākumiem aplika tikai $\frac{18}{40}$ ar 9%; kara laikā — $\frac{23}{40}$; no D šedulas ienākumiem pirms kara — tikai $\frac{15}{40}$ ar $7\frac{1}{2}\%$, bet kara laikā nepaaugstināja aplikamo daļu.

Eksistences minimums pirms kara Itālijā bija noteikts uz 400 lirām, neievērojot priekš tādiem nodokļiem, kurus tieši neatvelk. B un C šedulu ienākumus no 400 līdz 800 lirām aplika ar pakāpeniski pieaugošu kvoti, bet virs 800 lirām — ar progresīvu kvoti. Kara laikā pēdējo sumu grozīja uz 3000 lirām.

21. Francijas ienākumu nodoklis.

Francijā ienākumu nodoklis ievests 15. jūlijā 1914. gadā un stājās spēkā no 1. janvāra 1916. gada. Apliktas vienīgi fiziskas personas. Maksimālā likme — 2%, sākot no 25000 franku liela ienākuma. Eksistences minimums 5000 franku, kurū 1916. gadā jau pazemināja uz 3000 frankiem, bet likmi paaugstināja līdz 10% un 1917. gadā — uz $12\frac{1}{2}\%$. Deklarācijas, sākot no 1918. gada, obligatoriskas. 1918. gadā ienākumu nodokli pārorganizēja, piemērojot to Vācijas ienākumu nodoklim un paaugstinot maksimālo likmi līdz 20%, kā arī ievēdot blakus ienākumu nodoklim 7 papildnodokļus, kā: ienākumu nodokli no algām, tirdzniecības-rūpniecības nodokli, ēku, zemes etc. nodokļus.

Ziemeļ-Amērikas Savienoto Valšķu dažos štātos ienākumu nodokli ievēda jau pilsoņu kara laikā un ar to aplika ienākumus, kuri pārsniedza \$ 6000.—. Vēlāk pēdējo sumu paaugstināja uz \$ 10.000.—, tad uz \$ 20.000.—. 1865. gadā kvote līdzinājās 5%. Nodokli vienreiz atcēla, ievēda no jauna un atkal atcēla, bet kā valsts nodokli ievēda 1913. gadā, pateicoties demokrātiskās partijas uzvarai 1910. gada vēlēšanās. Ienākumu nodokļa ievēšanas mērķis — aizpildīt robu, kāds radās valsts ienākumos sakarā ar ievēdmuitu atcelšanu. Atzīmējams, ka 1899. gadā tas bija parciāls un to ņēma no akciju sabiedrībām. Tagad pastāvošā ienākumu nodokļa tarifs ir īpatnējs; pamatlīkme pirms kara līdzinājās 3%, bet kara laikā — 50%. 1924. gadā pēdējo pazemināja uz 40% un 1925. gadā noteica uz 1—25%. Bez pamatnodokļa ņem arī papildnodokli 1—20% apmēros. Juridiskas personas, piem. dažādas sabiedrības, no ienākumu nodokļa atsvabinātas un tās aplik pēc Vācijas parauga ar sabiedrību nodokli — Körperschaftsteuer.

Parasti blakus ienākumu nodoklim kā papildaplikšanas veidi pastāv sekoši 4 nodokļi: mantas nodoklis, no kara dienesta atsvabināto nodoklis, kara peļņas nodoklis un vērtības pieauguma nodoklis.

XXVI Vispārīgais mantas nodoklis.

(Vermögenssteuer, property tax, imuščestv. nalog).

1. Manta kā aplikšanas objekts.

Agrākos laikos mantas nodoklis bija galvenais nodoklis un ar to aplika visus mantas veidus. Diferenciējoties šī nodokļa avotiem, sadalās arī pats nodoklis uz atsevišķiem nodokļiem, kā piem., zemes, tirdzniecības-rūpniecības u. c. Tā tad, ar laiku vispārējais mantas nodoklis izzuda un pārādās atkal jaunākos laikos kā blakus nodoklis ienākumu nodoklim. Tādā veidā mēs to jau pirms pasaules kara sastopam daudzās Vācijas valstīs, kā: Prūsijā, Badenē, Saksijā u. c. Ar 1920. gada nodokļu reformu Vācijā šo nodokli pārvērš par valsts nodokli (Reichssteuer), piedodot tam blakus ienākumu nodoklim pastāvoša nodokļa nozīmi. Bez Vācijas mantas nodoklis kā blakus nodoklis pastāv tagad arī Skandināvijas valstīs, Šveicē un citur, bet dažos Ziem.-Am. Sav. Valšņu štātos tas ir galvenais nodoklis, bet kā blakus nodokļi — personu vai atkal ienākumu nodoklis.

Ar mantas nodokli pa lielāku daļu aplik fiziskas personas, bet dažreiz to attiecina arī uz juridiskām personām piederošu mantu. Dažreiz no mantas nodokļa atbrīvo tos mantas veidus, kuri nedod saviem īpašniekiem rentes, kā arī piemēro principu — aplikēt tikai tiro mantu, t. i. atvelkot parādus.

Mantas nodoklis iedalams divos veidos: reālā un normālā. Reālā mantas nodokļa avots ir pate manta, īpašums, t. i. kad šī nodokļa nomaksai jāizlieto zināma mantas daļa. Bez šaubām, šādu nodokli var ņemt tikai ārkārtējos gadījumos. Turpretim normālā mantas nodokļa avots ir mantas vai īpašuma ienākumi, jeb, citiem vārdiem, manta noder par ienākumu konstatēšanas līdzekli, bet šī nodokļa mērķis — mantas ienākumu aplikšana. Agrāk ienākumi bija jāuztver ar personīgo un citiem reāliem nodokļiem, kuri tad arī noderēja par pilsoņu maksāšanas spēju konstatēšanas līdzekli. Bet vai to var panākt ar mantas nodokli? Atbildot uz šo jautājumu, jāņem vērā divi momenti. Pirmkārt, kā vienīgais nodoklis mantas nodoklis ir nepilnīgs, jo neaptver ienākumus bez mantas, piem. ienākumus no darba algām. Otrkārt, ja mantas nodoklis ir blakus nodoklis citiem reāliem nodokļiem, tad tomēr tas ir nepilnīgs, jo ne vienmēr manta dod pārskatu par tās īpašnieka ienākumiem, piem., zemes īpašumā ieguldītais kapitāls dod mazākus ienākumus, nekā tikpat liels kapitāls ieguldīts tirdzn.-rūpniecības uzņēmumā.

2. Mantas nodokļa defekti.

Ar mantas nodokli nav sasniedzama arī vienlīdzīga aplikšana, jo viegli iespējams noslēpt naudas kapitālus, kurpretim tirdzniecībā un rūpniecībā, kā arī citos uzņēmumos ieguldītos

kapitālus nav iespējams noslēpt. Nevienlīdzība izskaidrojama arī ar to, ka ne katru reizi mantas tīrģus vērtība, kura noder par aplikšanas mērogu, nosaka ienākuma apmērus. Un ne katru reizi iespējama mantas novērtēšana, piem., zīmējoties uz dažādām kolekcijām, mākslas darbiem, vērtīgām bibliotēkām etc., kaut gan ir pamats visus šos mantas veidus aplikēt ar nodokli. Izejot no šādas atziņas, tagad ar mantas nodokli aplikē arī privatpersonām piederošus dārzus, parkus etc., bet ja tos, kā arī augšām minētos mantas veidus, atbrīvotu no aplikšanas, tad būtu iespējama mantas nobēdzināšana, piem., ieguldot kapitālus mākslas ražojumos u. tml. priekšmetos.

Pie mantas aplikšanas ar mantas nodokli ievērojami sekoši principi: Nodokļa uzlikšana izdarama uz iesniegto deklarāciju pamatu, kas zināmā mērā novērstu kustamas mantas noslēpšanu; parādu procentes atvelkamas; zemāka manta no aplikšanas atbrīvojama un, beidzot, likmei pie normāla mantas nodokļa jābūt relatīvi zemei.

3. Mantas nodokļa vēsture.

Vācijā sākot ar 1922. gadu mantas nodoklis ir valsts nodoklis, bet līdz tam pastāvēja atsevišķās valstīs kā šo valšķu nodoklis. Dažās valstīs tas pastāvēja kā blakus nodoklis ienākumu nodoklim, bet citās atkal — blakus reālo nodokļu sistēmai. 31. martā 1926. gadā šo nodokli reformēja, nosakot sekošas likmes:

Ja mantas vērtība nepārsniedz 10,000 m., tad ņem 1 pro mille					
pie	"	no 10,000— 20,000	"	"	2 " "
"	"	20,000— 30,000	"	"	3 " "
"	"	30,000— 50,000	"	"	4 " "
"	"	250,000—500,000	"	"	5 ¹ / ₂ " "
"	"	virs 500,000	"	"	7 ¹ / ₂ " "

Līdz 5000 mark. manta no nodokļa atsvabināta, bet ja ienākumi pēdējā gadā nepārsniedz 3000 markas, tad no nodokļa atsvabināta manta līdz 10,000 m. vērtībā. Bez tam likums piešķir atvieglinājumus, ņemot vērā ģimenes apstākļus, piem. ja ģimenē ir 4 bērni, tad mantu sāk aplikēt tikai tad, ja tās vērtība pārsniedz 6000 m. Pie nodokļa aprēķināšanas vīra un sievas mantu skaita kopā. Nodoklis nomaksājams ceturkšņos.

Zviedrijā, Norvēģijā, Dānijā, Holandē un dažos Šveices kantonos mantas nodoklis pastāv kā blakus nodoklis ienākumu nodoklim.

Diezgan populārs ir mantas nodoklis Z. A. S. Valšķu dažos štātos, kur tas ir galvenais nodoklis. Nodokļa aprēķināšanas kārtība ir dažāda, piem. Ņujorkas štātā to uzliek pēc sevīšķu komisiju novērtējumiem, bet citos atkal uz deklarāciju pamata, pie kam viņās uzrādītos datus dažreiz nākas apstiprināt ar zvērastu. Dažāda veida obligācijas federatīvās valstīs no mantas nodokļa atbrīvotas.

Latvijā mantas nodokļa nav; ja to ievestu, tad likmes nedrīkstētu būt augstas un pie tam būtu jāreformē visa mūsu nodokļa sistēma. Vispār, ja pastāv izkopta reālo nodokļu sistēma, tad jāšaubas par mantas nodokļa ieviešanas lietderību. Šī nodokļa ieviešana prasītu speciālus līdzekļus, kā arī jaunu novērtēšanas komisiju konstruēšanu, kas zināmā mērā sagādātu grūtības fiskum. Reālo nodokļu sistēma, kā zināms, neatļauj ievest progresiju, un ja grib mantu aplikt ar progresīvu nodokli, tad no reālās nodokļu sistēmas būtu jāpāriet uz vispārēju mantas nodokli.

Par mantas nodokļa trūkumiem mēdz uzskatīt: pirmkārt, iespēju nobēdzināt kustamo mantu, uz ko pamatoti aizrāda Amerikas fermeri, apgalvodami, ka mantas nodoklis gulstoties galvenā kārtā uz viņiem. Otrkārt, ar mantas nodokli nav iespējams sasniegt vienlīdzīgu aplikšanu, uz ko jau aizrādīts augstāk. Vispār, kā papildus ienākumu nodoklim uzlūkojami nodokļi, kurus ņem 1) no zināmas mantas un 2) no zināmu personu kontingenta, un tie ir sekoši: 1) nodoklis no kara dienesta atsvabinātām personām — Wehrsteuer, 2) vienreizējs mantas nodoklis, 3) vērtības pieauguma nodoklis un 4) kara peļņas nodoklis.

XXVII. Sevišķi ienākuma un mantas nodokļi.

1. No kara dienesta atsvabināto personu nodoklis.

Parasti šo nodokli ņem no vecākiem, kuru dēli atsvabināti no kara dienesta, un iespējams tas tanīs valstīs, kur vispārējs kara dienests ir obligātorisks. Šī nodokļa ņemšanu attaisno ar to, ka visas personas iesaucot kara dienestā, bet tās, kuras tiekot atsvabinātas, varot pa to laiku pavairot savu mantu, t. i. saimnieciskā ziņā nostiprināties. Tāpēc, lai izlīdzinātu radušos nevienlīdzību, no kara dienesta atsvabinātās personas esot jāapliek ar attiecīgu nodokli valstij par labu. Nodokļa pretinieki, turpretim, aizrāda, ka šāds nodoklis aizkarot goda jūtas, jo valsts jau nevarot visus iesaukt kara dienestā un ka no neiesaucamiem varbūt daži gribot dienēt. Bez tam aizrāda uz to, ka šis nodoklis pārvēršoties par soda naudu priekš tām ģimenēm, kurām ir vairāki kara dienestam nederīgi dēli. Tālāk, jāņemot vērā tehniskās grūtības, t. i. pēc ka noteikt šī nodokļa augstumu, cik ilgi to ņemt etc. Ar vienu vārdu, grūti atrast zināmu vidus ceļu. Arī finansiēlie rezultāti ir visai niecīgi, kāpēc dažas valstis, kuras to bija ievēdušas, pēc neilga laika atkal atcēla.

Ievedot no kara dienesta atsvabināto personu nodokli, bazējas uz vecāku, bet ne uz paša atsvabinātā mantas stāvokli,

jo tam parasti tanīs gados nekādas mantas nav, t. i. šis nodoklis piemērojams ienākumu jeb vispārīgam mantas nodoklim. Šī nodokļa subjekts — atsvabinātais, bet faktiski jāapliek viņa vecāki. Kas zīmējas uz maksāšanas ilgumu, tad to parasti nosaka atkarīgi no kara dienesta ilguma. Atzīmējams, ka 1880. g. šo nodokli ievēda Austrija, Spānija, Fulgārija, Francija u. c. valstis, bet drīz vien to atkal atcēla. Tāds pat liktens tam bija Krievijā pēdējā pasaules kara laikā.

2. Kara peļņas nodoklis.

Kara peļņas nodoklis parādījās pasaules kara laikā un ar to aplika to virspeļu, kura radās atsevišķiem uzņēmumiem, pateicoties kara apstākļiem, t. i. nenormāliem tirgus, satiksmes, ražošanas etc. apstākļiem. Šos apstākļos arī radās tā sauc. kara laika miljonāri, un līdz ar to ideja — aplikt viņus resp. viņu ienākumus ar speciālu nodokli. Tomēr aplikšanas objekts visās valstīs, kur šis nodoklis tika ievests, nav vienlīdzīgs — dažās tas definēts šaurāki, citās atkal plašāki. Tā piemēram, Vācijā un Austrijā ar kara peļņas nodokli aplika visus, kuŗu manta bija pavairojusies kara laikā, Anglijā — tikai tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumus, Francijā — visus tos, kuŗi maksāja tirdzniecības-rūpniecības nodokli, Itālijā — tirgotājus, rūpniekus un strādniekus, etc. Lauksaimniekus Anglijā, Francijā un Itālijā ar šo nodokli neaplika. Kara peļņas nodokļa likmes visās valstīs, kur tas bija ievests, bija stipri augstākas kā parastiem nodokļiem un arī progresīvas, sniegdamās Vācijā, Anglijā un Francijā līdz 80%.

Par kara peļņas nodokļa mēraukļu valstīs, kur jau pastāvēja ienākumu nodoklis, noderēja pirmskara pēdējo gadu caurmēra ienākums, pie kam ar šo nodokli aplika to ienākumu daļu, kura pārsniedza aprēķināto caurmēra ienākumu. Nodoklis pastāvēja arī vairākus gadus pēc kara izbeigšanas, bet tagad visur atcelts. Finansiēlie rezultāti visās valstīs bija diezgan ievērojami, izņemot Angliju, kur tas neattaisnoja uz viņu liktās cerības.

18. martā 1918. gadā arī Latvijā ievēda vienreizēju kara peļņas nodokli, aplikot ar to visas fiziskās un juridiskās personas, lauksaimniekus neizņemot. Ievedot bija paredzēts ieņemt 10 miljonus cara rubļus. 1919. gadā šo nodokli pārveidoja, ievēdot progresīvas likmes līdz 60%. Ņemot vērā to, ka fiskum nebija izsmelošu ziņu par maksātāju mantas stāvokli, ko arī nevarēja dot nodibinātās speciālās komisijas ar pieaicinātiem lietpratējiem, finansiēlie rezultāti no šī nodokļa bija niecīgi. Lai gan bija apliktas ar šo nodokli 20.000 personas 2.000.000 latu apmēros, tad tomēr līdz 1925. gada 1. aprīlim bija iekasēti tikai 796.000 latu. Atcēla šo nodokli 15. decembrī 1923. gadā.

XXVIII. Patēriņa nodokļi un to galvenie attīstības virzieni.

1. Patēriņu nodokļu jēdziens un klasifikācija.

Par patēriņa jeb netiešiem nodokļiem s.a.u.c visus tos nodokļus, ar kuriem apliek dažādus patērējamus priekšmetus. Pēc vācu terminoloģijas patēriņu nodokļu jēdziens plašāks, jo par tādiem nodokļiem sauc visus tos, kuri krīt uz visiem lietojamiem priekšmetiem — Aufwandsteuer, tā tad, plašāks nekā pēc mūsu terminoloģijas. Mēs turpmāk runāsim par patēriņa nodokļiem šaurākā nozīmē.

Patēriņa nodokļu priekšmets — nodokļu objekts, bet viņu avots — šo nodokļu maksātāju ienākumi, ar kuriem tie sedz savu patēriņu. Vispārīgā nodokļu teorijā mēs jau apskatījām Šeffles, Lorenca, Šteina, Fokkes un citu zinātnieku uzskatus par netiešiem jeb patēriņa nodokļiem, kāpēc šie tuvāki pie tiem vairs neuzkavēsimies.

Attiecībā uz patēriņa nodokļu, resp. apliekamo priekšmetu iedalījumu pastāv vairāki ieskati, tā piem., daži autori tos iedala pirmās, otrās etc. vajadzību priekšmetos, citi atkal nepieciešamos, baudu, luksus etc. priekšmetos, kas tomēr nav no liela svara.

Patēriņa nodokļu sākums meklējams pilsētās, kad tās sāka ņemt zināmu nodokli pie pilsētas vārtiem no pruduktiem, kurusveda uz pilsētu tirgiem. Ar laiku šos nodokļus pilsētu pārvaldes sāka ņemt arī no pilsētās ražotiem priekšmetiem. Atzīmējams, ka vidus laikos patēriņa nodokļi, pateicoties mantas stāvokļa vienlīdzībai, negulās uz patērētājiem tik nevienlīdzīgi kā tagad, jeb, ar citiem vārdiem, tos izjuta visi pilsoņi vienādā mērā.

2. Aplikšanas metodes.

Patēriņa nodokļu ņemšanas metodes dažādas, un proti:

1) Monopolu veidā, t. i. a) pie ražošanas, kad apliekamos priekšmetus ražo pate valsts un pārdod tos arī pate vai caur privāttirgotājiem; b) starpniecības monopola veidā, t. i., kad apliekamos priekšmetus ražo privāti uzņēmēji, bet pārdod tos valsts; c) pilntiesīga monopola veidā, t. i. apliekamos priekšmetus ražo un pārdod valsts par cenām, kuŗas sastādās no: ražošanas cenām + vidējās privāttirgotāju peļņas + pārpalikuma, kuŗš pēc savas būtības ir patēriņa nodoklis.

2) Patēriņa nodokļus ņem ražošanas laikā no: 1) izejvielām, 2) pusfabrikātiem, 3) darba rīkiem un 4) gataviem fabrikātiem.

3) Patēriņa nodokļus ņem preces apgrozības laikā, galvenā kārtā, kā muitas nodokļus.

3. Patēriņa priekšmetu aplikšanas evolūcija.

Patēriņu nodokļu attīstības gaitā konstatējams sekošais: Pirmā laikā ar šiem nodokļiem aplik pirmās vajadzības priekšmetus, kā maizi, gaļu, sāli etc., bet ar laiku no šo priekšmetu aplikšanas atsakās un pāriet uz baudu vielu (tējas, kafijas, cukura, tabakas etc.) un arī luksusa priekšmetu aplikšanu. Pirmās vajadzības priekšmetu aplikšana bazējās uz a) ļaužu tumsību, b) nodokļu tehnikas neattīstību un c) nediferencētu tautsaimniecības raksturu. Ļaužu tumsības izbeigšanās novērojama tikai jaunākos laikos, kad tautas masas sāk pašas runāt līdz nodokļu ieviešanā un, tā tad, pretojās pirmās vajadzības priekšmetu aplikšanai. Patēriņa nodokļu iekasēšana neprasa izkoptu nodokļu tehniku, kāpēc arī agrākos laikos fiskum nebija iespējams ņemt nodokļus citādā veidā, resp. citādu nodokļu ņemšanai valsts aparāts vēl nebija sagatavots, kāds piem. vajadzīgs ienākumu nodokļu ņemšanai. Treškārt, pilsoņu ienākumu avoti tad nebija diferencējušies tādā mērā kā tagad, kāpēc arī nebija iespējams aplikēt tos ar labākiem nodokļiem. Tikai pārveidojoties visiem šiem faktoriem, pārveidojās arī pate aplikšanas sistēma.

Patēriņa nodokļu pretinieki mēdz uzsvērt šo nodokļu negatīvās īpašības un, galvenā kārtā to, ka viņi samazinot patēriņu, kas savukārt samazinot pieprasījumus pēc attiecīgiem priekšmetiem un tādā kārtā nelabvēlīgi atsaucoties uz rūpniecības attīstību un darbību. Šo momentu arī uztvērušas tagadējās modernas valstīs un tāpēc atsacījās no pirmās vajadzības priekšmetu aplikšanas, kā to, par piem., varam novērot Anglijā, kur visas pārtikas vielas, izņemot baudu vielas, kā: cukuru, tēju, kafiju, žāvētus augļus un alkoholiskus dzērienus, brīvas no jebkādiem patēriņa nodokļiem. Tāda pat parādība bija novērojama pirms kara arī citās Eiropas valstīs un tikai saimnieciskie apstākļi pasaules kara laikā tās piespieda pieturēties pie pretējās tendences. Tomēr pēckara laikmetā konstatējams šīn ziņā atkal zināms atplūdums un cenšanās atgriesties pie pirmskara stāvokļa.

Patēriņa nodokļu pastāvēšana izskaidrojama ar to, ka valsts dzīvē ir momenti, kad tiešie nodokļi nevar segt visas valsts vajadzības, kāpēc gribot negribot jāķeras pie plašākas patēriņa nodokļu izmantošanas, parasti ievēdot jaunus jeb atkal paaugstinot jau pastāvošos muitas nodokļus, resp. nodokļus uz ievadamām precēm. Ja ar tiem apliktu vienīgi greznuma priekšmetus, tad finansiēlie rezultāti nebūs gandrīz nekādi, kāpēc jāaplik arī pirmās vajadzības priekšmeti. To pašu dod arī akcīzu ieviešana jeb paaugstināšana uz pašu zemē ražotām precēm. Tomēr jaunākos laikos valstīs nepraktizē daudzu priekšmetu aplikšanu ar akcīzi, jo akcīzes ņemšana saistīta ar attiecīgu rūpniecības uzņēmumu kontrolēšanu, kas dažreiz ir diezgan

dārga un apgrūtinā pašu ražošanu. Ievērojot to, aplikšanu koncentrē uz nedaudziem priekšmetiem un, galvenā kārtā, uz cukuru spirtu un tabaku, kuņus, kā to vēlāk redzēsim, vieglāk aplikt.

4. Nodokļu organizācija un tās iespaid.s uz ražošanas tehniku un eksportu.

Apliekamo objektu novērtēšanā novērojama tāda pat evolūcija, kā attiecībā uz tiešiem nodokļiem. Tā piem., agrākos laikos patēriņa nodokļu ņemšanā piemēroja tādu pat metodi, kā attiecībā uz tiešiem nodokļiem, t. i. aplika ne gatavu produktu, bet pēc zināmām ārējām pazīmēm kā: darba rīkiem, strādnieku skaita, telpu nomas maksas etc. Vēlāk aplikšanu pēc ārējām pazīmēm, tāpat kā aplikšanu pēc izejvielām, atmet un pāriet uz gatavu produktu aplikšanu. Aplikšana pēc ārējām pazīmēm atbalstās uz prezumpciju — jo plašāka fabrika, jo vairāk tā spēj maksāt, — kurpretim jaunā aplikšanas metode dod lielāku vienlīdzību un arī paši nodokļi lielākā mērā pieskaņoti produkta maksāšanas spējām.

Uz patēriņa nodokļa aplikšanas metodēm zināmu iespaidu atstājusi arī vidējo šķiru pabalstīšanas politika, kā to, p. piem., yaram konstatēt spirta rūpniecībā. Tāpat tehnikas pabalstīšanas labad, piem., spirta un cukura rūpniecībā, patēriņa nodokļus uzliek ar nolūku, pēc izejvielām, bet ne vis pēc gataviem produktiem. Un lai no apliekamām izejvielām iegūtu lielāku daudzumu gatavu produktu, rūpnieki spiesti ievest pilnīgākas ražošanas mašīnas. Zināmā mērā arī lauksaimniecības krīzes ir atstājušas iespaidu uz patēriņa nodokļu politiku, tāpat eksporta pabalstīšana, piem., izsniedzot cukura un spirta rūpniekiem apslēptās izvedpreijas. Apliekot cukuru pie ražošanas pēc izejvielu daudzuma un atmaksājot to pēc gatava produkta, cukuru eksportējot, var gadīties, ka cukura fabrikanti saņem akcīzes atmaksas veidā vairāk, nekā tie paši samaksājuši. Šādas pārmaksas, bez šaubām, gulstās uz pārējiem nodokļiem, kā tas bija novērojams agr. Krievijā. Prakse vispār šinī ziņā diezgan liela. Tā piem., Francija savā laikā cukuru sāka aplikt pēc gatava produkta, bet drīz vien bija spiesta atgriesties pie izejvielu aplikšanas, jo izrādījās, ka Francijas cukurs nespēj konkurēt cenu ziņā ārējos tirgus.

Agrākos laikos, sevišķi 17. un 18. g. s. patēriņa nodokļi bija plaši jo plaši izplatīti Holandē, no kurienes tie arī pārgāja uz Angliju. Anglijā ar tiem bija aplikts viss, tā kā pat attiecībā uz maizi zinātnieki strīdījās. Ņemot vērā to, Anglijā patēriņa nodokļus sauca par «Holandes velnu» un aiz naida pret tiem iedzīvotāji bieži vien demolēja attiecīgas iestādes. Tos aizstāvēja nevien tolaiku valsts vīri, bet arī zinātnieki, piem., Monteskjé. Tikai jaunākos laikos, kad plašākas iedzīvotāju grupas sāka ņemt daļību likumdošanā, patēriņa nodokļi sāka iet mazumā.

XXIX. Muitas nodokļi.

I. Muitas nodokļu attīstība.

Muitas nodokļus ņem no precēm, kurās ved uz un no ārzemēm, jeb caur nacionālas valsts teritoriju. Saimnieciskā dzīvē tām ir divējāda nozīme, un proti: fiskāla un ekonomiski-polītiska. Mums krīt svarā tikai muiņu fiskālā nozīme, bet viņu oikonomisko nozīmi aplūko oikonomiskā politikā. Katras valsts budžeta ieņēmumos muiņām pieder ievērojama vieta, jo atsevišķas valsts ieņēmumi no muiņām ir diezgan lieli pat tādās valstīs, kur muiņas pa lielākai daļai atceltas, kā piem., Anglijā. Mūsu šīgada budžetā ieņēmumi no ievedmuitām paredzēti 48,3 miljonu latu, bet no izvedmuitām 6,5 milj. latu, kas no visa ienākumu budžeta iztaisa 23—24%.

Attiecībā uz muiņu vēsturi atzīmējams, ka muiņas bija jau pazīstamas vecā Grieķijā, Romā, bet jo sevišķi tās attīstījās vidus laikos. Vidus laikos tām piemita protekcijas raksturs, t. i. viņu mērķis bija novērst ārēju konkurenci. Šādā veidā muiņas vispirms parādījās pilsētu saimniecībās un no tām arī vēlāk izauga valsts protekcionisma politika. Bet jau XV. g. s. pilsētas noslēdza savstarpīgus līgumus, kas noveda pie ievedmuitu tarifu pazemināšanas. Vēlākos laikos, kad uzvaru ieguva valsts vienības princips, atsevišķu pilsētu muiņas tika iznīcinātas un muiņas barjērus no pilsētu robežām pārcēla uz valsts robežām.

2. Muiņas nodokļa veidi.

Bez ievedmuitām agrākos laikos liela nozīme bija arī **tranzitmuitām**, bet tagad tā gluži niecīga. Transzitmuitu pastāvēšanu attaisno ar argumentu, ka valstij tiesības ņemt nodokļus par tranzitējamo preču drošības garantēšanu. Šādam argumentam bez šaubām bija pamats agrākos laikos, kad satiskmie bija apdraudēta vai uz ikkatra soļa, bet tagad tāda muiņa varētu tikai traucēt tirdzniecisko apgrozību.

Izvedmuitas nodokļi, kā zināms, uzliek nacionālām precēm, kad tās izved uz ārzemēm. Agrākos laikos tām bija lielāka nozīme, nekā ievedmuitām, kas izskaidrojams ar to apstākli, kā, ņemot vērā rūpniecības zemo attīstību, baidījās no preču trūkuma iekšzemē, kāpēc ārzemēm lika samaksāt par tām dārgāki. Atzīmējams, ka sevišķi centās ierobežot izvejuveļu izvešanu, apliekot tās ar augstām izvedmuitām. Tagad šis apstāklis zaudējis savu nozīmi, jo satiksmes līdzekļu attīstība garantē preču piegādāšanu rajoniem, kur novērojams viņu trūkums, kāpēc arī pirms pasaules kara visas valstis izvedmuitas samazināja līdz minimumam vai pat pilnīgi atcēla. Par šādas rīcības pamudinājumu noderēja atziņa, ka izvedmuitas neapšaubāmi samazina eksportpreces un tādā kārtā traucē saimnieciskās dzīves attīstību. Nevar noliegt, ka izvedmuitas

maksā ne ārzemju patērētājs, bet gan nacionālie tirgotāji un rūpnieki, padarot tos tadējādi par konkurences nespējīgiem ārzemju tirgū. Neraugoties uz to, pēc pasaules kara dažas valstis izvedmuītas atkal ieveda. Tā tad, nosodit izvedmuītas en bloc nevar, jo ir gadījumi, kad tās ir attaisnojamas. Piemēram, ja valstij ir dabisks monopols uz kādu priekšmetu, tad tā var likt ārzemju patērētājiem samaksāt par to dārgāki, kā to arī dara Čīle ar savu zālpeteri. Tamlīdzīgs stāvoklis pēc pasaules kara radās attiecībā uz līnīem, kad Krievijas tirgus bija galīgi sabrucis. 1920./21. g. līnu cenas sacēlās līdz nepiedzīvotiem apmēriem, pārsniedzot £ 100.— par tonnu. Itin dabīgi radās prasība, lai ražotāji saņemtu visu to sumu pilnīgi, ko patērētāji maksā, kas gan faktiski pie mums nenotika, jo, pastāvot līnu monopolam, mūsu valdība ražotājiem par līnīem maksāja noteiktas cietas cenas, bet lielāko peļņas daļu saņēma pati. Igaunija to pašu sasniedza ne caur līnu monopolu, bet ievēdot izvedmuītu. Līnu cenas pirms pasaules kara līdzinā- £ 45.— par 1 tonnu, pag. gada rudenī — £ 62.—, bet tagad jau atkal sasniegušas £ 80.—. Tamlīdzīgs stāvoklis pēc pasaules kara bija novērtējams arī koku tirdzniecībā. Tā tad, vienā jeb otrā tautsaimniecības nozarē var rasties konjunktūra, labvēlīga izvedmuītu ievēšanai, lai gan tomēr jāuzsver, kā tas izvedams tikai pie zināmiem apstākļiem. Teorija principā noraida izvedmuītu eksistēšanu un ja tomēr tās pastāv, tad nekādā gadījumā tās nedrīkst būt augstas. Piemēram, ja pastāv augstas izvedmuītas uz līnīem, tad līnu audumus patērētāju zemēs sāk atvietot ar kokvilnas audumiem. Bez tam vēl atzīmējams, ka izvedmuītu pastāvēšana attaisnojama lielās agrārvalstīs, kur grūti ievest zemes kadastru. Tādos gadījumos izvedmuītas uz lauksaimniecības ražojumiem var ievest zemes nodokļa veidā. Šāds stāvoklis arī novērojams, piemēram, Brazīlijā, kur pastāv mērena izvedmuīta uz kafiju, atvietodama pie ekstensīvas ražošanas zemes nodokli. Izvedmuītas nekādā gadījumā nedrīkst būt tik augstas, kā tās sāktu samazināt attiecīgu preču pieprasījumus no ārzemēm. Ja tam nav vietas, tad izvedmuītas samaksā ārzemju patērētāji un ne iekšzemes ražotāji un tirgotāji. Bez tam atzīmējams, ka izvedmuītas var noderēt par ieroci piespiest kādu valsti noslēgt tirdzniecības līgumu, ja vien pretēja puse ir lielākā mērā ieinteresēta attiecīgas valsts eksporttirdzniecībā.

3. Brīvtirdzniecība un protekcionisms.

Ievedmuītas nodokļim valšķu finansēs pieder daudz lielāka nozīme, nekā izvedmuītām un tranzitmuītām. Visumā tās ir vienkāršākais, ērtākais un ienesīgākais patēriņa nodokļu veids, bez kuŗa nevar iztikt neviena valsts. Strīdas ap to — vai ievedmuītas izlietojamas bez fiskālā mērķa arī citu kādu saimniecisku mērķu sasniegšanai, nenoliedzot arī viņu fiskālo nozīmi, jeb nē. Zīmējoties uz šī jautājuma atrisināšanu

pastāv divi virzieni — brīvirdznieciskais un protekcioņistiskais. Brīvirdzniecības piekritēji vispār muitas nodokļus neatzīst, jo tie traucējot saimniecisko dzīvi un patēriņu, pozitīvu rezultātu tiem neesot. Tie dodot peļņu tikai atsevišķiem uzņēmējiem uz citu patērētāju rēķinu.

Pretējā virziena piekritēji saka, ka ievedmuitas nepieciešamas nacionālās rūpniecības attīstībai, ar citiem vārdiem, ja dažas valstis neievedašot aizsargmuitas, tad citu valšku ražojumi nedos iespēju attīstīties nacionālai rūpniecībai. Tomēr, aplūkojot visu valšku rūpniecības attīstības vēsturi, varam konstatēt, ka rūpniecības attīstību lielā mērā sekmējusi protekcioņisma sistēma, kaut arī ne visur vienādā mērā. Agrāk Krievijā arī pastāvēja protekcioņālās ievedmuitas, bet tās bija pārāk augstas, tā kā nevarēja sekmēt rūpniecības attīstību.

No augšā sacītā redzams, ka ievedmuitas var būt divējādas: 1) fiskālas un 2) protektīvas. Fiskālo ievedmitu mērķis — dot valsts kasei līdzekļus, aplikot ar tām pašu zemē neražotos priekšmetus, kā arī ne pilnā mērā aizsargājot iekšzemē ražotos priekšmetus. Piem., cukura, kafejas etc. muitas pie mums ir fiskālas. Kā atšķirt fiskālas ievedmitas no protektīvām muitām, piem., pie mums ievedmitu uz manufaktūru? — Lai to panāktu, jāskatās, vai muita pilnīgi aizsargā iekšzemes ražošanu, jeb nē. Ja muita ir zema, tad viņa nekādā ziņā nav aizsargmuita, bet ja tā ir augsta, tā kā ārzemju manufaktūra nevar konkurēt ar vietējo, tad viņa bez šaubām ir aizsargmuita. Tomēr novilkt stingras robežas starp fiskālām un protektīvām muitām diezgan grūti — lai to panāktu, jāņem attiecīga priekšmeta pārdošanas cena un tai jāpieskaita muita.

Ekonomiskām muitām pretēja nozīme — to mērķis — samazināt ārzemju preču ieplūšanu valsts robežās. Sastopamas viņas visu valšku vēsturē, neizslēdzot tādu klasisku rūpniecības valsti, kā Angliju. Vācijas konkurence jaunākos laikos piespieda Angliju ievest pat aizsargmuitas. Fiskālās muitas pirms kara pastāvēja pa daļai Anglijā, Šveicē, Skandināvijas valstīs un jaunākās valstīs ar neattīstītu rūpniecību. Pēdējās Anglijas parlamenta vēlēšanās protektīvu mitu piekritēji cieta neveiksmi.

4. Muitas tarifs.

Galvenā loma muitas nodokļu sistēmā piekrīt muitas tarifem. Nosaukums «tarifi» cēlies no pirātu pils nosaukuma Gibraltārā 18. g. s. kurī ņēma kontribūciju no visiem caurbraucošiem kuģiem. Muitas tarifi var būt: autonomi un konvencionāli (līgumu) un tos parasti izdod un groza likumdošanas kārtībā; pie mums Saeima pēc mūsu konstitūcijas noteikumiem. Muitas tarifs — muitas nodokļa likmju sakopojums, kurā izpaužas valsts muitas režims. Autonomi muitas tarifi pastāvēja tad, kad tautu savstarpīgās attiecības netika vēl regulētas ar starp-

tautiskiem līgumiem. Konvenciālo tarifu nolūks — atvērt tirgu savām precēm svešā valstī, un tie vienmēr zemāki nekā autonomie tarifi. Pirms pasaules kara autonomie muitas tarifi gandrīz nekur netika piemēroti, jo valstis savas saimnieciskās attiecības bija regulējušas ar konvencionāliem tarifiem.

5. Vislielākās labvēlības princips.

Konvencionālos tarifos parasti ir pants, kuŗš nosaka, ka tarifa pazemināšana automātiski pāriet uz līgumslēdzēja otru pusi. Šāds nosacījums pazīstams zem nosaukuma — «lielākās labvēlības princips», Meistbegünstigungsklausel, princip naibolšogo blagoprijatstvovaniija.

6. Specifiskie muitas nodokļi un ad valorem.

Nemot vērā pamatu, uz kuŗu bazē muitas nodokļa ņemšanu, izšķir, pirmkārt, vērtības tarifu — ad valorem, t. i. ja muitu ņem pēc preču vērtības. Tādos gadījumos autonomi tarifi ir izdevīgāki. Katrā ziņā, preces ievadot un izvedot, ja pastāv vērtības tarifs, muitas iestādēm iesniedzams ziņojums par preces izceļšanos vietu, uz kuŗieni tās sūta etc., kādas ziņas noder par pamatu preces vērtības noteikšanai. Muiti var ņemt arī pēc mēra, svara, u. c. preču fiziskām īpašībām, kādā gadījumā mums ir darīšana ar biežāk pielietojamiem specifiskiem tarifiem.

Teorētiski spriežot, pareizāki pieturēties pie vērtības tarifa, jo tas dod iespēju saskaņot muitu ar preces vērtību, caur ko tā, t. i. muiņa, pareizāki gulstās uz maksātājiem — attiecīgu preču patērētājiem. Tomēr šāda tarifa piemērošana atdurās uz diezgan ievērojamiem šķēršļiem, un proti, cenu dažādībām un varbūtējām kļūdām pie preču izcenošanas. Piemērojot specifiskos tarifus, dažreiz apvieno vairākas vienādas preces lielākās grupās, piem. dažādas kvalitātes manufaktūras audumus. Šo tarifu mainīšana bieži vien notiek sakarā ar preču cenu svārstīšanos, t. i. ja pēdējās manāmi noslid uz leju, tad arī attiecīgas rūpniecības nozares aizsardzība relatīvi pamazinājas, un pretēji, ja vien muiņai ir aizsardzības raksturs. Lai panāktu agrāko līdzsvaru, nepieciešama muitas tarifa attiecīgu likmju grozīšana. Praktiskā dzīvē pieņemts kombinēt vērtības un specifiskos tarifus, kā to sastopam Japānā, Beļģijā, Portugalē, Z.-A. S. Valstīs un jaunākos laikos Turcijā. Šādos gadījumos parasti ar specifisku tarifu apliek preces, kuŗām ir maz veidu, bet ar vērtības tarifu — preces, kuŗām daudz veidu un dažādas cenas.

Piemērojot vērtības tarifu, rodas jautājums — ko atzīt par ievestās preces cenu? Šis jautājums stāv ciešā sakarā ar parādību, ka vareni sindikāti var izvest preces uz ārzemēm par zemākām cenām, nekā tās pārdod iekšzemē, kas pilnīgi iespējams, pastāvot aizsargmuitām. Kuŗas no šīm cenām ņemamas par pamatu vērtības tarifa piemērošanā? — Tādos gadījumos ieteic ņemt par mēraukļu iekšzemes cenas.

Dažreiz gadās, ka kāda valsts ievēd dažādas izejvielas apstrādāšanai un pēc tam atkal gatava produkta veidā izved uz ārzemēm (Veredelungsverkehr). Lai dotu attiecīgām rūpniecības nozarēm iespēju sekmīgi konkurēt ārzemju tirgos, tag parasti valsts atmaksā rūpniekam par ievestām izejvielām samaksāto ievēdmuitu, kādā gadījumā mums ir darišana ar atmaksas muiām, Rückcölle, Vozvratnija pošlini. Tomēr šādos gadījumos sastopamas zināmas grūtības, kuŗu pārvarēšana atkarājas no aplikšanas veida. Sevišķi tas sakāms par tādēm priekšmetiem, uz kuŗiem kā uz gataviem produktiem pastāv akcīze. Ja akcīzi ņem pēc ārējām pazīmēm, tad muiņas atmaksa ļoti lielā mērā apgrūtināta. Atzīmējams arī tas, ka bieži vien atmaksas muiņas slēpjas izvedprēmijas.

7. Latvijas ievēdmuita, tās attīstības posmi, veidi un finansiēlie rezultāti.

Ievēdmuiņas pirmais tarifs Latvijā izdots 1919. g. 6. aprīlī un uzbūvēts, salīdzinot ar agr. Krievijas ievēdmuiņas tarifu uz jauniem principiem. Saskaņā ar šo tarifu, ievēdmuiņas ņēma pēc preču vērtības — ad valorem 4—100% augstumā. Arī preču nomenklatūra šinī tarifā daudz citādāka, nekā agrākā Krievijas tarifā. Ievērojot toreizējos muiņas iestāžu organizācijas trūkumus, piem., vajadzīgu mēru, svaru, aparātu etc. trūkumu, specifiskais tarifs būtu sagādājis lielas grūtības. Tarifa izstrādāšana, ievēšana un pārraudzība atradās toreizējās tirdzn.-rūpniecības ministrijas pārziņā un tam visā visumā piemita fiškāla nozīme, ja ievēro, ka likmes bija diezgan zemas — 4,7—50% no preču vērtības. Toreiz pa lielākai daļai importēja pārtikas vielas, tā kā uzlikt augstākas likmes nebija iespējams; vienīgi uz luksus priekšmetiem un alkoholiskiem dzērieniem ievēda 100% augstas muiņas likmes. 1919. g. 17. novembra valdības rīkojums šinī tarifā ienesa niecīgus grozījumus, nosacīdams, ka alkoholiskus dzērienus un citus tamlīdzīgus priekšmetus var ievēst vienīgi ar tirdzn.-rūpniecības ministrijas katreizēju atļauju, kurpretim muiņas likmes netika grozītas. Radīkālākas pārmaiņas ienesa 1920. gada 19. novembra valdības rīkojums, sadalīdams ievēdamās preces 3 kategorijās: 1) nepieciešamās — ievēdamas brīvi bez tirdzn.-rūpn. ministrijas atļaujas; 2) nevajadzīgās jeb liekās — pilnīgi aizliegtas ievēst un 3) ciešamās — ievēdamas ar katreizēju tirdzn.-rūpn. ministrijas atļauju. Likmes šis rīkojums atstāja negrozītas. 1921. gada 19. janvāra ministru kabineta rīkojums dažas ievēdpreces no muiņas atbrivoja, bet uz dažām atkal pazemināja likmes. Satversmes Sapulce 15. martā 1921. gadā šo rīkojumu akceptēja un arī savukārt pazemināja likmes uz dažām ievēdprecēm.

7. jūlijā 1921. gadā līdz tam pastāvošo ievēdmuiņas tarifu grozīja ļoti radikāli, pirmkārt, nododot to finansu ministrijas pārziņā, līdz ar to likvidējot tirdzn.-rūpniecības ministriju, un otrkārt, atcēla visus agrākos rīkojumus. Sakarā ar to, izstrā-

Caurmērā ievedumuitas mūsu valsts budžetam dod 40 līdz 50 milj. latu ienākumu gadā, jeb:

1922./23. budžeta gadā	13,4%	no visa ienākuma budžeta
1923./24. " "	18,7%	" " " "
1924./25. " "	20,7%	" " " "

Ja rēķina ieņēmumus no muitām pēc preču vērtības, ieskaitot arī bez muitas ievestās, tad:

1922./23. gadā tie iztaisa	29,2%
1923./24. " " "	19,0%
1924./25. " " "	17,7%

8. Latvijas izvedmuita.

Izvedmuitas tarifa vēsture pie mums ir diezgan raiba, un kā tās galvenie attīstības momenti atzīmējami sekoši:

4. decembrī 1918. gadā valdība izdeva rīkojumu, kā aizliegts izvest pārtikas vielas bez Apgādības ministrijas sevišķas atļaujas. 20. decembrī tanī pašā gadā izdeva rīkojumu, kurš aizliedza izvest kaut kādas preces bez tirdzn.-rūpniecības ministrijas atļaujas un kurš pastāvēja līdz 1921. gada 2. maijam. Tad tika izdots rīkojums, kas atļāva 31 priekšmetu izvest bez atļaujām. Atzīmējams, kā laikmetā no 1920. g. līdz 1921. gadam pastāvēja arī izvedmuitas, un proti: uz dzīvnieku produktiem 10—30%, uz fabrikātiem līdz 10% un uz kokiem 3 līdz 40% no viņu vērtības. Uz ko šīs izvedmuitas krita? — Mūsu 1920./21. g. izvedmuitas, bez šaubām, ir fiskālas, jo ražošana pie mums tad iznāca lētāka, nekā tanīs valstīs, uz kurām izvedamie priekšmeti gāja. Tā tad, ražotājs pie mums varēja gūt savu peļņu un mūsu izvedmuitas pilnos apmēros krita uz ārzemju patērētājiem. Tiklīdz saimnieciskā dzīve citās valstīs iegāja normālā gaitā, šie apstākļi izzuda un mūsu izvedmuitas tarifs izrādījās dzīvī nepiemērots. Tāpēc arī 1921. g. 28. jūnijā paplašināja izvedamo priekšmetu skaitu, bet tā paša gada 16. septembrī izdeva rīkojumu, kurš paredz tikai 36 priekšmetus, kas apliekami ar izvedmuitu, kurpretim visi citi no tās ir brīvi. Šos 36 priekšmetus varēja izvest ar valdības atļauju un tie pa lielākai daļai sastāvēja no dažādām pārtikas vielām. Līdz ar to, tika ieviests arī specifiskais tarifs. 1922. g. 21. janvārī ar atļauju izvedamo priekšmetu skaitu samazināja līdz 16, bet tā paša gada 24. oktobrī no izvedmuitas atsvabināja arī sviestu. Pārgrozot izvedmuitas tarifu 1923. g. 23. martā, paredzētās izvedmuitas uz sekošiem priekšmetiem: 1) kauliem (muitas fiskālā nozīme nav atzīstama, bet gan uzlikta tāpēc, lai tie neaizplūstu uz ārzemēm); 2) nemitām ādām — lai pašu rūpniecībai pietiktu materiāla; 3) čuguna — lausta un veca; 4) dzelzi — vecu; 5) varu — vecu; 6) lupatām un 7) koku materiāliem — uz apstrādātiem mūtai ir fiskāla nozīme, bet neapstrādātiem — lai būtu darbs vietējiem strādniekiem un kapitāliem; mēbeles un tamlīdzīgi izstrādājumi ar izvedmuitu nav

aplikti. Jautājums par koku materiālu aplikšanu ar izvedmuitām pašlaik atrodās pārejas stāvoklī, jo paredzēts tās atcelt, pirmkārt, aiz koku tirgus apstākļiem un, otrkārt, paaugstinot koku celmu naudu. Tomēr šimbrīžam tās atcelt nav iespējams aiz tīri tehniskiem apstākļiem, jo zināma daļa koku pārdota tirgotājiem iepriekšējos gados par pazeminātu taksu. Koku muita valstij dod 8 milj. latu ienākumu gadā.

XXX. Alkoholisku dzērienu aplikšana.

1. Spirts kā aplikšanas objekts.

Spirta un, vispār, alkoholisku dzērienu aplikšana konstatējama tagad visās valstīs, jo ir neapšaubams, ka viņi nepieder pie pirmās vajadzības priekšmetiem, kāpēc arī aplikšana neizsauc protestus no plašākām tautas aprindām. Spirta aplikšanu atvieglo arī tas, ka tas diezgan izplatīts un tiek lietots diezgan plašos apmēros, neskatoties uz to postu, kādu tas nabadzīgāko iedzīvotāju dzīvē un, vispār, uz alkoholu lietotāju organismu atstāj. Bez tam, spirta aplikšana atvieglo viņa ražošana, jo spirtu pa lielākai daļai ražo lielākos uzņēmumos, kas ievērojamā mērā atvieglo uzraudzību no valsts puses, resp. samazina kontroles izdevumus. Nelūkojoties uz šiem apstākļiem, ir arī daži citi apstākļi, kuŗi apgrūtina spirta aplikšanu. Vispirms tas sakams par mazākām spirta dedzinātavām, kuŗu tehniskā iekārta ir diezgan primitīva un viņu rīcībā nav attiecīgu aparātu, ar kuŗu palīdzību varētu konstatēt ražotā alkohola daudzuma. Otrkārt, zināmas grūtības rada arī izejvielu dažādība, sevišķi tad, ja alkoholu aplik pēc izejvielām. Šini ziņā krīt svarā, no vienas puses, stērķeli saturošas izejvielas, kā: kartupeļi, labība etc., un, no otras puses, stērķeli nesaturošas izejvielas, kā: dažādas ogas, augļi, vīnu, cukura un alus rūpniecības blakus produkti etc. Treškārt, alkoholisku dzērienu aplikšanu apgrūtina arī dažādās viņu šķirnes un kvalitāte, ko katrā ziņā jāņem vērā, jo katra no šīm šķirnēm domāta kādai iedzīvotāju grupai ar zināmām maksātspējām. Aplikot spirtu, nedrīkst ignorēt arī spirtrūpniecības nozīmi lauksaimniecībā. Lieta tā, ka tagadējās lauksaimniecības krīzes laikmetā dažreiz ir daudz izdevīgāki pārstrādāt lauksaimniecības produktus, kā: labību, kartupeļus un citus uz vietu vērtīgākos ražojumus, piem., spirtā. Bez tam, spirtrūpniecības atkritumi dod labu lopbarību. Visi minētie apstākļi, pie spirta aplikšanas jāņem, bez šaubām vērā.

2. Spirta un degvīna aplikšanas veidi.

Spirta aplikšanas organizēšanā varam konstatēt sekošus veidus:

1. Fabrikata aplikšana, kuŗa savukārt sadalās aplikšanā pie produkta ražošanas un patērēšanas. Kā ražošanas aplikšana tā konstatējama tad, ja gatavu produktu, resp. spirtu aplik ar ražošanas stādijā, noteicot ražotā spirta daudzumu, kontrolējot dedzinātavas darbību un piemērojot dažādus kontrolaparātus. Kā patēriņa nodoklis spirta aplikšana sastopama tad, ja tas kā tīrs spirts vai degvīns no valsts kontroliestādēm parādās pārdošanā. Pirmā gadījumā attiecīgu nodokli maksā spirta vai degvīna ražotājs, bet otrā gadījumā — spirta saņēmējs, resp. tirgotājs, kuŗi abi to atkal savukārt iekasē no patērētājiem.

2. Spirtu aplik ar pēc ražošanā lietojamo aparātu tilpuma. Šādā kārtā aplikot alkoholu, nodoklis var figurēt, kā: a) nodoklis no iejavyas kublu tilpuma sakarā ar iejaušanas skaitu; b) katlu nodoklis, resp. nodoklis, kuŗu ņem atkarīgi no paredzamā alkohola daudzuma, kuŗu var ražot ar attiecīgā dedzinātavā esošiem destilācijas aparātiem; b) paušalnodoklis pēc uzņēmuma vispārējām ražošanas spējām par zināmu laika periodu, nelūkojoties uz uzņēmuma ierīces faktisko izmantošanu.

3. Sastopama arī spirta aplikšana pēc pārstrādāšanai nolemto materiālu daudzuma, resp. svara. Ja nodokļa likmes daudz maz piemērotas sagaidamam alkohola iznākumam atkarīgi no materiālu šķirnes, tad tādā veidā iekasējama nodoklis tuvojās gatava produkta aplikšanai. Pēdējā parādība konstatējama vēl jo lielākā mērā, ja aplik missu. Tādā gadījumā iegūstamā alkohola apmērus nosaka missai rūgstot ar sacharometra palīdzību un atkarīgi no tā uzliek pašu nodokli.

Agrākos laikos, kad ražošanas tehnika un finansu tehnika atradās uz zemu attīstības pakāpi, spirta aplikšana bija visai primitīva: katrs, kas nodarbojās ar spirta dedzināšanu vai alus brūvēšanu, maksāja fiskum zināmu noteiktu sumu. Pēc tam pārgāja uz aplikšanu pēc dažādām ārējām pazīmēm, t. i. ņemot vērā dažādus, ražošanas apmērus noteicošus faktorus, kā: kublu daudzumu un tilpumu, strādnieku skaitu, izmaksājamās algas u. t. t., resp. visus tos apstākļus, kuŗus ņēma vērā aplikot visas citas rūpniecības nozares. Fiskus vēl neriskēja pāriet uz gatava produkta aplikšanu, tā kā baidījās, ka tam nebūs iespējams konstatēt tā daudzumu. Bet sakarā ar ražošanas tehnikas un finansu tehnikas attīstību, beidzot pāriet uz gatava produkta aplikšanu. Pēdējā kā no teorētiskā, tā arī no praktiskā viedokļa ir vispareizākā un pilnīgākā. Pirmkārt, spirta ražotājiem nav vajadzīgs ieguldīt lielākas sumas nodokļa nomaksai, otrkārt, eksportējot spirtu uz ārzemēm ir iespējama samaksātā nodokļa atmaksa, treškārt, lieli un tehniskā ziņā labāki nostādīti uzņēmumi nebauda nekādas priekšrocības salīdzinot ar mazākiem uzņēmumiem, u. t. t. Bez šaubām, visiem šiem apstākļiem nav nozīmes, ja nodokli iekasē pie objekta pārdošanas.

Aplikšanai pēc izejvielu daudzuma, kā mēs jau agrāk atzīmējām, ir liela nozīme tehnikas pacelšanā, bet atkal neizdevīga priekš tehniskā ziņā vājākiem uzņēmumiem. Ievērojot pēdējo apstākli, fiskus arī bieži aplik šādus uzņēmumus saudzīgāki.

Beidzot, spirtu var aplikt ievēdot valsts monopolu, pie kam tas var būt: 1) ražošanas, 2) starpniecības un 3) tirdzniecisks.

Pastāvot ražošanas monopolam, valsts pati nodarbojas ar spirta dedzināšanu un tīrīšanu un arī pārdod to par cietām cenām patērētājiem. Tomēr spirta ražošanu var nodot arī privātu uzņēmējiem. Ja ievests tirdznieciskais monopols, tad spirta ražošana ir brīva, bet ražotais spirts nododams par noteiktu cenu valdībai. Spirta tīrīšana, denaturēšana, pārstrādāšana degvīnā un arī tirgošanās ar to atrodas valsts pārziņā. Tādā gadījumā diezgan bieži arī siktirdzniecību valsts pārņem savā pārziņā. Starpniecības monopols pastāv tad, ja valsts uzpērk iekšzemē ražoto un patērīnam domātu spirtu par noteiktām cietām cenām un pēc tam ar zināmu peļņu pārdod spirtu pārstrādājošiem privātiem uzņēmumiem. Spirta tīrīšanu tādā gadījumā izdara valstij vai privātiem uzņēmējiem piederošas rektifikācijas iestādes, pēdējā gadījumā, saprotams, zem valsts organu pārraudzības. Spirta imports nav ierobežots, bet ievēdmuita saskaņota ar spirta nodokli.

Vispār, spirta monopols izdevīgs tanīs valstīs, kur spirta dedzinātavas apkalpo tikai iekšzemes vajadzības, bet ja spirtu ražo arī eksportam, tad tas var atstāt negatīvu iespaidu. Ražošanas un tirdznieciska monopola ievēšana cieši saistīta ar privātrūpniecības likvidēšanu, resp. atbildības izmaksu privātiem uzņēmējiem, un tāpēc nav ieteicami valstīm, kur pastāv daudzas sīkas dedzinātavas lauksaimniecības vajadzībām. Starpniecības monopols vieglāki attaisnojams tur, kur novērojamas tieksmes sindicēt spirtrūpniecību. Tā pastāvēšanas priekšnoteikumus — katru gadu nosakamai uzpirkšanas cenai jābūt saskaņotai ar spirta rūpniecības faktiskiem apstākļiem, un arī dedzinātavu ražošanas apstākļu dažādībām.

3. Latvijas spirta un degvīna monopols.

Latvijā spirta monopolu ievēda 1920. g. 30. aprīli, bet attiecīgu likumu Satversmes sapulce pieņēma 1920. g. 17. augustā. Šis monopola ievēšanā bez fiskālā momenta, ievērojama loma piekrita arī toreiz sajūtātam spirta trūķumam, jo pa kara gadiem izpostītās spirta dedzinātavas nevarēja ražot visu patērīnam vajadzīgo spirta daudzumu. Sakarā ar to, spirts diezgan lielos daudzumos tika ievests no ārzemēm, galvenā kārtā no Vācijas, Holandes un Igaunijas. Tā piem., 1920. gadā no ārzemēm ievēda 4.107.000⁰, bet vietējās spirta dedzinātavas ražoja tikai 2.138.000⁰. 1921. g. sākumā vietējās spirta dedzinātavas bija jau tādā mērā atjaunotas, kā spēja ražot 11.301.000⁰, un sa-

karā ar to spirta imports samazinājās uz 2.134.000⁰. Pēdējais apstākļi deva iespēju ievest arī degvīna monopolu, kas savukārt samazināja liķieru un citu spirtuozu dzērienu importu un, vispār, patēriņu.

Uz kādiem pamatiem organizēts Latvijas spirta un degvīna monopols? — Latvijas spirta un degvīna monopola organizēšanā vispār piemēroti tādi pat principi, uz kādiem bija uzbūvēts spirta monopols agr. Krievijā, izņēmums attiecas vienīgi uz spirta un degvīna sadalīšanu starp noņēmējiem un siktirdzniecību. Kā agr. Krievijā, tā arī pie mums patēriņam vajadzīgo spirta daudzumu (grados) nosaka gadu uz priekšu un viņa ražošanu nodod privātām spirta dedzinātavām, kurās nosacīto daudzumu sadala savā starpā. Ja izrādās, ka vietējās spirta dedzinātavas nespēj ražot nosacīto spirta daudzumu, tad iztrūkumu importē no ārzemēm. Par valdībai nodoto jēlspirtu spirta dedzinātavas saņem noteiktu atlīdzību, — 1927./1928. saimnieciskā gadā 10 snt. par katru alkohola gradu. Jēlspirtu valsts rektificē un to kā gatavu produktu jeb pārstrādātu degvīnā sagatavo pārdošanai, t. i. iepilda attiecīgos traukos. Agrāk Krievijā spirta pārdošana patērētājiem arī atradās valsts pārziņā, kādam nolūkam visās apdzīvotās vietās bija ierīkoti speciāli veikali, bet pie mums tā notiek caur privātiem veikaliem. Latvijā valsts atsacījies arī no spirta un degvīna sadalīšanas starp atkalpārdevējiem un nodevusi par zināmu maksu spirtrūpnieku organizācijām. Pēdējā par katru izdalītu un pārdotu alkohola gradu saņem no valsts zināmu atlīdzību un no savas puves garantētē, ka tā tekošā saimnieciskā gadā pārdos noteiktu daudzumu (1926./27. g. 24 milj. gradu) spirta. Spirta un degvīna pārdošanas cenas noteiktas un tās nosaka valsts. Tāda kārtība pastāvēja līdz pat 1927. gada novembrim, bet 3. novembrī finansu ministrija, nenogaidījusi 1. aprīlī 1927. gadā uz 1 gadu noslēgtā izdalīšanas līguma termiņa notecēšanu, to piepēži uzteica un pārņēma spirta un degvīna izdalīšanu Rīgā un tuvākās vietās savās rokās, bet provincē domā to izdarīt ar lielāko noņēmēju starpniecību. Tomēr spirta un degvīna pārdošana tieši patērētājiem paliek arī turpmāk privātu tirgotāju rokās.

4. Pārdošanas cenu noteikšanu.

Par privātās dedzinātavās ražoto jēlspirtu valsts šo dedzinātavu īpašniekiem maksā noteiktu cenu (1926./27. gadā — 10 snt. par katru alkohola gradu), kuru nosaka sevišķa komisija un apstiprina finansu minstrs. Maksājamās cenas līmeni parasti ved sakarā ar kartupeļu ražu un cenām, kādas par tiem spirtrūpnieki maksā zemkopjiem. Tas tāpēc, ka Latvijā spirtu pa lielākai daļai ražo no kartupeļiem. Tā piemēram, no 1. jūlija 1925. g. līdz 1. jūlijam 1926. g. darbā esošās 44 spirta dedzinātavas, kas ražojušas 4,56 milj. litru spirta, izlietojušas 29,88 milj. kg. kartupeļu, 2,22 milj. kg. nežāvēta ielsa un 3,09 milj. labības (rudzu un kviešu).

No spirta dedzinātavām iegūto jēlspirtu monopolvalde rektificē savā uzņēmumā un arī izlej pa attiecīgiem traukiem, tā kā spirta un degvīna sagatavošanas izdevumi, rēķinot par 1 alkohola gradu, nav pārāk lieli, uz ko arī norāda šī monopola netto atlikums.

Pie mums pastāv vienāda spirta un degvīna pārdošanas cena priekš visiem valsts novadiem, kurpretim agr. Krievijā noteica maksimālās un minimālās cenas un pēdējo robežās cenas priekš atsevišķiem valsts apgabaliem. Tagad pastāvošās cenas Latvijā — Ls 2,50 par 0,3 litru (puspudeli) 95% spirtu un Ls 1.32 par 0,3 litru 40% degvīnu, kuŗas nestāv nekādā sakarā ar šo produktu pašizmaksu, t. i. spirta un degvīna monopols Latvijā, tāpat kā agr. Krievijā, ir tīrs fiskāls monopols.

5. Spirta un degvīna monopola finansiēlie rezultāti.

Spirta un degvīna monopols Latvijā, kā jau minējām, ir tīrs fiskāls monopols un kā tāds dod valstij prāvus ienākumus, kuŗiem vēl piemīt pieaugoša tendence, kā to rāda sekoši netto ienākumu dati:

1920./21. g. ieņemts . . .	2.334.474 latī
1921./22. g. „ . . .	13.221.236 „
1922./23. g. „ . . .	19.181.389 „
1925./26. g. „ . . .	23.160.000 „
1926./27. g. „ . . .	26.770.000 „
1927./28. g. (paredzēts) . . .	27.000.000 „

Tā tad, apmēram 6 gadu laikā ienākumi no spirta un degvīna monopola vairāk kā dubultojušies, kas norāda uz žūpības pieaugšanu, neskatoties uz to, ka pie mums ir spēkā žūpības apkaŗošanas likums. Ar citiem vārdiem, ienākumi no spirta un degvīna monopola iztaisa 17% no visa Latvijas ienākumu budžeta.

6. Spirta un degvīna aplikšana citās valstīs.

Vācijā līdz 1887. gadam spirta un degvīna aplikšana bija regulēta tikai Ziemeļvācijā un Elzas-Lotringijā, kurpretim citās valstīs pastāvēja atsevišķi nodokļi, konstruēti pēc dažādiem aplikšanas principiem. 1886. gadā Bismarks iesniedza reichstāgam monopola ievēšanas projektu, bet tas to atraidīja. Tomēr 1887. gadā spirta un degvīna aplikšanu reformēja, ievēdot vienādu sistēmu visā valstī un uzbūvējot to uz fabrikāta aplikšanas principiem. 1887. gada likumu vēlāk papildināja 1891., 1895., 1898. un 1902. gadā. Radikālākas pārgrozības izvēda arī 1909. un 1912. gadā, bet tomēr spirta un degvīna aplikšana bija diezgan complicēta un bazējās uz katrā dedzinātavā caurmērā ražotā spirta daudzumu, pielaižot dažādas variācijas priekš atsevišķām dedzinātavām atkarīgi no tam, kādam nolūkam tās kalpo. Ar 1918. g. 26. jūlija likumu, vēlāk papildinātu 1919. g.

un 1922. g., visā Vācijā ievests spirta un degvīna monopols, kuŗa galvenie principi ir sekoši:

1) Monopola priekšgalā stāv monopolpārvalde (Reichsmonopolverwaltung) ar prezidentu, kuŗa savukārt sadalās uz valsts monopola iestādi (Reichsmonopolamt.) un Verwaltungsstelle, 2) spirtu ražo pa daļai valsts un pa daļai privātās dedzinātavās 3) Kontrolei padoti visi uzņēmumi un personas, kuŗi ražo spirtu un citus spirtuozus dzērienus, tos pārstrādā un ar tiem tirgojās. 4) Monopolpārvalde privātās dedzinātavās ražoto spirtu pārņem savā rīcībā par savstarpīgas vienošanās ceļā noteiktām cenām. Pēdējās nosaka laiku pa laiku, ņemot vērā 1 hektolitra spirta pašizmaksu labi vadītā lauksaimnieciskā spirta dedzinātavā, kuŗa kā izejvielu izlieto kartupeļus. 5) Pārdošanas cenas nosaka apmēros, kas dotu valstij noteiktu sumu (1922. gadā — 4000 mk.) no katra hektolitra spirta.

1922. gada budžetā bija paredzēts spirta un degvīna monopola ienākums 1748 milj. marku apmēros.

Anglijā spirta un degvīna monopola nav; apliek ar sevišķu nodokli zem stingras kontroles gatavus fabrikātus, kad tie no spirta dedzinātavām vai noliktavām pāriet brīvā tirdzniecībā. Pirms kuŗa nodokļa likme līdzinājās 11 šil. par galonu «pro of spirit» (= 2,61 litr. absolūta alkohola). Neviena spirta dedzinātava nedrīkst ražot spirtu vienā un tanī pašā laikā iekšzemes patēriņam un eksportam. Bez tam pastāv augstas licences priekš spirta dedzinātavām, rafinērijām, tirgotavām un traktieriem. Kuŗa laikā spirta nodokli paaugstināja līdz 14³/₄ šil., bet 1921. gadā līdz 72 šil. 6 pens. par galonu, kad arī bija paredzēts ieņemt no tā 64,5 milj. mārc. st.

Šveicē spirta un degvīna monopols ievests 23. decembrī 1886. g. (papildināts 1900. g. un 1907. g.), saskaņā ar kuŗu, vienīgi pašai savienībai pieder tiesības ievest un ražot spirtu no labības, kartupeļiem, bietēm, cukura un melases, kurpretim spirta ražošana no vietējām izejvielām, kā: augļiem, ogām u. c. ir brīva. Kvalitātes spirtuozu dzērienu ieviešana atļauta arī privātiem uzņēmējiem, kādā gadījumā tie maksā zināmu nodokli. Gada ieņēmumi caurmērā iztaisa 5,1 milj. frankus, kuŗus sadala starp kantoniem, bet pēdējie 10% no saņemtās summas izlieto žūpības apkaŗošanai.

Krievijā sākumā spirta dedzināšana un medus vārīšana bija brīva. Sākot ar 1705. ievada pārdošanas sistēmu, t. i. iekasējamo nodokli no spirta dedzinātavām atdeva vairāksolitājiem. 1716. g. uz valdības pavēli izmērija visus spirta dedzināšanas traukus, apzīmogoja un ievada nodokli no katra šo trauku tilpuma spainā. 1744. gadā sāka ņemt šo nodokli par katru, no dedzinātavas izejošu spirta. 1767. gadā ievada atkal nodokļa pārdošanas sistēmu, kuŗa galīgi nostiprinājās 1795. gadā, piešķirot nodokļa atpircējiem tiesības kontrolēt darbojošās dedzinātavas. 1819. gadā Lielkrievijā spirta un degvīna pārdošanu valdība pārņēma savā pārziņā. Tomēr

drīz vien zem muižnieku spiediena šo sistēmu atcēla un pār-gāja atkal uz spirta nodokļa pārdošanu, kuŗa pastāvēja līdz 60. gadiem, kad ieveda akcizes sistēmu. Ar 1894. g. 6. jūnija li-kumu 4 austrumu guberņās (Permas, Orenburgas, Ufas un Sa-maras) ieveda spirta un degvīna monopolu, kas no privātas tirdzniecības izņēma tirgošanos ar spirtu, degvīnu un citiem spirtuoziem dzērieniem, koncentrējot to speciālās, valdības ierikotās pārdošanas vietās. 29. maijā 1897. g. šādu monopolu ie-veda visā Krievijā, kuŗa noteikumus attiecībā uz spirta sagata-vošanu grozīja 1903. gadā. Saskaņā ar pēdējiem, visu valdībai vajadzīgo spirta daudzumu piegādā privātas spirta dedzināta-vas, sadalot to savā starpā, par cietām, iepriekš noteiktām ce-nām, t. i. tādā pat kārtībā, kā pašlaik pie mums. Spirta pār-došana patērētājiem turpretim pilnos apmēros atradās valsts rokās, kādām vajadzībām, kā jau augstāk minējam, tika ierikoti valdības veikali. Pārdošanas cenas variēja starp likum-došanas kārtībā nosacītām maksimālām un minimālām cenām un tās priekš katra valsts apgabala noteica finansu ministrs.

Ievedot Krievijā spirta un degvīna monopolu, valdībai nācās izpirkt Baltijas guberņās muižnieku tiesības dedzināt spirtu un to pārdot. Par šām tiesībām Baltijas muižnieki laikmetā no 1897. g. līdz 1901. gadam saņēma no Krievijas valsts kases 26 milj. zelta rubļus. Neskatoties uz to, kā arī diezgan lieliem mono-pola ieviešanas izdevumiem, spirta un degvīna monopola netto ie-nākumi pēdējos gados pirms pasaules kara sasniedza kolosālu sumu, piem. 1906. gadā 508 milj. zelta rubļu. Neskatoties uz to, pēc pasaules kara izcelšanās 23. augustā 1914. g. spirta un deg-vīna pārdošanu pārtrauca un aizliedza arī tirdzniecību ar citiem spirtuoziem dzērieniem «līdz kara beigām», kā tas minēts at-tiecīgā likumā. Lielinieki dažus gadus atpakaļ spirta un deg-vīna monopolu atjaunoja un tagad tautas apdzirdīšana notiek daudz plašākos apmēros nekā cariskās Krievijas laikā.

Atzīmējams, ka blakus spirta un degvīna monopolam agr. Krievijā pastāvēja arī akcize uz spirtu, kuŗu ražoja konjaka fabrikās un augļu un vīnogu spirta dedzinātavās. Šīs akcizes apmērus 1916. gadā noteica uz 20 kap. no katra alkohola grada jeb 20 rub. no katra spaiņa tīra spirta.

Igaunijā pastāv degvīna monopols, kuŗš organizēts uz tādiem pat pamatiem, kā Latvijas spirta un degvīna mono-pols. Spirta patēriņš arī līdzīgs Latvijas patēriņam un 1925. ga-dā iztaisīja ap 22 milj. gradu. Iepēmumi tanī pašā gadā līdzī-nājās 1,004 milj. ig. markām, kas iztaisa $\frac{1}{3}$ daļu no visa valsts ienākumu budžeta.

Lietavā degvīna monopola nav un tam valsts ienā-kumu budžetā nav vietas

Polijā arī ievests degvīna pārdošanas monopols ar no-teikumu, ka pārdotavu skaits nedrīkst pārsniegt 1 uz katriem 4500 iedzīvotājiem.

7. Prohibīcijas sistēma Z. A. S. Valstīs, Somijā un Norvēģijā.

No reibinošu dzērienu lietošanas centušās atsvabināties Z. A. S. Valstīs. Tā, Menas štatā jau 1855. gadā ievēda likumu, kurš uz stingrāko aizliedza šini štatā ražot, lietot un ievest no citām valstīm reibinošus dzērienus, kā arī tirgoties ar tiem. Menas štata piemērs drīz vien pamudināja citus štatus ievest arī pie sevis vietējo alkohola aizliegumu (local option). Beidzot pēc neatlaidīgas atturībnieku cīņas pret alkohola lietošanu, tiem izdevās tamlīdzīgus aizliegumus izvest 46 štatos. Redzēdami savas cīņas ieguvumus, atturībnieki neapmierinājās ar vienkārša alkohola aizlieguma likuma izdošanu priekš visām valstīm, bet pieprasīja tā uzņemšanu pašā Z. A. S. Valšķu satversmē. Šo mērķi tie sasniegta un 19. janvārī 1920. gadā kā Z. A. S. Valšķu konstitūcijas 18. papildinājums tika izdots «Nacionālais alkohola aizlieguma (prohibition) likums», kurš aizliedz Amērikā reibinošu dzērienu izgatavošanu, pārvadāšanu, pārdošanu, ievēšanu un izvešanu, pie kam par reibinošiem uzskatāmi visi dzērieni, kurji satur vismaz $\frac{1}{2}\%$ alkohola.

Statistika rāda, ka nelūkojoties uz tik stingrā likuma pastāvēšanu, žūpība Z. A. S. Valstīs sevišķi nav mazinājusies, jo ar spirtuoziem dzērieniem iedzīvotājus apgādā kontrabandisti, kurji noorganizējušies varenos trestos un sabiedrībās. Šie uzņēmumi nežēlo līdzekļus alkoholisku dzērienu ievēšanai un dažreiz izlieto savu mērķu sasniegšanai tik asprātīgus paņēmienus, ka uzraudzības iestādēm grūti cīnīties ar kontrabandu. Pēdējās apkaŗošanaī valdība spiesta arī uzturēt veselu flotiliju jūras krastu uzraudzībai, jo ārpus teritoriāliem ūdeņiem uzturas veselas flotes kontrabandistu kuŗu. Ar vienu vārdu, augšām minētā prohibīcijas likuma izvešana dzīvē fiskum izmaksā lielas sumas.

Neilgi atpakaļ līdzīgs alkohola aizlieguma likums izdots arī Somijā. Bet arī Somijai tāpat kā Amērikai ir ļoti grūti aizsargāt savu zemi pret alkohola ievēšanu no ārzemēm.

Norvēģijā arī pastāvēja reibinošo dzērienu aizlieguma likums. Tomēr ar dažiem ierobeŗojumiem bija atļauta tirgošanās ar Francijas un Spānijas vīniem, kā to prasīja līgumi ar šīm valstīm. Šeit tāpat kā Amērikā un Somijā bija ļoti grūti cīnīties pret spirta ievēšanu no citām zemēm kontrabandas ceļā, kāpēc jautājums par reibinošu dzērienu aizliegumu nāca 1926. g. beigās tautas nobalsošanā. Pēdējās rezultāti nosvērās par labu tamlīdzīga aizlieguma atcelšanai, kam tagad arī nav vairs vietas Norvēģijā.

8. Gōteborgas sistēma.

Neatlaidīgu cīņu pret alkoholu ved arī Z v i e d r i j a. Šini zemē no alkohola tirdzniecības izslēgts privātais kapitāls un ievesta tā saucamā Gōteborgas sistēma. Ar valsts

monopola palīdzību alkoholisko dzērienu pārdošana ierikota tā, kā ne pārdevējs, nedz arī kāda cita persona būtu ieinteresēta to pārdošanā. Turklāt alkoholiski dzērieni pārdodami tikai mazās porcijās prī kartiņu kuponiem un tikai reizē ar ēdienu. Peļņu no alkoholisku dzērienu pārdošanas siktirdzniecībā nedabū vis tirgotājs, bet tā nāk par labu dzeršanas apkaŗošanas organizācijām. Atļauju atvērt dzertuves izdod nevis pašvaldību valdes (kā pie mums Latvijā) vai valdība, bet visu pašvaldības pilngadīgo locekļu pilnās sapulces. Degvīna pārdotavas nevar atvērt privātas personas, bet tikai akciju sabiedrības ar noteikumu sev paturēt tikai 5% peļņas, bet pārējo peļņu atdot pašvaldībai alkoholisma apkaŗošanai. Sestdienās un svētku dienu priekšvakaros no plkst. 12 dienā un svētdienās un svētku dienās ir pavisam aizliegts tirgoties ar reibinošiem dzērieniem. Pēdējais noteikums, papildināts vēl ar noteikumu, ka reibinoši dzērieni restorācijās pārdodami darbdienās no plkst. 9 rītā līdz plkst. 10 vakarā, kā zināms, ietilpst arī mūsu žšpības apkaŗošanas likumā.

Kas zīmējas uz alkoholisma apkaŗošanu Latvijā, tad šim nolūkam izdots 1924. g. 24. decembrī žšpības apkaŗošanas likums». Bez jau minētā noteikuma par tirgošanās laiku, mūsu likums arī aizliedz reklamēt alkoholiskus dzērienus, pieskatīdams tiem arī alu ar alkohola saturu vairāk kā 1/2%. Uzraudzība par šī likuma ievērošanu uzticēta vispārējai policijai un bez tam vēl speciāliem kuratoriem, kuŗus izvēl pašvaldības iestādes. Atzīmējams vēl, ka saskaņā ar augšām minēto likumu 1/2% no mūsu degvīna monopola tīrpeļņas nododamas pašvaldībām žšpības apkaŗošanas mērķiem.

9. Alus kā aplikšanas objekts.

Spirta un vīna aplikšana ar nodokļiem dažreiz aizkaŗ citu saimnieciskās dzīves nozaru intereses, galvenā kārtā, lauksaimniecības. Izskaidrojams tas ar to, ka spirta dedzinātavaŗ dažreiz tiek ierikotas kā lauksaimniecības blakus nozare, t. i. lauksaimniecības raŗozumu pārstrādāšanai vērtīgākā produktā uz vietas. Sakarā ar to, pie spirta un degvīna monopola ievēšanas zināmā mērā tiek respektētas arī lauksaimnieku intereses, kā to varam konstatēt Prūsijā un agr. Krievijā. Tas pats sakams par vīnu aplikšanu, jo dažās valstīs vīnrūpniecība atsevišķos apgabalos ir iedzīvotāju galvenais un vienīgais nodarbošanās veids, piem. Francijā Šampanas provincē. Kas zīmējas uz alus aplikšanu, tad minētie motīvi nevar krist svarā, jo alus rūpniecība visās valstīs ir pilnīgi patstāvīga nozare un saistīta ar lauksaimniecību tikai tik daudz, kā tā patērē kā izejvielu mieŗus. Sakarā ar to, arī alus rūpniecības uzņēmumi, resp. alus brūži jaunākos laikos izvērtušies par lieliem, tehniskā ziņā labi nostādītiem uzņēmumiem un tāpēc stipri atšķirās no diezgan primitīvi ierīkotām mazām spirta dedzinātavām un vīna

spiestuvēm. Visi minētie apstākļi tāpēc arī runā par labu alus aplikšanai ar speciālu nodokli.

10. Alus aplikšanas veidi.

Alus aplikšanas veidi lielākā mērā atgādina spirta aplikšanu un sastopami šādās variācijās: 1) pēc gatava produkta, 2) pēc pusfabrikata, 3) pēc riku un aparatu ražošanas spējām un 4) pēc patērējamām izejvielām. Nodokļa maksātājs visos gadījumos ir ražotājs, kurš to savukārt var pārcelt uz patērētāju.

Gatava fabrikata aplikšana starp citiem aplikšanas veidiem, saprotams, ir labākā aplikšanas forma, jo pastāvot tai, ir iespējams ņemt vērā nevien kvantitāti, bet arī alus kvalitāti. Par aplikšanas pamatu noder ekstrakta saturs, kuŗu nosaka ar sacharometra palīdzību. Aplikšanas moments sakrīt ar momentu, kad alu transportē no uzņēmuma noliktavām atkalpārdevējiem, pie kam ņem vērā trauku lielumu (mucas, pudeles etc.).

Pusgatava fabrikata aplikšana bāzejās uz missas aplikšanu, t. i. pie aplikšanas ņem vērā to šķidrumu, kuŗu pēc atbrīvošanas no nekūstošām vielām izlej tīrīšanas traukos. Aplikšanas mērogs — misas daudzums un tanī esošais ekstrakta saturs, kuŗu nosaka grādos ar sacharometra palīdzību. Šāds aplikšanas veids saistīts ar stingrāku kontroli un, tā tad, arī lielākām formalitātēm, piem., pirms brūvējuma iesākšanas uzņēmumam jāpaziņo attiecīgai iestādei par iesāktā brūvējuma daudzumu un saturu, misa uzglabājama tikai noteiktās telpās, par brūvējumu vedams sevišķis reģistrs etc. Šī aplikšanas veida ēnas puses pastāv arī iekš tam, ka nav iespējams atmaksāt nodokli pazeizos apmēros, gadījumos, kad alu eksportē.

Aplikšana pēc ražošanas spējām, resp. pēc attiecīgu ražošanas trauku tilpuma sadalās divos apakšveidos: 1) aplikšanā pēc iejaušanas trauku tilpuma un iejaušanas skaita un 2) kublu nodokli, ja aplikšanu izdara pēc alus vārišanas kublu tilpuma un vārišanu skaita. Kā vienā tā otrā gadījumā tiek pieņemts, ka zināma tilpuma trauki izdod arī noteiktu alus daudzumu. Aplikšana pēc šādiem principiem saistīta ar stingru kontroli un tomēr nedod fiskum nekādu drošību. Bez tam tā zināmā mērā traucē pašu ražošanu un nelabvēlīgi atsaucās uz alus kvalitāti.

Aplikšana pēc patērējamām jēlvieļām pamatojās uz iesala un citu alus izgatavošanai izlietojamo izejvielu aplikšanu. Šī aplikšanas forma, salīdzinot ar iepriekšējiem aplikšanas veidiem, uzrāda zināmas priekšrocības, un, proti: tā izvedama samērā viegli un neapgrūtinā arī uzņēmumu, uzņēmējam izdevīgi piemērot jaunākos tehnikas paņēmienus jēlvieļu pilnīgākai izmantošanai, nesānākot konfliktā ar fisku, fiska ienākumi nodrošināti lielākā mērā u. t. t. Sevišķi izdevīga tā

mazākiem un vidējiem alūs rūpniecības uzņēmumiem un atrod piekrišanu tā sauc. Mittelstandspolitik piekritēju starpā.

Fabrikātu aplikšana pastāv Vācijā un Z. A. S. Valstīs; pusgatava fabrikata aplikšana — Austrijā, Ungarijā, Anglijā, Francijā un Itālijā; pēc ražošanas trauku tilpuma — Beļģijā, Hollandē un agr. Krievijā.

Saskaņā ar 1924. g. 24. februāra likumu par akcīzes nodokli no alus, pie mums šo produktu apliek pēc iesala svara. Ši likuma piemērošanai dzīvē 24. maijā 1924. gadā finansu ministris izdevis plašu instrukciju, kurā aptver noteikumus attiecībā uz: a) alus daritavas un tās iekārtas aprakstu un aplūkošanu, b) alus darāmo trauku izmērošanu un zīmogošanu, c) pārmaiņām alus daritavās, d) paziņojumiem un apliecībām alus darīšanai un alus darīšanu, e) novārtas misas daudzumu un ekstrakta satura noteikšanu, f) daritavu darbības kontroli, g) darbības pārtraukumiem, h) iesala dzirnaviņu un trauku aizzīmogošanu un atzīmogošanu, i) alus daritavu administrāciju un grāmatām, k) automatisku svaru lietošanu, l) alus izlaišanu izvešanai uz ārzemēm. Instrukcija aptver 103 pantus un tā tad sīki reglamentē šo rūpniecības nozari pie mums.

Aplikšanas apmēri sekoši: alus pamata akcīzes nodoklis — 2,30 latu par 1 kg. iesala; portera un alkoholisku iesala kvasa — 4,60 latu, par 1 kg. iesala. Muita par alu, porteru un medus alu: mucās un mucīnās — 2 lati par 1 kg. brutto, pudelēs un citos tamlīdzīgos iepakojumos — 3 lati par 1 kg. ar tuvāko iepakojumu.

1927./28. g. budžetā paredēts ieņemt akcīzes no alus, portera un iesala kvasa — 2 milj. latu.

Alkohola saturs gatavā iekšzemes alū nedrīkst pārsniegt 4% pēc Tralles. Pārdodams tas $\frac{1}{2}$ un $\frac{1}{4}$ litra pudelēs, kurās bandrolējamas dzēriena izgatavošanas vietā. Alu bez tam var pārvadāt mucās un izpārdot tieši iz mucām pēc noteikumiem, kādus izdevis finansu ministrs. Par alu, kurū izved uz ārzemēm, akcīzes nodokli atmaksā.

11. Vīnu aplikšana.

Vīnu, sevišķi dabīgo vīnu aplikšana praktiskā dzīvē atdurās uz grūtībām, kāpēc tā nav sevišķi attīstījusies visjaunākos laikos arī tanīs valstīs, kur finansu tehnika stāv uz augstu attīstības pakāpi. Grūtības pastāv iekš tam, ka daudzās vietās vīnrūpniecība kā atsevišķs nodarbošanās veids, līdzīgi spirta dedzināšanai un alus brūvēšanai nepastāv, bet gan kā māj rūpniecība, kāpēc grūti noteikt, kādu daudzumu ražotā vīna patērē paši ražotāji un kādu atkal tie laiž pārdošanā. Bez tam, vīnu kvalitāte un ražojamais daudzums lielā mērā atkarās no klimatiskiem apstākļiem, kāpēc arī pārdošanā sastopamas daudzas šķirnes un viena un tā pati šķirne dažāda labuma. Aplikšanu apgrūtina arī tas, ka vīna kvalitāte bieži vien atkarās no vīna stāvēšanas laika pagrabos un vēl daudziem citiem apstākļiem.

Visiem šiem apstākļiem nav nozīmes mākslīgu vīnu aplikšanā, jo tos ražo speciālos rūpniecības uzņēmumos, kuri pieejami kontrolei tāpat kā spirta dedzinātavas un alus brūži.

Vīnu aplikšanā sastopami sekoši 3 aplikšanas veidi: 1) kā ražošanas nodoklis, 2) kā transporta nodoklis un 3) kā tirdzniecības nodoklis.

Visvienkāršākais ir ražošanas nodoklis, kurū ņem atkarīgi no ar vīnkokiem aizņemtās zemes platības, jeb atkal pēc vīnogu sulas daudzuma. Primitīvākais nodoklis, bez šaubām, ir nodoklis pēc zemes platības, jo tas nekādā gadījumā neatbilst ražojamo vīnu sugām. Taisnīgāks tas būtu tad, ja vīna kokus sadalītu attiecīgās klasēs pēc ražojamā vīna šķirnēm un kā papildus apliktu attiecīgas šķirnes ar tirdzniecisku nodokli.

Transporta nodokli var ņemt vīnu pārsūtot no ražošanas vietas uz pārdošanas vietām, to novietojot noliktavās un ievēdot to administratīvā ziņā nodalītos apgabalos. Vīna aplikšana ar nodokli pie tā pārvietošanas saistīta ar daudzām formalitātēm, piem., nosūtītājam jāpaziņo pārsūtāmā vīna daudzums, šķirnes, nosūtītāja un saņēmēja vārds un atrašanās vieta, izsūtīšanas un saņemšanas vieta u. t. t. Nodokli no vīna pie tā novietošanas pagrabos vai noliktavās maksā novietotājs un tas maksājams novietošanas momentā. Abi šie nodokļa ņemšanas veidi stiprā mērā apgrūtina tirdzniecību un tagadējos laikos neatbilst laika prasībām.

Kā tirdzniecisks nodoklis vīna nodoklis figurē tagad, ja to iekasē pie vīna pārdošanas, jeb atkal licenzu veidā. Pirmā gadījumā to maksā attiecīgas pārdošanas vietas un no tā var izvairīties privātas personas, kurpretīm otrā gadījumā nodokli uzliek pēc vispārējām pazīmēm, ņemot vērā attiecīga lokala apmeklēšanas un pārdošanas iznešanai apmērus.

Pie mums pastāvošā akcize šāda: a) augļu un ogu vīni: neputojošie ar alkohola saturu līdz $12,6^{\circ}$ — Ls 0,50 un virs $12,6^{\circ}$ — Ls 0,80 par litru, putojošie — Ls 2.— par 1 litru; b) ķekaru vīni: neputojošie ar alkohola saturu līdz 13° — Ls 2.— un virs 13° — Ls 3.— par 1 litru, putojošie — Ls 4.— par 1 litru; rozīnu vīni — Ls 4.— par 1 litru. Muita no 5,25—14,25 latu par 1 kg. brutto.

1927./28. gadā budžetā paredēts ieņemt no vīnu akcīzes 300.000 latu.

12. Bezalkoholisko dzērienu aplikšana.

Cīņā pret žūpību bieži vien mēdz uzsvērt, ka, lai atradinātu plašākas aprindas no alkohola lietošanas, bezalkoholiskie dzērieni padarāmi lēti un pieietami nabadzīgākām aprindām. Tāpēc ieteic neaplīkt ar augstu akcīzi un citiem nodokļiem tēju, cukuru, kafiju un tānī skaitā arī bezalkoholiskus dzērienus, t. i. dažādus augļu un minerālūdeņus. Pirms pasaules kara šo prasību arī visur ievēroja, mazākais zīmējoties uz pēdējiem, bet pasaules

kaŗa laikā arī to sāka ignorēt un ar nodokļiem aplika karojošās valstīs arī bezalkoholiskus dzērienus.

Nelūkojoties uz to, ka arī pie mums izdots likums par žūpības apkaŗošanu, bezalkoholiskie dzērieni aplikti diezgan augsti — 12 sant. par 1 litru. Pēdējo akcizes nodokli maksā par bezalkoholisku kvasu, limonādi, augļu ūdeni, sinalko, zelteri un dažādiem minerālūdeņiem. 1927./28. g. budžetā paredzēts ieņemt no tā 600.000 latu. Muita uz dabiskiem un mākslīgiem minerālūdeņiem, kopā ar trauka svaru, — 60 sant. par 1 kg. brutto.

XXXI. Tabakas aplikšana.

1. Tabaka kā aplikšanas objekts

Tabaka Eiropā parādījās XVI. g. s. un sākumā to lietoja kā ārstēšanas līdzekli, un tikai vēlāk sāka to smēķēt, šņaukt un arī sūkāt. Valdības un baznīca pret tabakas lietošanu pēdējos veidos izturējās lielākā mērā noraidoši un izdeva ļoti stingrus aizliegumus, sodot vainīgos ar izsūtīšanu trimdā un mantas konfiskāciju, bet garīgas kārtas personas — pat ar nāves sodu. Tomēr ar laiku valdību uzskati par tabakas lietošanu grozījās un atrada viņā ļoti izdevīgu aplikšanas objektu. Pirmkārt, tabaka kā aplikšanas objekts izdevīga tanī ziņā, ka netiek aizkārtas visu iedzīvotāju intereses, kā piem. aplikot sāli, bet vienīgi viņas lietotāji, kuŗi visā vairumā ir pieaugušas vīriešu kārtas personas. Tālāk, pie tabakas aplikšanas var pareizi uztvert attiecīgu personu maksāspējas, aplikot dažādas tabakas šķirnes ar dažāda augstuma nodokli. Arī aplikšanas tehnikas ziņā tai ir lielākas priekšrocības, nekā cukura, sāls etc. objektu aplikšanā, jo tabaku izlieto gandrīz vienīgi vienam mērķim, kurpretīm, piem., cukuru, sāli u. c. izlieto dažādiem mērķiem, kāpēc nākas arī piemērot dažādas aplikšanas likmes un ņemt vērā dažu rūpniecības nozaru intereses. Vienīgā neērtība tabakas aplikšanā ir tā, ka, pastāvot augstām aplikšanas likmēm, rodas vajadzība organizēt stingru pārraudzību pār tabakas audzēšanu.

Ievērojot visu augšām minēto, valstis atsacījās no tabakas apkaŗošanas un atradušas viņā visai izdevīgu aplikšanas objektu.

2. Tabakas aplikšanas veidi.

Tabakas aplikšanas veidi sekoši, t. i. tabaku aplik 1) ražošanas stadijā, 2) tirdzniecībā un 3) monopola veidā.

Ražošanas stadijā tabaku aplik pēc 1) apstādītās zemes platības, 2) pēc tabakas stādu skaita, 3) kā jēlvielu un 4) kā gatavu fabrikātu.

Aplikot tabaku pēc apstādītās zemes platības, tabakas nodokli maksā audzētājs. Šāds aplikšanas veids

diezgan nepilnīgs, jo nav iespējams ņemt vērā tabakas šķirnes, ja nav tabakas stādi pēc labuma sadalīti attiecīgos nodalījumos, nedz arī uzlikt nodokli samērā ar tabakas ražu.

Tabakas stādu aplikšana arī neņem vērā ražojamās tabakas kvalitāti, nedz arī atsevišķu stādu stāvokli, t. i. lapu daudzumu. Turpretim šis aplikšanas veids cieši saistīts ar stingriem priekšrakstiem attiecībā uz stādu stādīšanu taisnās rindās, nesajaukšanu ar citiem kādiem stādiem u. t. t.

Apliekot tabaku kā jēlvielu, aplik rakotās tabakas daudzumu, neatkarīgi no tās šķirnēm. Nodokli šinī gadījumā maksā vai nu tabakas audzētājs, jeb arī fabrikants pirms tabakas pārstrādāšanas. Šāda aplikšanas forma prasa stingru kontroli no finansu organu puses un līdz ar to rada nevēlamas pārādības tabakas rūpniecībā.

Tabakas, kā gatava fabrikata aplikšana uzlūkojama par pilnīgāko aplikšanas veidu, jo tam pastāvot iespējams ņemt vērā tabakas izstrādājumu šķirnes un kvalitāti. Parasti nodokļa nomaksu izdara ar bandrolēm, t. i. valsts iestādē nopērk noteiktas vērtības bandroles un tās uzlīmē uz attiecīgu izstrādājumu iepakājumiem.

Beidzot tabaku var aplikot arī ievēdot tabakas tirdzniecisko monopolu, t. i. valsts tabakas ražošanu atstāj privātiem uzņēmumiem, bet tabakas pārstrādāšanu un izstrādājumu pārdošanu patērētājiem pārņem savā pārziņā.

3. Tabakas monopols.

Tabakas monopola piekritēji aizstāv to sekošu iemeslu dēļ: 1) valsts, kā vienīgā jēltabakas noņēmēja, maksājot ražotājiem noteiktas cenas un noņemot ražoto tabaku, caur ko ražotāju eksistence esot vairāk nodrošināta, nekā kad tabaku uzpērkot privāti fabrikanti; 2) neesot pierādīts, ka valsts izstrādājot zemākas kvalitātes ražojumus ar augstākām cenām, nekā privātuzņēmēji; 3) ja arī no monopola ievēšanas ciešot privātuzņēmība, tad tomēr tautas saimniecība caur racionālu tabakas aplikšanu tikai mantojot u. t. t.

Monopola pretinieki savu uzskatu aizstāvēšanai pieved sekošus argumentus: 1) ievēdot tabakas monopolu, privātuzņēmībai atņemot plašu darbības lauku; 2) vienpusīgu cenu noteikšana par neapstrādātu tabaku dažreiz esot netaisnīga un tāpēc kaitējot tabakas audzēšanai; 3) valsts uzņēmumos izstrādātie ražojumi kvalitatīvā ziņā stāvot zemāk par privātrūpniecības fabrikātiem un arī neesot dabūjami tik plašā izvēlē; 4) ievēdot monopolu, daudzas personas nonākot atkarībā no valsts, kas ievērojamā mērā pavairojot valsts politisko iespaidu u. t. t.

Šimbrīžam tabakas monopols pastāv Francijā, Itālijā, Austrijā, Rumānijā, Dienvidslāvijā, Ungarijā, Spanijā, Portugālē un Turcijā.

Austrijā tabakas monopols ievests 1670. gadā un sākot ar 1784. gadu pārņemts valsts pārziņā. Ar tabakas audzēšanu var nodarboties vienīgi ar valsts iestāžu atļauju un samaksājot katru gadu zināmu nodokli, pie kam visa raža nododama monopola pārvaldei. Tabakas pārstrādāšana fabrikatos notiek valsts uzņēmumos un arī tabakas izstrādājumu ieviešana var notikt vienīgi ar valsts iestāžu katreizēju piekrišanu. Izstrādājumus patērētājiem pārdod valsts tirgotavas. Ieņēmumi 1912. gadā — 208,2 milj. kronas.

Francijā tabakas audzēšana organizēta uz tādiem pat pamatiem, kā Austrijā, tikai kontrole daudz stingrāka kā arī stingrāki nosacījumi attiecībā uz izaudzētās tabakas nodošanu. Pārstrādā jeltabaku fabrikatos valstij piederošas fabrikas, kuŗas tos nodod lieloliktavām, bet pēdējās atkal siktirgotājiem. Izstrādājumu cenas daudz augstākas nekā Austrijā. Brutto ieņēmumi 1908. gadā iztaisija 372 milj. franku, bet 1921. gadā bija paredzēts ieņemt 1300 milj. franku.

Itālijā tabakas monopols organizēts uz tādiem pat pamatiem kā Francijā. No 1869. g. līdz 1883. gadam tas bija iznomāts privātuzņēmējiem. Ieņēmumi 1906. gadā iztaisija 183,6 milj. liru netto.

5. Tabakas aplikšana Vācijā, Z. A. S. Valstīs un Anglijā.

Vācijā sākot ar 1879. gadu pastāvēja iekšzemē ražotās tabakas aplikšana pēc neizstrādātās tabakas daudzuma, bet uz ievadamās tabakas — mērena ievedmuita. 1916. gadā nodokļa likmes līdzinājās no 5—48 mk. par 1000 cigaretēm un 4,60—19 mk. par kilogramu cigaretu tabakas. 1922. gadā tabakas aplikšanu reformēja, ietilpinot vispārīgā tabakas aplikšanā arī cigaretu aplikšanu. Šaskaņā ar izvesto tabakas aplikšanas reformu, tabakas izstrādājumus aplik ar noteiktām likmēm atkarīgi no pārdošanas cenām, piemēram: 1) cigarus, kuŗus pārdod par 8 pf. gabalā — ar 8 mk. katrus 1000 gab.; 2) cigaretes à 3 pf. — ar 10 mk. 1000 gab.; 3) smalki sagriestu smēķējamu tabaku līdz 10 mk. kg. — ar 3 mk. par 1 kg.; 4) pīpu tabaku līdz 5 mk. par 1kg. — ar 1 mk. par kg. etc.

Z. A. S. Valstīs tabakas aplikšana organizēta pēc gartava fabrikata aplikšanas principiem, pie kam nodokli samaksā, pārkot bandroles, ar kuŗām aplīmē noteiktus iepakājumus atkarīgi no gabalu skaita un svara. Likmes noteic vienīgi gabalu skaits un svars un pirms kara līdzinājās: priekš cigariem 3 un 6 dol., cigaretēm, pēc svara, no 50 cent. līdz 3 dol. par 1000 gab. un priekš pārējiem tabakas izstrādājumiem 6 centi par 1 mārc. Kara laikā šīs likmes ievērojami paaugstināja un pašus izstrādājumus iedalīja vairākās šķirās. Tabakas audzēšana brīva, bet tirgošanās ar neizstrādātu tabaku padota dažādiem noteikumiem, tāpat kā tabakas pārstrādāšana saistīta ar uzņēmumu grāmatu un krājumu kontroli. Tabakas izstrādā-

jumu tirgotāju un arī fabrikanti bez tam vēl maksā speciālu nodokli. Ienākumi 1911. gadā lidzinājās 67 milj. dolaru.

Anglijā ilgāku laiku pastāvēja aizliegums nodarboties ar tabakas audzēšanu, bet īsi pirms pasaules kara to atcēla. Blakus tabakas nodoklim pastāv arī diezgan augsta ievedmuita, pie kam pats nodoklis 1917. gadā lidzinājās 8 šil. 2 pens. par 1 angļu mārciņu. Ienākumi no tabakas nodokļa un muitas 1917. gadā lidzinājās 40 milj. mārc. st., bet pirms pasaules kara tikai 18 milj. mārc. sterl.

6. Tabakas aplikšana Latvijā.

Latvijā, saskaņā ar 1921. g. likumu, aplikti vispirms ar sevišķu patentu nodokli visi tabakrūpniecības uzņēmumi, kuri šo nodokli maksā sekošos apmēros: tabakas fabrikas — 125 latus, papirosu darbnīcas — 75 lat. un tabakas noliktavas — 25 latus. Neatkarīgi no tam, tabakas fabrikan-
tiem pie izstrādājumu izlaišanas no fabrikām, jānomaksā bandedoļu veidā akcīze. Akcīzes uzlikšanā likums šķiro Latvijā audzināto tabaku no ievestās, pie kam pirmā uzglabājama fabrikā atsevišķās atdalītās telpās. Bez tam likums nosaka, ka tabakas izstrādājumi izlaižami noteiktos iepakojumos, un proti: smēķējamā un sūkājamā tabaka pa 500, 400, 200, 100 un 50 gr., šnaucamā arī pa 25 gr.; papirosi pa 10, 20 25 un 100 gab. un cigari — pa 2, 5, 10, 25, 50 un 100 gab., bet sevišķi dārgi — arī par 1 gab. Uz visiem iepakojumiem jābūt atzīmētai pārdošanas cenai, šķirai, svaram un uzņēmuma nosaukumam. Pie aplikšanas ar akcīzi, smēķējamo tabaku šķiro 3 šķirās, cigarus 2 un papirosi — 4 šķirās, bet Latvijā audzēto smēķējamo tabaku — 2 šķirās.

Tagad pastāvošās akcīzes likmes sekošas:

I. šķ. smēķējamai tabakai	12,50	latu	no	kg.
II. „ „ „	8,50	„	„	„
III. „ „ „	2,50	„	„	„
šnauc. un sūkājamai tabakai	9,—	„	„	„

Papirosiem un cigaretēm:

Augstākai šķirai ar tabakas svaru 650 gr. par 1000 gab. — 13 latu; I. šķirai ar svaru līdz 650 gr. — 11 latu; II. šķirai ar svaru līdz 600 gr. — 9 latu un III. šķirai ar svaru līdz 550 gr. — 7,20 latu par 1000 gab.

Bez minētiem nodokļiem ņem vēl ievedmuitu pēc šādām likmēm: 1) par lapās un saiņos ar un bez kātiem tabaku un tabakas kātiem — 3 lat.; 2) par griezti smēķējamu un šnaucamu tabaku, tabaku visādos vistokļos, riņķos un saiņos — 12 latu un par cigariem: tabakas lapās ietītu smalcinātu tabaku un papirosiem — 24 latus no 1 kg. brutto.

7. Finansiēlie rezultāti.

Kā redzams no iepriekšējās nodaļas, tad tabakas aplikšana pie mums izpaužās trīs veidos: patentu nodoklī, akcīzē un ie-

vedmuitā. Lielākos ienākumus fiskam dod akcize, kuŗu ieņemt 1927./28. budžeta gadā paredzēts 11 milj. latu, tai seko ievedmuita, kuŗa devusi 1924. gadā 4,0 milj. latu, un beidzot — patentnodoklis, kuŗš gadā dod kopā ar sērkočiņu un čaulišu fabrikām un tirgotavām ap 0,25 milj. latu. Tā tad kopsumā tabakas aplikšana Latvijas valsts kasei dod apm. **15 milj. latu gadā.**

8. Čaulišu aplikšana.

Saskaņā ar spēkā esošo likumu, Latvijā izgatavotās čaulītes aplikamas fabrikās ar akcīzi 10 snt. no 100 gabaliem, pie kam tās no fabrikas izlaižamas banderolētos iepakājumos pa 100 un 250 gabaliem. No aplikšanas atsvabinātas fabrikās izgatavotās čaulītes, ja tās izlieto tanī pašā fabrikā papīrosu izgatavošanai. No ārzemēm ievestās čaulītes aplik ar četrkārtīgu akcīzes nodokli, t. i. ar 40 snt. no 100 gabaliem.

Lai atvieglotu uzraudzību pār čaulišu fabrikām, t. i. lai šī priekšmeta izgatavošana nepārietu mazākos uzņēmumos, ievests noteikums, saskaņā ar kuŗu čaulišu fabrikas īpašniekam katru gadu jāiepērķ katrai čaulišu fabrikai banderoles par sumu ne mazāk par 15.000 latiem, un bez tam jānomaksā patentes nodoklis 50 latu apmēros.

1927./28. g. budžetā paredzēts ieņemt no čaulišu akcīzes 300.000 lati.

XXXII. Sērkočiņu, naftas produktu un sāls aplikšana.

1. Sērkočiņu aplikšanas veidi.

Sērkočiņi nav izdevīgs aplikšanas objekts, jo katrs uz tiem uzlikts nodoklis stiprā mērā tos sadārdzina, t. i. iedzīvotājiem nākās maksāt par tiem vairāk, nekā saņem valsts. Raksturīgu piemēru pieved prof. Ili no Merilandes štata Z. A. S. Valstis: pēc tam, kad bija atcelts sērkočiņu nodoklis 6 pens. apmērā par paku = 6 kast., sērkočiņu cenas nokrita no 15 cent. par paku uz 6 cent., t. i. par 3 cent. vairāk, nekā nodoklis. Nelūkojoties uz to, gandrīz visas valstis, sajuzdamas vajadzību pēc līdzekļiem, ievēdušas nodokli uz sērkočiņiem, pa lielāki daļai akcīzes veidā.

Zināmu lomu sērkočiņu aplikšanā spēlē arī sociāl-politiski motīvi. Visiem zināms, ka sērkočiņu izgatavošanā lietojamais fosfors ļoti slikti atsaucās uz strādnieku veselību. Lai izskaustu fosfora sērkočiņu izgatavošanu, pēdējos aplik ar augstu akcīzi, bet to pamazina uz tā sauc. zviedru nekaitīgiem sērkoc. Sērkočiņu izgatavošanu bez fosfora izgudroja Švinings un tagad viņa metode sērkočiņu rūpniecībā ir dominējošā.

Kā jau minēts, — sērkokociņu aplikšanas veids — akcize, kuŗu samaksā banderoļu veidā. Ar pēdējiem aplimējami sērkokociņu iepakojumi, resp. kastītes pirms izlaišanas no fabrikas. Lai atvieglotu kontroli, fiskus bieži nošaka minimālo sumu, pār kādu fabrikām jāiegādājās banderoles. Pēdējais apstāklis, saprotams, diezgan nelabvēlīgs priekš sīkākām uzņēmumiem.

Šimbrīžam sērkokociņu aplikšana akcizes veidā pastāv Anglijā, Vācijā, Austrijā u. c. valstīs, tanī starpā arī Latvijā.

2. Sērkokociņu monopols.

Francijā sākot ar 1875. gadu ievēda sērkokociņu monopolu, motivējot to ar vajadzību paaugstināt sērkokociņu cenas. Monopola piekritēji domāja, ka tādā gadījumā iedzīvotāji uzmanīgāki apiesies ar sērkokociņiem un būs iespējams novērst ugunsgrēkus. Pēc monopola ievēšanas to drīz vien iznomāja privātai akciju sabiedrībai, bet sākot ar 1890. gadu to valsts atkal pārņēma savā pārziņā.

Sērkokociņu monopolu ievēda arī Itālijā 1916. gadā, kur tas vēl tagad pastāv tirdznieciskā monopola veidā. Par monopola ievēšanas iemeslu noderēja sērkokociņu augstās cenas, kādas noteica fabrikantu sindikāts. Ar citiem vārdiem, monopols Itālijā ievests ne fiskālos nolūkos, bet vispār tautsaimnieciskos. Sērkokociņu izgatavošana atstāta privātiem uzņēmējiem, bet visu saražoto daudzumu tie spiesti nodot valstij, kuŗa tad sērkokociņus pārdod tieši patērētājiem.

3. Sērkokociņu aplikšana Latvijā.

Sērkokociņu fabrikas Latvijā maksā, vispirms, 125 latus patentu nodokli, un bez tam kā akcizi 0,02 sant. par katru kastīti à 75 gab. Ieņēmumi no akcizes gadā iztaisa ap 0,65 milj. latu. Sērkokociņu fabrikantiem katru gadu jāizpērk katrai fabrikai banderoles ne mazāk kā par 25.000 latiem.

4. Naftas produkti kā aplikšanas objekts.

Nafta kā aplikšanas objekts nav visai izdevīgs un tās aplikšana lielākā mērā atgādina pirmo vajadzību priekšmetu, kā maizes, gaļas u. c. aplikšanu. Naftas produktu aplikšana ir tāds aplikšanas veids, kuŗš nekādā ziņā neatbilst iedzīvotāju maksāšanas spējām, vēl jo vairāk, ja nav aplikta elektrība un gāze. Pēdējie divi objekti, bet it īpaši elektrība, ir tie, kuŗus izlieto dažādām vajadzībām maksāšanas ziņā augstāk stāvošie pilsētu iedzīvotāji, kurpretim naftu un tās produktus, izņemot bencinu, visvairāk patērē lauku iedzīvotāji, it sevišķi petroļeju.

5. Aplikšanas iespaids.

Jaunākos laikos nafta un tās produkti atrod piemērošanu daudzām dzīves vajadzībām. Vispirms, petroleja ir uz laukiem visizplātītākais apgaismošanas līdzeklis, un tā tad, ja tā

aplikta ar augstu nodokli, lielākā mērā cieš lauku iedzīvotāju intereses, kuŗas spieŗš tos ierobeŗot ņi produkta patēriņu, jēb, ar citiem vārdiem, pavadīt garos ziemas vakarus tumsā. Tāļāk, nafta kā dzinējspēks sāk iemantot lauksaimnieku un arī zvejnieku aprindās ar vienu lielāku piekriŗšanu, kāpēc nav attaisnojama ņi produkta aplikŗšana ar augstiem nodokļiem, jo tos nākās maksāt jau tā ar nodokļiem stiprā mērā apliktām lauku aprindām. Domas var dalīties par bencina aplikŗšanu: ja automobilismu uzlūko par luksuŗu satiksmes līdzekli, tad attaisnojama augstā aplikŗšana, bet ja uz to skatās kā uz nepiecieŗamu satiksmes veidu, par kādu tas jaunākos laikos sāk pārvērsties un ir jau, piem. Z. A. S. Valstis, tad augstai aplikŗšanai nevar būt vietas. Bez tam, nafta, kā dzinējspēks sāk ieņemt dominējoŗo vietu kuŗniecībā, ievieŗās arī dzelzsceļu satiksmē u. c., tā kā jaunākos laikos uz naftas un tās produktu aplikŗšanu jāskatās diezgan skeptiski. Atzīmējama arī tā cīņa, kas ņimbrīŗam norisinājas starp lielvalŗīm naftas avotu iegūŗšanas dēļ, izejot no atziņas, ka nafta nākotnes kuŗniecībā ieņems dominējoŗo stāvokli.

6. Naftas produktu aplikŗšana Latvijā.

Nemot vērā to apstākli, ka Latvijā nav naftas avotu, un tā tad tā vajadzīgos daudzumos ievadama no ārzemēm, dabiskā neapstrādātā nafta no muitas nodokļa atbrīvota. Ar pēdējo nodokli aplikti vienīgi daŗādi naftas produkti un pie tam ne visai augstos apmēros, piem., petroleja pēc vispārējā tarifa 0,30 un pēc konvencionālā tarifa 0,20 par 1 kg. netto. Kas zīmējās uz akcizes nodokli, tad tā likmes ir ņādas: 1) apgaismoŗanas produktiem ar specifisku svaru no 0,700 līdz 0,800 — 7,5 sant., petrolejai 2 sant. un daŗādām smērellām ar specifisku svaru no 0,870 līdz 0,935 — 15 sant. par 1 kg. Bez minētiem diviem nodokļiem naftas un tās produktu noliktāvām jāmaksā vēl 125 latu un pārdotāvām 50 latu liels patentu nodoklis. Tā tad, naftas un tās produktu aplikŗšana analoŗģiska citu, ar akcizes nodokļiem aplikāmo objektu aplikŗšanai. Pastāv arī zināmi noteikumi attiecībā uz tirdzniecību ar naftu un tās produktiem. Tā piem., akcizes nodoklis aprēķināms un uz priekŗu samaksājams pirms produkta izlaiŗšanas no fabrikas vai noliktāvas. Mazākās noliktāvās, kur naftas produkti glabājas zem akcizes valdes uzraudzību, pēc akcizes nodroŗiņāŗanas, tās krājumumi nedrīkst būt mazāki par 400.000 kg u. t. t.

Valsts ienākumi no naftas un tās produktu aplikŗšanas gādā iztaisa: patentu nodoklis ap 3500 latu, akcizes nodoklis ap 1,65 milj. latu un muitas nodoklis ap 1,5 milj. latu, kopā ap 3,2 milj. latu.

7. Sāls kā aplikŗšanas objekts.

Ja jau pret naftas un tās produktu aplikŗšanu var celt iebrildumus, tad vēl jo lielākā mērā pret sāls aplikŗšanu, galvenā kārtā, no vienlīdzības viedokļa. Ar citiem vārdiem, sāls patē-

riņš nekādā kārtā nav vedams sakarā ar patērētāju maksāšanas spējām; gluži pretēji, nabadzīgākās aprindas sāli patērē lielākos daudzumos nekā turīgākās, jo augu barība, kuŗu lieto galvenā kārtā pirmie, satur mazāk sāls, bet pēdējā zināmos daudzumos nepieciešama organismam. Tādā kārtā, sāls nodokli var uzlūkot par visrupjākā veida personīgu nodokli un kā tāds pastāvīgi radījis nabadzīgāko aprindu protestus. Nelūkojoties uz to, sāls aplikšana agrākos laikos un dažās valstīs vēl tagad tiek praktizēta, jo tā diezgan ērta priekš fiskus. Lieta tā, ka sāls rožošana parasti koncentrējās zināmās vietās, kas ievērojamā kārtā atvieglina aplikšanu un kontroli. Tā tad, sāls, kā pirmās vajadzības priekšmeta aplikšana nevēlama un atrod savu attaisnojumu vienīgi no finansu tehnikas viedokļa.

8. Sāls aplikšanas veidi.

Sāls aplikšana galvenie veidi divi: monopols un brīvās ražošanas aplikšana.

Pie sāls monopola, kas agrākos laikos bija ļoti izplatīts, valsts pārņem savā pārziņā vai nu sāls ražošanu (ražošanas monopols), jeb tirdzniecību ar sāli (tirdznieciskais monopols), jeb atkal abas divas šīs nozares reizē, iekalkulējot nodokli pārdošanas cenā. Monopola sekas — valsts patur arī tiesības ievest sāli no citurienes.

Pastāvot brīvai ražošanai, valsts atstāj sāls ražošanu un arī pārdošanu privātiem uzņēmējiem, bet aplik sāli pēc svāra ar attiecīgu nodokli, kuŗu maksā ražotājs jeb importiers. Ievērojot to, ka dažādu iemeslu dēļ kādu daļu no ražotās sāls nākās pārdojot lauksaimniekiem (lopu barošanai) un dažām rūpniecības nozarēm par pazeminātām cenām, resp. bez nodokļa, šādam aplikšanas veidam pastāvot, iespējamās dažādas launrātības.

Sāls monopols tagad pastāv Austrijā sākot ar 1835. g. un Itālijā no 1865. g. Pēdējā valstī ir pilnīgs monopols, t. i. ražošanas un tirdznieciskais, kas arī aizliedz privātiem tirgotājiem ievest sāli no ārvalstīm. Austrijā sāls monopols 1912. g. deva valstij 48,6 milj. kronu un Itālijā 1912./20. g. ap 125 milj. liru ienākumu.

Vācijā un Francijā pastāv nodoklis uz sāli, kuŗš 1913. g. deva Vācijai 62,4 milj. marku un Francijai 11,1 milj. franku ienēmumu.

Latvijā speciāla sāls nodokļa nav; ir tikai samērā zema ievdmuita sekošos apmēros: a) akmeņa sālij, neapstrādātai vai gabalos pēc vispārējā tarifa 0,0175 sant. un konvencionālā 0,01 sant.; b) neapstrādātai jūras un izgarotai sālij — 0,0225 sant. resp. 0,015 sant. un c) visādai maltai sālij — 0,025 sant. resp. 0,0175 sant. no 1 kg. netto. Muita gadā dod ap 1/2 milj. latu

XXXIII. Cukura aplikšana.

1. Cukurs kā aplikšanas objekts.

Cukurs kā aplikšanas objekts no tagadējās finansu zinātnes redzes viedokļa nav uzlūkojams par piemērotu aplikšanas objektu, jo tas tagad pieder pie pirmās vajadzības precēm. Bez tam, no sociālās higiēnas redzes viedokļa vēlama cukura palētināšana, jo tas kā dažādu dzērienu saldināšanas viela var sekmēt šūpības apkaņošanu. Turpretim agrākos laikos cukuru lietoja vienīgi turīgākās aprindas, kāpēc arī finansu zinātne to uzlūkoja par vienu no izdevīgākiem aplikšanas objektiem. Tagad, sakarā ar cukura, tā sakot, demokrātizāciju, fin. zinātne uz šo jautājumu skatās no gluži pretēja viedokļa. Tomēr vajadzība pēc līdzekļiem, ko tagad sajūt visas valstis, spiež fisku aplikēt arī cukuru, kurš kā aplikšanas objekts no finansu tehnikas viedokļa ir ļoti izdevīgs: 1) cukuru patērē visplašākās iedzīvotāju aprindas lielos daudzumos un tāpēc aplikšanas rezultāti diezgan ievērojami un 2) cukura ražošana koncentrējas lielākos uzņēmumos, kas atviegļina nodokļa iekasēšanu un kontroli.

Atzīmējams, ka sākumā pazina tikai niedru cukuru, bet biešu cukuru sāka ražot tikai 18. g. s. beigās, t. i. kad Ahards Francijā 1799. gadā uzbūvēja pirmo fabriku cukura ražošanai no bietēm. No tā laika līdz pat mūsu dienām cukura rūpniecība atradusi atbalstu pie visām Eiropas valdībām, Latvijas valdību neizslēdzot, bet cukuru aplikēt sāka 1837. gadā Francijā un 1848. gadā Krievijā.

2. Cukura aplikšanas veidi.

Cukura aplikšanas veidus var iedalīt sekošās četrās galvenās grupās: 1) izejvielas, *rsp.* biešu aplikšana, 2) pusgatava produkta, t. i. cukuru saturošās misas aplikšana. 3) paušalīkšana pēc nodarbināto trauku un aparātu ražošanas spējam un 4) gatava produkta aplikšana. Bez tam iespējamās dažādas šo aplikšanu veidu kombinācijas.

Izejvielu aplikšanai ir savas labās un ēnas puses. Vispirms, tā dod zināmas priekšrocības cukurrūpniecības tehnikas līmeņa pacelšanai, jo pastāvot tādai aplikšanas formai rūpnieki ir ieinteresēti dabūt pēc iespējas no attiecīgā biešu daudzuma vairāk cukura. Šī mērķa sasniegšanai tie labprāt piemēro visus tehniskos jaunievedumus. Bet šij aplikšanas formai ir arī savas ēnas puses, un proti, no dažādu šķirņu cukurbiešu vienāda daudzuma ražo arī dažādu cukura daudzumu, kāpēc tie cukurrūpnieki, kuri izlieto labākās šķiras, faktiski maksā zemāku nodokli, nekā tie, kuri ražošanas mērķiem izlieto sliktākās šķiras. Savā laikā šo aplikšanas veidu ievēda Francijā ar nolūku paaugstināt audzējamo cukurbiešu kvalitāti, bet rezultāti izrādījās pretēji: dažos apvidos cukurbiešu kul-

tūra pilnīgi izzuda. Kā tālākā šīs aplikšanas formas ēnas puse atzīmējams arī tas apstāklis, ka tā nedod iespēju atmaksāt cukura nodokli gadījumos, kad to eksportē uz ārzemēm.

P u s g a t a v a f a b r i k a t a aplikšanu pamato uz cukura saturu misā, kas savukārt prasa diezgan precīzu izmērošanas aparātu piemērošanu un arī pastāvīgu uzraudzību no fiskus puses.

Aplikšanai pēc izlietojamo trauku un aparātu ražošanas spējām bija liela nozīmē cukurrūpniecības pirmatnējās attīstības stadijās, jo tā dod ierosinājumu pacelt ražošanas tehniku. Ar citiem vārdiem, strādājot ar zināmiem aparātiem, rūpniekam izdevīgi iegūt no attiecīga biešu daudzuma pēc iespējas lielāku daudzumu cukura. Un lai to panāktu, tas cenšas uzlabot ražošanas tehniku. Bet līdz ar to rodas arī cukura aplikšanā nevienlīdzība, jo tehniskā ziņā labāki nostādītais fabrikas maksā samērā mazāku nodokli. Kā nākošais šī aplikšanas veida trūkums uzlūkojams tas apstāklis, ka fiskus neiegūst visu to, ko tas varētu iegūt, un bez tam grūti izvedama nodokļa atmaksa par eksportējamo cukuru.

Bez šaubām, labākais aplikšanas veids ir g a t a v a p r o d u k t a aplikšana pēc svara. Pastāvot šij aplikšanas formai, nodokli var iekasēt tūlī pēc cukura izgatavošanas, jeb atkal kad to laiž pārdošanā. Pēdējā gadījumā tas atrodas no ražošanas nobeigšanas momenta līdz pārdošanas momentam zem finansu iestāžu uzraudzības.

3. Eksporta prēmijas.

Mēs jau atzīmējām, ka cukurrūpniecība vienmēr baudījusi atbalstu no valsts puses. Tas konstatējams nevien attiecībā uz aplikšanas veidiem, bet arī vispārējā valsts cukurrūpniecības politikā. Kā šīs politikas raksturojošu piemēru var pievest agr. Krievijas cukurrūpniecību. Krievijā 1895. gadā uz valsts spiedienu nodibinājās cukurfabriku kartels, kuram par pienākumu uzlika laist vietējā tirgū tikai noteiktu daudzumu no visa ražotā cukura. Par šo cukura daudzumu fabrikanti maksāja pirms kara 1 rub. 75 kap. lielu nodokli no puda, bet ja tie gribēja laist vietējā tirgū vairāk par noteikto daudzumu, tad par pēdējo tiem vajadzēja maksāt nodokli divkārtšos apmēros, t. i. 3 rub. 50 kap. no puda. Pateicoties šādai cukura daudzuma kontingēšanai, cenas iekšējā tirgū bija stipri augstas un deva cukurrūpniekiem prāvu peļņu. Virs noteiktā kontingenta ražoto cukuru rūpnieki bija spiesti eksportēt uz ārzemēm, kur cenu noteicējs bija Londonas tirgus. Ja nu pēdējā cenas bija zemākas par pašizmaksas cenām, tad cukurrūpniekiem nācās, bez šaubām, zaudēt. Bet zaudējumus pie uzmanīgas saimniekošanas pilnā mērā kompensēja peļņa no iekšzemes tirgū pārdotā cukura. Tā tad, 1895. gada likums, nosacīdams iekšējā tirgū izlaižamā cukura daudzumu un uzturēdams augstas pārdošanas cenas šinī tirgū, deva cukurrūpniekiem iespēju nevien segt ražošanas iz-

devumus un iegūt zināmu peļņu, bet arī uzkrāt zināmu rezerves peļņu, no kurās tie varēja kompensēt varbūtējos zaudējumus uz eksportējamo cukuru. Ar citiem vārdiem, ar valdības piekrišanu un līdzekļiem tie saņēma slēptas prēmijas par eksportējamo cukuru.

Izvedprēmiju otra sistēma tika piekopta Vācijā. Tur tika nodibināts speciāls fonds izvedprēmiju izmaksāšanai no līdzekļiem, kurus deva cukura akcīze. Šī paša mērķa sasniegšanai tika ieviests arī speciāls uzņēmumu nodoklis (Betriebsteuer), kuŗa likmes progresīvi pieauga līdz ar uzņēmuma paplašināšanos.

Vispār, cukura izvedprēmijas bija sastopamas nevien Krievijā un Vācijā, bet arī citās valstīs, kur bija cukurrūpniecība. Tādā kārtā, mākslīgā ceļā tika radīti labvēlīgi apstākļi cukurrūpniecības uzplaukšanai, ko attaisnot mēdza ar lauksaimniecības interesēm. Tāpēc nav jābrīnās, ka dažās valstīs cukurrūpniecība sāka strādāt ne vietējam tirgum, bet galvenā kārtā eksportam. Piemēram, Vācija izveda 58%, Austro-Ungārija 63% un Francija 67% no visas savas cukura ražas, tā kā šī produkta cenas iekšzemē vienmēr bija augstas, bet dažreiz pat bija sajūtams cukura trūkums.

4. Briseles konvencija un tās iespaids uz cukura aplikšanu.

Augšām minētai nenormālai parādībai darīja galu 1. martā 1920. gadā Briselē noslēgtā konvencija, kuŗu pie noslēgšanas parakstīja Vācija, Austro-Ungārija, Beļģija, Spānija, Francija, Lielbritānija, Itālija, Holande un Zviedrija, bet vēlāk tai pievienojās Šveice, Peru, Krievija un Luksemburga. Galvenā konvencijas prasība — pārtraukt izvedprēmiju izsniegšanu jebkādā veidā. Šīs prasības izvešanai dzīvē tika iecelta sevišķa, no reprezentēto valšķu priekštāvjiem sastāvoša komisija, kuŗa pārliecinājās, vai konvenciju parakstījušās valstīs neizmaksā atklātas jeb aplēptas izvedprēmijas, kā arī nosacīja viņu apmērus valstīs, kur tādas prēmijas tika izmaksātas. Bez tam konvencija nosacīja, ka ievadmaita uz cukuru nedrīkst pārsniegt 6 zelta frankus no 100 kg. rafinēta cukura un 5,5 fr. citam cukuram + cukura akcīze iekšzemē.

Konvencija tika noslēgta uz laiku līdz 1. sept. 1908. g., kad to atkal pagarināja un pēdējais izbeigšanās termiņš notecēja 1. sept. 1918. g., t. i. pasaules kara laikā. Saprotais, karam sākoties tā zaudēja savu nozīmi un to nav ieguvusi pēc kara.

5. Cukura aplikšana Latvijā.

Latvijai līdz šim savas cukurrūpniecības nebija un diegan bēdīgi beidzies arī mēģinājums to pie mums attīstīt. Tomēr tas nedod iemeslu apgalvot, ka cukurrūpniecība pie mums nav iespējama: Latvijā izaudzētās cukurbietes kvalitatīvā ziņā

nav zemāk stādamas par Prūsijā audzētām bietēm. Tā tad, cukurrūpniecībai pie mums ir dabisks pamats, — tā tikai noorganizējama pēc pārbaudītiem principiem un metodēm.

Nemot vērā sacīto, šimbrīžam pie mums nevar būt runa par cukura aplikšanu ar speciālu nodokli: tas tikai ienestu sarežģījumus un liekus izdevumus. Šimbrīžam pie mums pastāv vienīgi ievadmuita uz visāda izstrādājuma cukuru 20 snt. apmēros no 1 kg. netto. Vietējās cukurrūpniecības pabalstīšanai 5 gadu laikā, t. i. līdz 1931. gadam pielaista ievadmuitas pazemināšana par 6 snt. no kg. jēlcukuram, kuŗu ievied Latvijā pārstrādāšanai. Tagadējā muitas likme — 20 snt. atzīstama par diezgan augstu un tā ir tīra fiskāla muita. 1924. gadā cukura muita deva 5,5 milj latu valsts kasei.

6. Tējas aplikšana.

Ienākumi no tējas akcīzes mūsu budžetā samērā niecīgi: 1927./28. gadā paredzēti tikai 200.000 latu. Aplikšanu izdara ar banderoļu uzlikšanu uz attiecīgiem iepakājumiem, kas izdarams tirgtājiem — tējas izsvērējiem un importieriem. Nemot vērā to, ka tēja ir visplašāko masu patēriņa priekšmets un to visā visumā ievēd no ārzemēm, valdība arī nosaka tās pārdošanas cenas tāpat kā tabakas izstrādājumiem.

Pastāvošās aplikšanas likmes un pārdošanas cenas šādas:

	Labums	Akcīze no 1 kg.	1 kg pārd. cena
Ķīnas tēja:	augstākā	1.—	brīva
	I. šķ.	0,80	6.—
	II. „	0,60	5,20
Ceilonas tēja:	III. „	0,40	4.—
	I. „	0,80	brīva
	II. „	0,60	4,40
No Krievijas ievadamā augstākā			
	I. „	0,60	5,20
	II. „	0,40	4,80

Bez akcīzes pastāv vēl ievadmuita, kuŗa 1924. gadā devusi valstij 0,3 milj latu.

Rauga aplikšana.

Saskaņā ar pastāvošiem noteikumiem, iekšzemē izgatavoto raugu, presēto, aplik ar akcīzi (maksājama banderolēs) 1,30 latu apmēros no 1 kg., bet no ārzemēm ievesto: a) presēto ar 2,60 latiem un b) kaltēto «Florylins» u. c. ar 6,50 latiem no 1 kg.

Attiecībā uz vietējām fabrikām pastāv noteikums, ka tām izgatavotais raugs izlaižams iepakājumos pa 400, 200 un 100 gramiem.

1927./28. gada budžetā paredzēts ieņemt no rauga akcīzes $\frac{1}{2}$ milj. latu.

XXXIV. Apgrozījuma nodokļi.

(Umsatzsteuer).

1. Preču apgrozījums kā aplikšanas objekts.

Apgrozījuma nodokļus ņem no preču apgrozījuma, pie kam tie attaisnojās tikai gadījumos, ja aplikamo preču kontingents ir diezgan plašs, t. i. ja tanī ietilpst arī pirmās vajadzības priekšmeti. Parasti šos nodokļus ievēd, kad valsts otrodās grūtos finansiēlos apstākļos, bet pie normāliem apstākļiem tiem nedrīkst būt vietas, jo gulstās uz mazturīgākiem iedzīvotājiem. Turpretī, ja no tiem brīvi pirmās vajadzības priekšmeti, resp. tos maksā vienīgi turīgākās aprindas, tad nav ko iebilst pret viņu pastāvēšanu arī normālos dzīves apstākļos.

2. Apgrozījuma nodokļi ārvalstīs.

Citās valstīs apgrozījuma nodokļi izvesti daudz plašākos apmēros. Tā piem. Vācijā apgrozījuma nodokli ievēda jau 1916. gadā, ņemot zināmu % pro mille no iekšzemē apgrozītām precēm. Vācijā šis nodoklis grozīts vairākas reizes, bet kā tāds pastāv vēl tagad. No sākuma to ņēma ļoti plašos apmēros un no aplikšanas ar to nebija izslēgti pat ārstu, advokatu un citu brīvu profesiju darbinieku ienākumi. Pēc 1919. gada grozījuma šis nodokļa likmi nosacīja uz 1/2%, bet vēlāk atkal to pazemināja. Ar šo nodokli cieši saistīti luksusa, sludinājumu, viesnīcu un citi tamlīdzīgi nodokļi. Luksusa nodokļi Vācijā kara gados ņēma 15% apmēros no vērtības; sludinājumu nodokļi — 10% apmēros no viņu maksas (priekš laikrakstiem zemāka likme); viesnīcu nodokļi — 10% apmēros no istabas cenas.

Francijā apgrozījuma nodokli ievēda 31. decembrī 1917. gadā, ņemot no katriem 100 frankiem 20 santimus par maksājumiem, ja tie pārsniedz 150 frankus, bet priekš luksusa priekšmetiem un luksusa pārtikas vielām 10% apmēros no viņu vērtības.

Itālijā apgrozījuma nodokli ievēda 1914. gadā, attiecinot to vienīgi uz dārgmetāliem un viņu izstrādājumiem. Viņu ņēma 3—15% apmēros no pārdošanas sumas darījumos ar privātpersonām.

Dānijā apgrozījuma nodokli ņem no priekšmetiem, dārgākiem par 300 dāņu kronām.

Ziemeļ. Amēr. Sav. Valstīs apgrozījuma nodokli uz luksusa priekšmetiem ievēda 1919. gadā un grozītā veidā tas pastāv vēl tagad. To ņem 5—10% apmēros, pie kam atbrīvotas no tā preces līdz zināmai cenai normai. Tā, piem., no tā brīvi tepiki, vilnas deki, etc., ja viņu cena nepārsniedz \$ 5.— par metru, ceļa somas — līdz \$ 10.— u. t. t. Tagad Sav. Valstīs apgrozījuma nodokli, saskaņā ar 1926. gada likumu,

ņem no dažādiem luksus priekšmetiem, automobiļiem, velosipēdiem, jachtām, revolveriem etc.

Apgrozījuma nodoklis nav izzudis gandrīz nekur un pār-grozītā veidā tas pastāv visās valstīs, bet it īpaši tanīs, kur finansiēlais stāvoklis nav sevišķi spīdošs. Vispār, viņa pastāvēšana ieteicama uz luksus priekšmetiem, bet ne uz plašāku masu patērīna priekšmetiem. Pēdējos var aplikēt tikai sevišķos gadījumos un pie tam uz neilgu laiku.

3. Traktieru u. c. uzņēmumu aplikšana Latvijā.

Latvijā pastāv tikai viens apgrozījuma nodoklis, kuŗu ieveda ar ministru kabineta rīkojumu 1921. gadā. Šis nodoklis — traktieru, kafejnīcu, viesnīcu un tamlīdzīgu uzņēmumu nodoklis, kuŗu 10% apmēros no apgrozījuma maksāja pirmās divas augstāko šķiru (pēc izpērkamām tirdzniecības-rūpniecības zīmēm) viesnīcas un traktieri, kuŗi tirgojās ar reibinošiem dzērieniem. 18. augustā 1921. gadā šo nodokli grozīja, aprādot sīkāki šī nodokļa objektus un nosakot tā likmes priekš pirmās šķiras traktieriem uz 15%, bet pārējiem — 10%.

Sākumā šo apgrozījuma nodokli maksāja paši patērētāji, par ko arī katru reizi saņēma no uzņēmumu īpašniekiem attiecīgu kvīti. Šāda kārtība drīz vien izrādījās par neracionālu, kāpēc 1922. gadā to grozīja, uzliekot traktieru īpašniekiem par pienākumu samaksāt šo nodokli zināmos likumā nosacītos termiņos uz priekšu. Tad pat ieveda grozījumus aplikāmo objektu noteikšanā, t. i. saskaņā ar tiem, tagad šo nodokli ņem no I. šķiras konditorējām un kafejnīcām ar variētē priekšnesumiem un, otrkārt, no mēbelētām istabām un viesnīcām, kuŗu istabu īre pārsniedz 5 latus dienā.

Ievedot traktieru nodokli 1921. gadā, bija nodoms šo apgrozījuma nodokli paplašināt, resp. attiecināt viņu arī uz dažādu luksus lietu tirgotāvēm, bet šis nodoms netika rēalizēts. Ievērojot to, kopsumā šis nodoklis valstij daudz nedod, piem., 1925./26. budžeta gadā tikai 350.000 latus. Vispār, šī nodokļa kontrole pie mums ir diezgan grūta.

XXXV. Apgrozības nodokļi.

(Verkehrssteuern).

1. Apgrozības nodokļu jēdziens.

Ar apgrozības nodokļiem aplik priekšmetus, sevišķi nekustāmus, pirkšanas-pārdošanas gadījumos, resp. tie saistīti ar zināmu juridisku momentu. Tāpēc viņu apzīmējums piemērojams juridiskam momentam, bet ne oikonomiskam rakstūram. Apgrozības nodokļus ieved kā papildu nodokļus, un citas nozīmes tiem arī nevar būt. Viņu pastāvēšana attaisnojama aiz

sekošiem iemesliem: Kā zināms, ar tiešiem nodokļiem cenšas aplikēt visus maksātāja ienākumus un visādus mantas veidus. Tomēr daži no šiem objektiem izslid no aplikšanas, sevišķi tad, ja pastāv reāla nodokļu sistēma ar aplikšanu pēc ārējām pazīmēm, kāda nedod iespēju izvest pareizu aplikšanu. Kā papildus aplikšana tad figurē apgrozības nodokļi, jo tie piemēroti momentam, kad vislabāki uztvert attiecīgu objektu, t. i. pie pirkšanas-pārdošanas. Bez tam, tie atzīstami par nepieciešamiem valstīs, kur nav ienākumu nodokļa un vispārīga mantas nodokļa.

2. Agrozības nodokļu loma nodokļu sistēmā.

Parasti apgrozības nodokļi pastāv kā pretsvars patēriņa nodokļiem, kuŗi, kā zināms, smagi gulstās uz nemantīgām šķīrām. Priekš zināmas izlīdzināšanas pastāv arī citi nodokļi, bet, galvenā kārtā, apgrozības nodokļi. Jo labāki organizēti tiešie nodokļi, un ja patēriņa nodokļi nav augsti, tad apgrozības nodokļiem nodokļu sistēmā nav vietas. Tomēr praktiskā dzīvē mēs redzam ko citu, t. i. apgrozības nodokļi pastāv arī tikko minētā gadījumā.

3. Agrozības nodokļu dēfekti.

Apgrozības nodokļi pēc savas būtības ir vienkārši un viegli iekasējami, t. i. tos iekasē pie pirkšanas-pārdošanas li-guma noslēgšanas. Finanšu zinātne pret apgrozības nodokļiem izturas skeptiski un tie izplatījušies bez viņas piekrišanas, kam par iemeslu bijis apstākļi, kā tie viegli iekasējami. Nelūkojoties uz apgrozības nodokļu vienkāršību, tomēr viņu organizācijai piemīt lieli trūkumi, no kuŗiem, kā galvenais, atzīmējams tas apstākļi, ka iekasējot viņus, neskatās uz to, vai īpašums pārdots ar peļņu jeb zaudējumiem. Tālāk, nekustamas mantas pāreja no vienām rokām citās notiek nevienlīdzīgi, t. i. daži objekti maina savus īpašniekus biežāki, citi turpretim diezgan reti, — vairāku paaudžu laikā tikai vienu reizi. Ievērojot sacīto, jāatzīst, kā šie nodokļi nav vienlīdzīgi. Jāatzīmē, ka ju-dokļi, kuŗu ņem pie nekustāmas mantas pārējas cita īpašnieka diezgan reti, kāpēc dažās valstīs priekš juridisku personu mantas aplikšanas izstrādāti sevišķi noteikumi, ņemot vērā aprēķinus, cik caurmērā šo nodokļu krit uz katru mantas veidu.

4. Agrozības nodokļu veidi.

Apgrozības nodokļi sadalās vairākos atsevišķos nodokļos, no kuŗiem atzīmējami sekoši: 1) mantojumu nodoklis, 2) nekustāmā īpašuma vērtības pieaugšanas nodoklis, 3) nodoklis, kuŗu ņem pie nekustamas mantas pārējas cita īpašnieka īpašumā, 4) biržas darijumu apgrozības nodoklis — (visbiežāk

dažādu vērtspapīru apgrozība); 5) zīmognodoklis tīrā veidā, piem., apdrošināšanas nodoklis (5% no apdrošināšanas polīses), akciju, paju un obligāciju izlaišanas nodoklis (1% apmēros), vekselu nodoklis, mantas pārdošanas līgumi, jaunu akciju sabiedrību atvēršanas nodoklis etc.

5. Nodoklis, kuŗu ņem nekustāmai mantai pārējot cita īpašnieka īpašumā.

Šis nodoklis sadalās, vispirms, krepstnodoklī, kuŗš tiek ņemts saskaņā ar Krievijas likumu krājumu V. sējuma «ustav o krepstnich pošlinach» un kuŗa pareizais tulkojums skan — «zemes grāmatu nodoklis.» Tā tad, šis nodoklis pārņemts no Krievijas ar vienīgo grozījumu, ka agrāk to ņēma 4% apmēros no nekustāmas mantas pārdošanas sumas, bet tagad, saskaņā ar 1919. gada rīkojumu, — 5% apmēros. Iekasē šo nodokli pie pirkšanas-pārdošanas līguma noslēgšanas un pirms koroborēšanas. No šī nodokļa atsvabināti nekustāmi īpašumi, ja tie pāriet valsts un mācības iestāžu īpašumā. Bez minētā zemes grāmatu nodokļa ar 1922. gada 5. janvāra ministru kabineta rīkojumu ievests arī pamatnodoklis 1% apmēros no īpašuma vērtības, kuŗu ņem pārējot tam cita īpašnieka rokās. Šis nodoklis ietilpst «Noteikumos par nekustamu īpašumu apgrūtināšanu parādiem un pāreju citu personu īpašumā» (sk. «Likumu un rīkojumu» krājuma 13. burtn. no 5. janv. 1922. g.),

Nekustāma īpašuma vērtības pieaugšanas nodoklis stipri apgrūtināošs, jo tas galu galā gulstas uz nekustamu īpašumu pārdevējiem, kuŗi jau tā zaudējuši daudz no savu īpašumu pirmskaŗa vērtības — apm. 50%. Krievu laikos nekustāmu īpašumu nodokļi bija vispār zemāki un ne tik dažādi, kā tagad. Sakarā ar to, uzpeld jautājums — vai vispār šim apgrozības nodoklim ir vieta mūsu nodokļu sistēmā? — Šķietas, ka nav, jo nekustāmu manta jau tā aplikta ar reāliem nodokļiem un arī ar vispārēju ienākumu nodokli. 1925./26. budžeta gadā paredzēts ieņemt no vērtības pieauguma nodokļa 900.000 latī, bet no 1% pamatnodokļa tikai 50.000 latus.

Nekustamas mantas vērtības pieaugšanas nodoklis, kuŗu ņem pie tās pārējas cita īpašnieka rokās, sastopams daudzās valstīs jau pirms pasaules kaŗa. Ar to aplika vērtības pieaugumu, kas radies no īpašnieka neatkarīgiem apstākļiem, piem., sakarā ar dzelzsceļa līnijas, šoseju etc. izbūvi, satiksmes un citu apstākļu uzlabošanu pilsētu nomalēs etc. Visos šādos gadījumos pieaug nekustāmu īpašumu ienesīgums un līdz ar to viņu vērtība. Sakarā ar to, radās ideja aplikt šādas nepelnītas vērtības pieaugumu ar attiecīgu nodokli, pie kam šis nodokļa ņemšanā piedalījās kā valsts, tā arī pašvaldību iestādes. Tā piem., Vācija pirms kaŗa šo nodokli vispirms sāka ņemt pašvaldības, bet vēlāk arī valsts.

Vērtības pieaugšanas nodokli var ņemt: 1) pēc zināmām saimnieciskām pārgrozībām, t. i. kad rodas iespēja fiksēt šo momentu, 2) kad nekustāma manta pāriet cita īpašnieka īpašumā. Pēdējā gadījumā apliek to vērtības pieaugumu, kas radies laika sprīdī no iegūšanas momenta līdz pārdošanas momentam. Izdevumus, kas zināmā mērā paaugstina vērtību, piem. par dažādām labierīcībām, remontiem etc. atvelk.

Latvijā šo nodokli ar ministru kabineta rīkojumu ievada 19. decembrī 1918. gadā, nosakot 10—50% augstas likmes no pieaugušās vērtības. 9. septembrī 1919. gadā šo rīkojumu akceptēja Tautas Padome un tādā veidā tas pastāvēja līdz 1922. gada 5. janvārim, kad to radikāli grozīja. Noteikumi par nekustamas mantas vērtības pieaugšanas nodokli atrodas noteikumos par nekustamu īpašumu atsavināšanu un apgrūtināšanu paradiem (1922. g. likumu un rīkojumu krājumā) un saskaņā ar tiem, šo nodokli ņem pie mantas pārējas cita īpašnieka rokās, vienalga, vai par atlīdzību jeb bez atlīdzības. No šī nodokļa atsvabināti — nekustamas mantas pārdošana mantojuma nokārtošanas gadījumā, jaunsaimniecības, ja pircējs ir valsts iestādes, ekspropriācijas gadījumos etc. Pirmskaŗa valūtai noteikts tarifs pārrēķināšanai tagadējā valūta. Visā visumā šie noteikumi diezgan sarežģīti.

Nodoklis pēc savas uzbūves ir progresīvs, pie kam agrākā augstākā likme 50% pazemināta uz 25%. Ja vērtības pieaugums sniedzas līdz 5%, tad nodokli ņem 5% apmēros no pieaugušās sumas, ja pieaugums 5—10%, tad nodoklis 7%, pāri 90%—25%. Puse no šī nodokļa nāk par labu valstij, bet otra puse — pašvaldībām, pie kam atzīmējams, ka ienākumi no tā ar katru gadu pieaug, tā 1925./26. budžeta gadā bija paredzēts ieņemt 150.000 latus. Neskatoties uz to, rodas jautājums — vai šim nodoklim vispār ir vieta mūsu nodokļu sistēmā? Lai uz šo jautājumu atbildētu, jāievēro, ka nekustamas mantas vērtības pieaugšanas nodokli ievada pie mums ar nolūku — apkarot spekulāciju ar nekustāmiem īpašumiem. Tomēr šis motifs neiztur kritiku, jo nevajaga piemirst, ka spekulācija ar šiem objektiem jau tā novērsta ar pastāvošu noteikumu, kā nekustāma īpašuma pārdošanai vajadzīga katrreizēja Tieslietu ministrijas atļauja, kurai ir tiesības arī to nedot. Bez tam vēl jāpierāda, ka īpašnieks spiests to pārdot, tā kā nekustamu īpašumu pāriešana citās rokās pie mums ir lielā mērā ierobežota. Atzīmējams arī tas, kā šo nodokli nav iespējams pārcelt uz jauno īpašnieku, jeb citiem, tāpēc kā lauku īpašumu vērtība jau tā kritusies, salīdzinot ar pirmskaŗa vērtību, bet pilsētās to neatļauj pastāvošais ires likums. Atkarīgi no tā, šis nodoklis pilnos apmēros gulstas uz bijušo īpašnieku, tā kā mums galu galā še ir darišana ar nodokļa amortizācijas jeb kapitalizācijas procesu.

Vispār, mūsu nodokļu sistēmā nevar atrast attaisnojumu aporozības nodokļu pastāvēšanai, kāpēc tie zināmā mērā ir piedauzības akmeņi.

6. Obligāciju nodoklis.

Nekustami īpašumi bez minētiem nodokļiem apgrūtināti arī ar obligāciju nodokli, kuŗu pie mums ievēda 1919. gadā 5% apmēros no obligācijas sumas. Tanī pašā gadā likmi samazināja uz 2%—1% valstij un 1% pašvaldībām par labu. 1925./26. budžeta gadā bija paredzēts ieņemt no šī nodokļa Ls 50.000.—. Vispār, šis nodoklis uzskatāms par negatīvu, jo kredīts jau tā pārāk dārgs. Sakarā ar to, tagad obligāciju kredīts stipri sadārdzinājies, kurpretim agrāk tas lētuma un ērtības dēļ bija stipri izplatīts. Ievērojot sacīto, jānāk pie slēdziena, ka mūsu tagadējos apstākļos šis nodoklis uzlūkojams par lieku. Atzīmējams, ka kara laikā — 1917. gadā to ievēda arī Krievijā, bet finansiēlie rezultāti nebija lieli.

7. Nekustamas mantas vērtības pieauguma aplikšana citās valstīs.

Kas zīmējās uz citām valstīm, tad vispirms nākas atzīmēt Angliju, kuŗa šo nodokli jau pārdzīvojusi. Ievēda to Anglijā 1910. gadā, kad sāka cilāt zemes reformas projektu, un tas bija bez progresijas — 20% apmēros no vērtības pieauguma. Sādā veidā tas pastāvēja līdz 1920. gadam, kad to galīgi atcēla, jo pa šiem 10 gadiem atrada, ka tas ir svešs elements angļu nodokļu sistēmā.

Vācijā pirms 1911. gada vērtības pieauguma nodokli ņēma pašvaldības, pie kam par šī nodokļa ņemšanas sākumu jāuzlūko agrārjautājuma nokārtošana — «Bodenreform.» ņēma šo nodokli no apbūves apgabalu vērtības normas pieauguma. 1911. gadā vērtības pieauguma nodokli pārvērtā par valsts nodokli — Reichssteuer ar progresīvām likmēm no 10% līdz 30%. 1913. gadā to atkal reformēja, ņemot kā vispārēju mantas pieauguma nodokli. Vācijā šo nodokli dala starp valsti un pašvaldību iestādēm.

8. Pārējie apgrozības nodokļi.

Nodokļi no maiņas operācijām Latvijā ievēda 1920. gadā un to ņēma 1% apmēros no naudas maiņas operāciju sumas maiņas kantoros, kredītiestādēs, pie māklieriem etc. 1922. gadā likmi pazemināja uz 1/4%, bet 1923. gadā šo nodokli pilnīgi atcēla.

Nodokli no naudas un naudas dokumentiem, kuŗus sūta uz ārzemēm, pie mums ievēda 1920. gadā 1% apmēros no tratēm, čekiem, pārvedumiem etc. Šī nodokļa nolūks — kontrolēt un aizkavēt ārzemju valūtas aizplūšanu uz ārzemēm. Atzīmējams, ka šis nodoklis pēc kara pastāvēja arī Francijā, Somijā, Polijā u. c. Šī nodokļa fiskālā nozīme ļoti maza, kāpēc 1922. gadā viņu atcēla. Tomēr ministru kabinets drīz vien to ievēda no jauna, tikai zem citas iz-

kārtnes, un proti, kā jaunu kanceļas nodokli muitas iestādēs 10 sant. apmēros no katriem 10 latiem samaksāta muitas nodokļa uz izved- un ievēdprecēm. Tā tad, faktiski šis nodoklis ir muitas paaugstinājums un tādā veidā tas pastāv vēl šodien. Pamata šim nodoklim nav nekāda, tas tikai apgrūtina muitas operācijas, kas runā pretīm finansu tehnikas prasībām — izskaust pēc iespējas visus sīkus nodokļus. Interesanti atzīmēt, ka šis prasības lielākā mērā ievērojusi Anglija, kur tirgotājiem par nodokļiem jāinteresējas 3 reizes gadā, kurpretīm, piem., Vācijā, 30 reizes gadā. Jaunievestais kanceļas nodoklis 1922./23. budžeta gadā devis valsts kasei 100.000 latu ienākumu.

Zīmognodoklis mūsu nodokļu sistēmā jāietilpina nodokļos un to jau esam apskatījuši agrāk.

XXXVI. Apgrozības nodokļi.

(Turpinājums.)

1. Mantojumu nodoklis.

Mantojumu nodokli ņem no mantas, tai pārējot citas personas īpašumā pēc mantojuma devēja nāves. Ar nodokli apliek vienīgi mantojuma masas aktīvu, t. i. no visas mantojuma masas atskaita parādus. Šis nodokļa subjekts — mantojuma ņēmējs. Vispirms, šo nodokli uzlūkoja kā mantas apgrozības nodokli — Vermögensverkehrssteuer, bet pēc būtības tas ir mantas nodoklis, bet no formelās puses — apgrozības nodoklis. Jaunākos laikos pie šī nodokļa ņemšanas ievēro svarīgākās finansu zinātnes prasības, t. i. prasa deklarāciju iesniegšanu, ņem vērā eksistences minimumu un piemēro progresīvas likmes, kā arī ņem vērā mantinieku radniecības pakāpi. Parasti blakus mantojumu nodoklim pastāv dāvinājumu nodoklis, kuŗš konstruēts uz tādiem pat pamatiem un tiek ņemts arī tādos pat apmēros. Pēdējā nodokļa pastāvēšanu motivē ar to, ka pretējā gadījumā, t. i. viņam neesot, mantojumu nodoklis varētu tikt apiets. Vispār, mantojumu nodoklis samērā ir augsts un progresīvs, kāpēc arī novērojama tendence to apiēt, dāvinot un pārdodot (fiktīvi) mantojuma masu.

2. Teorijas par mantojumu aplikšanu.

Attiecībā uz mantojumu nodokļa pamatojumu, pastāv daudzas teorijas kā pro, tā arī contra, no kuŗām daudzas stipri pārspilētas un dažas no tām pilnīgi noliedz šī nodokļa pamatotību.

Negatīvo resp. contra teoriju piekritēji aizrāda, ka valstij neesot nekādu tiesību iejaukties mantošanas lietās, tās pilnīgi piekritot ģimenei, kuŗa vecāka par valsti.

Mantojumu nodoklis esot vienkārši agrāki ražotās mantas aplikšana. Mantojuma devēja nāves gadījumā notiekot vienīgi formāla, bet ne faktiskā īpašnieku maiņa, jo mantojums esot ģimenes kopīpašums. Bez tam tie aizrāda, ka maksājot mant. nodokli zaudē nevien mantinieki, bet arī mirušā saimniecība, kuŗas darbību dažreiz pilnīgi jāizbeidzot. Mantojumu nodokli tie apkaŗo arī aiz tautsaimnieciskiem notiviem, t. i. šis nodoklis samazinot mantas pamatus.

Pozitīvo jeb pro teoriju piekritēji aizrāda, ka mantas iegūšanas procesā valstij piekritot zināma loma, bez kuŗas, t. i. valsts palīdzības nebūtu bijis iespējams mantu iegūt. Citiem vārdiem, valsts garantējot katram pilsonim personīgu drošību un regulējot viņu savstarpīgās attiecības, kas sekmejot mantas uzkrāšanu. Tādā kārtā, starp mantojuma devēju un valsti nodibinoties zināmas attiecības, kuŗas izbeidzoties pirmajam mirstot, kāpēc arī valstij kā partneram pienākoties zināma daļa no atstātā mantojuma. Šis teorijas dzimtene ir Anglija, un tā jautājumam par mantojumu nodokli piedod vairāk juridisku, nekā ekonomisku raksturu.

Daži apgalvo, ka valsts sniedzot palīdzību mantojuma apsgāšanai līdz likumīgo mantinieku apstiprināšanai, kāpēc tai arī pienākoties zināma daļa no atstātā mantojuma. Faktiski tas tā arī ir, bet tādā gadījumā var runāt par nodevu, bet nekādā ziņā par mantojuma nodokli. Piemērojama šī teorija tur, kur mantojumu nodoklis zems, piem., savā laikā Z. A. Sav. Valstīs. Tā tad, šī teorija pietiekošā mērā neizskaidro mantojumu nodokļa pastāvēšanu.

Sociāl-politiskais virziens finansu zinātnē aizstāv mantojumu nodokli ar progresīvām likmēm kā mantas vienlīdzīgas sadalīšanas līdzekli, resp. tā uzdevums — sadrupināt mantojumu masas. Šī virziena piekritēji liek priekšā pat noteikt maksimālo mantojuma daļu, kuŗu varētu mantot viena persona, un tādā kārtā novērst lielu bagātību koncentrāciju vienās rokās. Esot pat labāk priekš pašiem mantiniekiem, ja tie iegūstot mērenus līdzekļus. Tomēr prakse pierāda, ka radikāli soļi šinī jautājumā neko nedod. Tā piem., pad. Krievijā lielinieki savā laikā pilnīgi atņēma mantiniekiem tiesības saņemt mantojumu, piešķirot tās vienīgi valstij, bet 1. aprīli 1926. gadā tie bija spiesti šīs tiesības atkal atzīt un, sakarā ar to, izdeva likumu par mantojumu nodokli ar augstām progresīvām likmēm, piem.,

pie	1— 2.000 rubļu mantojuma jāmaksā	1%	nodokli
„	100.000—200.000 „ „ „	40%	„
„	200.000—500.000 „ „ „	60%	„
„	pāri 500.000 „ „ „	90%	„

Bet dāvinājumu nodokļa likmes uz pusi zemākas.

Kā no sacītā redzams, visas minētās teorijas nedod pietiekoša pamatojuma; mantojumu nodokļa pastāvēšanai. Pareizākais pamatojums būtu tas, ja apgalvojam, ka mantojumu nodokļa pastāvēšanas attaisnojums meklējams saimniecisko spēju

pieaugšanā atkarīgi no mantojuma saņemšanas. Uz to bazejas arī citi mums pazīstamie nodokļi, kā piem., ienākumu nodoklis. Bez tam mantojumu nodoklis uzskatams par fundēto ienākumu stiprāku aplikšanu tanīs valstīs, kurās nav vispārēja mantas nodokļa, resp. reālo nodokļu sistēma. Tādā gadījumā tas var pastāvēt blakus ienākumu nodoklim. Mantojumu nodoklis var noderēt arī kā kontroles līdzeklis citiem nodokļiem, piem. vispārīgam ienākumu nodoklim un vispārīgam mantas nodoklim. Pēc atstātā mantojuma aprakstīšanas var konstatēt, vai mantojuma devējs pareizi deklarējis savu mantas stāvokli un ienākumus, jeb nē. Iespējams tas ir, ja vien pastāv attiecīgi noteikumi. Tādā gadījumā tas var noderēt par atbaidošu līdzekli nepareizu deklarāciju iesniegšanai, jo vēlāk no atstātā mantojuma jāmaksā diezgan augsta soda nauda. Latvijā šādu noteikumu nav.

Juridiskas personas, kurās nekad nemirst, mantojumu nodokli nemaksā, kāpēc tās apliek speciālā kārtā, tā sauc. «mirušās rokas» manta». Pēdējie īpašumi nemaksā arī apgrozības nodokli, jo tie nevar pāriet pirkšanas — pārdošanas ceļā citu īpašnieku rokās, kā piem. baznīcas, klosteru un tamlīdzīgu iestāžu īpašumi. Sakarā ar to, dažās valstīs visur šos īpašumus apliek ar speciālu nodokli, tā piem. Bavarijā juridiskas personas ik pēc 20 gadiem maksā par saviem īpašumiem speciālu nodokli 1% apmēros, Austrijā — ik pēc 10 gadiem $\frac{1}{2}$ —3% apmēros, bet Francijā katru gadu apmēros, kādos, ņemot aprēķinam par pamatu statistiskus datus, caurmērā mantojumu nodoklis krīt uz privātiem īpašumiem.

3. Mantojuma nodokļa ienākumu speciāli zācija.

Jaunākos laikos mantojumu nodoklis sadalīts: 1) vispārīgā mantojumu nodokli, ar kuru apliek visu mantojuma masu, saprotams, atvelkot parādus un citus uz mantojumu gulošus apgrūtinājumus un nerēķinoties ar mantinieku radniecības pakāpi. Šī nodokļa likmes progresīvas un no tā atsvabināti mazāki mantojumi. Ar 2) papildu mantojumu nodokli apliek mantojumu atsevišķas daļas, kurās saņem atsevišķi mantinieki. Arī šī nodokļa likmes ir progresīvas, pie kam attālākie mantinieki maksā pēc augstākām likmēm, nekā tuvākie, piem. bērni. Šādas sadalīšanas mērķis — mantojumu stingrāka aplikšana.

4. Mantojumu aplikšana citās valstīs

Vācijā līdz 1906. g. mantojumu nodokli ņēma atsevišķas valstīs, bet pēc tam to pārvērtā par valsts nodokli — Reichssteuer. Vācijas mantojumu nodokļa likmes diezgan mērenas un no viņa pilnīgi atsvabināti bērni un laulāti draugi. Vispārīgo mantojumu nodokli — Nachlasssteuer — sāk ņemt no mantoju-

miem, ja tie pārsniedz 20.000 markas, un sasniedz 5%, ja mantojuma summa pārsniedz 1 miljonu marku. Papildu mantojumu nodoklis — Erwerbsteuer — sadalīts 6 klasēs, pie kam I. klasē tas līdzinās 30—45%, bet II. klasē — 70% no mantojuma summas. 1922. gadā papildu nodokli atcēla, bet 1925. gadā to ievada atkal no jauna, pazeminājot tā likmes. Tagad mantojumi līdz 10.000 markām no šī nodokļa brīvi. Šī nodokļa pārējās likmes sekošas:

I. klasē, sākot no Mk. 10.000.—	—	2%
I. „ ja pārsniedz 10 milj. marku	—	15%
II. „ sākot ar Mk. 10.000.—	—	4%
„ ja pārsniedz 10 milj. m.	—	25%
III. „ sākot ar 10.000 mark.	—	6%
„ ja pārsniedz 10 milj. m.	—	40%
IV. „ sākot ar 10.000 mark.	—	8%
„ ja pārsniedz 10 milj. m.	—	50%
V. „ sākot ar 10.000 mark.	—	10%
„ ja pārsniedz 10 milj. mark.	—	60%

Francijā mantojumu nodoklis reformēts 1917. g. Tas dalās vispārīgā un papildu nodokļos, pie kam viņu abu likmes saistītas ar mantojuma devēja ģimenes sastāvu. Šāda noteikuma ieviešanas iemeslis — iedzīvotāju skaita nepavairošanās, kāds motīvs arī sastopams visā Francijas nodokļu sistēmā. Aprēķinot mantojumu nodokli, no mantojuma masas atvelk parādus un citas saistības, t. i. apliek tikai mantojuma tīro masu. Mantojumu nodoklis nav jāmaksā gadījumā, ja mantojuma devējs atstājis 4 bērņus. Vispārīgā mantojumu nodokļa likmes šādas:

Ja mantojuma devējs nav atstājis nevienu bērnu	2	—24% (50m.fr.)
„ „ „ atstājis 1 bērnu	1	—12%
„ „ „ „ 2 bērņus	1/2	— 6%
„ „ „ „ 3 „	0,25	— 3%

Papildu nodokli maksā katrs mantojuma daļas saņēmējs, pie kam mantojumi sadalīti 11 kategorijās.

No I. kat. mantojumiem ņem	1—12% (50 milj. fr.)
„ IX. „ „ „	25—36%

Atzīmējams, ka citās valstīs tamlīdzīgas mantojumu nodokļa konstrukcijas nav un, kā jau minēts, Francijā šīni ziņā lielu lomu spēlē iedzīvotāju samazināšanās problēms.

Anglijā mantojumu nodokļa vēsture plaša un diezgan sarežģīta, jo reformēts vairākas reizes. 1895. gadā to sadalīja vispārīgā un papildu nodokļos. Vispārīgo nodokli ievada ar progresīvām likmēm un ar parādu atvilkšanu, t. i. aplika vienīgi mantojuma aktīvu. Nodokļu likmes pastāvīgi tika paaugstinātas, tā, pirms 1907. g. ņēma 8%, 1917. g. paaugstināja līdz 15%, 1914. gadā — līdz 20% (ja pārsniedz 1 milj. mārc.), 1919. gadā — līdz 40% (pie 2 milj. mārc. st.). Eksistences minimums — £ 100.—

Papildu nodoklis proporcionāls priekš katras mantinieku grupas, bet priekš tuvākiem mantiniekiem zemāks. To nemaksā bērni, laulātie draugi, vecāki un vecāku vecāki. Likme 1913. gadā — 5%, bet 1919. gadā — 5%—10%, pie kam pēdējā grupa neatkarīga no mantojuma sumas.

5. Bij. Krievijas un Latvijas mantojuma nodoklis.

Ievedot Latvijā mantojumu nodokli, to pārņēma no Krievijas (V. sēj. «Ustav o noščinah»), kur to savukārt ievada 1882. gadā. Pirms tam Krievijā mantojumu aplikšana bija neorganizēta. Ievedot mantojumu nodokli, viņa likmes nosacīja diezgan mērenas, un proti, 10% apmēros priekš uz leju un augšu ejošām radniecības pakāpēm, kā arī no viena laulāta drauga uz otru, 4% — ja mantojumu saņem brāļi un māsas, kā arī 3. un 4. pakāpes blakus līnijas radinieki, un 8% — pie visiem pārējiem mantojumiem. Mantojumi līdz 1000 zelta rubļiem un lauksaimniecības inventārs no nodokļa bija brīvi. Atzīmējams, ka pirms kara Latvijā lauku mājas ar mantojumu nodokli neaplika, kurpretim tagad aplik, kaut arī mazos apmēros.

6 Mantojuma nodokļa dēfēkti.

Krievijā 1882. gadā ievestam mantojumu nodokļa likumam bija lieli dēfēkti, ko jau atzina arī Krievijā. Lieta tā, ka tā aprēķināšanu izdara tiesu iestādes, kuras apstiprina mantošanas tiesības, tā kā nodokļu inspektoram šini ziņā nav liela nozīme, kāpēc arī iespējama mantojuma masas noslēpšana. Saskaņā ar šo likumu, mantiniekiem jāiesniedz attiecīgai tiesas iestādei deklarācija par saņemamo mantojumu 2 eksemplāros, no kuriem šī iestāde 1 eksemplāru nosūta Nodokļu departamentam (agrāk — kroņa palātai, kazennoi palatie). Uz šīs deklarācijas pamatu mantojumu nodokli, kā jau minēts, aprēķina attiecīgā tiesas iestāde, bet Nodokļu departamentam pieder tikai kontroles tiesības. Ja pēdējais aprēķinā atrod kādas nepareizības, tad tam ir tiesības blakus sūdzības kārtībā pārsūdzēt tiesas iestādes lēmumu uz Tiesu palātu. Sakarā ar to, var notikt mantojumu slēpšana, sevišķi attiecībā uz kustamu mantu un ja nav mazgadīgi mantinieki. Gadījumā, ja Nodokļu departamentam izdodas konstatēt mantojuma noslēpšanu, tad tam ir tiesības uzlikt uz noslēpto mantu mantojuma nodokli papildkārtā. Tomēr mantiniekiem ir tiesības pārsūdzēt attiecīgā tiesas iestādē šādu Nodokļu departamenta lēmumu 14 dienu laikā. Piedzišanu izdara tad, ja pārsūdzība nav ierosināta. Otrs varbūtējs mantojumu nodokļa nemaksāšanas gadījums, — mantinieki nemaz negriežas pie tiesas, bet mantošanas lietu nokārto paši, kas nebūt nerunā pretīm mūsu civillikumiem. Mūsu mantojuma nodokļa likums nosaka, ka mantojumaņēmējam jāiesniedz 3 mēnešu laikā deklarāciju Nodokļu departamentam, bet

ja tas nav izdarīts, tad jāmaksā sods 1% apmēros par katru mēnesi.

Mantojuma nodokļa lielākais dēfekts — tiesu iejaukšanās finansiālā sfērā. Izdodot Krievijā 1882. gada likumu, bija paredzēts, ka šis likums funkcionēs kā pagaidu likums, un domāja iecelt nodokļa izvešanai sevišķas amatpersonas. Tāpat bija paredzēts paplašināt kroņa palātu tiesības, bet viss tas palika nereālizēts un tādā nepārstrādātā veidā to pārņēma Latvija.

Aprēķinot mantojuma nodokli no zemes īpašumiem, ņēma vērā katras guberņas izdotās vidējās zemes cenas, kādas bija par pamatu zemstu un pilsētu nodokļiem. Citos gadījumos ņēma dažādu iestāžu, piem., zemes banku, apdrošināšanas biedrību etc. novērtējumus, pie kam likums noteica, ka ņemami augstākie novērtējumi.

Japānas kara laikā mantojumu nodokļa likmes Krievijā paaugstināja par 50% un tas deva valsts kasei ap 10 miljonu zelta rubļu.

Pārņemot agr. Krievijas mantojuma nodokļa likumu, Latvijas ministru kabinets ar rīkojumu no 19. decembra 1918. g. paaugstināja šī nodokļa likmes, nosakot I. grupai 2½% (1½% vietā) no visām mantojumu sumām un atsvabinot no tā mantojumus līdz Ls 100.—; II. grupai, resp. mantiniekiem, kā: padēļiem, pameitām, patēviem etc. 10% (6% vietā) neatkarīgi no sumas; III. grupai — pārējiem radiniekiem šāņu līniju 3. un 4. pakāpē — 15% (9% vietā) un IV. grupas mantiniekiem, resp. iepriekšējās grupās neminētām personām — 24% (12% vietā).

7. Finansiēlie rezultāti un dāvinājumu aplikšana.

1920. gadā izstrādāja mantojuma nodokļa likumu projektu, paredzot progresīvas likmes priekš visām mantinieku grupām. Vēlāk šo projektu atkal grozīja, bet ieviests vēl līdz šim tas nav. Mūsu valsts ienākumu budžetā paredzēts ieņemt no šī nodokļa Ls 200.000.— gadā. Atzīmējams, ka dāvinājumus pie mums aplik tādā pašā kārtībā, kā mantojumus. Z.-A. S. Valstis mantojumu nodokļa likmes progresīvas un sasniedz 30%.

XXXVII. Budžets.

1. Finanšu plāns.

Valstij, tāpat kā kurai katrai publiski-tiesiskaj apvienībai nākas apmierināt dažādas vajadzības, kādam nolūkam nepieciešami zināmi līdzekļi. Šo līdzekļu iegūšana un izlietošana vienmēr bijusi un tagad vēl ir katras valdības viena no ievērojamām funkcijām. Ar prasību — sastādīt sagaidāmo ienākumu un paredzāmo izdevumu sarakstu — sastopamies katrā

lielākā privātā uzņēmumā, jo tās ievērošana ir viens no svarīgākiem priekšnoteikumiem sekmīgai uzņēmuma vadīšanai. Tā tad, valstij, kā daudz lielākam un konplīcētākam saimnieciskam organismam, nākās šo prasību ievērot vēl jo lielākā mērā, kāpēc arī varam konstatēt cenšanos izteikt valsts ienākumus un izdevumus noteiktos skaitļos jau agrākos laikos. Tā piemēram, valdot dominiālai iekārtai karāļi jau cenšas realizēt šo prasību, bet lielāku nozīmi tā iegūst tad, kad karāļi sāk izlietot dažādas subsidijas un nodokļus. No vēstures visiem zināma tā cīņa, kādu savā laikā veda Anglijā karālis ar parlamentu dēļ tiesībām rīkoties ar valsts ienākumiem, pie kam šī cīņa nobeidzās ar parlamenta uzvaru. Tāda pat parādība konstatējama citās valstīs, līdz beidzot rīcība par valsts ienākumiem un izdevumiem ieguva tiesiska institūta raksturu resp. tā sauc. «budžeta tiesības», par kurām iet runa katras valsts saversmē.

Jaunākos laikos valsts saimniecība bez budžeta nav iedomājama, jo tāds stāvoklis radītu sekas, kuŗas grūti paredzēt. Bet kas tad ir budžets? «Aplēze», saka A. Vagners, «ir naudas summa skaitļos un noteiktā, lielākā vai mazākā mērā sistematizētā kārtībā izteikts pārskats par publiskas apvienības saimnieciskiem ieņēmumiem un izdevumiem uz zināmu laiku nākotnē līdz ar divu šo skaitļu grupu bilanci». No sacītā redzāms, ka aplēze ir tikai visa budžeta daļa, t. i. aplēze ir vienīgi budžeta likuma pielikums zināmā konkrētā gadījumā. Budžets nosaka finansu plāna sastādīšanas un apstiprināšanas vispārīgās normas, bet aplēze ir tikai pats finansu plāns zināmam laika periodam. Ar citiem vārdiem, valsts saimniecība prasa, lai tiktu uzstādīts vispirms noteikts saimniecības jeb finansu plāns, uz kuŗa pamatu tad uzstāda paredzāmo ienākumu un izdevumu aplēzi, — budžetu, vārda šaurākā nozīmē.

Minētā prasība izriet no atziņas, ka publiskas apvienības saimniecība vadāma iespējamības robežās, t. i. tai jāreķinājas ar konkrētiem materiāliem līdzekļiem. Ar citiem vārdiem, budžeta un aplēzes mērķis — uzturēt līdzsvaru starp ienākumiem un izdevumiem, jo tikai tādā gadījumā valsts var sekmīgi apmierināt visas tās vajadzības un funkcijas, kuŗas tai piekrīt kā augstākā tipa publiski-tiesiskai apvienībai.

2. Budžeta sastādīšanas kārtība.

No sākuma sastādīja budžetus katram ienākumu avotam atsevišķi, piem., priekš atsevišķiem monopoliem, regālījām u. t. t. Katru šādā kārtā uzstādītu budžetu nobalansēja, tā kā katrs ienākumu avots bija zināmā mērā patstāvīgs. Šo budžetu pārpalikumi ieplūda valsts centrālā kasē un pārgāja karāļu rīcībā. Tāpat katras vajadzības apmierināšanai kalpoja zināms ienākumu avots, jeb atkal ieņēmumi no viena kāda avota sedza vairākas vajadzības. Šādas saimniecības nevēlamas sekas acīmredzamas: dažreiz vienas kādas vajadzības apmierinā-

šanai radās lieli līdzekļi, citreiz atkal nepietiekošos apmēros. Ar citiem vārdiem, dažreiz valsts kādas vajadzības apmierināšanai varēja rīkoties izšķērdīgi, dažreiz atkal ļoti taupīgi.

Blakus minētai budžetu sastādīšanas kārtībai praktizēja arī budžetu sastādīšanu pēc teritoriāliem novadiem, uz kādiem bija sadalīta valsts. Katrs šāds novads pats rūpējās par līdzekļu iegūšanu un to izlietošanu, bet atlikumu nodeva valsts centrālajai kasei.

Kad valsts pārvaldes sistēmā iesakņojās centralizācijas princips, t. i. 19. g. s. sākumā, pēdējais paliek par noteicošo arī finansu lietās. Ar citiem vārdiem, ieņēmumi no dažādiem avotiem satek centrālā valsts kasē, kuŗa arī sedz visus izdevumus, un līdz ar to pārraudzība pār finansu iestādēm, kā arī valsts budžeta sastādīšana pāriet fin. ministra kompetencē.

3. Iniciatīve un budžeta apstiprināšana.

Valsts finansu saimniecībā jautājumu — kam pieder vai jāpieder iniciatīve budžeta sastādīšanā — ir liela nozīme. Pasasti iniciatīve pieder valdībai ar finansu ministri priekšgalā, bet dažās valstīs arī tautas pārstāvji parlamentā izrāda tieksmi pārņemt iniciatīvi savās rokās, izejot no stāvokļa, ka parlaments jau šā kā tā iztirzājis un apstiprinot budžetu. Tomēr šādas parlamenta tiesības apstrīd, aizrādot, ka valdība nevarot nest atbildību par tādiem budžeta posteņiem, kuŗus tā nav ierosinājusi. Neskatoties uz to, Eiropas kontinentālās valstīs parlamentu locekļiem ir tiesības ienest priekšlikumus par izdevumu pavairošanu vienā otrā gadījumā. Turpretim Anglijā mēs šādu kārtību neatrodam, jo jau 1866. gadā parlaments atzina, ka finansu likumprojektu iniciatīve pieder vienīgi karālim, t. i. valdībām. Parlaments var tikai likt priekšā valdībai pieprasīt kreditus kādas vajadzības apmierināšanai, kuŗa pēc palatas domām pietiekošā mērā nav apmierināta. Tā tad, saskaņā ar augšām minēto parlamenta lēmumu no 1866. g. un arī ar parlamenta praksi, palatas tiesības finansu lietās aprobežojas ar kredītu samazināšanu jeb atkal atraidīšanu, bet tam nekādā gadījumā nav tiesības ierosināt un pieņemt finansu likumprojektus.

Eiropas kontinentālās valstīs, kā jau pieminējām, valda pretēja kārtība: finansu likumprojekts var ierosināt arī parlaments pats, kā tas, starp citu, konstatējams arī pie mums.

Liela nozīme ir arī budžeta apstiprināšanas jautājumam. Absolūtās monarķijās budžetu apstiprina monarķis, bet tiesiskās valstīs — likumdošanas iestādes resp. parlaments. Tā piem., saskaņā ar Anglijas likumiem finansiēlus likumus var apstiprināt vienīgi apakšējā palata, bet augšējā palata var tikai tos pieņemt jeb atraidīt. Z. A. S. Valstīs arī finansiēlos likumus pieņem tautas priekšstāvji, bet senāts var ienest tikai grozījumus tādā pat kārtā, kā visos citos likumprojektos. Tāda pat kārtība pastāv Francijā un citās Eiropas valstīs. Vienīgi

dažos Šveices kantonos abas palatas šinī ziņā bauda vienlīdzīgas tiesības.

Vispār budžeta apstiprināšanas tiesības ir ļoti svarīgas, jo «kam pieder naudas maka atslēgas, tam pieder arī vara». Izpildu vara bez naudas nevar izpildīt savas funkcijas, bet naudu ta var iegūt tikai tad, ja apstiprināts budžets. Budžeta apstiprināšanas tiesības — «brīvības aizsargāšanas līdzeklis un atbalsts». Bez tam, budžeta apstiprināšanas kārtība ir valsts kredīta neatsavināma sastāvdaļa, jo tikai tad tas iemanto stabilitāti un drošību, ja valsts ienākumi un izdevumi padoti sabiedrības kontrolei.

4. Budžeta pastāvīgā un grozīgā daļa.

Tomēr ne visam budžetam vajadzīga ikgadīga apstiprināšana, jo piedzīvojumi rāda, ka zināma daļa ienākumu un izdevumu ir samērā stabila un mainās no gadu uz gadu diezgan niecīgos apmēros. Ņemot vērā to, šo budžeta daļu parasti no viena gada budžeta pārnes bez lielākām pārgrozībām nākošā gada budžetā. Tāpēc arī pieņemts sadalīt budžetu divās daļās: 1) pastāvīgā jeb konsolidētā un 2) grozīgā. Kā raksturīgu piemēru var pievest Anglijas budžetu, kura ienākumu konsolidētā daļā ietilpst zemes nodoklis, akcīzes (izņemot tējas akcīzi), daži citi nodokļi un reiz pa visām reizām no parlamenta apstiprināti ienākumi. Par konsolidētiem izdevumiem skaitās: valsts parādu procentu nomaksas, karāliskā galma civilliste, izdevumi tiesu uzturēšanai, algas apakšējās palatas skiperam, ģenerālkontrolierim un pensijas. Konsolidētās budžeta daļas nav apstiprināmas no parlamenta katru gadu, bet tās tikai vienkārši paziņo tam. Šādas kārtības priekšrocības pastāv iekš tam, ka 1) konflikta gadījumā starp valdību un parlamentu neapstājās valsts aparata darbība, jo valdībai ir tiesības iekasēt konsolidētos ienākumus, kā arī taisīt tādus pat izdevumus, un 2) apšiežot budžetu, parlaments var ilgāku laiku ziedot nekonsolidētās budžeta daļas iztīrīšanai.

Ievērojot augšā sacīto, daži finansu zinātnieki mēģinājuši dot teorētisku pamatojumu minētai parādībai. Piemēram Šteins ieteic dalīt budžetu uz valsts budžetu (Staats budget) un pārvaldes budžetu (Regierungsbudget). Pēdējo, pēc viņa domām, var parlaments noraidīt, izteikdams valdībai neuzticību, bet pirmējo nē, jo valsts kā vesela vienība nevar ciest no varbūtējā konflikta starp likumdošanas un izpildu varām.

Atzīmējams, ka bez Anglijas budžeta sadalīšana pastāvīgā un grozīgā daļā pastāv arī Holandē, kur patstāvīgā daļa revidējama ik pēc 10 gadiem. Mēģinājumi ievest šādu kārtību arī citās Eiropas valstīs, piem. Francijā un Prūsijā nav devuši vēlamos rezultātus.

5. Brutto un netto budžeti.

Budžeti pēc savas tehniskās uzbūves var būt brutto un netto budžeti.

Brutto budžetā ietilpst kā visi ienākumi, tā arī visi izdevumi, kāmēr netto budžets aptver tikai netto ieņēmumus no dažādām valsts saimnieciskās darbības nozarēm. Jāatzīmē, ka vienīgi brutto budžets dod vispusīgu pārskatu par dažādu valsts uzņēmumu darbību un rentabilitāti, kā arī dod iespēju spriest par valsts finansu politiku un tās rezultātiem. Faktiski nevienā valstī nav sastopams brutto vai netto budžets tirā veidā, jo arī tanīs valstīs, kurās pieturas pie brutto budžetu uzstādīšanas kārtības, budžetā ietilpst arī dažas netto sumas. Šim jautājumam visā visumā piemīt tikai formēls raksturs, jo arī tanīs valstīs, kurās ievēdušas netto budžetus, starp citu arī Latvija, līdz ar pašu budžetu iesniedz likumdošanas iestādēm arī visus attiecīgos pielikumus, t. i. atsevišķu valsts uzņēmumu budžetus. Ņemot vērā visus šos apstākļus, jānāk pie slēdziena, ka brutto budžetam, kā no vispārības, tā arī no ziņātniskā viedokļa, dodama priekšroka.

6. Kārtīgais un ārkārtīgais budžets.

Bez jau augšā minētām klasifikācijām pieņemts budžetus iedalīt arī kārtīgos un ārkārtīgos.

Kārtīga budžeta pamatos likti regulārie valsts ienākumi un izdevumi, bet ārkārtīgais budžets aptver ārkārtīgos ienākumus un izdevumus. Tomēr budžeta sadalīšanai kārtīgā un ārkārtīgā budžetā par pamatu var noderēt nevien ienākumu un izdevumu regulārais raksturs resp. perioditāte, bet arī, piem., izdevumu lielums. Tā, lielākām būvēm nozīmētas sumas ierindojamas ārkārtīgā budžetā, tāpat izdevumi un ienākumi, kuri neatkārtojās katru gadu u. t. t.

7. Izdevumu speciālizācija.

Tagadējā tiesiskās valsts iekārta prasa, lai budžetā ieviestie ienākumi tiktu izlietoti paredzētiem mērķiem. No šīs prasības izriet vajadzība speciālizēt izdevumus, t. i. pašā budžetā sīki tiek uzrādīti mērķi, kādiem izlietojamas no nodokļiem ienākušas sumas, tā kā izpildu vara tās nevar izlietot citām kādām vajadzībām. Parasti izdevumus pa lielākiem posteņiem apstiprina atsevišķi, un assignētās sumas nekādā gadījumā nevar tikt pārnestas no viena posteņa uz otru. Pēdējais apstāklis bieži vien izsauc konfliktus starp likumdošanas iestādēm un izpildu varu, jo pirmējās cenšas samazināt izdevumus, bet pēdējā — iegūt lielāku brīvību assignēto sumu izlietošanā, kāpēc bieži vien pieprasa izdevumu apstiprināšanu lielākos nodaļumos. Sakarā ar visu to, tagadējie budžetu likumi prasa, lai izdevumi būtu nevien speciālizēti, bet arī pēc iespējas detalizēti, t. i. sadalīti pa atsevišķām nodaļām, paragrafiem, pantiem u. t. t.

8. Reālā un ministeriālā izdevumu budžeta sistēma.

Izdevumu budžeta sastādīšanā var pieturēties pie divām sistēmām: reālās un ministeriālās. Reālā sistēma uzbūvēta uz principu, saskaņā ar kuŗu izdevumus sagrupē pēc priekšmeta, kādam tie domāti, piem., izdevumus tautas izglītībai sagrupē vienā nodaļā, neskatoties uz to, caur kādām iestādēm šie izdevumi tiek realizēti. Pie šādas sistēmas pieturās Anglija. Pretējā sistēma ir ministeriālā, kad izdevumus sagrupē nevis pēc priekšmeta, bet pēc ministrijām. Tādā gadījumā katra zemāka iestāde sastāda savu izdevumu budžetu un to iesniedz augstākai, pēdējā atkal tālāk līdz kamēr nonāk attiecīgā ministrijā, kuŗa sastāda budžetu visai savai ministrijai.

Reālā sistēma bez šaubām ir labāka, ja gribam iegūt pilnīgu pārskatu par kādu valsts dzīves nozari, piem. par izdevumiem izglītībai, kurpretim administratīviem nolūkiem piemērotāka ir ministeriālā sistēma. Pēdējā arī dod iespēju katram ministram aizstāvēt sava resora budžetu likumdošanas iestādē.

9. Budžeta periods.

Budžetus parasti sastāda noteiktam laika periodam. Agrāk budžetus sastādīja 2—3 gadiem, bet tagad visās valstīs arniecīgiem izņēmumiem tikai 1 gadam. Šis parādības cēlonis meklējams tautu ekonomiskās dzīves pārmaiņās. Agrāk dzīve ritēja lēnā tempā un dažādu iedzīvotāju grupu materiālais stāvoklis bija daudz stabilāks, nekā tagad. Tāpēc arī valsts ienākumi un izdevumi bija daudz regulārāki un negrozījās no gada uz gadu. Tagad ekonomiskās dzīves temps daudz straujāks un līdz ar to pilsoņu materiālais stāvoklis mainās biežāki, kas spiež arī valsti piemēroties pārmaiņīšām apstākļiem un biežāki revidēt ienākumu sadalīšanu starp atsevišķām iedzīvotāju grupām. Sakarā ar visu to, tagad visas valstis pārģājušas uz viengadīga budžeta sastādīšanu.

Mēdz aizrādīt, ka viengadīgs budžets prasot ikgadīgu likumdošanas iestāžu apstiprināšanu, bet pēdējā savukārt uz ilgāku laiku atraujot likumdošanas organus no tiešā likumdošanas darba, kāpēc ieteicamāki esot vairākgadīgi budžeti. Bez tam, viengadīgi budžeti spiežot lielākus izdevumus sadalīt pa vairākiem gadiem, kas apgrūtinot valsts saimniecību. Turpretim viengadīgu budžetu aizstāvji norāda uz to, ka tikai tādi budžeti dodot likumdošanas iestādēm iespēju katru gadu kontrolēt un noteikt izpildu varas darbību, kā arī katru gadu ievērot ārkārtīgus izdevumus.

Budžeta perioda sākums valstīs ir dažāds, tā piem. Francijā, Beļģijā un Austrijā tas sākas ar 1. janvāri, Anglijā, Vācijā, Dānijā un Latvijā ar 1. aprili, Itālijā, Spānijā, Z. A. S. Valstīs, Kanādā u. c. ar 1. jūliju.

Parasti, beidzoties budžetu periodam, nav iespējams noslēgt arī aprēķinus par vienu otru finanšu operāciju, kāpēc vai-

rākās valstīs tiek vēl dots zināms laika periods šādu nenoslēgtu aprēķinu nokārtošanai. Beļģijā, piemēram, šāds periods velkās līdz nākošā budžeta gada 31. oktobrim, bet citās valstīs tas parasti isāks.

10. Budžeta līdzsvars.

Finansu saimniecības svarīgais uzdevums ir — uzturēt līdzsvaru starp valsts ienākumiem un izdevumiem, resp. panākt pilnīgi saskaņošu bilanci. Aplūkot, kā to panākt — ir finansu politikas un ne zinātnes uzdevums, kāpēc tuvāki pie šī jautājuma neuzkavēsimies. Jāatzīmē tikai, ka visu valsts budžeti tiek tā sastādīti, kā no formelā viedokļa ienākumi un izdevumi balansējas, bet šāds formelais viedoklis ne katru reizi ir arī materiālais. Ņemot vērā to apstākli vien, ka nav iespējams precīzi noteikt ienākumu saņemšanas un izdevumu izdošanas laiku, jākonstatē, ka finansiālā ziņā labi noorganizētās valstīs budžets uzrāda gan atlikumu, gan atkal iztrūkumu jeb deficitu.

11. Faktiskais deficīts un kases deficīts.

Budžeta deficīts, kā jau redzējām, var rasties, pirmkārt, tad, ja laikā neienāk paredzētās sumas, kādā gadījumā mums ir darišana ar vienkāršu kases deficitu. Pēdējais ir tikai formelas dabas un ir pārejoša parādība valsts finansēs, jo vēlāku to atkal sedz paredzētie ieņēmumi. Šādu deficitu segšanai parasti valsts izdod un diskontē centrālā naudas iestādē īstermiņa saistības jeb tā sauc. valsts kases zīmes. Ja šādam deficitam valsts finansēs ir kronisks raksturs, tad tas var atstāt zināmu negatīvu iespaidu arī uz valsts finansēm.

Pavisam citādas dabas ir faktiskais jeb materiālais deficīts, kurš rodas tad, ja valsts finansu saimniecībā vispār pietrūkst līdzekļu dažu vajadzību apmierināšanai. Tomēr arī šinī gadījumā no svara ir jautājums, vai šāds deficīts radies kā kārtīgā jeb ārkārtīgā budžetā. Šim apstāklim ir nozīme novērtējot kādas valsts finansiālo stāvokli, kā arī izvēloties ceļus šādu deficitu segšanai. Atzīmējams arī, ka materiālo deficitu var paredzēt, sastādot budžetu, kā arī tas var rasties pie budžeta izpildīšanas. Kā vienā, tā otrā gadījumā viņš var figurēt kārtīgā un ārkārtīgā budžetā.

12. Budžeta atlikumi un deficīta segšanas veidi.

Reti gadījumi, kad likumdošanas iestādei iesniegtais budžets uzrādītu atlikumu, jo vajadzības jaunākos laikos tik plašas un dažādas, kā pat nepietiek ieņēmumu viņu apmierināšanai pilnos apmēros. Zināms atlikums var rasties tikai noslēdzot iepriekšējo budžetu periodu gadījumos, kad valsts ienākumi pārsniedz izdevumus. Ja šie atlikumi atkārtojās kroniski un tie ir diezgan lieli, tad bez šaubām var runāt par

attiecīgas valsts finansiēlo labklājību. Bet, no otras puses, šādu atlikumu atkārtošanaš nav pielaižama, jo tas stāv pret-runā ar valsts saimniecības būtību un uzdevumiem. Ar citiem vārdiem, tā nedrīkst pieturēties pie privātu saimniecību prin-cipiem un tāpēc nevar ņemt no pilsoņiem vairāk nekā vajadzīgs tekošu izdevumu segšanai. Saprotams, šādi atlikumi sastopami kā nejauša parādība, bet ir arī gadījumi, kad pēc tiem cenšas pilnīgi apzinīgi, t. i. kad izdevumus ar nodomu novērtē pārāk augsti, bet ieņēmumus — pārāk zemi. Šāda parādība sasto-pama tur, kur valsts finansu saimniecībā ienesti politiskas cīņas elementi, kas bez šaubām nav vēlams, nedz arī attaisnojams. Ja nu tomēr pēdējā parādība nav konstatējama, tad pats par sevi izvirzās jautājums par dažu nodokļu reducēšanu jeb pil-nīgu atcelšanu.

Ar augšā apskatīto budžeta atlikumu nav jāsajauc tā sauktie kases atlikumi, kuri rodas tad, ja valsts kasē saņemti ienākumi, kuri izlietošana pagaidām nav paredzēta. Uz valsts finansēm šādi atlikumi nekādu iespaidu neatstāj.

Budžeta deficita segšanai var izlietot sekošus ieņēmumu veidus:

1. Ieņēmumus no valsts īpašumu pār-došanas. Nekādā ziņā nav ieteicams pārdot rentabilus valsts uzņēmumus, piemēram, dzelzsceļus, jo tādā gadījumā tuvākā jeb tālākā nākotnē budžeta deficiti var atkārtoties vēl jo lielākos apmēros. Tā tad, no svara būtu mazāk ienesīgi valsts īpašumi, kā: zemes, meži, rūpniecības uzņēmumi u. t. t. Bet arī attiecībā uz šo objektu realizēšanu nākās konstatēt, ka gadījumos, kad valstij jāstājas pie šo objektu pārdošanas, t. i. finansiēlu grūtību periodā, nav iespējams realizēt tos par pie-ņēmīgām cenām. Izņemot no minētiem apstākļiem, valstis jau-nākos laikos atsacījušās no šāda budžeta deficita segšanas veida.

2. Valsts rezerves fonda uzkrāšana var-būtējā deficita segšanai agrākos laikos atrada daudz piekritēju teorētiķu un finansistu starpā, bet tagad no tādas politikas at-sacījušies, ņemot vērā motīvus, kurus jau minējām kādā ie-priekšējā nodaļā.

3. Jaunu nodokļu ieviešana un jau pa-stāvošo paaugstināšana ir viens no tagadējiem budžetu deficita segšanas veidiem. Saprotams, tas realizējams tikai tanīs valstīs, kur nodokļa sistēma elastīga un jau pastā-vošie nodokļi nav pārāk augsti. Atzīmējams arī, ka ar diezgan labiem panākumiem šo paaugstinātu ieņēmumu iegūšanas veidu pasaules kara laikā dažas valstis izmantoja ārkārtīgu resp. kara vešanas izdevumu segšanai. Plašāki šo jautājumu mēs jau ap-lūkojām, kad runājām par valsts ienākumiem un izdevumiem.

4. Aizņēmumi jaunākos laikos ir iecienītākais un visplašāki praktizētais veids ārkārtīgu izdevumu segšanai. Bet nekādā ziņā tie nav ieteicami kārtīgā budžeta deficita segšanai, kā to praktizēja agr. Krievijas valdība, jo tas faktiski nozīmē

deficita pavairošanu. Kā jau agrāk atzīmēts, valsts kreditu var izlietot vienīgi ārkārtīgu izdevumu segšanai un produktīviem valsts saimniecības mērķiem.

13. Kases iekārta.

Valsts budžetā paredzētie ieņēmumi, kurus saņem izpildu vara dažādu izdevumu segšanai, savācami noteiktā vietā, kur tos var uzglabāt un izdot pēc vajadzības. Šim mērķim agrākos laikos kalpoja valsts kases, bet tagad — bankas.

Kā jau redzējam, tad agrākos laikos budžetus sastādīja atsevišķas valsts provinces un citas teritoriālās vienības, kuŗas tad arī rūpējās par ieņēmumu iekasēšanu un izdara vajadzīgās izmaksas, bet atlikumus nodeva karāja kasei. Tāpat rikojās personas, kuŗām bija uzticētas zināmas nozares finansēs. Ar citiem vārdiem, katrai teritoriālai valsts sastāvdaļai un attiecīgām personām bija atsevišķas kases, kuŗas tikai savus atlikumus nodeva valdnieka centrālajai kasei. Šāds valsts kases iekārtas periods pazīstams zem decentralizācijas nosaukuma.

Sakarā ar valsts dzīves attīstību un valsts varas centralizāciju, kases decentralizācija izrādījās par visai neērtu kases iekārtas veidu, jo valsts centrālās iestādes nevarēja sekot naudas apgrozībai atsevišķās teritoriālās kasēs, nedz arī pienācīgi noorganizēt valsts ieņēmumu un izdevumu kontroli. Ar citiem vārdiem, varēja gadīties, ka vienā kādā resorā pietrūka naudas, bet citā atkal tās bija pārpilnam. Lai visas šādas neērtības novērstu, valsts daudzu atsevišķu kasu vietā ierīko vienu centrālo kasi, kuŗā ieplūst visi valsts ieņēmumi un no kuŗas arī sedz valsts izdevumus. Šo iekārtu sauc par kases vienības sistēmu.

Jaunākos laikos visi valsts finansiēlie līdzekļi koncentrēti vienā resorā — finanšu ministrijā, kuŗa, tā tad, katru brīdi var pārliecināties par valsts līdzekļu stāvokli. Speciālas valsts kases ierīkošana un uzturēšana prasītu, bez šaubām, lielus izdevumus, kā arī radītu lielas neērtības naudas sumu transportēšanā, kāpēc tagad gandrīz visas valstis pārgājušas uz tā saukto bankas sistēmu. Pēdējo ievēdot, valsts visas savas kases operācijas nodod centrālei naudas iestādei, kuŗa caur savām nodaļām un aģentūrām dažādos valsts apvidos un centros saņem valstij pienākošās sumas un nodokļus, kā arī izdara visas izmaksas pēc valsts iestāžu orderiem. Tādā gadījumā arī atkrīt naudas sumu pārvadāšana un viņas uzglabāšana naudas glabātuvēs bez izlietošanas citiem mērķiem, t. i. saņemtās valstij piederošās sumas banka var izlietot savām operācijām un tādā kārtā sekmēt tirdzniecības, rūpniecības un citu saimnieciskās dzīves nozaru attīstību. Par šīm sumām banka maksā valstij, sākot no viņu saņemšanas momenta līdz izmaksai, zināmu atlīdzību, kā tas tiek praktizēts Beļģijā, jeb atkal banka visas valsts kases funkcijas izpilda bez atlīdzības, ka tas pieņemts Anglijā un arī pie mums Latvijā.

14. Kontrole.

Svarīgs jautājums valsts budžeta mēchanismā ir kontroles jautājums. Iepriekšējās nodalās mēs jau redzējām, ka pastāvot domeniālai iekārtai kontroles jautājums gandrīz netiek cilāts, tas uzpeld tikai tad, kad valsts vara sāk iekasēt nodokļus no saviem pavalstniekiem. Pēdējo cenšanās kontrolēt valsts ieņēmumus un izdevumus absolūtisma laikmetā arī cieta neveiksmi, tā kā kontrole, kā nepieciešams instituts valsts saimniecībā, nodibinājās tikai XIX. g. s. līdz ar tiesiskas iekārtas nodibināšanos valstīs.

Kontroles attīstības pirmā stadija ir pēckontrole, kuŗa galveno vērību piegriež jautājumam — vai naudas sumas izdotas taisni tiem mērķiem, kādiem tās asignētas? Šādam kontroles veidam lielāka nozīme tādu personu darbības kontrolēšanā, kuŗas iemaksājušas zalogus un rīkojās samērā ar mazām sumām. Bet vai pēckontrole var novērst zaudējumus, ja, piemēram, ministrs iztērējis lielākas sumas mērķiem, kādiem tās nav lemtas? Attiecīgu sumu piedzišana no tiem — problēmatiska un bieži neiespējama. Sakarā ar to, jaunākos laikos novērojama tendence pāriet uz iepriekšējo kontroli. Pēdējās uzdevums — pārbaudīt izmaksas dokumentu pirms viņa reprezentēšanas izmaksai un konstatēt, vai naudas izmaksa ir likumīga, vai izmaksājamā suma atbilst mērķiem, kādiem tā domāta, u. t. t. Ar citiem vārdiem, novērst valsts līdzekļu nelikumīgu un nelietderīgu iztērēšanu.

Valsts kontrolei bez jau minētās prasības tagad uzstāda arī vairākas citas prasības, no kuŗām, kā ievērojamākās atzīmējamās sekošas: 1) Kontrolei jābūt dokumentālai, t. i. visus dokumentus, pēc kuŗiem izmaksājama nauda, jānodod pirms izmaksas kontrolei līdz ar attiecīgiem paskaidrojumiem un atsauksmēm uz likumiem, uz kuŗu pamata izmaksa notiek. 2) Kontrolei jābūt publiskai, t. i. jāpublicē kontroles pārskati par budžeta izpildīšanu un citi materiāli, kas apgaismo valsts ieņēmumu izlietošanu, kā to arī dara daudzās valstīs Vakarēiropā.

Beigās atzīmējams, ka valsts kontroles organizācija un funkcijas lielākā mērā atkarājās no valsts politiskās struktūras: monarķijās tā ir galvenā kārtā «skaitīšanas» iestāde, bet maz pamazām, sakarā ar valsts parādniecības pieaugšanu tās nozīme arī pieaug, līdz beidzot apmierina prasības, kādas tagad uzstāda tai republikāniskās valstīs.

XXXVIII. Latvijas budžets.

1. Budžeta sastādīšanas kārtība.

Latvijas valsts budžeta sastādīšanas kārtību nosaka Saņemšanas pieņemtais un 30. jūnijā 1924. gadā publicētais «Valsts budžeta likums», saskaņā ar kuŗu valsts budžets sastādams vie-

nam saimniecības gadam, kas sākas ar 1. aprīli un beidzas ar 31. martu. Budžetā uzrādāmi visi valsts ieņēmumi un izdevumi to šķietamā apmērā, ar iespējamu noteiktību, kuŗa pamatojama uz sikiem saimnieciskiem un finanseliem aprēķiniem, pie kam ieņēmumi un izdevumi sadalāmi kārtējos un ārkārtējos.

2. Kārtīgais un ārkārtīgais budžets.

Kārtējie ieņēmumi un izdevumi ir tādi, kuŗiem piemīt nepārtrauktības vai regulāras periodiskas atkārtotības pazīme, bet ārkārtēji ieņēmumi un izdevumi — kuŗiem piemīt gadījuma vai pārejošu ieņēmumu resp. izdevumu raksturs. Kārtējos ieņēmumos uzrādāmi nodokļi, nodevas un tiešie (netto) valsts ieņēmumi no monopoliem, regalijām, uzņēmumiem, zemēm, mežiem un vērtspapīriem. Ārkārtējos ieņēmumos uzrādāmi ieņēmumi no valsts mantas pārdevumiem, izstāvošu ieguldījumu atmaksas un valsts aizņēmumi. Kārtējos izdevumos uzrādāmi: valsts civilie tāži, tiesu un apsardzības uzturēšana, izglītības izdevumi, sociālā apgādība; kārtēji pabalsti, kaŗ neietilpst sociālās apgādības un izglītības vajadzībās, piemaksas valsts uzņēmumiem deficīta segšanai un valsts parādu kārtēja deldēšana un procentu nomaksas. Ārkārtējos izdevumos uzņemami vienreizēji izdevumi kapitāliem mērķiem, ārkārtēji pabalsti, vienreizējas valsts parādu nomaksas un kaŗa izdevumi.

3. Inicīatīve.

Inicīatīve vietējo iestāžu budžeta sastādīšanā pier attiecīgai vietējai iestādei, kuŗa sastāda aprēķinu nākošā saimniecības gada budžetiem par saviem ieņēmumiem un izdevumiem. Budžeta aprēķins sastāv no a) iestādes ieņēmumu un izdevumu sarakstiem pēc finansu ministra apstiprinātas klasifikācijas; b) sikiem paskaidrojumiem, kuŗos uzrādāmi pamati (likumi, rīkojumi, normas, tirgus cenas un tamlīdzīgi), kas noderejuši attiecīgu sumu uzstādīšanai; c) iestādes darbības raksturojuma un norādījumiem par ieņēmumu vai izdevumu pieaugumiem vai pazemināšanās cēloņiem. Šos aprēķinus vietējās iestādes iesniedz ikgadus līdz 1. septembrim pēc padotības attiecīgam departamenta vai līdzīgas iestādes vadītājam pārbaudīšanai un kopēja departamenta un tam padoto iestāžu budžeta priekšlikuma sastādīšanai.

Departamentu un līdzīgu iestāžu priekšlikumi nākošā saimniecības gada budžetam sastādāmi pamatojoties uz padoto iestāžu aprēķiniem un departamenta paredzējumiem pie kam sakopotiem departamentu budžetu priekšlikumiem pievienojami: a) valsts monopoli, regaliju, mežu, zemiņu un valsts uzņēmumu budžeti; b) autonomu valsts uzņēmumu budžeti līdz ar noslēgumu bilancēm par pēdējiem 2 gadiem; c) pārskati par līdzekļiem, kuŗi ir valsts īpašums un izlietojami speciāliem mērķiem (ricības kapitāli, fondī, atskaitījumi, ziedojumi un novēlējumi speciāliem mērķiem un tamlīdzīgi).

Departamentu budžetu priekšlikumi, to pielikumu un paskaidrojumu raksti līdz ar īsu kopsavilkumu par visa departamenta un tam podoto iestāžu ieņēmumiem un izdevumiem, klasificētiem pēc priekšmetu nomenklatūras, iesniedzami ikgadus līdz 15. septembrim ministriem vai attiecīgas augstākas iestādes vadītājam padotības kārtībā. Departamentu budžetu priekšlikumos, blakus paredzētām ieņēmumu un izdevumu sumām uzrādāmas tekošā gada budžeta sumas, un patiesie ieņēmumi un izdevumi par notecējušo saimniecības gadu.

Ministriju un citu centrālo iestāžu budžetu projekti sastāv no: a) ministra vai attiecīgas iestādes vadītāja atzītiem departamentu un līdzīgu iestāžu priekšlikumiem, paskaidrojumiem un to pielikumiem; b) kopsavilkuma par visas ministrijas ieņēmumiem un izdevumiem klasificētiem pēc priekšmetu nomenklatūras; c) ministra paskaidrojuma raksta, kas raksturo nevien ministrijas darbību pagājušā saimniecības gadā, bet arī ministrijas paredzāmo darbību, nolūkus, projektus un plānus nākamā un turpmākos saimniecības gados. Minētie budžetu projekti līdz ar visiem pielikumiem un paskaidrojumiem iesniedzami ikgadus līdz 1. oktobrim finansu ministriem un valsts kontrolierim pa 2 eksemplāriem katram.

4. Finansu ministra un min. kabineta tiesības.

Pirms valsts budžeta sastādīšanas finansu ministrs, pieaicinot valsts kontroles un attiecīga resora priekšstāvjus, pārbauda iesniegtos priekšlikumus un saskaņo tos ar paredzamām valsts kases izmaksas spējām nākošā saimniecības gadā. Finansu ministriem ir tiesība, saskaņojot resoru priekšā liktos izdevumus ar valsts kases izmaksas spējām, strīpot vai samazināt katru izdevumu sumu, kas nav noteikta likumos. Tāpat finansu ministriem ir tiesība grozīt resoru paredzētās ieņēmumu sumas, ja viņš atrod, ka attiecīgie ieņēmumu posteņi dos mazāk vai vairāk ieņēmumu nekā resors paredzējis. No pārbaudītiem atseviķu resoru budžetu projektiem finansu ministrs sastāda valsts budžetu, kurš sastāv no: a) valsts kārtēju un ārkārtēju ieņēmumu un izdevumu sarakstiem grupētiem pēc posmiem vai vietām, paragrafiem un pantiem, kurjiem blakus uzrādītas tekošā gada budžeta sumas un patiesie ieņēmumi un izdevumi par notecējušo saimniecības gadu; b) šo sarakstu īsa kopsavilkuma; c) atsevišķiem valsts monopoliem, regaliju, mežu, zemju un valsts uzņēmumu budžetiem kā pielikumiem. Valsts budžetam pievienojami: a) autonomo uzņēmumu tekoša gada budžeti; b) pārskati par valsts parādiem, speciāliem līdzekļiem, rīcības kapitāliem un fondiem; c) paskaidrojuma raksts. Tādā kārtā sastādītais valsts budžets iesniedzams līdz 1. decembrim ministru prezidentam, kurš to ceļ priekšā Ministru kabinetam. Pēc budžeta pieņemšanas Ministru kabinetā pēdējais iesniedz to līdz ar visiem pielikumiem un paskaidrojumiem Saeimai ne vēlāk kā līdz 1. janvārim. Ja valsts budžets līdz saimniecības gada sākumam nav apstiprināts

Saeimā, tad līdz budžeta apstiprināšanai finansu ministrs uz Ministru kabineta atļauju un valsts kontroles piekrišanu. Semēnešus iepriekšējus kreditus, bet to apmēri nevar pārsniegt vienu divdesmito daļu no iepriekšējam saimniecības gadam atvēlētām kārtējo izdevumu sumām. Ja patiesa vajadzība prasītu lielākus kreditus, tad tādus var atvēlēt finansu ministrs ar Ministru kabineta atļauju un valsts kontroles piekrišanu. Sevišķos nepieciešamības gadījumos, bet ne agrāki kā 6 mēneši pēc saimniecības gada sākuma, Ministru kabinets, uz finansu ministra priekšlikumu, var iesniegt Saeimai papildu budžetu. Papildu budžetu var iesniegt vienu reizi gadā, izņemot kara, plūdu vai citus tamlīdzīgus ārkārtējus nelaimes gadījumus, kad pielaižama papildu budžeta iesniegšana ikuŗā laikā. Saeimai iesniedzamā budžetā katrā ziņā paredzami izdevumi valsts saistību pildīšanai, kā nenomaksātu parādu un procentu dzēšanai, kārtējai parādu deldēšanai, procentu nomaksām un citiem līdzīgiem pienākumiem. Iztrūkuma gadījumā uzrādāmi tie ceļi un veidi, kā valdība nodomājusi iegūt iztrūkumu segšanai nepieciešamos līdzekļus, un pieliekami pilnīgā veidā izstrādāti projekti, ja līdzekļu iegūšanas veids prasītu sevišķa likuma izdošanu. Ministru kabinetam iesniegto valsts budžetu Saeimā pārbauda un apstiprina likumdošanas kārtībā. Tādā pat kārtībā Saeima pārbauda un apstiprina līdz ar valsts budžetu iesniegtos atsevišķos budžetus valsts monopoliem, regalijām, zemēm, mežiem un tiem valsts uzņēmumiem, kuriem nepastāv īpaši noteikumi par budžetu apstiprināšanu. Iesniedzot likumprojektus vai priekšlikumus, kuŗu pieņemšana izsauc jaunus izdevumus vai ieņēmumu samazināšanu laikmetā, kuŗam jau apstiprināts un stājies spēkā budžets, iesniedzējam jāuzrāda reāli avoti, no kuriem segt jaunus izdevumus vai ieņēmumu samazināšanos. Visi šādi likumprojekti un priekšlikumi, pirms to apspriešanas Saeimas kop-sēdē, nododami budžeta komisijas atsauksmei. Atsauksme jādod 14 dienu laikā. Saeimas apstiprināto valsts budežetu un papildbudžetus izsludina Satversmē paredzētā kārtībā, uzrādot ieņēmumus un izdevumus pēc posmiem vai vietām, paragrafiem un pantiem, neattiecinot to uz kara ministrijai atvēlētām sumām. Bez tam Saeimā apstiprināto budžetu, līdz ar visiem aprēķiniem un paskaidrojumiem pie tā, finansu ministrs piesūta valsts kontrolei un visiem kredītu rīkotājiem.

5. Kases iekārta.

Pēc valsts budžeta apstiprināšanas Saeimā, finansu ministrs atveŗ kredītu rīkotājiem Latvijas bankā kreditus budžetā paredzēto izdevumu segšanai, pie kam par kredītu rīkotājiem uzskatāmi: a) ministrijas — attiecīgie ministri un viņu šīm nolūkam pilnvarotās personas; b) no ministrijām neatkarīgās iestādes, ja atsevišķos likumos nav noteikts citādi — šo iestāžu vadītāji un viņu pilnvarotās personas. Kredītu rīkotājiem aizliegts pārkāpt izdevumu sumu apmērus, kas paredzēti Saeimas ap-

stiprinātā valsts budžetā, tāpat kā min. kabinets, tā atsevišķi ministri, vai vispār valsts iestādes un uzņēmumi nevar izdot rīkojumus vai noteikumus, slēgt līgumus vai uzņemties saistības, kas prasa naudas izmaksas vai citu pienākumu pildīšanu, ja šim naudas izmaksām vai citu attiecīgo pienākumu pildīšanai vajadzīgās sumas nav paredzētas Saeimas apstiprinātā budžetā vai sevišķos likumos. Bez tam sumas, kas atvēlētas vienā paragrafā paredzēto izdevumu segšanai, nav izlietojamas citos paragrafos paredzētām vajadzībām bez Saeimas iepriekšējas piekrišanas katrā atsevišķā gadījumā. Kārtējo izdevumu kredītus kredītu rīkotāji var pārvest viena paragrafa robežās no viena panta uz otru tikai ar iepriekšēju kontroles piekrišanu, bet ārkārtējo izdevumu sumas izlietojamas tieši tām vajadzībām, kurām tās atvēlētas. Visas operācijas Latvijas banka izpilda bez atlīdzības un arī nemaksā rentes par valsts līdzekļu izlietošanu savām operācijām.

6. Budžeta slēgšana.

Ikgadus, 31. martā, saimniecības gadam izbeidzoties, finansu ministrs slēdz visus notecējušā gada vajadzībām atvērtos neizlietos kredītus un valsts kases atlikumu ieskaita valsts rezerves fondā. Pēdējais atrodas finansu ministra pārziņā un nav izlietojams tekošām valsts vajadzībām. Rezerves fonda līdzekļi izlietojami vienīgi: 1) veco rēķinu nokārtošanai; 2) iepriekšējā gada budžetā paredzētām, bet nesegtām valsts pārādu un procentu nomaksām, kā arī iepriekšējā gada ārkārtējos izdevumos paredzētām, bet nenobeigtām jaunbūvēm un kapitāliem remontiem; 3) ārkārtēju gadījumu vajadzībām uz sevišķa šim nolūkam izdodama likuma pamata. Par nenokārtotiem veciem rēķiniem uzskatāmi tādi nesamaksāti rēķini resp. neapmierinātas valsts kredīprasības, kas radušās notecējušā saimniecības gadā Saeimas atvēlēto sumu robežās. Ikgadus ne vēlāk kā līdz 15. decembrim Ministru kabinets iesniedz Saeimai apstiprināšanai finansu ministra sastādītos norēķinus par iepriekšējā gada budžeta izpildīšanu un ne vēlāk kā līdz 1. februārim valsts kontroliers iesniedz Saeimai pārskatu par saimniecības gada budžeta faktisko izpildīšanu. Budžeta likuma izpildīšanai finansu ministrs, saziņā ar valsts kontrolieri, izdod instrukcijas budžetu projektu, to pielikumu, valsts budžeta un valsts kases pārskatu sastādīšanai, kā arī noteikumus par norēķiniem valsts iestādēs.

7. Valsts kontrole.

«Likums par Valsts kontroli» pieņemts no Saeimas un izsludināts 2. augustā 1923. gadā. Ar šo likumu atcelts Krievijas valsts kontroles iekārtās likums (Krievijas likumu kopojuma I. sējuma II. d. V. grāmata) un visi tā papildinājumi, kā arī 1919. g. 15. septembra pagaidu noteikumi par Valsts kontroli un sa-

skanā ar to, Valsts kontrole ir neatkarīga koleģiāla iestāde, kuŗa izdara valsts mantas stāvokļa un apgrozījumu revīziju. Tās uzdevums ir raudzīties, ka valsts līdzekļu ievēkšana, to izlietošana un vispār rīcība ar valsts mantu būtu likumīga, lietderīga un pareizi izvesta. Valsts iestāžu norēķini, kā arī Valsts kontroles pieprasītās ziņas un dokumenti, iesūtāmi Valsts kontrolei attiecīgos noteikumos norādītā kārtībā un termiņos; par šīs kārtības un termiņu neievērošanu bez dibinātiem iemesliem, Valsts kontrolei ir tiesība uzlikt vainīgiem naudas sodus, ne augstākus par 100 latiem. Bez tam valdības un pašvaldības iestādēm, kā arī privātuzņēmumiem un personām, kuŗu rīcībā atrodas valsts manta, vai kuŗi saņem pabalstus no valsts līdzekļiem, jāuzrāda Valsts kontroles priekšstāvjiem savas grāmatas un dokumenti un jādod viņiem vajadzīgie paskaidrojumi.

Valsts kontrole sastāv no valsts kontroliera, padomes, revīzijas departamentiem un kanceļjas. Valsts kontroles priekšgalā stāv valsts kontroliers, kuŗš tiesību, administratīvās tiesas un uzraudzības ziņā pielīdzināts ministriem. To ievēl Saeima uz 3 g. kabineta sēdēs un tam ir tiesība piedalīties ar padomdevēja balsi. Valsts kontroles padome sastāv no valsts kontroliera un četriem padomes locekļiem, kuŗus ieceļ min. kab. un apstiprina Saeima uz 4 gadiem. Valsts kontroles darbību regulē pagaidu reglaments, kuŗš izdots 15. septembrī 1919. gadā. Saskaņā ar to, visi Latvijas republikai piederošie, kā arī valdības iestāžu un uzņēmumu rīcībā esošie naudas, mantības un materiālu vērtību apgrozījumi padotī dokumentālai un faktiskai valsts kontroles pārbaudīšanai — revīzijai. Pēdējā sadalās: Iepriekšējā revīzijā, kuŗas uzdevums — pārbaudīt visus apgrozījumus pirms viņu izrakstīšanas, izdarot iepriekšējo revīziju, valsts kontrolei ir tiesība: skatīt cauri visāda veida uz valsts ienākumiem vai izdevumiem attiecīgus budžetu projektus, plānus, līgumus vai uzaicinājumus pirms viņu izvešanas dzīvē un paziņot par tiem savus slēdzienus pēc viņu būtības; tāpat arī par visāda veida operāciju aprēķiniem un budžetiem, saimniecības plāniem, uzņēmumiem un jautājumiem, būvju, ēku un darba maksas aprēķina projektiem, maiņas uzņēmumiem, cenu izzināšanām un noteikšanām u. t. t.; pārbaudīt maksāšanas dokumentus pirms viņu samaksas; sūtīt savus priekšstāvjus uz iestāžu sēdēm un komisijām.

Faktiskā revīzijā, kuŗu izdarot faktisko revīziju, valsts kontrolei ir tiesība: būt klāt pie vairāk- un mazāksoļīšanām un sacensībām; pārliecināties par visādu mantību un materiālu stāvokli glabatuvēs un naudas vērtību kasēs un pie atsevišķām amatu personām; pārbaudīt darba spēka daudzumu un datus, kuŗi nepieciešami darbu aprēķināšanai, kā arī apskatīt un apliecināt darbus katrā laikā un visās to izpildīšanas pakāpēs; piedalīties komisijās, kuŗas periodiski apskata mantību, nodod viņu no vienas personas otrai, atzīst mantību par nevajadzīgu, nederīgu, vai izlabojumu un remontējamu, kā arī pie mantības pārvietošanas un iznīcināšanas; izmēģina un pieņem

izdamos un izdarītos darbus un būves, kā arī materiālus un dažādas mantas, kas izmeklē un noteic zaudējumu apmērus, kuŗi cēlušies aiz ārkārtējiem notikumiem; būt klāt pie praktiskiem izmēģinājumiem un ekspertizēm, visādu normu uzstādīšanai, kā arī dažādos citos nolūkos; atņemt un aizzieģelēt vajadzīgās proves un paraugus zem savu un revidējamo iestāžu priekšstāvju parakstiem: izvest vispārīgi revīzijas un pārlūkošanas darbus, uzstādīt ar faktiskās revīzijas aktīm visādus datus, kuŗi nepieciešami revīzijas vajadzībām, un būt klāt pie revidējamo iestāžu un to personāla darbības un ar to saistītiem visādu vērtību apgrozījumiem.

Pēcrevizijā, kuŗai padoti: a) visi ieņēmumu; b) materiālu, izgatavoto priekšmetu, produktu, inventāra un citu mantu apgrozījumi; c) avansi; d) visi iepriekšējās revīzijas kārtībā nepārbaudītie izdevumi un apgrozījumi; e) pie iepriekšējās revīzijas neapstiprinātas sumas. Valsts kontrole izdara pēcreviziju uz visu vajadzīgo norēķinu, aprēķinu, dokumentu, grāmatu, bilansu un faktiskās kontroles aktu pamata, pārliecinādamies par to: a) vai viņu sastādīšana nerada aizdomas un šaubas izdarīto izlabojumu vai izkaisījumu dēļ, kuŗi var grozīt saturu vai sumu un nav atzīmēti ar attiecīgiem parakstiem pašā dokumentā vai grāmatā; b) vai naudu saņēmis tas, kam viņa pēc iepriekšējai kontrolei iesniegtiem dokumentiem pienācās. Pēcrevizijas kārtībā valsts kontrole apstiprina galīgi visus no viņas par likumīgiem, pareiziem un saimnieciskilietderīgiem atzītus apgrozījumus. Gadījumā, ja valsts kontrole atrod, ka attiecīgas iestādes un personas nepareizi rīkojas, tā var sastādīt šīm iestādēm un personām uzrēķinus.

8. Pārsūdzību kārtība.

Iestādes un personas, kuŗu intereses vai tiesības aizskar Valsts kontroles departamenta kolēģijas lēmums, var mēneša laikā no lēmuma paziņošanas dienas iesniegt caur departamentu, kuŗa kolēģija taisījusi šo lēmumu, sūdzību Valsts kontroles padomei. Šis sūdzības Valsts kontroles padome skata cauri sevišķās sēdēs, kuŗās piedalās viens tiesu palatas loceklis un divi Valsts kontroles padomes locekļi. Tiesu palatas locekli piekomandē Valsts kontrolei tiesu palatas priekšsēdētājs no palātas kopsapulces priekšā liktiem kandidātiem, bet Valsts kontroles padomes locekļus — valsts kontrolieris. Sēdes vada tiesu palatas loceklis, kuŗam vadot sēdes, piešķirtas civilprocesa likumos paredzētās tiesības. Departamentu kolēģija iesniedz sūdzību līdz ar savu atsauksmi divu nedēļu laikā Valsts kontroles padomei caur valsts kontrolieri. Valsts kontrolierim ir tiesība sūtīt uz Valsts kontroles padomes sevišķo sēdi valsts interešu aizstāvi. Attiecībā uz sūdzības iesniegšanas un lietas virzīšanas kārtību līdz lietas caurskatīšanai Valsts kontroles padomes sevišķā sēdē, jāpiemērojās likuma par administratīvām tiesām 12.—20., 24., 27.—33. pantam. Valsts kontroles padomes lē-

mumi stājas spēkā ar to pasludināšanu, bet to izpildīšanu Valsts kontroles padome var apturēt, uz sūdzētāja lūgumu, līdz lietas izspriešanai Senatā. Lēmuma izpildīšanu var apturēt arī Senāts uz ieinteresētās puses lūgumu. Valsts kontroles padomes lēmumus var pārsūdzēt Senāta administratīvām departamentam, piemērojoties likuma par administratīvām tiesām 54., 56. I. daļas a—c punktam un II. daļai un 57.—65. pantam.

9. Uzraudzība par nodokļiem.

Mūsu valsts ieņēmumu budžeta pamatos ir likti divi stūrakmeņi: tiešie un netiešie nodokļi. Šo divu atsevišķo ieņēmumu sumas nav vienādas: netiešie nodokļi dod daudz vairāk nekā tiešie. Piemēram, 1924./25. gada budžetā tiešie nodokļi līdzinājās 12,8 milj. latiem jeb 7,13% no visu kārtējo ieņēmumu kopsumas, bet netiešie 84,9 milj. latu jeb 47,5% no visu kārtējo ieņēmumu kopsumas. Tā tad, tiešie nodokļi un nodevas un netiešie nodokļi sastāda proporciju 1:6,64, t. i. netiešie nodokļi 6,64 reiz pārsniedz mūsu tiešos nodokļus.

Kādas iestādes Latvijā rūpējās par šo nodokļu iekasēšanu un pārraudzību par tiem?

10. Finanšu iestādes.

Vispārīga pārraudzība par nodokļu iekasēšanu un aprēķināšanu pie mums pieder Finanšu ministrijas Nodokļu departamentam, kurā tagad apvienoti agrākie divi nodokļu departamenti: tiešo un netiešo. Nodokļu departaments instruē un vada viņam padotas citas zemākas iestādes, piem., nodokļu inspektoros, regulē to darbību, piešķirdams tādā kārtā aplikšanas metodei un papēmieniem zināmu vienību, kas nepieciešami šīs darbības izpildīšanai valsts mērogā. Bez šīm funkcijām Nodokļu departamenta pienākumos ietilpst arī vairāku tiešo un netiešo nodokļu izvešana un iekasēšana. No šādiem, Nodokļu departamenta tieši iekasējamiem nodokļiem atzīmējami sekoši: 1) tiešie nodokļi: krepostnodoklis, tirdzniecībasrūpniecības papildu nodoklis no uzņēmumiem, kuriem jādod pārskats par savu darbību, 5% nodoklis no dividendēm, vērtības pieauguma nodoklis, obligāciju nodoklis, kapitāla renšu nodoklis un vairāki sīkāki nodokļi; 2) netiešie nodokļi: visi patentnodokļi, akcizes un peļņa no valsts monopoliem, un 3) nodevas: aktu un par tvaika katlu un lokomobiļu pārbaudīšanu. Saskaņā ar 1924./25. g. valsts budžeta datiem, Nodokļu departamenta iekasējamo nodokļu un nodevu kopsumā sastādās:

no tiešiem nodokļiem	1,66 milj. latu
„ netiešiem	43,36 „ „
„ nodevām	0,08 „ „

Kopā 45,00 milj. latu

Nākošā finansu iestāde, kas pie mums rūpējās par nodokļu, galvenā kārtā netiešo, iekasēšanu ir — *Muitas departaments*. Pēdējā uzdevums — raudzīties, ka Latvijā ievadamās un izvedamās preces tiktu pareizi apliktas ar likumā nosacītām muitas tarifa likmēm, un, tā tad, visiem spēkiem apkarot preču vešanu kontrabandas ceļā. Šij iestādei, saskaņā ar 1924./25. g. budžeta datiem, nācās iekasēt sekošas sumas:

izvedpreču muita	7,00 milj. latu
ievēdpreču „	33,00 „ „
dažādas nodevas un soda naudas	0,73 „ „
dažādi citi nodokļi	0,88 „ „

Kopā 41,61 milj. latu

Tā tad, augšām minētās divas iestādes iekasē apmēram pusī no visām valsts kārtējo ieņēmumu sumām — 86,71 milj. no 179,13 milj. latu.

11. Nodokļu inspektors.

Trešais ievērojamākais institūts mūsu finansu aparata struktūrā ir — *nodokļu inspektori*. Pēdējo funkcijas īsumā ir šādas: viņi noskaidro un sastāda maksātāju un aplikamo objektu sarakstus, krādami un kārtodami dažādus materiālus, iegūtus no visdažādākām iestādēm, uzņēmumiem un tml., no veikalgrāmatām, zemes grāmatām u. t. t. un izdara aplikšanu ar vietējo iecirkņu nodokļu komisiju palīdzību, kuŗas sastāv no nodokļu maksātāju un dažādu organizāciju priekšstāvjiem un lietpratējiem, pie kam strīdīgus jautājumus izšķir galvenā nodokļu komisija nodokļu departamentā.

Nodokļu inspektorū institūts pārņemts no agr. Krievijas, kur to nodibināja 1885. gadā finansu ministris N. Bunge. Pēc viņa nodoma šim institūtam vajadzēja būt par dīgli, no kuŗa vēlāk izaugtu jauna nodokļu pārvalde. Sakarā ar to, šī jaunā institūta darba lauks un kompetence nebija plaši. Nodokļu inspektoriem piekrita: a) pastāvīga uzraudzība par pareizu nodarbošanos ar tirdzniecību un rūpniecību un piedalīšanās pie vispārējas tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumu revīzijas; b) priekšsēdība aprinķu resp. iecirkņu nodokļu kolēģijās, kur reparteja tirdzniecības un rūpniecības papildu nodokļi; c) ar valsts nodokļi aplikamo pilsētu un lauku nekustamu īpašumu vērtības un ienesīguma noskaidrošana; d) statistisku ziņu vākšana par finansu saimniecību; e) kroņa palātu pārvaldnieku atsevišķu rīkojumu izpildīšana. Prasības, kuŗas uzstādīja nodokļu inspektoriem pie šī institūta nodibināšanas, bija šādas: novērotāja spējas, bezpartejība, zināšanas, piedzīvojumi, pienākumu apziņa un zināms dienesta takts. Šīs prasības lika komplektēt jauno institūtu ar vislielāko izlasi, kā arī domāt par tā pienācīgu nostādīšanu materiālā un jerarchiskā ziņā. Sakarā ar to, prasīja no nodokļu inspektoriem augstskolas izglītību un kā izņēmumu pielaida tikai attiecībā uz nopelnu bagātiem kroņa

palatas ierēdņiem. Materiālā ziņā jaunais amats, salīdzinot ar pārējiem vilsts ierēdņiem, bija nostādīts labi: pamatalgu 1914. gadā noteica uz 3400 rub. gadā galvas pilsētās.

Latvijā nodokļu inspektoru funkcijas un kompetence daudz plašāka nekā agr. Krievijā, jo bez jau minētiem uzdevumiem, tiem nākas izvest un iekasēt sekošus nodokļus: a) tirdzniecības-rūpniecības pamatnodokli, b) tirdzn.-rūpn. papildu nodokli no uzņēmumiem, kuriem nav jādod pārskats par savu darbību, c) nodoklis no lauku nekustamas mantas, d) nodoklis no nekustamas mantas pilsētās un miestos, e) progresīvais ienākumu nodoklis un f) pa daļai zīmognodoklis. Vispār, tieši nodokli un nodevas, kurī atkarājas no nodokļu inspektoru rīcības, iztaisa no mūsu valsts kārtējo ieņēmumu kopsumas 4,9%, jeb 8,8 milj. latas pēc 1924./25. gada budžeta.

Faktiski pēdējā saimnieciskā gadā nodokļu inspektori minēto nodokļu iekasējuši 20,3 milj. latu, no kuriem valstij par labu 12,4 milj. latu un pašvaldībām par labu 7,9 milj. latu. Ievērojot to, ka visā Latvijā darbojas tikai 40 nodokļu inspekcijas, kurās nodarbināto ierēdņu skaits bez pašiem 40 inspektoriem un 25 viņu palīgiem, līdzinās tikai 180 personām, jāatzīst, ka pie mums katrs nodokļu iecirknis stiprā mērā apgrūtināts un visā pilnībā nespēj veikt savus uzdevumus. Statistiskie dati rāda, ka pie mums caurmērā uz vienu inspektoru un palīgu pienākas 5700 nodokļu maksātāju. (Rīgā — 2349). Saprotams, nevar būt runas par to, ka nodokļu inspektori varētu isā laikā pamatīgi pārbaudīt un izpētīt tik daudz maksātāju lietas. Tamdēļ viņiem pie vislabākās gribas, nekā cita neatliek, kā vienkāršot maksātāju apstākļu un maksātspējas pārbaudīšanas paņēmienus, — bet tas ļauni atsaucas uz aplikšanas rezultātiem, jo lielā daļa maksātāju, kā parasts, cenšas, cik vien iespējams izvairīties no nodokļiem. Lai nodokļu aparāts strādātu sekmīgāki un valsts varētu ar šī aparata palīdzību iekasēt no pilsoņiem pienākošo sumu, tad šim aparātam, pats par sevi saprotams, jābūt rūpīgi un izturīgi konstruētam. Ne ar ko nav attaisnojams nodokļu inspektoru pienākums — aprēķināt un iekasēt bez atlīdzības piemaksas pie valsts nodokļiem pašvaldībām par labu.

Nodokļu iekasēšanas teknikā ievēribu pelna arī jautājums — cik valstij izmaksā nodokļu iekasēšana? Atbildi uz šo jautājumu dod sekoši skaitļi: aplikšanas izdevumi nodokļu inspekcijās iztaisa apm. 1,63% no iekasējamo nodokļu kopsumas; nodokļu departamenti: tiešie nodokļi ap 12,1% no tiešo nodokļu kopsumas, ko aprēķina tieši departaments, un 1,43% attiecībā uz visu tiešo nodokļu kopsumu, bet netiešie nodokļi — no akcizēm 2,54% un no monopoliem 1,89%; un muitas iestādēs 2,82%. Tā tad, pie mums nodokļu inspekcijas uzturēšanas izdevumi pārāk mazi, bet taupība nevietā bieži vien dod negatīvas sekas.

12. Nodokļu piedzīšana.

Apskatot Latvijā pastāvošos nodokļus, mēs katru reizi pieminējam arī viņu iekasēšanas kārtību, resp. kādā termiņā finansu iestādēm iesniedzamas attiecīgas ziņas, kad uzliktā nodokļa sumu šīs iestādes paziņo maksatājiem, cik ilgā laikā nodoklis pēc paziņojuma saņemšanas samaksājams u. t. t. Visu šo noteikumu neievērošanas sekas — attiecīgi sodi, kurus uzliek kompetentās finansu iestādes. Bet tas arī bieži vien nepalīdz jeb citu kādu iemeslu dēļ — pilsonis nodokli laikā nenomaksā, sevišķi, ja nodokļu daudz un likmes augstas, kā piemums. Tādā gadījumā attiecīgas finansu iestādes stājas pie nodokļu iekasēšanas piespiedu kārtā. Šim nolūkam pie Nodokļu departamenta nodibināta speciāla piedzīšanas nodaļa ar nodokļu piedzinējiem, kuri piedzen nodokļus, kas nav nomaksāti likumā noteiktā termiņā, izlietojot vajadzības gadījumā piespieda rakstura līdzekļus. Pēdējie ir: nekārtīga nodokļa maksātāja mantas aprakstīšana un izītrupēšana un aresta uzlikšana uz maksātāja visāda veida ienākumu avotiem. Kā atlīdzību nodokļu piedzinēji saņem 2% no iekasētām nodokļa sumām.

XXXIX. Valsts kredīts.

1. Valsts kredīta nozīme.

Valsts kredīta pamats ir uzticība, kādu iemanto valsts ar uzņemto saistību pildīšanu. Tas atkarājās, tāpat kā privātsaimnieciskā dzīvē, no valsts maksāšanas spējām un gribas pildīt uzņemtās kredītsaistības. Valsts maksāšanas spējas savukārt atkarājās no iedzīvotāju labklājības līmeņa un kārtīgas finansu saimniecības, galvenā kārtā no nodokļu sistēmas, kuri garantē kārtīgu procentu nomaksu un arī pašu aizņēmumu dzēšanu. Arī agrākā parādniecība, bez šaubām, spēlē ievērojamu lomu jaunu aizņēmumu realizēšanā. Griba pildīt uzņemtās saistības savukārt atkarājās no valdības un parlamenta godprātības un apziņas. Piespiest pildīt uzņemtās saistības, kā tas tiek praktizēts attiecībā pret privātpersonām, zīmējoties uz valsti nav realizējams, lielākais, citās valstīs var tikai pabalstīt tādu prasību izpildīšanu un dažreiz nolikt kādu valsti zem citu valšķu kontroles. Bet katra valsts pati ir ieinteresēta savu saistību pildīšanā, jo tikai tādā gadījumā tā var cerēt uz turpmāko aizņēmumu realizāciju un uz izdevīgiem kredīta nosacījumiem.

Tiesības realizēt aizņēmumus izriet no valsts ilgstošā rakstura, t. i. ka vienas paaudzes uzņemtās saistības tiks pildītas arī no nākošām paaudzēm. Šāds raksturs arī noder par valsts kredīta attaisnojumu, jo nevar prasīt, lai tikai viena paaudze uzņemtos tādus izdevumus, kuru augļus baudīs arī nākošās paaudzes. Izejot no šādas atziņas, ietaisīti gandrīz visi tagadējo valšķu parādi. Bet ir arī pretēji uzskati par valsts

kredīta nozīmi. Daži finansu zinātnieki ieteic atturēties no kredīta izmantošanas, jo tā pamazinot sabiedrības interesi par valsts saimniecisko dzīvi, tāpēc ka nodokļu nasta ar aizņēmumu reālizēšanu tiek atvieglināta.

2. Valsts kredīta vēsture.

Agrākos laikos kā visai finansu saimniecībai, tā arī valsts kredītam bija privāttiesisks raksturs, t. i. ne valsts, bet valdnieks pats taisīja parādus. Tāpēc arī kredītu piešķiršana atkarājās galvenā kārtā no valdnieka personīgām īpašībām un arī tam garantijām, kurās tas varēja nodot kā zalogu saviem kredītoriem. Tā tad, pirmā laikā valsts kredīts atgādināja tagadējo zloga kredītu, pie kam kā zalogi figurēja zemes gabali, dārgakmeņi u. c. vērtīgi objekti. Republikās, pats par sevi saprotams, valdnieka personība nespēja nekādu lomu, kāpēc no tām kredītori prasīja reālas garantijas. Par tādām XIII. g. s. Ziemeļtālijas republikās noderēja dažs valsts ienākumu avoti, kurus tās nodeva saviem kredītoriem. Kā zināms, uz šādiem noteikumiem aizņēmumus dažas valstis realizē pat mūsu dienās. Tālāk, kā reālas garantijas noderēja arī dažas valsts reģālijas un arī amatu pārdošanas institūti, piem. Francijā. Jauns posms valsts kredīta attīstībā iestājās, kad tas sāka pieņemt sabiedriska institūta raksturu, un proti, kad Anglijā kredītori sāka prasīt parlamenta piekrišanu.

Sabiedriskais kredīts vidus laikos vispār bija neorganizēts un neattīstījies. Nenokārtotā finansu saimniecība nekādā ziņā negarantēja uzņemto saistību pildīšanu, kāpēc arī vēl XVI. un XVII. g. s. valstis savus aizņēmumus varēja realizēt vienīgi pret garantējošām ķīlām, piem., iekļājot dažus nodokļus un citas reālas vērtības. Sevišķi raibu valsts kredīta attīstības gaitu rāda Francija, kurā izlietoja visus paņēmienus deficīta segšanai caur aizņēmumiem un lai no tiem atkratītos — vairāk reizes izsludināja valsts bankrotu.

Valsts kredīts attīstījies līdz tagadējam stāvoklis ļoti gausi, jo vēl XVIII. g. s. kredītori prasīja valsts domēņu un nodokļu nodošanu ķīlā. Bez tam, valstij uzticētie kredīti bija caurmērā īstermiņu; uz nedaudziem mēnešiem un reti kad uz vairākiem gadiem.

Agrākie valsts aizņēmumi atšķiras no tagadējiem ar nēnoteiktību. Valsts saimniecība, kā zināms nebija organizēta un tās labprāt izmantoja katru gadījumu ietaisīt parādus, nemaz nedomādams par viņu izlietošanas mērķiem, atmaksāšanas veidu un laiku. Ar citiem vārdiem, valsts kredītējās ne ārkārtīgos gadījumos, kā tagad, bet, kā jau sacīts, izmantoja katru izdevīgu gadījumu. Tāpēc arī tad, kad tiešām radās vajadzība pēc lielākiem kredītiem, tos dabūt nācās visai grūti un valstis bija spiestas ķērties pie piespiedu aizņēmumiem, naudas vērtības pamazināšanas, bankrotiem u. c. nezolīdiem paņēmieniem.

Kārtīgāki apstākļi valsts kredīta attīstībā nodibinājās XIX. g. s. 20. un 30. gados pēc Napoleona karu izbeigšanas. Nodokļu sistēmas savešana kārtībā, konstitūciju ieviešana vairākās Eiropas valstīs, kā arī iedzīvotāju labklājības pieaugšana sekmēja ātrāk ietaisīto parādu nokārtošanu, t. i. dažu parādu dzēšanu un renšu reducēšanu. Bet sākot ar 1840. gadiem valšķu parādi atkal pieaug, kam par cēloni Anglijā un Francijā bija karu vešana un bruņošanās, bet Vācijā dzelzsceļu būvēšana un izpirkšana. Pirms kara un kara gados Eiropas valstīs kredītu izmantoja vairāk «brūnotā mierā» uzturēšanai, nekā produktīviem mērķiem, par ko jau bija runa kādā no pirmajām lekcijām, kur arī pievesti attiecīgi skaitliski dati.

3. Kredīta veidi.

Ir vairāki viedokļi, saskaņā ar kuriem valsts kredītu var šķirot dažādos veidos, no kuriem kā ievērojamākos var atzīmēt sekošus:

Pirmkārt, valsts kredītu resp. parādus var iedalīt pārvaldes un finansiēlos parādos.

Zem pārvaldes parādiem (Verwaltungsschulden) saprot tādas, kuŗi izceļas no kādas pārvaldes nozares funkcijām un kuŗu ietaisīšanai nav vajadzīga atsevišķa likumīga sankcija. Šādi parādi var rasties, piemēram, ja kāds resors uzņēmies saistības, kuŗas pildamas vēlāk no jau atļautiem līdzekļiem, kad par saņemtām vērtībām un pakalpojumiem nomaksa izdarāma vēlāk, kad pieņemta nauda uzglabāšanā u. t. t.

Par finansiēliem parādiem (Finanschulden) nosauc tādas, kuŗas uzņemas uz ilgāku jeb īsāku laiku finansu resors tādu izdevumu segšanai, priekš kuŗiem pagaidām vai vispār nav paredzēti citi ienākumu avoti. Šādas parādus var ietaisīt vai nu kādas ārkārtīgas vajadzības apmierināšanai, jeb atkal kases līdzekļu sabalansēšanai viena budžeta periodā, t. i. kad ieņēmumi pagaidām nesedz izdevumus, ieņēmumi neienāk parerdzētos apmēros, jeb atkal radies iztrūkums neparedzēti augstu izdevumu dēļ. Parasti šādu parādu ietaisīšanai vajadzīga likumos paredzēta atļauja, lai gan dažreiz šādu īstermiņa parādus var ietaisīt uz vispārīgu noteikumu pamata; dažreiz atkal izlaižot valsts kases zīmes u. t. t. Iznēmuma gadījumos finansiēlos parādus var ietaisīt bez speciāla likumdošanas akta, bet tomēr vēlāk tie apstiprināmi no tautas priekštāvniecības.

4. Iekšzemes un ārzemju aizņēmumi.

Ņemot vērā aizņēmumu realizēšanas vietu, tie iedalāmi iekšzemes un ārzemju aizņēmumos.

Par iekšzemes aizņēmumiem sauc aizņēmumus, kuŗi tiek realizēti iekšzemē un kuŗu parādzīmes atrodās vietējo iedzīvotāju rokās. Realizējot iekšzemes aizņēmumus,

no svāra — no kādiem avotiem nāk attiecīgie kapitāli: vai tos atvelk no citām ražojošām nozarēm, jeb vai tie līdz tam nav tikuši izmantoti, t. i. no uzkrātiem brīviem kapitāliem. Bez tam ievēribu pelna aizņēmuma izlietošanas mērķis: ja to izlieto produktīviem mērķiem, piem., dzelzsceļu, ostu u. c. uzņēmumu izbūvei, tad tie atnes labumu visai tautas saimniecībai, bet ja viņu izlietošanas mērķis ir neproduktīvi izdevumi un pie tam vēl tiek atvilkti no produktīvām saimnieciskām nozarēm, tad tādi aizņēmumi var atstāt uz valsts ekonomisko dzīvi visai negatīvu iespaidu.

Ārzemju aizņēmumi ir tādi, kurū parādzīmes atrodās vai nu pilnīgi, jeb viņu lielākā daļa ārzemnieku rokās. Vai pēdējie parādzīmes ieguvuši tieši ārzemju biržās, kredītiestādēs u. c., nav no tik liela svāra. Ārzemju aizņēmumus var realizēt dažādu mērķu sasniegšanai, piem., produktīviem mērķiem iekšzemē, naudas kursa stabilizēšanai, importēto preču samaksai u. t. t., pie kam, bez šaubām, dodama priekšrocība aizņēmumiem, kuri domāti iekšzemes saimnieciskās dzīves pācelšanai. Lai gan tādā gadījumā zināmas sumas kā procentes par aizņēmumu aizplūst ikgadus uz ārzemēm, tad tomēr šī operācija atmaksājas. Pie ārzemju aizņēmumu realizēšanas no liela svāra ir noteikumi attiecībā uz emisijas kursa augstumu, procentu apmēru u. t. t., pie kam finansiālā un politiskā ziņā vājas valstis vienmēr nostādītas nelabvēlīgākā stāvoklī. Ar laiku šādas valstis var nonākt nevien saimnieciskā, bet arī politiskā atkarībā no valstīm-kreditoriem.

5. Brīvprītīgie un piespiedu aizņēmumi.

Piespiedu aizņēmumi tirā veidā ir tādi aizņēmumi, kad valsts piespiedu kārtā kredītējas pie visām vai tikai dažām pilsoņu grupām. Sevišķi iemīloti tie bija agrākos laikos, bet tagad tos var attaisnot vienīgi viskritiskākos gadījumos. Normālos apstākļos tiem finanšu saimniecībā nav vietas, jo tie samazina iedzīvotāju ražošanas spējas un vislielākā mērā kaitē valsts kredītam kā tādām. Piespiedu aizņēmumu pareiza sadalīšana starp atsevišķiem kreditoriem prasa pēdējo mantas stāvokļa vispilnīgāko novērtējumu, jo tikai tādā gadījumā var runāt par vienlīdzību. Bet, kā jau agrāk redzējām, to panākt šimbrīžam ir vēl diezgan grūti.

Pie piespiedu aizņēmumiem vārda plašākā nozīmē piekaitāmi arī gadījumi, kad valsts atsakās no privātpersonām pienākošo sumu samaksas, priekšlaikus iekasē vēlāk maksājamus nodokļus, bet galvenā kārtā — papirnaudas izlaišana.

Jaunākos laikos valstis no piespiedu aizņēmumiem atteikušās un vajadzīgos līdzekļus iegūst vienīgi no brīvprātīgiem aizņēmumiem. Par tādiem uzlūkojami aizņēmumi, kurus valsts realizē, brīvprītīgi vienojoties ar kapitālistiem. Realizācija notiek tādā pat kārtā, kā to dara privāti uzņēmumi, t. i. valsts atklātībā paziņo realizācijas nosacījumus

un brīvā naudas tirgū meklē izlaižamām parādzīmēm pircējus. Pīrk tās, jeb nepīrk — pilnīgi atkarājas no katra kapitālista gribas.

6. Īstermiņa aizņēmumi un to veidi.

Tagadējos valsts budžetos izdevumi tiek segti ar attiecīgiem ieņēmumiem, bet, kā jau minējām agrāk, ne katru reizi ieņēmumi ienāk valsts kasē tādos apmēros, lai tie varētu segt tekošos neatliekamās izdevumus. Lai valsts pārvaldes aparātā neizceltos nevēlami sarežģījumi, valdības spiestas izmantot īstermiņa kredītu, kas viegli izvedami tanīs valstīs, kur valsts kase organizēta pēc banku sistēmas. Pie tādiem apstākļiem valsts ar bankas piekrišanu izlaiž īstermiņa saistības, parasti uz 2—3 mēnešiem, un tās diskontē, sedzot termiņā ar ienākošām valsts sumām. Izdodamās valsts saistības dažādās valstīs nes dažādus noaukumus, piem., Francijā — bons de tresor, Anglijā — Treasury bills, Vācijā — Schattscheine, agr. Krievijā — bileti gosudarstvennoe kaznačeištva u. t. t.

Ir arī vēl citi ceļi kā segt pagaidu valsts kases deficītu un: proti, izlietot valsts krājkašes noguldījumus, aizņemties naudu centrālā bankā pret valsts vērtspapīriem u. t. t., kuŗi visi uzskatāmi par īstermiņa aizņēmumiem un kuŗus valsts likvidē tiklīdz ienāk paredzētās sumas. Bet ja pēdējās neienāk termiņā, kad likvidējami īstermiņa aizņēmumi, ko tad darīt? — Tādos gadījumos tos var pagarināt, bet ja kases deficīts pieņem kroniskas parādības raksturu, tad valsts šādus aizņēmumus konsolidē.

7. Konsolidēti aizņēmumi.

Konsolidētie aizņēmumi atšķiras no īstermiņa aizņēmumiem galvenā kārtā ar to, ka tie domāti garākam laika periodam. Par tādiem parasti pārvērš īstermiņa aizņēmumus gadījumos, par kuŗiem bija runa iepriekšējā nodaļā, bet dažreiz arī vairākus ilgtermiņa aizņēmumus ar nevienādiem deldēšanas noteikumiem vienā ar ilgtermiņa aizņēmumā. Konsolidējot aizņēmumus, valsts apņemas jauno aizņēmumu dzēst noteiktā termiņā, parasti pēc vairākiem gadiem, jeb atkal nemaz nenosaka dzēšanas termiņu, paturēdama vienīgi tiesības to darīt. Konsolidētus aizņēmumus dažreiz sauc arī par fundētiem valsts parādiem, ar kādu nosaukumu agrākos laikos apzīmēja valsts aizņēmumus pret zināmām vērtībām jeb ienākumu avotu iekļāšanu.

8. Rentes aizņēmumi.

Konsolidētie aizņēmumi, kā jau minēts, var būt ar noteiktu dzēšanas termiņu, kādos gadījumos tos sauc par dzēšamiem jeb amortizējamiem parādiem (Tilgungsschuld), jeb atkal tādi, par kuŗiem valsts maksā tikai no-

teiktu ikgadīgu renti, nenosakot viņu dzēšanas termiņu. Tādus valsts aizņēmumus sauc par rentes aizņēmumiem.

No tautsaimnieciskā un finansiālā viedokļa no visiem cītiem aizņēmumu veidiem rentes aizņēmumi ir ieteicamākie, jo kredītaņēmējs nav tik daudz saistīts un nav spiests uzturēt tādu pārvaldes aparātu, kā pie pārējiem aizņēmumiem. Bet iespēja šādus aizņēmumus realizēt radās tikai jaunākos laikos, kad nodibinājās iedzīvotāju grupas, kas labprāt ieguldīja uzkrātos kapitālus drošos vērtspapiros, apmierinādamās ar kārtīgu ikgadīgas rentes saņemšanu. Viņu popularitāti starp iedzīvotājiem sekmēja arī paļaušanās uz valsti, kā uz godīgu kredītaņēmēju, kurš kārtīgi izpilda visus savus pienākumus. Ievērojamu lomu spēlēja arī tas apstāklis, ka vajadzības gadījumā iespējams vērtspapiros ieguldīto kapitālu pārvērst atkal skaidrā naudā, tos pārdodot.

Cik izdevīgi rentes aizņēmumi arī nebūtu, tad tomēr iespēja tos realizēt nav visām valstīm. Izdevīgākā stāvoklī ir lielākās valstis un arī no viņām tikai tās, kuras iemantojušas vispārīgu uzticību ar kārtīgām, nenovēlotām un akurātām renšu izmaksām.

9. Prēmiju aizņēmumi.

Amortizējami aizņēmumi sadalās sekošos 4 veidos: prēmiju aizņēmumos, anuitātēs, tontinēs un aizņēmumos uz noteiktu laiku.

Prēmiju jeb loterejas aizņēmumi ir tādi, kuri tiek dzēsti noteiktos termiņos pēc nominālvērtības, al pari, pie kam vai nu visas par tiem maksājamās procentes, jeb tikai kāda daļa no tām tiek ieturēta sevišķa prēmiju fonda uzkrāšanai. Pirmā gadījumā tie ir bezprocentu, bet otrā — procentu aizņēmumi. Vienu jeb vairākas reizes gadā notiek prēmiju izloze, kuras saņem vinnējošās aizņēmuma obligācijas turētājs. Ja aizņēmums tiek dzēsts pakāpeniski, tad reizē ar prēmiju izlozi notiek arī obligāciju tiražs, pie kam par tiražēto obligāciju turētāji saņem viņu nominālvērtību. Cerība vinnēt pie iedzīvotājiem tik izplatīta, ka tie labprāt pērk prēmiju aizņēmumu obligācijas un tāpēc šos aizņēmumus daudz vieglāk realizēt, nekā visus citus aizņēmumus.

Prēmiju aizņēmumu aizstāvji tos ieteic viņu labo īpašību dēļ, kuras īsumā esot šādas: ar viņu palīdzību valsts varot realizēt aizņēmumus arī gadījumos, kad apstākļi valsts kredītošanai nav visai labvēlīgi, tos iespējams realizēt pēc augsta kursa resp. pa zemām procentēm u. t. t., ko visu lielā mērā sekmējot iedzīvotājos valdošā cerība vinnēt lielākās premijas. Bet pēdējo parādību prēmiju aizņēmumu pretinieki savukārt uzlūko par šo aizņēmumu ēnas pusi, jo cerības vinnēt ievērojamā mērā paralizējot iedzīvotāju gribu strādāt un naudas uzkrāšanu.

No diviem prēmiju aizņēmumu veidiem par labāko jāuzlūko aizņēmums, kas dod obligāciju turētājiem noteiktu, kaut gan arī samērā mazu, gada procentu. Tādi pa lielākai daļai arī ir lielākie prēmiju aizņēmumi un, starp citu, arī «Latvijas iekšējais 1920. g. 4% aizņēmums ar prēmijām».

10. Annuitātes.

Annuitātes jeb laika rentes aizņēmums ir tāds aizņēmums, kad kreditoriem ikkatru gadu izmaksā noteiktu renti, kurā ietilpst nevien procentes par aizņemto kapitālu, bet arī zināma kapitāla amortizcijas daļa, t. i. izmaksājot renti tiek deldēts arī kapitāls. Annuitātes var būt uz noteiktu un arī nenoteiktu laiku. Annuitātes uz noteiktu laiku, piem. 30, 50, 90 gadiem atļauj aprēķināt to kapitāla daļu, ko kredītors saņem katru gadu līdz ar procentēm. Tādā kārtā kredītors jeb viņa pēcnācēji ar laiku saņem visu aizdoto kapitālu atpakaļ. Annuitātes uz nenoteiktu laiku, tā sauc. mūža rente, dod kredītoram katru gadu noteiktu renti, bet līdz ar tā nāvi izbeidzas valsts parādsaistības pret to.

11. Tontines.

Tontines (no itāliešu Tonti vārda) bija pazīstamas Francijā XVII. g. s. beigās un tās stipri atgādina loterejas aizņēmumus. Tontinu būtība šāda: Nedaudzas personas apvienojas vienā grupā un aizdod valstij savus kapitālus, saņemot par tiem katru gadu noteiktu naudas sumu, kurā ietilpst procentes un parāda deldēšanas nomaksas. Šo sumu grupā ietilpstošās personas sadala savā starpā. Bet ar laiku šāda grupa samazinājas, jo daži tās locekļi nomirst, kurpretim valsts izmaksas paliek negrozītas un tās daļa savā starpā atlikušie locekļi. Tā tad, ar katra līdzdalībnieka nāvi starp dzīvajiem palikušie grupas locekļi saņem arvienu lielāku un lielāku renti līdz beidzot tie visi izmirst, kad arī izbeidzās valsts izmaksas. Ar citiem vārdiem, kredītoru grupā ietilpstošās personas piedalās laimes spēlē, jo katra no tām cer, ka pārējie locekļi nomirs ātrāk, nekā tā pate. Arī valsts cer, ka drīz vien grupa pilnīgi izmirs un tā atsvabināsies no jebkādam izmaksām, jo šādu aizņēmumu noteikums ir, ka līdz ar kredītoru grupas pēdējā locekļa nāvi izbeidzas jebkādas izmaksas. Atzīmējams, ka Francijā 1689. gadā kāda vecene, iemaksādama tikai 300 liras, pēc pārējo līdzdalībnieku nāves saņēma 73.000 liru lielu ikgadīgu renti.

12. Aizņēmumi uz noteiktu laiku.

Atmaksājamo aizņēmumu pēdējais veids ir aizņēmumi uz noteiktu laiku, pie kam šini gadījumā parāda dzēšana var notikt dažādi. Tā, piem., valsts var noteikt īsāko un arī garāko laiku, kad aizņēmums atmaksājams, jeb atkal atmaksu izdarīt

noteiktās sumās katru gadu. Pēdējā gadījumā aizņēmuma atmaksas laiku nosaka ikgadīgo maksājumu apmērs. Parasti, lai parāda dzēšanu pāātrinātu, valsts parāda deldēšanas atmaksām pievieno arī rentes par jau dzēsto parāda daļu. Bez tam valsts bieži vien patur sevīm tiesības dzēst kādu parāda daļu jau pēc nedaudziem gadiem, kādas tā arī izmanto gadījumos, ja iespējams taisīt jaunu aizņēmumu par zemākām procentēm. Tomēr pastāv noteikums, ka valstij jāpaziņo par aizņēmuma atmaksu jau kādu laiku iepriekš, jo tikai tādā gadījumā kredītors ir pasargāts no piepēžas procentu redukcijas.

Aizņēmumu likvidācija notiek divējādi: valsts atmaksā obligāciju turētājam obligāciju nominālvērtību izlozes kārtībā, jeb atkal uzpērk aizņēmuma obligācijas biržā pēc dienas kursa. Var arī piemērot abas šīs metodes reizā.

13. Papīra nauda un tās veidi.

Ar nosaukumu — papīra nauda — parasti apzīmē dažādus jēdzienus, lai gan patiesībā finanšu zinātnē var runāt par papīra naudu istā vārda nozīmē. Tā tad, par papīra naudu istā vārda nozīmē jāsaprot no valsts izlaistās papīra naudas zīmes, kuŗas tāpat kā maiņas nauda ir likumīgs maksāšanas līdzeklis, t. i. tām ir piespiedu kurss un nav apmaināmas pret dārgmetālu. Pēc savas finansiēlas dabas tāda papīrnauda ir bezprocentīgs piespiedu aizņēmums ar nenoteiktu atmaksas termiņu.

Ir arī papīra nauda vārda plašākā nozīmē, un proti, no valsts izdotās papīra naudas zīmes bez piespiedu kursa un arī neapmaināmas pret dārgmetālu. Bez tam sastopama arī neapmaināma papīra nauda bez un apmaināma ar piespiedu kursu.

Visiem minētiem papīra naudas veidiem ir zināma kopība ar nefundētiem parādiem, jo tie atrodas apgrozībā gan mazākos, gan atkal lielākos daudzumos, pie kam viņu izlaidejs, t. i. valsts domā tos atkal izņemt no apgrozības pēc īsāka, jeb ilgāka laika perioda. Tomēr pie nefundētiem valsts parādiem, vārda istā nozīmē, var pieskaitīt vienīgi apmaināmo papīra naudu, jo tikai tā dod kredītoram iespēju saņemt atpakaļ valstij uz laiku uzticētās vērtības, prezentējot to apmaiņai pret dārgmetālu. Kas zīmējas uz papīra naudas iedarbību saimnieciskā dzīvē un resp. uz finansēm, tad šis jautājums ir visai plašs un galvenos vilcienos tiek apskatīts politiskā ekonomijā.

14. Aizņēmumu emisija, tās veidi un kurss.

Reālējot aizņēmumu, pēdējā sumu sadala vairākās vienādās daļās, piem. 100 un 1000 markās, frankos, latos u. t. t., kuŗu katru reprezentē attiecīgs vērtspapīrs — obligācija. Obligācija ir parādzīme (izrakstīta uz vārdu jeb uz uzrādītāju), uz kuŗu atzīmēta parāda suma, maksājamo procentu apmērs, kā arī dzēšanas noteikumi, ja aizņēmums pats ir dzēšams. Faktiski, aizņēmumu reālizācija notiek pārdodot obligācijas, kādu operā-

ciju visā visumā sauc par emisiju. Galvenie emisijas veidi ir divi: tiešs (direkts) un netiešs (indirekts).

Aizņēmuma tieša emisija konstatējama tad, kad valsts, taisīdama parādu, tieši griežas pie kapitālistiem, jeb atkal laiž obligācijas pārdošanā pate vai nu caur aģentiem pret zināmu komisiju, vai atkal subskripcijas ceļā.

Subskripcija jeb parakstīšanās pastāv iekš tam, ka valdība, izziņodama aizņēmuma sumu, obligāciju vērtību un kursu, kā arī maksājamās procentes, uzaicina pilsoņus pirkt izlaižamās obligācijas, iepriekš paziņojot par kādu sumu. Attiecīgas iestādes tad pieņem visus tādus paziņojumus, kuri nav mazāki par iepriekš noteikto sumu, un vēlāk reducē tos, ja azrādās, ka sazimētā kopsuma pārsniedz aizņēmuma sumu. Redukciju izved vai nu samērā ar paziņotām sumām, jeb atkal dodot priekšroku mazākiem subskribentiem. Dažreiz gadās, ka valdība uzaicina pilsoņus parakstīties uz aizņēmumu, nenosakot tā sumu, it īpaši gadījumos, kad valstij vajadzīgi lieli līdzekļi, piem., kara vešanai (tā sauktie patriotiskie aizņēmumi).

Subskripcijas sistēma sevišķi izplatīta Francijā, kur valsts rentes pārdošana notiek visos departamentos, ierakstot to valsts parādu grāmatā — Grand-Livre de la France. Pēdējā sastāv no 86 grāmatām, kurās atrodas visos departamentos un kurās arī izdara attiecīgus ierakstījumus — Trésorier-Payer général — un izsniedz dokumentu, kas dod tiesību saņemt renti.

Aizņēmumus emitē netieši, ja realizācija notiek ar lielāko banku vai viņu konsorcijs starpniecību. Minētās iestādes tad saņem visas aizņēmuma obligācijas un rūpējās par viņu tālāk pārdošanu. Par saviem pakalpojumiem un risku tās saņem noteiktu proviziju, jeb atkal pārņem obligācijas par zemāku cenu; pārdodot tās par augstāku cenu, starpnieki tādā kārtā var segt savus izdevumus un saņemt atlīdzību par savu darbu. Nāk arī priekšā, ka banku konsorcijs nepārņem visu aizņēmumu, bet tikai garantē kādu zināmu daļu no tā.

Atzīmējams, ka augšā minētais emisijas veids ne visai izdevīgs iekšēju aizņēmumu realizēšanai un ja pie tam vēl to izlieto nabadzīga valsts kritiskā momentā. Turpretim, zīmējoties uz ārzemju aizņēmumiem jākonstatē, ka tos grūti realizēt bez lielāku banku un viņu konsorciju starpniecības arī bagātām valstīm.

Svarīgs zautājums pie aizņēmumu reālizācijas ir jautājums par emisijas kursu. Pēdējo galvenā kārtā nosaka maksājamo procentu apmērs. Piemēram, ja caurmēra procenti valstī līdzinas 4% gadā un valsts arī izlaiž 4% aizņēmumu, tad tā bez šaubām par 100 latu nomināliem saņem arī 100 latu efektīvus, kādā gadījumā mums ir darišana ar emisiju pēc al-parj kursa. Bet tomēr arī tādā gadījumā apstākļi naudas tirgū var iespaidot emisijas kursu uz vienu jeb otru pusi. Valsts var emitēt aizņēmumu arī par augstāku un zemāku kursu, nosakot piemēram maksājamās procentes uz 5% un 3%, ja caurmēra procenti līdzinas 4%. Pirmā gadījumā tā par katriem no-

mināliem 100 latiem seņems, piem., 125 latus, bet otrā — 75 latus, saprotams, ja kursa augstumu nenosaka citi kādi apstākļi.

Vispār, kursa augstums, par kādu vienai jeb citai valstij nākas realizēt aizņēmumus, atkarajas no vairākiem apstākļiem kā naudas tirgū, tā arī vispārīgā saimnieciskā dzīvē. No svara ir arī pate valsts un tās politika, kā to varēja konstatēt pirms kara zīmējoties uz Krieviju un pašlaik uz Latviju.

15. Konverzija.

Zem konverzijas saprot visādas pārmaiņas un pārgrozības pastāvošos valsts parādos. Tā var attiekties gan uz maksājamo procentu normu, gan uz parāda dzēšanas nosacījumiem, gan atkal uz citiem parāda noteikumiem. Zem konverzijas vārda šaurākā nozīmē saprot viena veida parāda pārvēršanu citā veidā, piem., nefundēta parāda pārvēršanu fundētā, dzēšama parāda — rentes parādā u. t. t. Konverzijas mērķis — radīt izdevīgākus noteikumus parāda ņēmējam, piem. pārvēršot īstermiņa aizņēmumus ilgtermiņa aizņēmumos, nefundētus aizņēmumus fundētos, izlaižot jaunu augstprocentīgu aizņēmumu, lai novērstu agrāk emitēto aizņēmumu kursa krišanu, u. t. t.

Jautājums, vai konverzija attaisnojama no tiesību viedokļa, agrākos laikos tika bieži vien aizkustināts, pie kam to aiz dažādiem motīviem izšķīra negatīvi. Neraugoties uz to, parādu konverzija notikusi jaunākos laikos gandrīz visās valstīs. Piemēram, Francijā 1894. gadā $4\frac{1}{2}\%$ valsts renti pārvērtā $3\frac{1}{2}\%$. Anglijā konverzija izvesta plašos apmēros 1888. g., Z. A. S. Valstis 1905. g., agr. Krievijā — 1888. g. un 1894. g. u. t. t. Izvedot konverziju, valstis parasti uzaicina tās obligāciju turētājus, kuri nav mierā ar jauniem noteikumiem, saņemot atpakaļ savu kapitālu, bet piedzīvojumi rāda, ka tādu ir ļoti maz. Tā, piem., izvedot valsts rentes konverziju 1894. gadā Francijā par 6.789 milj. frankiem, atprasītie kapitāli sasniedza 40.000 fr., t. i. nepilnus 0,01% no visa parāda.

16. Konsolidācija.

Zem konsolidācijas saprot nefundētu parādu pārvēršanu fundētos, kā arī vairāku uz dažādiem noteikumiem emitēto vecu aizņēmumu apvienošanu vienā jaunā aizņēmumā, kuŗa parādzīmes tad parasti sauc par konsuļiem. Konsolidācijas mērķis — valsts parādu vienkāršošana jeb atkal dzēšanas kārtības pārgrozīšana. Parasti ar konsolidāciju saistīta arī procentu konverzija, kāpēc arī vārdu «konsolidācija» lieto dažādā nozīmē.

17. Procentu redukcija.

Valsts parādu konverziju piemēros mēs atzīmējam, ka $4\frac{1}{2}\%$ valsts rente Francijā 1894. gadā tika pārvērtā $3\frac{1}{2}\%$ rentē, t. i. faktiski tika izvesta procentu redukcija. Izvedot pro-

centu redukciju, valsts lielāko vērību piegriež ne jaunā aizņēmuma emitēšanai plašākos apmēros, bet gan tam, vai agrākie kreditori ir ar mieru akceptēt jaunus nosacījumus, jeb tie atprasa ieguldīto kapitālu. No minētā izriet, ka apzīmējums «procentu redukcija» nebūt nenozīmē agrāk emitēto aizņēmumu procentu pazemināšanu, bet gan izmaksājamo procentu sumas samazināšanu priekš valsts. Pēdējo apstiprina fakts, ka par agrākiem parādiem procenti vairs netiek maksāti, bet gan tos uz pieprasījumu atmaksā kreditoriem, piešķirot pēdējiem priekšrocību saņemt veco parāddokumentu vietā jaunā parāda dokumentus.

Kas zīmējas uz procentu redukcijas izvešanas momentu, tad pa izdevīgāko uzlūkojams moments, kad attiecīgo papīru kurss augstāks par nominālkursu; tā ir zīme, ka par tiem maksājāmās procentes ir augstākas, nekā pastāvošie caurmēra procenti. Bet kā priekšnoteikums jāuzskata apstākļi, lai vispārīgās procentu normas pazemināšanās nebūtu pārejoša, bet gan ilgstoša parādība. Vispār, katra konverzija prasa pamatīgu iepazīšanos ar visiem faktoriem, kuri varētu iedarboties uz tās izvešanas gaitu. Tā var izdoties tikai tad, kad kreditoru lielākā daļa ir pārliecināta, ka nevar rasties drošāki un ienesīgāki kapitāla ieguldīšanas veidi, kāpēc labprāt akceptē procentu redukciju un atteicas no kapitāla atprasīšanas.

18. Valsts parādu dzēšana.

XVIII. un XIX. g. s. I. pusē valsts vīrus un finansistus nodarbināja jautājums — kā dzēst valsts parādus, bet tagad šim jautājumam vairs nepiegriež tādu vērību. Daži atrod, ka valsts parādi tiks dzēsti automātiski ar procentu redukciju, citi atkal lielas cerības lika uz naudas vērtības pazemināšanos. Pēdējā parādība bija konstatējama pēc pasaules kara, bet, kā mēs redzējam kādā no iepriekšējām lekcijām, visu valšku parādi nav samazinājušies, bet gan stiprā mērā pavairojušies.

Metot skatu vēsturē atrodam, ka Francijā XVIII. un XIX. g. s. sākumā gribēja dzēst valsts parādus ar domēnu atsavināšanu, bet ieņemtās par tiem sumas vienmēr tika izlietotas citām vajadzībām, tā kā šāda politika nesasniedza nosprausto mērķi. Anglijā tā paša mērķa sasniegšanai XVIII. g. s. beigās ieveda nodokļu anticipāciju, t. i. sāka pārdot tiesības nemaksāt nodokļus. Tā piem. fin. min. Pitts 1798. g. lika priekšā zemes īpašniekiem izpirkt XVII. g. s. beigās ievesto zemes nodokli — landtax — un tādā ceļā ieņemto naudu izlietoja valsts parādu nomaksai. Tomēr šī operācija nedeļa vēlamos rezultātus.

Valsts parādu dzēšana nodarbinājusi arī finansu zinātnieku prātus. Tā L. Šteins liek priekšā pārvērst valsts parādus 30—40 gadīgās annuitātēs un ievest speciālu «Tilgungssteuer», kuru piešķaita ienākumu nodoklim. A. Vagners šo Šteina projektu bārgi kritizē.

Bez jau augstāk minētiem parāda dzēšanas veidiem XVIII. un XIX. g. s. sākumā visās valstīs centās nodibināt speciālus dzē-

šanas fondus, kušos ieskaitīja kādu daļu no katra jaunizlaista aizņēmuma. Ja budžets uzrāda deficitu, tad neatteicās arī no jaunu aizņēmumu emitēšanas, lai tikai būtu iespējams ieskaitīt zināmu sumu dzēšanas fondā. Tagad ideja radīt speciālu valsts parādu dzēšanas fondu atmesta, bet lielāku vērību piegriez procentu redukcijai (konverzijai) un pašu dzēšanu izdara no budžeta līdzekļiem. Par katrā ziņā dzēšamiem parādiem uzlūko tādus, kuri ietaisīti kultūrēlās attīstības nolūkos, t. i. ja objekti, kušos tie ieguldīti, sakarā ar tehnikas attīstību, var palikt par neienešīgiem, piem. dzelzšceļi atkarīgi no aviācijas attīstības u. t. t.

Vispār, tagad valsts parādu dzēšana notiek divējādi: legāli un brīvi: Legāli valsts parādus dzēš, ja tā paredzēta likumā, kušs nosaka attiecīga aizņēmuma emisiju, bet brīvi — kad to izdara valsts atkarīgi no valsts rīcībā esošiem līdzekļiem.

Rentes aizņēmumus dzēš 1) tīražas kārtībā un 3) uzpērkot obligācijas biržā. Dažās valstīs parādus dzēš atskaitot katru gadu zināmu procentu ($\frac{1}{4}$ —1%) no parāda kapitālsomas. Kā vienā, tā otrā gadījumā vajadzīgos līdzekļus ņem no kārtīgā budžeta ienākumiem.

19. Latvijas valsts parāds.

Pirmos aizdevumus Latvijas valdība saņēma tūlīt pēc valsts proklamēšanas 1918. gada novembrī un decembrī, no latviešu kredītiestādēm un dažām privātpersonām. Tādu aizdevumu uz 1919. gada 1. janvāri bija: 100.275 cara rubļ., 161.800 ostrubl. un 139.000 domes rubļ.

1918. gada 6. decembrī Tautas padome pieņēma likumu par 5% Latvijas neatkarības īsa termiņa aizņēmumu uz 15 gadiem. Aizņēmuma sumu nolika 10.000.000 cara rubļ. Aizņēmuma realizēšana gāja ļoti gausi. Uz finansu ministra ierosinājumu ministru kabinets nolēma turpināt šī aizņēmuma realizēšanu piespiedu kārtā, sadalot to starp tirgotājiem, rūpniekiem un vēlāk — lauksaimniekiem. Lai gan lielnieku iebrukums kavēja šī projekta izvešanu dzīvē, tomēr aizņēmumu realizēja, gan piespiedu ceļā, galvenā kārtā Ziemeļlatvijā, gan ar brīvprātīgu parakstīšanos. Parakstīšanos uz šo aizņēmumu slēdza 1920. gada sākumā. Sakarā ar Latvijas rubļa izlaišanu un 1920. 18. marta likuma izdošanu šo aizņēmumu pārvērtā Latvijas rubļos, aprēķinot divus cara rubļus par vienu Latvijas rubli. Izņemot dažus nenoskaidrotus gadījumus, visas šī aizņēmuma obligācijas izdalītas maksātājiem.

Pagaidu valdībai atrodoties Liepājā, tā bija spiesta izdarīt pirmo aizņēmumu ārzemēs, un slēdza 1919. gada 28. februārī līgumu ar Lietavas valdību un Lietavas tirdzniecības-rūpniecības banku par aizņēmumu 5.000.000 vācu markām minētā bankā, kas bija saņemāmi 1919. gada 1. un 20. martā, katreiz pa 1,5 milj. marku, un 1. un 15. aprīlī, katreiz pa 1 milj. marku, bet nomaksājami gađa laikā ar 6%. No šīs sumas valdība saņēma tikai 3 milj. marku.

Liepājā valdība atļāva Liepājas pilsētas valdei izlaist savu naudu, pie kam 300.000 rbl. no šīs naudas bija jānodod valdībai kā aizdevums. Šo sumu valdība saņēma. 1919. gada 22. martā pagaidu valdība nolēma izlaist arī savu naudu — valstskases zīmes, tomēr parāds Liepājas pilsētas valdei palika neatmaksāts.

Valdībai atgriežoties Rīgā, finansu ministrija ierosināja jaūtājumu par jauna iekšējā aizņēmuma obligāciju izlaišanu. Ministru kabinets tam piekrita un Tautas padome 1920. gada 22. martā pieņēma likumu par 4% premiju aizņēmumu, noteicot sumu 50.000.000 rbl. Sakarā ar pastāvīgo Latvijas rubļa krišanu un neuzticību kredītooperācijām no šī aizņēmuma realizēts obligāciju tikai par 12,5 milj. rbl.

Jau 1919. gada pavasarī, kad valdība atradās Liepājā, valdības priekšstāvji Parīzē izdeva Ziemeļamērikas valdībai parāda zīmi par 5.000.000 dolariem, pret kuŗu bija jāsaņem no Ziemeļamērikas likvidācijas komisijas Francijā dažādas kara krājumu atlikuma preces. Daļu no precēm valdība saņēma, un mūsu parāds Ziemeļamērikas valstskasei uz šo parāda zīmi skaitās 2.521.869,30 dol. Bez tam valdība saņēmusē no Amērikas palīdzības misijas lielāku vairumu pārtikas, pret kuŗu izdotas parāda zīmes, kopā par 2.610.417,82 dol. Tā tad kopsumā mūsu parāds Amērikai sastāda sumu 5.132.287,12 dolaru.

1921. gada 30. aprīlī valdība slēdza līgumu ar Norvēģiju par 100.000 mucu Norvēģijas silķu piegādāšanu Latvijai uz kredīta. Šīs silķes aprēķināja par 6 milj. Norv. kronu un valdība izdeva Norvēģijas valdībai par attiecīgu sumu vekselus.

Pēc tam tā paša gada 22. novembrī slēgts līgums ar Norvēģijas valdību par apm. 1960 mucu valzivju eļļas piegādāšanu Latvijai. Šo eļļu valdība saņēma un izdeva Norvēģijai parāda zīmi par 738.127,50 Norv. kr.

Arī Anglijai 1922. gada janvārī izdota parāda zīme par 20.169/1/10 kā samaksa par tonažu, ko Anglija piešķirusi Latvijai Francijā iepirkto preču pārvešanai uz Latviju.

Šiem parādiem vēl pievienojās atlikums no sumām, kas pienācās maksāt Francijas valdībai par kara materiāliem. Nenomaksātā suma uz 1922. gada 1. septemri sastādīja 2.9991.516,61 franku.

Parādu deldēšana un procentu nomaksa. Pirmās parādu nomaksas finansu ministrija sāka izdarīt jau 1919. gadā, dzēšot parādu Rīgas biržas bankai par 125.000 ostrbl. un Rīgas pilsētas diskonta bankai par 125.000 ostrbl. ar procentiem. Pārējie iekšzemes banku privātpersonu sīkie aizdevumi pārvērsti 5% aizņēmumu obligācijās. Samaksāts arī parāds Lietavas tirdzniecības un rūpniecības bankai 3.000.000 markas un % 259.000. Bez tam 1922. g. 1. oktobrī samaksāts Francijas valdībai 250.000 franku. Pilnīgi samaksāti procenti Norvēģijas valdībai termiņos kopsumā 717.414,43 Norv. kr. un Anglijas valdībai 605/1/5. Bez tam 1921. gadā maksāti proc. arī Amērikas valstskasei 126.266,19.

Par iekšzemes parādiem % un prēmijas visu laiku maksāti kārtīgi, izpērkot obligāciju notecējušos kuponus un izsniedzot prēmiju aizņēmumu vinnestus.

XL. Pašvaldību finanses.

1. Pašvaldību veidi un uzdevumi.

Bez valsts ir arī citas publiski-tiesiskas apvienības, kuŗām vajadzīgi līdzekļi dažādu funkciju izpildīšanai. Šīs publiski-tiesiskās apvienības var iedalīt divās grupās: 1) augstākās, nekā valsts, t. i. apvienotas valstis, kā: Vācija, Z. A. S. Valstis, Šveice un citas; un 2) zemākās par valsti, t. i. pilsētas, provinces, apriņķi, miesti, draudzes, pagasti u. t. t. Visām šīm publiski-tiesiskām apvienībām ir savi uzdevumi, kuŗu veikšanai tās arī ved patstāvīgas finansu saimniecības, t. i. rūpējas par ienākumu iegūšanu un vietējo, jeb atkal vispārīgo vajadzību apmierināšanu.

Piedzīvojumi rāda, ka neviena valsts nevar eksistēt un izpildīt savus uzdevumus bez zemākām publiski-tiesiskām apvienībām, jeb, kā tās medz saukt, vietējām pašvaldībām. Pēdējās atbalsta un papildina valsts varas funkcijas it īpašās lietās, kuŗas prasa vietējo apstākļu tuvāku pazīšanu un pārziņāšanu, kā arī veic daudzus tādus vietējos uzdevumus, kuŗu izpildīšana no vienīga centra būtu neiespējama, jeb atkal nedotu labvēlīgus rezultātus. Sakarā ar to, vietējām pašvaldībām no augstākās valsts varas dotas tiesības viņu vispārīgo un vietējo uzdevumu izpildīšanai vest patstāvīgu finansiēlu saimniecību, t. i. iekasēt speciālus nodokļus un saņemt piemaksas pie valsts nodokļiem.

2. Valsts uzraudzības tiesības.

Attiecības starp valsts finansēm un pašvaldību finansēm nosaka vispārīgās attiecības starp valsti un pašvaldībām, kuŗas dažādās valstīs var būt dažādas. Tomēr starp viņu finansēm pastāv principiāla starpība, kuŗa izriet no šo divu publiski-tiesisko apvienību būtības. Ja varam konstatēt pilnīgu patstāvību valsts un savienoto valšņu finansiēlā darbībā, tad, no otras puses, tādas patstāvības trūkst pašvaldībām, jo pēdējās, kā jau minējam, ir tikai, tā sakot, valsts organismam kalpojošas iestādes. Lai gan tām pieder arī piespiedu vara attiecībā pret saviem locekļiem, tad tomēr šī vara neizriet no viņu tiesībām, bet vienīgi pateicoties valsts varas sankcijai. Ar citiem vārdiem, pašvaldību tiesības ir subordinētas tiesības. Bet piešķirot pašvaldībām tādas tiesības, valsts patur sevīm arī uzraudzības tiesības pār minētām subordinētām publiski-tiesiskām apvienībām. Uzraudzības tiesības izriet arī no vispārīgām attiecībām starp valsts varu un pašvaldībām, jo pēdējās, kā jau minēts, izpilda arī da

žas valsts varas funkcijas. Tāpēc itin loģiski, ka valsts patur sevī uzraudzības tiesības par pašvaldībām, t. i. tiesības kontrolēt pēdējo darbību, lai tā nekaitētu vispārīgām interesēm. Nevajag piemirst, ka pašvaldības sastāv no tiem pašiem pilsoņiem, kuri ietilpst valsts sastāvā, kāpēc pašvaldību neracionāla finansu saimniecība var kaitēt arī valsts finansēm. Tāpēc arī valsts paturējusi sevī uzraudzības tiesības pār pašvaldību finansēm, t. i.

1) lai valsts finansēs nerastos traucējumi no pašvaldību finansu saimniecībām, kas varētu notikt, piemēram, ja pašvaldībām būtu neaprobežotas tiesības nodokļu ievēšanai un uzlikšanai; un

2) lai pašvaldības neizvestu tādas finansiēlas operācijas, kuras varētu nelabvēlīgi atsaukties uz vispārīgām interesēm, piemēram, lai tās neatsavinātu plašos apmēros savus īpašumus, pārāk plaši neizmantotu kredītu u. t. t.

3. Pašvaldību organizācijas tipi.

Attiecībā uz pašvaldību un viņu apvienību organizāciju konstatējamas dažādas variācijas dažādās valstīs, starp kurām izcilus vietu ieņem trīs tipi: 1) Anglijas — vēsturiski attīstīties, 2) Francijas — likumdošanas ceļā radītais un 3) Vācijas — kā jaunlaiku tendenču reprezentējošais.

4. Anglijas pašvaldības.

Anglijas administratīvā iekārta un pašvaldību organizācijā atzīmējamās dažas īpatnības, kuras to šķir no kontinentālo valstu pārvaldes sistēmas. Vispirms, Anglijā nav vietējo valdības iestāžu, bet to funkcijas izpilda vietējās pašvaldības. Sakarā ar to, ja runājam par Anglijas vietējām pašvaldībām, tad vienmēr jāņem vērā, ka zem pēdējām saprotamas nevien pašvaldību iestādes vārda šaurākā nozīmē, bet arī iestādes, kuras koncentrēta visa vietējā pārvalde. Otrkārt, pašvaldību finanses Anglijā stāv ciešā sakarā ar vietējām praktiskām vajadzībām, kāpēc arī nav sastopama vienādība un vienlīdzība pašvaldību finansēs. Pēdējais apstāklis arī novedis pie tā, ka Anglijā bieži vien tiek organizētas speciālas apvienības, ja vien izkristalizējusies kāda jauna praktiska vajadzība, kuras apmierināšanai tad arī ieved speciālu nodokli. Ar citiem vārdiem, par Anglijas pašvaldību finansu specifisku īpatnību uzlūkojami arī ievadamie speciālie jeb mērķa nodokļi.

Starp pašvaldības iestādēm Anglijā pirmā vietā provincē stāv draudze (parish). Draudze ir vecākā saimnieciskā apvienība Anglijā, kuras mērķos pašā sākumā ietilpa nabagu apgādāšana un šis vajadzības apmierināšanai tā arī ņēma tā sauc. nabagu nodokli, kurš Anglijas vēsturē spēlējis diezgan ievērojamu lomu. 1894. gadā tika izdots likums, kurš noteica draudžu kompetenci un tiesības. Saskaņā ar šo likumu, draudžu uzdevumos tagad ietilpst nevien nabagu apgādāšana, bet arī apm.

22 citu vajadzību apmierināšana, un proti: paku potēšana, bibliotēku, peldētavu, veļas mazgatāvu, apbēdišanas biroju, vietējo konsteblju u. c. uzturēšana, pastaigāšanās un spēļu vietu ierīkošana u. t. t. Zem draudzes nosaukuma tagad saprot katru vietu, kur var ievest patstāvīgu nabagu nodokli, jeb kur pastāv vai var tikt nodibināts nabagu apgādāšanas uzrauga postenis. Iedzīvotāju skaitis vienā draudzē var sniegties no 100 līdz 100.000 personu.

Nākošais Anglijas pašvaldību veids ir pilsētas, kuŗu tiesības un uzdevumi ir visai dažādi. Dažādi ir arī pilsētu nodokļi un pēdējā laikā tie sakūst ar nabagu nodokli, kā par piem., nodokli par labu pilsētas apsardzībai, bibliotēku, muzeju, mākslas skolu, peldētavu, pulksteņu, vājprātīgo patversmju etc. uzturēšanai.

1898. gada likums visu Angliju iedalīja 62 grāfistēs, kuŗu priekšgalā stāv grāfistu padomes (county council). Tās izpilda nevien valstiskus uzdevumus, piem., vada vēlēšanas, bet arī veselu skaitu saimniecisku un labdarības iestāžu funkciju, kā: uztur ārstus, vājprātīgo iestādes un lipīgu slīmnieku hospitāļus, izlabošanas iestādes, aroda un amatniecības skolas, būvē un uztur ielas un tiltus, uztur sanitārpoliciju u. t. t. Visu šo uzdevumu veikšanai grāfistēm ir tiesības ņemt speciālus nodokļus. Zināmā mērā tās atgādina mūsu apriņķu pārvaldes.

1894. gadā organizētas distriktu pārvaldes, kuŗu priekšgalā stāv distriktu padomes. Viņu uzdevumos ietilpst galvenā kārtā tautas veselības kopšana un arī kanalizācijas, apgaismošanas un ūdensvadu ierīkošana. Bez tam tie izpilda daudzus citus sociālpolitiskus uzdevumus, kā par piem., rūpējas par satiksmi, tirgiem, apbēdišanu, ugunsdzēšanu u. t. t. Visu šo uzdevumu veikšanai distriktu padomēm ir tiesības ņemt speciālus nodokļus un nodevas, ekspluatēt attiecīgus uzņēmumus, kā arī vajadzības gadījumā izmantot kredītus. Viņu darbība padota valsts iestāžu resp. parlamenta kontrolei un pārraudzībai.

Blakus augšām minētām pašvaldībām pastāv arī daudzas speciālas apvienības speciālu mērķu sasniegšanai, piem. kapsētu, ostu, apgaismošanas iestāžu u. t. t. ierīkošanai. Sevišķu ievēribu pelna nabagu apgādāšanas iecirkņu apvienība, kuŗa nodibinājās uz 1834. g. likuma pamata un pārņēmusi savā pārziņā visu nespējnieku apgādāšanas lietu.

Ar 1902. gada likumu pirmnācība Anglijā nodota vietējo pašvaldību resp. pilsētu un grāfistu pārziņā.

Nevienai pašvaldības iestādei Anglijā nav tiesības uzlikt un iekasēt nodokļus citiem mērķiem, kā tikai to vajadzību apmierināšanai, kuŗas ietilpst attiecīgas iestādes kompetencē.

Ar 1888. gada likumu grāfistēm uzlikts par pienākumu nodibināt speciālas komitejas (financial comitee) grāfistu finanšu pārbaudīšanai un nokārtošanai. Katra finanšu perioda sākumā tās sastāda savus budžetus un iesniedz tos valdības centrālām iestādēm. Kas zīmējas uz nodokļiem un kredīta izmantošanu, tad viņu apmērus nosaka likumdošanas kārtībā.

5. Francijas pašvaldības.

Pretēji Anglijas dažādām un daudzpusīgām patstāvīgām pašvaldību iestādēm Francijas pašvaldību iestāžu darbība diezgan aprobežota un tiek regulēta no valsts iestādēm. Francija pazīst tikai divus pašvaldību tipus: draudzi un departamentu.

Draudzes izcelšanās meklējama jau pirms lielās franču revolūcijas, bet pēdējā tās kompetenci ievērojamā mērā samazināja. Tikai jaunākos laikos, t. i. 1884. gadā draudzēm tika piešķirta lielāka patstāvība, kuŗa tomēr nav tik liela, kā Anglijā. Simbrīžam draudžu kompetencē ietilpst galvenā kārtā policejiskas funkcijas, kā arī tautas elementārizglītība un pa daļai arī vīdus skolas, satiksmes līdzekļi, tautas veselība un arī dažas baziņņu pārvaldes funkcijas. Kas zīmējas uz nespējnieku apgādāšanu, tad tā piekrīt speciālām iestādēm; draudžu un departamentu pārziņā vienīgi nodota ar 1893. gada likumu mazturīgu slimnieku apgādāšana. Nedaudzo uzdevumu izpildīšanai draudzes saņem līdzekļus no savu īpašumu izmantošanas, piemaksas pie vispārīgiem valsts nodokļiem un no tā sauc. octroi, par kuŗiem mums bija runa jau agrāk. Octroi draudzes un arī pilsētas iekasē 1) tieši, ierīkojot savas zastavas un caur saviem inkasatoriem, 2) atdodot viņu ievākšanu pret zināmu atlīdzību privātam personām, 3) pārdodot iekasēšanas tiesības un 4) iekasējot to caur valsts iestādēm reizē ar netiešiem nodokļiem. Šim nodoklim draudžu un pilsētu budžetos ir liela nozīme, jo, piem., 1907. gadā tas draudzēm deva apm. 31% un pilsētām 40—45% no visiem ienākumiem.

Kas zīmējas uz **departamentu** pašvaldībām, tad tās nav vēsturiska procesa rezultāts, bet pilnīgi radītas franču revolūcijas laikā. Tagad tās zināmā mērā papildina draudžu pašvaldību funkcijas un bez tam rūpējās arī par nespējnieku un bāreņu apgādāšanu, vājprātīgu iestāžu un cietumu uzturēšanu, lauksaimniecības un rūpniecības attīstību u. t. t. Patstāvīgu budžetu tām nav, bet viņu ienākumi un izdevumi ietilpst vispārīgā valsts budžetā zem «speciālu fondu budžeta» nosaukuma. Apmēram $\frac{2}{3}$ daļas no departamenta budžetiem iztaisa piemaksa pie vispārīgiem valsts nodokļiem. Viņu ienākumu budžetu raksturo sekoši dati par 1904. gadu:

Piemaksas pie valsts nodokļiem	58,2%
Valsts un draudžu pabalsti	25,7%
Aizņēmumi	15,1%
Dažādi ienākumi	1,0%
Kopā	100,0%

Izdevumi tanī pašā gadā sastādījās no:

izdevumi ceļu uzturēšanai	154,5 milj. fr.
sociālā apgāde	86,7 „ „
%% par aizņēmumiem un garantētas piemaksas vietējiem dzelzceļiem un tramvajam	55,2 „ „

6. Vācijas pašvaldības

Vācijas pašvaldības ieņem vidus stāvokli starp Anglijas un Francijas pašvaldībām. Lielākā nozīme pieder draudzēm, kā arī speciālām pašvaldību apvienībām, pie kam lielāka nozīme ir lauku draudzēm. Pēdējo darbība aptver: vietējās policijas uzturēšanu patstāvīgi vai kopā ar valsti, elementāro un dažās valstīs arī vidējo skolu uzturēšanu, šoseju un lauku ceļu uzturēšanu, sociālo apgādi un jaunākos laikos arī dzīvokļu jautājumu un bezdarbnieku pabalstīšanu.

Augstāka tipa pašvaldības, piem., pilsētu pašvaldības dažās vietās jaunākos laikos arvien vairāk un vairāk saplūst kopā ar valsts pārvaldes aparātu. Tādas pašvaldības ir: Prūsijā — provinces un apriņķi, Bavarijā — apriņķi un distriktu draudzes, Saksijā — apgabalu apvienības, Virtembergā — arodu apvienības, Badenē — apriņķi u. t. t.

Kas zīmējas uz Vācijas pašvaldību ienākumiem, tad šī ziņā ir visai raksturīga Prūsijas pašvaldību finansu vēsture. Līdz 1893, gadam Prūsijas pašvaldību ienākumi sastādījās galvenā kārtā no valsts dotācijām — līdz 63,52%, bet 1893. g. 14. jūlija šādu stāvokli radikāli grozīja. Pēdējais pirmā vietā nostādīja ienākumus no pašvaldību uzņēmumiem, otrkārt, sadalīja ienākumu avotu starp valsti un pašvaldībām, atstājot pēdējām reālos nodokļus un piešķirot valstij personālos nodokļus, kā: ienākumu un vispārīgo mantas nodokli; un treškārt, piešķīra pašvaldībām zināmu finansēlo autonomiju, t. i. tiesības reformēt aplikšanas veidus, ja tie izrādījušies par novecojušiem.

7. Patstāvīgi nodokļi un piemaksas pie valsts nodokļiem.

Jaunākos laikos pašvaldības ienākumus iegūst no vairākiem avotiem, starp kuriem redzamu vietu ieņem arī pašvaldību patstāvīgi nodokļi un piemaksas pie valsts nodokļiem.

Kas zīmējas uz patstāvīgiem nodokļiem pašvaldību finansēs, tad tie pēc sava rakstura, nosaukuma un citām pazīmēm ne ar ko neatšķiras no valsts nodokļiem. Starpība konstatējama tikai attiecībā uz aplikšanas tiesībām un nodokļa mērogu.

Attiecībā uz aplikšanas tiesībām mēs jau pieminējām, ka tās nav autonomas, bet subordinētas, tas ir — noteiktas no valsts likumdošanas varas. No minētā apstākļa arī izriet šo tiesību aprobežošana pēc būtības un pēc izplatības. Ar citiem vārdiem, aprobežotas tās pēc būtības ir tāpēc, lai tās nevarētu nonākt kontrastā ar valsts finansēm, bet pēc izplatības — atkarīgi no teritorijas, uz kādu izplatas pašvaldību kompetence, t. i. pašvaldībām tiesības aplikt tikai tās personas, kuŗas dzīvo uz viņu teritorijas.

Kas zīmējas uz piemaksām pie valsts nodokļiem, tad, kā jau to redzējam no atsevišķu nodokļu aplikšanas, tās visur nosaka attiecīga nodokļa likums noteiktos procentuālos apmēros no valsts nodokļa. Piemaksu sistēmai ir savi aizstāvji un arī pretinieki. Tās aizstāvji uzsver, ka šī sistēma samazinot nodokļu iekasēšanas izdevumus un ieinteresējot pašas pašvaldības, lai nodokļus arī kārtīgi nomaksātu. Turpretim pretinieki to noliedz aiz sekošiem motīviem: pastāvot piemaksu sistēmai pašvaldībām neesot iespējams izmantot visus ienākumu avotus un realizēt nodevu principu pašvaldību finansēs, valsts nodokļu defekti atsaucoties arī uz pašvaldību finansēm u. t. t. Nav noliedzams, zināma daļa taisnības ir kā vieniem, tā arī otriem, bet tikai jāatzīmē, ka attiecībā uz piemaksām ievērojama zināma mērenība: ja tās ir pārāk augstas un ieņem pašvaldību budžetos dominējošo vietu, tad pašvaldību uzdevumu veikšanas labā ir vēlams tās pā daļai likvidēt un pāriet uz speciāliem pašvaldību nodokļiem un nodevām, sevišķi tad, ja pašvaldības ved plašu saimniecību.

8. Ienākumi no nekustamas mantas un uzņēmumiem.

Jaunākos laikos, kā jau tas vairākas reizes uzsvērts, pašvaldības izrāda tieksmes pārņemt savā pārziņā un eksploatācijas uzņēmumus, kuri apkalpo plašāku iedzīvotāju masu vajadzības. Sakarā ar to, ieņēmumi no tādiem uzņēmumiem, kā arī ieņēmumi no pašvaldībām piederošas nekustamas mantas, kā: zemes gabalu, ēku un mežu izmantošanas viņu budžetos sāk spēlēt ievērojamu lomu. Saprotams, pa lielākai daļai tādai parādībai ir vieta pilsētu pašvaldību budžetos, kurpretim lauku pašvaldību ienākumos tamlīdzīgiem ieņēmumiem maza nozīme. Pie pašvaldību uzņēmumiem pieder: gāzes fabrikas, elektriskas stacijas, ūdensvadi, ielu dzelzsceļi, lopu kautuves un arī kreditiestādes.

9. Nodevas.

Nodevu jēdziens un būtība pašvaldību finansēs ne ar ko neatšķiras no nodevām valsts finansēs. Pašvaldību nodevas pamatojas arī uz apstākli, ka dažas iestādes un publiski iestādījumi apkalpo noteiktu grupu vajadzības, kas dod arī pamatu ņemt par sniegtiem pakalpojumiem attiecīgu atlīdzību. Izejot no šāda stāvokļa, pašvaldības ņem nodevas sakarā ar viņu policejiskām funkcijām, tautas izglītību un citām iekšējās pārvaldes nozarēm. Tādā kārtā tās ņem sekošas nodevas: par pierakstīšanu un izrakstīšanu, par dažādu apliecību un izziņu izsniegšanu, par ierakstiem dzimtssarakstu nodaļās, par atļauju un koncesiju izsniegšanu, par publisku mēru un svaru lietošanu, tirgus nodevas, par lopu kaušanu un gaļas apskatīšanu, kapu un apbēdišanas nodevas, skolas naudu, dažreiz arī ceļu

un tiltu nodevas, par netīrumu aizvešanu, par ielu aplaistīšanu un aptīrīšanu u. t. t.

10. Anglijas, Francijas un Vācijas pašvaldību finanses.

Anglijas pašvaldību finanses samērā ir patstāvīgas un bazējas uz zemes, ēku, ogļu raktuvju un citu objektu aplikšanu, pie kam saņemamos ienākumus aprēķina sevišķā kārtā, atvelkot dažādus izdevumus. Dažādu izdevumu segšanai tās var aplikēt arī citus objektus, jeb atkal augšā minētos objektus ar speciālām kvotēm. Galvenais iekasējamais nodoklis no visiem minētiem objektiem — nabagu nodoklis, kuŗa konstrukcijai piemēroti arī visi citi pašvaldību nodokļi. No šiem nodokļiem grāfistes saņem $\frac{1}{15}$ daļu un tik pat daudz ceļu pārvaldes distriktos, veselības kopšanas distrikti lielākās pilsētās un inkorporētu pilsētu pārvaldes, bet $\frac{1}{5}$ daļu pilsētu padomes kā tautas veselības aizsargāšanas iestādes un apm. $\frac{1}{10}$ daļu citas tamlīdzīgas iestādes. Vienīgi ne ar ko nedaloties saņem pilsētas patēriņa nodokļus. Tāpēc izliekas, it kā Anglijas komunālnodokļi sastādītos gandrīz vienīgi no imobiļu aplikšanas. Tomēr pēdējo nevar uzlūkot par nodokli, kuŗu maksā imobiļu īpašnieki, jo tas pa lielākai daļai krīt uz zemes gabalu nomniekiem, kāds apstāklis piedod tam netieša nodokļa nokrāsu. Visā visumā Anglijas pašvaldību finanses ir diezgan vienusīgas un tāpēc, lai mazinātu nodokļu nastu, daži ieteic nodot pašvaldībām dažus valsts nodokļus, jeb kādu daļu no tiem piemaksu veidā.

1909./10. gadā Anglijas pašvaldību ienākumi no dažādiem tiešiem nodokļiem līdzinājās 73,2 milj. mārc. st. un dažādiem netiešiem nodokļiem, kā: muitām, akcīzēm, mantojumu nodokļa u. c. — 25,2 milj. mārc. st., kopā — 98,4 milj. mārc. st. Izdevumi tanī pašā laikā iztaisīja 193,6 milj. m. st., sadaloties šādi:

polīcijai, sociālai higiēnai un skolām	106,8	milj. m. st.
nespējnieku apgādei	20,3	„ „ „
ostām	31,8	„ „ „
grāfistu iestādēm: polīcijai, vājprātīgo iestādēm, satiksmes ceļiem etc.	23,2	„ „ „
distriktu padomju izdevumi	6,3	„ „ „
dažādām mācības iestādēm Skotijā	4,0	„ „ „
dažādi izdevumi	1,2	„ „ „

Francijā pašvaldību ienākumi sastādās galvenā kārtā no piemaksām pie vispārīgiem valsts nodokļiem un lielākās pilsētās arī no sen pastāvošiem octroi. Piemaksas dod galvenā kārtā sekoši 4 tiešie nodokļi: zemes, durvju un logu nodoklis, personīgais nodoklis, mantas nodoklis un tīdrzniecības-rūpniecības nodoklis, pie kam tās figurē kā «piemaksu santimi». Pašvaldību kārtīgu izdevumu segšanai šādus piemaksu santīmus ņem no zemes, personīgā un mantas nodokļiem. Bez kārtīgām piemaksām ņem arī ārkārtīgas piemaksas un dažreiz arī spe-

ciālas piemaksas, galvenā kārtā satiksmes ceļu uzturēšanai. Pašvaldības saņem arī zināmu daļu no šādiem valsts nodokļiem: medību, vāģu, zirgu, velosipēdu un suņu nodokļiem. Octroi ņem no dzērieniem, pārtikas vielām, būvmateriāliem, kurināmā, lopu barības u. c. priekšmetiem. Šos nodokļus pašvaldības ņem pilnīgi neatkarīgi no valsts un vienīgi lielākās pilsētās. 1897. gadā parlaments octroi nodokļus uz tā sauc. higieniskiem dzērieniem, kā: vīnu, augļu vīnu, alu, minerālūdeņiem u. c. pa daļai atcēla un pa daļai pazemināja, kompensējot pašvaldības ar lielākām piemaksām pie valsts tiešiem nodokļiem. Bez tam pašvaldībām atļauts ņemt nodokļus no dzērienu pārdotavām un sevišķas nodevas no zirgiem, ēzeļiem, vāģiem, automobiļiem, biljardiem, klubiem, kā arī pilsētu robežās atrodšamies īpašumiem un citiem objektiem. Tomēr lielākos ienākumus lielākām pilsētām dod octroi — līdz 30% no visa viņu ieņēmumu budžeta.

Departamentu ieņēmumi rekrutējas no piemaksu santīmiem pie jau augšā minētiem nodokļiem dažādos apmēros.

1912. gadā pašvaldību ienākumi sastādījās no šādām sumām:

ēku nodoklis	111 milj. fr.
gruntsgabalu nodoklis	159 „ „
person. un mantas nodoklis	111 „ „
durvju un logu nodoklis	57 „ „
patentu nodoklis	122 „ „
Kopā	560 milj. fr.

No octroi 1911. gadā ieņemti 294 milj fr., no kuriem 179 milj. fr. Parizē vien.

Par pašvaldību izdevumiem zināmu pārskatu dod attiecīgi dati priekš Parizes 1912. gadā, kad izdots:

parādu nomaksām un %%	144,6 milj. fr.
satiksmes ceļiem	31,5 „ „
parkiem un dārziem	15,6 „ „
labdarīgiem mērķiem	50,6 „ „
tautskolām	35,6 „ „
polīcijas uzturēšanai	45,3 „ „

Vācijas pašvaldības vajadzīgos līdzekļus iegūst gan no piemaksām pie valsts nodokļiem, gan arī no patstāvīgiem nodokļiem, pie kam piemaksas tiek ņemtas kā no tiešiem, tā arī netiešiem nodokļiem. Tomēr šinī ziņā pastāv ļoti lielas dažādības pa atsevišķām Vācijas valstīm.

Prūsijas pašvaldību ienākumi līdz pēdējam laikam rekrutējas no zemes, ēku un tirdzniecības-rūpniecības nodokļiem. Samērā niecīgu ienākumu (6,5%) dod arī vērtību pieaugumu nodoklis, bet vēl mazāk (3,5%) patēriņa nodokļi.

11. Dotācijas un subvencijas.

Bez augšā minētiem avotiem augstākās pašvaldības saņem līdzekļus savu izdevumu segšanai arī no valsts dotāciju un subvenciju veidā, bet zemākās pašvaldības — no augstākām.

Subvencijas ir tādas valsts un augstāko komūnālorganu piemaksas zemākām pašvaldībām, kuŗas izriet no viņu savstarpīgām attiecībām vai kuŗas domātas speciālu vajadzību apmierināšanai. Tā tad, subvencijas pamatojas uz noteiktu mērķi un to apmērus nosaka patiesās vajadzības. Tādas var būt: skolu ierīkošana, satiksmes ceļu izbūve, nespējnieku pabalstīšana u. t. t.

Dotācijas ir vispārīga rakstura pabalsti resp. bez noteikta mērķa. Tās var būt formālas, kad valsts nodod pašvaldību lietošanā kādu objektu, piem., ēkas, un materiālas, kad valsts izsniedz pašvaldībām vienreizēji, periodiski, jeb katru gadu noteiktas naudas sumas, jeb atkal nodod tām kādu nodokli vai nodevu pilnīgi, vai tikai zināmu daļu no tā, nosakot tās kvoti.

12. Speciālā aplikšana un tās veidi.

Sakarā ar pilsētu attīstību jaunākos laikos un šai attīstībai blakus esošām parādībām saimnieciskā dzīvē, pašvaldībām radusies iespēja savu vajadzību apmierināšanai atrast jaunus ienākumu avotus. Šāds jauno laiku radīts ienākumu avots ir — nekustamu īpašumu vērtības pieaugšana lielpilsētās. Mēs jau atzīmējām, ka šo avotu tagad izmanto visās valstīs gan pate valsts, gan arī pašvaldības, kā arī raksturojām tos apstākļus, pateicoties kuŗiem tas iespējams. Ievērojot to, tuvāki pie šī jautājuma neuzkavēsimies.

Otrs speciāls aplikšanas veids pašvaldību finansu saimniecībā ir naturālās klaūšas, galvenā kārtā uz laukiem. Šis aplikšanas veids ir bez šaubām vēsturiska atlieka no feodālisma laikiem un daudzās modernās valstīs tam nav vairs vietas. Tomēr dažās, un tanī skaitā arī Latvijā, naturālās klaūšas vēl pastāv. Sastāv tas pa lielākaj daļai no pienākuma labot cauri attiecīgas pašvaldības teritorijai esošus ceļus (ceļu klaūšas) un piegādāt zināmu amatpersonu pārvadāšanai pajūgus. Gulstas tas bez izņēmuma uz lauku saimniecībām.

13. Pašvaldību kredīts.

Pašvaldībām, tāpat kā valstij, dažreiz nākas apmierināt vajadzības, priekš kuŗām iegūt līdzekļus no kārtīgiem ienākumiem nav iespējams, piemēram, elektrisku staciju, ielu dzelzceļu, kanalizācijas tīkla izbūvēm u. t. t. Tādos gadījumos tās līdzīgi valstij izmanto kredītu. Tomēr attiecīgas operācijas izvešanā konstatējamas starpības starp valsti un pašvaldībām, un proti:

Pirmkārt, priekš kredīta izmantošanas pašvaldībām vajadzīga valsts piekrišana. Šī prasība izriet no vispārīgām attiecībām starp valsti un pašvaldībām, par kurām jau runājām šīs nodaļas sākumā.

Otrkārt, zināma izšķirība konstatējama arī kredīta izmantošanas resp. realizējamo aizņēmumu veidos. Valsts parasti savus īstermiņa parādus konsolidācijas ceļā pārvērš par parādiem ar nenoteiktu dzēšanas termiņu, kurpretim komūnāliestāžu parādu dzēšanas termiņš reti kad pārsniedz 30 gadus, izņemot gadījumus, ja parāds ietaisīts lielāku uzņēmumu izbūvei.

Treškārt, aizņēmumu realizācijai pašvaldībām nākas iet citus ceļus, nekā valstīm. Šo apstākli nosaka pašvaldību, kā zemāku, subordinētu institūtu raksturs, kāpēc arī tās nevar rīkoties tik plašos apmēros, kā valstis. Pašvaldību vērtspapīru galvenie pircēji ir dažādas pabalstu kases, krājkašes, valsts depozitkašes, publiski-tiesiskas un privātas apdrošināšanas biedrības, dzīvības un ugunsapdrošināšanas sabiedrības, hipotēku un kredītbankas u. t. t. Ar vienu vārdu, pašvaldību kreditori rekrutējas no iestādēm, kurās stāv zināmās attiecībās ar pašvaldībām.

Dažās valstīs valsts finanses izrāda zināmu pretimnākšanu pašvaldībām sevišķi gadījumos, ja valsts pate ieinteresēta zināmu mērķu realizēšanā.

Ievērojot to, ka pašvaldībām nākas realizēt savus aizņēmumus uz dažādiem nosacījumiem, kas ienes zināmus sarežģījumus viņu finansēs. Vācijā pēdējos gados iekustināts jautājums par komūnālā kredīta ģenerālizēšanu. Ar citiem vārdiem, Vācijas komūnāliestādes grib panākt vienādību aizņēmumu nosacījumos un sakarā ar to arī emitēt vienādas parādzīmes un obligācijas. Pagaidām tāds projekts nav vēl realizēts, bet tas nebūt nenozīmē, ka to tuvākā nākotnē nevarētu izvest.

XLI. Latvijas pašvaldību finanses.

1. Lauku pašvaldību finanses.

Latvijā pirmo rikojumu par pašvaldību nodokļiem izdeva Pagaidu valdība 27. februārī 1919. gadā, kurā mēs nesastopam tiešus norādījumus attiecībā uz ņemamiem pašvaldību nodokļiem, bet gan vienīgi nosacījumu, ka pašvaldībām par ņemamiem nodokļiem jāpaziņo iekšlietu ministrijai. Sikāki noteikumi par Kurzemes un Vidzemes pašvaldību nodokļiem izdoti 1920. gada janvārī (publicēti «Lik. un vald. rikoj. krāj.» 7. burtn. un «Vald. Vēstn. 13. num. 1920. g.), kuri bija spēkā līdz 1921. g. janvārim. 19. janvārī 1921 g. ministru kabinets izdeva Pagaidu noteikumus par pašvaldību nodokļiem», kurus paredzēti visi vecie nodokļi, bet no jauna pašvaldībām atļauts ņemt automobiļu, motocikletu, velispedu un kredītiestāžu apgrozījumu nodokli.

2. Pagastu nodokļi.

Par pagastu pašvaldību nodokļiem tagad vēl spēkā Satversmes Sapulces 1922. g. 21. jūnijā pieņemtais «Likums par pagastu pašvaldībām» (Lik. un vald. rik. kr.) 1922. g. 13. burtiņā), kuŗa 65. pants par pagastu pašvaldību kārtējiem ienākumiem uzlūko: 1) nodokļus, 2) likumā noteiktas piemaksas un daļas pie atsevišķiem valsts nodokļiem, 3) ienākumus no pagastu pašvaldību kapitāliem, īpašumiem un dažādiem saimnieciskiem uzņēmumiem. 66. pants paredz šādus ārkārtējus ienākumus: aizņēmumus, valdības un citu pašvaldību pabalstus, dāvinājumus un citus neparedzētus ienākumus. Saskaņā ar šī likuma 67. pantu, pagastu pašvaldībām atļauts ņemt sekošus nodokļus: daļu no nekustamu īpašumu nodokļa, 2) procentuālo peļņas nodokli no sīkrūpniecības un kredītiestādēm; 3) izprieksa nodokli; 4) daļu no valsts progresīvā ienākumu nodokļa; 5) personīgo nodokli ne vairāk kā 7 dienu peļņas apmērā un 6) citus likuma kārtībā atvēlētus nodokļus. Kas zīmējas uz aprīņu pašvaldību finansēm, tad līdz šim attiecīgs likums nav vēl izdots.

Saskaņā ar 1926. g. 10. decembra likumu par zemes nodokļa 75. p., vietējām pašvaldībām ir tiesības ņemt ne vairāk par 1,3% no mantas ienesīguma vērtības, pie kam šis nodoklis iekasējams neatkarīgi no valsts nodokļa daļas. Šis nodoklis ņemams no visiem nekustamiem īpašumiem pagastā, izņemot valsts mežus, saskaņā ar valsts lauku nekustamu īpašumu nodokli, vai kā patstāvīgs nodoklis. Vai arī kā piemaksa pie valsts nekustamu īpašumu nodokļa. Pirmajos 5 gados jaun-saimniecības un izpostītās saimniecības atsvabinātas no nekustamu īpašumu nodokļa par labu pašvaldībām. Šī nodokļa lielumu nosaka — pagasta padome saziņā ar aprīņu padomi, bet nekādā ziņā tas nedrīkst pārsniegt 1,3% no mantas ienesīguma vērtības. Zemāks, saprotams, tas var būt. Vispār, zīmējoties uz šo nodokli jākonstatē, ka viņa evolūcija ir visai plaša un diezgan sarežģīta. Tā, par piem., pēc 1920. gada noteikumiem pagasta resp. lauku pašvaldības zemes nodokli ņēma pēc zemes platības, bet ne vairāk par 60 kap. no pūrvietas. Pats par sevi saprotams, tāds ņemšanas veids bija netaisns, kāpēc jau 1921. gada noteikumi paredz ņemšanu atkarīgi no zemes vērtības, izņemot 1921. gadu, kad izņēmumu veidā pielaida vēl zemes aplikšanu pēc pūrvietām. Saskaņā ar agrākiem noteikumiem, zeme bija sadalīta vairākās kategorijās, pie kam katras kategorijas pūrvietas vērtību nosacīja iekšlietu ministrs saziņā ar finansu un zemkopības ministri. Pašu novērtēšanu uz vietām izdarīja pagastu novērtēšanas komisijas. Novērtējumi, piem., par 1922./23. gadu bija šādi: dārzāji 800—1000 rubl., tīrumi — 500—700 rubl. par pūrvietu etc. Saprotams, pilnīgu zemes kadastrī šie noteikumi nevarēja atvietot. Saskaņā ar tiem pašiem noteikumiem, pagastu pašvaldībām bija tiesības aplikēt nekustamus īpašumus ar zemes nodokli ne augstāk par 1% no

novērtētās sumas, pie kam ienākumi no šī nodokļa nedrīkstēja pārsniegt 50% no visu pagastu izdevumu kopsumas. Atzīmējams, ka no mežiem ņēma 50 kap. no pūrvietas. 16. septembrī 1921. gadā parādījās rīkojums «par nodokli no lauku nekustamiem īpašumiem», kurš, starp citu, nosaka, ka pagastiem sākot ar 1922. gadu nav tiesības ņemt zemes nodokli tieši. Tomēr zemes kadastra trūkumu dēļ šo rīkojumu neizveda dzīvē, tā kā 13. janvārī 1922. gadā nācas agrāko ņemšanas veidu atstāt spēkā vēl uz 1 gadu. Tādā kārtā tika atcelts zemes novērtēšanas veids pēc 1921. gada rīkojuma un palika spēkā 1921. gada 16. septembra rīkojums, resp. ka novērtējumi izdarāmi ne no ministriem, bet pēc valsts vērtējumiem, bet kur tāda novērtēšana nav izdarīta, tur zemes nodoklis ņemams pēc pūrvietām. 21. jūnijā 1924. gadā grozīja likuma par pagastu pašvaldībām 75. pantu, nosakot, ka zemes nodoklis lauku pašvaldībām par labu ņemams kā patstāvīgs nodoklis, bet saskaņā ar 1921. g. 16. septembra rīkojumu. Bez tam šie grozījumi nosaka, ka pagastu pašvaldībām par labu ņemamā zemes nodokļa lielumu nosaka pagastu padomes un apstiprina apriņķu padomes, bet ne augstāk par 6% no nekustamu īpašumu vērtības, no kādas tiek ņemts zemes nodoklis valstij par labu, resp. par zemes kadastrī noteikto zemes vērtību. Tā tad, lauku nekustami īpašumi tiek aplikti ar 7% lielu zemes nodokli: 1% valstij un 6% pašvaldībām par labu. Dažādus rīkojumus par lauku nekustamu īpašumu nodokli par likumu pārvērtā tikai 10. decembrī 1926. gadā.

Tirdzniecības-rūpniecības nodokļa ņemšanai par labu lauku pašvaldībām 1920. gada noteikumi paredz šādu kārtību: Šis nodoklis ņemams 1) no tirdzniecības un 2) rūpniecības uzņēmumiem ne vairāk par 2% no viņu bruto ieņēmumiem un 3) no kredītiestādēm pēc viņu paju jeb pamatkapitālu lieluma. Ja šie uzņēmumi neved tirdznieciskas grāmatas, tad nodoklis iekasējams pēc dažādām ārējām pazīmēm. Attiecībā uz tirdzniecības-rūpniecības nodokļa likmi nav tiešu norādījumu.

1921. gada 2. janvāra noteikumi ņemšanas kārtību ievērojami grozīja. Saskaņā ar pēdējiem noteikumiem, tirgotājiem un rūpniekiem ir tiesības izrēķināt visu pagasta sabiedrībai maksājamo sumu un to sadalīt savā starpā, pie kam nodoklis maksājams sekošos apmēros:

privātiem uzņēmējiem līdz 2% no pārdoto preču kopsuas,	
kredītiestādēm	„ 1% „ paju kapitāla un
mežiem	„ 2% „ celmu naudas.

Tāda pat repartīcijas kārtība ieviesta priekš rūpniekiem, tā kā visā visumā tirdzniecības-rūpniecības nodokļa sadalīšana starp maksātājiem notiek taisnīgāki, nekā pēc iepriekšējiem noteikumiem.

Sākot ar 1922. gadu pastāvīgs tirdzniecības-rūpniecības nodoklis pašvaldībām par labu atcelts un noteiktas sekošas piemaksas pie valsts tirdzn.-rūpniecības nodokļa: 100% apmēros

no procentuālā peļņas nodokļa uzņēmumiem, kuriem nav jādod pārskats par savu darbību, un 50% apmēros no tiem, kuriem šāds pārskats ir jādod.

Kas zīmējas uz zvejniecības aplikšanu, tad atieieciībā uz to pastāv patstāvīgs nodoklis.

Vispār, lauku pašvaldības saņem no piemaksām pie valsts nodokļiem samērā niecīgu daļu, bet lauvas tiesu saņem apriņķu valdes. Piemaksas pilnos apmēros tās saņem vienīgi kā piemaksas pie 2 pēdējo kategoriju tirdzniecības zīmēm un 3 pēdējo kategoriju rūpniecības zīmēm.

No progresīvā ienākumu nodokļa pašvaldības iestādēm par labu tiek iekasēts no I. grupas, t. i. fiziskām personām 100% apmēros no valsts ienākumu nodokļa, ja vien šīs personas nemaksā nekustamu īpašumu nodokli. Tomēr arī šis nodoklis pagastu sabiedrībām dod maz, jo lauvas tiesu saņem apriņķu pašvaldības. Šis nodoklis uz laukiem rada tikai veltīgus serežģījumus, kāpēc paceļas balsis par lauksaimnieku atsvabināšanu no tā.

Lopu nodokli par labu lauku pašvaldībām ievēda 1920./21. gadā, bet 1922. gadā to atcēla.

Personu nodoklis jeb galvas nauda ievēsta 1920. gadā, bet ne tādā primitīvā veidā, kādā tas pastāvēja pirms pasaules kara. Pie šī nodokļa uzlikšanas tagad ņem vērā maksātāju vecumu, ģimenes stāvokli un darbaspējas. Ievēdot šo nodokli, noteica šādas likmes: priekš maksātājiem 21—40 gadu vecumā 12 rubļus gadā un priekš 40—50 gadu veciem — 9 rubļus gadā, bet tagad ne vairāk kā 7 dienu algas apmēros. Galvas naudu sāk ņemt no 18. gada un beidz ar 60. gadu. Šī nodokļa maksātāji iedalīti 3 kategorijās: I. — neprecējušies vīrieši, II. — precējušies vīrieši un atraitņi ar bērniem un III. — sievietes bez bērniem 18—50 gadu vecumā, pie kam nodoklis tām zemāks kā II. kategorijas maksātājiem. Likumā paredzēts, ka pagastu padomes, ievērojot sevišķus apstākļus, var arī atbrīvot maksātājus no šī nodokļa. Atzīmējam, ka šis nodoklis lauku pašvaldībām dod 28% no visiem pagastu ienākumiem, bet zemes nodoklis — 50%. Personu nodoklis, kā to jau agrāk atzīmējām, neatbilst vairs jauno laiku finansu zinātnes prasībām un tāpēc būtu atmetams. Bet ko likt viņa vietā? Pie mums šo nodokli tagad ņem saskaņā ar iekšlietu ministra izdotu instrukciju, kurā visus šī nodokļa maksātājus sadala 6 grupās. Pēdējā, t. i. VI. grupa maksā tikai $\frac{1}{3}$ no pirmās grupas nodokļa sumas, bet tā — ne vairāk kā 7 dienu algas apmēros. Pēdējo aprēķina Valsts statistiskā pārvalde, apriņķu valdes un nodokļu inspektori.

Izpriecē nodokli ņēma 1920., 1921. un 1922. gadā 25% apmēros no ieejas maksas. Tagad saskaņā ar 1925. g. 11. marta pārgrozījumu likumā par pagastu pašvaldībām, izrikojumu nodoklis ņemams no mākslinieku vokāliem un instrumentāliem koncertiem, teātra izrādēm, koru koncertiem un citiem tamlīdzīgiem mākslas un sporta izrikojumiem ar seko-

jošu deju 10% apmēros no ieejas maksas; no zaļumu svētkiem, bez mākslas priekšnesumiem nodoklis nedrīkst pārsniegt 20% no ieejas maksas, bet kino, cirka, masku balles un tamlīdzīgiem viegla satura izrīkojumiem un izpriecām nodoklis ņemams līdz 35% no ieejas maksas.

No izrīkojumiem, kuros ieeja pret ziedojumiem vai citādi nenoteiktu vai nekontrolējamu ieejas maksu nodoklis ņemams no ienākuma vai ziedojumu kosumas, kāda saņemta par ieeju.

Izrīkojumu nodoklis nav ņemams no mākslinieku vokāliem un instrumentāliem koncertiem, no teātra izrādēm, koru koncertiem un citiem mākslas izrīkojumiem, kā arī no sporta izrīkojumiem, priekšlasījumiem, lekcijām, jautājumu vakariem, zinātniskām kino izrādēm, mākslas un lauksaimniecības izstādēm, ja tie nav savienoti ar izpriecām, par ko nodoklis paredzēts.

Likums nosaka nodokļa augstāko apmēru un no pagasta padomes atkarājās pazemināt, vai pavisam atlaist.

Automobiļu, motocikletu un velosipēdu nodokli ņem lauku pašvaldības sevīm par labu, pie kam no velosipēda ne vairāk par 1 latu.

Lauku pašvaldības līdz 1922. gadam savus budžetus sastādīja par laiku no 1. janvāra līdz 31. decembrim, bet no 1922. gada — par laiku no 1. aprīļa līdz 31. martam, t. i. tāpāt kā valsts budžetu. Bez tam vēl atzīmējams, ka agrāk lauku pašvaldībām bija tiesības ar apriņķu padomju un iekšlietu ministra piekrišanu ievest jaunus nodokļus, bet tagad tas ir aizliegts, resp. var ņemt tikai likumā paredzētus nodokļus.

Lauku pašvaldībām likums atļauj taisīt arī aizņēmumus, bet ne vairāk par 10% no visa budžeta sumas un par 3% gadā. lielākus aizņēmumus tas var taisīt vienīgi ar apriņķa valdes piekrišanu.

3. Apriņķu nodokļi.

Apriņķu pašvaldību līdzekļi noteikti ar 1921. gada noteikumiem, kuri atmēta iemaksas no pagastiem, un tie sastādas no šādiem posteņiem: 1) tirdzniecības-rūpniecības nodokļa (no 1922. gada tikai piemaksas pie tirdz.-rūpniecības zīmēm 100% un 50% apmēros); 2) traktieru nodokļa; 3) izpriecu nodokļa; 4) zemes nodokļa piemaksām; 5) piemaksām pie valsts ienākuma nodokļa; 6) nekustamu īpašumu vērtības pieaugšanas nodokļa un vēl dažiem citiem ienākumiem.

4. Pagastu budžeti.

Neskatoties uz to, ka lauku pašvaldības saņem samērā daudzus nodokļus, kuŗu dažas likmes ir diezgan augstas, viņu budžeti vienmēr uzrāda deficitus, tā kā valsts spiesta izsniegt tām pabalstus. Tā piem., 1925./26. budžeta gadā lauku paš-

valdību deficīts sasniedza 1 miljonu latu lielu sumu, bet valsts pabalsti — 350.000 latus.

Caurmērā lauku pašvaldību budžeti sastādas šādi:

Zemes nodoklis dod	50%
Personu nodoklis dod	28%
Aizņēmumi no valsts	4,5%
Pabalsti	7,0%
Izpriecu nodoklis	0,15%
Pārējie	10,35%

XLII. Latvijas pašvaldību finanses.

(Turpinājums.)

Noteikumi par pilsētu ienākumiem, budžetiem un pārskatiem izdoti no ministru kabineta 14. janvārī 1921. gadā un ievietoti «Lik. un vald. rīk. kr.» 1921. gada 2. burtnīcā. Šie noteikumi izdoti uz agr. Krievijas «Pilsētu pašvaldību nolikumu («Uloženije o gorodskih samoupravlenijah) pamatu, kuri ievietoti Kr. lik. kr. II. sējumā, un, starp citu, izdoti arī latviski. Saskaņā ar šo noteikumu 1. pantu, pilsētu ienākumi sastādās no 3 galvenām grupām: 1) no pilsētu kapitāliem, īpašumiem un uzņēmumiem; 2) nodokļiem, nodevām un citiem maksājumiem pilsētai par labu; 3) dažādiem neparedzētiem ienākumiem.

A. Nodokļi.

Zīmējoties uz ienākumiem no pilsētu kapitāliem, īpašumiem un uzņēmumiem jākonstatē, ka tie mūsu pilsētu ienākumu budžetos ieņem izcilus vietu, dodami līdz 43% no visiem ienākumiem (no kapitāliem 2,2%, no nekustamiem īpašumiem — 6% un pārējais — no pilsētu uzņēmumiem). Tas tāpēc, ka Latvijas pilsētas ekspluatē dažādus uzņēmumus, piem., ūdensvadus, elektriskas stacijas etc.

Saskaņā ar noteikumu 2. pantu pilsētu domēm uz savu lēmumu pamata ir tiesība ievest sekošus nodokļus, nodevas un maksājumus:

1) no nekustamiem īpašumiem — agrāk patstāvīgi un neaugstāk kā 10% no netto ienākumiem jeb 0,1% no viņu vērtības: Sākot ar 1922. gadu — kā piemaksas. No 1927. g. — $\frac{1}{4}$ valstij un $\frac{3}{4}$ pašvaldībām par labu.

2) no nekustamiem īpašumiem speciāla aplikuma veidā.
3) no dzīvokļiem — ne vairāk par 20% no gada ires maksas, pie kam šī nodokļa minimums noteikts uz 12 latiem, bet dažām pilsētām, piem. Rūjienei bez aprobežojuma; nodoklis progresīvs.

4) no tirdzniecības uzņēmumu telpām — ne vairāk par 2% no telpu gada ires; šim nodoklim nav nozīmes, resp. tas ir lieks;

5) no tirdzniecības uzņēmuma apgrozījuma līdz 1% no apgrozījuma sumas;

6) nodoklis no siktirgotājiem, iznēsētājiem un izvadātājiem, ja tie nemaksā valsts tirdzniecības un rūpniecības nodokli, nedrīkst pārsniegt 10 latus gadā;

7) no tirgošanās uz ielām un tirgus laukumiem samērā ar šo ielu un laukumu uzturēšanas izdevumiem;

8) no kustamu īpašumu ūtrupēm ne vairāk par 5% no ūtrupēs ieņemtām sumām;

9) no reklamām, afišām un sludinājumiem; no reklamām ne vairāk par 2 latiem par katru kvadratmetru mēnesī, bet no afišām un sludinājumiem ne vairāk par 10% no viņu maksas;

10) no traktieriem — saskaņā ar traktieru likumu; tā lielumu un iekasēšanas kārtību nosaka pilsētas dome; tagad to maksā repartīcijas kārtībā;

11) no alkoholisko dzērienu veikalēm, kuŗos dzērienus nepatērē uz vietas — ne vairāk par 200% apmērā no katra uzņēmuma patenta maksas;

12) no izpriecām — ne vairāk par 25% no ieejas maksas;

13) no biljardiem — ne vairāk par 20 latiem no katra galda;

14) no muzikas instrumentiem — ne vairāk par 6 latiem no instrumenta un orķestriem — ne vairāk par 20 latiem no orķestra;

15) no mantu un pasažieru pārvadāšanas, resp. personām, kas ar to nodarbojās, ne vairāk par 10 latiem gadā par katru zirgu;

16) no rokas ratiņiem, resp. personām, kas pārvadā mantas ar rokas ratiņiem, — ne vairāk par 3 latiem no ratiņiem gadā;

17) no zirgiem un ekipāžām — ne vairāk par 10 latiem gadā no katra zirga un 3 latiem gadā no katras ekipāžas; atsvabināti vaļņi, kuŗi maksā 15. p. minēto nodokli;

18) no govīm — ne vairāk par 5 latiem no katras slauc. goves; no kazām — ne vairāk par 1 latu no katras slauc. kazas; no aitām — ne vairāk par 0,50 latiem no katras aitas un no cūkām — ne vairāk par 2 latu no katras cūkas, ne vieglākas par 100 mārc.;

19) no suņiem — ne vairāk par 2 latiem no katra suņa;

20) no siltumnīcām, dārznīcībām un tamlīdzīgiem uzņēmumiem, ja tos izmanto peļņas iegūšanas nolūkos — 20% lielumā no telpu īres, vai izmantojamā zemes gabala gada nomas, vai līdz 5% no uzņēmuma gada ienākuma; ja maksā nodokli no tirdzniecības telpām un apgrozījuma, tad šis nodoklis nav ņemams;

21) no velosipediem, automobiļiem, motocikletiem, laivām, motorlaivām un jachtām: par katru velosipēdu ne vairāk par 2 lat. gadā; par katru laivu ne vairāk par 1 lat. gadā; par katru zēģeljachtu ne vairāk par 3 lat. gadā; par viegliem automobiļiem, motorlaivām, motorjachtlaivām un motocikle-

tiem, kuŗus nelieto veikala nolūkos, no katra zirgspēka ne vairāk par 2 lat. gadā; par smagiem automobiļiem un motorlaimvāŗiem preču un pasaŗieru pāŗvadāŗšanai par katru zirga spēku ne vairāk par 1 lat. gadā;

22) no vasarniekiem un peldu viesiem un no personām, kuŗas iebrauc un uzturas pilsētās peldu sesonas laikā vai pa vasaras laiku;

23) no pierakstīŗšanās ne vairāk par 0,20 lat. no iebraucējiem un 6 sant. no pastāvīgiem pilsētas iedzīvotājiem;

B. Nodevas:

1) par gaŗas sanitāro pāŗraudzību, samērā ar pilsētas izdevumiem priekŗ sanitārās uzraudzības;

2) par būvplānu apstiprināŗšanu un būvdarbu atļauŗšanu (no 1 loksnes 30×8 col. apmēros):

no jaunbūvējamo akmeņu ēku plāniem ne vairāk par 3 lat.; no jaunbūvējamo jauktu ēku plāniem ne vairāk par 2 lat.; no jaunbūvējamo koku ēku plāniem ne vairāk par 1,50 lat.; par pāŗbūvju un izlabojumu atļaujām ne vairāk par 1 lat.;

3) par kuŗu un liellaivu pāŗziemoŗšanu ostās un pietāŗtnēs — ne vairāk par 20% apmērā no nodokļa par tirdzniecības-rūpniecības zīmēm;

4) par izdodamām apliecībām un citiem dokumentiem — ne vairāk par 10 sant. par katru apliecību vai katru izdodamā dokumenta loksni;

5) no filtiem un celtuvēm — pēc pilsētas domes izdotās taksēs;

6) par pilsētas mēŗu un svaru lietoŗšanu — pēc pilsētas domes noteikumiem;

7) par tirgoŗanos uz pilsētas ielām.

Citi ienākumu avoti.

Pilsētu ienākumu treŗo grupu sastāda piemaksas pie valsts nodokļiem par labu pašvaldībām. Œis piemaksas ir sekoŗas:

1) papildu nodoklis pie valsts ienākumu nodokļa 50% apmēros no valsts nodokļa un tiek ņemts saskaņā ar likumu par Œo nodokli;

2) papildu nodoklis no tirdzn.-rūpniecības zīmēm — 100% apmēros no minēto zīmju vērtības, saskaņā ar likumu par tirdzniecības-rūpniecības nodokļiem;

3) no valsts nodokļiem pie nekustāmu īpaŗumu atsavināŗšanas un apgrūtināŗšanas ar parādiem, resp. no obligācijām, pēc likuma par minētiem nodokļiem, — 50% apmēros no Œiem nodokļiem;

4) nodoklis no notariāliem aktiem, saskaņā ar notariāta noteikumiem.

Atzīmējams, ka pilsētu uzņēmumi un pasākumi dod 30—35% no visa ienākuma budžeta, bet nodokļi un nodevas tikai 14,5% (1924. gadā). Miesti Latvijā padoti aprinķu valdēm, bet viņu budžeti sakrīt ar pilsētu budžetiem.

XLIII. Savienoto valšķu finanses.

1. Vācijas finanses.

Saskaņā ar agrāko Vācijas valsts satvermi, tās uzdevums bija rūpēties par visu apvienoto valšķu aizsardzību un vācu tautas labklājību. Vācijas tagadējā satversme, kuŗa. kā zināms, spēkā no 11. augusta 1919. gada, minētos uzdevumus ievērojamā mērā paplašinājusi, jo tiem pievienojušies izdevumi kara cietušo pensijām un uzturēšanai, reparācijas un valsts parādu nomaksas un vēl citi izdevumi. Pārskatu par Vācijas valsts izdevumiem sniedz 1922. gada budžeta skaitļi:

Kārtīgi izdevumi. Vienreizīgi izdevumi. Ārkārtīgi izdevumi			
1. Centralās valsts iestādes (ministrij., reichstags etc.)	15,05,7 milj. m.	2,161,2 milj. m.	3,470,3 milj. m.
2. Armija un flote	4,430,1 " "	263,2 " "	20,2 " "
3. Penzijas	10,81,4 " "	500,0 " "	— " "
4. Parādu % u. nomaksas	29,127,0 " "	38,6 " "	3,261,9 " "
5. Piemaksas pašvaldībām	22,529,5 " "	— " "	— " "
6. Dažādi	9,780,9 " "	83,0 " "	71,3 " "
7. Kara atlīdzība neitralām valstīm	—	—	106,0 " "
Kopā	91,475,6 milj. m.	7,546,0 milj. m.	6,879,7 milj. m.
			105,9 miljardi m.arku
8. Versajas miera līguma izpildīšanai			163,2 " "
9. Piemaksas pastam un telegrafam			2,5 " "
10. " dzelzceļiem			17,4 " "

Saprotams, līdz ar vācu markas stabilizāciju stabilizējušies arī valsts uzņēmumi, tā kā tagad tie piemaksas vairs neprasa. Tomēr augšā pievestie dati rāda mums, kādas vajadzības Vācijā apmierina savienoto valšķu centrālā vara, resp. kādas finansiālas funkcijas tā izpilda.

2. Vācijas ienākumu avoti.

Vācijas valsts ienākumu budžets 1922. gadā sastādījās no šādām sumām:

A. Dažādi pārvaldes ieņēmumi	5715,0 milj. m.
B. Nodokļi:	
1) ienākumu	25000 milj. m.
2) sabiedrību (Körperschaftssteuer)	3000 " "
3) kapitālu rēnšu	1530 " "
4) Reichsnotopfer	8000 " "
5) nekustamu īpašumu	20 " "
6) mantojumu	700 " "
7) apgrozības	20000 " "
8) mantojumu pamatnod.	550 " "

9) kapitāla apgrozības	3168	„ „	
10) automobiļu	140	„ „	
11) apdrošināšanas	330	„ „	
12) lotereju un derību	275	„ „	
13) vekseļu	30	„ „	
14) personu un preču transp.	5400	„ „	
15) dažādi	100	„ „	68243 milj. m.

C. Muitas un netiešie nodokļi:

1) muitas	8000	milj. m.	
2) ogļu nodoklis	22000	„ „	
3) tabakas nodoklis	3500	„ „	
4) alus nodoklis	1000	„ „	
5) vīna nodoklis	1040	„ „	
6) minerālūdeņu nodoklis	60	„ „	
7) spirta monopols	1748	„ „	
8) cukura nodoklis	400	„ „	
9) iesala nodoklis	60	„ „	
10) sērskābes nodoklis	110	„ „	
11) apgaismošanas līdzekļu.	60	„ „	
12) dažādi siki	159	„ „	38137 milj. m.

D. Dažādas nodevas:

1) eksportpreču	2300	milj. m.	
2) banku	1000	„ „	
3) dažādas	127	„ „	3427 milj. m.

E. Ārkārtīgi ienākumi 3449 „ „

Kopā 118,9 m-rd. m.

Tā tad, Vācijas valsts ienākumu avoti ir daudz un dažādi, bet tomēr budžets uzrāda ārkārtīgi lielu deficitu, kas izskaidrojams ar kara atlīdzības maksāšanu saskaņā ar Versaļas miera līgumu. Sabiedrotie, kā šī līguma diktētāji, pārliecinājās, ka Vācija nav spējīga maksāt tik lielas sumas saviem pretiniekiem pasaules kara laikā, kāpēc tie bija spiesti pamazināt savas prasības un piešķirt Vācijai izdevīgākus maksāšanas noteikumus. Tādā ceļā radās tā sauc. Dausa plāns.

Atzīmējams, ka pirms 1918. g. revolūcijas atsevišķas Vācijas imperijā apvienotās valstis imperijas vajadzībām katru gadu maksāja noteiktas sumas, bet ar 1919. g. satversmi šīs iemaksas atceltas.

3. Ziem. Am. Sav. Valšķu finanses.

Jau pirms pasaules kara Z. A. S. Valšķu finanses bija stabilas un var sacīt, labi nostādītas. Parādu nasta nebija liela un arī pēriņie izdevumi turējās iespējamības robežās. Tāpēc arī visus tos bija iespējams segt no kārtīgiem ienākumiem, bet atlikumus izlietoja pat valsts parādū nomaksai. Tikai kara gadiņumos Z. A. S. Valstis paaugstināja jau pastāvošos, kā arī ievēda dažus jaunus nodokļus. Tā piem., karojot ar Spāniju, ievēda mantojumu un ienākumu nodokļus. No 1903. gada Z.

A. S. Valstis pastāv ienākumu nodoklis no lielākiem ienākumiem, bet no 1909. gada tā sauc. korporāciju nodoklis, t. i. nodoklis no dažādu sabiedrību peļņas. Pasaules kara laikā pārorganizēts ienākumu nodoklis un paaugstināts mantojumu nodoklis līdz 1—25%. Finanšu likumi 1917., 1918. un 1919. gados atļāva valdībai paaugstināt jau pastāvošos, kā arī ievest jaunus nodokļus, tā kā valsts ienākumi no 380 milj. dolaru 1914. g. pieauga līdz 3840 milj. dol. 1919. gadā, t. i. pavairojās 10 kārtīgi. Paaugstināti tika sekošie nodokļi: ienākumu, mantojumu, akcīzes un zīmognodoklis, nodokļi uz alu, spirtu, tabaku, kafiju, tēju, kakao un cukuru, bet no jauna ievēda, starp citu, nodokli uz vīnu un teātra apmeklēšanu, transporta un ceļojumu nodokli, nodokli uz luksus priekšmetiem un kara peļņas nodokli.

4. Z. A. S. Valšķu ienākumu avoti.

Pirms pasaules kara Z. A. S. Valšķu ienākumi rekrutējās galvenā kārtā no dažādām muižām, kuŗas pēc 1912./13. g. budžeta projekta deva 328 milj. dol. Tam sekoja nodokļi uz destilētu spirtu, alu, un tabaku 156,4 milj. dol. apmēros; nodokļi uz margarīnu, spēļu kartēm u. c. — 2,8 milj. dol., bet 1909. gadā ievestais korporāciju nodoklis 25,9 milj. dol. Saskaņā ar Undervuda billu 1913. gadā ienākumi muižām ievērojamā mērā samazinājās, kāpēc ievēda ienākumu nodokli, kuŗu, kā jau minēts, reformēja pasaules kara laikā.

No visiem izdevumiem pasaules kara laikā, t. i. no 1917. g. 6. aprīļa līdz 31. oktobrim 1919. gadā, 35.413 milj. dol. lielas sumas. 11.280 milj. dol. deva nodokļi un citi tamlīdzīgi ienākumi, pie kam ienākumu un kara peļņas nodokļi deva 6712 milj. dol., 2815 milj. dol. dažādas nodevas un 520 milj. dol. muižas.

Saturs:

	l. p.
Priekšvārds	3
1. Finanšu saimniecība	5
2. Finanšu zinātne	8
3. Valsts izdevumi	18
4. Ienākumu klasifikācija	23
5. Finanšu saimniecības attīstība	38
6. Finanšu zinātnes attīstība	47
7. Privāttiesiskie valsts ienākumi	53
8. Domēņi	56
9. Apakšzemes bagātību eksploatācija	75
10. Dzelzsceļi	79
11. Pasts, telegrāfs un telefons	97
12. Metāla naudas pagatavošana	113
13. Dažādi valsts uzņēmumi	116
14. Nodevas	136
15. Vispārīgā nodokļu teorija	141
16. Vispārīgā nodokļu teorija (turp.)	149
17. Vispārīgā nodokļu teorija (turp.)	160
18. Vispārīgā nodokļu teorija (turp.)	168
19. Zemes nodoklis	188
20. Ēku nodoklis jeb pilsētu un miestu nekustāmu īpašumu nodoklis	203
21. Tirdzniecības un rūpniecības aplikšana	210
22. Kapitāla rentes aplikšana	233
23. Dzīvokļu nodoklis	237
24. Personu, klasu un klasificētais nodoklis	238
25. Vispārīgais ienākumu nodoklis	241
26. Vispārīgais mantas nodoklis	262
27. Sevišķi ienākuma un mantas nodokļi	264
28. Patēriņa nodokļi un to galvenie attīstības virzieni	266
29. Muitas nodokļi	269
30. Alkoholisku dzērienu aplikšana	276
31. Tabakas aplikšana	288
32. Sērskociņu, naftas produktu un sāls aplikšana	292
33. Cukura aplikšana	296
34. Apgrozījuma nodokļi	300
35. Apgrozības nodokļi	301
36. Apgrozības nodokļi (turp.)	306
37. Budžets	311
38. Latvijas budžets	320
39. Valsts kredīts	330
40. Pašvaldību finanses	343
41. Latvijas pašvaldību finanses	352
42. Latvijas pašvaldību finanses (turp.)	357
43. Savienoto valšķu finanses	360

Izlietotā literatūra:

- K. T. von Eheberg — „Finanzwissenschaft“. Leipzig 1922.
Проф. И. X. Озеровъ -- „Основы финансовой „ Рига
1923.
A. Mednis — Agrārais jautājums un zemes reformas Latvi
1924.
M. Skujenieks — „Latvija“, Rīgā 1922.
Dr. B. Siew — „Lettlands Volks- und Staatswirtschaft“. Riga 1925.
Prof. K. Balodis — „Ekonomiskā politika“, Rīgā 1923. g.
Dr. E. Sax — „Land- und Vasserstrassen, Post, Telegraph, Tele-
phon“, Berlin 1920.
„Latvijas statistiskā gada grāmata 1926.“
„Latvijas mežu statistika“, Mežu departamenta izdevums, Rīgā 1926.
„Latvijas valsts dzelzceļu gada pārskats 1925./26. g.“, Satiksmes
mnistrijas izdevums, Rīgā 1927.
„Pagaidu noteikumi un tarifs preču pārvadāšanai pa Latvijas dzelz-
ceļiem, Rīgā 1926.
„Pagaidu noteikumi pasažieru un bagažas pārvadāšanai pa Latvijas
dzelzceļiem“, Rīgā 1924.
„Economists“ 1920.—1927. g. gājumi.
„Likumu un valdības rīkojumu krājumi“ 1919.—1927. g. gājumi.
-

[1,10]

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0307007339

